

سلسلہ انتشارات انجمن آثاری

۷۰

از آستارا تا استارباد

جلد اول

« بخش اول »

شامل

آثار و بناہامی تاریخی گیلان بیہ پس

تالیف :

دکتر منوچہر ستودہ

سمااره نئب كئائابانه ملى ۳۵۳ دار نه ۳۹/۵/۱۰

تعااد چاپ دو هراار بسجه تير ماه ۱۳۴۹

چاپ و گراور و صحافى سر كك چاپ نادان

دیباچه

بنام پروردگار بخشایند مهربان

پس از حمد و شنای خدای تعالی و ذرود فراوان بر پیامبر مسلمانان حضرت محمد مصطفی ص، در پرتو عنایات خسر و انوار علی حضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی شایسته آریا مهر کتاب حاضر حاوی اطلاعات مربوط به آثار باستانی و ابنیه تاریخی واقع در قصبه تائی از نواحی جنوبی دریای خزر، بعرض انتشار و استفاذه علاقه مسندان گذارده میشود.

سراسر خطگیسلان، مانندان و کرگان که از روزگار ان قدیم نام دارالهرز بدان داده اند از چند جهت اهمیت تاریخی

فراوان دارد:

نخست آنکه از سبزران سال پیش اقوام متمدن آریائی در دشت با و دره ها و کوهپایه های آن سکونت گزیده آثار هنری و فنی و مکتوبی بس ارزنده از خود بجا نهاده اند که گروهی متعده باستان شناسی ایرانی و غیر ایرانی ضمن کاوشهای نخستین نفقه های بسیار چشم گیر و مهمی از آنها را پدید کرده مورد بررسیهای علمی قرار داده اند و نمونه های گوناگون زیاد و جالب توجهی از آنها هم اکنون زینت بخش موزه ایران باستان گواهی بر این حقیقت است.

کتور ما بزرگ کانون ریشه های ژرف از تمدن دجشان بخانشی، که تمام سرزمینهای شمال غربی و قسمت مهم شمال ایران باستان را در برداشت طبعاً شامل تساهای کنونی کیلان و مانندان و کرگان هم بود و بدینقرار سهمی سترک از تمدن وسیع و شکوهمند

شی در زمین نواحی شالوده گذاری شده است .

دوین عال برگزیده هنر خط دار المرد شیوه معماری خاص آنها جلوه گری میکند . آشیانای بهر نای معماری اسیل ایران نبی
ف دارند که بطور کلی میتوان معماری ایران زمین را بر دو گونه جداگانه مشخص دانست .

گونه ای از آن، معماری محلهائی است که محروم از داشتن آب کافی و وضع قلمی مساعد بوده آفتاب درخشان آب هوای
است که گرمای شدید تابستان و سرمای تند زمستان و ثمرات دیگر حاصل از چنین وضعی عمده مواهب طبیعی چنان تقاطعی بشمار میرود و در نتیجه
ذکی ساختها و اصول معماری اینگونه محلهها درخور همانگونه آب هوای ترتیب یافته است که اغیزه گرانه نای کویر و دیگر نقاط مرکزی و خاوار
ایران نمونه های مشخص تر چنین معماری را میسپاید .

گونه دیگر معماری تقاطعی که برابر آب و هوای مساعد و رطوبت فراوان دارا می باشد است و باغستانها و جنگلهای مشیر بوده به سبزی
روضع چنین نقاط پوششها و سقف بندیهای زیبای منسجم و استفاده از ستون تیر و الوار و در و پنجره و صندوق منبت دیگر آثار جوین
نهان فرود تراجم گرفته است و مظاهر مختلف چنین معماری را بطبعاً میتوان در بقیه و آثار کبیران دریافت .

پیوستگی سنت ها و آداب پیش از اسلام ایران با آنچه در عهد اسلامی و روزگار کنونی در بسیاری از زیارتگاهها و اماکن مشترک
فیضان میکند (و از این بابست میتوان گفت وجه مشترک شگفت انگیزی با بسیاری از نگینها و زیارتگاههای بعضی نواحی دیگر ایران خصوصاً
سرزمین یزد و اردو) ، نام برخی از بساتین آن سامان که یادآور دورانهای پیش از اسلام است ، نوع مخصوصی زیارتگاه که بنام
زیارت دستخط ساخته شده است و بسیاری نکات جالب توجه دیگر درباره اما مزاده های کیلان و معتقدات مردم آن مرزو
بوم در این زمینه عوالم اختصاصی دیگری است که پیش از پیش از استان کیلان را از جنبه های مختلف تاریخی می نماید و خوانندگان گرامی
توجه متوجه کتاب توضیح کافی هشتمین در باره مرگیت از این نکات را در می یابند .

با در نظر گرفتن پهنه وسیع و آبادان نواحی جنوبی دریای خسترو لزوم بررسی و معرفی آثار تاریخی و اکتفا به استانی فراوان
 آن منطقه پهنای و ربطاً انجام چنین خدمت اساسی با تدوین یک جلد کتاب صورت پذیر می‌گشت و دانشمند گرامی آقای دکتر منوچهر ستوده
 استاد محترم تاریخ در دانشگاه تهران از فرزندان فرزانه شمال ایران که خود عنصری پر شور و آشنا و علاقه مند به هر گونه مظاهر تاریخی و
 فرهنگی همین عزیز هستند که آوری مطالب بسط و در این زمینه و تألیف چند کتاب در این باره را با همه دشواریهای آن پذیرا شدند و بدین
 با همکاری پر ارزش خویش در اجرای قسمتی از پدافدیرین انجمن آثار ملی موجبات سپاسگزاری کامل این انجمن را فراهم ساختند
 و بمناسبت پیشینه تاریخی خطه مورد ذکر نام کلی از آستارا تا آستار باد را برای تألیف پر ارزش خود برگزیدند که اینک
 نخستین مجلد آن حاوی بررسیها و دستنیهای مربوط به پهنه پس گمیلان (نام قدمت غربی گمیلان از آستارا تا کرازی سفیدرود
 که همین نام از دورانههای بسیار قدیم در کتب و تواریخ معرفی شده است) از نظر دوستان و شنیدگان چنین آثار میگذرد.

باشد که مؤلف دانشمند پر تحرک و کاوشگر از جلد کتاب در تألیف سایر مجلدات مورد نظر و انجام دنباله خدمت پرثمر خویش
 نیز زود و توفیق شایسته یافته خاطر علاقه مندان چنین خدماتی را پیش از این شکر و تهنیت و مویدات استمنان افزونتر انجمن آثار ملی را فراهم
 فرمایند.

بمنه و کرمه

انجمن آثار ملی

فهرست بخشهای کتاب

- ۱- مقدمه يك- نوزده
- ۲- کتابشناسی کیلان و مازندران و گرگان بیست - شصت و دو
- ۳- فهرست نامهای کنتی که جزء منابع و مأخذ این کتاب است شصت و سه- شصت و پنج
- ۴- مختصری از جغرافیای تاریخی و انسانی کیلان ۱- ۷
- ۵- بخش یکم، جغرافیای تاریخی آستارا ۸- ۱۰
- ۶- آثار و بناهای تاریخی آستارا ۱۰- ۲۳
- ۷- عکسهای مربوط به بخش آستارا از شماره يك تا دوازده ۲۴- ۳۵
- ۸- بخش دوم، جغرافیای تاریخی کرگان رود ۳۵- ۳۸
- ۹- آثار و بناهای تاریخی کرگان رود ۳۸- ۵۰
- ۱۰- عکسهای مربوط به بخش کرگان رود از شماره ۱۳-۳۰ ۵۱- ۶۸
- ۱۱- بخش سوم، جغرافیای تاریخی اسالم ۶۹- ۷۰
- ۱۲- آثار و بناهای تاریخی بخش اسالم ۷۰- ۷۴
- ۱۳- عکسهای مربوط به بخش اسالم از شماره ۳۱-۳۷ ۷۵- ۸۳
- ۱۴- بخش چهارم، جغرافیای تاریخی تالش دولاب ۸۳- ۸۵
- ۱۵- آثار و بناهای تاریخی بخش تالش دولاب ۸۵- ۹۲

- ۱۰۷-۹۳ ۱۶- عکسهای مربوط به بخش تالش دولا ب از شماره ۳۸-۵۰
- ۱۰۸-۱۰۷ ۱۷- بخش پنجم ، جغرافیای تاریخی شاندرمن
- ۱۱۱-۱۰۸ ۱۸- آثار و بناهای تاریخی شاندرمن
- ۱۱۶-۱۱۲ ۱۹- عکسهای مربوط به بخش شاندرمن از شماره ۵۱-۵۴
- ۱۱۸-۱۱۷ ۲۰- بخش ششم، جغرافیای تاریخی ماسال
- ۱۲۲-۱۱۸ ۲۱- بناها و آثار تاریخی ماسال
- ۱۲۸-۱۲۳ ۲۲- عکسهای مربوط به بخش ماسال از شماره ۵۵-۵۹
- ۱۳۳-۱۲۹ ۲۳- بخش هفتم جغرافیای تاریخی ماسوله
- ۱۴۰-۱۳۳ ۲۴- آثار و بناهای تاریخی ماسوله
- ۱۵۳-۱۴۱ ۲۵- عکسهای مربوط به بخش ماسوله از شماره ۶۰-۷۲
- ۱۵۶-۱۵۴ ۲۶- بخش هشتم ، جغرافیای تاریخی فومن
- ۱۶۹-۱۵۷ ۲۷- آثار و بناهای تاریخی بخش فومن
- ۱۸۷-۱۷۰ ۲۸- عکسهای مربوط به بخش فومن از شماره ۷۳-۹۱
- ۱۹۰-۱۸۸ ۲۹- بخش نهم جغرافیای تاریخی گسگر
- ۱۹۷-۱۹۰ ۳۰- بناها و آثار تاریخی گسگر
- ۲۱۵-۱۹۸ ۳۱- عکسهای مربوط به بخش گسگر از شماره ۹۲-۱۰۹
- ۲۱۷-۲۱۶ ۳۲- بخش دهم ، جغرافیای تاریخی شفت
- ۲۲۴-۲۱۷ ۳۳- آثار و بناهای تاریخی شفت
- ۲۲۶-۲۲۵ ۳۴- عکسهای مربوط به بخش شفت شماره ۱۱۰
- ۲۲۷-۲۲۶ ۳۵- بخش یازدهم جغرافیای تاریخی تولم
- ۲۲۹-۲۲۷ ۳۶- آثار و بناهای تاریخی بخش تولم
- ۲۳۱-۲۳۰ ۳۷- عکسهای مربوط به بخش تولم شماره ۱۱۱
- ۲۳۵-۲۳۱ ۳۸- بخش دوازدهم جغرافیای تاریخی چهارفریضه
- ۲۳۹-۲۳۵ ۳۹- بناها و آثار تاریخی بخش چهارفریضه

- ۴۰- عکسهای مربوط به بخش چهار فریضه از شماره ۱۱۲-۱۱۴ ۲۴۲-۲۴۰
- ۴۱- بخش سیزدهم، جغرافیای تاریخی موازی ۲۴۹-۲۴۳
- ۴۲- بناها و آثار تاریخی بخش موازی ۳۲۴-۲۴۹
- ۴۳- عکسهای مربوط به بخش مواری از شماره ۱۱۵-۲۱۵ ۴۲۲-۳۲۵
- ۴۴- بخش چهاردهم جغرافیای تاریخی لشتنشاہ ۴۲۵-۴۲۳
- ۴۵- بناها و آثار تاریخی بخش لشتنشاہ ۴۴۰-۴۲۵
- ۴۶- عکسهای مربوط به بخش لشتنشاہ از شماره ۲۱۶-۲۳۵ ۴۶۰-۴۴۱
- ۴۷- بخش پانزدهم، جغرافیای تاریخی رودبار و رحمت آباد ۴۶۳-۴۶۱
- ۴۸- آثار و بناهای تاریخی شهرستان رودبار و رحمت آباد ۴۸۰-۴۶۳
- ۴۹- عکسهای مربوط به رودبار و رحمت آباد از شماره ۲۳۶-۲۴۷ ۴۹۲-۴۸۱
- ۵۰- بخش شانزدهم، جغرافیای تاریخی عمارلو ۴۹۵-۴۹۳
- ۵۱- آثار و بناهای تاریخی عمارلو ۵۰۱-۴۹۵
- ۵۲- عکسهای مربوط به بخش عمارلو از شماره ۲۴۸-۲۵۴ ۵۰۸-۵۰۲
- ۵۳- تصحیحات- اضافات- تعلیمات ۵۱۲-۵۰۹
- ۵۴- اصطلاحات فنی و لغات محلی که در این کتاب به کار رفته است ۵۱۹-۵۱۳
- ۵۵- فهرست نامهای کسان- جایها- خاندانها- تیره ها و کتابها ۵۸۹-۵۲۰

مقدمه

خداوند ادرتوفیق بگشای

سه سال پیش که انجمن آثار ملی به فکر افتاد ، اطلاعاتی درباره آثار باستانی و بناهای تاریخی حاشیه دریای خزر گردآوری و چاپ کند «قرعه فال به نام من دیوانه زدند» و مرام‌آمورا انجام این کار کردند.

نگارنده در تابستان همان سال به نواحی کوهستانی روی آورد و یکی دو ماه در دیلمان و کلارستاق و نور و کجور و لاریجان به گردآوری مطالب و عکس برداری و نقشه کشی و خواندن کتبه‌ها و سنگهای قبور قدیمی پرداخت . معلوم شد اگر روزی این کار سامانی پذیرد و آنچه نوشته‌اند ، نوشته شود ، مثنوی هفتاد من کاغذ شود .

نامه‌ای به انجمن نوشت و یادآور شد که این کار در زمانی محدود به انجام نخواهد رسید و در صفحاتی معدود نخواهد گنجید . ریاست هیأت مدیره انجمن - جناب سید فرح‌الله آقا اولی - ما گشاده روئی و گشاده دستی ، دست مرا باز گذاشتند و از قید تنگنای صفحات مقرر و محدود آردم کردند . از این رو به ممدأ و آغاز کار که رودخانه آستارا بود روی آوردم و دره‌های فرعی سمت راست آب را که در حاک ایران است ، یکی پس از دیگری با پای پیاده بیمه و دم و به نیت و ضبط آثار و بناهای تاریخی مشغول شدم . بررسی بخش آستارا پس از يك ماه و نیم به پایان رسید . سپس به نواحی پنجگانه تالش نشین که سابقاً «خمس طوالش» می خواندند ، پا گذاشتم و کرگان رود و اسالم و تالش و دولا و شاندرمن و ماسال

را ده بده و کوی به کوی رفتم و آنچه بنا و آثار تاریخی بود ، از نزدیک دیدم . کنار یکباریک رودخانه‌هایی که اثری تاریخی یا گورستانی قدیمی داشت ، تا آخرین سرچشمه آب که بر قله‌های رشته اصلی المرز بود ، پیاده یا بر پشت اسبهای راهوار محلی بالا رفتم و آنچه بود ، از نزدیک مطالعه و بررسی کردم .

پس از بخشهای دنجگانه تالش نشین ، نوبت به مناطقی که در زمینهای هموار گیلان است ، رسید و بخشهای فومن و شفت و تولم و چهار فریضه و خممام و مواری و کوچسلفهان و سنگر ، از زیر چشم گذشت و هر جا آجری بر آجری یا سنگی بر سنگی گذاشته بودند یادداشت کردم .

از رشت «به مرعزار دیلم و طرف سفیدرود» آمدم و کهدم و رودبار و رحمت-آباد و عمارلو را روستا به روستا گشتم و آنچه دیدم و شنیدم ، نوشتم ، تا این مجموعه فراهم آمد که اکنون به پیشگاه اهل علم و تحقیق عرضه می‌گردد .

در این سفرها ، همواره توفیق رفیق راه نمود . شرح رویدادها و گرفتاریها نیز در این مختصرهای مناسبی ندارد . همین قدر بگویم که برخوردها و سوءظننها و محبتهای افراد ، در ذهن نگارنده ، اثری محو شدنی بر جای گذاشته است . یکی بیش می‌افتاد و به دورترین نقطه راهنمائیم می‌کرد . یکی مرا تعزیه خوان می‌دانست دیگری گنج گیر می‌خواند . چهارمی می‌گفت که برای خریدن زیر-خاکی آمده است . پنجمی مرا مأمور اداره اوقاف می‌دید و از کمی زائر و نذر و نیاز می‌باید ، «هر کسی از طن خود شد یار من.» دوسه بار ، کار از گفته‌گو به-مجادله و مخاصمه کشید ، به ژاندارمری محل پناه بردم و از معرفی نامه و سفارش-نامه‌هایی که انجمن داده بود ، استفاده کردم

گاهی درحوش کار گرفتار بارندگی می‌شدم و از کار بار می‌ماندم . یکبار پس از ناران خوردن فراوان ، خود را به ماشین رساندم سیلاب داخل اطاق و موتور آن شده بود و همب امر مرا دوسه روز معطل و سرگردان کرد .

در سفری که به اتفاق مهندس پرویز فروزی برای نقشه برداری به قلعه رودخان می‌رفتیم از بالای پلی چوبین که به عرض چهار سانتیمتر و به طول سی متر بود. باسر به داخل آب افتادم و غوطه‌ای چند خوردم. آب در دوربین عکاسی اثر کرد و آن را ارکارا برداخت. دفتر بزرگ یادداشت هم روی آب می‌رفت که همراهان و راهنمایان، آن را گرفتند.

گرمای روزهای تابستان و نبودن آب گوارا و حمله حشرات گوناگون در شب، از گرفتاریهای حائفرسای جلگه کیلان است.

شرح این هجران و این خون‌حگر این زمان بگدار تا وقت دگر
 با اینهمه نگارنده مدعی نیست کار مطالعه و بررسی خاک کیلان را از نظر تحقیق آثار و بناهای تاریخی تمام کرده است. خود می‌داند که این بررسی، کاری بسیار خام و ابتدائی است. شاید بتوان آن را فهرستی از محلهای تاریخی و آثار بازمانده قدیمی دانست. اگر روزی این کتاب راهنمایی برای هیأت‌های علمی مجهز و باستان شناسان با تبحر به شد، آن وقت است که نگارنده احس و پاداش خود را یافته است.

بناهای تاریخی کیلان زیاد قدیمی نیست

بارندگیهای فراوان، هوای بسیار مرطوب و درختان جنگلی متنوع، آفت‌های بزرگ بناهای تاریخی ناحیه کیلان بوده و هست. خشت در صفحات خشک ایران یعنی حاشیه کویر صدها سال دوام می‌آورد. اما آجر و سنگ در صفحات کیلان عمر زیاد ندارد. در اینجا نباید در پی بناهای بانصد ششصد ساله بود، زیرا کمتر نائی هر قدر هم محکم ساخته شده باشد، می‌تواند در مقابل عوارض حوی و وضع اقلیمی کیلان دایمدار و استوار بایستد. در این سرزمین بناهای صد و دویست ساله را باید قدیمی دانست و نه ثمت و ضبط آن پرداخت. زیرا زمانی نخواهد گذشت که از این‌ها نیز اثری بر جای نخواهد ماند.

باران و رطوبت دائمی، مصالح بنا را نرم می‌کند و می‌پوساند و آنچه

چهار

نرم و پوسیده شد، فرومی‌ریزد و بنا به تلی تبدیل می‌شود و چیزی نمی‌گذرد که درختان جنگلی و بوته‌های پر خار، روی این تله‌رامی گیرند و اثری جز بر آمدگی مختصری بر حای نمی‌ماند.

عجیب‌تر اینکه بر بام بناهایی که برپا هستند، درختان مختلف جنگلی، خصوصاً درخت انجیل می‌روید و ریشه‌های قطور و توانای آنها، در میان ملاط فرسوده فرومی‌رود و آحروسنگ را از ملاط جدا می‌کند و یکی پس از دیگری فرو می‌افتد و بنا بدین ترتیب در مدت کمی از میان می‌رود.

دسته بندی بناهای تاریخی

آب و هوا و وضع اقلیم در طرح و مصالح بناهای تاریخی بسیار مؤثر بوده و شکل بناها را دگرگون کرده است، تاجایی که هیچگونه شباهتی میان بناهای تاریخی منطقه گیلان و بناهای تاریخی سایر نقاط ایران نیست. گاهی، تنها چوب، مصالح اصلی بنای مدارس و مساجد است و دوام چوب هم در نقاط مرطوب زیاد نیست از گنندهای کاشی کاری زیبا و گلدسته‌های بلند مزین در اینجانشانی نمی‌یابید. شاید بتوان طرح بناهای تاریخی مناطق خشک تر، نظیر رودسار و رحمت آباد و عمارلو را همانند سایر مناطق ایران دانست زیرا در این صفحات گنندهای کاشی کاری و ترفینات بیشتری در ساها دیده می‌شود. اما رویهم‌رفته طرح بناهای تاریخی گیلان بسیار ساده است و خارج از شکل مربع یا مستطیل نیست. بناهای تاریخی سرزمین گیلان را می‌توان به ترتیب زیر دسته بندی کرد:

مدرسه‌ها - مسجدها - امامزاده‌ها و بقعه‌ها و آستانه‌ها و تربت‌ها، شامل قبور امامزادگان، شیوخ، پیران، درویشان، میران، بابایان، (۱) شاهان (۲) سلطان (۳)، - مقابر بزرگان و سران قوم - چله‌خانه‌ها - خانقاهها - تکیه‌ها - کاروانسراها - حمامها - بازارها - شهرهای قدیمی مثل گوراب گسکر - خانه‌های قدیمی بزرگان - بناهای دولتی نظیر دارالحکومه، باستیان، توپخانه -

پنج

قلعه‌ها-قلعه کل‌ها^(۱)- پلها- مناره‌ها- راه‌ها نظیر راه شاه‌عباسی- گورستانهای قدیمی که به قبور گبری معروفند .

در بیه‌پس و بیه پیش کیلان به شش «زیارت دستخط» برخوردیم که شاید نظیر آنها را در سایر نقاط ایران نتوان یافت . در این گونه زیارتها ، قرآنی عظیم، مجدول و مطلاً باخطی خوش ، در حبه‌ای نگاهداری می‌شده است . برای این حبه صندوقی ساخته‌اند و آن را مانند مرقد راه یافتگان به حق ، زیارت می‌کنند در دوزیارتگاه، قرآن در حبه‌ای بود و حبه در بنائی چوبین و بلند که زائران بدان دسترسی نداشتند و از پائین، دیوار و پایه‌های بنا را زیارت می‌کردند. می‌گویند این قرآنها به خط علی بن ابی طالب علیه السلام و یکی دو تن از ائمه اطهار سلام الله علیه‌هاست. در صیقلان تولم برای این گونه قرآن مسجدی ساخته‌اند و به نام «مسجد آقا پیله قرآن» یعنی «مسجد آقا قرآن زرگ» می‌خوانند . قرآن نه منی چماچای شفت که به اعتقاد مردم آن سامان يك برگ آن نه من و تمام اوراق و حلد آن نیز نه من است ، امامزاده نعمان که امروز «شاهزاده احمد» می‌خوانند ، به وجود آورده است . به قرآنی که در «زیارت دستخط» کیجای کهدم است ، کامران میرزا کهدمی قسم یاد کرد که به حمشیدخان وفادار باشد ، اما جر خیانت به او نکرد .^(۲) قرآنی که در «زیادت دستخط» کشت فومن بوده ، به یغمارفته است و امروز قرآنی چاپی به حای آن نهاده‌اند .

در حاک‌بیه‌پس کیلان، کمتر به بناهای هشت ضلعی یا شش ضلعی برخوردیم . فقط بنای بقعه عون بن محمد بن علی علیه السلام و حرم بقعه حواهر امام در شهر رشت و حرم بقعه امامزاده قاسم در چولاب کوچسفهان و مقبره زرین تاح در گورستان هنجیل به شکل هشت ضلعی بنا شده است .

۱ - کل بضم کاف در زبان کیلکی به معنی «تپه» است بیشتر این تپه‌ها حاکی از بناهای دستی است که بعداً در بالای آن قاعه ساخته‌اند
(۲) تاریخ گیلان عمداً افتتاح فومی چاپ نگارنده ص ۷۰

شش

قسمتهای مختلف بنای مساجدی که در شهرها وجود دارد از این قرار است :

قسمت اصلی مسجد که معمولاً مردان در آنجا اجتماع می کنند - غرفه زنانه - حوضخانه که مرکز تطهیر و تجدید وضو است - انبار - کفش کن . در بعضی مساجد اطاقی برای خادم نیز بنا کرده اند .

نگارنده در هر يك از این بناها ، آنچه قابل ذکر بود ، در کتاب حاضر یادآور شد . چگونگی بنا را شرح داد و تزئینات خارجی و داخلی آن را نگاهاشت . اگر طرح بنائی تازه بود و اختلافی با سایر انبیه داشت ، نقشه آن را رسم کرد . صندوق و ضریح را اندازه گرفت و نوع چوب و کنده کاری و مشبك کاری و قاب و گره هر يك را نوشت . علمها و توغهای بقعه ها را عکس برداشت و یکایک آنها را شرح داد . آداب علم بندی و علم و اچینی و روزهای آنها را در هر امامزاده یادداشت کرد . اگر به رسم عجیب یا سنتی غریب ، در این محل های متبرک برخورد ، یادآور شد . درخت های عظیم هر بقعه را اندازه گیری کرد . مطالب سنگ قبرها و نشانه ها و نقوش روی آنها را نقل نمود و تا آنجا که مقدور بود ، به گردآوری مطالب مختلف که در متن کار نبود ، دست زد ، زیرا دست یافتن به بیشتر این بناهای دور - افتاده ، برای همه کس میسر و مقدور نیست .

در امامزاده ها چه می گذرد؟

بیشتر مردم ده نشین گیلان تا امروز در مرحله پرستش «توتیم» هستند در گیلان مثلی سایر است که «هرجا پیله پیله داره - اونجه گیلکان مزاره» یعنی هر جا درختان بزرگ و تنومند است ، آنجا پرستشگاه و زیارتگاه گیلکهاست تا امروز درختان بزرگ حنگل ، مثل بلوط و آزاد ، در دشت و درختان رمان گنحشک و ادواع سرو کوهی در کوهستان ، مورد تعظیم و تکریم اهالی است اطراف آنها چرّاع روشن می کنند و شمع می افروزند و به شاخه های بازک آنها دخیل

هفت

می‌بندند و آنها را به نام «آقادر» و «آقاسور» و «آقاریس» و نظایر آنها می‌خوانند.

همین درختان با گذشت زمان به امامزاده تبدیل می‌شوند و در ظرف پنج‌سال اخیر، در حدود ده درخت که را بینودر کتاب گیلان خود به نام «مزار» خوانده و در زمان وی جز درختی ننومند چیزی دیگر نبوده است، امروز کنار آنها بنائی ساخته‌اند و به نام امامزاده حسن و امامزاده ابراهیم و نظائر آنها نام‌گذاری کرده‌اند (۱).

در نقاط کوهستانی، کوهی عظیم یا قلعه‌ای بلند و نوک‌تیز نظر ساکنان را به خود کشیده و محل متبرک برای ایشان شده است. بر بالای این قله معمولاً بنائی می‌سازند و نام امامزاده بر آن می‌گذارند و نذرو بیاز خود را بدانجامی برند. گالشان که از قشلاق به ییلاق می‌روند، شیریک روز گاوان یا گوسفندان خود را به این امامزاده‌ها می‌بخشند تا در طول تابستان گله‌های ایشان گرفتار ناخوشی‌های گوناگون نشود. در سراسر تابستان نیز چند سر از این حامداران راه امامزاده می‌آورند و قربانی می‌کنند و گوشت آنها را به زائران یا متولی می‌دهند.

در بعضی از این بقاع هنوز سنن و رسوم هزاران سال پیش گیلان بدون تغییر و تبدیل دیده می‌شود. معمولاً روز زوّارکشی (۲)، بازاری محلی در این بقاع بر پا می‌شود. فروشندگان متاع خود را از دورترین نقطه بدینجامی آورند و خریداران، نوترین و بهترین لباسها را می‌پوشند و روی به این نقاط یا قلعه‌های دور افتاده می‌کنند. در آنجا نه تنها احناس و کالاهای مورد نیاز زندگی روزمره خرید و فروش می‌شود، بلکه بالاترین سرمایه‌آدمیان که عشق و محبت است نیز بازاری گرم و رایج دارد. دختران دم‌بخت با چهره‌های گلگون و قامت‌های رسا، لباسهای زیبا و رنگارنگ محلی را به تن کرده و از عصر روز پیش به زیارت می‌آیند.

(۱) نگارنده در متن به پاره‌ای ارایه‌ها اشاره کرد

(۲) روره‌های معینی از سال را مردم به زیارت امامزاده معینی می‌روند و آن روز را رور

روارکشی آن امامزاده می‌خوانند.

هشت

پسران نیز سر و صورت می‌آرایند و چموش پاتاوه^(۱) می‌کنند و پیاده یا بر پشت اسب، خود را به امامزاده می‌رسانند. گاهی از یک دهکده، در حدود بیست نفر پسر و دختر باهم به راه می‌افتند و اگر تاریکی فرارسد و شب هنگام به زیارت امامزاده نرسند، بر سر چشمه‌ای یا روی چمنزاری به زیارت یکدیگر می‌رسند. «چه خوش بود که بر آید به یک کرشمه دو کار» مقدسی که در سال ۳۷۵ قمری^(۲) خود شاهد و ناظر رسمی، همانند آداب کنونی بوده است می‌نویسد: «ولهم اسواق علی ایام الجمعة فی السهل، لکل قرية یوم، فاذا فرغوا انجاز الرجال والنساء الی معزل یتصارعون فیہ ورجل حالس معه حمل، کل من غلب عقده عقده. فاذا هوی الرجل امرأة راح معها، فیتلقاه اهلها بالبشر والترحیب ویتهاون به اذارغب فی کرهم، فیضیفونه لثلاثه ایام، تم ینادی المنادی بعدما اجتمع معها اسبوعا فی عمارة له معزل فیجتمعون ویختطون». یعنی (ساکنان دیلم) روزهای جمعه در اراضی هموار ساحلی بازارهایی دارند. در هر دهکده روزی معین، این بازار برپا می‌شود. چون خرید و فروش پایان رسد، مردان و زنان برای کشتی‌گیری در گوشه‌ای جمع می‌شوند. مردی در آنجا نشسته و طنابی در دست دارد. برای کسی که در کشتی غالب شود، گرهی به این طناب می‌زند. اگر مردی زنی را بخواهد با او می‌رود منسوبان رن این عمل را خوب می‌دانند و با گشاده‌روئی تلقی می‌کنند و اگر به ناغایشان بروند مباحات و مفاخره می‌کنند. سه روز ایشان را مهمان می‌کنند. پس از آنکه یک هفته مرد با زن در عمارتی که در حلوت-گاه است گذرانند چارچی حار می‌زند، مردم گرد می‌آیند و برای ایشان خانه می‌سازند.

(۱) چموش کفش‌های چرمی گیلاز و پاتاوه مح بیچ ما مدی است که به ساق پامی پیچند
(۲) شمس الدین ابو عبد الله محمد بن احمد بن ابوبکر الیما الشابی المقدسی الشاری متولد سال ۳۳۵ قمری کتاب «احسن المقاسیم فی معرفة الافالیم» خود را در سال ۳۷۵ قمری از مسوده پاکویس کرد و در سال ۳۷۸ تجدید نظر کرد

یکی از طوایف ژرمنی که در دامنه‌های آلپ در قسمت آلمان نشین سوئیس زندگی می‌کنند نظیر این سنت را دارند و معتقدند که هر کس بالاتر از ارتفاع معینی از این کوه گناهی مرتکب شود، خدای بزرگ او را می‌بخشاید و در نامه اعمال او آن یاد نمی‌کند دختران و پسران، دست در دست خود را، کشان کشان به بالای این کوه می‌رسانند و کام دل از یکدیگر می‌گیرند. آیا منشأ این رسم و سنت همانند که در دو گوشه مختلف جهان است می‌تواند یکی باشد؟.

امامزاده‌های دور افتاده، بیمارستان و داروخانه ساکنان دهکده‌های اطراف است مردم دور افتاده از پزشک و دارو، درمان هرگونه مرض خود را از این امامزاده‌ها می‌خواهند. تور و کبچی^(۱) و رگیل دار و مسلول و کور و افلیج و کسانی که گرفتار انواع امراض جلدی هستند، همه به این امامزاده‌ها پناه می‌آورند. هر یک نیازی می‌آورد و متوسط به یکی از این امامزاده‌ها می‌شود و شفای خود را از او می‌جوید. معتقدند گل پاره‌ای از این امامزاده، شفا بخش همه‌گونه ناخوشیها است. گذشته از آدمیان، امراض گاو و گوسفند و چهارپایان بارکش را نیز معالجه می‌کند. زنان نازا، تخم مرغی را تزئین می‌کنند و دور آن را با ابریشم می‌بافند و به درو دیوار امامزاده می‌آویزند تا بچه‌دار شوند. در پاره‌ای از امامزاده‌ها سنگهایی به اشکال عجیب است که در آنها چاله‌های کوچکی است. آب در آنها می‌ریزند و با سنگ کوچک دیگری می‌سایند و مایعی به رنگ شیر به دست می‌آید، برای بیمارانی می‌برند تا بخورند و شفا یابند و برای تندرستان می‌برند تا بخورند و گرفتار امراض نشوند. روی صندوق اغلب امامزاده‌ها، فسیلهای گوناگون متعلق به ادوار مختلف زمین شناسی دیده شد.

برای پاره‌ای از امامزاده‌ها، زائران از پیر و جوان و بزرگ و کوچک،

۱- تور درگیلکی به معنی حل و دیواره است و کبچی به کسی گویند که عسلات صورت او به عللی منقص شده و دهانش را کج کرده است

شاخه کوچکی از کیش (= شمشاد جنگلی) از اطراف خانه خود یا از سر راه به دست می گیرند و به عنوان «برگ سزی» به امامزاده می آورند و به نرده ایوان آن می زنند یا روی صندوق می گذارند (۱).

هدایائی که به عنوان نیاز به امامزاده ها داده می شود، عبارت از پول نقد، انواع پارچه های رنگین یا سیاه، نخ، یا ابریشمی، نفت، شمع، ابریشم کلاف شده، شیر، قربانی و نظایر آنهاست.

در بیشتر امامزاده ها شاح گوزن (= گنج گاو) بر درختان حیاط، یا در ایوان یا داخل حرم بر دیوار است بر پاره ای از صندوقها، شاح گوزن یکی دو ساله نیز دیده شد. در کوهستانهای بی درخت و بی جنگل که مرکز زندگی این حیوان نیست. شاح بر کوهی همین اهمیت و احترام را دارد. در حفاریها و کندوکاوهائی که در گورستانهای مختلف این صفحات کرده اند، مجسمه سفالی و فلزی گوزن بدست آمده است. ظاهراً این حیوان، از قدیم الایام در این سرزمین مورد تکریم بوده است.

علم - علم بندی - علم و اچسنی

بیشتر امامزادگان علمی مخصوص دارند. ارستونهای جاوایوان امامزاده، دوستون را مزین و منقش می کنند و دو چوب منقش افقی بر بالای بدنه آنها می کوبند و چوب چهار پنجه متری کننده کاری شده علم را روی آنها قرار می دهند. در بیشتر بقعه ها، روز اول محرم، مراسم علم بندی برپا می شود. عداای مفصلی تهیه می کنند و سینه زبان پس از سینه زدن، چوب علم را می آورند و عده ای به خانه متولی می روند و نتیجه علم و بقعه هائی که در آنها انواع پارچه -

۱- يك هفته قبل از جشن بر حاستن مسیح از مردگان که روز یکشنبه برپا می شود آرامنه در کلیسا جمع می شوند و کشیش شاحه های شمشاد را که بر آنها دعا خوانده است به دست حاصران می دهد ایشان شاحه های شمشاد را به خانه می آورند و در اطاق خود می گذارند تا حشک شود.

یازده

های رنگین قیمتی است می آورند ، پنجه را بر سر چوب علم نصب می کنند و پارچه را یکی پس از دیگری بر چوب علم گره می زنند. علم از لاغری بیرون می آید و هیكل قطور و تنومندی پیدا می کند . بعد آن را در جلودر ورودی بقعه نه یکی از ستونها می بندند. در طول دههٔ محرم ، علم نیز در آداب و رسوم عزاداری شرکت داده می شود و هر کس پارچه ای نذر آن کرده است می آورد و روی سایر پارچه ها می بندد .

سراجم روز علم و اچینی می رسد . معمولاً علم را روز سوم امام یعنی سیزدهم محرم ، یا روز قتل امام حسن که روز بیست و هشتم صفر است و امی چینند. و اچیدن نیز نظیر علم بستن آدابی دارد . غذائی آماده می کنند ، سینه ای می زنند و پارچه ها را یکی پس از دیگری از چوبهٔ علم باز می کنند و در بقچه ها می گذارند و به خانهٔ متولی می برند .

در بعضی امامزاده ها ، و اچیدن علم را به سرخرمن و دوران چیدن برنج می گذارند . طاهر آگرفتاری و اشتغال رعایا را سبب نگهداری علم تا این وقت می دانند . ولی احتمال می توان داد که در ایام گذشته در این موقع جشنی نظیر جشن محصول برداری فرنگیان^(۱) در این صفحات معمول بوده است ، به این سبب علم را تا آن وقت نگاه می دارند تا در مراسم محصول برداری نیز شرکت داده باشند .

این گونه علمها را نگارنده هر جا دید ، توصیف کرد و اگر مشخصاتی داشت عکسبرداری نمود و در کتاب نشان داد ، علم قدیمی بقعهٔ آقا سید رکریا ، در سته دیم خشک بحار خمام و علم مسجد جامع امشه ، در امشهٔ سنگر و علم بقعهٔ آقا سید مهدی ، در استلک لشتمشاه و علم بقعهٔ سید علی کیا ، در ازدها بلوچ لشتمشاه که بیشتر شاهت به توغ دارد از علمهای طریف و دیدنی است .

دوازده

قدمت بناهای تاریخی بیه پس گیلان تا چه پایه است؟

مراکز اصلی تمدن گیلان را باید در دامنه ارتفاعات رشته البرز، یا بر بالای تپه‌های دستی یا طبیعی حوالی جلگه گیلان جستجو کرد. این تپه‌ها که نظیر آنها در مازندران و گرگان نیز فراوان است، به نام «قلعه کل» خوانده می‌شوند. امروز از قلعه‌هائی که بر این بلندیها بوده است، نشانی نیست. درختان و علفهای بلند جنگلی یکسره روی این تپه‌ها را پوشانده و هیچگونه نشانی از نهفته‌های درون آنها پدیدار نیست. نگارنده یکبار این تپه‌ها را که از نزدیک مشاهده کرد، شرح داد و نام عده‌ای از آنها را با ذکر محل آنها، در فهرستهای آخر هر فصل آورد.

یک دسته از بناها هیچگونه تاریخی ندارد، ولی سبک بنا حکایت از گذشته‌ای بسیار دور می‌کند. از آنها می‌توان اسپیه مزگت کیش خاله دیناچال و قلعه لیسار را در نومندان لیسار نام برد از این دو بنا که بگذریم، سایر بناها که تاریخی در آنها دیده شد از این قرار است:

- ۱- بقعه تاح‌الدین محمود خیوی در لمیر محله آستارا ۷۳۲ قمری
- ۲- بقعه سید امیر کیا = مدفن حاباز بن شرف‌الدوله ۸۲۷ «
- ۳- تاریخ و قمنامه قرآنی که پری سلطان دختر سلطان محمدخان وقف بقعه سیدعلی کیا کرده و فعلاً در بقعه فیله است ۹۰۱ «
- ۴- تجدید بنای قلعه رودخان به امر حسام‌الدین بن امیره دیاج بن امیره علاءالدین اسحقی ۹۱۸ «
- ۵- سنگ قبر میرزا محمد بن قبادجان در بقعه پیر قطب‌الدین نزدیک دهکده باعچه سرای آستارا ۹۴۲ «
- ۶- اتمام بنای بقعه آکاشاه در رود برده سنگر ۹۲۰ «
- ۷- تاریخ اتمام صندوق سلیمان داراب در ذی‌الحجه ۹۵۳ «
- ۸- اتمام بنای بقعه عون بن محمد بن علی علیه السلام در ماسوله

سیزده

- به سعی ملك خليل بن خبير بيك
 ۹۶۹ قمری ۹۶۹
 « ۹۸۴ سنك قبری در بقعه سلطان سيد حاجی محمود مرندی
 ۱۰- سنك قبر مديع الزمان ميرزا در بقعه فيلده پنجم شهر
 « ۹۸۶ جمادی الاولى
 ۱۱- سنك قبر ملك ابوالقاسم در بقعه سلطان سيد حاجی محمود
 « ۹۹۵ مرندی
 ۱۲- سنك قبر ترك خانم دختر برج علی تریری در بقعه
 « ۹۹۵ عون بن محمد بن علی علیه السلام
 ۱۳- سنك قبر هاشم بيك بن ميرم بيك در بقعه عون بن محمد بن
 « ۹۹۷ علی علیه السلام در دی القعه
 ۱۴- بنای گنبد سلطان سيد حاجی محمود مرندی به دستور
 « ۹۹۸ امیره تی تی دختر سلطان محمدخان در هشتم ماه رجب
 ۱۵- سنك قبر مریم دختر میر خلیل متولی در بقعه عون بن
 « ۱۰۰۴ محمد بن علی علیه السلام
 ۱۶- کتیبه صندوق سيد ابو جعفر در شهر رشت که امروز ارمیان
 « ۱۰۰۹ رفته است
 ۱۷- تاریخ امام ضریح مشبك عون بن محمد بن علی علیه السلام
 « ۱۰۱۵ در ماسوله
 ۱۸- سنك قبر بی بی رحمت دختر حاجی هادی ملکی در دهکده
 « ۱۰۲۳ خشت مسجد کوچسهمان در ماه ربیع الاول
 ۱۹- سنك قبر شاه منصور بن شاه ملك آقا در بقعه فيلده در بیست و
 « ۱۰۲۹ یکم محرم الحرام
 ۲۰- سنك قبر محمد مديع بن محمد اسماعیل در بقعه عون بن
 « ۱۰۵۲ محمد بن علی علیه السلام در ماسوله

چهارده

- ۲۱- بنای سردر ساقی مزار در جورشر لشتنشاہ
 ۱۰۵۵ قمری
- ۲۲- سنگ قبر محمد علی بن محمد امین زاویه در بقعه سلطان
 ۱۰۵۷ «
- حاجی سید محمود مرندی در حرزویل
- ۲۳- سنگ قبری بردیوار در رودی بقعه عون بن محمد بن علی
 ۱۰۶۰ «
- علیه السلام در ماسوله
- ۲۴- تاریخ مسجد شکه ای امامزاده شفیع بن موسی الکاظم علیه-
 ۱۰۷۳ «
- السلام در دهکده قشلاق نشین امامزاده شفیع شاندرمن
- ۲۵- سنگ قبر میرزا رحیم خان ولد میرزا کبیر خان در بقعه
 ۱۰۸۰ «
- فیلده در تاریخ شنبه بیستم شهر ربیع الاول
- ۲۶- تاریخ بنای دروازه حرزویل
 ۱۰۹۰ «
- ۲۷- تاریخ بنای مسجد صاحب الزمان در ماسوله
 ۱۱۱۷ «
- ۲۸- سنگ قبر آقا محمد زکی بن محمد قاسم در بقعه عون بن
 ۱۱۶۷ «
- محمد بن علی علیه السلام در تاریخ بیستم شهر ربیع الاول
- ۲۹- فرمان تولیت تربت قوشه جد در تنگ دی تول کبلان هشتپیر
 ۱۱۷۱ «
- مورخ
- ۳۰- تاریخ وقفنامه قرآبی که میر قاسم فیلدهی بر بقعه فیلده وقف
 ۱۱۹۴ «
- کرده است.
- ۳۱- سنگ قبر محمد حسن خان ولد حاجی معصوم کسمائی در
 ۱۱۹۵ «
- رجب
- ۳۲- تاریخ بنای گلدسته مسجد ساغری سازان در شهر رشت
 ۱۲۰۴ «
- ۳۳- سنگ تاریخی بنای مسجد جامع حورش لشتنشاہ مورخ
 ۱۲۰۶ «
- ۳۴- تاریخ انعام صندوق میرشاہ محمود در دهکده شیخان کفشه
 ۱۲۴۰ «
- لشتنشاہ
- ۳۵- تاریخ بنای محراب مسجد مستوفی در شهر رشت
 ۱۲۴۲ «

پانزده

۳۶- تاریخ اتمام در دولتی بقعه سید عباس و سید اسماعیل در

۱۲۴۳ قمری

محلّه ساغری سازان شهر رشت

« ۱۲۵۰

۳۷- سنگ قبر کلثوم دختر میر قاسم در بقعه فیله

۳۸- تاریخ سنگ لعنت نامه‌ای در بقعه سیداحمد در کیلوی

« ۱۲۵۵

کوچسفهان

۳۹- تاریخ فرمان ناصرالدین شاه بر کتیبه‌ای سنگی در بقعه

« ۱۲۷۲

خواهر امام در شهر رشت

۴۰- تاریخ بنای بقعه سید قاسم بن موسی الکاظم علیه السلام در

« ۱۲۸۲

دهکده چولاب کوچسفهان

تواریخ دیگری مؤخر بر سال ۱۲۸۲ که در بناها دیده شد، در این کتاب

آمده است، از آنجا که زمان زیادی بر آنها نگذشته است در این مقدمه یادآور نشدیم.

نام تعدادی از بقاع یادآور دورانی است که هنوز دین مبین اسلام در

کوه ودشت گیلان رواجی نداشته است. نامهای بقاع زیر را می توان جزء این گروه دانست.

۱- مزار لاله شوی در شهر رشت که طاهرأ بقعه خواهر امام بجای آن بنا

شده است. ۲- ساقی مزار در حورش لشتن شاه که محل قدیمی بقعه آقا سید

محمد رصاصت. ۳- بقعه دوالکوه برمرز آلیان و تنیان ۴- سلطان برزکوه بر

سامان اسالم و تالش دولاب. ۵- گلی لور درخشا بر تالش دولاب ییلاقی ۶- با

بلندی در دو فرسخی لمیر محلّه آستارا ۷۰- نابامرری در کنار رودخانه ویز به

۸- آکاشا^(۱) در رود برده سنگر و نظایر آنها.

توضیحی درباره بقاع متبرک گیلان

بیش از اینکه شاه عباس اول به فکر براباختن خان احمد خان بیفتد

۱- در متن کتاب احتمال دادیم که این نام با «عکاشه» ارتباط دارد.

شانزده

و طرحی برای از میان برداشتن بازماندگان خاندان اسحقی و تجاسبی و انوزوند و حاتمی و سایر امرای محلی گیلان بریزد، بیشتر اهالی گیلان زیدی مذهب بودند. بازماندگان اسماعیلیان نیز تا این تاریخ در صفحات دیلمان و رودبار دیده می‌شدند ولی هیچگاه قدرت زیادی به دست نیاورده و مرکز فرمانروایی برای خود نساخته‌اند.

شرط امامت در مذهب زید بن علی علیه السلام خروج باسیف و داشتن خصایل خمسه است. هر کس که شمشیر می‌کشید و تسلط می‌یافت و خصایل خمسه در او جمع بود، مفترض الطاعه و نافذ الحکم بود. ساکنان خاك بیه پیش گیلان، پیش از زمان سید علی کیا، مذهب زیدی داشتند. هنگامی که او از تنکابن به لاهیجان آمد «فقها و صلحا و داعیان شرع شریف و مقتیان دین حنیف، مجموع، مقدم شریف آن حضرت را مفتنم شمردند و بیعت کردند و امام و مقتدای خود دانستند و مجموع بر آن قائل شدند که آنچه شرط امامت است در مذهب زید بن علی علیه السلام که خصایل خمسه است، در او موجود است.»^(۱) عده‌ای از نقاع مشرک امروز، مقارن اولاد و احفاد این گونه امامان است.

پس از تسلط صفویان، بازار صوفیان صافی و شیعیان دوازده امامی رواج پیدا کرد. اینان نیز به نقاع امامزادگانی که مورد علاقه‌شان بود، توجه کردند و برای آنها صندوق و ضریح ساختند و در مواردی چند نیز قبور فرستادگان یا امرای لشکر ایشان که در حاك گیلان چشم از جهان فرو بسته، یا به دست سران محلی کشته شده‌اند، زیارتگاه عمومی شد.

در همین ایام، تعدادی از مزارهای قدیمی که مورد علاقه مردم گیلان بود، با تغییر اسم و انتساب به یکی از سادات، زیارتگاه شیعیان گردید. از اینها می‌توان مزار حانماز بن شرف الدوله را یادآور شد که به نام سید امیر کیا خوانده شده است.

به احتمال قوی، زیارتگاههایی که به نام «زیارتگاه دستخط ائمه اطهار» شهرت دارد، نیز در همین تاریخ به وجود آمده است.

توضیح بیشتر دربارهٔ پیدایش امامزاده‌ها و زیارتگاهها، خصوصاً آنچه مربوط به پس از دوران صفویان است از حوصله و هدف این مقدمه بیرون است.

هنر اسلامی در به پس گیلان پیشینهٔ چندانی ندارد

سنگ ظریف تنها بنای قدیمی بخش آستارا یعنی بقعهٔ شیخ تاح‌الدین محمود حیوی، به دست استادشرف‌الدین عثمان بن جمال شیرازی حک شده است. سنگ مرمر قبر میرزا محمد بن قبادجان مورخ ۹۴۲ که در بقعهٔ پیر قطب‌الدین در دهکدهٔ باعچه‌سرای آستارا است، نظیر سنگ مرمرهایی است که در بقعهٔ عون بن محمد بن علی علیه‌السلام در ماسوله و بقعهٔ فیلده رودبار و بقعهٔ سلطان حاجی سید محمود مرندی در حرزویل نیز دیده شده است. این سنگها که تعداد آنها به تعداد انگشتان دودست نمی‌رسد، متعلق به خارج خاک‌بیه‌پس گیلان است. یعنی در آذربایجان و زنجان و قزوین حک کرده و بدین نقاط آورده‌اند. زیرا در صفحات نام‌برده این کونه سنگها فراوان است و معدن آن هم در آن سرزمینهاست.

پای که از بخش آستارا بیرون گذاریم، به پنج ناحیهٔ تالش نشین می‌رسیم. پایهٔ زندگی و امرار معاش تالشان تا امروز هم کله‌داری است. ایشان برای گیاه خوار و علف‌چر، شش‌ماه از سال را در دشت و شش‌ماه دیگر را در کوه می‌گذرانند و کمتر متوجه آثار هنری یا معماری بوده‌اند اگر «اسپیه‌مزگت» را در کیش حالت دیناچال ندیده‌اند، هیچ‌گونه اثر معماری قابل ذکر در این پهنای بخش نیست. آگاهی ما از «اسپیه‌مزگت» نیز نارساست زیرا از نام نابی و مباشر و معمار آن خبری نداریم و نمی‌دانیم که این اثر هنری زادهٔ ذوق و استعداد چه کسانی است. چون تالشان را در سایر شاخه‌های هنری ضعیف می‌بینیم نمی‌توانیم یقین داشته باشیم که طرح و تزیین این مسجد را ذوق و استعداد تالشان به وجود

آورده باشد.

از منبت کاری و مشبك سازی، آثار هنری ریادی در گیلان بیه پس دیده نشد . عجیب ترین کار چوب تراشی را در بقعه محمود شاه دینوری و ظریف ترین حاك را بر صندوق سلیمان داراب و در ورودی بقعه سید عباس و سید اسماعیل در شهر رشت می توان دید. مشبك کاری بقعه پیرش فشاہ و مادرش و بقعه جورش ارشد شاه در بقعه سلطان عرب بنده نیز قابل ذکر است.

کچ بریهای ظریف و پرکار، در بیه پس گیلان دیده نمی شود. کچ بریهای خانه سردار و مسجد صفی و مسجد حاجی صمدخان ظاهرآ کار يك استاد یا سه تقلید یکدیگر کار شده است. این کچ بریها، درشت، اما خالی از عظمت و انبث نیست. کچ بری تالار دو تخت خوابی منزل سردار و کچ بریهای تالار منزل میرزا علی آقا مقیمی، ظریف و قابل ذکر است.

نقاشیهای رنگ و روغن سقف تالار دو تخت خوابی منزل سردار و نقاشیهای سقف و رفهای منزل سید اسماعیل حسینی صیابری در رشت، از نقاشیهای خوب دوران فاحاری است. این نکته نیز ناگفته نماند که خانه های زیبای مسکونی شهر رشت به دست اهالی بنا نشده است و چنانکه صاحبان آنها اظهار می کردند . میایان و بچاران و نقاشان آنها اهل اصفهان و تهران بوده اند

کاشی سازی در اواخر دوران قاجار، در شهر رشت رونقی داشت و حاجی یوسف و دوپسرش به ساختن انواع کاشی دست رده اند اما هیچیک در این صنعت، هری شان نداده اند .

ارتزس اطالئه کلام، سخن را بدین حا ختم می کند و دنباله این بحث را در مقدمه مجلد دیگر که درباره آثار و بناهای تاریخی بیه پیش گیلان است، ادامه خواهد داد زیرا پس از تمام قسمت دوم این کتاب، تمام آثار و بناهای تاریخی حاك گیلان مطالعه و بررسی شده است. آ بوقت است که می توان به دقت قضاوت و اظهار نظر، اطمینان بیشتری داشت از خدای نزرک برای آغار و پایان مجلد دیگر یاری می حوید

اکنون که کار مقدمه را به خاتمه رساند، ذکر نام کسانی که در تنظیم و چاپ این کتاب سهمی دارند و نگارنده مدیون ایشان است بسیار بجاست. از رفتگان باید نام رابینو را یاد کنم که کتاب کیلان او، راهنمای کار مطالعه این ناچیز بوده است. خدایش بیامرزد و قرین رحمت خویش گرداند. از کسانی که در قید حیات هستند و این شاء الله سالیان سال رنده و کامیاب باشند، آقای عبدالرحمن عمادی است که آنچه یادداشت درباره ناهای تاریخی کیلان داشتند، در عین صفا و گشاده روئی در اختیار من گذاشتند. آقای پرویز عمواوغلی فرماندار و معاون استانداری کیلان با سفرهای متعدد، راه مطالعه مرا آکشودند. آقای انامقلی خان ماسالی اطلاعات پرارحی از ماسال و مناطق دیگر تالش نشین دادند. آقای حسین معارف دوست همراه و همپای من در خاک تالش دولا ب و چهار فریسه بودند. آقای امیر کاشفی در کوه ودشت با این ننده همگام بودند و عکسهای این کتاب را ایشان تهیه کردند. بسیاری کسان دیگر هستند که به طریقی اینجان را یاری و دستگیری کردند نام ایشان را در این مقدمه نیاورده ام اما بار دین ایشان را همواره بر دوش خود احساس می کنم از یکایک کسانی که نام ایشان ذکر شده است و دیگران را که نام مردم برای همیشه ممون و شکر گزار خواهم بود.

سیار مفتخر و مهابی هستم که هیأت محترم مؤسین انجمن آثار ملی میان کسان بسیار مرا برگزیدند و مرا مأمور انجام این کار کردند. لطف و مرحمت ایشان شامل حال این ننده بوده و احساسشان چون کمندی برگردن من است.

از کارکنان چاپخانه تانان خصوصاً آقای ملکی بسیار متشکر و ممنونم که در کار چاپ این کتاب منتهای دقت را کرده اند. خداوند هر که را در راه اشاعه و گسترش عام و دانش کوشاست از زندگانی کامیاب و برخوردار فرماید.

منوچهر ستوده

تهران سوم اسفندماه ۱۳۴۸

کتابشناسی حاشیة دریای خزر

شامل کتب و رسائل و مقالاتی که مربوط به گیلان و مازندران و گرگان است

آذر هوشنگ، احمد: چند مثل گیلکی، سخن، ۱۲: ۹۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۵۳)

آزموده، ابوالفضل: ترانه‌های مازندرانی، پیام نوین، ج ۴ ش ۶: ۶۲-۶۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۶۸)

آقاخان نوری: مکتوب تاریخی از میرزا آقا خان نوری، با مقدمه ایرح افشار، یغما، ۱۲: ۵۶۲-۵۶۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۴۶۸)
آمار سالنامه رودخانه‌های ایران، نشریه شماره ۶ بنگاه مستقل آبیاری تهران، ۱۳۳۴ شمسی.

آمار نفوس و فواصل و مشخصات دیگر استرآباد که در پیچی نیل ۱۲۷۶ قمری در زمان فرمانروائی ملک آرا گرفته شده است. فیلم ۱۶۴۴، موزه آسیائی آکادمی علوم شوروی B2494 (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۳)
آملی، مولانا اولیاءالله تاریخ رویان، مؤلف این کتاب را به فخرالدوله شاه غازی (۷۶۱-۷۸۰) تقدیم کرده است. نسخه کتابخانه مجلس حریم‌داری از کتابخانه اقبال که قبلاً متعلق به آقای کیانی بوده است (مقدمه شهریاران گمنام کسروی) به تصحیح عباس خلیلی تهران ۱۳۱۳ شمسی بنیاد فرهنگ ایران این کتاب را با تصحیح و تحشیه نگارنده در سال ۱۳۴۸ شمسی تجدید چاپ کرد.

بیست و دو

آهنگهای محلی ترانه‌های ساحل دریای مازندران، نشریه اداره موسیقی،
تهران ۱۳۲۳ شمسی.

ابن ابومسلم: تاریخ مازندران، کشف الظنون چاپ اروپا ج ۲ ص ۱۲۳.
Herbelot, Ind. Bibl. P. 74 No 5.

ابن اسفندیار کاتب، بهاء الدین محمد بن حسن: تاریخ طبرستان، در سال ۶۱۳
قمری تألیف شده است. به اهتمام عباس اقبال خردادماه ۱۳۲۰ شمسی. یاد-
داشتهای قزوینی ج ۲ ص ۱۸. نسخه کتابخانه ملی ملک شماره ۴۰۷۱. جلد دوم
الحاقی است و نباید از مؤلف اصلی باشد این مجلد با تصحیح عباس اقبال
در تهران چاپ شده است. جلد اول به انگلیسی ترجمه شده و این ترجمه
در سال ۱۹۰۵ م. در دوره اوقاف کتب مجلد سوم در لیدن منتشر شده است.
ابن حوقل، ابوالقاسم محمد بن حوقل البغدادی النصیبی: صورة الارض. تألیف
حوالی سال ۳۶۷ قمری صفحات ۲۶۷-۲۶۸، چاپ دحویه ۱۸۷۳ م.

ابن خرداد به فارسی، ابوالقاسم عبدالله بن عبدالله: المسالك والممالك، تألیف
۲۵۰ قمری

ابوالفدا، عماد الدین اسماعیل بن علی ایوبی منوفی ۷۲۷ قمری: تقویم
البلدان. مسوده کتاب در سال ۷۲۱ قمری تمام شده است

احتسابیان. احمد. جغرافیای نظامی ایران ۱۳۱۱ و ۱۳۱۸ شمسی
ادریسی، محمد بن محمد بن عبدالله السریف الادرسی: نزهة المشتاق فی
احتراق الافاق. سال تألیف ۵۴۸ قمری.

ادریسی استرآبادی، ابوسعید عبدالرحمن بن محمد بن محمد بن عبدالله متوفی
۳۰۵ قمری. تاریخ استرآباد (کشف الظنون ص ۲۸۱ در دبل کشف الظنون ج
۱ ص ۲۱۳ به حای سال ۳۰۵ که سال فوت اوست ۴۰۵ آمده است مقدمه

تاریخ طبرستان نیز چنین است

استرآبادی، محمد صالح بن محمد نقی بن محمد اسماعیل: شرح حال علمای و

بیست و سه

ادبای استرآباد در سال ۱۲۹۴ قمری نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه اعتضاد السلطنه وزیر علوم بود و در سال ۱۲۹۸ به کتابخانه محمدحسن خان اعتماد السلطنه منتقل شد و با رسایل دیگر در یک مجلد، تجلید گردید و پس از سالها به ملکیت حاجی حسین آقا ملک درآمد. اکنون در کتابخانه ملی ملک به شماره ۴۳۳۰ محفوظ است این رساله ۹۸ ورق رحلی ده‌سطری از این مجموعه است که در استرآباد نامه ص ۱۰۵ - ۲۱۳ به چاپ رسیده است

استودارت: سفرنامه، ترجمه احمد توکلی، فرهنگ ایران زمین ۸: ۱۶۱-۲۲۰. اسفندیاری، سرهنگ احمد: پاسخ به مقالات مرحوم علی دیوسالار، راجع به اردوی برق در منطقه نور مازندران. تهران مرداد ماه ۱۳۳۷ شمسی.

اصطخری، ابواسحق ابراهیم بن محمد فارسی متوفی ۳۴۰ قمری: مسالك - الممالك این کتاب در سال ۳۱۸-۳۲۱ نوشته شده است و در سال ۳۴۰ قمری مختصر شده است لیدن ۱۹۲۷ م صفحات ۲۰۴-۲۰۶ ترجمه این کتاب به فارسی به تصحیح ایرح اوشار در مجموعه متون فارسی بنگاه ترجمه و نشر کتاب شماره ۹ به چاپ رسیده است

اصفہانی، سرزا طاهر: گنج شایگان، تهران، ۱۲۷۲ قمری
اعتماد السلطنه، محمدحسن خان: کتاب التدوین فی احوال حمال شروین، تهران یونت فیل ۱۳۱۱ قمری. به گفته مرحوم میرزا محمدخان قزوینی (در مجله یادگار ش ۳ سال ۵ ص ۵۷) حرء اعظم و بلکه تمام این کتاب به قلم میرزا محمد حسین فروعی و غیر اوست و اعتماد السلطنه عصاً به خود نسبت داده است

- روزنامه سفر همایونی (ناصرالدین شاه) به مازندران، تهران ۱۲۹۴ و ۱۳۱۴ قمری

- رساله راجع به قاعه نور، ارورق ۵۰۰-۵۱۵ ار جلد هشتم مجموعه بیوتات

بیست و چهار

سلطنتی شماره ۷۳۱ که ذیل کرمان به شماره ۵ قرارداد شده است . این رساله را نگارنده با عکسهائی که خود تهیه کرده بود در مجله یغما ، دوره ۹ سال ۱۳۳۵ شمسی ، صفحات ۱۱۶-۱۳۳ و ۱۵۹-۱۶۷ به چاپ رسانید . (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۴۸۷)

- مرآت البلدان . تهران ۱۲۹۷ قمری .

اعلم ، هوشنگ : شهر و شهرستان ساری ، ماهنامه فرهنگ ح ۱ ش ۱ ص ۷۹-۸۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۷۶۸)

افشار ، مصطفی خان پسر نصرالله خان ، منشی میرزا مسعود مستوفی در پترزبورگ از طرف عباس میرزا در شعبان ۱۲۴۴ : سفرنامه . فیلم ۱۶۹۱ ، کتابخانه ملی ش $\frac{۴۹۹}{۱۳۳۵}$ خریداری اردکتر وصال در سال ۱۳۲۴ (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۱۲۱)

اقبال ، عباس : امرای آحر آل زیار ، یادگار ح ۳ ش ۹ : ۷۸-۸۰ . (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۶۸۰)

- امیرداد حمشی بن آلتون تاق و امیر اسماعیل کیلکی ، یادگار ج ۳ ش ۹-۴۹ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۶۸۱)

- تواریخ طبرستان و آمل ، یادگار ح ۵ ش ۵/۴-۱۳۴-۱۳۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۱۳۷)

- خاندان روز افروبی در مازندران ، یادگار ح ۴ ش ۱۰/۹-۱۶۳-۱۶۷ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۱۳۱)

- حلحال - ترریق - ترکان - تراکمه - دیلم - دیالمه ، یادگار ح ۲ ش ۹-۵۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۳۰۲)

- شمس المعالی قابوس بی وشمگیر زیاری ، ایرانشهر ۲ . ۳۲-۴۱ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۶۸۵)

- قابوس وشمگیر زیاری ، تهران ۱۳۰۲ شمسی .

بیست و پنج

- : مرحوم [حسن] اسفندیاری (حاجی محترم السلطنه) ، یادگار ج ۱ ش ۸ :
(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۲۷۳)
- : وفات سلطان ملکشاه سلجوقی ، یادگار ج ۱ ش ۳ : ۶۲-۶۶ (فهرست مقالات
فارسی ج ۱ ش ۲۶۸۷)
- : هلالی جغتائی استرآبادی، یادگار، ج ۲، ش ۳ : ۶۵-۷۱ (فهرست مقالات
فارسی ج ۱ ش ۵۳۶۲)
- امامزاده صالحان و هزار خال ، جلد هشتم مجموعه بیوتات سلطنتی به شماره
۷۳۱، ورق ۵۱۵-۵۱۸، به شماره ۶ ذیل کرمان جای داده شده است.
- امیری ، منوچهر: مازندران و استرآباد، تالیف رایینو ، ترجمه وحید مازندرانی
[انتقاد] ، راهنمای کتاب ۲ : ۴۰۰-۴۰۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش
۶۴۸)
- اندریسه ، ژ. ب زمین شناسی مازندران از نظر کشاورزی و آبیاری، ترجمه
مهدی زرین ، سخن علمی ، ۱ . ۲۶-۳۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ شماره
۱۷۴۰)
- بارتلد، و. : تذکره جغرافیای تاریخی ایران، ترجمه حمزه سردادور، تهران ،
بهمن ، ۱۳۰۸ . قومنس و جرجان ، ۱۶۸-۱۷۸، گیلان و مازندران ، ۲۸۲-
۲۸۹ .
- بارفروشی ، مولانا محمد : تاریخ حدید ، روضه الصفاح ۹، در خاتمه کار هدایت
الله خان بن حاجی حمال فومنی
- باوندنامه ، در عهد ملک حسام الدوله شهریارس قارن (۴۶۶-۵۰۰) از تکذیب
اهل قری و افواہ عوام الناس به نظم گرد آورده اند (تاریخ طبرستان ابن اسفندیار،
ص ۴)
- بدخشان ، منصور: افسانه بنای شهر آمل ، یعما ۷ ۳۱۴-۳۱۶ (فهرست مقالات
فارسی ج ۱ ش ۱۷۶۷)

بیست و شش

برج لاجیم، راه نو، ۳: ۱۷ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۴۳۱)
برزگر، اردشیر بن آقا حسن بن آقابزرگ آقصاب: تاریخ طبرستان پیش از اسلام
جلد اول، تهران ۱۳۲۹ شمسی، ۱۷۴ صفحه.

- تاریخ طبرستان پس از اسلام، بخش یکم از جلد دوم، تهران ۱۳۳۴ شمسی،
در ۲۳۲ صفحه.

- سخنی چند از تاریخ طبرستان، هوست ح ۳ ش ۷-۲۰-۲۴ و ش ۸: ۳۰-
۳۲ و ش ۹: ۱۶-۱۸ و ش ۱۱-۱۱-۱۳ و ح ۴ ش ۴: ۱۲-۱۴ و ش ۵: ۶-۱۰
(فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۱۷۶۷)

بروکت، م. ای.: مقارن برجی و کتیبه‌های آنها در ایران، ترجمه مه‌وش
ابوالضیا، راهنمای کتاب، ۹: ۱۴۸-۱۵۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش
۲۲۱۴)

بریمانی، احمد: دریای خزر یا دریای مازندران، تهران ۱۳۲۶ شمسی
- دریای مازندران، سالنامه کشور ایران. ۲۰. ۳۲۸-۳۴۴ (فهرست مقالات
فارسی ح ۲ ش ۱۷۴۱)

- رود مرده (آیا آمودریا در هیچ زمانی به دریای حرر می‌ریخت؟)، شکار و
طبیعت ج ۱ ش ۳: ۱۷-۲۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۱۸۸۴)

- ماهیان دریای خزر، شکار و طبیعت ح ۱ ش ۴. ۵۸-۶۱ (فهرست مقالات
فارسی ح ۱ ش ۱۸۶۸)

بریمانی، لطفعلی: یک برد تاریخی در عجیب‌ترین قلعه طبرستان (قلعه ماهانده-
سر) سالنامه کشور ایران، ۱۳: ۱۱۹-۱۲۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۱
ش ۲۴۸۹)

بصاری، طلعت: ترانه‌های مازندرانی، سخن ۱۱: ۹۸۶ (فهرست مقالات فارسی
ح ۲ ش ۳۲۶۹)

بالائی. کتیک گری گری (داستان مازندرانی)، سخن، ۳: ۳۴۴-۳۴۶ (فهرست

بیست و هفت

مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۱۴)

بلوکباشی، علی. یادداشتی درباره گاه شماری و چند جشن درمازندران، پیام

نوبین ج ۸ ش ۷: ۸۴ - ۸۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۸۹۹)

بوت، پ. Bout, P. بررسی جغرافیای طبیعی شمال ایران، ترجمه سیروس

سهامی، مجله دانشکده ادبیات مشهد ۲: ۲۷۲-۲۹۷ (فهرست مقالات فارسی

فارسی ج ۲ ش ۱۷۴۳)

بهارمست، احمد: جغرافیای نظامی ایران، تهران ۱۳۰۹ شمسی.

بهرامی، مهدی: گنجینه مازندران، آموزش و پرورش ج ۲۳ ش ۱۰: ۲۲-۲۸

(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۵۹۹)

بهر، سرتیب و مهندس دولت ایران که درسفر مأموریت خود از تهران تارشت

وانزلی وکناردریای شرحی نوشته است. جغرافیای رشت و مازندران واستر-

آباد، فیلم ۱۶۹۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی $\frac{۶۲۷}{۸۸۹}$ ۳۰۲۲

(فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۶۷)

بهنام، عیسی. طرف کلی لعابدارگران، مجله دانشکده ادبیات ج ۳ ش ۲:

۳۲-۴۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۶۲۹)

- نمایشگاه لباس مردم قاسم آباد، نقش و نگار، ش ۴. ۲۷-۳۳ (فهرست مقالات

فارسی ج ۱ ش ۲۰۹۸)

پارسا، احمد. گیاهان شمال ایران، تهران، ۱۳۱۸.

پتروف، ب مشخصات جغرافیای طبیعی ایران، ترجمه حسین گل کلاب،

تهران، ۱۳۱۶

بریان، حسن: مردم سدرپهلوی معتقدند که. کتاب هفته ش ۸: ۱۸۲

بورگریسم، هوشنگ: باکده، هر و مردم، دوره جدید، ش ۲۷، ۹-۱۸

(فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۹۵۳)

- ترکمنهای ایران، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۴۱/۴۲-۲۹۰ ۴۲-۴۳ و ش ۵۰:

بیست و هشت

۲۳-۳۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۹۳۲)

- دهکده زیارت ، هنر و مردم ، دوره جدید ، ش ۴۸ : ۱۱-۲۹ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۹۵۶)

پیمان ، ع : هوآلالا (آداب پاسداری مزرعه) ، کتاب هفته ، ش ۱۲ : ۱۳۹-۱۴۰
(فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۸۲۳)

تاریخ ایلچی نظام شاه دکنی (درن کرنسب و وقایع حکام طبرستان معاصر صفویه)
صمیمه مجموعه ای از تاریخ آل برمک پاریس ۱۸۸۶م ، ۲۸۰ ص فارسی + ۲۹۲
ص فرانسه .

تاریخ جیل و دیلم : جوینی در مقدمه تاریخ خود گوید که در کتابخانه قلعه الموت این کتاب را یافت که برای فخرالدوله از سلاطین آل بویه متوفی ۳۸۷ قمری نوشته بوده اند.

تاریخ گیلان (موحد در یاریس) تاریخ معول رشیدالدین فضل الله طمع کارتر مر
پاریس ۱۸۳۵م . صفحه ۲۷۶ در آخر کتاب Notices et Extr T B L P 292

تحقیقات سرحدید ، کتابخانه مجلس ، کتب خطی فهرست دستی ش ۲۵۱۹
تدین ، عطاءالله قاسم انوار و عربی که نه رمان گیلکی سرود ، ارمغان ۲۶
۱۷۹ - ۱۸۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۸۴).

ترانه های ساروی ، صدق ، ۱ . ۴۵۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۱۵)
ترانه های مازندرانی ، صدق ، ۱ . ۱۱۶-۱۱۷ (فهرست مقالات فارسی ، ج ۱ ،
ش ۴۲۱۶)

ثابتی ، حسب الله : درختان جنگلی ایران ، نشریه شماره ۲۰ دانشگاه تهران
۱۳۲۶ شمسی در ۲۷۵ صفحه

- صنوبر در ایران ، جنگلهای ، تهران ، ۱۳۳۴ شمسی
ثقفی اعزاز ، حسین : نکاتی چند درباره انقلاب رشت ، اطلاعات ماهانه ، ج ۳ ،
ش ۰۷-۳۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ، ش ۲۹۵۹)

بیست و نه

جرجانی معروف به ادریسی ، علی بن محمد متوفی ۴۶۸: جرحان (کشف الظنون ص ۶۹۰، در مقدمه تاریخ طبرستان ظهیرالدین به جای محمد، احمد آمده است) Herbelot, Ind Bibl p 839.

جغرافیای سوادکوه در صد و پنجاه ورق، نسخه خطی ش ۳۷۴۰ کتابخانه ملی ملک این کتاب پس از دوران اعتماد السلطنه یا همزمان او نوشته شده است گوید: اعتماد السلطنه گوید که ورامین متجاوز از ششصد قریه است سوادکوه ، نور، نمارستاق ص ۱۷ - لاریجان و رسک و پلور و افچه ص ۵۵ - کلاردشت ص ۶۷ - دماوند ص ۸۳ - فیرو و کوه ص ۱۱۱ - لارص ۱۲۷ - آزاد برولورا و حارود ص ۱۴۳ - شهرستانک ص ۱۵۷ - طالقان ص ۱۶۱ - مسیله و دیرکاخ ص ۱۹۳ - دریاچه قم ص ۱۹۹ - خوار و ورامین ص ۲۰۹ - امامزاده جعفر و شهر ورامین ص ۲۲۵ - کرمانشاهان به طور مختصر ص ۲۴۱.

جمال زاده ، سید محمد علی : گنج شایگان یا اوصاع اقتصادی ایران ، برلین ۱۳۳۵ قمری .

جمع و خرج ممالک محروسه ، کتابخانه میجاس ، فهرست دستی کتب خطی ش ۲۲۴۴ .

جنایبان ، ساهرخ . ترازه هائی از مارندران ، سخن ، ۱۶-۸۲-۸۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۷۰)

- : يك ترازه مارندرانی ، سخن ، ۱۵ ۴۳۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۷۱)

جواب سید علی کما به امیر تسمورگورکان ، ش ۲۰ از منشآت فیلم ش ۲۲۲۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران مجلس ش ۱۲۹۰۱ به نام مجموعه مکاتیب مختلعه (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۳۳)

جواب مکبوب خان احمد گیلانی از شاه عباس مورخ ۱۰۰۰ قمری ، ش ۱۱۳ از منشآت فیلم ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ، مجلس ش

۴۱۲۵ ، فهرست ۲ : ۳۵۱ ش ۶۰۶ . (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
 جواب مکتوب فتح‌علی خان بیکر بیگی استرآباد که در شکوه و گله از میرزا
 محمد ابراهیم‌وزیر نوشته است . ش ۱۶۹ ، از منشآت فیلم ش ۲۲۲۴ کتابخانه
 مرکزی دانشگاه تهران

مجلس ش ۲۳۲۲۵ (۲۵۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۲۳)

جواب مکتوب مهردادار ، فرمانروای کسکر ، ش ۱۶۲ ، از منشآت فیلم ۲۲۲۴
 کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (۲۵۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۲۳)
 جواب مکتوب میرزا صادق . وزیر کسکر که کتاب کشف الایات فرستاده
 بود ش ۱۴۹ ، از منشآت فیلم ۲۲۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران
 مجلس ش ۲۳۲۲۵ (۲۵۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۳ و ۲۳۰)
 جوادی ، محمدهادی : بناهای کرانه جنوبی دریای خزر ، تهران چاپ رنگین
 چند دوبیتی گیلکی ، پیام نوین ، ح ۲ ش ۱ : ۴۸ (فهرست مقالات فارسی ح
 ۱ ش ۴۲۱۱)

چیریکف . سفرنامه مسیوچیریکف ، سرهنگ روسی به ایران ، ترجمه آبکار
 مسیحی از روسی به فارسی در سال ۱۳۰۵ قمری ، از تاریخ ۱۸۷۱ م در آن
 یاد شده است (نشریه ۲ ۲۶۳) فیلم ۱۶۳۳ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ،

ورارت خارحه ش ۶۲۹۱ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱۲۱)

حاجی‌میرزا محمد راپورت میانکاله ، سال ۱۳۰۵ قمری ، شانزده ورق هشت
 سطری از مجموعه شماره ۴۳۳۰ کتابخانه ملی ملک .

حامی ، مهرداد احمد : راههای قدیمی ایران ، تهران ، ۱۳۲۳ شمسی .

حجازی ، رضا : حنکله یا طلای سوزایران ، مسائلی ایران ۱ ۳۲-۴۵ و ۷۱-۸۵
 (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۷۴۵)

حجازی کماری ، سید حسن : دیوسفید ، سالنامه کشور ایران ، ۱۴ . ۹۷-۱۰۴
 (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۸۰۶)

سی و یک

- روایت مازندرانی یک تصنیف قدیمی ایرانی، سخن ۲: ۸۷۱ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۱۷)
- طالب آملی . سالنامه کشور ایران ، ۱۱- ۱۷۶-۱۸۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۵۴۰۴)
- گنجینه‌های ادبی طبرستان ، سالنامه کشور ایران ، ۲۰ : ۲۵۱ - ۲۶۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۷۲)
- حدودالعالم من المشرق الی المغرب ، محمول المؤلف، تاریخ تالیف ۳۷۲ قمری . این کتاب متکی به کتاب حیسانی و آثار العلویه ارسطاطالیس و جغرافیای بطلمیوس است . به تصحیح نگارنده چاپ دانشگاه تهران .
- حسام السلطنه ، ابوالنصر میرزا : سفرنامه طوالش ، مقدمه و حواشی از ابراهیم صفائی ، بهمن ماه ۱۳۴۶ .
- حسامی ، احمد : راههای ایران ، کتاب ایران شهر ۲ . ۱۴۵۳ - ۱۴۹۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۷۴۴)
- حسن زاده ، پوران دخت : تمایل خلیفه به تصاحب املاک طبرستان ، ارمغان ، ۳۵ : ۸۱-۸۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۶۵۲)
- سابقه تاریخی و اوضاع اقتصادی شهر نابل ، کاوش ح ۲ ش ۳ : ۷۱-۷۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۱۷۷۳)
- شهر نابل ، تهران ، اردیبهشت ۱۳۴۳ .
- نامه وارده [در باره مامطیر و طمیشه] ، ارمغان ۳۳ : ۱۶۵ - ۱۶۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۶۵۳)
- حسن نجفی ، سید محمد بن احمد بن عمادالدین علی : کتاب بحر الانساب . حکم وزارت مازندران ، پس از درگذشت میرزا محمد صالح برای میرزا آقا ش ۱۷۹ ، از منشآت فیلم ش ۲۲۲۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران مجلس ش ۱۲۹۰۱ به نام مجموعه مکاتیب مختلفه (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ش ۲۳۳)

حکمی یا حکمتی ، شاعر ترکستان ، در شعبان ۹۷۷ قمری ، شعری راجع به مشهد و جام و ناخرز و سرخس و هرات و قندهار و سیستان و جرجان و عراق و مازندران و چین و آسیای مرکزی و گرجستان و کردستان گفته است . (استوری ج ۲ ، بخش ۱ ، ص ۱۳۸)

خان احمد خان گملانی مکاتیب تاریخی (در حاشیه حکم وزارت خواجه مسیح ، نقل از سفینه مجمع البحرین) ، ارمغان ۱۲ : ۵۳۲-۵۳۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۵۰۶)

- : مکاتیب ، چند مکتوب خان احمد خان راراینو در آخر کتاب کیلان و دیلمستان سید ظهیرالدین مرعشی در سال ۱۳۳۰ قمری در مطبعه عروة الوثقی رشت چاپ کرده است .

خان ملک ساسانی ، احمد میرزا نصرالله خان معروف به میر آقاخان نوری اعتمادالدوله ، سیاستگران دوره قاجار ، ص ۱-۸۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۲۹۵)

خانوار و انفاس مملکت استرآباد با جمیع متعلقات در سال ۱۲۷۶ قمری (استوری ج ۲ ، بخش ۱ ، ص ۱۶۱)

حاوری نژاد ، علی : اکبر پهلوان (ترانه های دلاویز بومی ایران) [از بابل] ، موزیک ایران ، ج ۱۰ ، ش ۳۹ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ، ش ۳۲۷۳)

- : نعمه ای از سرزمین دیلمان ، موزیک ایران ، ج ۱۱ ش ۹/۸ : ۷-۸ و ۲۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ، ش ۳۲۵۴)

خچکو Chodzeko . تاریخ کیلان ، ترجمه محمدعلی کیلک ، رشت ۱۳۰۷ شمسی . مجله فروغ رشت ۱۳۰۷ شمسی در ۸۴ صفحه مترجم نام او را «شودزکو» خوانده است کتابخانه ملی ملک ش ۸۴۱۷

خزائلی ، محمد رضا . نگاهی به خصوصیات شعر و ادب مازندران ، نشریه فرهنگ ساری ، خرداد ۱۳۳۹ ، ص ۲۹-۳۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۷۴)

خسرو مرادی، اسماعیل: خرافات مردم رشت، کتاب هفتدش ۲: ۱۸۳ و ش ۱۶۳
(فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۸۴۷)

خلعت بری، عبدالصمد تاریخ مختصر زندگانی و خدمات محمدولی خان
سپه سالار تنکابنی و یادداشتهای شخصی او، تهران ۱۳۲۸ شمسی در ۱۹۴
صفحه.

خجی، عبدالواحد: فرهنگ کوههای ایران، شکار و طبیعت، ح ۱ ش ۴
۲۰-۲۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۸۷۴)

خوانساری، مرتضی: یک روز در لاکان [دستور چاپکاری] تهران ۱۳۱۲ شمسی
خورموجی، مرزا جعفر حقایق نگار: آثار جعفری (جغرافیای ایران و
جهان به فارسی) تهران ۱۲۷۶ قمری (مشار ۱۳- ذریعه ۷۰۱) فیلم ۲۷۸۲،
مجلس ش ۳۸۵ طباطبائی ۲۹۵۹۷ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱). این
کتاب را پاره‌ای به میرزا سید جعفر خان مشیرالدوله متوفی ۱۲۷۹ قمری
نسبت داده‌اند.

دارن، برنهارد تاریخ طبرستان و سردار (قسمتی از حمید السیرعیات الدین بن
همام الدین مشور بد خوندمیر) پترزبورگ ۱۸۵۰ م

- : الانتخانات المیه من الکتب العربیه و الفارسیه و الترکیه فیما يتعلق بتواریخ
طبرستان و کیلان و جغرافیای تلك النواحي المرعیه، پترزبورگ
مطبعه اکادمی امپراطوری، ۱۲۷۴ قمری

- و میرزا محمد شفیع: کنز الاسرار مازندرانی، پترزبورگ، ۱۲۷۷ قمری.
این کتاب در سال ۱۳۳۶ شمسی نامقدمه‌ای از نگارنده چاپ‌افست شده
است.

دانش‌پژوه، محمد تقی آستانه‌های مازندران، معارف اسلامی، ح ۱، ش ۲
۵۶-۶۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۲۷۴۷)

- اسناد آستانه درویش تاج الدین حسن ولی در بیاک لاریجان، چاپخانه دانشگاه

سی و چهار

۱۳۴۴ شمسی ، مستخرج از مجلد چهارم نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه ،

نسخه‌های خطی ۴ : ۴۸۱-۶۴۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۷۴۹)

- مازندران و استرآباد ، تالیف رابینو ، ترجمه وحید مازندرانی [انتقاد] ،

راهنمای کتاب ۲ : ۲۳۸-۲۴۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۶۸۳)

د.ع.س: مراسم عروسی در استرآباد ، بهار ، دوره ۵ : ۴۷۵-۵۷۳ (فهرست مقالات

فارسی ح ۱ ش ۱۹۷۰)

دمشقی ، شمس‌الدین ابوعمدالله ابوطالب الانصاری الصوفی متولد ۶۵۴ متوفی

۷۲۷ . نخبة الدهر فی عجایب الروا المحر ، چاپ پطرزبورگ ۱۲۸۱ ق.

دمرگان ، ژاک : زمی‌شناسی ایران ، ترجمه کاظم ودیعی ، نشریه دانشگاه ادبیات

تبریز ، ۱۱۰۱۲-۶۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۷۴۸)

- سفرنامه مورخ سال ۱۳۲۶ ق ، ترجمه جهانگیر قائم مقامی ، تهران ۱۳۳۵

شمسی

دو ترانه سوادکوهی ، صدق ، ۱ ۲۸۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۳۱۸)

دو ترانه عامیانه گلان ، موسیقی ، دوره سوم ، ش ۳۴ (فهرست مقالات فارسی

ح ۱ ش ۴۱۸۵)

دو نغمه چوپانی [از دیلمان] ، موسیقی ، دوره سوم ، ش ۳۵ ۲۷-۲۵ (فهرست

مقالات فارسی ، ح ۱ ش ۴۱۸۶)

دهاتی که حومه شهر رشت است و بلوکات متعلق به آن ، سه ورق و نیم از مجموعه

شماره ۴۳۳۰ کتابخانه مای‌ملک

دهقان رشتی ، اسماعیل بن حاج ابراهیم متوفی ۱۴۲۵ ش دیوان ، رشت ۱۳۲۶

شمسی

دیباچه رقمی ، به جهت جمشیدخان ، منشآت فیلم ۲۰۲۰ ، کتابخانه عمومی رشت

ش ۱۸۹ (ص ع) ، شکسته نستعلیق محمد مسیح ، به فرموده محمدرضا در ۱۵ ربیع

الثانی ۱۱۰۴ قم-ری در اصفهان در ۲۵۵ برگ شماره ۸۲ (فهرست فیلم

سی و پنج

نسخه‌های خطی ص ۲۱۵)

دیوسالار، علی سالارفاتح . بخشی از تاریخ مشروطیت (یادداشتهای تاریخی

را حع به فتح تهران وارد وی برق ، تهران آذر ۱۳۳۶

دیولافوا، مادام ژان: سفرنامه مادام ژان دیولافو در ایران که در توردو مند ۲-

۱۸۸۱م نوشته شده بود، باعکس ناصرالدین شاه که برای همین روز نامه فرستاده

بود ، ترجمه محمد حسن صیغ الدوله ، فیلم ۱۸۵۲ کتابخانه ملی ش $\frac{۴۷۰۶}{۳۱۶}$

(فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱۲۴)

ذبحی، مسیح ، ناهمکاری ایرح افشار و محمدتقی دانش پژوه - استرآبادنامه ،

انتشارات فرهنگ ایران زمین ش ۱۲ تهران ۱۳۴۸.

ذکاء ، یحیی . يك تصنيف صدويست ساله گیلکی ، موسیقی دوره سوم ش ۲۲: ۶۸-

۷۱(فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۱۸۷)

رابسو . ه. ل . تاریخ مازندران و فرمانروایان آن سامان ، ترجمه ناقرا میرخانی

نشریه دانشکده ادبیات تبریز ۱۳۰۴۸۵-۱۳ و ۱۴-۱۱۴-۱۳۶ و ۳۹۲-۳۶۱

و ۱۵ ۲۹۵-۳۱۲ و ۴۳۹-۴۵۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۲۳۰۲)

- حکام خلافت عربی در طبرستان ، ترجمه ناقرا میرخانی ، نشریه دانشکده

ادبیات تبریز ۱۵-۴۱-۶۰ و ۱۲۹-۱۴۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش

۲۳۰۳)

- دودمان علوی در مازندران ، ترجمه میرسیدمحمد بن اسماعیل طاهری شهاب،

تهران ۱۳۱۹ ش

- سفرنامه مازندران و استرآباد ، ناشرح بلاد و نقشه جغرافی آنها ، فاهره

۱۳۴۲ قمری ، شامل دو قسمت ۱- کتیده‌های گیلان و مازندران و استر

آباد . ۲- متن سفر نامه به زبان انگلیسی این کتاب را آقای غلامعلی

وحید مازندرانی ، در سال ۱۳۳۶ ش به فارسی ترجمه کرد و نگاه ترجمه

و نشر کتاب چاپ کرده است

سی‌وشش

- : سلسله مرعشیه درمازندران ، ترجمه ضیاءالدین دهشیری ، مردمشناسی ۳:
۳۵-۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۲۳۰۴)
- ورزشهای باستانی درگیلان ، ترجمه عبدالحسین ملکزاده ، چاپرشت
رازی ، امین احمد . هفت اقلیم ، ج ۱ کلکته ۱۹۱۸ م . ح ۲ کلکته ۱۹۳۹ م .
- . ترانه‌های کرانه‌های خزر ، فرهنگ ج ۱ ش ۶ . ۲۶-۳۱ و ش ۷ ۵۶-۵۷
(فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۱۹)
- . چند ترانه ماربدرابی، ایران آباد، ج ۱ ش ۱۱-۴۷ (فهرست مقالات فارسی
ح ۲ ش ۳۲۷۵)
- راهنمای ایران ، نشریه اداره جغرافیائی ستاد ارتش ، تهران ۱۳۳۰ شمسی .
رزم‌آرا، علی جغرافیای نظامی ایران ، گرگان و دریای خزر، تهران ۱۳۲۰
شمسی .
- : جغرافیای نظامی ایران ، گیلان و مازندران ، تهران ۱۳۲۰ شمسی .
رسا، مرتضی ماهی ، کتاب ایران شهر ۲ ۱۶۹۸-۱۷۲۷ (فهرست فارسی ح ۲ ش
۱۷۴۹)
- روزنامه سفر استرآباد ، شرح مسافرت شخصی است که در سال ۱۲۶۳ قمری همراه
حاکم وقت ، میان طوایف یموت و گوکلان سفر کرده است اصل این نسخه
در کتابخانه ملی به شماره $\frac{۱۲۳۰}{۷۴۹}$ محفوظ است و فیلم آن شماره ۱۶۹۹ (ف)
در کتابخانه مرکزی دانشگاه است . این رساله در استرآباد نامه ص ۹۱ -
۱۰۳ به چاپ رسیده است
- دهبر، ابراهیم . ترانه‌های ماسوله‌ای ، سخن ، ۱۰ . ۴۷۲ (فهرست مقالات فارسی
ح ۱ ش ۴۱۸۸)
- رئیس ، فریدون : پرندگان آبی یاپرندگان مهاجر ایران ، شکار و طبیعت ح ۱
ش ۳ ۵-۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۷۵۰)
- رهبری ، محمد اشعار گیاکی ، جهان نو ، ۲ . ۲۲۳ (فهرست مقالات فارسی

ج ۱ ش ۴۱۱۹)

ساروی مابلانسی ، ملامحمد (= مولانا محمد مار بدری): تاریخ محمدی (روصه

الصفاح ۹ درز کر شهادت حسینقلی خان)

سالنامه دبیرستان ایران شهر لاهجان ، رشت سال تحصیلی ۲۲/۲۳ شمسی

سالنامه دبیرستان فردوسی بندر پهلوی سال تحصیلی ۱۳۱۷/۱۸ شمسی ، تراب

تراب نیا ، انجمن سالنامه فردوسی به تصحیح رصاد ادرس ، بندر پهلوی ۱۳۱۸

شمسی

سالنامه فرهنگ آمل ، تهران ۱۳۲۸ شمسی

سحابی استرآبادی . دیوان و رباعیات ، لاهور چاپ سنگی .

سوده ، مسوچهر . نادهای گیلان ، ایران کوده جزوه شماره ۳ مردادماه ۱۳۲۴

ص ۲۲ و ۲۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۴۱۹۰)

- تراندهای گیلان ، فرهنگ ایران زمین ح ۱ سال ۱۳۳۲ ص ۳۱ - ۵۶ و

۲۷۱-۲۸۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۱۹۱)

- تراندهای گیلان ، مجله سخن دوره دهم سال ۱۳۳۸ شمسی ش ۱۰ .

۱۰۳۴-۱۰۳۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۱۹۲)

- ترجمه سفرنامه مازندران و استرآباد [انتقاد] ، مجله سخن دوره دهم ش

۷ سال ۱۳۳۸ ص ۷۸۳ - ۷۸۵

- چاه بحیر ، مجله شکار و طبیعت ش ۶ ، اردیبهشت ۳۹/ ص ۶۸ و ۶۹ .

- شکارسو (نوعی شکار مرغابی) شکار و طبیعت اسفند ۱۳۳۸ ش ۴ ص ۲۲-۲۵

- فرهنگ گیلکی ، بشریه انجمن ایران شناسی ، تهران بهمن ماه ۱۳۳۲ شمسی

- کشتی گیری در گیلان ، مجله مادش ۱ شهریور ماه ۱۳۲۴

- لہجه علی آباد و ریم ، فرهنگ ایران زمین سال ۱۳۴۱ ، ح ۱۰ :

۴۳۷ - ۴۷۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۷۸)

- ماهیهای دریای حرر که نام گیلکی دارند ، مجموعه ایران شناسی سال

سی و هشت

- ۱۳۳۵ ش ۱ : ۱۱۲ - ۱۲۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۳)
- . مثلهای کیلکی ، فرهنگ ایران زمین سال ۱۳۳۲ ، ج ۱ : ۳۶۳ - ۳۷۴
(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۴)
- . نمایش عروسی در جنگل ، یادگار ح ۱ سال ۱۳۲۴ ش ۸ - ۴۱۰ - ۴۳ .
- سراج ، ابراهیم : ادبیات محلی (کیلکی) فروع ۱ : ۶۳ - ۶۸ و ۹۷ - ۱۰۰
(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۵)
- سفرنامهٔ گبلان ناصرالدین شاه (مرات البلدان ح ۱ ص ۱۶۸)
- سفرنامهٔ مظفرالدین شاه به اروپا در سال ۱۳۱۷ قمری (نشریهٔ ۲ : ۲۶۳) فیلم
۱۶۳۲ ، وزارت خارجه ش ۱۸۵۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱۲۱)
- سفرنامهٔ مظفرالدین شاه به اروپا ، سفر دوم سال ۱۳۲۰ قمری .
- سفرنامهٔ ناصرالدین شاه به اروپا = روزنامه سفر دوم فرنگستان ناصرالدین
شاه قاجار ، ممبئی ۱۲۹۸ قمری
- سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار به اروپا در سال ۱۳۰۶ قمری .
- سکه های طبرستان ، فیلم ۲۸۹۶ ، مجموعه آقای دکتر شمس الدین حرایری
(فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱۲۲)
- سلطان القرائی ، جعفر : عجیب مازندرانی ، دانش ، ۱ ۶۵۶ - ۶۵۷ (فهرست
مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۱۷)
- سورتمچی ، فخرالدین . اطلاعاتی دربارهٔ شهر ساری ، نشریهٔ فرهنگ ساری
خرداد ۱۳۳۹ ، ص ۱۲ - ۲۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۷۷۷)
- سهراب . کتاب عجایب اقالیم السعه الی بنه‌اید العماره ، میان سالهای
۲۸۹ - ۳۳۴ قمری تألیف شده است چاپ مژیک ۱۹۲۹ م
- سهمی ، حافظ ابوالقاسم حمزه بن یوسف منوفی ۶۷۰ . تاریخ جرحان ، کشف
الظنون ص ۲۹۰ ، مقدمهٔ تاریخ طبرستان میرطهیرالدین به نام تاریخ استرآباد

Herbelot, Ind. Bibl P. 27 No 91 حاجی خلیفه ج II ص ۱۰۷ نام

او را «حمزة السهمی» خوانده است .

سیاهکلی ، شمسعلی : اشعار سیاهکلی ، سخن ۶۰۶ : ۶۱۴ (فهرست مقالات فارسی
ح ۱ ش ۴۱۹۷)

- . دوبیتی های سیاهکلی ، سخن ۶ : ۲۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۶)
سلف پور ، فاطمی . بحر خزر ، باختر ، ۱ ۶۲-۶۴ و ۱۴۹-۱۵۳ (فهرست مقالات
فارسی ح ۱ ش ۱۸۸۵)

شاهرخی ، کاظم : آزاده گمنام ، شامل نکاتی درباره انقلاب رشت سال ۱۳۳۴
شمسی ، رقی ۲۱۸ صفحه

شایان ، عباس ماربدران (جغرافیای تاریخی و اقتصادی) ح ۱ تهران بهمن ماه
۱۳۳۶ شمسی

شایان ، سلیمان (رضا) . دوبیتی های مازندرانی ، جهان نو ، ۲ : ۱۲۸ (فهرست
مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۲۰)

شرح حال شیخ ولی الله مازندرانی : متوفی ۱۳۷۴ قمری ، مؤلف نامعلوم ، قم
۱۳۷۴ قمری

شرفسah گیلانی . اشعار شرفسah ، موسیقی ح ۳ ش ۱۱/۱۰ - ۲۹ - ۴۰ (فهرست
مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۱۹۸)

ششتوری ، قاضی نورالله . مجالس المؤمنین ، چاپ سنگی ، تهران ۱۲۶۵ .

در چاپ سری صفحات زیر درباره گیلان و ماربدران مطالبی دارد : سادات
گیلان ح ۲ ، چند ششم ، ص ۳۱۷ - ۳۲۲ چند سیزدهم ، درمناحرین سلاطین
علویه گیلان که ایشان را به لسان تعظیم «کارگیا» خوانند ، ص ۳۷۱ - ۳۷۹ .
چند چهاردهم ، در سلاطین علویه قوامیه مرعشیه ماربدرانی ص ۳۸۱ - ۳۸۳ .
چند پانزدهم ، در قدمای ملوک طبرستان ورستمدار ص ۳۸۴ .

شفیع زاده ، محسن : معنی شیلات ، یادگار ، ح ۲ ، ش ۶ . ۳۳ (فهرست مقالات

چهل

فارسی ح ۱ ش ۴۵۰۹)

شمس‌گیلانی، شیخ حسن بن اعتماد الواعظین: تاریخ علما و شعرای گیلان، تهران ۱۳۲۷ شمسی.

شمه‌ای دربارهٔ جنگلهای ایران ادارهٔ جنگلبانی، تهران، ۱۳۲۱ شمسی.

شوقی، عباس دشت‌کرگان، تهران ۱۳۱۴.

- رسوم و عادات مردم گرگان (مراسم عروسی)، جهان‌نو، ۱: ۲۸۹ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۹۷۶)

- گرگان (استرآباد)، جهان‌نو، ۱: ۱۳۵ - ۱۳۶ و ۲۵۵ - ۲۵۶ و ۳۳۶.

(فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۱۷۷۱)

شیرازی، مولانا قطب‌الدین درة التاح لعره الدماح، به کوشش سید محمد مشکوة، تهران، ۱۳۱۷ - ۱۳۲۰ مجلد اول، صفحات شانزده و هفده، سب امیره دماج - حاکم گیلان - را آورده است.

شروانی، حاجی سررا زین العابدین اسکندر. ملقب به مستعلی شاه و متخلص به تمکین،ستان‌السیاحه، اتمام تألیف ۱۲۴۷ قمری

- حدائق‌السیاحه، اتمام تألیف ۱۳۴۲ قمری

- ریاض‌السیاحه، اتمام تألیف ۱۲۴۲ قمری.

ص. س: سید شرف‌شاه، فرهنگ، ۱۷۲۰۳-۱۷۸ و ۲۰۶ - ۲۱۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۵۲۳۱)

صفاری، محمد رضا. مثلهای لاهیجان، سخن، ۲. ۳۸۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۰۰)

صفاری، محمد علی. خان گیلان (فهرست مراجع تاریخ گیلان عباس کدیور در آخر کتاب)

صفائی سواد کوهی، عبدالصاحب بن شیخ محمد علی متوفی ۱۳۳۳ شمسی

بیوگرافی و کلاهی دورهٔ چهاردهم ماربدران، جزوهٔ اول، تهران، ۱۳۲۳

چهل و يك

شمسی .

- صمدی، حبیب‌الله . حفريات گرمايك و تماجان، باستانشناسی ح ۱ ش ۱ : ۸۰-۹۵
(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۱۸۰)
- . حمله مغول و دفاين گرگان ، آموزش و پرورش ۲۶ : ۶۹۲- ۶۹۵ (فهرست
مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۶۳۴)
- : كشف آثار اسانهای قديم در ايران ، کنار دریای خزر ، گزارش یونسكو
ح ۴ ش ۲/۱ : ۲۱ - ۲۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۱۸۳)
- . گنجینه كلاردشت ، گزارشهای باستانشناسی ۳ : ۱۱۵-۱۴۶ . (فهرست مقالات
فارسی ح ۱ ش ۱۶۱۳)
- : هشت ماه تلاش در پی آثار عهد حبرایران (درمازندان)، آموزش و پرورش
ج ۲۵ ش ۱ : ۵۹-۶۲ و ۷/۶ : ۶۸-۷۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۱۸۴)
- ظاهری شهاب، سيد محمد بن اسماعيل : آرش کمانگیر و جشن تيرگان، حلوه ۲
۱۹۸-۲۰۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۰۴۴)
- آشوب مارندرانى ، ارمغان ۳۳ : ۲۸-۳۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش
۳۹۱۳)
- . پريش ساروى ، ارمغان ، ۲۷ ، ۴۵-۴۷ و ۷۴-۸۱ (فهرست مقالات فارسی
ح ۱ ش ۵۵۲۹)
- تاريخ كبود حامگان ، سالنامه کشور ايران ، ۱۰ : ۱-۶۰ ، صميمه سال
۱۳۳۴ شمسی (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۲۳۷۸)
- . دير حرم كاسمى ساروى، ارمغان ، ۲۷ : ۲۵۲-۲۵۶ (فهرست مقالات فارسی
ح ۱ ش ۵۶۴۰)
- سريرى ساروى ، يغما ، ۲۸۲۰۷۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۳۰)
- سيد طهير الدين مرعشى ، مؤلف تاريخ مارندران و ديلمستان ، سالنامه
ديبا، ۸ ، ۹۹-۱۰۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۵۳۷۲)

چهل و دو

- : صوفی مازندرانی ، ارمغان ، ۲۶ : ۳۰۸-۳۱۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۴۳۷)
- : طاهر مازندرانی ، ارمغان ۳۵ : ۱۴۰ - ۱۴۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۱۳)
- : طوفان هزار جریبی مازندرانی ، ارمغان ، ۳۵ : ۲۶۶-۲۷۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۵۸)
- : گنجینه‌های تاریخی مازندران، سالنامه کشور ایران ، ۱۳: ۱-۴۰ (ضمیمه)
(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۱۸۷)
- : مفتون ساوری - ارمغان ، ۱۶ : ۶۸۴-۶۹۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۳۱)
- : ملاشفیع اثر مازندرانی ، ارمغان ۳۴ : ۱۹۹ - ۲۰۶ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۱۵)
- : میرصبحی مازندرانی ، ارمغان ، ۳۵ : ۴۱۸-۴۱۹ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۱۶)
- : نمونه‌هایی از مسکوکات ضرب شده در مازندران ، سالنامه کشور ایران ، ۱۲۰ . ۲۵۷-۲۶۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۵۳۳)
- طالقان تمیمی، محمد دکتر حشمت که دوده ، جنگل ایران چه بوده ، شرکت شعله، تهران ۱۳۲۴ شمسی
- طباطبائی ، ابو اسماعیل ابراهیم بن ناصر بن ابراهیم بن عبدالله حسن بن ابوالحسن علی شهاب بن ابوالحسن محمد طباطبائی : منتقله الطالید، نسخه کتابخانه مجلس ش ۱۱۲۵ حطی .
- طبرستان بهترین نقطه دنیا ، حمل‌المتمین ، حمادی‌الاولی سنه ۱۳۴۵ قمری .
- طبری، احسان سروائی (شعر سواد کوهی) مردم ، ج ۲ ش ۱۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۲۱)

چهل‌وسه

طوسی‌السلمانی، محمد بن محمود بن احمد: متوفی ۵۸۹: عجایب المخلوقات و غرائب الموحودات، به تصحیح و تحشیه نگارنده، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۵ شمسی

عباسی، محمد: مردم‌گرگان معتقدند که... کتاب هفته ش ۹: ۱۵۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۸۵۸)

عبدالمؤمن صفی‌الدین بن عبدالحق یا عبدالحکم متوفی ۷۳۹: مرصداالاطلاع علی اسماء الامکنته و البقاع، لندن ۱۸۵۴ م

عمری‌دمشقی، شهاب‌الدین ابوالعباس: مسالك الابصار فی ممالک الامصار، بتحقیق احمد زکی‌پاشا، قاهره ۱۳۴۲،

عبسی‌زاده، محمدحسن: مثل‌های کیلکی سخن، ۲: ۵۰۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۰۱)

غمگسار. سالنامه دبیرستان ایرانشهر لاهیجان، تهران، ۱۳۳۳

فارغ‌گملانی دیوان، شرکت سهامی طبع کتاب، ۱۳۳۱ شمسی و چاپ‌های دیگر.

فاضل، جواد کیلان، مطبوعات امیرکمیر تهران

فتح‌نامه شاه‌ظهماسب. به ملک‌کیومرث حاکم رستم‌دار مورخ محرم ۹۵۶ شمسی، ش ۱۰۲، ارمنشآت فیلم ۲۳۲۴، مجلس ش ۴۱۲۵ (فهرست ۲ ۳۶۱ ش ۶۰۶)

(فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۴۹۲)

فتح‌نامه شاهرخ بهادر: به ملک‌کیومرث رستم‌داری درباره گشودن تبریز و آذربایجان در سال ۸۲۴ قمری، شماره ۸، ارمنشآت فیلم ۲۳۲۴، مجلس ش

۴۱۲۵ (فهرست ۲ ۳۶۱ ش ۶۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

فتح‌نامه مرزا محمدسلطان به امیر محمد رشتی درباره فتح هرات مورخ ۲۰

زی‌الحجه سال ۸۵۳ قمری، ش ۹۹، ارمنشآت فیلم ۲۳۲۴، مجلس ش ۴۱۲۵

(فهرست ۲ ۳۶۱ ش ۶۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۴۹۲)

چهل و چهار

فتح‌نامه میرزا محمد سلطان به کار گیاسلطان محمد، فرمائروای لاهیجان، مورخ ۲۰ ذی‌الحجه ۸۵۳ قمری، شماره ۹۶، ارمنشآت فیلم ۲۳۲۴، مجلس ش

۴۱۲۵ (فهرست ۲: ۳۶۱ ش ۶۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

فخرائی، ابراهیم: ادبیات طبری، فروع، ح ۱: ۲۵۵-۲۵۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۲۲)

- ادبیات محلی، فروع، ح ۱ ش ۲: ۶۳-۶۸ و ۹۷-۱۰۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۰۲)

- مشو تره آدم شناس (شعر گیلکی)، فرهنگ، ۲: ۲۸۲-۲۹۱ (فهرست فارسی ح ۱ ش ۴۲۰۶)

- زمان گیل، فروع، ۱.۱-۳۱ (محتوی در اشعار میرزا حسین خان کسمائی (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۰۴))

- سرود وطن (دراپه گیلکی) فروع ح ۱ ش ۳ ۸۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۰۳)

- سرفشاهی، فروع ۱: ۴۵-۴۶ و ۸۵-۸۷ و ۱۶۱-۱۶۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۲۰۵)

فرض پور ماجنانی، مصطفی: چند ترانه ارماچیان و اشکور، پیام نوین ح ۷ ش ۴ ۶۲-۶۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۵۶)

- زمان و فرهنگ ماجیان، شریه دانشکده ادبیات تبریز ۱۶ ۲۷۷-۲۹۶ و ۴۵۱-۴۷۰ و ۱۷ ۱۰۸-۱۲۸ و ۲۶۱-۲۸۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۵۷)

فرمان دادن نسان حمایل و منصب امیر تومانی به میرزا فتح‌الله خان بیگار بیگی کیلان با تصویب امین‌السلطان صدر اعظم مورخ شوال ۱۳۱۰، شماره ۵ ار.

منشآت قائم‌مقام فیلم ۲۲۰۲ (فهرست پیام نسخه‌های خطی)

فرهاد میرزا بن عباس میرزا بن فتح‌علی شاه صفوی ۱۳۰۵ قمری: حام - م،

چهل و پنج

تهران ۱۲۷۳ قمری . مطالب کتاب ترجمه ایست از کتاب Wiliam Pinnock

با اضافاتی از مترجم

فرهمنده ، محمد : عجیب‌الزمان مازندرانی ، دانش ، ۱ ، ۴۹۹-۵۰۰ (فهرست

مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۶۴۵)

فرهنگ جغرافیائی ایران ، استان اول ، شریه دایره جغرافیائی ستاد ارتش ،

۱۳۲۸ شمسی

فرید پاک ، مهندس فرهاد : آب و هوای کرانه‌های شمال ایران ، نندریپلوی ،

۱۳۲۵ شمسی ، در ۵۰ صفحه

فریدونی : مثل مازندرانی ، کتاب هفته ، ش ۱۵ : ۱۸۲ (فهرست مقالات فارسی

ح ۱ ش ۳۲۷۹)

فزونی استرآبادی ، ملا میر محمود : بحیره ، تهران ، ۱۳۲۸ قمری

فلسفی ، نصرالله . رد گابی شاه عباس اول ، در دو جلد ، تهران ۱۳۳۴ شمسی

فومسی ، ملا عبدالفتاح . تاریخ گیلان (در وقایع سالهای ۹۲۳-۱۰۳۸ قمری) ،

به اهتمام بنهاردارن ، پترزبورگ ۱۲۷۴ قمری ، از روی همین چاپ ، دبیرستان

شاهپوررشت در سال ۱۳۱۲ شمسی این کتاب را تجدید چاپ کرده است ، نگارند ،

نیز در سال ۱۳۴۹ با مقابله نسخ متعدد این کتاب را تجدید چاپ کرد .

فهرست آثار وابسته تاریخی ایران اجماع آثار ملی ، مطبعه مجلس ، تهران ،

۱۳۰۴ شمسی

فائهمقامی ، جهانگیر عرل و تمعید میرزا آقاخان اعتمادالدوله نوری ، یغما :

۴۲۶۰۵-۴۲۹ و ۴۶۸-۴۷۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۳۲۴)

قدامه بن جعفر کتاب الخراج و صنعة الکتانه (تالیف ۲۶۶ قمری)

قراقرزو ، عبدالله بن مصطقی فلی خان اعتمادالسلطنه : سفر نامه و تاریخ تراکمه

مورخ ۱۲۹۴ قمری (فیلم ش ۱۶۸۰ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و نسخه

کتابخانه ملی به شماره ۴۶۲۴/۵۶۷ (۹۵۳)

چهل و شش

قزوینی، زکریا بن محمد (متولد ۶۰۰ قمری). آثار البلاد و اخبار العباد (تالیف ۶۷۴ قمری)

قزوینی، سرزاد محمدخان. شجره نسب ملوک آل باوند در طبرستان (فرقه دوم) (بیست مقاله ج ۱ و ج ۲. ص ۳۵۱. تهران دیماه ۱۳۲۲ شمسی).

قورخانچی، ملقب به صولت نظام، محمدعلی. نسخه سیفیه، در جغرافیای استرآناد و یموت و گوکلان، مؤلف در سال ۲۰-۱۳۲۱ و سال ۱۳۲۵ قمری سمت مستخدمی کل قشون و مأموریت داروعلگی یموت و گوکلان رداشته است. این کتاب به نام حاحی سیف الدوله حاکم وقت تنظیم شده است مؤلف همین کتاب را با تصرفاتی، در محرم الحرام سال ۱۳۲۷ قمری به نام «نخبه کامرانی» به کامران میرزا نایب السلطنه تقدیم کرد. نسخه ای از این رساله در کتابخانه ملی ملک به شماره ۳۹۵۹، در شصت و یک ورق تحریر شده است. این رساله در استرآناد نامه ص ۱-۹۰ به چاپ رسیده است. نسخه کتابخانه مجلس ش ۶۹۰/۶۴۴۱ است. فیلم شماره ۲۲۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه از نسخه مجلس در ۲۵۷ صفحه، ۱۳۷ برگ (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۶۴)

قویم، علی. قابوس و شمگیر، ارمغان ۶۶۰-۴۶-۴۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۷۱۴)

کاسمی، نصره الله. داودی مازندرانی، ارمغان، ۸. ۲۲۱-۲۳۴ و ۲۹۶-۳۱۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۴۰)

- عیسی مارندرانی، ارمغان، ۸. ۴۳۶-۴۵۲ و ۵۹۷-۶۰۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۴۱)

کسانی دکتر مهدی: تاریخچه پرورشگاه یتیمان رشت، به اهتمام معتمد همايون کاظم مردهی، تهران ۱۳۲۷ شمسی

چهل و هفت

کتابچه جمع و خرج ممالک محروسه ، کتابخانه مجلس ، فهرست کتب خطی
ش ۷۷۶ .

کتابچه خانوار و نفوس و اسامی اهالی و سکنه انزلی و غازیان و میان پشته ،
کتابخانه بیوتات سلطنتی ، مجلد ششم از مجموعه ها ، ش ۷۳۰ از ورق ۳۹۰-
۴۰۰ که ذیل قزوین جای داده شده است.

کتابچه راجع به کلاردشت ، تحریر فی شهر المولود سنه ۱۲۹۹ قمری ، نه ورق
مجموعه سطری از مجموعه شماره ۴۳۳۰ کتابخانه ملی ملک

کتابچه رانکو و ننگرود (استوری ج ۲ بخش ۱ ، ص ۱۹۲)

کتابچه کلاردشت و کلاردشتاق ، نه ورق پانزده سطری از مجموعه شماره ۴۳۳۰ کتابخانه
ملی ملک .

کتابچه نفوس اهالی مملکت استرآباد ، در ابتدای جر کلباد که اول بلوک انزان
است ، تا اتمهای ورنگ و فارسیان ، سوم شهر محرم الحرام سنه ۱۲۹۶ قمری
صد و دوهشت ورق با اعداد سیاقی از مجموعه شماره ۴۳۳۰ کتابخانه ملی
ملک .

کتاب الممد و المال ، یاقوت (۶۶۶ قمری) در معجم البلدان ، ذیل طبرستان و کلار
می نویسد که مؤلف این کتاب ، تاریخ ری دینه طبرستان ، خصوصاً ، حسن
بن زید العاوی و برادرش محمد بن زید را شرح داده است

کتاب مسمطاب شرح جنگهای امامزاده حضرت سید جلال الدین اشرف
برادر حضرت رضا علیه السلام و شهادت آن نزرگوار ، چاپ اسلامی رشت .

کجور و نور ، دوازده ورق از مجموعه شماره ۴۳۳۰ کتابخانه ملی ملک

کدیور ، عباس تاریخ گیلان ، تهران پنجم آبان ماه ۱۳۱۹ در ۱۲۷ صفحه استوری
جغرافیای گیلان خوانده است (استوری ج ۲ بخش ۱ ، ص ۱۷۶)

- : فیاض لاهیجانی ، فروع ، ۱ ، ۱۶۳-۱۶۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش

چهل و هشت

کسروی، احمد: انتقاد درباره مقاله گنبد شیخانه و رالهیجان، چهل مقاله ص ۹-۱۱ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۴۳۲)

- : تواریخ طبرستان و یادداشتهای ما، نوبهار، دوره ۵: ۱۸۳-۱۸۸ و ۲۰۰-۲۰۴ و ۲۱۹-۲۲۰ و ۲۳۴-۲۳۶ و ۲۴۹-۲۵۲ و ۲۶۴-۲۶۸ و ۲۸۱-۲۸۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۲۸)

- : تواریخ طبرستان و یادداشتهای ما، چهل مقاله ص ۱۲-۵۷ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۲۹)

- : حسانیان در دیلمستان، شهریاران گمنام چاپ دوم، گفتار اول ص ۲۱ به بعد.

- : حاندانهای پادشاهی (حسنانیان)، تقدم، ۱: ۲۲۵-۲۳۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۱۷۷۰)

- : دیلمان و دیلمستان، شهریاران گمنام چاپ دوم، ص ۲ به بعد.

- : قزل اوزن یازبمه رود، پیمان، ح ۱ ش ۷-۳۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۳۴۲)

- : کادوسیان - کادوشان - تالشان، پیمان ح ۱ ش ۷: ۳۱-۳۲ چهل مقاله ص ۲۱۰ ۲۱۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۳۴۳ و ۴۳۴۴)

کستی در گملان، فروع، ۷۶-۷۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۱۲۷)

کنارسری، سندنوری. نگاهی به لاهیجان، صمیمه روزنامه پیام، اسفند ماه ۱۳۴۴.

کوچک خان جنگلی [سرزاد] اسناد و نوشته‌های تاریخی [مبادله شده میان میرزا کوچک خان و کیکاچینکوف، فروع، ۱: ۱۲۲-۱۲۴] (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۶۰۶)

کوشا، جعفر. شیلات (گوشه‌ای از تاریخ)، نامه فرهنگ، ۱: ۲۳۰-۲۳۱ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۸۷۷)

چهل‌ونه

- کما ، صادق : ترجمه‌ای از مقامات حریری نه زبان طبری، آموزش و پرورش، ۱۴: ۴۸۷-۴۷۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۲۳)
- . شروین ، سخن ۱: ۵۹۴-۵۹۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۳۵۵)
- : واژه‌نامه طبری ، ایران کوده ش ۹: ص ۱-۲۸۹ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۲۵)
- : واژه‌نامه کرگانی ، تهران : ۱۳۲۷ شمسی.
- کهنان ، مسعود جغرافیای مفصل ایران ، سه مجلد ، تهران ۱۳۱۰ شمسی.
- گدار ، اندره : برج لاجیم ورسکت، آثار ایران ، ترجمه رشید یاسمی ۴۷.۱ - ۵۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۴۳۳)
- : کرگان وگمند قابوس ، تعلیم و تربیت ۴۸.۴-۵۴ و ۱۰۴-۱۱۱ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ص ۲۴۳۴)
- گرگان سرزمین طلای سفید (یاد بود حشن فرخنده تاحکداری ، آمان ماه ۱۳۴۶) کرگان، ۱۳۴۶ شمسی .
- گل باباپور ، محمد کاظم چندترانه‌مازندرانی، سخن ۱۴.۱۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۲۳۸۰)
- گلچین معانی، احمد اشرف مازندرانی، نامه آستان قدس ش ۱۹ . ۶-۶۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۹۶۲)
- گنجی، محمد حسن : تغییرات ناکهانی هوای ساحل جنوبی بحر خزر ، یادگار ح ۵ ش ۵/۴ ۱۴۸-۱۵۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۱۸۸۷)
- : تغییر سطح دریای خزر، دانش، ۳۸۳.۳-۴۹۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۱۸۸۶)
- گورگین ، تمور : ترانه چهارشنبه سوری درگیلان، پیام نوین ح ۴ ش ۵ : ۶۹ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۵۸)
- ترانه روستائی کیلان، پیام نوین، ح ۵ ش ۱ ۶۱-۶۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۶۰)

پنج‌جاه

- ترانه‌های دختران روستائی لاهیجان، پیام نوین ج ۴ ش ۴: ۶۸ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۵۹)
- ترانه‌های کیلیکی، پیام نوین، ح ۴ ش ۲: ۵۲-۵۳ و ش ۵۷۰۶-۵۸ و ش ۸: ۶۲-۶۳ و ش ۵۵.۱۰-۵۶ و ح ۵ ش ۵: ۸۴-۸۵ و ش ۱۰: ۷۳ و ج ۶ ش ۲: ۱۰۰-۱۰۱ و ش ۹۴.۳-۹۵ و ش ۵: ۷۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۶۱)
- مرواریدهای کیلیک (ترانه‌های قدیمی)، پیام نوین ح ۲ ش ۷: ۲۲-۲۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۶۲)
- گملانی، خان احمدخان. آرادنامه، به اهتمام احمد سهیلی خوانساری، وحید ح ۲ ش ۱۴: ۱۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۲۸۰۴)
- گملانی، ملاشیخعلی: تاریخ طبرستان = تاریخ مازندران، به دستور خواجه محمدعلی اشرفی مازندرانی در سال ۱۰۴۴، کتابخانه ملی ملک ش ۴۲۸۱ تاریخ تحریر ۱۱۴۰ قمری، نسخه کتابخانه بیوتات سلطنتی، مجموعه شماره ۷۳۲ که مجلد هشتم از مجموعه‌هاست ص ۵۱۳ به بعد
- گملک، محمدعلی. شرح راهد کیلانی در ۱۳۱ صفحه، رشت.
- لاریجانی، حاجی مسرولی دیوان، سید علامعی مسمی به فاروق الاولیا و برهان الحق رباعیات، دریک مجلد، تهران ۱۳۱۱ شمسی،
- لامعی گمرگانی دهستانی ابوالحسن بن محمد بن اسماعیل دیوان، تهران ۱۲۹۵ قمری، به اهتمام سعید نفیسی تهران ۱۳۱۹ شمسی.
- لالائی گمرگانی، موسیقی، دوره دوم ش ۱ ۳۴-۳۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۱۸۱)
- لاهبجانی، علی بن شمس‌الدین بن حاجی حسن. تاریخ حانی (محرم ۹۲۱)، به جهت سلطان احمد خان، به اهتمام برنهارد دارن، پطربورگ، ۱۲۷۴ قمری.

پنجاه و یک

لاهبجانی، م. م: جغرافیای گیلان، نجف اشرف، ۱۳۸۹ قمری .
لسترنج : تاریخ سرزمین های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، تهران ۱۳۳۷
شمسی این کتاب را بشیر فرنیس و کورکیس عواد به عربی ترجمه کردند
و با مراجعه به مراجع و مآخذ متن را تصحیح و تنقیح کرده اند، بغداد ۱۳۷۳
قمری .

شکر نویس، سید محمد : سفر نامه ، مؤلف همراه قوام الدوله به سر کوبی
ترکمانان گوکلان و يموت و سالور به سوی مرو رفته و رسوم مردم آنجا را در
این کتاب گرد آورده است. فیلمش ۱۶۹۳ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران،
کتابخانه ملی ش $\frac{۹۶-۹۸}{۱۳۶۵}$ مورخ ۱۲۷۷ قمری (فهرست فیلم نسخه های خطی
ص ۱۲۱)

لمعه، موحهر . ترانه هایی که مردم رشت برای نوازش کودک خویش می خوانند،
کتاب هفته ش ۱۲ ۱۶۳-۱۶۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۶۴)
- لیلا (ترانه ها) ، کتاب هفته ش ۴ ۱۶۷ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش
۳۲۶۵)

لوان، بدسفورد (کامل...) (C Bedesford Lovett) سفر نامه، که در سالهای
۱۲۹۸ و ۱۲۹۹ قمری مطابق ۱۸۸۱ و ۱۸۸۲ میلادی، در گران سفر کرد و
شرح مسافرت خود را به زبان انگلیسی نوشت و در همان ایام، رحیم نامی ،
آن را به فارسی ترجمه کرد . نسخه ای از آن در اختیار آقای ایرج افشار
بود که به کتابخانه مرکزی دانشگاه داده اند ترجمه این سفر نامه در آستر آناد
نامه ص ۲۱۵-۲۶۳ چاپ شده است. نسخه ای از آن در ۴۹ ورق از مجموعه
شماره ۴۰۸۶ کتابخانه ملی ملک است.

مادتن : يك بنای تاریخی (در شاه میدان، کنار سفیدرود) ، ترجمه ا ح ی . ،
مردشناسی ۳: ۷۱-۷۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۲۱۶۷)

پنجاه و دو

مازنی ، ابو حامد ابو عبدالله محمد بن عبدالرحیم المازنی القیسی الغرناطی
الاندلسی . تحفة الالباب ونخبة الاعجاب ، مؤلف سفرهای متعدد کرده است .
ایران را سال ۵۲۵ و بحر خزر تاهنگری را در سال ۵۴۵ قمری دیده است .
G. Ferrand این کتاب را در ژورنال آزیاتیک سال ۱۹۲۵ نشر کرده است .
ماهوند ، زیبور : پلنک دوله (از مازندران) ، مردم ، ح ۱ ش ۲: ۵ (فهرست
مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۲۶)

منلهای مازندرانی ، پیام نو ، ح ۲ ش ۸/۷ : ۶۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش
۴۲۲۷)

محمد بن زاهد گملانی . يك صفحه از کتاب مناظر الانشاء تألیف محمود بن
محمد بن زاهد کیلانی ، فروغ ، ۱ : ۲۱۴-۲۱۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۱
ش ۵۸۸۹)

محمد الحسینی (و عباس اقبال) . در باب مرحوم حاج شیخ فضل الله نوری ،
یادگار ح ۴ ش ۴ . ۷۱-۷۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۴۲۱)
محیط طباطبائی ، محمد سبحانی استرآبادی ، ارمغان ۱۳ : ۶۱۷-۶۲۰ و ۶۶۸-
۶۷۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۵۴۱۹)

- شرفشاه کیلانی ، موسیقی ، ح ۳ ش ۱۱/۱۰ . ۲۵-۴۰ (فهرست مقالان فارسی
ح ۱ ش ۴۲۰۷)

مخبر فروغ قسائی ، محمد علی بن شیخ محمد کاظم : مرزهای ایران ، تهران
۱۳۲۴ .

مخفی رشتی . دیوان ، لکنه ۱۲۹۹ قمری = ۱۸۸۲ م
مدایبی ، ابوالحسن بن محمد (متوفی ۲۲۵ قمری) : کتاب فتوح حبال طبرستان .
مدرسی چهاردهی ، مرتضی شیخ زین العابدین مازندرانی ، حلوه ۱ : ۱۹۵ -
۲۰۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۲۴۱)

مرادیان ، علی اکبر : ترانه‌های روستائی گیلک ، رشت ۱۳۴۷ شمسی .

پسجاءوسه

- : مثلها و تراشه های كیلک، وزارت فرهنگ و هنر، انتشارات فرهنگ و هنر کیلان، آبان ماه ۱۳۴۷ شمسی.

مرز ایران و سوروی، یغما، ۳: ۲۳۹-۲۴۱ [مکتوب] (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۹۳۷)

مرعشی، سید ظهیرالدین بن سید نصیرالدین (متوفی ۸۹۲ قمری) : تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، چاپ دارن، پطرزبورگ ۱۲۶۶ قمری، به اهتمام عباس شایان، تهران ۱۳۳۳ شمسی، نسخه کتابخانه ملی ملک شماره ۳۹۵۱، تاریخ تحریر ۱۰۹۷ قمری.

- : تاریخ کیلان و دیلمستان، به سعی و اهتمام ه. ل. رابینو، رشت مطبوعه عروة الوثقی، ۱۳۳۰ قمری، آخر کتاب از ص ۱-۲۱ مکاتیب خان احمد خان است. با تصحیح و تحشیه نگارنده، بنیاد فرهنگ ایران شماره ۴۶، در ۵۵ ص مقدمه و ۵۵۹ صفحه متن.

مریم و زبده و لئلا (ار ترانه های عامیانه گرگان)، موسیقی دوره سوم ش ۸:

۹۱-۹۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۱۸۲)

مسافات راههای کسور، وزارت راه ۱۳۲۷ شمسی.

مساف راههای انومیل رو مملکتی، نشریه وزارت طرُق، تهران ۱۳۱۳ شمسی.

مسوفی فزویسی، حمدالله. برهه القلوب (۷۴۰ قمری)، به تصحیح لسترنج،

لیدن ۱۳۳۱ شمسی

مسکوتی، نصره الله: جرحان- گنبد قابوس، ایران امروز ح ۳ ش ۸: ۷-۱۴

(فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۴۳۵)

- : جرحان، گنبد قابوس، هنر و مردم، دوره جدید، ش ۵۱-۳۳-۳۹ (فهرست

مقالات فارسی ح ۲ ش ۲۱۶۷)

مشری، لطف الله: آهنگ امیری مازندرانی، موسیقی دوره سوم ش ۱۷: ۷۱-

۷۷ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۲۸)

پنجاه و چهار

مظاهری، علی: پاسخ [درباره طمیشه]، ارمغان، ۱۶۸:۳۳ - ۱۷۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۶۶۴)

معتمد السلطان، محمد تقی خان متخلص به حکیم: کسج دانش، تهران ۱۳۰۵ قمری،

معین، محمد: معنای استرآباد، دروازه، یغما، ۱۱: ۵۶۹ - ۵۷۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۳۵۶)

معینی، اسدالله: جغرافیا و جغرافیای تاریخی گرگان ودشت (طبیعی، تاریخی، سیاسی، اقتصادی) تهران ۱۳۴۴ شمسی.

مقدسی، سمس الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن ابی بکر المنا الساهی المقدسی المنساری: احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم (در سالهای ۳۷۵ و ۳۷۸ تنقیح شده شده است) صفحات ۳۵۳، ۳۵۵، ۳۶۰، ۳۷۳.

مقدم، صادق: آلهای معدنی رامسر، سالنامه کشور ایران ۹: ۱۶۰-۱۶۶ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۷۶۱)

مکتوب امیر تمور گورگان به سید علی کیا حاکم کیلان، شماره ۱۸، از منشآت ویلم شماره ۲۲۲۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه، مجاس ش ۱۲۹۰۱ به نام مجموعه مکاتیب محتافه (فهرست ویلم نسخه های خطی ص ۲۳۳) و همین مکتوب شماره ۵۱، از منشآت پیام شماره ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران مجلس ش ۴۱۲۵ (فهرست ۲ ۳۶۱ ش ۶۰۶) (فهرست پیام نسخه های خطی ص ۲۴۹) همین مکتوب در ارمغان ۱۴-۵۱۴-۵۱۰ به چاپ رسیده است (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۴۷۹)

مکتوب امیر محمد رستی به کارگما ناصر، در سال ۸۴۸ قمری، شماره ۵۵، ار منشآت پیام ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجاس ش ۳۱۲۵،

فهرست ۲ ۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست ویلم نسخه های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب حان احمد گملاپی، شماره ۸۷، ار منشآت پیام ش ۲۳۲۴ کتابخانه

پنجام و پنجم

مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱، ش ۶۰۶، (فهرست
فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب خان احمد گیلانی به شاه عباس، شماره ۱۱۲، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴
کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱، ش
۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب خان احمد گیلانی به ملا عبداللّه به مسوده ملا عبدالواسع منشی، شماره
۹۱، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش
۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱، ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
مکتوب خان احمد در جواب شاه عباس، شماره ۲۸، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴،
مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱، ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی
ص ۲۴۹)

مکتوب شاه اسماعیل ثانی به خان احمد گیلانی، شماره ۱۳۱، از منشآت فیلم
ش ۲۳۲۴، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱، ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه-
های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب شاهرخ میرزا به ناصر کیا و سادات و داعیان کوه و گیلان در سال ۸۴۹
قمری، شماره ۱۰، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه
تهران مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱، ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های
خطی ص ۲۴۹)

مکتوب شاه عباس به خان احمد گیلانی در رحب ۱۰۰۰ قمری، شماره ۲۶، از
منشآت فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵،
فهرست ۲: ۳۶۱، ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب شاه عباس به خان احمد گیلانی در روز شنبه ۲۷ صفر ۹۷۵ در این
مکتوب از مردم خواری صوفیان یاد شده است، شماره ۲۷، از منشآت فیلم
ش ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲.

پنججاه و شش

- ۳۶۱، ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
مکتوب کارگیا رضی به ملک مظفر، شماره ۵۴، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴،
کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱ ش
۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
مکتوب کارگیا ناصر به امیر خلیل شیروانی، شماره ۵۲، از منشآت، فیلم شماره
۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۲۱۵، فهرست ۲: ۳۶۱ ش
۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
مکتوب کارگیا ناصر به امیرزاده سلطان محمد، شماره ۵۳، از منشآت فیلم ش
۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱ ش
۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
مکتوب کارگیا ناصر به ملک کیومرث، شماره ۵۶، از منشآت، فیلم شماره
۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱ ش
۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
مکتوب ممرزآبایا به کارگیا سلطان محمد در فتح حران مورخ ششم ربیع الثانی
سال ۸۵۴ قمری، شماره ۹۷، از منشآت، پیام ش ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی
دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲: ۳۶۱ ش ۶۰۶ و شماره ۱۲۲
همین فیلم (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
مکتوب ممرزآبایا به کارگیا سلطان محمد، شماره ۱۲۱، از منشآت، فیلم
شماره ۲۳۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست
۲: ۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)
ملکونوف، کارمند دفترخانه ژئوگرافی امپراطوری در شمال ایران و اطراف
سواحل دریای حرر در سال ۱۸۶۰ م (= ۱۲۷۷ قمری). سفرنامه ترجمه
پطرس مترجم دولتی از روسی به فارسی، به دستور میرزا سعید خان وزیر
کل مهمام خارجه ایران در زمان ناصرالدین شاه. مؤلف در سپتامبر ۱۸۶۰ م.

پنجاه و هفت

به دعوت دفترخانه جغرافیائی آکادمیک براندر به تفلیس رفته و از آنجا در شمال گردش کرده است. فیلم شماره ۱۶۸۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی ش $\frac{۵۷۹}{۱۳۲۲}$ (۱۰۵۹) (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۱۲۰)

مولوی کمالانی، میرزاهادی، معروف به وفا علیشاه متوفی ۱۳۳۶ قمری: دیوان، تهران ۱۳۳۳ شمسی.

مهجوری، اسماعیل: تاریخ مازندران، ح ۱ ساری دیماه ۱۳۴۲، ح ۲ ساری تیرماه ۱۳۴۵.

مهدوی نادری، فرامرز: آنچه در بابل سرگذشت، تهران ۱۳۳۳ شمسی. ممراخلو، جمیل: درباب کلمات ترك و تراکمه و اترک، یادگار ج س ش ۳: ۷۰-۷۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۳۵۷)

مسر پنجه، مصطفی قلی خان: سفرنامه مسکو از روز شنبه ۱۱ رجب تا ۱۱ ذی القعدة ۱۳۰۰ قمری (۲۶ آوریل تا ۲ دسامبر ۱۸۸۳ م) فیلم ش ۱۷۰۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی $\frac{۹۰۸}{۱۱۲۷}$ (۸۶۴) (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۱۲۱)

مسررا ابراهیم جغرافیای مازندران و گیلان و دامغان و سمنان، مؤلف از راه سمنان و دامغان و شاهرود و استرآباد و ترکمن صحرا و مازندران و گیلان و آستارا رفته است سفرنامه ایست که از روز شنبه ۲۵ رمضان ۱۲۷۶ پیچی-ئیل (استوری ۲ رمضان ۱۲۷۶) آغاز شد و در ۲۰ ذی الحججه ۱۲۷۷ ختم شده است، فهرست آکادمی علوم شوروی ص ۴۲۰ - استوری ح ۲، بخش ۱، ص ۱۶۲، فیلم ش ۱۶۴۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، آکادمی علوم شوروی 1885 مورح دوم ذی القعدة ۱۲۷۷ برای جنرال برنهاردارن (فهرست پیام نسخه های خطی ص ۶۸)

مسرزا حسین خان نایب وزیر: کتابچه جمع و خرج سال ایت ئیل مملکت ایران که در سال ۱۳۰۴، میرزا حسین نایب وزیر دفتر، به دستور ناصرالدین شاه

پنجاه و هشتم

ندوین کرده است (فهرست مجلس ۲: ۴۸۷ ش ۷۷۶، فیلم شماره ۲۲۳۰ کتابخانه
مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۸۴۷۵، نستعلیق و سیاق در ۱۱۰۰ ص.
فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۱۵۷)

ناصر خسرو علوی فبادیانی سفر نامه، شروع سفر در سال ۳۹۴ قمری.
ناظرزاده کرمانی: ابوالحجاج مرداویز بن زیارگیلی، مهر ۴: ۸۳۷ - ۸۴۴ و
۹۲۹-۹۳۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۷۳۰)

ناصرالدین بن امر معصوم جغرافیای ایران و توران، فیلم شماره ۸۶۰ کتابخانه
مرکزی دانشگاه تهران، موزه بریتانیا 6711 OI، نستعلیق در سال ۱۲۴۳
قمری، در ۲۴ برگ ۲۱ سطر (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۶۷)
ناصر الملک، مترجم سفر نامه فریر J. Fraser، در کرمانشاه سال ۱۳۲۷ قمری.
ناظمی، فخری: دو بیتی های آملی و ناملی، جهان نو ۲ (فهرست مقالات فارسی
ج ۱ ش ۴۲۲۹)

نامه ای به مسر زائی، مسرزا ابراهیم به استرآباد، شماره ۱۹۳، از منشآت، فیلم
شماره ۲۲۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۲۳۲۲۵ (۲۵۰۶)
فهرست پیام نسخه های خطی ص ۲۲۳)

نامه جعفر قلی خان بنگلر بیگی استرآباد، ارشرف مصحوب یوسف آقا (فهرست
فیلم نسخه های خطی ص ۲۳۱)

نامه های سیاسی زمان فاجار، خطاب به الکساندرشودرکو، فیلم شماره ۲۱۸۳
کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، پاریس ش ۶۸۶ و ۶۸۷، بلوشه ۱۱۳۵ و
۹۹۵ (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۶۳)

نجیبی رویانی، علی بن جمال الدین بن علی بن محمود تاریخ طبرستان (۹) که
برای کارگیا میرزا علی پسر سلطان محمد کیا قبل از سال ۸۸۱ نوشته است،
زیرا سید طهیرالدین از این شخص در سال ۸۸۱ بالفظ مرحوم یاد می کند
(کشف الظنون ص ۲۹۷)

نذیر، احمد. فرونی استرآبادی، اورینتل، ح ۳۵ - ۱ - ۴۴ [اردو] (فهرست

پنجاه و نه

مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۴۵۵)

نظری، بزرگک: مازندرانیهامعتقدقدکه...، کتاب هفته ش ۱۸: ۱۶۴ (فهرست مقالات

فارسی ح ۲ ش ۱۸۶۲)

نفسی، سعید: آثار تاریخی چهارپادشاه در لاهیجان، تعلیم و تربیت ۳: ۲۶۶-

۲۸۳ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۴۳۶)

- : اسامی ماهیها [به گیلکی]، فروغ ۱: ۱۳۲-۱۳۴ (فهرست مقالات فارسی ج

۱ ش ۴۲۰۸)

- : بقعه سلیمان داراب در مغرب رشت. فرهنگ ۳: ۳۵۹-۳۶۶ (فهرست مقالات

فارسی ح ۱ ش ۲۴۳۷)

- : صنعت تخم نوعان در ایران، تهران، سربی .

- : لامعی گرگانی. آینده ۱: ۳۶۷-۳۷۳ و ۴۴۱-۴۴۳ (فهرست مقالات فارسی

ح ۱ ش ۴۹۰۵)

- : مخلصی گرگانی، مجله دانشکده ادبیات ج ۴ ش ۱: ۱۸-۲۲ (فهرست مقالات

فارسی ح ۱ ش ۴۹۰۶)

نوائی، عمادالحسن: انقلاب گیلان چگونه آغاز شد، یادگار ح ۴ ش ۴۱.۳-

۵۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۲۹۹۶)

نوسه‌خان احمد گیلانی در حاشیه حکم معافی طیب‌ناشی، شماره ۵۳ از منشآت،

پیام ش ۲۲۲۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۱۲۹۰۱ به نام

مجموعه مکاتیب محتمله (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۳۳)

نهابه‌الانساب که به نام سید میرزا مرشدالدین شاه عبداللّه، شاهزاده مازندران

نوشته شده است. پیام شماره ۹۲۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، آستان

قدس ش ۲ رحال و انساب، به نام انساب در فهرست ۲: ۳۵۲ معرفی شده است

(فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۷۰)

نهرهای اطراف رشت - دهات رشت - بهرهای گیلان، کتابخانه بیونوات

سلطنتی حادثشبه مجموعه‌ها ش ۷۳۰، از ورق ۶۶۶ تا ورق ۶۷۴ که دیل

شصت

فزون جای داده شده است .

نیر نوری، حمید : اعتماد الدوله و داوری تاریخ ، مهر ۸ : ۴۶۹-۴۷۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۳۳۸۹)

نیک پو ، فاسم : ترانه شهسواری ، موسیقی ج ۳ ش ۷/۶ : ۱۱-۱۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۰۹)

نیک سسر ، مویچهر . درنگ مرنگ (بازیهای محلی از کرگان) ، کتاب هفته ش ۳۱ : ۲۰۴-۲۰۵ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۱۹۹۵)

وحدت قزوینی ، محمد ظاهر : عباسنامه ، شرح زندگانی بیست و دو ساله شاه عباس دوم (۱۰۵۳-۱۰۷۳ قمری) به تصحیح ابراهیم دهگان ، اراک

وقف نامه سفالدین مظفر بسکچی مورخ ربیع الاول سال ۹۱۹ و هفتم ربیع الاول سال ۹۲۰ قمری ، دو طغراست و مربوط به روستاهای استرآباد است ، نشریه دانشگاه ۴ : ۳۹۱ ، فیلم شماره ۲۴۱۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ، اصل به شکل طومار (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۷۱)

وقف نامه قهارفلی خان دربار فروش (در حاتم کتاب حاشیه بر فرائد الاصول از شیخ محمد حسن بن صفر علی نارفروشی ، تهران ۱۳۳۴ قمری)

وقف نامه های گنگان ، شامل سه وقف نامه (استرآباد نامه ص ۲۶۵-۲۹۰) هادیان ، حسن . دوبیتی های دیلمان ، پیام بوین ح ۲ ش ۹ : ۶۱-۶۲ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۶۶)

- : چند دوبیتی از دیلمان با ترجمه فارسی ، پیام نوین ح ۲ ش ۴ : ۳۵-۴۶ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۱۰)

- . سعیدای کیلانی ، مجموعه مقالات ص ۲۴۲-۲۵۱ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۵۴۵۹)

هجم آملی . قطعه مطایبه ، ارمغان ، ۱۶ : ۱۳۴ (فهرست مقالات فارسی ح ۱ ش ۴۲۳۰)

هدایت نوری ، رضاقلی خان بن محمد . سفارت نامه خوارزم ، متن سفر نامه در ح ۲

شصت و یک

مرآت البلدان ناصری است این متن را مسترج . شفر با ترجمه فرانسهدر سال: ۱۸۵۵/۹ م . طبع و نشر کرد .

هلالی جغتائی استرآبادی، بدرالدین (مقنول ۹۳۶ قمری): دیوان، لاهور ۱۳۳۳ قمری، تهران ۱۳۱۵ قمری.

یاقوت، شهابالدین ابو عبدالله بن عبدالله حموی: معجم البلدان، تاریخ تالیف ۶۲۳ قمری، ذیل نامهای جغرافیائی حاشیه دریای خزر مطالب معصلی دارد.

یزدان، لطیف، اکبر. پذیرائی از مادر شوهر (دروکلگر کیلان)، پیام نوین ج ۴ ش ۱۰. ۵۶-۵۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۶۷)

- : ترانه‌های ماهیگیران دریای مارندران پیام نوین، ح ۴ ش ۶: ۶۰ (فهرست مقالات فارسی ح ۲ ش ۳۲۸۱)

یزدادی، ابوالحسن علی بن محمد: عقد سحر و قلندر (یا تاریخ گاو باره از ملوک طرستان)، ابن اسفندیار این کتاب را در دارالکتب مدرسه شهنشاہ غازی رستم بن علی بن شهریار درری دیده است (تاریخ طرستان ابن اسفندیار ص ۴ و ۵، استوری ح ۱: ۳۶۰)

پایان

این فهرست ناقصی است از نامهای کتب فارسی و عربی و رسایل و مقالات که در باره حاشیه دریای خزر نوشته شده است. در مقدمه مجلد دوم که شامل آثار و بناهای تاریخی بیه پس کیلان است، این فهرست را تمام خواهیم کرد و فهرستی از نامهای کتب و رسایل و مقالاتی که به رمانهای خارجی نوشته شده است، بدان خواهیم افزود.

شصت و دو

برای کرد آوری فهرست مقالات و مکتوبات و پیاره‌ای از کتب، از کتابهای

زیر استفاده شد:

افشار، ایرج: فهرست مقالات فارسی، ج ۱، تهران، ۱۳۴۸ شمسی.

ح ۲، انتشارات دانشگاه تهران ش ۶۹۷/۲، تهران ۱۳۴۰ شمسی.

دانس پزوه، محمد تقی: فهرست فیلم نسخه‌های خطی،

مشار، خانبابا: فهرست کتابهای چاپی فارسی، ج ۱، بنگاه ترجمه و نشر کتاب،

تهران ۱۳۳۷ شمسی.

مراجع و ماخذ کتاب

- ۱ - احسن التقاسيم في معرفة الاقاليم تالیف شمس الدین ابو عبد الله محمد بن احمد ادو بکر مقدسی معروف به دشاری ، لندن ، ۱۹۰۶ م.
- ۲ - اسامی دهات کشور ، اداره آمار و ثبت احوال : چاپ اول.
- ۳ - ایستویک = Eastwick, E B Journal of a Diplomat, Three Years Residene in Persia, London 1864
- ۴ - تاریخ علما و شعرای کیلان تالیف ، شیخ حسن شمس کیلانی بن اعتماد - الواعظین تهران ۱۳۲۷ شمسی .
- ۵ - تاریخ کیلان - چچکو = تاریخ کیلان تالیف شودز گو ، ترجمه محمد علی کیلک ، رشت ۱۳۰۷ شمسی .
- ۶ - تاریخ کیلان و دیلمستان تالیف سید طه میرالدین بن سید نصیر الدین مرعشی ، رشت مطبعة عروة الوثقی سال ۱۳۳۰ قمری از صفحه دو بیست این کتاب تا آخره همین کتاب تصحیح نگارنده ، انتشارات بنیاد فرهنگ شماره ۳۶ ، دی ماه ۱۳۴۷ ، نگاه کنید.
- ۷ - تاریخ کیلان تالیف ملا عبدالفتاح قومنی ، به اهتمام بر بهار ددارن ، بطرز بزرگ ۱۲۷۴ قمری .
- ۸ - تقویم البلدان تالیف عماد الدین اسماعیل بن محمد بن عمر معروف به ابوالفدا متوفی ۷۳۲ ، پاریس ۱۸۴۰ .
- ۹ - حاشیه دریای حزرملگ و نوف = Melgunof, G Die Sudliche ufer des Kaspischen Meeres ofer die Nordprovinzen Persien, Leipzig 1868.
- ۱۰ - حدود العالم من المشرق الی المغرب (مؤلف در ۳۷۲ قمری) به تصحیح نگارنده

چاپ دانشگاه تهران .

- ۱۱- روضة الصفای ناصری تألیف رضا قلی خان هدایت، تهران ۱۲۷۰ قمری .
- ۱۲- زندگانی شاه عباس اول تألیف نصرالله فلسفی ، تهران ، ۱۳۳۴ شمسی .
- ۱۳- سفرنامه از خراسان تا کشور بختیاری ، ترجمه علی محمد فرموشی (مترجم همایون) ابن سینا، تهران .
- ۱۴- سفر نامه بل = Bell, J · Travels from St Petersburg to diverse parts of Asia; Glasco, 1863, vol I .
- ۱۵- سفر نامه فریزر = Fraser , J - B Travels and adventures into the Persian Provinces on The southern banks of the Caspian Sea, London 1826 .
- ۱۶- سفر نامه مازندران و استرآباد رامینو = Robino , Il. I . . Mazandaran and Atarabad, London, 1928
- ۱۷- شهریاران گمنام تألیف احمد کسروی ، چاپ دوم .
- ۱۸- شیخ زاهد کیلانی تألیف محمد علی گیلک ، چاپ رشت
- ۱۹- طرائق الحقایق تألیف محمد معصوم شیرازی معروف به معصوم علیشاه (نایب-الصدر) به تصحیح محمد جعفر محجوب ، تهران ، ۱۳۴۵ شمسی .
- ۲۰- عجایب الاقالیم = کتاب عنحایب الاقالیم السمعه الی نهایة العماره تألیف سهراب چاپ مژیک، ۱۹۲۹ م
- ۲۱- فرهنگ جغرافیائی ایران، استان یکم، از انتشارات دائرة جغرافیائی ستاد ارتش
- ۲۲- کتاب مستطاب شرح حنکهای امامزاده حضرت سیدحلال الدیس اشرف برادر حضرت رضا علیه السلام وشهادت آن بزرگوار ، چاپ اسلامی ، رشت .
- ۳۲- کیلان رامینو = Rabino Il L Les Provinces Caspienes de Ia Perse Paris 1917
- ۲۴- لسترانج = Le Strange The Lands of the Eastern Caliphates - cambridge, 1905

شصت و پنج

- ۲۵- مجله فروغ، مؤسس ابراهیم فخرانی سال اول، رشت .
- ۲۶- مجله فرهنگ، مؤسس جمعیت فرهنگ رشت، سال سوم، رشت .
- ۲۷- مجله موسیقی، از انتشارات اداره موسیقی کشور، سال سوم، تهران .
- ۲۸- مرآت البلدان تألیف میرزا حسن خان اعتماد السلطنه، تهران، ۱۲۹۷ قمری .
- ۲۹- مسالك الممالك تألیف ابواسحاق ابراهیم بن محمد فارسی اصطخری، لیدن، ۱۹۲۷ م.
- ۳۰- نخته الدهر فی عجایب الروالبحر تألیف شمس الدین ابوعبدالله محمد بن ابوطالب انصاری دمشقی متوفی ۷۲۸، لیبزیک، ۱۹۲۳ م.
- ۳۱- نزهة القلوب تألیف حمدالله مستوفی قزوینی، به سعی واهتمام لسترنج، لیدن، ۱۹۲۳ م.
- ۳۲- یادداشتهای تایپ شده «آبت Abbott» متعلق به آقای چنگیز شیخلی .
- ۳۳- یادداشتهای تایپ شده «مکنری Maekesnie» متعلق به آقای چنگیز شیخلی .

مختصری از جغرافیای تاریخی و انسانی

گیلان

گیلان بخشی از سرزمین ایران است که میان سی و شش درجه و بیست و هشت دقیقه تا سی و هشت درجه و یازده دقیقه عرض شمالی و چهل و هشت درجه و چهل و چهار دقیقه تا پنجاه درجه و سی و دو دقیقه طول شرقی قرار گرفته است. خاک گیلان از طرف شمال به دریای خزر و بخش کوچک نمین، از مشرق به مازندران، از جنوب به قزوین و زنجان و آذربایجان و از مغرب نیز به آذربایجان محدود می‌شود. درارای این خاک از شمال غربی به جنوب شرقی دو بیست و بیست و پنج کیلومتر و بهای آن میان بیست و پنج تا صد و پنج کیلومتر است رودخانه سفیدرود (۱) خاک گیلان را به دو بخش جداگانه تقسیم کرده است. بخشی که امروز مرکز آن شهر رشت است به نام گیلان بیه پس یا گیلان روپس یا بسا گیلان یا به قول مؤلف حدود العالم «آن سوی رودیان» و بخشی که مرکز آن لاهیجان بوده است، به نام گیلان بیه نیش یا گیلان روپیش، یا به قول مؤلف حدود العالم «این سوی رودیان» (۲) خوانده می‌شده است.

همگامی که مقدسی در قرن چهارم کتاب خود را می‌نوشت، سلاطین آل بویه فرمانروایی داشتند. در این وقت تمام گیلان، حتی قسمت‌های کوهستانی شرقی

(۱) اسپیدرود = بهرالدیلم از حیلا و دیلم می‌گذرد، در بحر دیلم به دریا می‌ریزد (عجایب الافالیلم سهراب ص ۱۴۸) (۲) یا «ار آن سوی رودی» و «ار این سوی رودی» (حدود العالم ص ۳۲) در تاریخ گیلان و دیلمستان این نامها بدین شکل آمده است. بسا گیلان ص ۸۶ و ۱۰۱ و بی پس ص ۶۲ بی بیش ص ۵۷ رو پیش ص ۴۳ و بی بیش ص ۸۳ و بی بیش گیلان ص ۳۲ و ۳۵

آن ولایات حاشیه دریای خزر، یعنی طبرستان و حرجان و خاڪ قومس نیز حرع دیلمان به شمار می آمد. این تقسیمات، زیاد پایدار نماند. پس از چندی کلمه دیلمان به قسمت کوهستانی شرقی گیلان فعلی، اطلاق شد و قسمت هموار کنار دریا را « حیلان » خواندند. در ادوار بعد، گاهی کلمه دیلمان شامل هر دو ناحیه و زمانی کلمه گیلان به منطقه کوهستان و دشت اطلاق می شد. (۱)

اصطخری در سال ۳۴۰ هجری در باره سرزمین دیلم چنین نگاشته است: ناحیه دیلم و منصمات آن، از طرف جنوب به قزوین و طارم و قسمتی از آذربایجان و قسمتی ارری محدود می شود. در طرف شمال آن بحر خزر افتاده است و از سمت معرب به قسمتی از آذربایجان و شهرهای اران می رسد. بدین ناحیه کوههای روبنچ (= رویان) و پادوسان و کوههای قارن و جرجان را نیز افزوده ایم دیلم به دو قسمت سهل و جبل تقسیم می شود. طایفه گیل در قسمت سهل و زمین های هموار کنار دریا هستند و سرزمین ایشان در بای کوههای دیلم است. قسمت حمل در دست طایفه دیلم است و کوههای بلند دارد. محلی که پادشاهان ایشان در آجاست « رودمار » خوانند و فعلاً در دست سلاطین آل حستان (۲) است پاره ای از مردم، دیلم را طایفه ای اربنی صیبه دانسته اند. سرزمین ایشان جنگای و درار درخت است. در قسمتی که گیلها نشسته اند و طرف دریای طبرستان است، درختان بیشتری دارد. دیه های ایجا پراکنده است و ساکنان آنها مردمی کشاورز و دو چهار پای ندارند. زبان شان عیر از عربی و فارسی است و در بعضی قسمتهای کوهستان، چنانکه من شنیدم گروهی هستند که زبان شان عیر از زبان گیل و دیلم است. طایفه دیلم مردمی عجول و بی ممالات و کم موی و لاغر اندامند. تا زمان حسن بن زید، کافر بودند و باره ای از آنان در آن وقت مسلمان شدند. تا امروز،

(۱) متن انگلیسی استرابع ص ۱۲۳ (۲) برای اطلاع بیشتر از آل حستان به شهرناران گنمام کسروی گفتار اول «حستانان در دیلمستان» ص ۲۱ تا بعد در چاپ دوم نگاه کنید

در کوهستان متصل به این ناحیه، کافران زندگی می کنند. (۱)

صاحب مسالك الابصار شرحی کافی درباره گیلان بیه پس نوشته است که مختصر آن را در اینجا می آوریم:

گیلان [بیه پس] چهار شهر بزرگ دارد که در هر شهر و حومه آن سلطانی حکمرواست این چهار شهر، فومن و تولم و گسگر ورشت است. مردم اینجا حنبلی مذهب اند. باران در اینجا زیاد می بارد و رودهای متعدد در اینجا جاری است. درختان میوه ریاد دارد و محصول این درختان را به مازندران می برند. شهرهای گیلان استحکاماتی ندارد، اما سلاطین آنها، هر یک قلعه ای دارند. بناهای آن بیشتر از آجر است حاههای آب در اینجا فراوان است و در عمق کمی به آب می رسد غذای اصلی مردم برنج است حو نیز می کارند گاو و گوسفند فراوان دارند و به قیمت مناسب می فروشند. مساجد و مدارس و خانقاهها و زوایا و حمامهای خوب دارند. بر سر حد مازندران استحکاماتی ساخته اند. در دریای قلم حرایری دارند که درختان میوه در آنها می روید. مردم در فکر به دست آوردن این جزایر هستند، زیرا ایشان را در مقابل دشمنان حفاظت می کند سرزمین حیل سرزمین فراوانی و نعمت است هر سلطانی سکه به نام خود می زند و تا کنون به نام پادشاهان مغول سکه نزده اند. سکه شهری، در شهر دیگر رواج ندارد. رعایا آرادند و بردگی رواجی ندارد.

بارویدادهای زیر، در دوران صفویه گیلان تابع حکومت مر کبری شد. رور پنجمینمه دوازدهم محرم سال ۹۷۴ قمری معصوم نیک و کیل شاه طهماسب به جانب گیلان آمد و خان احمد خان سلطان بیه پیش را دستگیر کرد (۲)

در سال هرات قمری، شاه عباس، فرهاد خان قراملو را برای گرفتن گیلان فرستاد (۳) و کم کم گیلان نیز نظیر مازندران تسلیم حکومت مر کبری شد.

(۱) مسالك الممالك ص ۲۰۴ و ۲۰۵ (۲) تاریخ گیلان عبدالفتاح ص ۳۰

(۳) همین کتاب ص ۹۸

درجمادی الاولی سال ۱۰۲۲ قمری شاه عباس به گیلان آمد و دررانکوه به شکار رفت. (۱)

لرد کرزن (Curzon) شرح مفصلی درباره گیلان نوشته است. مانکات اصلی آن را در اینجا یاد می کنیم :

گیلان و مازندران سرزمینی است که از حاشیه دریای خزر (۲۵ متر پائین تر از سطح اوقیانوس آراد) تاقلل رشته المرز (۳۵۰۰-۴۰۰۰ متر) کشیده شده است. این حاک وسیع آب و هوایش مختلف است و نمی توان آن را طبقه بندی کرد اما می توان به چهار قسمت مشخص، به شرح زیر تقسیم نمود :

۱- حاشیه دریای خزر با توده های شن به ارتفاع هشت تاده متر و پهنای دویست تا چهارصد متر با بادهای شمالی و شمال غربی که رطوبت را به لبه جنوبی دریا می رساند.

۲- اراضی پشت این تپه های شن که رودخانه هائی که از کوهها سرچشمه می گیرند بدین جا می رسند و چون راهی به دریا ندارند پس می زنند و با طلاق هائی به وجود می آورند. مرداب انرلی (= بهلوی) در عرب و خلیج استرآباد در شرق و میان اینها مردابهای لنگرود و مشهد سر (= نالسر) را می توان جزء این باطلاقها دانست

۳- حاشیه پشت این مردابها که منطقه جنگلی است و انواع درختانی که به رطوبت زیاد احتیاج دارند در اینجا می رویند. آب و هوای این حاشیه خوب نیست و مردم بومی گرفتار امراض گوناگون اند. شهرهای مهم و دهکده های پر جمعیت در این قسمت است.

۴- دامنه های المرر که لطافت هوا و ریئائی آن نظر ندارد.

کرزن بسار این شرحی درباره درختان حاشیه دریای حررمی دهد و پس ار آن حانداران وحشی را می شمارد. (۲)

جمعیت کیلان را می‌توان به دو قسمت مشخص تقسیم کرد: ۱- مردم ساکن زمینهای هموار که به برنج‌کاری و پرورش نوغان یا چهار پایان اهلی مشغول‌اند و در یک محل ساکن‌اند و ییلاق و قشلاق ندارند. ۲- کسانی که زمستان را در این زمینهای هموار هستند و تابستان را به کوهستان می‌روند. این‌گونه مردم در کوهستان نقاط مشخص و معینی برای ییلاق خود دارند.

کیلان یکی از سرزمینهای آباد و پر حاصل ایران است. انواع محصولات و درختان میوه در اینجا به بهترین وضعی می‌روید و بار می‌دهد. این سرزمین آباد از قدیم مسکون بوده و ساکنان قدیمی آن کیلها هستند (۱) که خوشنشان با خون عرب و مغول و ترک و پارسی مخلوط شده است. طاعون سال ۱۲۴۶ هجری (= ۱۸۳۰ - ۱۸۳۱ میلادی) بسیاری از ساکنان این ناحیه را از میان برداشت و سپس از بخشهای مجاور مانند آذربایجان و مازندران و عراق عجم و ماورای قفقاز گروهی را بدین‌جا کوچانده‌اند، از اینرو زبان و خون ایشان پس از این تاریخ بسیار آمیختگی پیدا کرده است.

گیلک‌هایی که در زمینهای هموار ساحلی زندگی می‌کنند، سمید پوست‌اند و قدرت جسمی زیادی ندارند. فریزر (Fraser) ظاهر ایشان را همچون ظاهر بیماران می‌داند. مورخن دوران صفویه متوجه استعداد کم و کمند فهمی ایشان شده‌اند و می‌نویسد که سرکشی و بی‌انتظامی را دوست دارند. در سال ۱۰۳۸ هجری شاه صفی ایشان را خلع سلاح کرد و فقط اجازه داد که داسی با خود حمل کنند. (۲)

گالشها، گله داران صفحات کیلان هستند. زمستان را در تنه‌های پای کوه می‌گذرانند و تابستان را به ارتفاعات می‌روند. محلهای ییلاقی ایشان معین و مشخص است. طوایف و تیره‌های مختلف ایشان در نقاط مختلف کیلان زندگی می‌کنند

(۲) گیلان را بیوس ص ۲۷

(۱) در کتب جمع‌آوری یونانی Gelae

تالشها در شمال غربی کیلان در پنج بخش جداگانه زندگی می‌کنند
بخشهای تالش نشین ایران اقرار از زیراست: کرکان رود، اسالم، تالش دولاب
شاندومن و ماسال. اینان نیز مانند کالشها در حرکت هستند. زمستانها را
در پای کوه، در کیلان و تاستانها را در ارتفاعات دامنه البرز
می‌گذرانند.

گروهی اصل ایشان را ترك دانسته و می‌گویند یکی از پسران امیر
چوبان- تالش نام- که سر کرده سربازان چنگبزنان بود ایشان را بدین جا
آورده است.

کردان رشوند در کناره‌های شاهرود و کناره راست سفیدرود زندگی
می‌کنند نخست هشتصد احاق (= خانوار) بوده‌اند که شاه عباس اول ایشانرا
از ارروم و شهر زور بدین جا آورده است

طایفه ای چند از ترکان در عمارلو و رحمت آباد و رودبار زندگی
می‌کنند. (۱)

حلخالیهها به دنبال کار، زمستان را به کیلان روی می‌آورند. کارهای سخت
و مشکل گیلان را اینان انجام می‌دهند.

کولبها نیز در این سرزمین در ریز چادرهای محقر خود زندگی را
می‌گذرانند زنانشان فالگیرند و مردان آهنگری می‌کنند.

یهودیان از قدیم در کیلان راه یافته‌اند میر طهیرالدین از یهودیان
دهکده چاکان اشکور در سال ۸۴۵ هجری یاد می‌کند. (۲) ترزل (Trezel) در
سال ۱۲۲۴ هجری (= ۱۸۰۹ میلادی) جمعیت یهودیان رشت را پنجاه
حانوار می‌نویسد

در سیاهکل دیلمان در زمان راستو (۱۳۳۱ هجری) دافرده تا سمت حانوار

(۱) گیلان را پیوسته ص ۳۰ و ۳۱ (۲) سه نفر یهودی از یهودیان ۹ تا چاکان
ارواحیه حشر کشانه اشکور گرفت کیلان و دیلمستان ص ۲۰۵.

یهودی بادوستد مختصری زندگی می کرده اند .

رابینومی نویسد : آرامنه رشت به چهل خانوار می رسند . چند خانواری
بیر در ابرلی (= بندر یهلوی) هستند اینان بارماندگان آرامنه ای هستند
که شاه عباس به صفحات جنوبی دریای خزر آورده است .

بخش یکم

۱- جغرافیای تاریخی آستارا

در متون جغرافیائی قدیم از شهر آستارا و دیه‌های مهم اطراف آن یسادی به‌میان نیامده است گویا این شهر که پاره‌ای از مردم کمان می‌کنند تازه آباد است، در آن رورها اهمیتی نداشته است. تا آنجا که نگارنده خمر دارد، میرطهیرالدین مرعشی قدیمترین تاریخ نویسی است که از این شهر در کتاب خود یاد کرده است. او سه بار، این محل را به نام «آستارا» (۱) و يك بار به اسم «استاره» (۲) خوانده است.

میرحواند نیز پس از میرطهیرالدین از آستارا یاد کرده است. او می‌نویسد که در حمادی‌الثانیه سال ۱۰۰۲ که شاه‌عماس از راه حررویل و منجیل به کهدم و پس از آن به لاهیجان رفت، علی‌خان حاکم بیه‌پس و امیره مظفر برادر امیره سیاوش در گسکر، اطهار بندگی و اطاعت نکردند. شاه‌عماس، فرهادخان روملورا که سردار سواران و الیمان بيك قاجار را که سرهنگ پیادگان آتشار بود، به دفع ایشان بمرستاد و به ذوالفقارخان قرا‌انابو امر کرد که از راه طالش و آستارا، با سماه آذربایجان بر سر گسکر و امیره مظفر آید (۳)

عبدالفتاح قومنی نیز از این شهر دگری به میان آورده است و می‌نویسد که شاه‌عماس به بهراد بيك دستور داد، از ابتدای آستارا تا سرحد و سامان ماربدران در ترتیب شوارع و تعمیر بناها دقیقه‌ای فروگذار ننماید. بهزاد بيك

(۱) گیلاں و دیباستان صفحات ۲۸۳ و ۲۹۲ و ۲۹۶ (۲) همین کتاب ص ۲۲۷

(۳) روصة الصفا ص ۸ ص ۱۷۱

راهها و دلها را از آستارا تا اسپچین (۱) مرتب و معمور کرد. (۲)
 یکی دوتن از جهانگردان، این محل را دیده و آنرا وصف کرده اند.
 شاید توصیفی که «آبت» (Abbott) از این شهر کرده است، رساتر از توصیف
 دیگران باشد. او نام قدیمی این شهر را «دهنه کنار» می‌داند و درباره آن
 می‌نویسد:

دهکده دهنه کنار (= آستارا) در صوب رودخانه آستارا است. در سال
 ۱۲۵۹ قمری (= ۱۸۴۳ میلادی) که اتار این محل عبور می‌کرد، پنجاه
 تا شصت خابوار جمعیت داشت و دکانهایی داشت که احناس آنها به خارج از
 ایران حمل می‌شد.

در طرف دیگر رودخانه آستارا، سیصد تا چهار صد خانوار پراکنده
 است که محل ایشان به نام «گیل کران» مشهور است. اما از خاک ایران،
 چیزی از این خانه‌ها دیده نمی‌شود. در اینجا پنجاه تن قزاق روسی به مرزداری
 مشغولند. دیگر از روسیان در اینجا نشانی نیست. رئیس گمرک آنجا به
 احناسی که وارد خاک روسیه می‌شود، مهربی می‌زند و آنها را به لنکران
 (= لمگر کنان) می‌فرستد تا به کار گمرک آنها رسیدگی شود. قرنطینه روسها
 نیز در لنکران است. دهانه رودخانه آستارا، پنجاه تا شصت یارد است که
 فعلاً آب در آن جاری است، اما بستر اصلی این رودخانه بیشتر از این مقدار
 است. آستارا بندرگاهی ندارد و کشتیها، بارهای خود را تحویل قایقها
 می‌دهند و به ساحل می‌آورند. حدود ناحیه آستارا، به ساحل شمالی رودخانه
 نیز کشیده می‌شده است. و حد جنوبی آن در خاک ایران به رودخانه چیلوند
 می‌رسد. ظاهر آن ناحیه کم جمعیت است. در کوهستان جمعیت ثابتی نیست
 و در دشت و زمینهای هموار غیر از دهکده دهنه کنار، چهار دهکده دیگر
 نیز وجود دارد (۳).

(۱) در اصل رسچین

(۲) تاریخ گیلان ص ۱۵۹

(۳) یادداشتهای ماشین شده ات متعلق به آقای چمگیر شیخلی صفحات ۱۰ و ۱۲

بخش طالش نشین، بخش وسیعی است که اکنون میان روس و ایران تقسیم شده است. حد شمالی آن رودخانه ارس و محل اتصال ارس و کر است که این بخش را از سالیان که متعلق به شیروان است، جدا می کند و از جنوب به دماغه شنی که انزلی (= بندرپهلوی) در آنست می رسد. حد شرقی آن سواحل دریا و حد غربی آن قله کوههاست و گاهی دهکده هائی در آن سوی کوه نیز طالش نشین است.

طالش آستارا در زمان ایت به بخشهای کوچکتر زیر تقسیم می شده است.
 ۱ - حوملی ۲۰ - زووند ۳ - دریج ۴ - الوف (= لنکران) این بخشها فعلاً در خاک روسیه است.

اوحارود و مغان و آستارا میان روس و ایران تقسیم شده است و لکچ (= پلکچ) متعلق به ایران است. بخش طالش نشین کرگان رود در آن وقت در دست بالاخان و اسالم در دست مصطفی خان، طالش دولاب در دست علی قلی خان، شادرمین در دست نصرالله خان و ماسال در دست محمدخان بوده است

اراضی معان ایران سکنه ای ندارد، طوایفی در زمستان فقط در آنجا ساکن هستند. طالش کرگان رود و اسالم شامل هجده بخش کوچکتر است. دیها و قصبات آن در حدود چهار هزار خانوار جمعیت دارد. اینان در تابستان به کوههای زیبا و خوش منظر بیلاقی خود می روند و چند نفری برای رسیدگی به شالی رارها، در محل می مانند - جمعیت طالش گسگر معلوم نیست و ای دیهای آن آبادنر است و اثر خوبی از بخش طالش در ذهن مسافر می گذارد. (۱)

۲ - آثار و بناهای تاریخی آستارا

ترتیب و تنظیم منطقی ثبت آثار و بناهای تاریخی ناحیه آستارا که قسمت اعظم آن کوهستانی و کنار رودخانه است، ایجاب می کرد که ابتدا از آبربر سمت راست این رودخانه، که جزء حاکم است شروع کنیم و ارگردنه حیران در

(۱) یادداشتهای ماشین شده انت متعلق به آقای چگیرشجالی صمب ۱۳ و ۱۴

امتداد آب پائین آئیم و یکایک دره های فرعی را مورد مطالعه و بررسی قرار دسیم
کارنگارنده نیز چنین بود اما در ضمن جستجوی این آثار ، به مزار پیری بر خورد
که س از ششصد و پنجاه سال قمری هنوز مورد احترام و تعظیم سا کمان
دهکده های اطراف است و مساماً سالهای چندی ، بندو موعظه او کج اندیشان
را به راه راست آورده و رهدو پیاکی اوسر مشق عده ای در این صفحات بوده است .
ارایرو یاد مزار اورا در این کتاب مقدم بر سایر آثار قدیمی کردیم و نام اورا
سر لوحه این کتاب قرار دادیم تا شاید روح پرفتموح او ، این کمترین رایار و یاور
باشد و همتی بدرقه راه این بنده کند .

همتم بدرقه راه کن ای طایر قدس که در ار است ره مقصد و من نوسفرم

بقعه شیخ تاح الدین محمود خوی (۱)

در لمر محله (۲) آسارا

کماریکی ار شعب طرف راست رودخانه آستارا ، بوزه کوهی است که
مسلط بر اراضی شالی زار اطراف است . در میان جنگلی از درختان کیش قدیمی
که دوارده اصله آنها بسیار کهن است و زیر سایه سه درخت آراد قطور کهنسال ،
بنائی مکعب شکل از سنگ و آجر است . قسمت پائین چهار دیوار بنا ، سنگ
تراشیده و ارتفاع آن در دیوارهای جنوبی و غربی و شمالی ۲۵۰ سانتیمتر و
طرف شرقی ۳۵۰ سانتیمتر است . ما بقی ارتفاع دیوارها تا ۵۸۰ سانتیمتر که ارتفاع
اصلی بنا غیر از گنبد است ، ار آجر چیده شده است . ابعاد صلح شرقی و غربی از
خارج ۵۲۰ سانتیمتر و اصلاع شمالی و جنوبی ۵۱۰ سانتیمتر است . بام این بنا ،
گنبدی مدور آجری است که آبروی آن به دو ناودان سنگی که در دو گوشه
اصلاع جنوبی و شمالی تعبیه شده است ، منتهی می شود . (عکس شماره ۱۶) در ورودی
شرقی و به عرض ۷۶ سانتیمتر و ارتفاع ۱۶۷ سانتیمتر است . از این در وارد اطاقی
به ابعاد ۳۷۳ سانتیمتر می شود . در سه دیوار غربی و جنوبی و شمالی به ترتیب ،

(۱) حماو ، نام سابق مشکس شهر اهروری است (۲) لمر ناباء محنتی بلغط

پنججره هائی به ابعاد ۵۳ سانتیمتر × ۹۲ سانتیمتر و ۴۵ سانتیمتر ۹۲ سانتیمتر و ۴۷ سانتیمتر × ۹۳ سانتیمتر ، باطاقی هلالی بنا شده است که هر سه پنججره آهنی مشبك است و از خارج توری دارد

در این اطاق مربع شکل سه قبر با سه سنگ قبر است . قبر وسط که مزار شیخ محمود است ، سنگی به طول ۲۱۰ سانتیمتر و عرض ۶۹ سانتیمتر و ارتفاع آن از سطح بقعه ۳۵ سانتیمتر است . قبر شمالی سنگی به طول ۲۱۰ و عرض ۷۲ و ارتفاع ۲۸ سانتیمتر دارد . سنگی به شکل مکعب مستطیل ، عموداً بر بالای سر مدفون و سنگ دیگری به همان شکل پائین پای او نصب شده است . قبر سوم که طرف جنوبی قبر شیخ است ، سنگی به طول ۲۱۰ و عرض ۶۶ و ارتفاع ۳۰ سانتیمتر دارد . مسلماً دو قبر طرفین قبر شیخ ، قبور نزدیکان یا جانشینان اوست .
(عکس شماره ۲)

بر بالای سر شیخ محمود سنگی سیاه رنگ به عرض ۵۴ و ارتفاع ۹۵ سانتیمتر است که با خط خوش نسخ بر آن عباراتی نوشته شده است . بر پائین پای شیخ نیز سنگی عموداً نصب شده است . ارتفاع این سنگ ۷۳ و عرض پایه آن ۴۰ و قطر دایره بالای آن ۳۸ سانتیمتر است .
بر بدنه خارج سنگی که بر بالای سر شیخ محمود است ، این عبارات خوانده می شود :

هذا مرقد الشيخ العالم العامل العاقل الكامل الراهد العابد تاح المله
والدين محمود بن الشيخ هديه الخيوى طاب ثراهما توفى ضجوه الحادى و
والعشر من حمادى [الثانىيه] سنة اثنى وثلث وسمعايه . (عكس
شماره ۳)

بر طرف دیگر سنگی که روی آن به طرف قبر شیخ است ، نقش و نگار زیبا و اطراف آن دو بیت شعر عربی از ابوالعتاهیه است . بدین قرار
كفى حرنأ ثم أنى مدفك
نصت تراب قبرىك من يدنا

و كنت في حيوتك لي عظام وأنت اليوم او عظ منك حيا (۱)
(عكس شماره ۴)

بر قسمت پائین قطر سنگ که رو به شمال قرار می گیرد، این عبارات حک شده است.

عمل ید الاستاد شرف الدین عثمان بن جمال الشیرازی .
در حاشیه پشت سنگ این عبارات است :

الساعی فی عمارة هذه اننه والوالی فی عهده المجاهد [حق الجهاد ؟
شکسته است] قال حکیم ابلغ العطات النظر الی محلة الاموات . (۲)
در حیات بقعه ، در زیر درختان کیش ، سنگهای قدیمی به اشکال مختلف دیده می شود که بیشتر نقشها و نوشته های آنها فرسوده شده و از میان رفته است .
یکی دو سنگ شکسته مرمر که یکی متعلق به حیرابی قدیمی بوده است ، جلو در ورودی بقعه است و در دیگری نقوش تیر و کمان و نظایر آنها دیده می شود
سنگ آهکی دیگری که داخل آن حالی است به طول ۳۵ و عرض ۳۱ و ارتفاع آن با نایه ۵۵ سانتیمتر ، در حیات بود که بر چهار طرف آن نقش و نگار داشت
و بر حاشیه قسمت بالای آن ، با خط نسخ آیه الکرسی تا آخر حک شده بود
سنگهای تراشیده متعدد که شاید روزی سنگ قبر مردی یا زنی می شده است در اطراف بقعه زیاد است . این بنا به نظر من ، واسطه العقد و نگین انگشتری
مناهای تاریخی گیلان است .

(۱) دوست ارحمد حماى آقاي حکمت آل آقا ، این دو بیت را که در پاره ای جاها ریختگی داشت و غلط نقل کرده بودم تصحیح کردند و متذکر شدند که این ابیات ارفصیده ایست که ابوالعناهیة در رثاء دوستی علی نام گفته است (۲) آقاي آل آقا فرمودند اصل این گفته چنین است

«اباع العطات السیر فی العاوات والمطر الی محلة الاموات» و ار قس من ساعده
الایادی است

قلعه شیندان

این قلعه که امروز بیرون از خاک ما است، قرون متمادی، جزء خاک ما بود و آنچه بر او گذشته است، مستقیماً با تاریخ ما بستگی دارد. تاریخ بنای این قلعه که از قلاع قدیمی ایران بوده است، همچون دژند که در دست بابک خرم‌دین بود، به قبل از دوران اسلامی می‌رسد این قلعه از قدیمی‌ترین بناهای تاریخی آستارا است و از بالای گردنه حیران (= گردنه حاجی امیر)، در فاصله پانصد متری، با حصار هائی از سنگ تراشیده نمایان است.

ابت (Abbott) جهانگرد انگلیسی از قلعه‌ای به نام «شنغان» بر کوهی طرف عرب دهکده آستارا یاد می‌کند. (۱) نامبرده، سمت و جهت قلعه را نسبت به آبادی آستارا درست تعیین کرده، اما در نقل نام دژ اشتباه کرده است. بی‌شک این قلعه، همان قلعه مورد بحث ماست.

ار سوانجی که در این قلعه روی داده است، قیام امیر حمزه خان طالش، در زمان شاه عباس و مأمور شدن ذوالفقار خان قرامانلو به دفع اوست. شرح این واقعه را عبدالفتاح فومنی جنس نوشته است.

چون مدتی بود که امیر حمزه خان طالش حاکم آستارا، دم از مخالفت و عصیان زده، در قلعه شیندان که در نهایت، متانت و حصانت داشت، متحصن گشته بود حسب الحکم مقرر شد که ذوالفقار خان حاکم اردبیل، به اتفاق عساکر، قلعه مد کوره را قتل نمایند ذوالفقار خان قرامانلو بالشکر آنزرایجان، مدت نه ماه قلعه شیندان را قتل نموده، در تسخیر قلعه مد کوره و تصرف ولایت آستارا و لسگر کنان سعی موفور و جهد نامحصور می‌نمود و جمعی کنیرو حمی عفیر ار عاریان عظام و دلیران خون آشام بزحم تیر سحت کمانان طالش ازبای در آمدند. و الاخر طرفین از این گیر و دار به تنگ آمده، امیر حمزه خان

(۱) یادداشتهای ماش شده «ابت» متعلق به آقای چمکر شیخانی ص ۱۱

عرضه داشت نوشته و مصحوب آدم اعتباری بنزد شاه عباس فرستاد ، شفعاً برانگیخته عرض می کند که بنده سگک و بنده آن آستان اقبال آشیانم و از بیم عداوت فرهادخان و ترس ازاله ناموس و حفظ جان به این مکان ناپسند قیام نموده ام . نواب شاهی حسین خان شاملورا که از مختصان درگاه است ، روانه این صوب نمایند ، تا من به امن و امان او اعتماد کرده و قلعه را به او سپرده ، به مأمنی که خواهم بروم . بندگان شاهی متلمس او را به قبول مبذول گردانیده ، فرمان داد که حسب خان شاملوار ولایت بیه پیش روانه مملکت آستارا شده ، امیر حمزه خان طالش را با اهل و عیال و متعلقان مرخص سارد که به بهر جا که خواسته باشد برود . حسین خان در روز پنجشنبه صفر سنه ۱۰۰۱ علی بادفومن را وداع نموده ، از راه گسگر عازم آستارا گردید و بعد از وصول قلعه شینندان و حصول استیمان و رفع استنجات امیر حمزه خان را با اهالی حرم و فرزندان از قلعه شینندان بیرون آورده ، و فرصه خشکه دهنه ، کشتیها حاضر آورده ، روانه شیروان گردانید . و قلعه شینندان با الکای آستارا و لنگر کنان تسخیر شده ، به صط و ربط و دارائی ذوالفقار خان مقرر گشت و حسب خان از آن راه معاودت نموده ، سالماعانماً به درگاه رسید . (۱)

امیر حمزه خان به دست محمد باقر و ملا فاضل که اصل ایشان از ولایت خلیخال بود در صحرای شماخی هنگام شکار باز و بحری کشته شد . (۲)

قبرستان قدیمی و به بین (۳)

برسر راه فرعی بمن که از بردیکی دهکده حیران جدا می شود ، بردیک به و به بین ، زیارتگاهی است که چند سنگ تراشیده نقش دار قدیمی در آنجا است

(۱) عبدالفتاح ص ۱۰۸ و ۱۰۹

(۲) عبدالفتاح ص ۱۸۹ و ۱۹۰

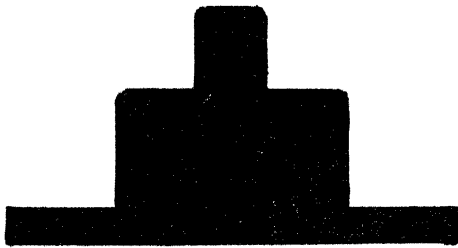
(۳) بهتج واد و دون

قبرستان قدیمی بالای دهکده حیران

در این قبرستان پنج سنگ تراشیده با علائم تیر و کمان و شمشیر زیر درخت گردوئی وجود دارد.

قبرستان قدیمی دهکده گنج کشی از آبادیهای نزدیک به حیران

در دامنه کوهی که مقابل دهکده گنج کشی است، قبرستانی قدیمی بوده است. سراسر این قبرستان فعلاً کشته‌زار است و سنگها از میان کشته‌ها سر بیرون کرده‌اند. یازده سنگ در این قبرستان دیده شد. برهیچیک نوشته و تاریخی نبود. این سنگهای تراشیده، پایه‌ای پهن و صاف دارند که تمام مساحت کور را می‌پوشانده است. از چهار جهت قسمت بالای این پایه، در حدود سی سانتیمتر تراشیده و قسمت وسط را به‌وجود آورده‌اند. قسمت سوم، بالای قسمت وسط و آن نیز به‌همین ترتیب تراشیده شده است. شکل این سنگها، وقتی به طول آنها نگاه کنیم شبیه بلکائی است. یکی از سنگهای این قبرستان که تراش ظریف‌تری داشت، ابعاد آن بدین ترتیب بود.

شکل شماره یک - مقطع عمودی یکی از سنگهای قبرستان دهکده گنج کشی

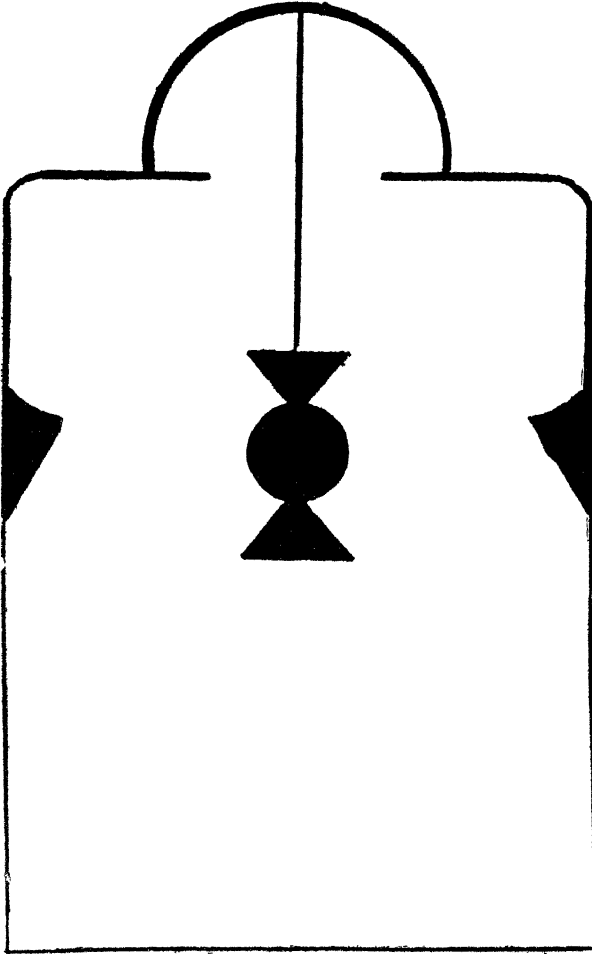
قسمت پهن پایه به طول ۱۷۷
و عرض ۵۶ و قطر ۱۸ سانتیمتر،
قسمت تراشیده روی پایه به ارتفاع
۴۳ و قسمت بالایی به ارتفاع
۱۸ سانتیمتر بود. (شکل
شماره یک)

قبرستان قدیمی آقا مسجد

برای رسیدن به قبرستان آقا مسجد، از گنج کشی به گول (۱) و اوامید مرزی و خدر کشی (۲) می‌توان رفت و در اینجا پس از گذشتن از آب‌رودخانه و

(۱) بفتح گاف و کسر واو (۲) بکسر حاء و دال و فتح کاف

بیمودن سر بالائی سمت راست رودخانه، به آقا مسجد می‌رسیم راه دیگر از گول به نش اولری (۱) و قبل از رسیدن به رودخانه به راه سابق بر می‌خورد. اراضی آقا مسجد جزء دهکده بش اولری و این دهکده جزء دیهای حیران است.

شکل شماره دو - قندیلی که بر بدنه سنگ شماره یک حاک شده است

در این قبرستان ،
در محوطه ای که
دور آن سنگ چین
شده بود، هشت قطعه
سنگ تراشیده به
شرح زیر دیده می-
شود :

* سنگ شماره
یک به طول ۱۲۵ و
عرض ۴۰ و قطر ۲۶
سانتیمتر است . بر
یک بدنه سنگ ،
در طرف دست راست
با خط نسخ چنین
حک شده است .
الدنيا ساعة واجعلها
طاعة . طرف دست
چپ همین بدنه

قال رسول الله (به عات فرسودگی خوانده نشد) .

بر بدنه دیگر سنگ ، (شکل شماره دو) قندیلی در وسط و طرفین آن

(۱) به معنی پنج جاواری است اما امروز بیش از سی جاوار جمعیت دارد

دو حدیث است که درست خوانده شد .

*سنگ شماره دو به طول ۱۵۶ و عرض ۳۵ و قطر ۲۰ سانتیمتر است. قسمت بالای روی سنگ، نام صاحب قبر است که خوانده نشد . پائین تر از آن به خط کوفی مربع، چهار نام محمد در چهار جهت مختلف و نام علی در وسط آنهاست . زیر این نامها شکل محرابی بر سنگ نقر است. بر یکی از بدنه های سنگ نقش رحل و تنگ و مهر و تسبیح است .

*سنگ شماره سه به طول ۱۴۰ و عرض ۳۶ و قطر ۱۹ سانتیمتر است. قسمت بالای روی سنگ به خط کوفی مربع، چهار نام محمد در چهار جهت مختلف و یک نام علی در وسط آنهاست و زیر نامها، محرابی در سنگ نقر شده است.
*سنگ شماره چهار: به طول ۱۸۰ و عرض ۳۸ و قطر آن با پایه ۴۳ و قطر پایه ۱۰ سانتیمتر است . روی سنگ قسمت بالا، چهار نام محمد در چهار جهت مختلف و وسط آنها نام علی با خط کوفی مربع حک شده است و پائین آنها محرابی در سنگ نقر است.

*سنگ شماره پنج به طول ۱۴۶ و عرض ۴۴ و قطر ۲۸ سانتیمتر است. بر روی یک بدنه آن نقوشی با کمر شمشیر و کمان و نظایر آنهاست ، که پاره ای از آنها زیاد روشن نیست

*سنگ شماره شش: به طول ۱۴۷ و عرض ۳۵ و ارتفاع ۳۰ سانتیمتر است قطر پایه این سنگ به هشت سانتیمتر می رسد. این سنگ از جنس سنگهای دیگر نیست و نقدری صاف است که به نظر ریخته و قالب زده می آید قسمت بالای روی سنگ عمارت زیر، با خط نسخ حک شده است

علام شاه ولایت المرحوم المبرور (نام صاحب قبر خوانده نشد) .

زیر این قسمت در مربعی با خط کوفی مربع، چهار طرف چهار نام محمد در یک نام علی در وسط است و بر این نامها، محرابی در سنگ نقر شده است

*سنگ شماره هفت: به طول ۱۷۶ و عرض ۵۰ و قطر ۳۰ سانتیمتر است . بر روی آن نقوشی از شمشیر و آلات دیگر جنگی زمان که زیاد روشن نیست

دیده می‌شود. نقوشی از بز کوهی نیز بر این سنگ نقر شده است.
 * سنگ شماره هشت: به طول ۱۳۰ و عرض ۲۹ و قطر ۴۷ سانتیمتر است. بر حاشیه بالای چهار بدنه سنگ نوشته داشته‌است، از آنها هیچ خوانده نشد. سنگ دیگری در این محوطه است که روی آن فقط نقشی از محراب نقر شده است شاید این سنگ قبر آماده، برای مدفن کسی مورد استفاده قرار نگرفته است این سنگ به طول ۱۶۵ و عرض ۳۲ و ارتفاع ۵۱ سانتیمتر است. این سنگها بی شک مربوط به دوران صفویان است و احتمال دارد که این محل روری صحنه جنگی بوده است و این سنگهای قبور سران و سرکردگانی است که در جنگ کشته شده‌اند.

قبرستان قدیمی سر پیچ دگرمان کشتی در راه آستارا به اردبیل

در این قبرستان قدیمی، تعداد نه سنگ تراشیده طریف به سبک سنگهای گنچ کشتی که مانند پلکانی تراشیده شده است وجود داشت. اندازه یکی از اینها که بایه‌ای بهین داشت، ارتفاع ۱۰۰ سانتیمتر بود.
 طول پایه ۱۴۵ و قطر آن ۸ و ارتفاع دو تراش سنگ از کف پایه ۶۰ سانتیمتر بود. لکه تراش اول ۱۰ و لکه تراش دوم ۱۱ سانتیمتر بود.
 در این قبرستان سنگی صاف دیده شد که ریشه‌ای ماصاف داشت. این قسمت ریشه در خاک‌های داشته و سنگ عموداً بر بالای سر مدفون قرار می‌گرفته است. بر این سنگ نقش کمابسی بسیار طریف بود. طول این سنگ ۱۰۶ و ارتفاع آن تا آخر ریشه ۱۱۴ سانتیمتر بود. بر بالای قطر سنگ سه تراش طبقه طبقه بود.

دیو اولری (۱) دوستان خانه (۲) نزدیک آب گرم علی داسی در صندخ جنگلی

راه آب گرم علی داسی از آق حای در راه آستارا به اردبیل جدا می‌شود و از محلهای زیر می‌گذرد:

گیلاده - قلعه بولاغی - کربولاغی (۱) - چم کشی - اُت کیلین داش (۲)
 کشه درما - (۳) علی داشی . از آب گرم عالی داشی تامحل دوستاق خانه ، در
 حدود سه کیلومتر راه است . فاصله میان آق جای و دوستاق خانه تقریباً ده
 کیلومتر است . بر بالای کوهی که مسلط به رودخانه است ، اطافی در سنگ
 کنده اند . طول اطاق چهارمتر و نیم و عرض آن سه متر است (عکس شماره ۵). اهالی
 آق جای اظهار می کردند که در این محل قبرستانی نیز هست ، ولی هر چه در
 اطراف و حوالب جستجو کردیم ، نشانی از قبرستان نیافتیم .

قلعه

نزدیک به دهکده لمیر محله آستارا

بر بالای کوهی که مسلط به لمیر محله است ، آثار قلعه خرابه ایست .
 مصالح اصلی بنای قلعه ، سنگهای طبیعی رودخانه بوده است که به رنگهای
 مختلف در اطراف و حوالب پراکنده است . اطراف محوطه اصلی ، سه خندق
 دایره ای شکل است که عرض هر یک در حدود دو متر هنوز باقی است عمق آنها
 به علت شسته شدن خاک و سبز شدن گیاه و درخت فراوان معلوم نشد . ارجودننامز
 آثار زیادی در حای نیست

بابا بلندی

در دو فرسنگی لمیر محله آستارا

بابا بلندی در اراضی سحبه (۴) است . قبور قدیمی بدون سنگ قبر و تاریخ
 اینجا ریاد است

قربن یحیی

در شونده چاله (۵) محلی به نام تربیت یحیی است ، در اینجا نیز قبور
 قدیمی ریاد است

(۳) بصم گاف و فتح دال

(۲) بصم الف و کاف و فتح لام

(۱) بصم کاف

(۵) بفتح دال و لام

(۴) بفتح سین و باء

قبور سیخ هجله

در شیخ هجله نیر قبور قدیمی بدون سنگ قبر زیاد است .

بقعه پیر قطب الدین

نزدیک دهکده باغچه سرا

در سه کیلومتری راه آستارا به اردبیل، نزدیک دهکده باغچه سرا، بنائی آجری قدیمی است که مدفن و مزار پیر قطب الدین است. طول این بنا ۱۱/۳۰ متر و عرض آن شش متر است. در آخرین قسمت ضلع جنوبی، دری است که به کفش کن باز می شود. طول کفش کن با عرض بنا یکی است و در آخرین قسمت آن اماری کوچک است. دری میان کفش کن و بنای اصلی بقعه، در ضلع جنوبی است (عکس شماره ۶)

صندوقی تخته ای و ساده به طول ۱۹۰ و عرض ۱۰۰ و ارتفاع ۹۰ سانتیمتر، در قسمت عربی اطاق، میان ضلع شمالی و جنوبی، قرار داده شده است. سقف اطاق و کفش کن و اشان کشی و روی و اشانها پل کوبی است. بام هر دو قسمت شمالی است. عین ار در ورودی، پنجره ای نیز از کفش کن به اطاق دار می شود. طرف جنوبی اطاق چهار پنجره و طرف شرقی دو پنجره و اطاقهای هلالی است. طرف شمال اطاق دو طاقچه در دیوار نداشته است.

سنگ مرمری داخل بقعه است که طول آن ۱۲۲ و عرض آن ۳۰ و قطر آن ۱۶ سانتیمتر است و فعلاً بر روی آن شمع روشن می کنند. در دو قطر آن این عبارات خوانده می شود .

دو بنا و کهر عا سئاننا و توفما مع الابرار^(۱) صدق الله العظیم قسمت اول آیه ۱۹۳ مقدم بر آن بر طرف دیگر بود که به علت همجواری با دیوار خوانده نشد. احتمال دارد آن قسمت، آیه ۱۹۳ همین سوره^(۲) باشد (عکس شماره ۷ و ۸)

(۱) قسمتی از آیه ۱۹۳ سوره آل عمران ابتدای آیه چمین است. رما واعرلما

دو بنا الحج (۲) این آیه چمین شروع می شود. رما ابا سمعنا الحج

روی سطح سنگ در حاشیه چهار طرف، آیه الکرسی تا عروة الوثقی لائفه (شکستگی) خوانده می‌شود.

در قطر قسمت پائین سنگ، این عبارات روشن خوانده می‌شود:
تاریخ وفات میرزا محمد بن قنادجان سنة اثنی اربعین تسعمایه.
میان سطح سنگ، گل و تته و نقش سیار طریف و پر کاربرد
کنار در ورودی بقعه، داخل کفش کن، سنگی سیاه بزرگ تو خالی است
که روزی سنگ قبری بوده است. اما به علت فرسودگی، نوشته های آن
خوانده شد.

چون نظیر آن را در نقاط دیگر کیلان دیده‌ام، تاریخ آن شاید مقدم
بر سنهٔ نهصد هجری باشد. نقوشی ریبا و پر کار بر چهار بدنهٔ آن حک شده
است. (عکسهای شماره ۹ و ۱۰ و ۱۱)

قلعه

بر سر راه آستارا به اردبیل نزدیک شهر آستارا

کنار راه آستارا به اردبیل، طرف راست حاده در دهکده‌ای به نام قلعه،
نزدیک به پاسگاه مرز مانی فعلی، در میان شالی‌زار، حاکر ریزی دستی است که به نام
قلعه معروف است و نام دهکدهٔ قلعه‌بیر از این دژ قدیمی گرفته شده است. در این
تپه، آجر باره و سفال ریاد دیده می‌شود.

بقعهٔ سید ابراهیم و سید قاسم پسران
امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکدهٔ کن رود آستارا

بر طرف راست راه آستارا به نندر بهلوی (= انرلی)، در نه کیلومتر
آستارا، نمائی نوسار است که دارای چهار پایهٔ اصلی و گنبدی مدور بر سر آنهاست
نمای قدیمی آن چوبی و سفال سر بوده است. بتارگی آن را خراب کرده و نمائی
تازه به جای آن ساخته‌اند صدوقی ساده در میان چهار طاقی اصلی است طول آن
۱۹۰ و عرض ۱۳۰ و ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر است. در طرف شمال و جنوب، دو ایوان

است که از دو درآهنین، از ایوانها به صحن بقعه می آیند. طرف شرقی بنای حدید، عباسیه قدیم و طرف غربی آن زینیه (۱) قدیمی برجاست. (عکس شماره ۱۲)

بقعه باباحسن در لوندویل (۲) آستارا

باباحسن از بیرانی است که شاگردی شیخ زاهد گیلانی را کرده است. صندوقی کوچک چوبین در میان بقعه ای سفال سردر میان درختان کیش است. اطراف بقعه این مرد قبرستان عمومی و قدیمی است.

بقعه باباعلی در دهکده باباعلی

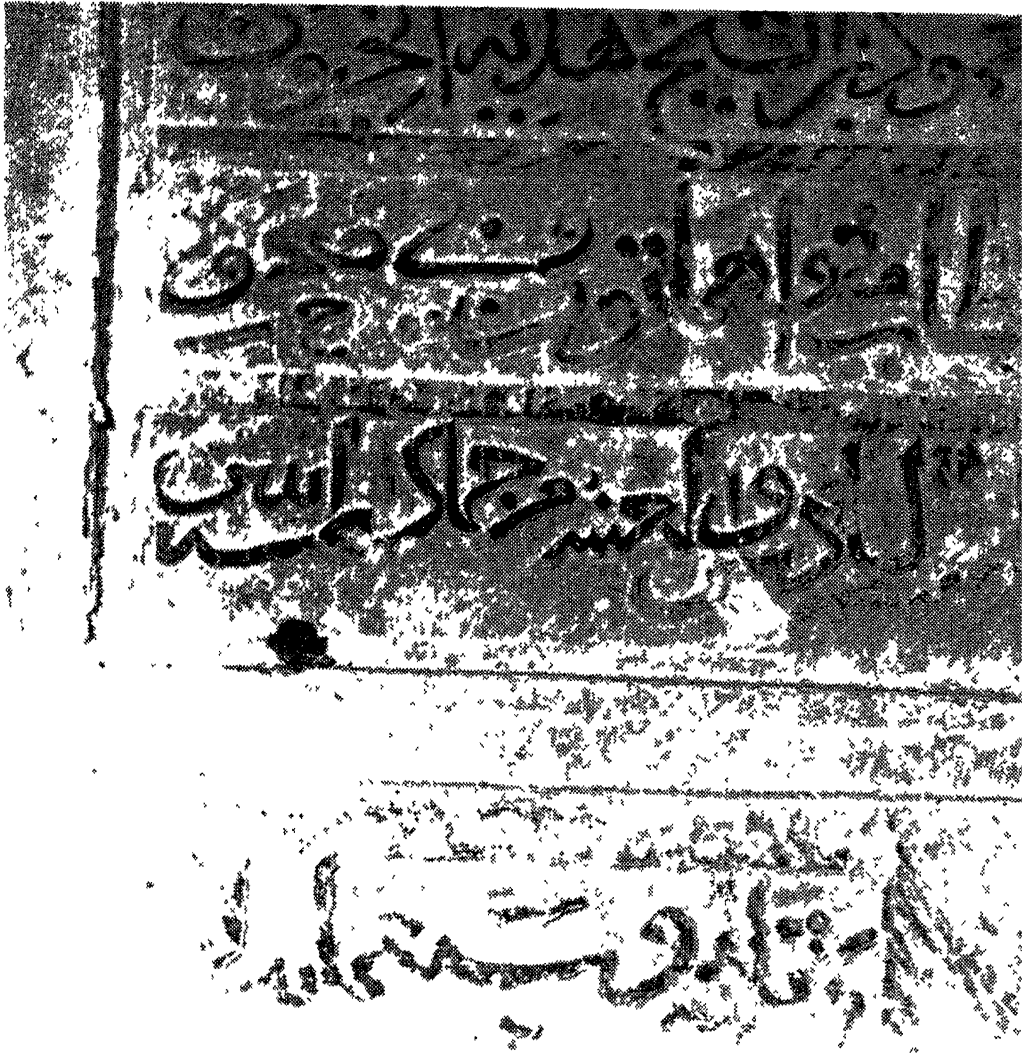
این مرد بزرگ ارکسانی است که خدمت شیخ زاهد گیلانی را کرده است. مرار او در آبادی سیصد خانواری به نام باباعلی است که ارکنار آن رودخانه چیلوند در حدود پنج فرسنگ بالامی رود بنائی است چوبین و ساده با صندوقی ساده و بدون ترئین و بامی لت پوش.

مزار بابا مرری کنار رودخانه ویزنه.

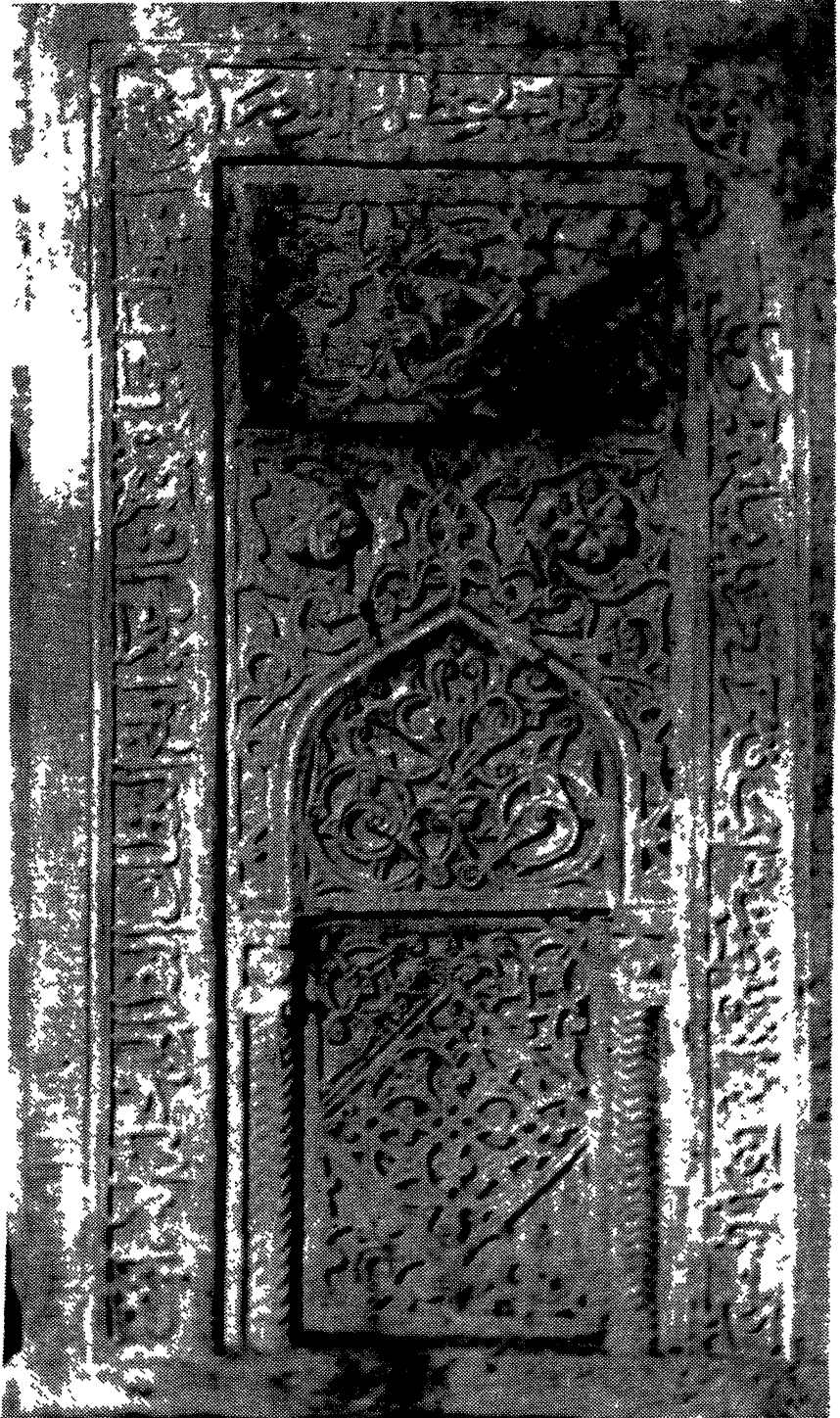
شامل بنائی چوبین و ساده و بدون ترئین است. مرار این مرد دور ار آبادی و از کنار رودخانه ویزنه، در حدود پنج فرسنگ بالامی رود. اطراف این بقعه قبرستان ارمان و اشراف محل است.

(۱) در این صفحات، مسجد مردانه را عباسیه و مسجد زنانه را زینیه خوانند.

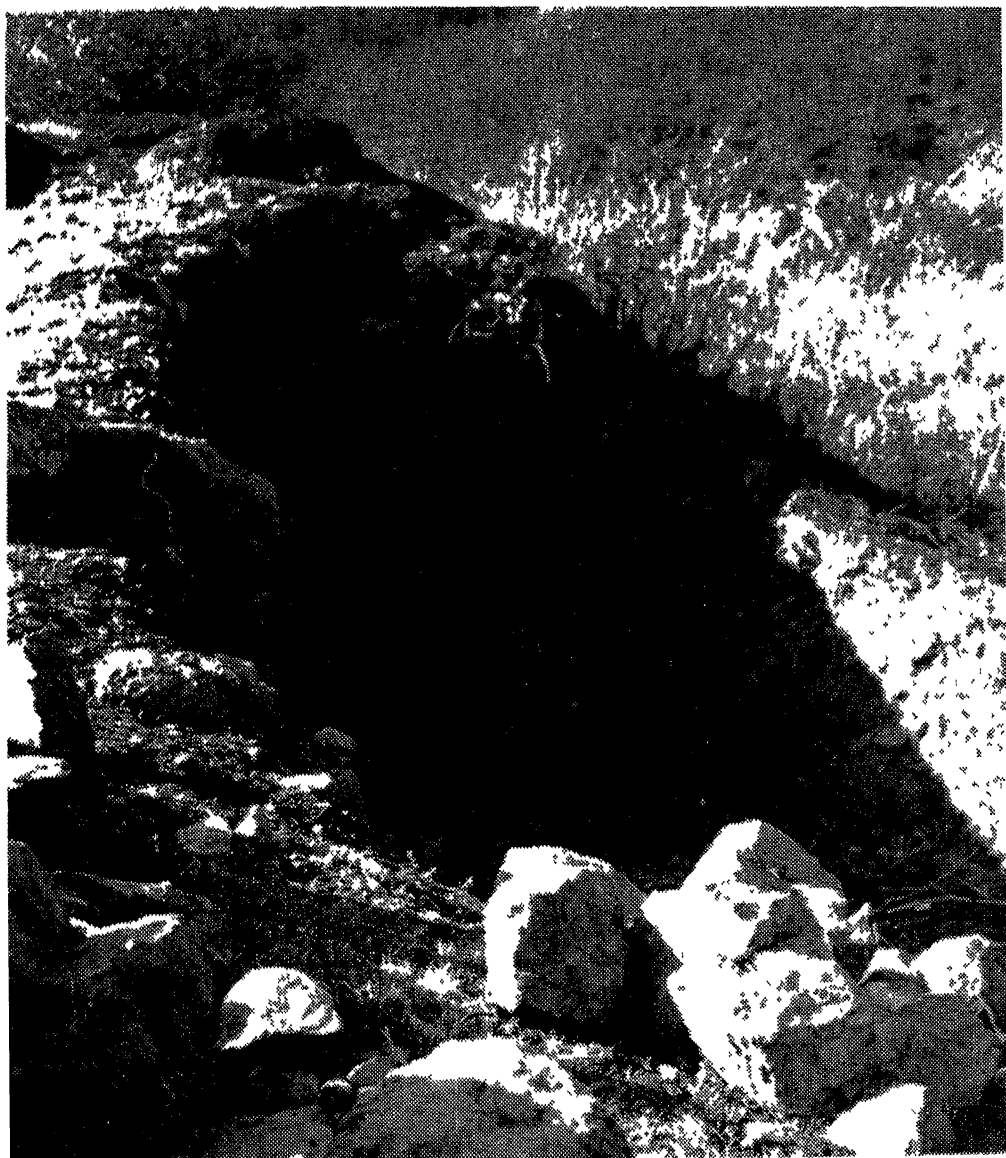
(۲) بفتح لام و واو و کسر دال

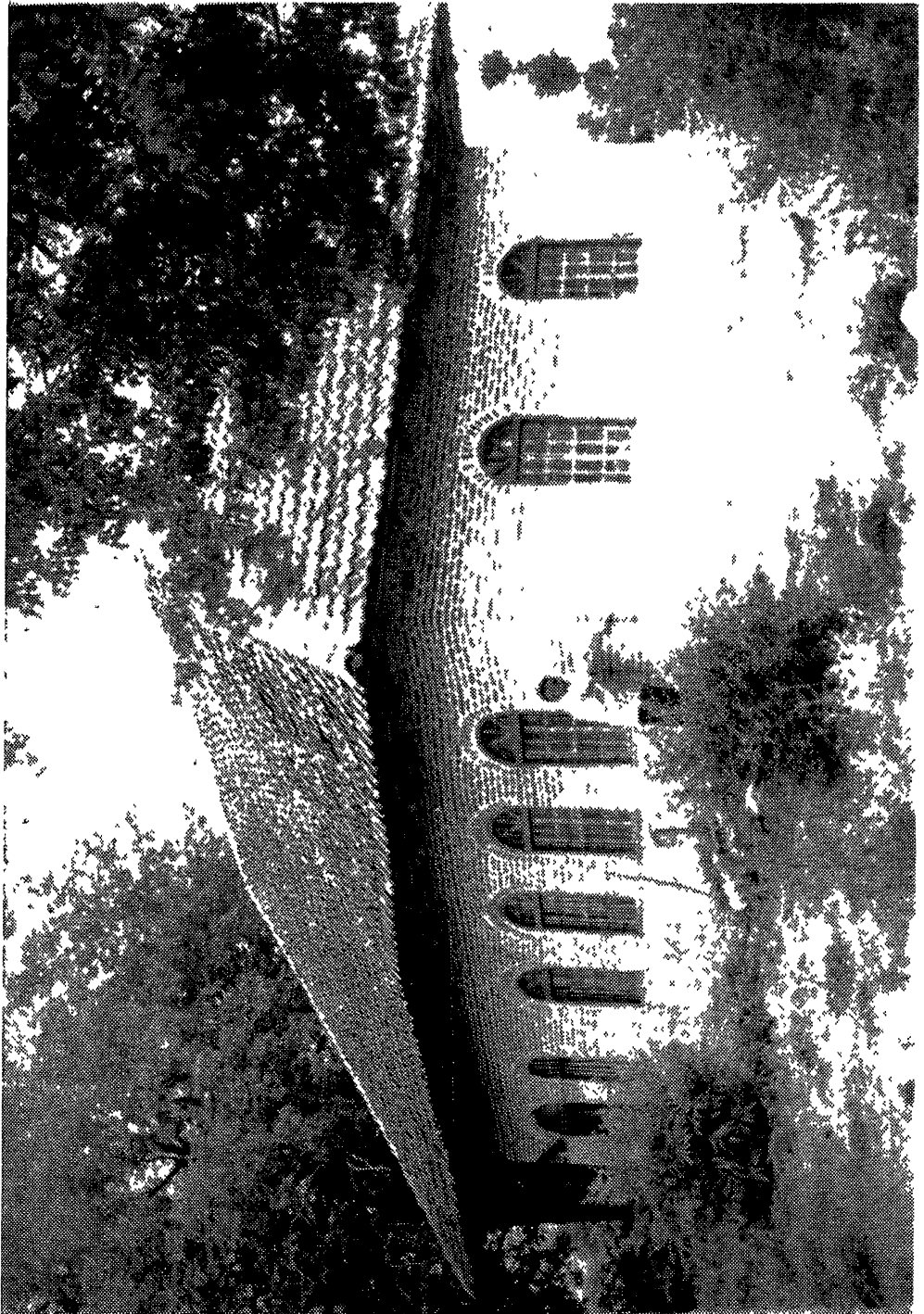
عکس شماره ۳ - قسمتی از سنگ قبر شیخ محمود حیوی

عكس شماره ۴ - نقش سنگ مراد شيخ محمود حيوي

عکس شماره ۵ - اطاقی که در دل سنگ در فندح حکایی
کنده شده است

U. S. A. B. I. C.

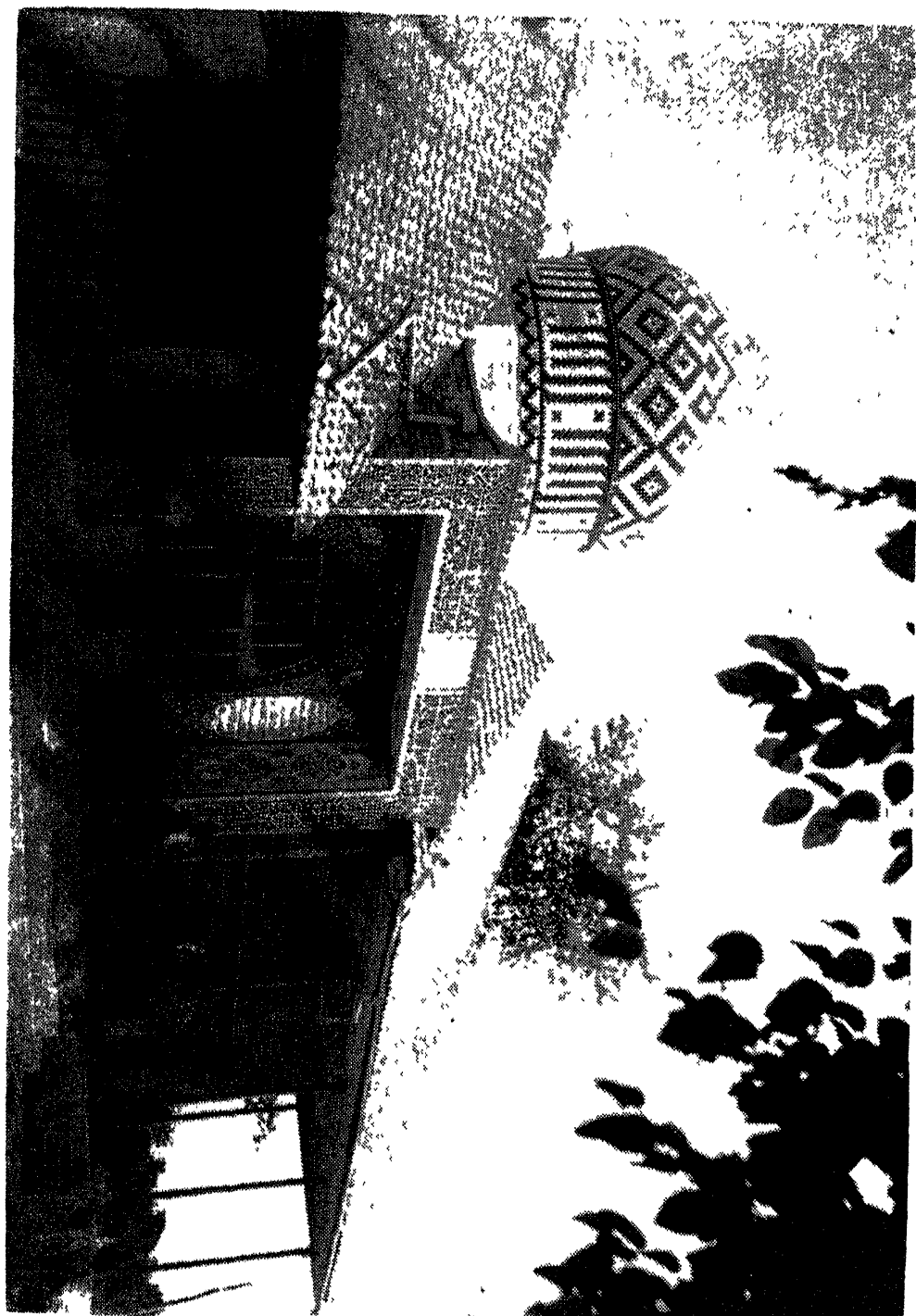
عکس شماره ۷ - قسمتی اردوشته و نقوش سنگ مرمر در نغمه پیر قطباالدین

عکس شماره ۸ - نوشته‌ها و نقوش سنگ مرمر در نغمه پیر قطباالدین

عكس شماره ۹ - نقوش يك سر سميک قبری كنه در كفش كن پير
قطب الدين است

بخش دوم

جغرافیای تاریخی کرمان رود

بخش کرگان رود در حاشیه جنوب غربی دریای خزر است . ۰ . از شمال به زمین و استارا ، از غرب به اردبیل و خلخال و از جنوب به اسالم محدود می شود . این بخش رویهمرفته منطقه ای کوهستانی است . خاک هموار آن در طول دوازده تا سیزده کیلومتر از بای کوه شروع می شود و به عرض دو تا سه کیلومتر و نیم به لب دریا ختم می گردد . ارتفاعات جنگلی میان این سرزمین هموار و مناطق ییلاقی ، به نام «روهان کیلان» یا «میان روهان» معروف است . در تابستان به علت گرما ، در سرزمینهای هموار نمی توان ماند و تمام سکنه این بخش هم به همین علت به ییلاق می روند . در ارای کرگان رود از شمال به جنوب چهل و هشت کیلومتر و بهای آن از شرق به غرب سی و سه کیلومتر است .

خواجه رشیدالدین فضل الله می نویسد که هنگام حمله معولان به کیلان در سال ۷۰۶ هجری ، امیر چو بان از راه استارا و سهند و گسگر خود را به کیلان رسانید . این گفته می رساند که اراضی میان استارا و گسگر را «سهند» می خوانده اند . حمدالله مستوفی گوید «اصههد از اقلیم چهارم است . طولش از حال دات «وه» و عرض از حط استوا «لح» شهری وسط است حاصلش غله و برنج و اندکی میوه باشد ولایت بسیار است و قریب صد باره دبه از توابع اوست . حقوق دیوانیش دو تومان و نه هزار دینار است » (۱) با این شرح معلوم می شود که سرزمین اصههد میان سی و هشت درجه عرض شمالی و هشتاد

و پنج درجه طول شرقی جزایر خالدات است ، درجات عرض شمالی چنانکه حمدالله ذکر کرده است ، با عرض حاك منطقه تالش نشین سازش دارد . اما هشتاد و پنج درجه طول شرقی آن صحیح به نظر نمی‌رسد . احتمال می‌توان داد که به جای عدد «۵» عدد «۶» از ریز قلم حمدالله در آمده است که پنجاه و هشت درجه می‌شود و با افزودن بیست درجه تقریبی اختلاف طول جزایر خالدات با گرینویچ ، تقریباً با طول امروزی سازش پیدا می‌کند

میرظهیرالدین مرعشی در د کسر وقایع سال ۸۷۹ همراه لشکر یابی بوده است که از گیلان به خلخال می‌رفته‌اند این نقاط را از انزلی تا خلخال یاد می‌کند : تری دری سر - روه سر گسگر - کتیک دارنه - خشما او ان - گیلان - ریک درخواحه گری - کوه ریک - تول - نژم خلخال . (۱)

شهر مهم بخش کرگان رود ، شهر «ریک» است که معمولاً به نام کرگان رود خوانده می‌شود . این شهر در عرض شمالی سی و هفت درجه و چهار و نه دقیقه و طول شرقی چهل و نه درجه و یک دقیقه قرار گرفته است .

اصل تالشان از کجاست ؟

خجکو می‌گوید که چمگیر حان یا سلطان محمد خداننده ، با نظر و یاری امیر چوپان ، طوائفی از مغولان را در خاک میان آذربایجان و گسگر جای داده است . طالش ، نام سر کرده این طوائف بوده است ، با اینکه خود مغولان در ساکمان این بواحی حل شده‌اند ، اما نام تالش بر طوائف معول این صفات باقی مانده است و طوائفی که از دیناچال تا انکران را محاسن و نت خود قرار داده‌اند به این نام خوانده می‌شوند نظر خجکو صحیح نیست زیرا نام تالش بیش از حمله مغول در آثار جغرافیائی و نوشته‌های تاریخی آمده است (۲) دلیل دیگری که می‌توان برای رد گفته حجگو آورد آنست که زبان تالشان یکی از لهجه‌های اصیل فارسی است و با هیجیک از لهجه‌های

ترکی و مغولی ارتباط ندارد .

ربان و مذهب تالشان کرگان رود .

تالشان کرگان رود اهل سنت و جماعت اند مگر حان لیسار وهره دشت و بوکران ایشان که شیعی مذهب اند . ساکنان بخش کرگان رود به زمان تالشی و ترکی سخن می گویند را بینو که تا سال ۱۳۳۱ هجری در کیلان بوده است جمعیت این بخش را پنج هزار خانوار نوشته است . (۱)

رودخانه قابل ذکر این بخش کرگان رود است که سرچشمه های آن در کوه های میان آذربایجان و بخش کرگان رود است و از مغرب به مشرق جاری است و به دریای خزر می ریزد در بهار سیلابی است و در تاستان نیز خشک می شود .

آق اولر منطقه ییلاقی :

ییلاق حان کرگان رود . آق اولر است (۲) فریزر در ماه ژوئن سال ۱۸۲۱ میلادی ، آق اولر را دیده است . در همین محل فریزر ، مالاخان را که در این وقت ، خان کرگان رود بوده ، ملاقات کرده است . تربیت و نجابت و اصالت مالاخان ، بطر فریزر را حلب کرده است . (۳)

فریزر راهی را که از کرگان رود به آق اولر وار آنجا به اردبیل می رود ، دنباله شاهراه شاه عباسی می داند و می نویسد که این راه عادی و معمولی مالرو نیست . زیرا نقاط خطرناک آن تراشیده و دستکاری شده است (۴)

این بطر صحیح نیست ، زیرا عبدالفتاح می نویسد که شاه عباس به بهراد - بیک دستور داد ، از ابتدای آستارا تا سرحد و سامان مازندران در ترتیب شوارع و تعمیر دلها دقیقه ای فروگذار ننماید بهراد بیک راهها و پلها را از آستارا تا اسحبن مرتب و معمور کرد . (۵)

۱ - کیلان را بینو ص ۹۲ ۲ - کیلان را بینو ص ۹۳

(۳) سفرنامه فریزر از استرآباد به کیلان ص ۲۹۰ (۴) همین کتاب ص ۲۸۰

(۵) تاریخ کیلان ص ۱۵۹

راه کرگان رود به آقاولر که به راه زنجان واردبیل ملحق می‌شود ، راهی فرعی به نظر می‌رسد . بخش کرگان رود به سه ناحیه کوچکتر به این شرح تقسیم می‌شود : اطاق سرا سمت جنوب ، لیسار و هریره دشت در شمال اطاق سرا ، حویق و چوبر شمال لیسار و هریره دشت ، که سامان آن تا سرحد آستارا کشیده می‌شود .

خلفا رود که در عرض شمالی سی و هفت درجه و چهل و هفت دقیقه و طول شرقی چهل و نه درجه و شش دقیقه قرار گرفته است و میان چشمه خاله و هنده - کران به دریای خزر می‌ریزد ، حدفاصل کرگان رود و اسالم است .
ابت (Abbott) در سال ۱۲۵۹ قمری (= ۱۸۴۳ میلادی) از بخش تالش نشین کرگان رود دیدن کرده است و درباره آن چنین می‌نویسد :

کرگان رود ، رودخانه کوهستانی تندی است که از دره زیبای آقاولر سرچشمه می‌گیرد . سفر قبل این دره را من سرازیر آمده‌ام . بستر آن ۱۵۰ یارد است . این رودخانه در فصل بهار در بستر خود ، ارروی شاخه‌ها و تنه‌های خوابیده درختان عبور می‌کند . در مصب این رود ، ماهی ازون برون و قسمتهای بالاتر ، آزاد ماهی صید می‌شود . مأمور روسی ، صید ماهی ازون برون را در مصب این رودخانه ، هفتصد تومان اجاره داده بود و دولت ایران بدو اعتراض کرده بود و بالاحان از گرفتن ماهی جلوگیری می‌کرد .

از دهانه آستارا تا دهانه کرگان رود ، بیش از پنجاه میل است . یسک خانه در ساحل دیده نمی‌شود . آبادیها در دل جنگل است و از راه ساحلی پیدا نیست . (۱)

آثار و بناهای تاریخی کرگان رود قبور گبری و بقعه‌های چوبر

- ۱ - بقعه شیخ مراد . ۲ - ارون داشلر در مزرعه‌ای زیر مرعه نوروژ
- ۴ - مرفش داشلری در کر بولاع ۴ - گور قبری در بالاسی . ۵ - گور قبری

(۱) یادداشت‌های ماشین شده‌ است (Abbott) متعلق به آقای چمگیر شیخانی ص ۱۳ .

در رشی ۶ - تربه پیاچم درحاحی یدالله محله چوبر ۷- بقعه خانم نرکیساوا .

قبرستانهای قدیمی و بقعه‌های حویق

۱- بقعه نوسالا (ال کوی) ۲- سیداحاقی در دهکده حویق، سررا آستارا

به ابرلی (= بندرپهلوی) طرف دست راست جاده یعنی سمت غربی حویق .

قبرستانهای قدیمی و بقعه‌های شبرآباد

۱ - گور قمری (= قورگیری) در دُر کور ۲ - تربه‌ای در دهکده

شیرآباد شامل نمائی ساده با صندوقی چوبین و بام ایوانها و بنای اصلی سفال
سر است

تربه امام سلطان محمود شاه دینوری بن زیدبن

امام زین العابدین علیه السلام

در دهکده شاه میلارزن (= میل لوزان) خطبه سرا (۱)

بنای اصلی از داخل هشت ضلعی است . طول اضلاع آن از ۱۴۵ تا ۱۵۰ سانتیمتر است مصالح بنا ، گچ و آجری است که در محل بخته و تهیه شده است . در جوین ساده ورودی طرف مشرق و ارتفاع آن ۱۵۰ و عرض آن ۷۱ سانتیمتر است . در سمت جنوب ، قسمت پائین گنبد ، پنجره نورگیری است که کتیبه دور کنند را قطع می کند طاق بناگندی مدور است که از فاصله دو متر و نیمی از کف بنا شروع می شود در حاشیه با خط بردیک به نسج با رنگ نوشته اند . لاکراه فی الدین قد تبی الرشد من العی فمن یکفر بالطاغوت و یومن بالله فقد العلی العظیم این عمارت به همین شکل چندین بار در حاشیه تکرار شده است . به فاصله نیم متری از این کتیبه چهار نقش با چهار نام علی گچ بری شده است . در قسمت بالای گنبد که خود به شکل گنبد کوچکتری است ، نقش ترحمی هجده قسمتی پیدا است .

(۱) در محله ایشیک آعاسی خطبه سرا ، نارماندگان حسین قلی حان ایشیک آعاسی

نادر شاه ایشیک آعاسی را کسب حسین قلی حان را کشته و برادرش را کور کرده و خاندان هردو را بدینجا کوچانده اند راه دهکده شاه میلارزن از محله ایشیک آعاسی ، در کنار رودخانه در حدود بیست کیلومتر بالای رود

در بنجره نورگیر سابق الذکر الواری چهارسو قرار داده شده است . در مرکز بنا ، این الوار بر پایه ای چوبین صندل قرار دارد . این پایه متحرك و معروف به میل لران است . در قسمت جنوبی این میل ، صندوق مشك مزار است طول آن ۱۸۰ و عرض آن ۱۳۰ و ارتفاع آن ۱۲۵ سانتیمتر است . صندوق ، چوبین و دارای دو نقش است قسمتی از بدنه آن شطرنجی حصیری است و قسمتی از آن نقش بر کار تری دارد . یعنی چهار چوب تراشیده ، افقی و چهار چوب با همان ابعاد عمودی قرار داده شده است . بالای سر در ورودی نیز بنجره نورگیر کوچکی تعبیه شده است .

گنبد و پایه آن از خارج سفیدکاری است و گنبد در چهار طرف محجری چوبین دارد این محجرهای چوبین بدنه ایوانی را تشکیل می دهند که از کف ایوانهای اطراف نود سانتیمتر دایم تر افتاده است . ایوانها از طرف شمال به عماسیه و زینمیه راه دارد . ایوان جنوبی و غربی و شرقی روبرو حیاط بقعه است . جلو این ایوانها تکائلی چوبین است که هر طرف آن هفت ستون چهار سوی پجورده با سر ستون دارد ایوانهای اطراف گنبد اصلی بر هر يك شش ستون با همان مشخصات دارد . در ایوان شمالی گنبد ، محرابی ارگچ است

بالای سر در ورودی بقعه ربحیری چوبین که گویا حوب کیش است به طول سه متر در دو طرف آویران است که علامت بست بودن بقعه است (عکس شماره ۱۳) میان رنجر قندیلی مکعب چوبین که هر ضلع آن ۱۱ سانتیمتر است آویزان است چهار طرف این قندیل سوراخ است و سوراخها به محفظه ای راه دارد که در وسط آن گوئی چوبین است که ارهیچیک از سوراخها بیرون نمی آید . (عکس شماره ۱۴) بام گنبد و ایوانها سراسر حاب پوش و لبه ایوانها يك دشته است .

مسجد بقعه در شمال بنای اصلی بقعه است قسمت بئان صاع جنوبی مسجد تحته کوبی و قسمت بالا ، مشك شطرنجی است در ورودی ایوان بقعه نیز در ایوان مسجد است .

در ضلع شرقی عناسیه (= مسجد مردانه) . دو ستون لاچ لنگری است که تا کنون عجیب ترین ستون‌نهایی است که من در گیلان دیده‌ام . در قسمت پایه یکی از آنها که مکعب شکل است چهار سوراخ مدور ، در چهار بدنه این مکعب است و داخل محفظه‌ای که سوراخها بدان راه دارد ، گوئی آراد است که از هیچیک از سوراخها بیرون نمی‌آید . (عکس شماره ۱۵) قسمت میان این ستون ، یعنی قسمتی که میان پایه و سرستون است ، لاچ لنگری مارپیچ است . (عکس شماره ۱۶) طرح بدنه ستون دیگر لاچ لنگری حصیری است و بسیار ظریف کار کرده‌اند (عکس شماره ۱۷) در ریر سرستونها ، در طرفین ستون ، دو میله است که حدود حلقه‌ای دارد و حلقه‌های آنها داخل حلقه‌هایی است که ارستون در آورده‌اند . (عکس شماره ۱۸) بر این دو میل که طرفین ستون آویزان است کنده کاری و نقشهای زیبا است . (عکس شماره ۱۹) این دو ستون در مقابل ایوان شرقی است که عرض آن نه اندازه یک متر است طرف عربی مسجد مردانه پنج ستون است که پائین آنها تکاثل دارد . ریمیه (= مسجد زنانه) متصل به مسجد مردانه است و طرف شمالی آن هفت ستون چهارسوی پنج زده داسرستون است

صلح عربی بنای اصلی بقعه ۷۴۵ سانتیمتر و صلح شمالی ۷۵۰ سانتیمتر است . طول مسجدها ۷۳۰ و عرض مسجد زنانه با ایوان شرقی آن ۷۲۰ سانتیمتر است . نام مسجدها نیز حلب پوش و لبه آنها يك دشته است سقف مسجد دماسا (= لمبه کوبی) و دحین (= بل کوبی) است . اطراف حیاط بقعه حندق و حصاری دارد . درختان کیش در حیاط بقعه دیده می‌شود محیط دایره یکی از آنها ۱۳۰ و دیگری ۱۵۰ سانتیمتر بود . کیشها بسیار کهن و قطور و عمر آنها بیش از هفتصد یا هشتصد سال است .

مراسم علم بندی در این بقعه اول محرم و مراسم علم و احینی سیردهم

محرم بر ما می‌شود

قبر سیدان سر راه تربت سلطان محمود شاه دینوری

بر سر راه تربت سلطان محمود شاه و نزدیک به آبادی شاه میلارزن و بر رشته کوهی که تربت سلطان محمود شاه بر آن بنا شده است درخت بلوط عظیمی است که محیط دایره تنه آن ۴۲۰ سانتیمتر است. در زیر این درخت که هشتاد ساله است سنگ قبر قدیمی عجیب است. طول اولی ۱۳۰ و عرض آن ۴۰ و ارتفاع آن ۴۵ سانتیمتر است. بر سطح بالای سنگ، در سمت سر شخص مدفون، بیم کره‌ای از بدنه سنگ بیرون آمده است که قطر دایره آن ۲۵ سانتیمتر است: گوشه این سنگ و مقداری از این نیمکره به زیر ریشه بلوط رفته است. سنگ دیگر که پائین تر است، طولش ۱۵۰ و عرض ۴۰ و ارتفاع کلی، به انضمام پایه ۴۸ و پایه آن ۱۰ سانتیمتر است. بر بالای این سنگ نیز نیمکره‌ای به قطر ۳۰ سانتیمتر بیرون آمده است. در فاصله ۸ سانتیمتر از لبه بالای سنگ حاشیه کشی دارد و طرح محرابی نیم دایره‌ای نیز بر آن دیده می‌شود.

سنگ دیگری که خارج از حصار سنگین این گورستان است به طول ۱۳۰ و عرض و ارتفاع ۳۵ سانتیمتر و ساده و بدون نقش و نیمکره است.

فبرستانها و بقعه‌های اطراف خطبه سرا

۱- بقعه کشاور. ۲- بقعه نورسرا. ۳- پیر ماغرو در بیلاق میان خطبه- سرا و هره دشت بر بالای قلعه کوه.

تربه سوست

نزدیک دهکده سوست، سمت راست راه خطبه سرا به لیسار، در پنجاه متری جاده در میان جنگل کیش، اطاقی چوبی قدیمی است می‌گویند در این اطاق دو برادر از اولاد پیغمبر مدفونند اطراف آن ایوانی ماتکائل چوبی دارد. در ورودی بقعه در ایوان شرقی است و جلو این ایوان، هفت ستون چهارسوست. ایوان عربی پنج ستون چهارسو دارد.

قلعه لیسار

در نومندان لیسار

این قلعه استوار بباروئی سیار مستحکم بر بالای تپه‌ای بر چهار کیلو-متری دریای خزر بنا شده است. رابینو در سال ۱۳۳۱ ه. ق از قول Monteith که مقدم بر این تاریخ این قلعه را دیده است چنین می‌نویسد:

قلعه لیسار، روی تپه کوتاهی در چهار کیلومتری دریای خزر است. بنای قلعه سراسر اراضی مسطح بالای تپه را فرا گرفته است. حصار آن بسیار مستحکم بنا شده و احتمال دارد قبل از دوران اسلامی نیز وجود داشته است. آب انبار آن به بهترین وضعی باقی مانده و هنوز پر آب است و هر چه از آب آن بردارند سطح آب پائین نمی‌رود. محتمل است که از زیر با کنگنه یکی از سرچشمه‌های کوهستانی که در سطح آب قرار دارد، راه داشته باشد. مسیر این کنگنه‌ها ابدأ معلوم نیست و بسیار خوب پوشانده شده است. با اینکه بنای این قلعه به بهترین وضعی برپای مانده است، چیز قابل توحهی در این قلعه نیست و کتیبه و نوشته‌ای ندارد. (۱)

محمد علی کیلیک در آخر کتاب شیخ زاهد کیلانی فهرستی از نامهای جغرافیائی کیلان را آورده است و در ذیل کنگرگان رود می‌نویسد «در قریه قلعه بین، قلعه ایست به نام صفاری» (۲) و هنگام جغرافیائی آرتش اطلاعات زیر را درباره این قلعه به ما می‌دهد:

«قلعه خرابه ای به نام قلعه صلصال در قلعه بین دهکده‌ای جزء دهستان لیسار هره دشت بخش مرکزی شهرستان طوالش هیجده کیلومتری شمال هشت پر و دو کیلومتری غرب راه آستارا به پهلوی است.»
مردم اطراف نیز این قلعه را از صلصال می‌دانند. بسیاری از قلعه‌های کوهستانی منسوب به این مردانشناخته و شخصیت غیر تاریخی است. تنها محمد-

(۱) کیلان رابینو ص ۹۷ و ۹۸ (۲) شیخ زاهد کیلانی ص ۱۱۱.

علی گیلک است که این قلعه را قلعه صفاری خوانده و اسناد و مدارک هم برای این نام گذاری نشان نداده است. این قلعه سنگی با بجا مسلماً روزی پایگاه یا پناهگاه یکی از امرای محلی و سربازان و اطرافیان او بوده است.

مساحت تقریبی سطح کوهی که این قلعه بر آن قرار گرفته است ۴۰ متر × ۵۰ متر است که به علت روئیدن درختان زیاد و بوته‌های خار اندازه دقیق نتوان گرفت. در ورودی قلعه شرقی و به ارتفاع ۳۵۰ سانتیمتر تا وسط هلال طاق شکسته و عرض آن ۲۲۰ سانتیمتر است. در ورودی قلعه روزی جلو تر بوده است، به علت حرابی ناروی خارج، سردر دومی، در ورودی قلعه شده است. (عکس شماره ۲۰) عرض ناروی قلعه ۱۸۰ تا ۲۱۰ سانتیمتر و ارتفاع موجود آن پنج تا شش متر و درپاره‌ای جاها، ده تا دوازده متر است. قطر دیوار جنوب غربی ۱۹۰ سانتیمتر است. مصالح ساختمانی دیوارها سنگ بادی و ساروج است.

آب انبار قلعه خارج از ارگ و داخل ناروی اصلی است و در شمال شمال غرب بنای قلعه، نباشد است. طول آن در حدود پنج متر و عرض سه متر و ارتفاع از کف موجود چهار متر است. مصالح ساختمانی آن آجرهایی به ابعاد ۲۲ سانتیمتر و قطر ۴ سانتیمتر و ملاتی نظیر ساروج سمید است. (عکس شماره ۲۱) متصل به ناروی شرقی، حصار ارگ قلعه است. مدخل ارگ بزرگ دارای طاقی با هلال شکسته است. ارگ بنایی مربع شکل به ابعاد ده تا دوازده متر است که چهار کنج آن برجهای گاو بهاو (= توپر) دارد. (عکس شماره ۲۲ و ۲۳ و ۲۴) در باروی شرقی ارگ دو منجره است. پنجره طرف راست آن کوچکتر است. هر دو پنجره دارای طاقی با هلال شکسته و از آجر بنا شده است. مصالح ساختمانی ارگ نیز سنگ و ساروج است. طاقی گمبیدی شکل نیز داخل ارگ دیده شد.

تربۀ آجری لیسار

در محوطه‌ای از حنگل کبش که سه صاه کیش آن بسیار کهن است و دارای

دو درخت آراد که نسیال است، کنند آحری که کمر بند کنند در خاک و فقط طاق هلالی آن بیرون است، دیده می شود. قطر دایره این کمد ۴۴۰ سانتیمتر و قطر دیوار آن چهل سانتیمتر است. ارتفاع میان طاق از کف زمین اصلی ۲۳۰ سانتیمتر است. ابعاد آحرهائی که در این بنا به کار رفته است میان ۲۲ تا ۲۵ سانتیمتر است و قطر آنها به پنج سانتیمتر می رسد، اطراف این گنبد قبرستانی قدیمی است

تربة سلطان سند، حمود در قببری محله جو کندان

بنای اصلی به طول ۵/۵۰ و عرض ۵ متر است. چهار طرف آن ایوان دارد عرض ایوان قبلی، هشتاد سانتیمتر و ایوانهای شرقی و غربی، یک متر و ایوان شمالی دو متر است در هر طرف ایوان شش ستون چهار سوسته لئه ایوانها تکامل دارد. (عکس شماره ۲۵) در ورودی بقعه در ایوان جنوبی است. ضریحی مشبک، صندوقی چوبی ساده را که میان بنای اصلی است، احاطه کرده است سقف بنا و ایوانها، و اشان کشی و از روپل کوبی است نام منشور مربع القاعده و لت بوش است اطراف بقعه قبرستانی قدیمی است و بقعه و قبرستان در زیر درختان قدیمی کیش و آراد و کنوس است

تربة سند صلاح الدین وسید فضل الله معروف به قوشه جد (۱) در ترک محله جو کندان

بنای این بقعه نظیر بقعه سلطان سید محمود و بزرگتر از آن است. قبرستانی در رگ و قدیمی بالای بلندی نزدیک آن است

تربة بابا کمال در جنگل کراالا در راه بیلاق اسبومار جو کندان

بنائاتی کرسی بلند، چهار طرف ستونهای حوبین چهارسو و لئه ایوانها دارای تکامل است. نام بنا، منشور مربع القاعده و لت بوش است.

(۱) قوشه جد (بفتح حم) در زبان تالشی به معنی یک حفت سید است

ترتبه نتین کشی در پردِ سردر راه بیلاق
اسبومار جوگندان

این بنا نظیر بنای بابا کمال است.

ترتبه سید محمود و سید زین العابدین فرزندان
امام جعفر الصادق علیه السلام
معروف به قوشدجد
در تنگ دی (= تنگ ده) تولگیلان هشتپنر

این دو برادر، در دو بنای جداگانه مدفونند. بنای اول که مدفن سیده محمود وزن و دختر و پسر اوست، شامل بنائی آحری و سنگی است. دیوار شرقی این بنا، شامل چهارستون چهارسوست که سقف بر آنها تکیه دارد. جلو ایوان شرقی نیز چهارستون چهارسوست.

بنای دوم که کمی بالاتر است، مدفن سید زین العابدین و همسر و پسر اوست. این بنا سه پنجره در شرق و جنوب و شمال دارد. سقف هر دو بنا و اشان کشی و بام آنهاالت پوش است. در بقعه سید محمود، چهار قبر آجری و در بقعه سید زین العابدین سه قبر آجری دیده می شود.

شجره نامه ای به شرح زیر، با خط خوش نسخ، در دست آقای سید قادر اشرف تالش، متولی بقعه است و ایشان اظهار می کنند که این شجره مره و طوط به سید محمود و سید زین العابدین مدفون در این دو بقعه است. شجره نامه به شرح زیر است:

بسم الله الرحمن الرحيم
و بك نستعمد و نستعين
يا قديم يا قدير

صاحب هذا الكتاب الصحيح المستطاب سيد خوره كياي بن امير محمد
كياي بن سيد خوره كياي بن مير عبد الجليل بن مهدي كياي بن حسن كياي بن
هادي كياي بن امير كياي بن حيدر كياي بن قاسم كياي بن يحيى كياي بن ابورصی-

کیای بن ابی الحرب کیای بن محمد کیای بن شمشیرزن کیای بن مهدی کیای بن ابی رضی کیای بن کوچک کیای بن مهدی کیای بن امیر احمد کیای بن عیسی بن علی بن حسین بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب صلوات الله علیهم اجمعین فی سنه سبعین و الف من الهجرة خیر المرینہ .

اسناد و مدار کی قدیمی در دست آقای سید قباد اشرف است که حاکی است پدران او بخشودگی از انواع مالیات را داشته‌اند. تاریخ این اسناد میان سالهای ۱۱۰۸ و ۱۲۶۷ قمری است.

* عرصه داشت اول ۴۰ سانتیمتر \times ۲۰ سانتیمتر که شامل سیزده سطر اصلی با سه سطر کوتاه در حاشیه است و در حاشیه بالای آن حکم عالی شد مورخ ۱۱۶۸ .

* عرصه داشت کمترین سید با با تنگه دیهی کرگسار دوی به طول ۱۱۵ سانتیمتر و عرص ۱۷ سانتیمتر. در حاشیه بالا نوشته شده است حکم عالی شد آنکه کلاتران و کدخدایان مجال مر بور ندانند که چون عارض مرد سید و اهل دعا و واحب الرعایه می باشد وارقدیم الایام الا الآن معاف و مسلم بوده مرفوع القلم می باشد لهذا به هیچوجه من الوجوه مزاحم و متعرض حال عارض نشده دیناری وجه اعارض طمع و توقع نموده گذراند که بدعا گوئی اشتعال نماید دانسته در عهده شناسند سنه ۱۱۷۱

* عرصه داشت سید با با اردیلی الاصل ساکن کرگان رود به طول ۴۰ سانتیمتر و عرص ۱۱ سانتیمتر یادآوری از ظلم و جور و چپاول دوران نادر شاه کرده و می نویسد الحال که عدل و داد حکم فرماست به کار اورسیدگی کنند او را کما فی السابق معاف دارند در حاشیه بالا حکم عالی شد و سپس نامرده را از پرداخت مالیات معاف کرده اند مورخ ۱۱۸۴ .

* حکم دیگری به کدخدایان و رعایای مجال کرگان رود ناحیه جمکوه به طول ۱۲ سانتیمتر و عرص ۱۱/۵ سانتیمتر که سید حسن را از پرداخت انواع مالیات معاف می کند سنه ۱۱۹۲ .

* حکم دیگری مورخ به سال ۱۲۴۱ به طول ۲۸ سانتیمتر و عرض ۱۴ سانتیمتر عموم مباشرین و عمالان و ضابطان و کدخدایان و ریش سفیدان مجال بلوکات کرگانرود اعلام میدارد که عالیجناب سید بانا اردبیلی الاصل ساکن قریه تنگه ده من بلوکات کرگانرود از قرار تعلیقه حات و نوشتجات حاکمان سابق و ماسلف که در دست دارد از جمله سادات حسینی مراعات جانب او بر همه کس لازم و متحتم است. فلهدا محصن رحمت و الطاف عالی شامل حال و کفیل احوال عالیجناب معری الیه منظور نظر شده متوجه حال و مراقب احوال او باشند و قدغن نمایند احدی از مباشرین دیوان مزاحم و متعرض معزی الیه نباشند گدارند فارغ المال و مرفه الحال بدعا گوئی و ثناخوانی در زاویه معبد باز دیاد عمر و دولت عالی مشعول بوده و غدغن نمایند احدی ناملاک موروثه ابناء واجدادی او مزاحم نشود در این باب قدغن لازم داشته در عهده شناسند. تقاریخ شهر صفر المظفر ۱۲۴۱ .

* حکم دیگری به طول ۲۰ سانتیمتر و عرض ۱۴ سانتیمتر برای بحشودگی سید حس ار مالیات و رفع مزاحمت کارگزاران دولت مورخ ۱۲۶۷ .

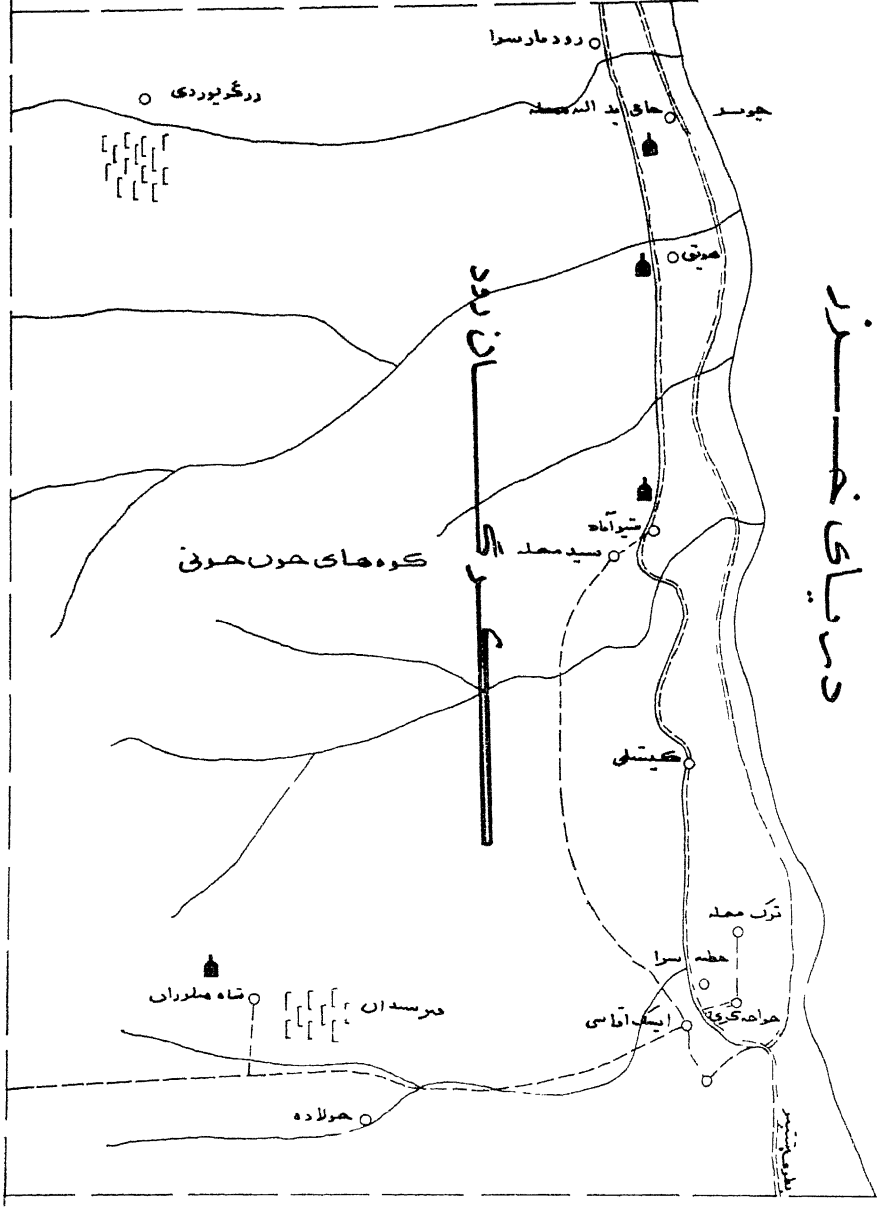
باله تر به در هسپیر

ننائی است چوبین و مستطیل شکل . در قسمت آخر بنا اطاقی کوچک است که در آن صندوقی چوبین است اطراف این بقعه قبرستان بررگی است

تر به سید نیکی بن سید جمال الدین روحی در دهکده سید نیکی هسپیر

بنای اصلی شامل اطاقی است به طول ۷/۱۰ متر و عرض ۳/۹۰ متر این بنا به حای دیوار ، ه حجری مشك دارد . (عکس شماره ۲۶) نگار ه حجرها یکسان است . صاع شمالی و جنوبی بقعه ار هفت قسمت مشك و صلح عربی و شرقی ار چهار قسمت معجزا تشکیل شده است در وردی طرف شرق است و قسمت سومین

دریای خزر

=== امامزاده
 - - - - - ماده خسرد
 = = = = = ماده تومس
 - . - . - ماده مالورد
 [] [] [] [] گورستان

معناس ۱۰۰

نقشه شماره دو مقاله صفحه ۴۸ - آثار و بناهای تاریخی بخش شمال کرگان رود

شکه شرقی را گرفته است. در ورودی دولنگه است و نگار مشك آن بانکارهای
مخبر اختلاف دارد. (عکس شماره ۲۷).

در وسط اطاق صندوقی است که اطراف آن را صریحی مشك چوبین فرا-
گرفته است. طول این صریح ۲۵۴ و عرض آن ۱۲۸ و ارتفاع آن ۱۱۵
سانتیمتر است. (عکس شماره ۲۸).

سقف سراسر بقعه و اشان کشی وار روپل کوبی است. نام بقعه نوعی تحت
کوبی است که در محل «منح لمه» می خوانند. پره نام يك پشته است.
قبرستانی قدیمی اطراف بقعه است. دوسنگ خوش تراش و نسبه قدیمی در
در گوشه ضلع عربی بنا در حیات دیده شد. بر دو بنده سنگ سمت راست، این بیت
با خط خوش مستعلیق حك شده است.

رفتار در بن آنکه مرا موس حان بود

دیگر بچه امید در این دهر توان بود

روی سطح سنگ نام دوازده امام حك شده است. صاحب سنگ

شناخته نشد

خانه نصرالله خان سردار امجد

در اطاق سرای هشتم

این خانه نمای آجری عظیمی است که نظیر آن در صفحات کیلان
دیده نشد. راهروئی در وسط در طول و عرض ساختمان، در طبقه اول و دوم دیده
می شود که از این راهرو به ده اطاق طبقه زیرین و ده اطاق طبقه بالا نرسد می توان
رفت بسار و ورود از سردر اصلی بنا، سمت راست یلکانی است که به طبقه بالا نرسد.
می رود. سنگ و هلال طاقهای در گاهها و سردرها در کیلان بی سابقه است.
(عکسهای شماره ۲۹ و ۳۰)

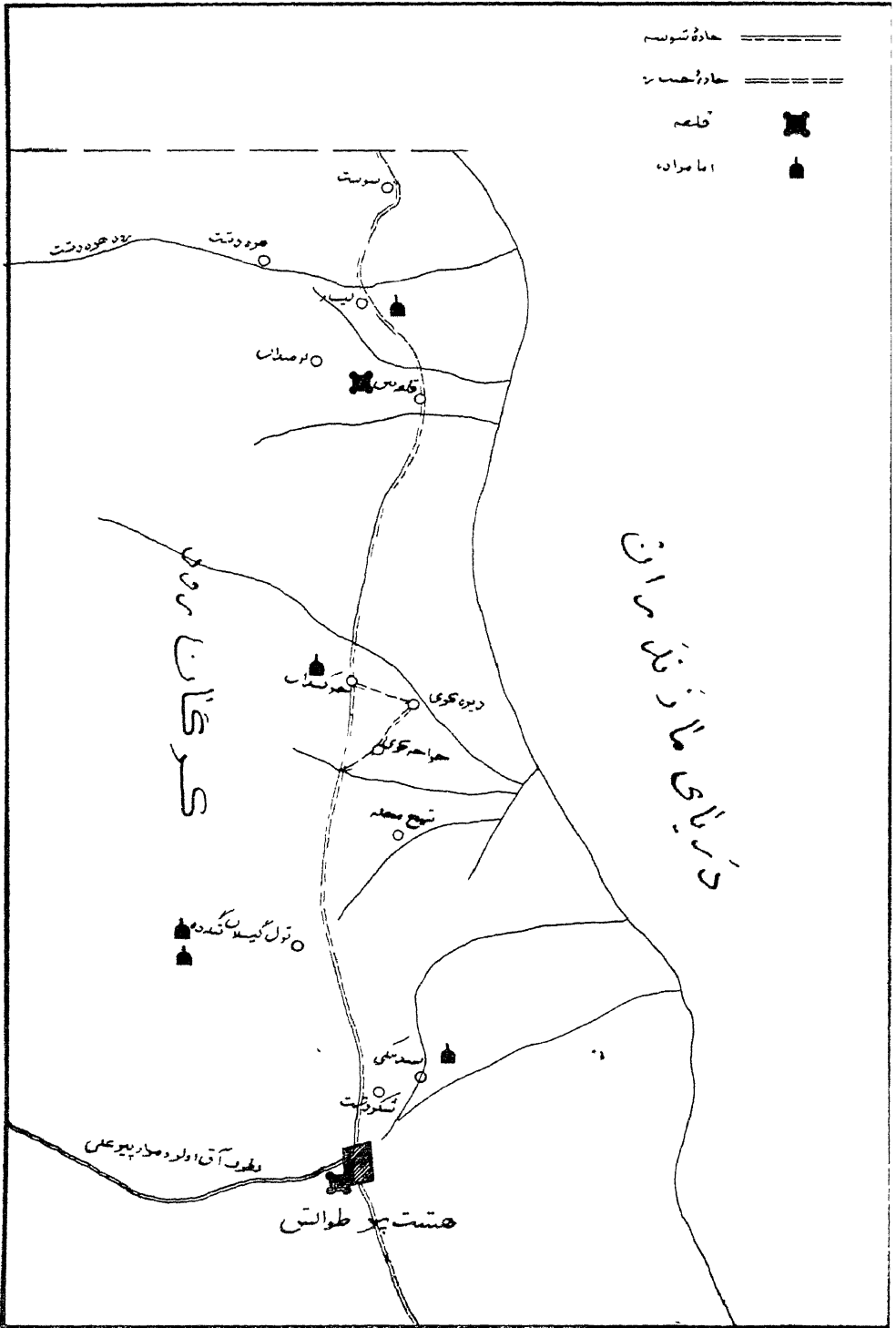
ارطراح و نمای آن اطلاعی به دست نیامد. معروف است که آب این خانه

از بیلاق «سوتن» می آمده است. از نصرالله خان سردار امجد صاحب این خانه سه

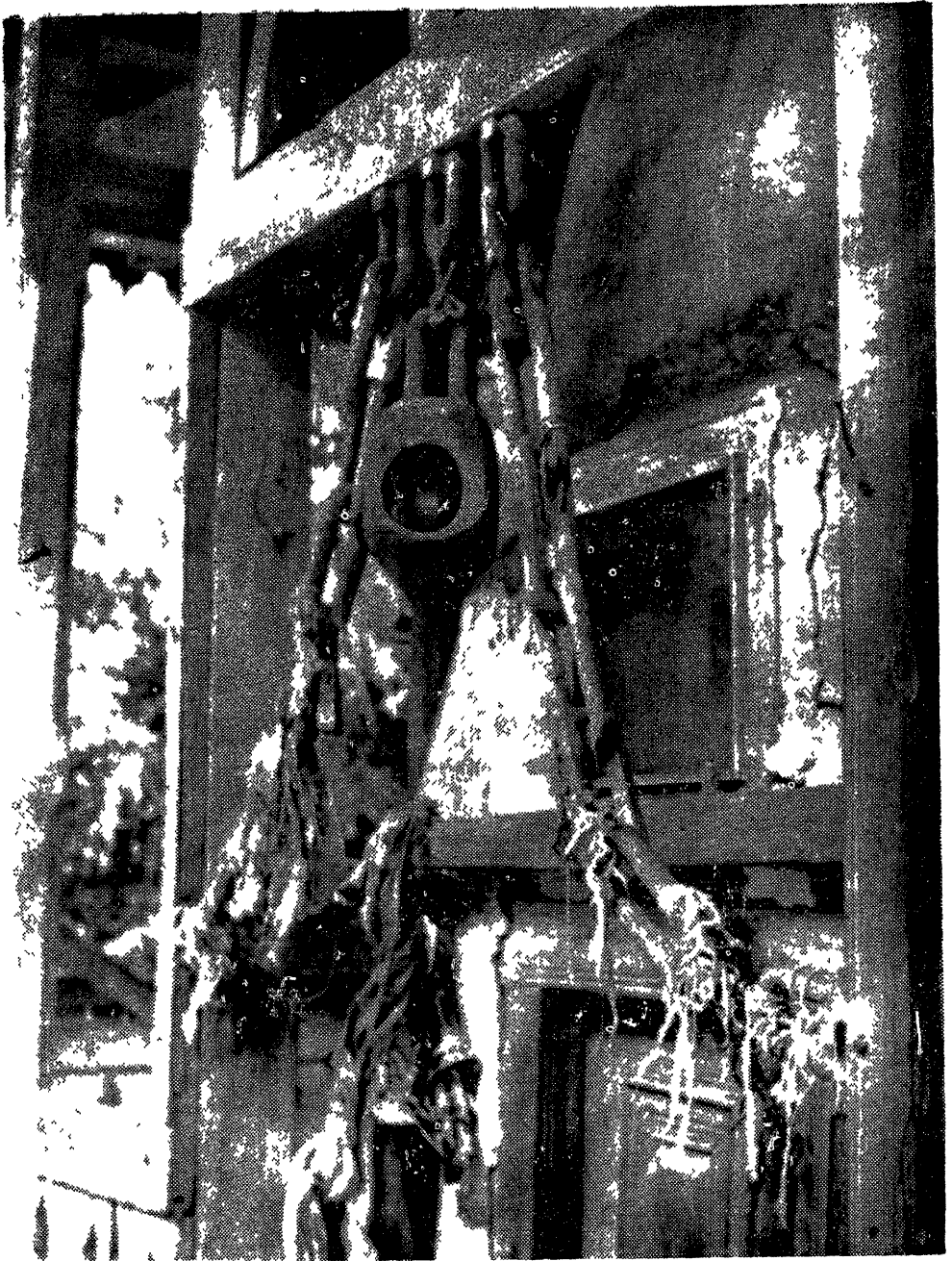
فرزند بدو امهای فتح الله خان ارفع الساطمه و يحيى خان افخم الدوله و محمد حسين خان سالار اسعد ماقى مانده است خود او پسر فرح الله خان سرتپ پسر حسن خان بك پسر حاجى امير كونه خان پسر امير ابراهيم خان پسر امير كونه خان پسر حسين خان است

قمر سنانهای قدیمی و بچه‌های اطراف هشتپر

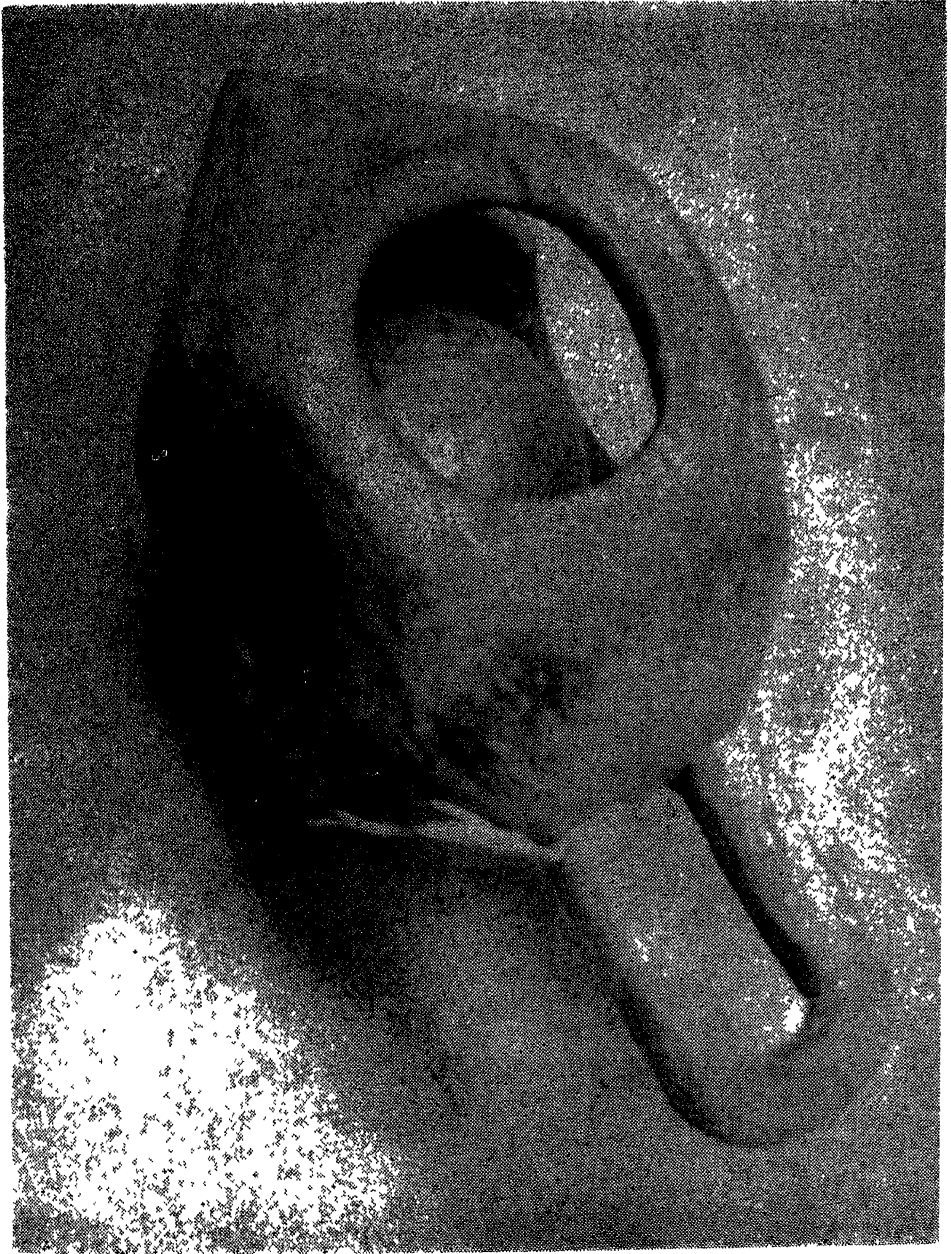
۱ - بقمه محمد ترکش بند در تولارود هشتپر
۲ - اوایای آرا مار
درمکش ییلاق آق اولر .
۳ - بیر علی در دهکده آق اولر .
۴ - بیر
اعرابی در دهکده سراگاه در کنار رودخانه هشتپر .

نقشه شماریه سه مقابل صفحه ۵۰ - آثار و مباحث تاریخی، بخش جنوبی، گار ۱۰۰

عکس شماره ۱۳ - رجهر چوبین بر بالای در ورودی بقعه سلطان محمود شاه دیسوری

عکس شماره ۱۴ - قندیل چوبین رحجیری که نالای در ورودی بقعه سلطان محمود شاه
دیپوری است

عکس شماره ۱۵ - قسمت پائین یکی از ستونهای مسجد متصل به بقعه سلطان محمود شاه دیموری

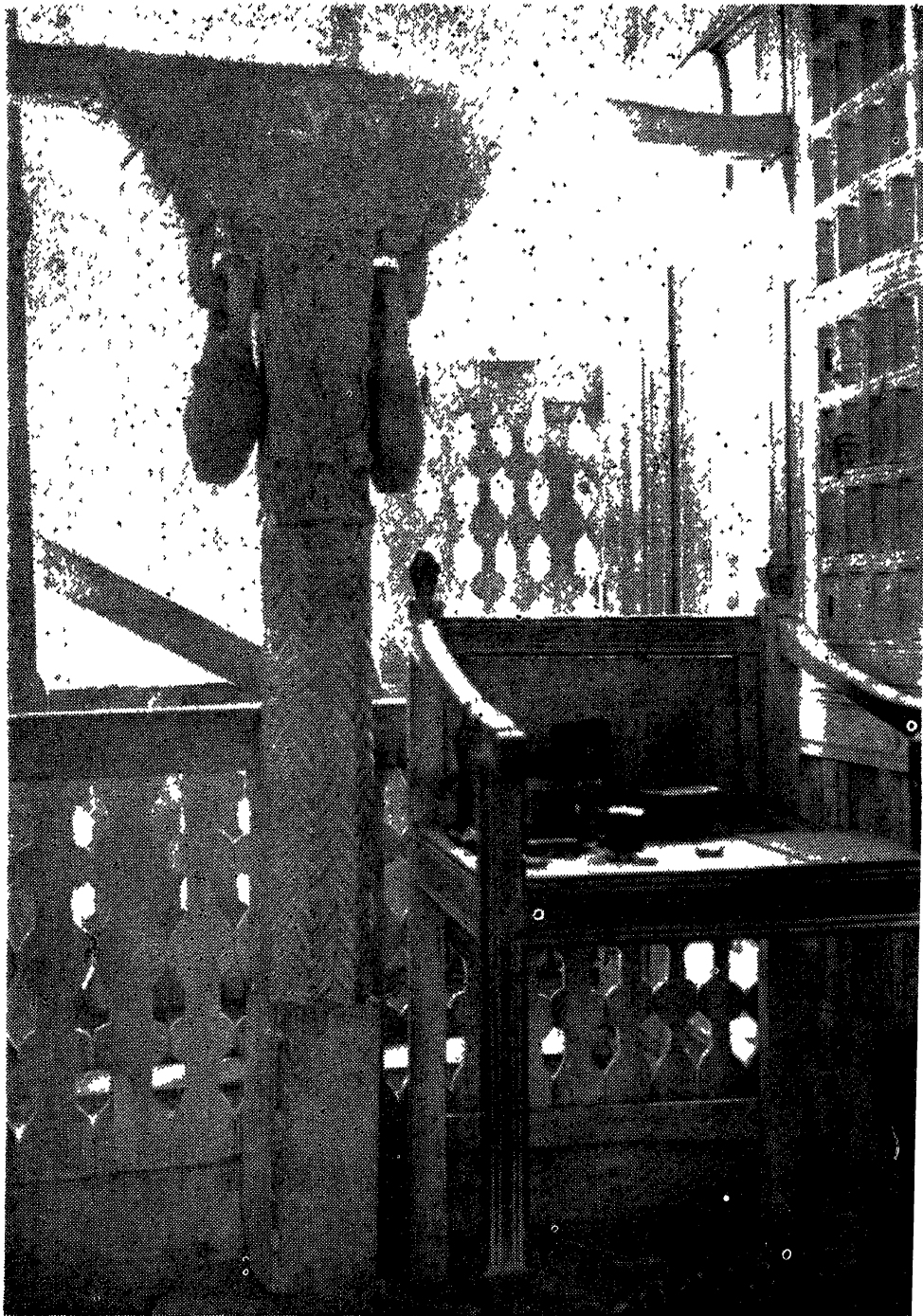
عکس شماره ۱۶ - لاجپنگری مارنیچ یکی از ستودهای مسجد متبل ده‌نقعه
سایطان محمود شاه دیموی

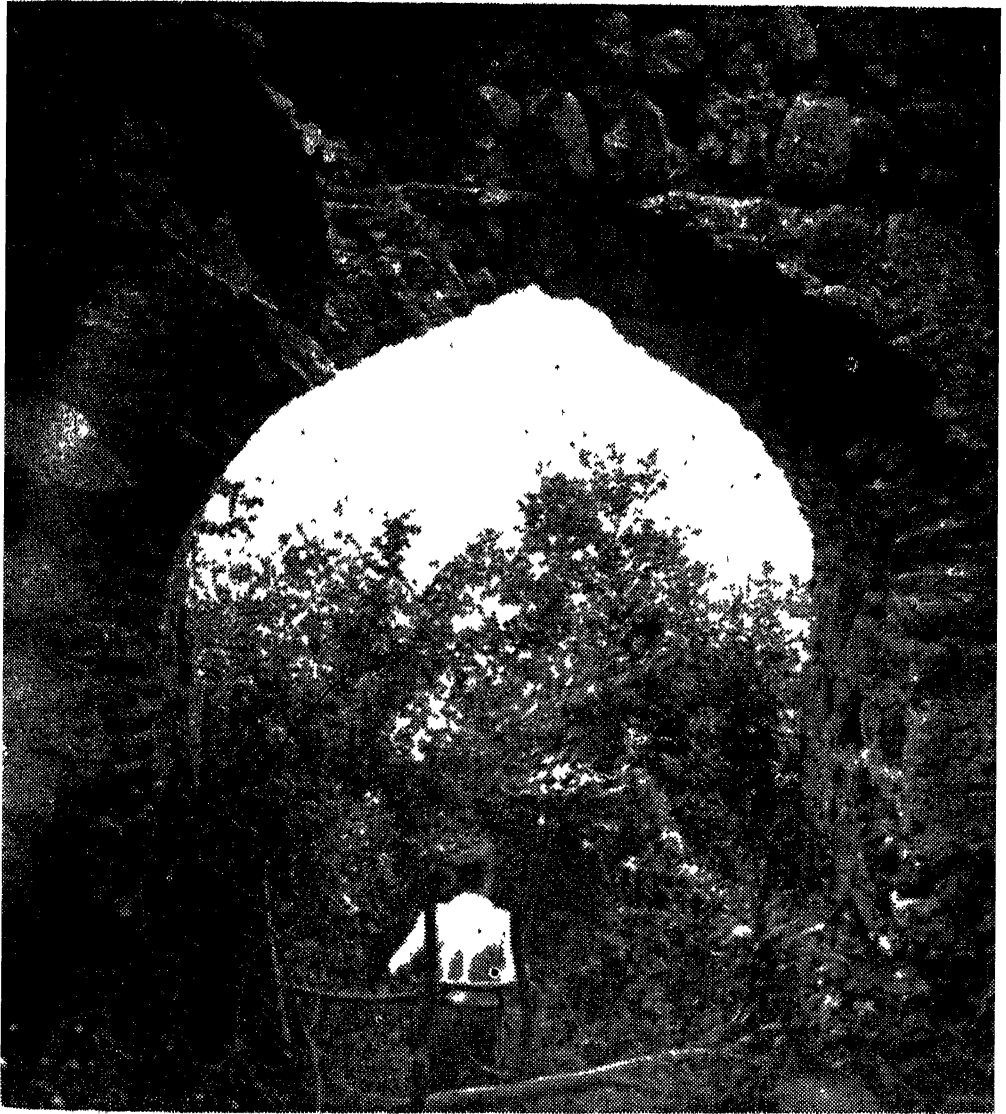
عکس شماره ۱۷ - لاجلنگری حصیری یکی از ستودهای مسجد متصل به نغمه
سایان محمودشاه دیسوری

عکس شماره ۱۸ - میلها و حلقه‌های یکی از ستون‌های مسجد متصل به بقعه
سلطان محمود شاه دیموری

عکس شماره ۱۹۰ - کنده کاریهای سرستون و میله‌های متصل به آن، در مسجد متصل
به بقعه سلطان محمود شاه دیپوری

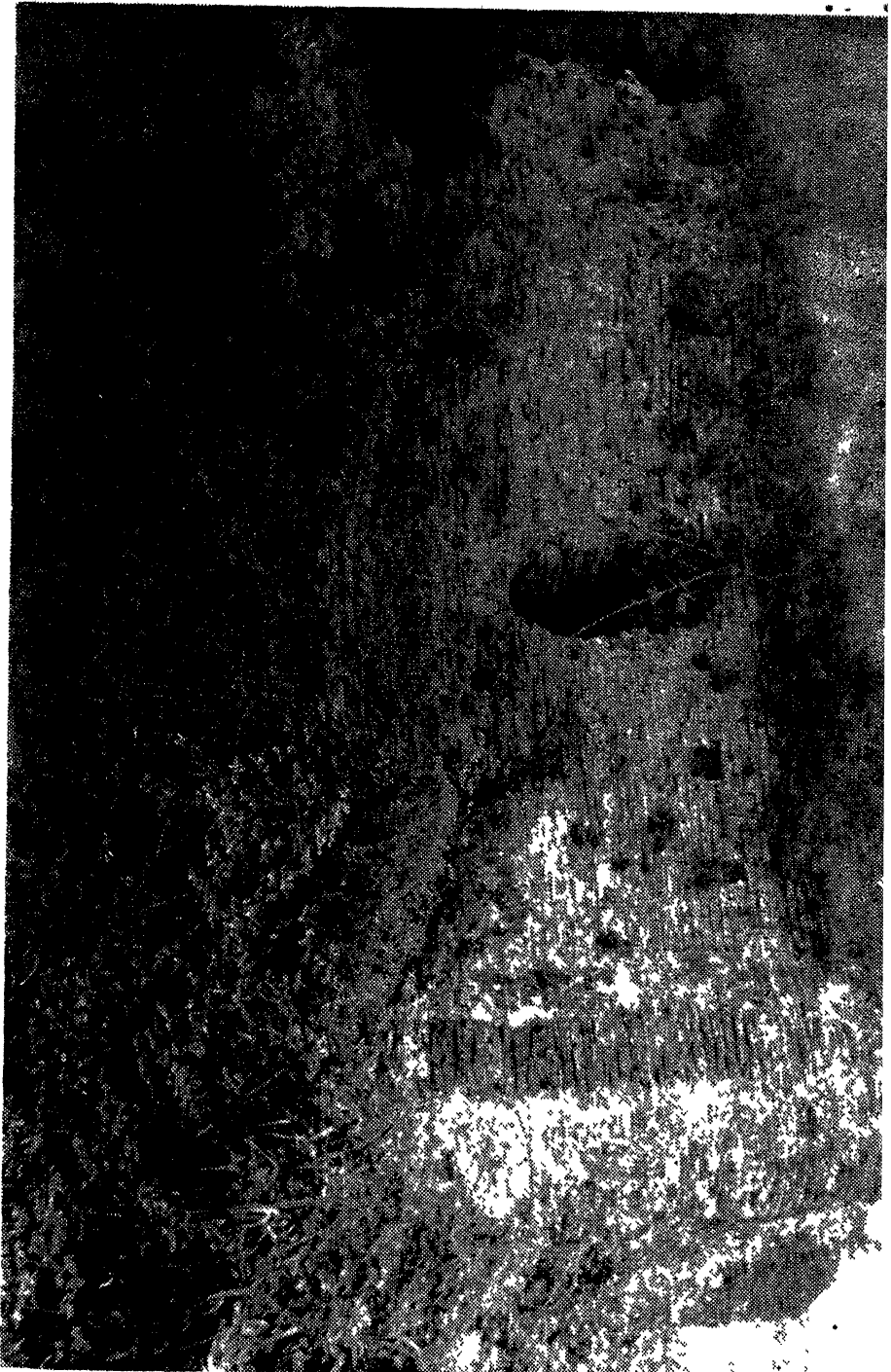

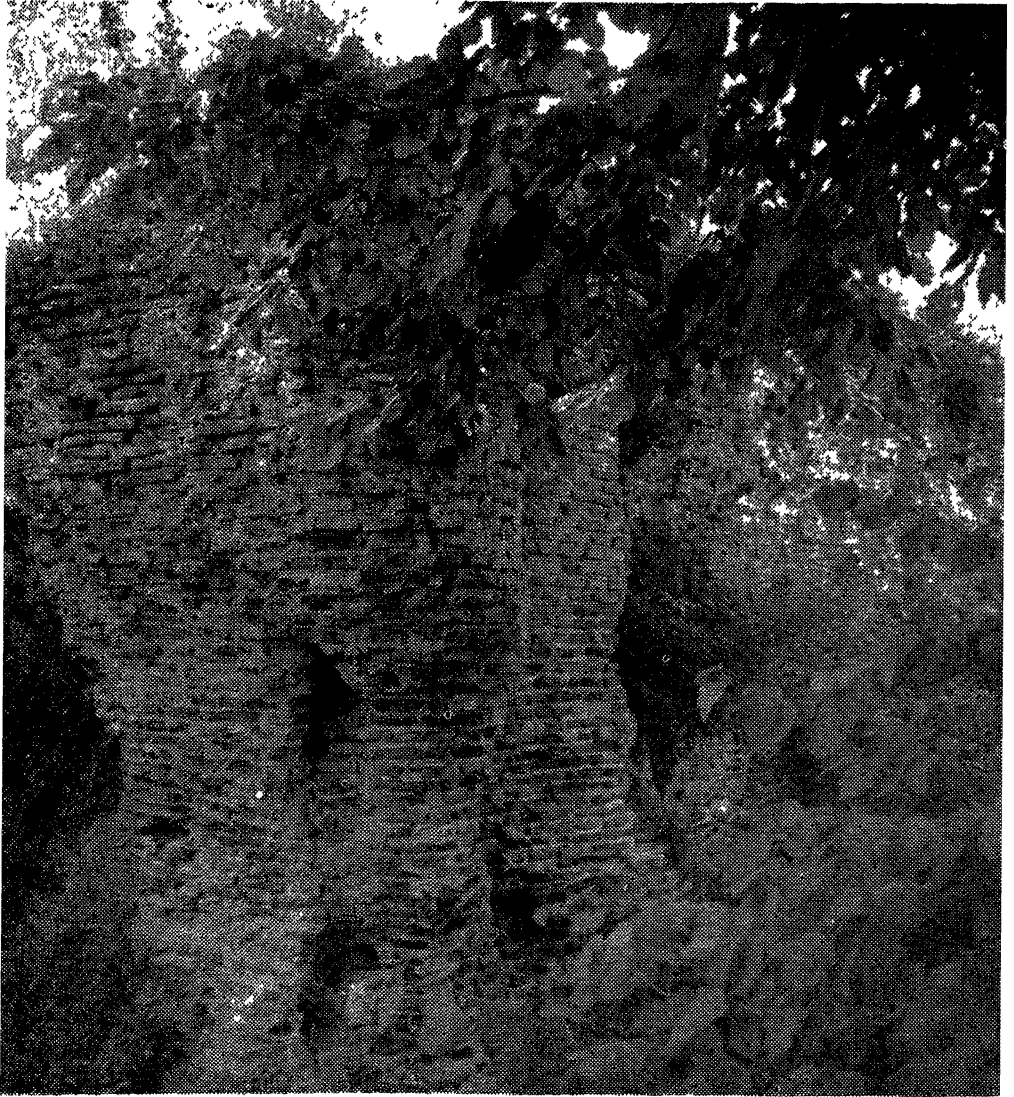
عکس شماره ۲۰ - در ورودی قلعه لیسار

عكس شماره ٢١ - آت انمار قلعة لیسار

عکس شماره ۲۲ - نمای شمالی از کف قلعه لیسار

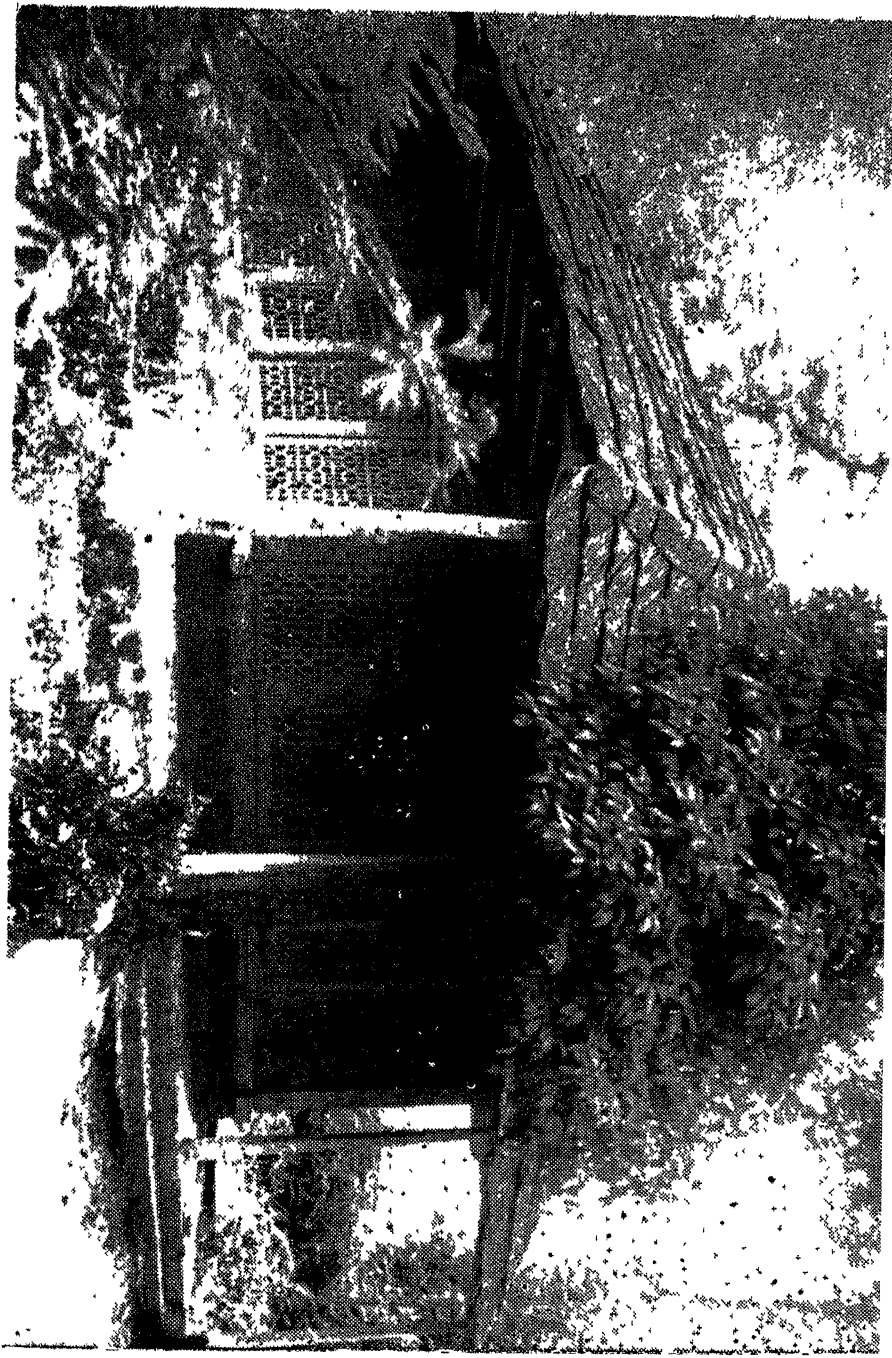

عكس شماره ۲۳ - قسمتی از ارگن قلعه لیسار

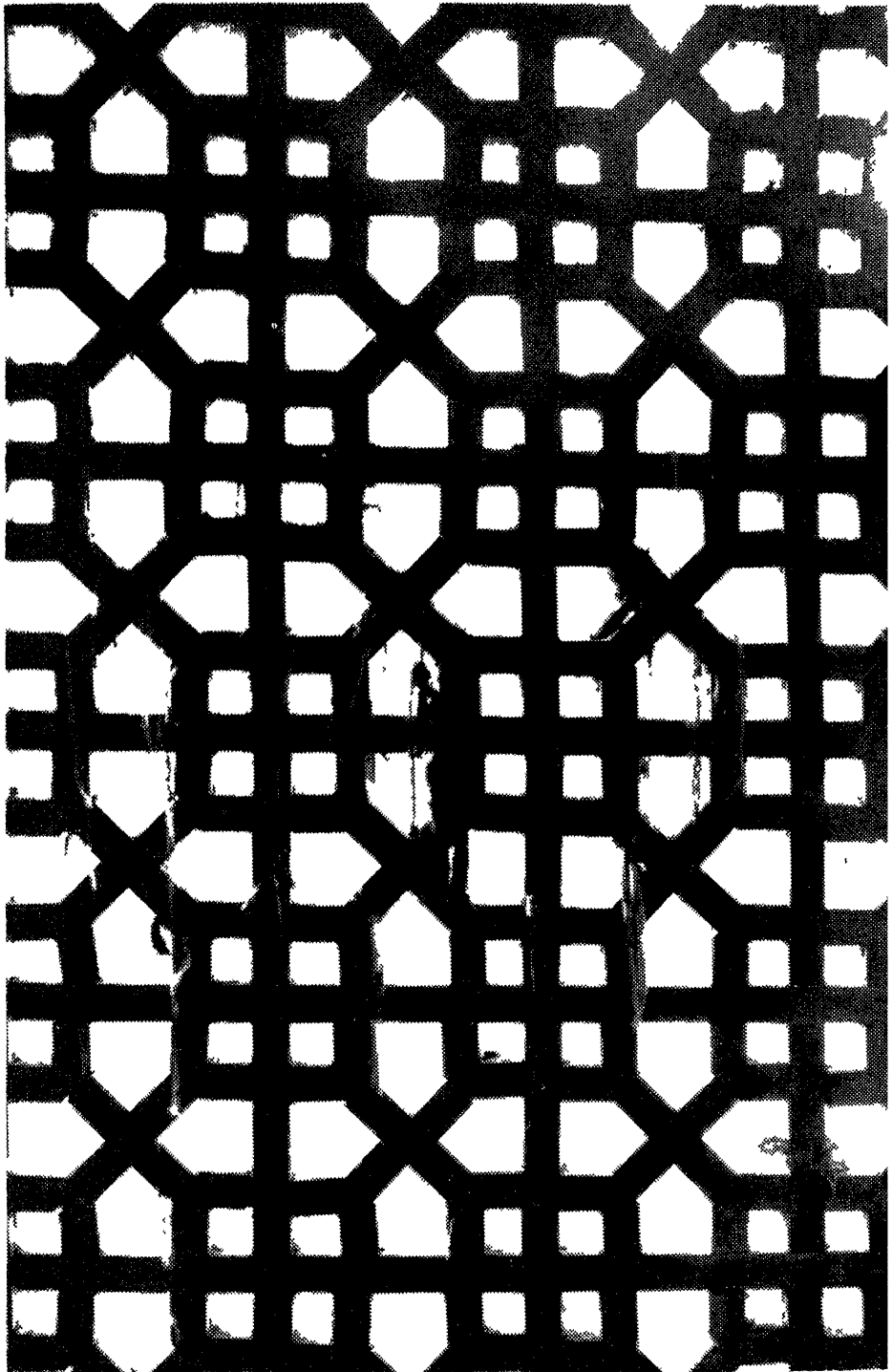

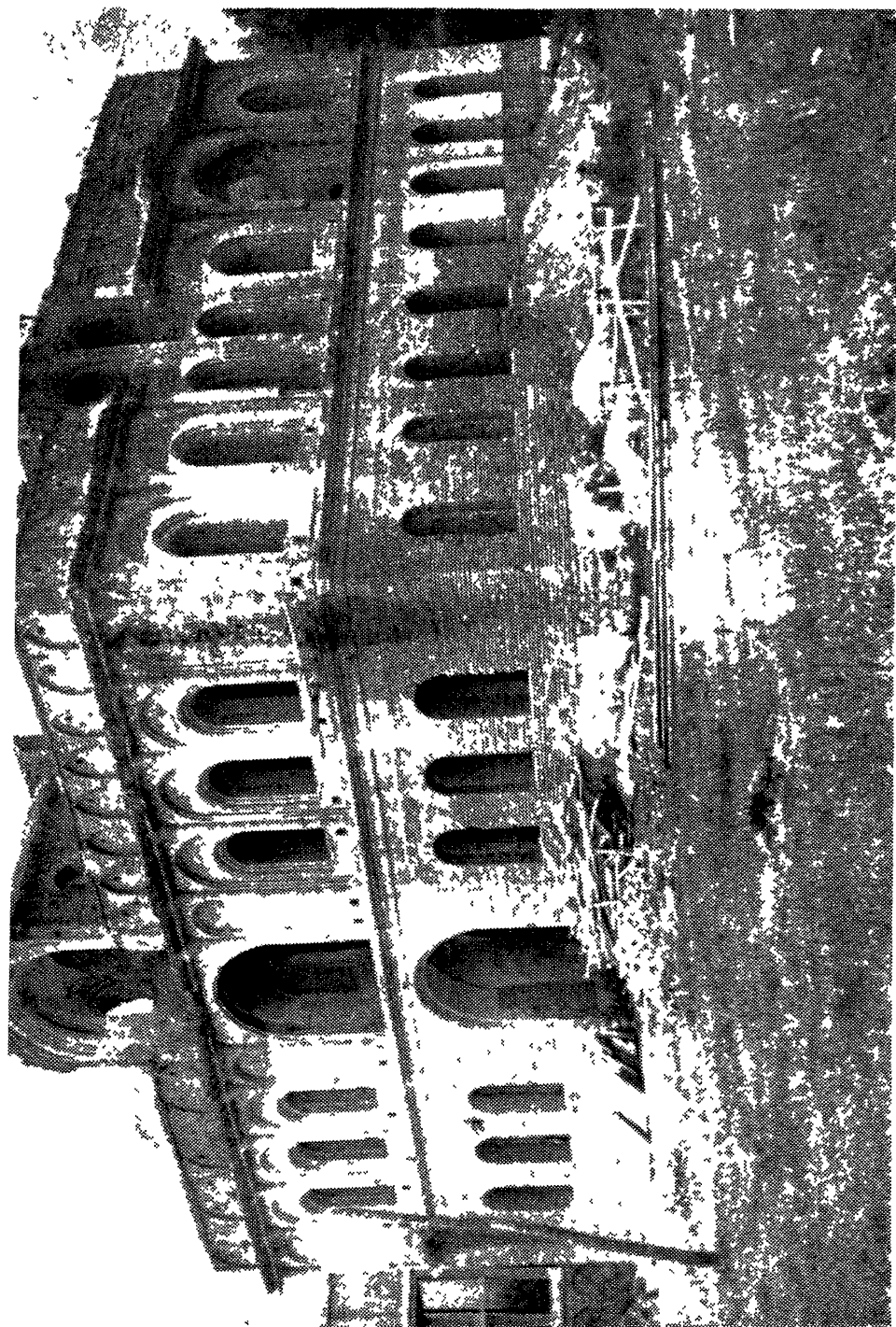
عکس شماره ۲۶ - توره سیدیک بن سیدجمال الدین روحی در دهکده
سیدیک هفتتیر

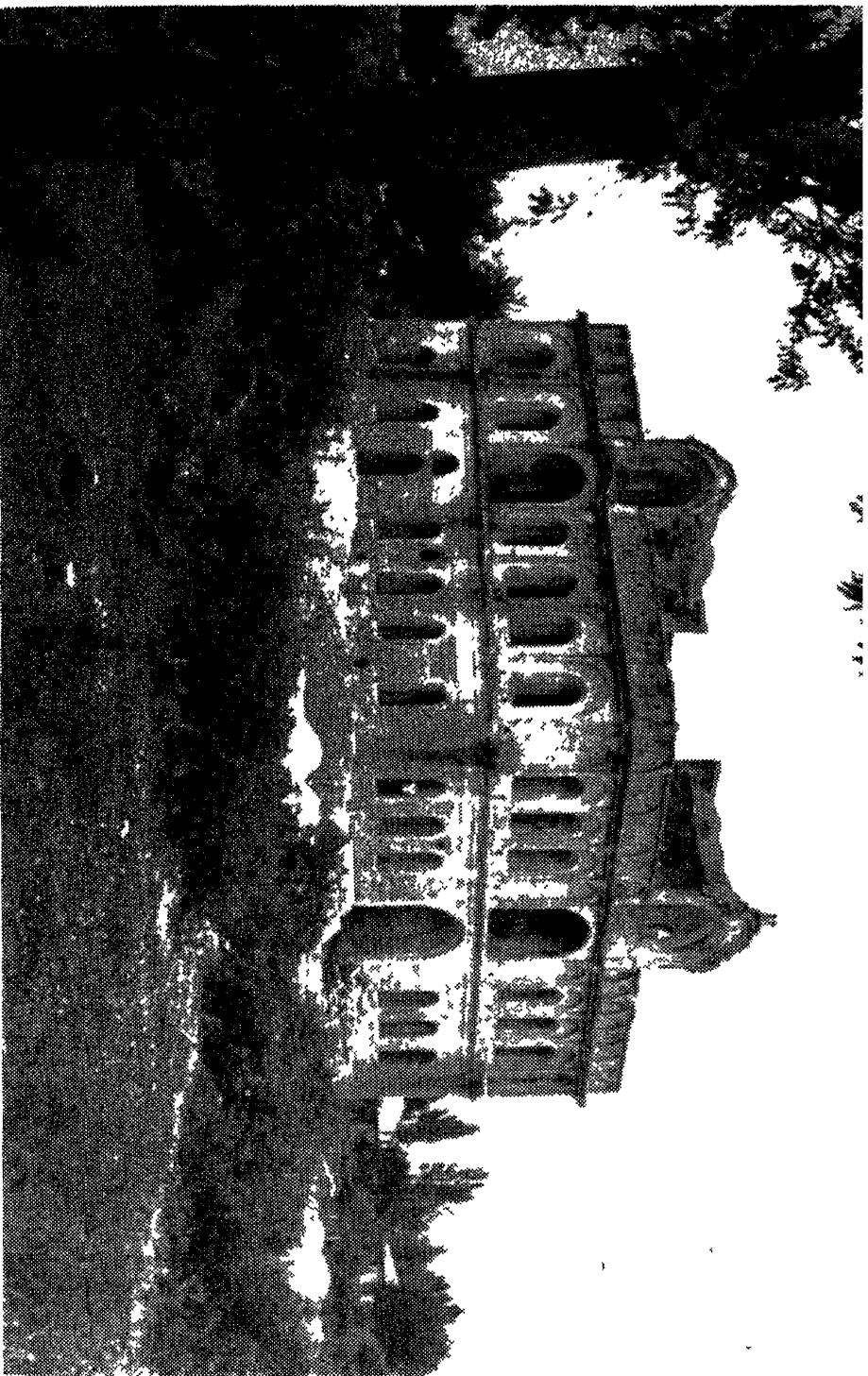

عکس شماره ۲۷- در ورودی ترائه سیدبیک بن سید جمال الدین روحی

عكس شماره ۲۸ - قسمتی از صریح ترمه سیدبیکگی بن سیدجمال الدین روحی

عکس شماره ۳۰ - نمای شمالی و شرقی حایه حسن الله خان سردار امجد در اطاق سرای هشتیتر.

بخش سوم

۱ - جغرافیای تاریخی اسالم

بخش اسالم از شمال به کرگان رود، از مشرق به دریای خزر، از جنوب به تالش دولا و از مغرب به خلخال محدود می‌شود. درازترین قسمت این بخش از لمة دریای خزر تا قلل کوهپائی که حد غربی آن است، در حدود سی و پنج کیلو- متر است. این بخش یازده کیلومتر از حاشیه دریارا گرفته است و رویهمرفته بخشی کوهستانی است آبادی مهم این بخش در زمان راینو «دیگک‌سرا» بوده است که در دوقرسخی دریا، کنار رودخانه‌ای به همین نام بنا شده است. ساکنان این بخش تالش و اهل سنت و جماعت اند. سلسله خان ایشان شیعی مذهب است. جمعیت این بخش در سال ۱۳۳۱ هجری (= ۱۹۱۲ میلادی) به اطهار راینو، هزار و چهل حاور بوده است صد خانوار ایسان عرب و مانقی تالش بوده اند (۱)

رودخانه دینا حال بخش اسالم را از تالش دولا حد می‌کند سر حشمة این رودخانه در دیک‌امیر است و در طول مسیر خود تا دریای خزر حدفاصل میان این دو بخش است

از گذشته این بخش اطلاعی در دست نیست تنها حسن بیک روملو آرامیر مظفر نامی یاد می‌کند که اهل تول و ناو بوده است (۲) ناو یکی اردیهای بیلاقی این بخش است و ناو رود که در این بخش از عرب به شرق جریان دارد، نام خود را از این دهکده گرفته است

(۲) کیلان را بیو حاشیه ص ۱۰۱ .

(۱) کیلان را بیو ص ۱۰۱

۲- آثار و بناهای تاریخی بخش اسالم

اسپیه مزگت (۱)

در دهکده کمش خاله دیناچال

این مسجد کهن که ناید آن را یکی از عجایب هفتگانه بناهای تاریخی کیلان دانست ، بردست راست رودخانه دیناچال است و در حدود یک کیلو متر ونیم از حاده ماشین رو آستارا به پهلوی فاصله دارد و طرف شرق حاده افتاده است

این بنا که امروز روی در خرابی و فنا دارد ، باید روزی در محلی آباد و معروف بنا شده باشد ، اما در هیچیک از کتب تاریخی محلی و سفرنامه‌های خارجیان و ایرانیان ، نامی از این مسجد نیامده است . عجیبتر اینکه رابینو نیز این بنای تاریخی را از قلم انداخته است ، با اینکه در حتان متبرک و قدمگاهها نیز در کتاب اوفهرست شده است .

این مسجد چون در ری در حلال است مردم بی تمیز جز به طمع کنج به سروق آن نیامده اند و در تاریکی شب و گاهی در روز روشن ما کلنک نوک تنز نیاد و شالوده آن را کنده و سست کرده اند طبیعت بی رحم کیلان نیز در خرابی آن سهم بسرائی داشته و دارد در حتان جنگلی عظیم بر نام آن رسته و ریشه های خود را چون گوه ای که میان کمده جویی گذارند ، میان دیوارها فرورده و آنها را دوشقد کرده اند رودخانه سلابی دیناچال نیز ، قسمت جنوبی آن را کنده و برده و باره ای از بایه ها که احزای آنها را یکدیگر هنوز جدا شده ، در آب رودخانه افتاده است بارندگی و رطوبت نیز گچکاری و سمدکاری و گچ بریهای آن را برسوده کرده و در میان برده است با اینهمه این بنا چون پهلوانی سالمند بر پای ایستاده و ناظر لاا نا لیگری و بی دقتیهای ماست .

(۱) بکسر الف و فتح یاء و میم و کاف ، نه معنی سمد مسجد است یا راه ای این مسجد را نه نام آق مسجد و گروهی بد نام مسجد عبدالهی می نامند احتمال دارد عبدالله نامی آن را مرمت کرده باشد

معلوم نیست نانی این بنا کیست. تاحائی که می دانیم، سلاطین قدیم، زورمند بر این بخش از مملکت ما دستی نداشته اند و تا سه هزار هجری که این صفحات جزء حکومت مرگری به شمار آمده است، حکام محلی یا حاکمان در این صفحات حکم روا بوده اند اینان بیر هیچگاه به فکر آباد کردن حوزه حکومت خود نبوده اند و اگر یکی از آنان درد دین داشته، قدرت مالی به او اجازه ساختن چنین بنائی عظیم را نمی داده است. وضع بنا و کتیبه کوفی ساده آن گواهان صادق بر قدمت بنا هستند، اما هر دو خاموش به ما می نگرند و نشانی از نانی نمی دهند

مصالح اصلی بنای این مسجد، آجرهایی به ابعاد $۶ \times ۲۳ \times ۲۳$ سانتیمتر است قطر دیوار آن ۱۷۵ سانتیمتر و گوشه‌ای از این بنا که يك ضلع آن ۱۶/۷۵ متر است، فعلاً بر پای است و دیوار یکی از دهلیزهای مسجد است (عکس شماره ۳۱) بر دیوار شمالی همین دهلیز است که پنج شش متر کتیبه کوفی ساده ناقی مانده و کلمات « لم يحش الا الله فعسى اولئك ان يكوبوا من المهتمدين » (۱) روشن خوانده می شود. (عکس شماره ۳۲ و ۳۳).

در رساله این آیه بدون شك نام نانی می آمده است که امروز هیچگونه اثری از آن ناقی نیست این کتیبه که ابتدای آن در همین دهلیز بوده، روری چهار دهلیز اطراف را ترئس می داده است. اراره دهلیزها بیر گچ بری عحیمی به به ارتفاع يك متر داشته، که فعلاً دو متر از این اراره، بر دیوار شمالی هویدا است. (عکس شماره ۳۴)

شاید بتوان از آنچه که ناقی مانده، حدس زد که این بنا شامل يك رواق در وسط و چهار دهلیز در چهار طرف بوده است (نقشه شماره ۳۵) در ورودی تقریباً شمالی است و وارد دهلیز شمال می شود و عرس آن نالغ بر ۱۶۰ سانتیمتر

(۱) انما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الاخرة واقام الصلوة وآتى الزكوة و لم يحش الا الله فعسى اولئك ان يكوبوا من المهتمدين سورة التوبة ۹، آیه ۱۸

است. ارتفاع طاق دهلیزها از کف کنونی ۵۷۰ سانتیمتر است. یک طرف دهلیزها، دیوار خارجی مسجد و یک طرف آنها پایه‌هایی هشت‌ضلعی است که محیط آنها به ۵۵۰ سانتیمتر می‌رسد. پایه‌هایی که در چهارگنج است، زائده‌ای دارد که در روی نقشه نشان داده شده است. فاصله میان دو پایه‌ای که یکی از آنها زائده دارد ۲۳۰ سانتیمتر و فاصله میان دو پایه اصلی ۲۸۰ سانتیمتر است.

بالای هر دو پایه، طاقی با هلال شکسته زده شده است. (عکسهای شماره ۳۶ و ۳۷) و سقف دهلیزها بر دیوارهای خارجی و این پایه‌ها استوار است. عرض هر یک از دهلیزها به ۳۴۰ سانتیمتر می‌رسد.

شاید روزی رواق میان نیز سقفی گنبدی داشته است. اما شرفات بنا باید کم‌کم جمع‌شود تا برای زدن طاق آماده باشد. آنچه از کتیبه بدانها باقی مانده است حاکی از این امر نیست. سقف سراسر بنا، سفال پوش بوده است. اما بخلاف نامهای سفال‌پوش امروری گیلان، سفال آنها با ملاط مرروی طاقها حساسانده شده است و اندازه آنها به ۳۶×۵۰ سانتیمتر می‌رسد.

چوو اولنا (۱)

در دهکده کار بند اسالم

در همان درختان کیش کهن و باوطهای قدیمی بقعه‌ای به شکل برج است محیط دایره این برج شانزده متر و ارتفاع آن سه متر و گنبد شاحمی شکلی بر بالای آن بنا شده است. دری کوچک چوبی به ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر و عرض سه متر در مشرق بنا است

چهار طرف بنا ایوان دارد در هر ایوان شش ستون است که سرستونهای آنها دو شاحه‌ای شکل و سرنال در این دو شاحه قرار گرفته است نام اصلی

(۱) چوو (بفتح ح) نام یکی از درختان جنگلی است

بنا و ایوانها لت پوش، سقف ایوانها، و اشان واز بالا پل کوبی است. بنا کرسی بلند است و کسی که در اینجا به خاک سپرده شده است به نام سید حجت معروف است

فردیک این بنا تربت دیگری است. بنای اصلی این بقعه مربع و چهار طرف آن ایوانی به عرض ۶۰ سانتیمتر دارد در هر ایوان هشت ستون چهارسوست. سقف بنا کوتاه و اشان کشی و از بالا پل کوبی است. بام اصلی بنا و ایوانها لت پوش است. در ورودی این تربت نیز شرقی و کوچک است.

ترتبه پبر هرات

در گیلان دی (= گیلان ده) اسالم

بنائی است کرسی بلند، دیوارهای آن از سنگ و گل که به زبان محلی «دش دیوار» (بفتح دال) گویند. در مشرق بنا ایوانی به عرض یک متر است که نرده جلو آن دستک صراحی است. سقف بنا و اشان کشی، و نام لت پوش است. (۱)

ترتبه نسا اولیا

در دهکده کله سرای اسالم

بنائی است کرسی بلند که ارتفاع آن از کف زمین کمی بیشتر از نیم متر است. چهار دیوارهای آن سنگ و گل است و طرف جنوب بقعه ایوانی کم عرض است. سقف بقعه و ایوان و اشان کشی و نام هر دو لت پوش است.

چل کسان (۲)

در دهکده کله سرای اسالم

بالای نمه حل بند (۳) بنائی است کرسی بلند که چهار دیوار آن سنگ و

(۱) پبر هرات در گیلان ده از دهستان اسالم بخش مرکزی شهرستان طوالش سیزده کیلومتری جنوب هشتپر کنار راه آستارا به پهلوی است (فرهنگ جغرافیائی آرتش)
 (۲) به کسر ج و فتح کاف (۳) بصم حاء و کسر لام و فتح ناء

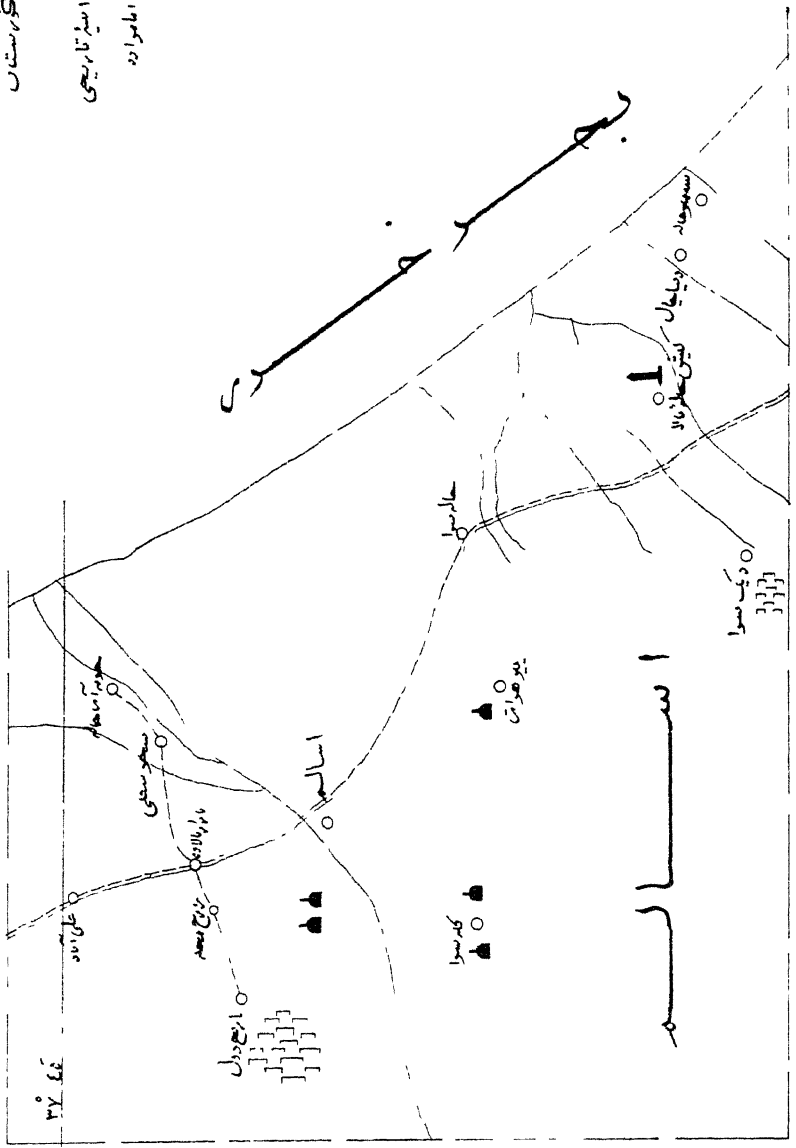
کل است. در بقعه کوچک است و طرف شرق باز می شود.

گورستانهای قدیمی و آثار تاریخی

بیلاق و قشلاق اسالم

- ۱ - گورستان رزوان. (۱)
 - ۲ - گورستان قدیمی هجرم (۲) برر گوار.
 - ۳ - گورستان اطراف اسالم اولیاء.
 - ۴ - گورستان اطراف پیرخواحه در دیگکسرای اسالم.
 - ۵ - گورستان اطراف مزارستان گاه بزرگوار در دیگکسرای اسالم.
 - ۶ - درناواسالم، در شمال عربی دهکده کوچکی به نام «نارنج دول». (۳)
- گورستان قدیمی است. دو سنگ تراشیده به صورت قوچ و کوسفند در این گورستان است فعلاً کردن قوچ را به قصد یافتن گنج شکسته اند.
- ۷ - در دهکده بیلاقی ناو، آثار نمائی قدیمی ار آجر، در کنار رودخانه است. معروف است که در این جا نگهسائی بوده است.

حاجه مسويه
 گورستان
 امير تاريخي
 امامزاده

نقشه شماره چهار مقابل صفحه ۴ و ۷ - مناها و آثار تاريخي محض اسلام

عکس شماره ۳۱ - یکی از دهلیزهای اسمیه مرگت در کیش حاله دیناچال کتیبه کچبری
کوئی بر دیوار سمت راست دیده می‌شود

عکس شماره ۳۲ - کتیبه کوفی اسپه مرکت کیش حاله دیساجال که بر دیوار شمالی کجج بری شده است .

وَلَا تُحِزُّوا

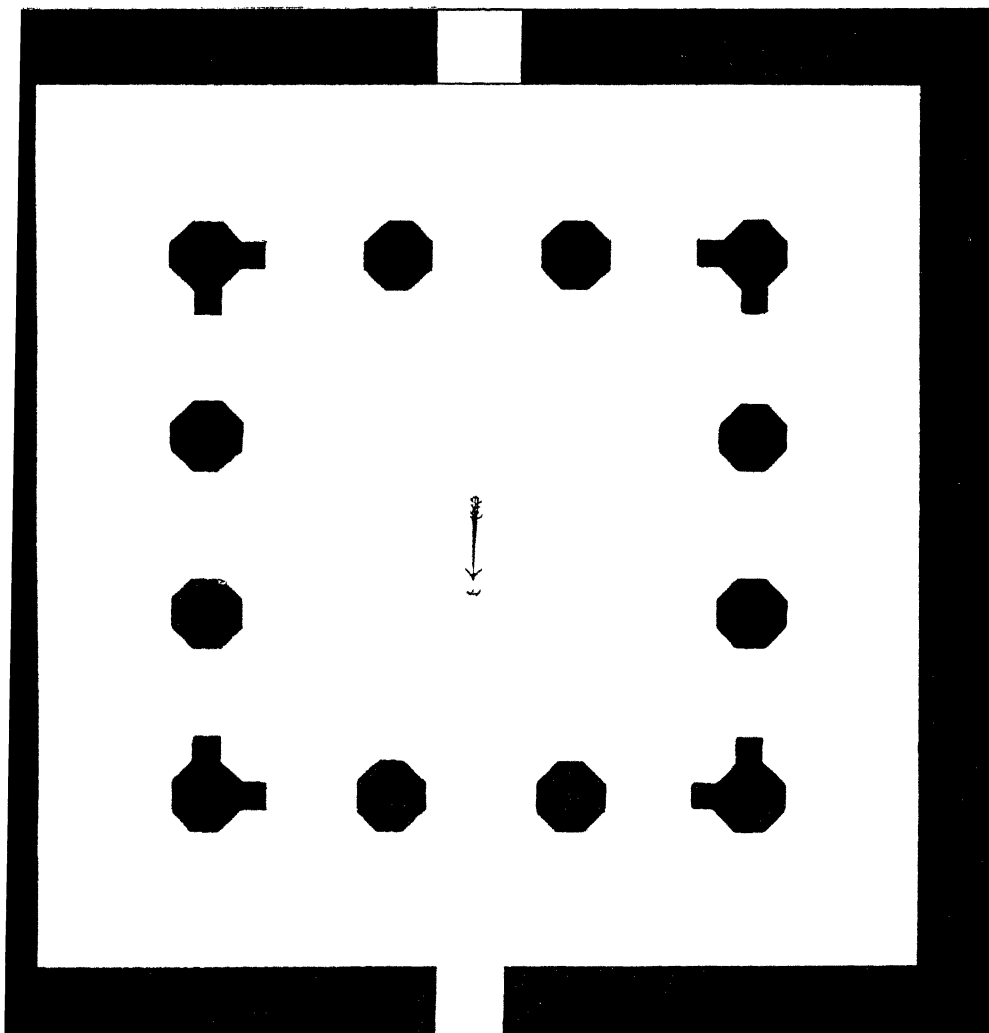
بِأَنْفُسِكُمْ

لِكُلِّ مَعْزِلٍ

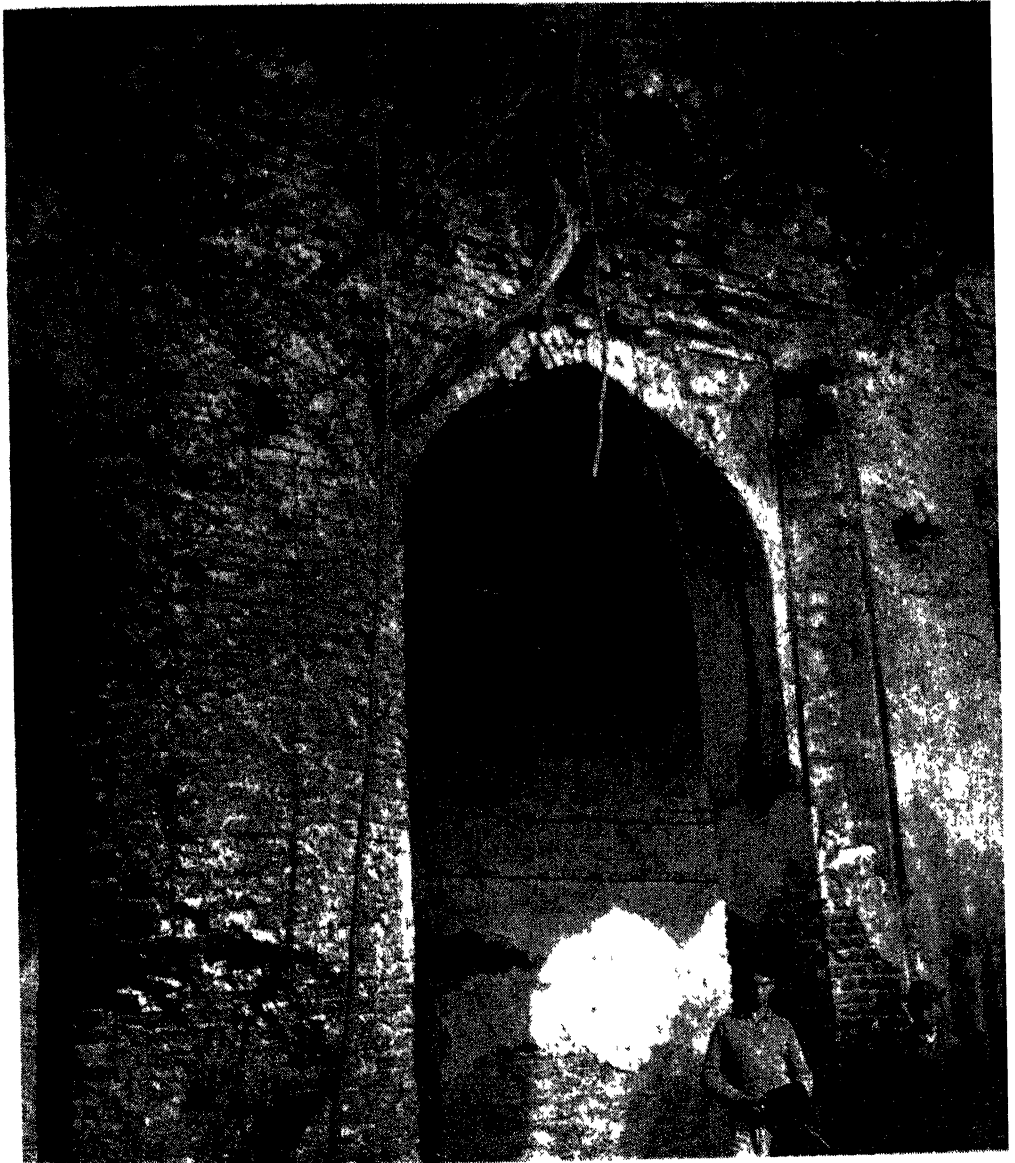
عكس شماره ۳۳ - آنچه از کتیبه کوفی اسپه مرکت کیش حاله دیسچال نسا امروز باقی است

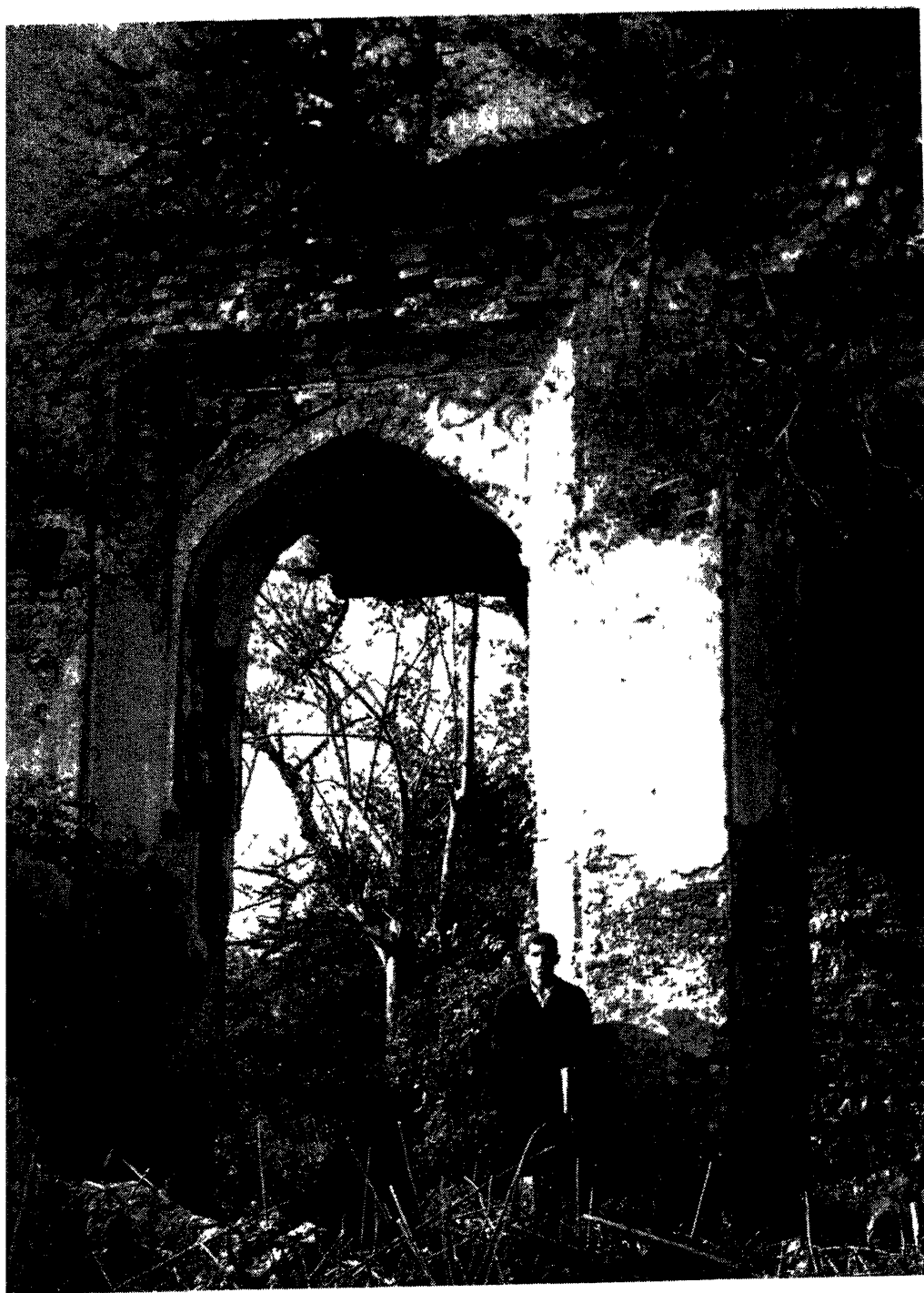
سکس شماره ۳۲ - هوش کجبری صحت اسپهبد کتکش حانه دساچال که قسمتی
ار آب براداره دوار شمالي دهليز شمالي همور ناهي است

عکس شما ۳۵ - شاید روری طرح نمای اسپیه مرکت ندین شکل از ریر قلم طراح
آن مرون آمده باشد

عکس شماره ۳۶ - یکی از طاق‌ها که میان دهلیز شمالی و قسمت میانی اسپه‌مرگت
درکیش خاله دیناچال است

عکس شماره ۳۷ - یکی از طاقها که میان دهایر عربی قسمت میابین اسپیه مرکت
کیش حاله دیماچال است

بخش چهارم

۱- جغرافیای تاریخی تالش دولاب

تالش دولاب شامل دو قسمت است . ۱- اراضی هموار و پست ساحلی به نام کیلِ دولاب . ۲- سرزمین کوهستانی به نام تالش دولاب . قسمتی از اراضی کیلِ دولاب که نزدیک مرداب ابرلی است، آب و هوای بدی دارد . این بخش در شمال عربی مرداب ابرلی است از طرف شمال به دریای خزر و اسالم ، از مغرب به خاجال و از جنوب به شادرمین و گسکر محدود می شود . درازای آن از مشرق به مغرب ، چهل و دو کیلومتر و پهنای آن از شمال عربی به جنوب عربی سی کیلومتر است . در سال ۱۳۳۱ قمری که رابینو کتاب گیلان خود را می نوشت ، بیش از صد و پنجاه سال بود که سرزمین تالش دولاب از خاک گسکر جدا شده بود

بونل مرکز بخش و مهمترین آبادی آن است . آب و هوای بونل به خوبی مشهور است و شاعری محلی در این باره چنین گفته است

حر آب شعارود و بحر ممرل بونل طعم بدیدر به خدا هیچ مکان را

دهکده بونل میان جاب سرا و شعارود است و امامزاده عریب بنده نزدیک

این آبادی است از کوههای دشت این آبادی سنگهایی را که برای بندر برای (= دهلوی) مورد نیاز بود ، تهیه می کردند . راه آهن کوچکی بونل را به ساهوران (بفتح واو) در کنار مرداب ابرلی متصل می کرد . طول این راه آهن چهارده کیلومتر بود از بونل دوراه به خاجال می رود . ۱- راه تاستابی ارارده (بفتح الف) و دشت دامان . ۲- راه زمستانی از سینده .

ساکنان زمینهای هموار و پست ساحلی کیلیک و شیعی مذهبند و به زبان کیلیکی سخن می گویند. کوه نشینان تالش و اهل سنت و جماعت اند و به زبان تالشی گفتگومی کنند. ملکونف جمعیت این بخش را در سال ۱۲۷۷ هجری (= ۱۸۶۰ میلادی) دو هزار و هشتصد و چهل و نه خانوار یا چهارده هزار و شصت و چهار تن می داند. در زمان رابینو یعنی در سال ۱۳۳۱ هجری جمعیت اینجا در حدود دو هزار و هشتصد خانوار بوده است.

ارتیره های مهم این بخش تیره خشا بر (بضم حاء و فتح باء) است که پادشاه یا ششصد خانوارند و تیره شیراری که سابقاً از شیراز بدین جا آمده اند و سی خانوار جمعیت ایشان است، جز تیره خشا بر به حساب آمده است. تیره بوداق و تیره های دیگر نیز در این بخش زندگی می کنند.

Haentzche در بخش تالش دولاب از رودخانه آشورکنده و الحام (بفتح الف) نام می برد. رود الحام شاید همان سندیان خاله امروزی باشد. همین مؤلف رودخانه «تلیک» (بکسر تاء و تشدید لام) را حدفاصل تالش دولاب و شاندرمن می داند. سفارود که ارمیان پونل می گذرد، بخش تالش دولاب را تقریباً به دو قسمت مساوی تقسیم می کند (۱)

تالش دولاب به چند بخش جزء به این شرح تقسیم می شود:

۱- آب کنار، ناحیه کوچکی است کنار مرداب انزلی در جنوب شرقی تالش دولاب.

۲- گیل، دولاب در جنوب دریای خزر و مغرب مرداب انزلی. (۲)

۳- قشلاق تالش دولاب.

۴- ییلاق تالش دولاب

۵- خشا بر و پره سر (بفتح پ و کسر راء) شامل زمینهای نیمه مرتفع

میان گیلان، فاصله میان ییلاق و قشلاق است.

۱- گیلان رابینو ص ۱۰۹ ۲- رابینو شمال دریای خزر و مشرق مرداب نوشته

است گیلان رابینو ص ۱۱۰

۲- آثار و بناهای تاریخی بخش تالش دولاپ

پل آجری قدیمی

برودخانه سفارود تالش دولاپ

این پل که در مسیر راه شاه عباسی است و از جنوب به پرده سر کوچک و بزرگ کسما و مناره بارار و از شمال به هشتپر و هره دشت و لیسار و آستارامی رفته است ، تا امروز بریاست طول این پل / ۳۰ متر و عرض آن ۴/۲ متر و در طول دولبه پل ، دو حان پناه به ارتفاع چهل سانتیمتر آجر بنا شده است . این پل يك دهنه تمام از آجر بنا شده و چهار کنج آن چهار میله سنگی ساخته اند . (عکس شماره ۳۸ و ۳۹) .

عرض پل تمام با سنگ رودخانه فرش شده و این همان سنگفرش است که آثار آن در طول این جاده در خاک مازندران و کیلان دیده می شود .
مرسمت چپ رودخانه متصل به این پل ساختمان محقری به نام «شیخ-قبر سر» است که خاک آن را برای معالجه زگیل مؤثر می دانند .

مزار پیر شرفشاه

در حاشیه جنگل هفت دغمان

آخر خاک گسکرو ابتدای خاک

گیل دولاپ

پیر شرفشاه همان شاعر و عارف و ارسته ای است که ترانه های گیلکی او را مردم کیلان ، از پیر و حوان ، با آهنگ مخصوص موسوم به « شرفشاهی » می خوانند. آهنگ شرفشاهی در دستگاہ شور و یکی از گوشه های بهاوی این دستگاہ^(۱) و منسوب به همین شاعر دل سوخته است . احتمال دارد خود او نیز روزی ترانه های سروده خود را با همین آهنگ زمزمه می کرده است .

از سال تولد و دوران زندگی و فوت این مرد خدا بی حرمیم شاید نخستین

(۱) تعیین این دستگاہ در محله فرور سال اول شماره يك ص ۸۶ دیده می شود .

سندی که او را یاد کرده است تذکره حشری تبریزی باشد. صاحب این کتاب نام او را میان مریدان بابا حسن عارف معروف تبریزی آورده است. عبدالفتاح فوهنی يك بار از او نام می برد و می نویسد «... به مرقد غفران دستگاه پیر - شرفشاه گسکر ملتجی شد.» (۱)

این پیر بعدها بر اثر علاقه مردم بدو، به مقام سیادت رسیده و فرزند سیزدهم امام موسی الکاظم علیه السلام شمرده شده است و سلسله نسبی بدین ترتیب برای او فراهم آورده اند: سید شرف الدین (= سید شرفشاه) بن عبدالله بن حسین بن عبدالله بن ابراهیم بن موسی بن احمد بن ابراهیم بن محمد بن عبدالله بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه السلام.

سید صالح، سید مولا جان و سید محمد جان را که فعلاً در ضیاء گسکر مدفونند اولاد شرفشاه می داند و در باره این دو تن و پدرانشان چنین نوشته اند: «سید مولا جان بن سید محمد جان بن سید ابراهیم بن سید محمد بن سید یعقوب بن سید شرف الدین (= سید شرفشاه) که در ضیاء گسکر مدفونند بر حسب بعضی اوراق که ارقدم باقی مانده، (۲) معاصر امیره ساسان گسکری بوده و امیره ساسان هم معاصر امیره دباح فوهنی و امیره محمد رشتی و امیره محمد شفتی بوده که در حدود سنه ۷۸۵ هجری می زیسته و در نقاط مختلف کیلان امارت داشته اند (فصل ۲۶ تاریخ کیلان مرعشی) چوق مدت فاصله حیات سید مولا جان را با دوره حیات سید شرفشاه به نسبت تقریبی اعمار و فواصل زمانی، یک صد و سی سال فرص کنیم، تقریباً سید شرفشاه در حدود سال ۶۵۵ هجری یعنی در ماهه هفتم هجری زندگی می کرده است.» (۳)

چنین معروف است که «حروسک» تالش دختری است که بار بمائی خود نوانسته،

(۱) عبدالفتاح ص ۱۹۸ (۲) شاید منظور اوراقی است که معروف است برد آیه الله سیاری است با مراجعه ندیشان معام شد چیری درست ندارند
(۳) محله فرهمگ سال سوم ۱۷۲-۱۷۸ و ۲۰۶-۲۱۲ اطلاعات بیشتری در باره پیر شرفشاه دارد.

دل این عارف منروی را ارکف او بریاید. گروهی این دختر را خواهر امیره ساسان گسگری می‌دانند. این دختر نیز مانند پیر شرفشاه در سلسلهٔ اولاد پیغمبر در آمده و مرارش به نام « سید خروسه » (۱) در کنار رودخانهٔ اوایلا در حنگل هفت دغنان، زیارتگاه ساکنان دهکده‌های اطراف است. (۲)

بنای قبلی مزار پیر شرفشاه چوبی و دیوارهای اطاقی که مرقد او در آن قرار داشته، سراسر مشک بوده است. این بنای چوبی زیرآ آفای علیزادهٔ سپاس حواه در سال ۱۳۲۵ شمسی خراب کرده و بنای فعلی را به‌حای آن ساخته است. بنای کنونی اطاقی است به ابعاد داخلی سیرده متر و یازده متر و شصت سانتیمتر در میان چهار دیوار بنا، چهار در ورودی است. مصالح ساختمانی آجر وار خارج و داخل سفیدکاری است - سقف بنا، و اشان و لیمه کوبی و بام آن سفال سراسر است. (عکس شماره ۴۰ و ۴۱)

صندوقی که مرقد پیر شرفشاه را پوشانده است به طول ۲/۵۲ متر و عرض ۱/۵۸ متر و ارتفاع ۱/۴۰ متر است. صریح چوبی مشکی اطراف این صندوق است که طول و عرض آن پنج متر است (عکس شماره ۴۲) چهار کنج این صریح، چهارستون قطور چهارسوست که گنبدی بر سر آنها بنا شده است. بام گنبد نیز سفال سراسر است. کف بقعه مقداری مورائیک کاری و مقداری گل است. تمام محوطهٔ اطراف صریح با حصیر، مفروش است. بر صریح و صندوق هیچگونه نوشته‌ای دیده نشد. قسمتی از صحن مراد و طبقه‌وعرفه مانند است که پنجره‌های مشک سمارطریف دارد. (عکس شماره ۴۳).

در آمدار حانهٔ بقعه قطعه سنگ مرمر سفید شکسته‌ای به ابعاد ۳۵ × ۲۲ سانتیمتر دیده شد این عمارات بر آن خوانده می‌شود

(۱) شاید سنی خروسه (۲) محلهٔ موسیقی سال سوم شمارهٔ دهم و یازدهم صفحات ۲۵ - ۲۴ مقاله‌ای به قلم محیط طباطبائی در نارهٔ شرفشاه کیلابی است و مرحوم ابوالحسن حاس صبا در دو صفحهٔ آخر بت ترجمهٔ او را نوشته است

و همچنین توفیق ربانی هر کس از امر دار آئین این ولایت اشتغال داشته باشد رسومات مدکور را برطرف دارند که از مردان شاهی است رابع خلفای ثلاثه لعنهم الله که عصب خلافت کرده اند خواهد بود فی سنه ۱۰۲۴ .

قطعه سنگ سیاهی به ابعاد ۸۵×۵۸ سانتیمتر در ایوان جلو در ورودی اصلی دیده شد این عمارات بر آن خوانده می شود:

در حاشیه: نصر من الله وفتح قریب الدنيا ساعة وجعلها طاعة وشر المؤمنین یا محمد یا علی . وسط این سنگ سروی در وسط و دوسرو واژگون طرفین آن و بالای آنها ، یا الله یا محمد یا علی حک شده است . (عکس شماره ۴۴) .

بقعه سیده بانو

نردیک مزار پیرشرفشاه

معروف است که سیده بانو، مادر پیرشرفشاه است عرض و طول داخلی بنای اصلی ۸×۷ متر است. این بقعه که بر ستونها استوار است دیواری ندارد (عکس شماره ۴۵)، فقط صریحی چوبی و مشک به ابعاد پنج متر جای دیوار بناست. (عکس شماره ۴۶) ارتفاع این صریح بالغ بر دو متر است. چهار طرف بقعه ایوانی بدعرض دو متر دارد. ایوانی که در ورودی بقعه از آن است بدستون چهارسو و ایوانهای دیگر هر یک هشت ستون چهارسو دارند. تمام ستونها سرستون دارند و این نوع سرستونها، با این برش به نام کلهه «kolha» معروف است. لئه ایوانها تکائلی به ارتفاع یک متر دارد سقف بنای اصلی بقعه و ایوانها و اشان کشی و اررو دل کوبی نادر پوش رده و بام سفال سراسر است .

بر صریح مشک چوبی کتیبه ای بدین شرح دارد.

بتاریخ شهر رمضان المبارک سنه ۱۲۴۳ سیده بانو بنت امام الهمام

مزار سلطان غریب بنده
در چهار راه رضوان ده
تالش دولاب

نام اصلی سلطان غریب بنده ، سید امیر سلطان بن موسی بن جعفر علیہ السلام است . بنای اصلی بقعه به شکل مربع است (عکس شماره ۴۷) به حای دیوار آجری ، دیواری مشبک و چوبس با طرحهای گوناگون دارد . (عکس شماره ۴۸) در وسط ، صریحی چوبس و مشبک به ابعاد ۳/۹۰ متر قرار دارد ابعاد بنای اصلی بقعه از خارج ۸/۸۰ متر است . طاق بقعه ، و اشان کشی و ازروپل کوبی با درزپوش زده است . نام بنا حلب پوش است . دوسنگ قبر در قبرستان این بقعه است که تاریخ ۱۲۷۳ قمری بر آن بها خوانده می شود . در حاشیه یکی از این سنگها نامهای چهارده معصوم و قسمت میان آن عبارات زیر است :

هوالمای هذامرقدالمرحومالمغفورالی جوار رحمةاللهتعالی جعفرقلی بن مرحوم حاحی دولتعلی وفاته در ۱۴ رمضان المبارک ۱۲۷۳ . در میان ستور مطالب بالا چهار یا علی در چهار جهت مختلف حک شده است . (عکس شماره ۴۹)

سنگ دیگری در قبرستان بقعه است که به نظر قدیمی تر می آید چون سنگ در گتری در جلو آن قرار داشت به تاریخ آن دسترسی نیافتیم . در حاشیه بالای این سنگ بیت معروف . «ای خاک تیره دلر مارا عزیز دار - این نور چشم ماست که در بر گرفته» خوانده می شود - قسمت وسط سنگ این عبارت حک شده است :

هوالمای هذامرقدالمرحومالمغفورمطفر . . . (عکس شماره ۵۰)

برج شانکا اور (۱)

در آب کنار تالس دولاب

راینودر کتاب گیلان خودار این برج یاد کرده است . اما نگارنده نتوانست در محل جنبی بر حی را بیابد .

امیر قلعه

در رودبارسرای تالش دولاب

تپه ایست به نام «امیر قلعه» که در محل معروف به «امیر سامان» قرار دارد فعلاً خندقی بزرگ و سنگهای فروان که روزی جزء مصالح ساختمانی قلعه بوده است در بالای تپه دیده می شود .

گلی لریز (۱)

در خوشابر تالش دولاب ییلاقی

بر بالای تپه ای نزدیک خوشابر بنائی رگالی ساده است که در وسط آن قبری است و زیارتگاه اهالی است .

زرین گول

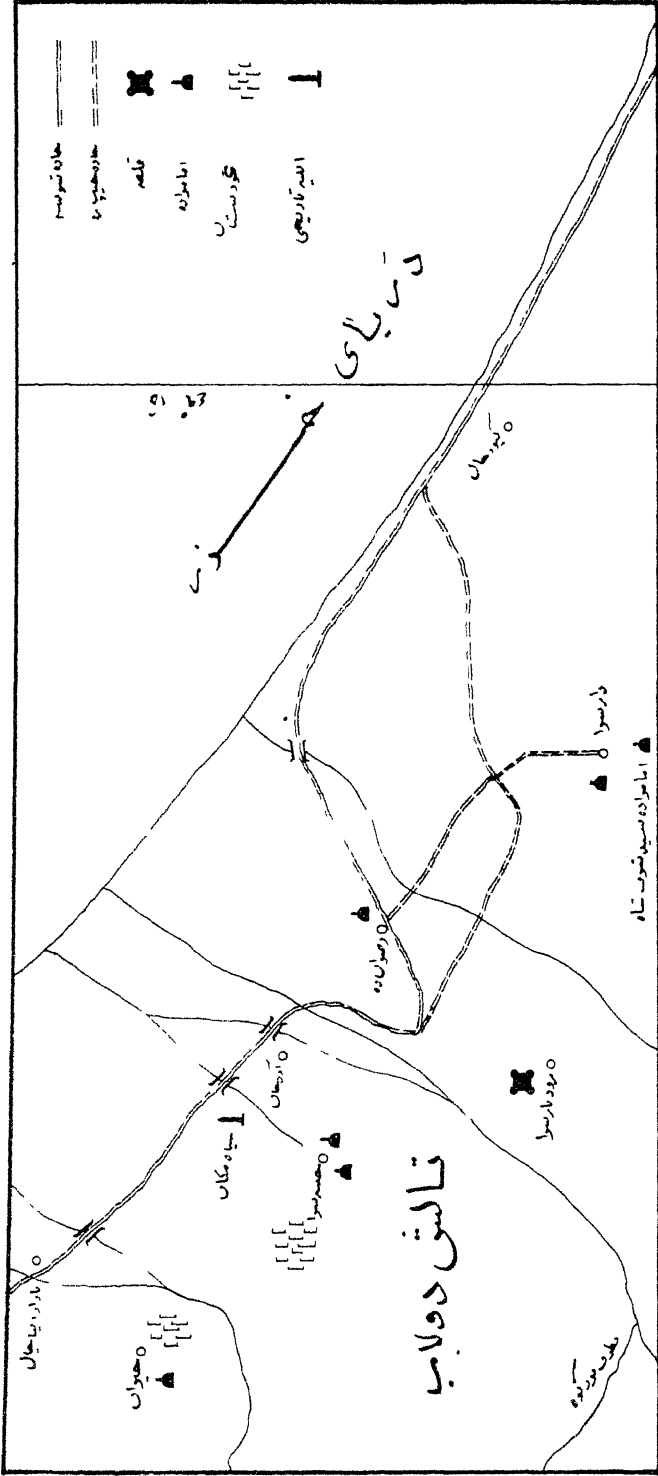
در خوشابر تالش دولاب

بر سر تپهٔ نسبتاً مرتفعی در خوشابر چندین پلهٔ سنگی چین قدیم دیده می شود .

سلطان برزکوه (۲)

بر سامان اسالم و تالش دولاب

بر سر تپهٔ بلندی که سامان اسالم و تالش دولاب است، بنائی از سنگ و گل است. بام این بنا لت پوش و در آن سه مرقداست. حصارى سنگى چن اطراف بناست. پائین این بقعه دهکدهٔ کوچکی به نام «برزکوه» است که دوازده خانوار زهستان و تابستان در آنجا زندگی می کنند. چراغ روشن کردن و تولیت این بقعه با ساکنان این محل است

نقشه شماره بیح مقابل صفحه ۹۰ آثار و مساهای تاریخی قسمتهای ساحلی و پست نالش دولاب

دیده‌ها

بر سامان شاندرمن و تالش دولاب

گوری است که اطراف آن را ناسنگک طبیعی حصار کرده اند . شخصی که در اینجا به حاکم سپرده شده است ، شناخته نشد . مردم زیاد به زیارت این محل می آیند .

بقعهٔ سید نجم الدین

در جنب سرای پره سر تالش دولاب

ننائی است کرسی بلند که دیوارهای آن چوبین و مشبک است و چهار طرف آن ایوانهایی با ستونهای چهارسود دارد . میان این بنای چوبین صندوقی چوبین هرقد سید نجم الدین را پوشانده است . سقف بنا و اشان کشی و نام سفال سراسر است شجره نامه‌ای در دست سید مصطفی موسوی متولی بقعه است که بیش از سیصدسال از تاریخ تحریر آن می گذرد .

بقعهٔ شیخ المعالی

ننائی است تخته‌ای با سقف و اشان کشی و سراسر نام آن لت پوش است .

گورستانهای قدیمی و آثار تاریخی بخش تالش دولاب

۱ - در گدوک چروده (۱) بره سر محلی است به نام زلرز (۲) که شیمنگاه تاستانی است در محلی به نام آهنگر کوله (۳) آثار ساختمانی قدیمی است

۲ - در گدوک چروده ، در محلی به نام شله خوار (۴) آثار ساختمان قدیمی است .

۳ - در چروده در محل کله ژبه (۵) ، قبرستانی قدیمی است .

۴ - در بالای آرده (۶) در محل کفسه (۷) قبرستانی قدیمی است .

(۱) بفتح ج و واو و دال . (۲) بفتح زاء و لام (۳) بفتح لام (۴) بفتح شین و لام و حاء . (۵) بضم کاف و فتح لام و ناء (۶) بفتح الف و دال (۷) بفتح کاف و سین

۵ - درییلاق چروده در محلی به نام خرسی نسا (۱) قبرستانی قدیمی و آثار آجر فراوان است .

۶ - درییلاق چروده در محلی دیان سر قبرستانی قدیمی است .

۷ - در لوئیم پهلوی رجّ دره (۲) پله‌های سنگی چین قدیمی است .

۸ - روبروی قریه پارکام قبرستانی قدیمی است . از کورها اشیاء قیمتی و کوزه‌های سفالین بیرون آورده‌اند . سمت پارهای از کورها اسلامی است و نشان می‌دهد که در قدیم مسلمانان نیز مردگان خود را در اینجا به خاک سپرده‌اند .

۹ - در محل چران ، در اطراف بقعه پیراسد سنگ قبری قدیمی است .

۱۰ - در ملا تره ، جنب ملا محله پره سر سنگهای قبور قدیمی است .

۱۱ - زینل تره ، گوری تنهاست که اطراف آن محجری چوبین دارد .

۱۲ - مسجد سیامکان به نام مسجد سید قادر آقا نسبة قدیمی است .

۱۳ - در دهکده ییلاقی روشنده قبرستان قدیمی بزرگی است و وسط

آن تربت و مزار است .

۱۴ - مسجد و بقعه حیمه سر شفارود

۱۵ - نزه تره در صیقل سرای پره سر

۱۶ - مسجد صیقل سرای پره سر .

۱۷ - مسجد و قبرستان ارده رود کنار کیل دولاب

۱۸ - قبرستان قدیمی ناد تره در اردحان کیل دولاب .

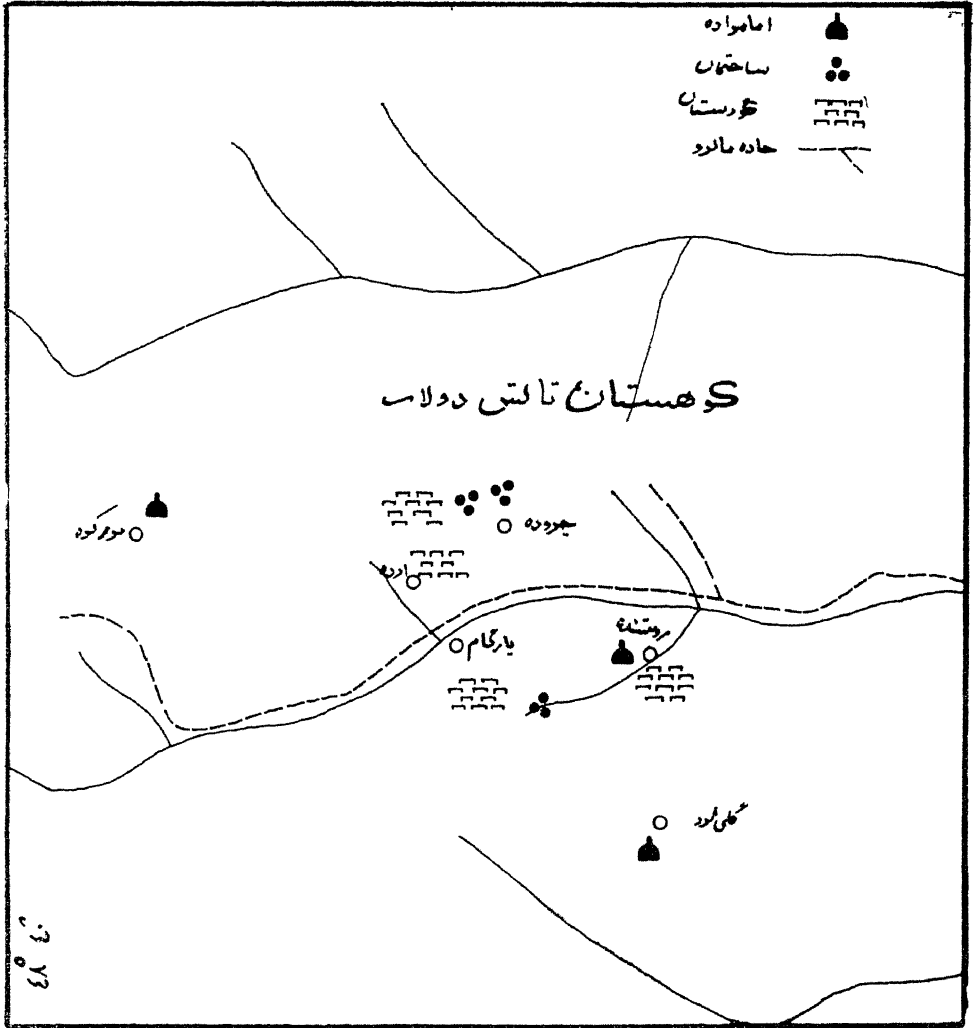
۱۹ - مسجد رود بشت تالش دولاب .

۲۰ - مسجد محمد شعیب در شفارود .

۲۱ - سنگ نوشته بر سر راه و تول کوند (۳) و خوشابر .

(۱) بفتح حاء و نون (۲) نکسر حیم و نون مشهد مفتوح

(۳) بفتح واو و تاء و کسر واو دوم

نقشه شماره شش مقابل صفحه ۹۲ - آثار و بناهای تاریخی کوهستان تالش دولاب.

عکس شماره ۳۸ - نمای شمالی پل قدیمی شمارود در پونل تالش دولاپ

NY 411-1 18 1 PA 5:15 ... Co

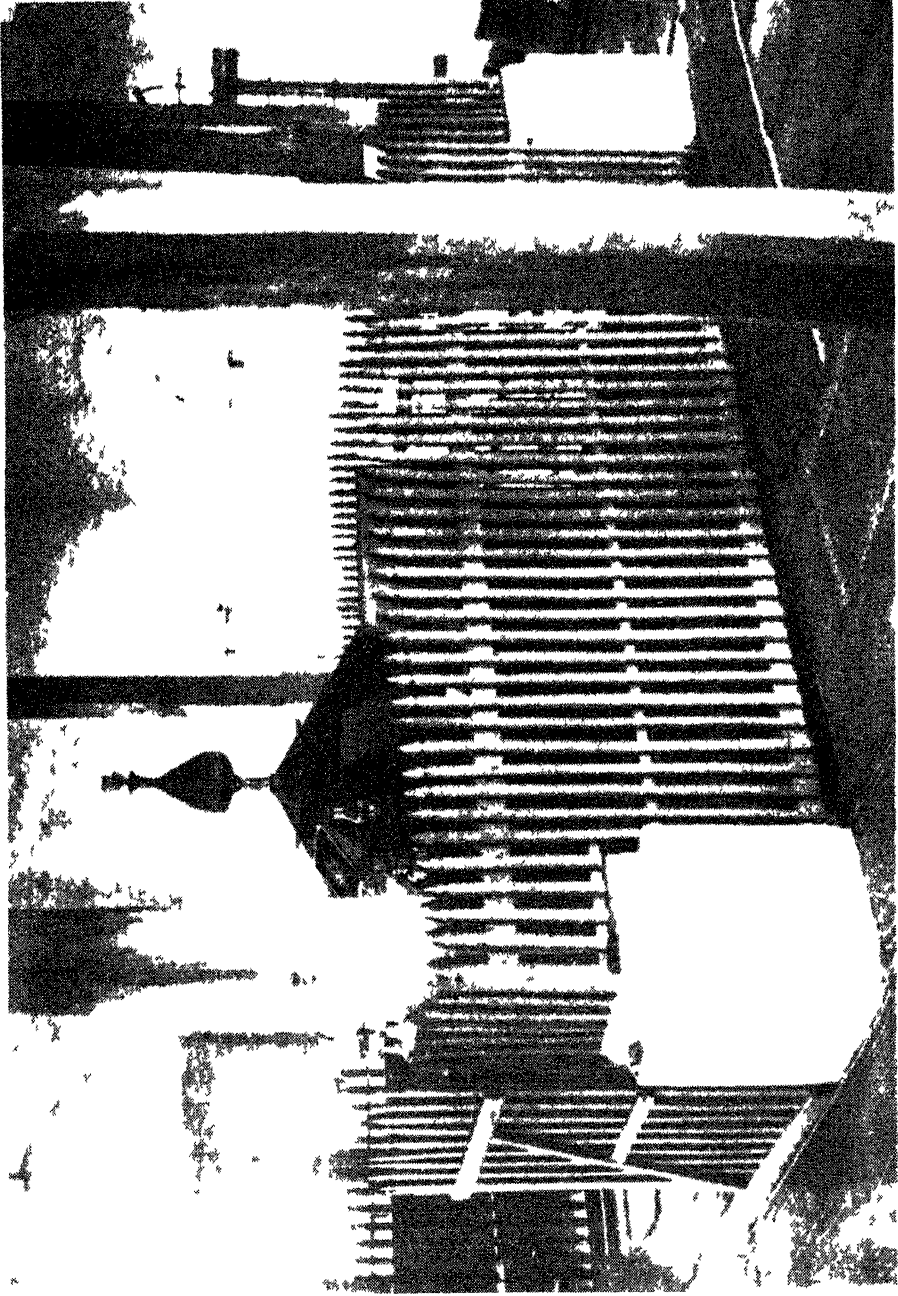

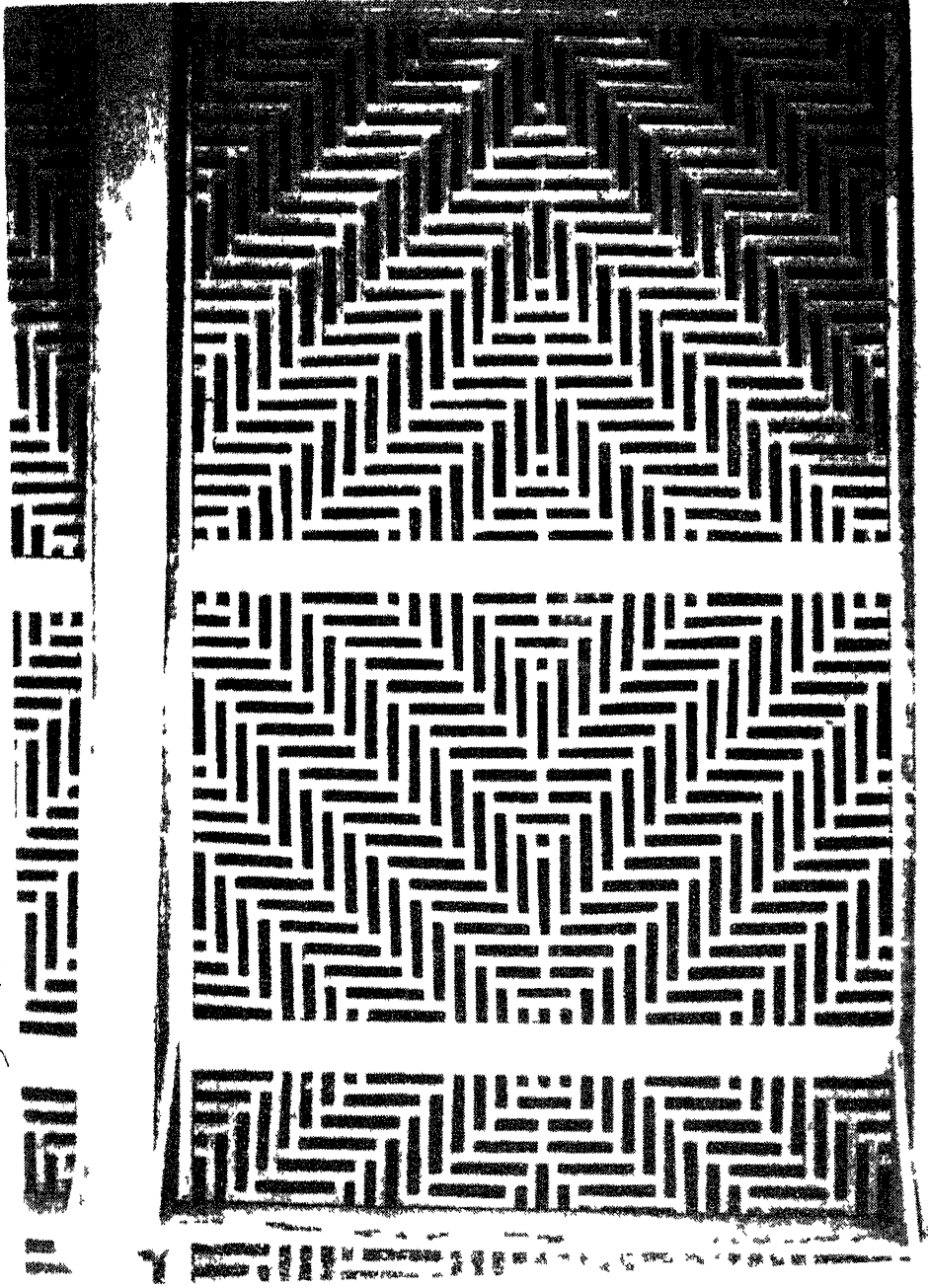
عکس شماره ۴۰ - نمای جنوبی مراد پیرشرفشاه در حاشیهٔ حصار هفت‌دستعل

عکس شماره ۴۱ - نمای شمالی مرادپیرشرفنامه درحاشیه حصارک هفت دستان

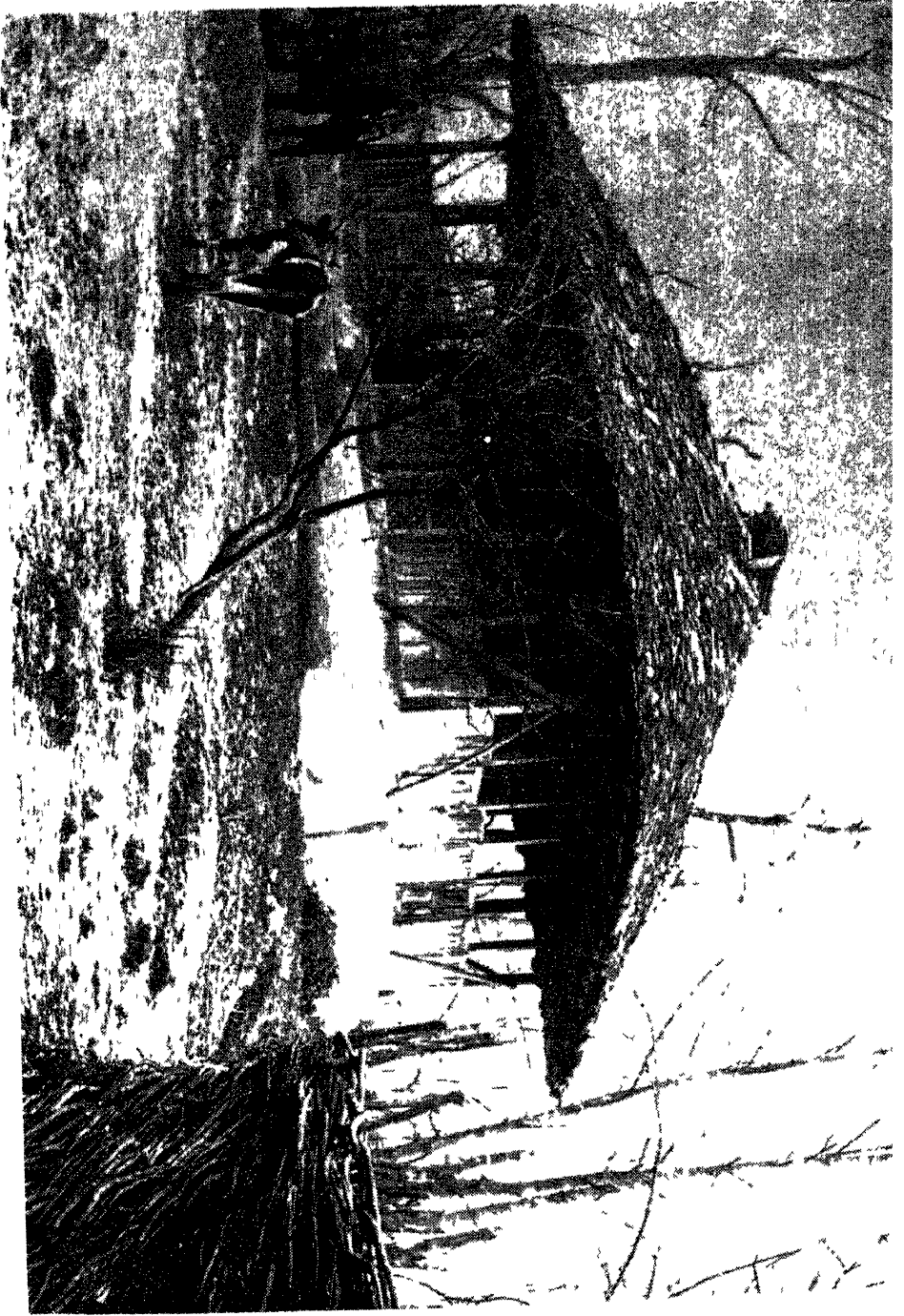
عکس شماره ۴۲ - صندوق و صریح مرفد پیر شرفشاه در حاشیه جنگل همت دمنان

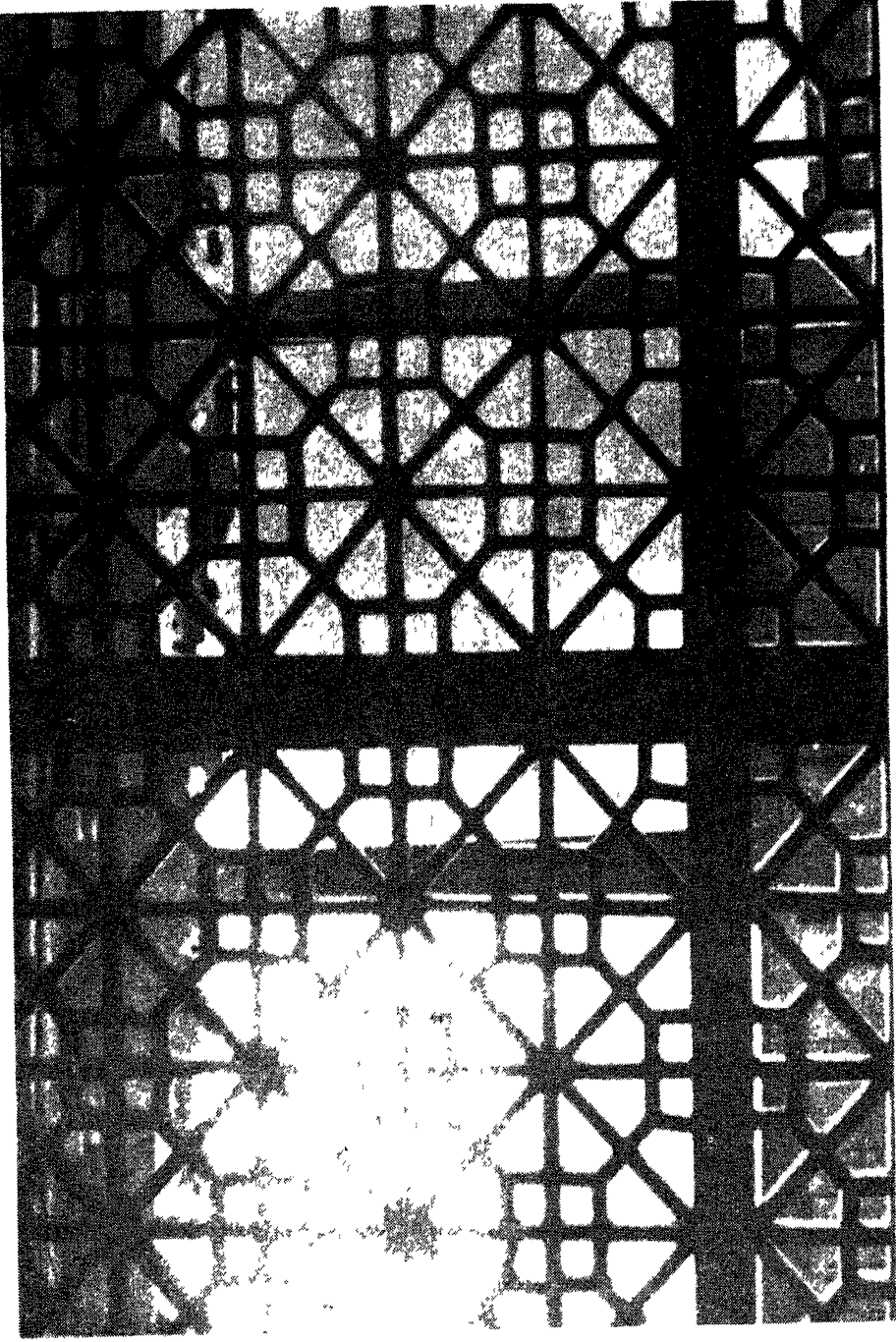
عکس شماره ۴۳ - پنجره‌های مشاک عرفه‌های بالاقین صحن پیرشرفناه ندین شکال است

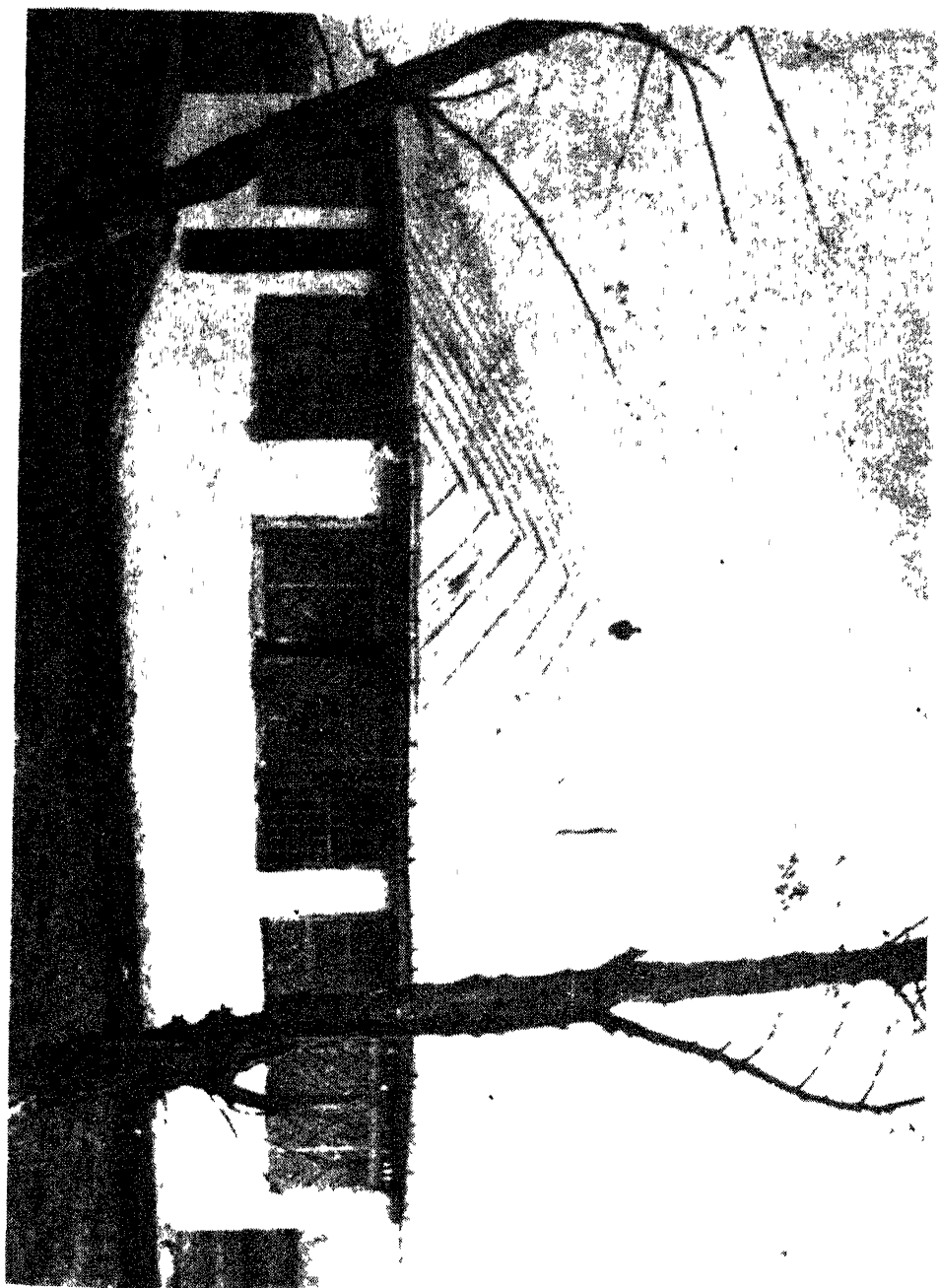
عکس شماره ۴۴ - سنگ سیاهی که جلو در ورودی مرادپیرشرفشاه است

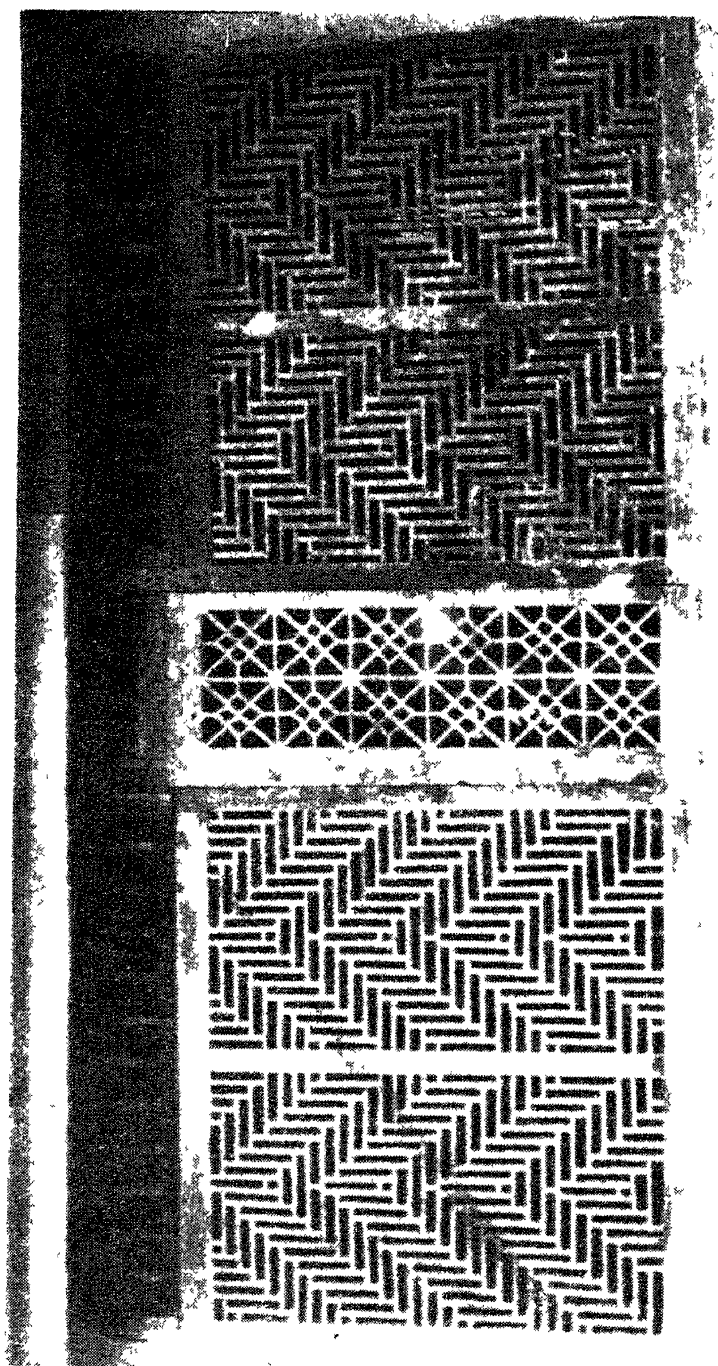
عکس شماره ۴۵ - نغمه سینه نانو، مادر پیرش هفتاه در نزدیکی مراد پیرش هفتاه

عكس شماره ۴۶ - قسمتی اصریح چوبی مشك فقه سیده نابو بردیاك مرادپیر شرو شاه

مکس شماره ۴۷ - مراد سلطان عرب‌ننده در رضوان ده تالش دولت.

عکس شماره ۱۸۲ - قسمتی از دیوار چوبین مشك بقعه ساطال عریب‌سده در رصواں
ده تالش دولاب

عکس شماره ۴۹ - یکی از سنگ‌های قیوری که در قبرستان بقعه سلطان عرب شده است

عکس شماره ۵۰ - یکی از سنگهای قبور قبرستان مراد سلطان عریب بنده در رضوان
ده نالش دولاب

بخش پنجم

۱- جغرافیای تاریخی شاندرمن

بخش شاندرمن از شمال به تالش دولاب، از جنوب به ماسال، از مشرق به گسکر و از مغرب به خلخال محدود می‌شود. این بخش روزی قسمتی از خاک گسکر بوده است.

ملگوف (Melgounoff) در سال ۱۲۷۷ هجری (= ۱۸۶۰ میلادی) می‌نویسد که ساکنان شاندرمن فقیرند و دهکده‌های آن از زمان هدایت خان روبه‌حرا بی‌است.

بیست سال پس از این تاریخ رنوفیف (Zenovieff) شماره دهکده‌های این بخش را هوازی شایسته‌ناره می‌داند که چهارپاره آن خراب است و ساکنان دهکده‌های آبادنیر مردمانی فقیرند. جمعیت این بخش که در آن تاریخ به هزار و دو بیست و پنج تن می‌رسید، در زمان رایینو (۱۳۳۱ هجری) بالغ بر سه هزار تن بوده است. معاش ایشان از رراعت و گله‌داری و برسورداری است و چون بیشتر ایشان گله دارند، همیشه به دنبال چراگاه در دامنه‌های کوه بالا و پائین می‌روند.

دهکده‌های بخش معاف کردنشین است^(۱) کردانی که یک‌روز از ررحان یا حلحال بدین جا آمده‌اند. Haentzsche می‌گوید که اینان به مذهب داودی نای نندند که همان آئین علی‌اللهی است. مانقی ساکنان این بخش شیعی مدهمند حربه‌ای که اهل سنت و جماعت‌اند ساکنان این بخش به زبان تالشی سخن

۱- اولم (بفتح لام) معاف فعلاً برحاست و ساکنان این محل تالش‌اند

می گویند . (۱)

از گذشته شاندنرمن اطلاعاتی در دست نیست و نام این بخش در کتب جغرافیائی و تاریخی به چشم نمی خورد . دهکده بیتم (بکسر تاء) که تا امروز بر جای است در سال ۱۳۳۱ قمری یعنی زمانی که رابینو کتاب گیلان خود را می نوشت حاکم نشین این بخش بوده است .

دهکده چله خانه (بکسر چ و تشدید لام) نیز محل نجفقلی بیگ شاندنرمن بوده است . این مرد در پنج بخش تالش نشین حکمرانی داشته است .

گیلارود حدمیان شاندنرمن و تالش دولا ب است

از شاندنرمن دورا به خلخال می رود . راه دهکده شال خلخال که از لچور و کوسار و دریا و سرخ سنگان می گذرد . راه کلور (بضم کاف و لام) که از روخانه سرو پائین لچور و امرا دول و آویجه پاسر والنزه و سیابیل و گدو ک می گذرد

۲- آثار و بناهای تاریخی شاندنرمن

بقعه امامزاده شفیع بن موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده قشلاق نشین امامزاده شفیع شاندنرمن

بنائی است مربع به ابعاد $3/70$ متر، چهار طرف بنا، ایوانی به طول ۹ متر و عرض $2/70$ متر است و هر ایوان نه ستون چهارسوی چوبین دارد (عکس شماره ۵۱) دیوارهای این بنا چوبین و همشک است، (عکس شماره ۵۲) داخل اطاق و در وسط آن صندوقی چوبین مشبک به طول ۱۸۰ و عرض ۹۵ و ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر است . (عکس شماره ۵۳) صحن امامزاده، دری چوبین به ایوان قلبی دارد این عمارات بر کتیبه بالای در و قسمت بالا پائین چهار حوض آن دیده می شود :

بسم الله الرحمن الرحيم السلام عليكم يا امامزاده شفيع بن موسي الكاظم باعث داني شد علي بن رستم خان عمل خان سعيد .. سيد محمد و احمد بن استاد آقا بابا سارشاك ربود [كذا] ۱۰۷۳ .

این عبارات نامر کب سیاه بر طرف چپ چهارچوب نوشته شده است :
 در آستانه پائین بقعه متر که تاریخ ساختمان معمر کاری به خط جمل و حساب
 ابجدی حک شده به لفظ بود تا خمسک مثلاب و دت اح م س ک ۱۰۷۳.
 سقف صحن بقعه و اشان کشی و از روپل کوبی است . سقف ایوانها و اشان کشی
 خالی بدون پل کوبی و لمه کوبی است . مراسم علم بندی در این بقعه روز اول
 محرم و علم و اچینی روز سیزدهم محرم یعنی سوم امام برپا می شود .
 سنگ قبر کوچکی در قبرستان بقعه است . این عبارات بر آن خوانده شد :
 هذا مرقد مرحوم مشهدی یعقوب علی ولد علی ۱۳۰۶ . نشانها : شانه و مهر .

بقعه پیران بست

در پلنگ سرای شاندرمن

این بقعه ، اطافی مربع شکل است که سه طرف آن ایوان دارد . عرض
 ایوانها ۸۰ سانتیمتر است وسط اطاق صندوقی چوبین ساده است . سقف بنا و
 ایوانها و اشان کشی و سراسر نام آنها لت پوش است . چند اصله درخت آزاد کهن
 که یکی از آنها بوسیده و بر زمين افتاده بود ، اطراف بقعه دیده شد .

بقعه آقا سید ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه السلام

در پاشکم شاندرمن

بنای قدیمی این بقعه را حراب کرده و به جای آن بنای جدیدی برپا
 کرده بودند . بنای جدید مستطیل شکل است و یک راویه آن که نزدیک به مرقد
 است تدویر دارد . صندوقی چوبین ساده به طول ۱۶۹ و عرض ۱۰۸ و ارتفاع
 ۱۱۰ سانتیمتر در یکی از زوایا قرار داشت . سقف بنا لمه کوبی و بام آن حلب
 سراسر است مسجدی متصل به بقعه است . دو سنگ فسیل حازونی که می گفتند از
 محل قبر بیرون آورده اند ، از خارج بر دیوار مسجد نصب کرده بودند و اظهار
 می کردند اینها خط شجری است . مراسم علم بندی اول محرم و علم و اچینی
 هفدهم محرم و گاه بیست و هشتمه صفر در این بقعه در نامه شود .

بقعه ملا محمد

در وزمر (۱) شاندرمن

بنای اصلی بقعه از خارج به طول ۳/۷۰ و عرض ۳/۵۰ متر است صندوقی چون در وسط بناست. سه طرف بقعه ایوان دارد. عرض ایوان جنوبی ۱۷۰ و ایوانهای شرقی و غربی ۹۰ سانتیمتر است سقف هر ایوان بر پنج ستون چهار-سوه تکی است (عکس شماره ۵۴)

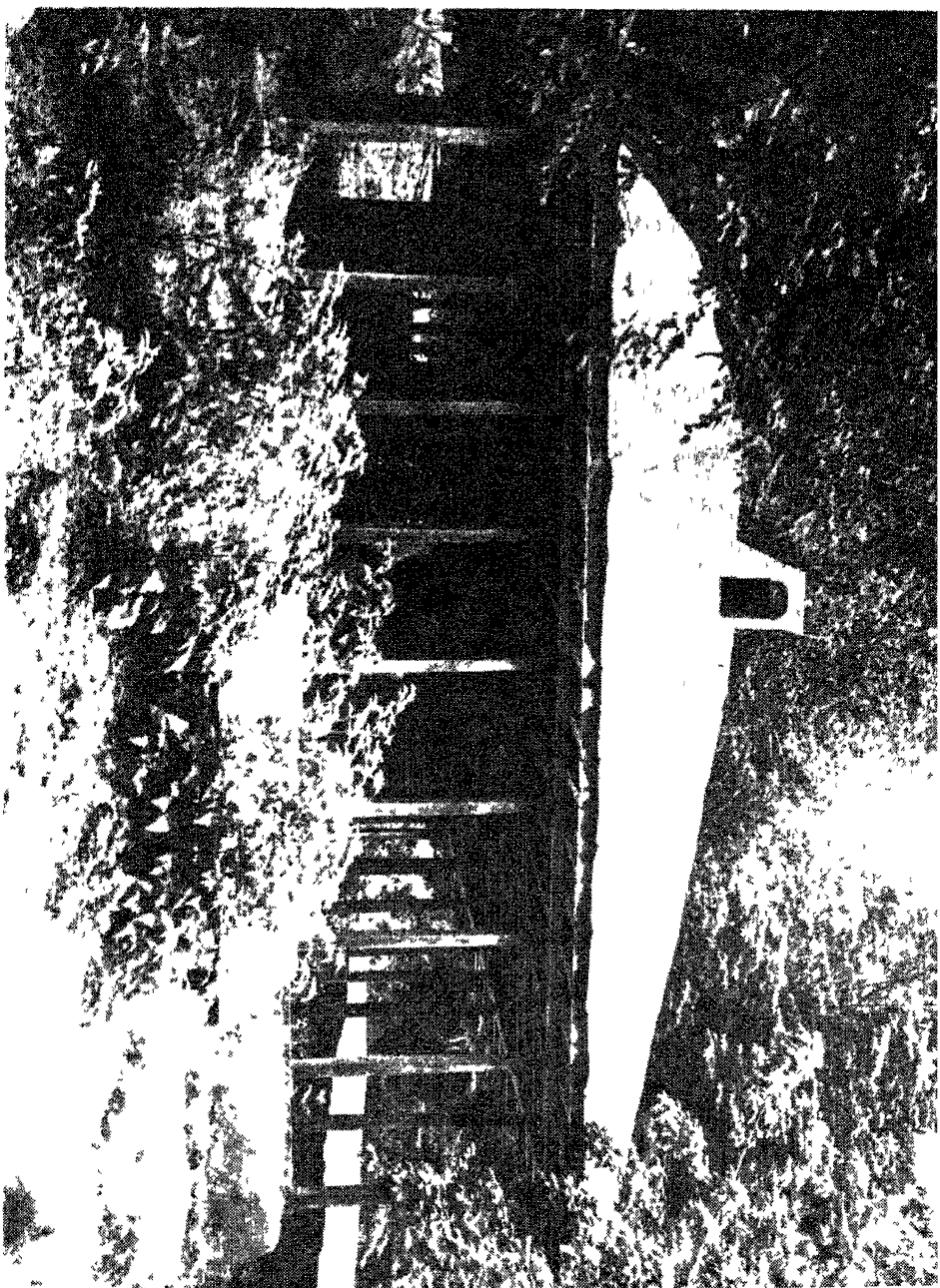
جلوایوانها دستک تکامل دارد. سقف بقعه و اشان کشی و از روپل کوبی است. سقف ایوانها فقط و اشان کشی دارد. بام سراسر بناالت پوش است. دودرخت آزاد کهنسال در پشت بناست. محیط دایره درخت غربی ۴۵۰ سانتیمتر و محیط دایره درخت شرقی ۵۷۰ سانتیمتر است

باقیمانده آثار و بناهای تاریخی بخش شاندرمن

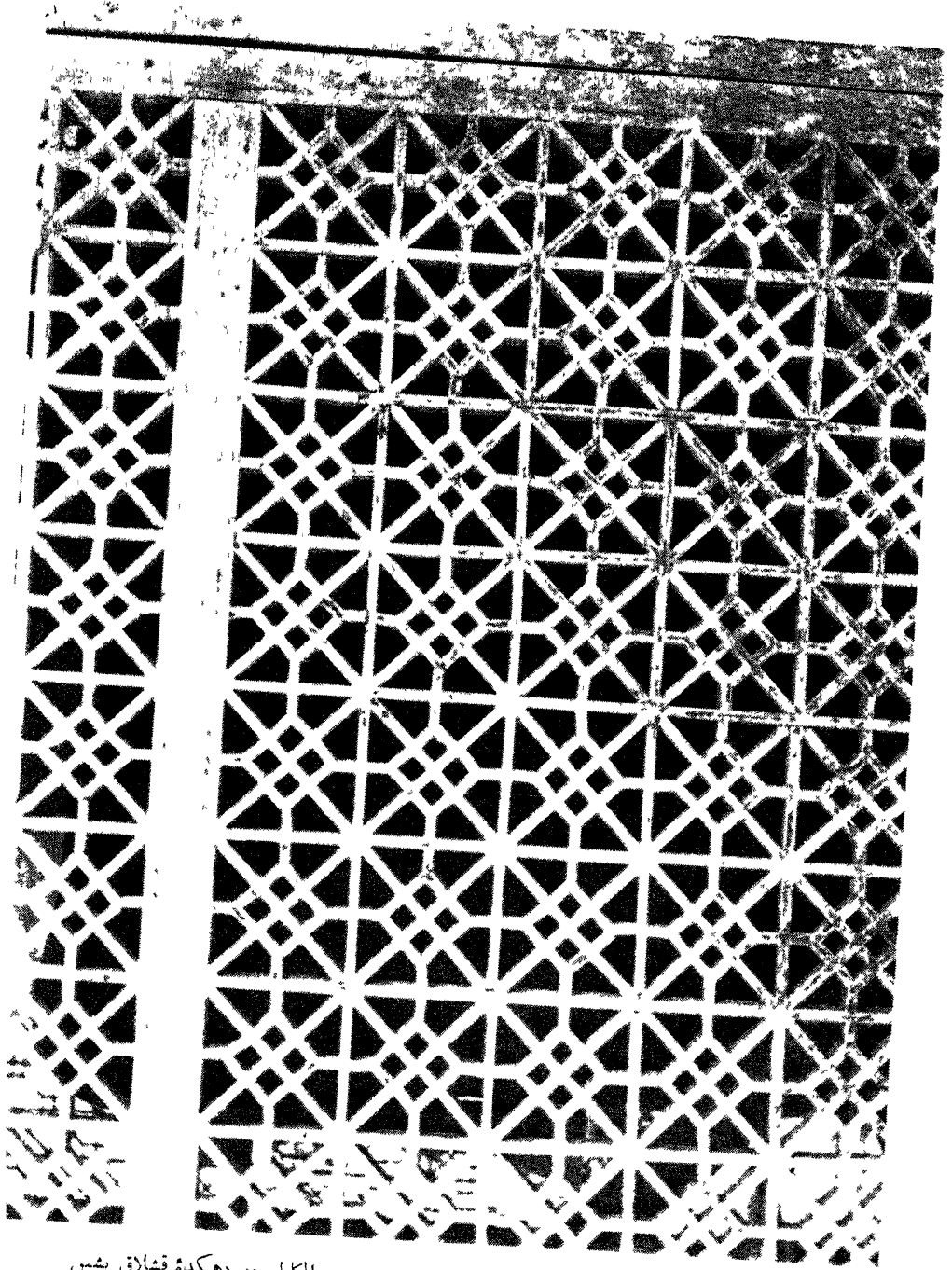
که پاره‌ای از آنها ممکن است بسیار قدیمی باشند

- ۱- بقعه درویش شاهمیر نزدیک دهکده چال سرای .
- ۲- بقعه اولم (۲)
- ۳- مسجد قدیمی چال سرا .
- ۴- سیدرضا مسجد در دیله خان (= دلیجان)
- ۵- مسجد قدیمی آحری و بنای قدیمی حاکم نشین در بیتم (۳)
- ۶- آقاسید عبدالله بن موسی بن جعفر در ملک جهان
- ۷- میرزا علی آقا مسجد در سیادله (۴)
- ۸- بقعه آقا سید محمد و مسجد آن در نایه راد شیخ نشین
- ۹- بقعه میردن (۵) قبرخانه و مسجد آن در ملک گور (۶) شیخ نشین
- ۱۰- بقعه شاه نجف و مسجد شیخ نشین لب جاده نزدیک پل

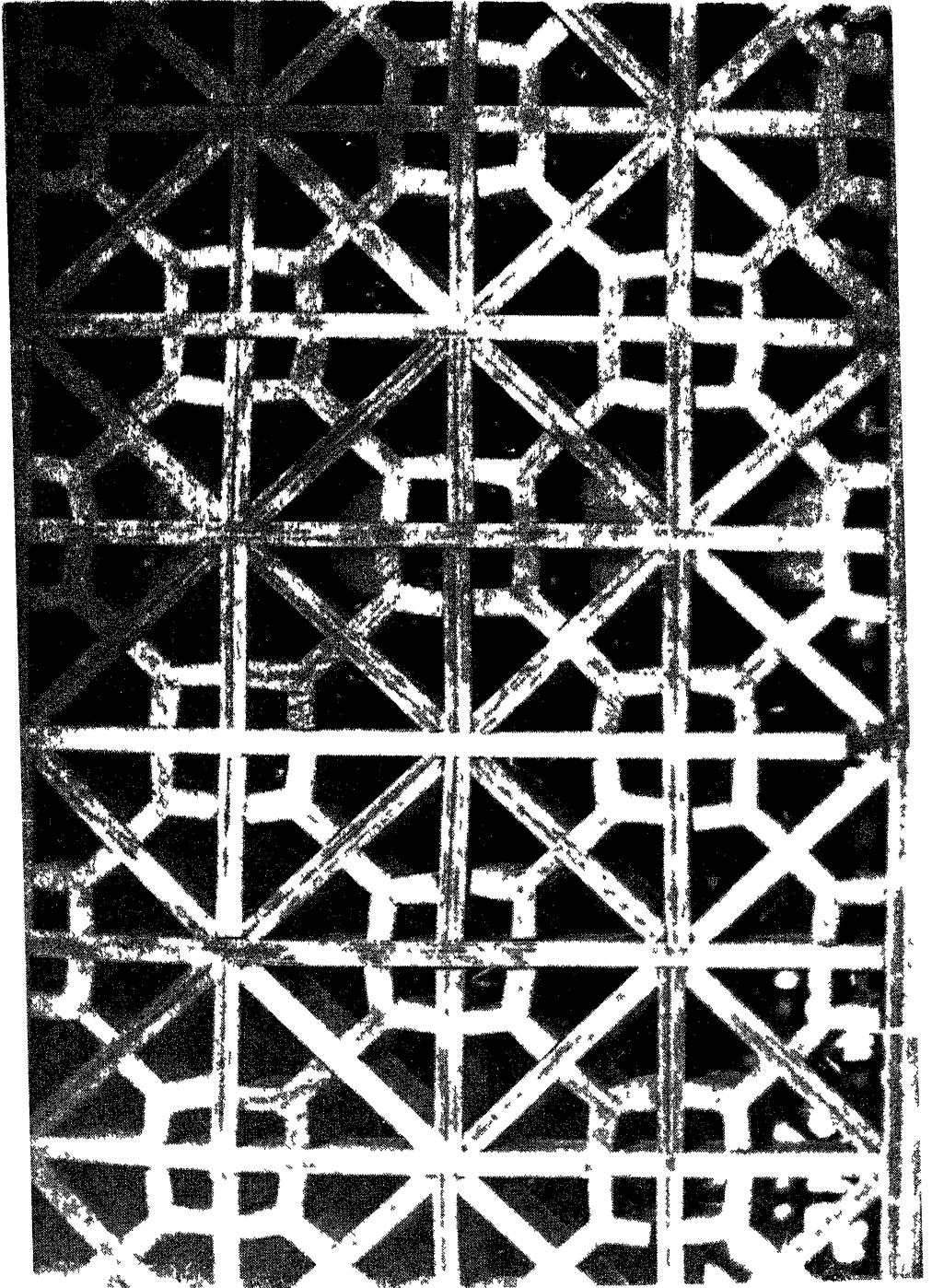
- ۱۱- مسجد شینخ نشین در دهکده شینخ نشین .
- ۱۲- سید مدینه یا بحار سری امامزاده در شینخ نشین
- ۱۳- بقعه حیر سرا با مسجد آن در سلی چر. (۱)
- ۱۴- چله خانه در حنگلی نردیک بیتم. (۲)
- ۱۵- بقعه رشکوم بالای سیاناور (۳)
- ۱۶- قلعه سیاناور
- ۱۷- قلعه کله پیرسر (۴) .
- ۱۸- قلعه دبه گاه (= دیدگاه) .
- ۱۹- بقعه بارگاه برم (۵) در بیلاق شاندرمن .
- ۲۰- قله پشت نردیک بارگاه برم
- ۲۱- کنگک آبی که از کوه سویله سر (۶) به خشک دریامی آید .
- ۲۲- بقعه میان راه شاندرمن به کفوت .
- ۲۳- امامزاده پیلیم (Pileym) معروف به شاه معلم بر سامان میان شاندرمن و حاجال .

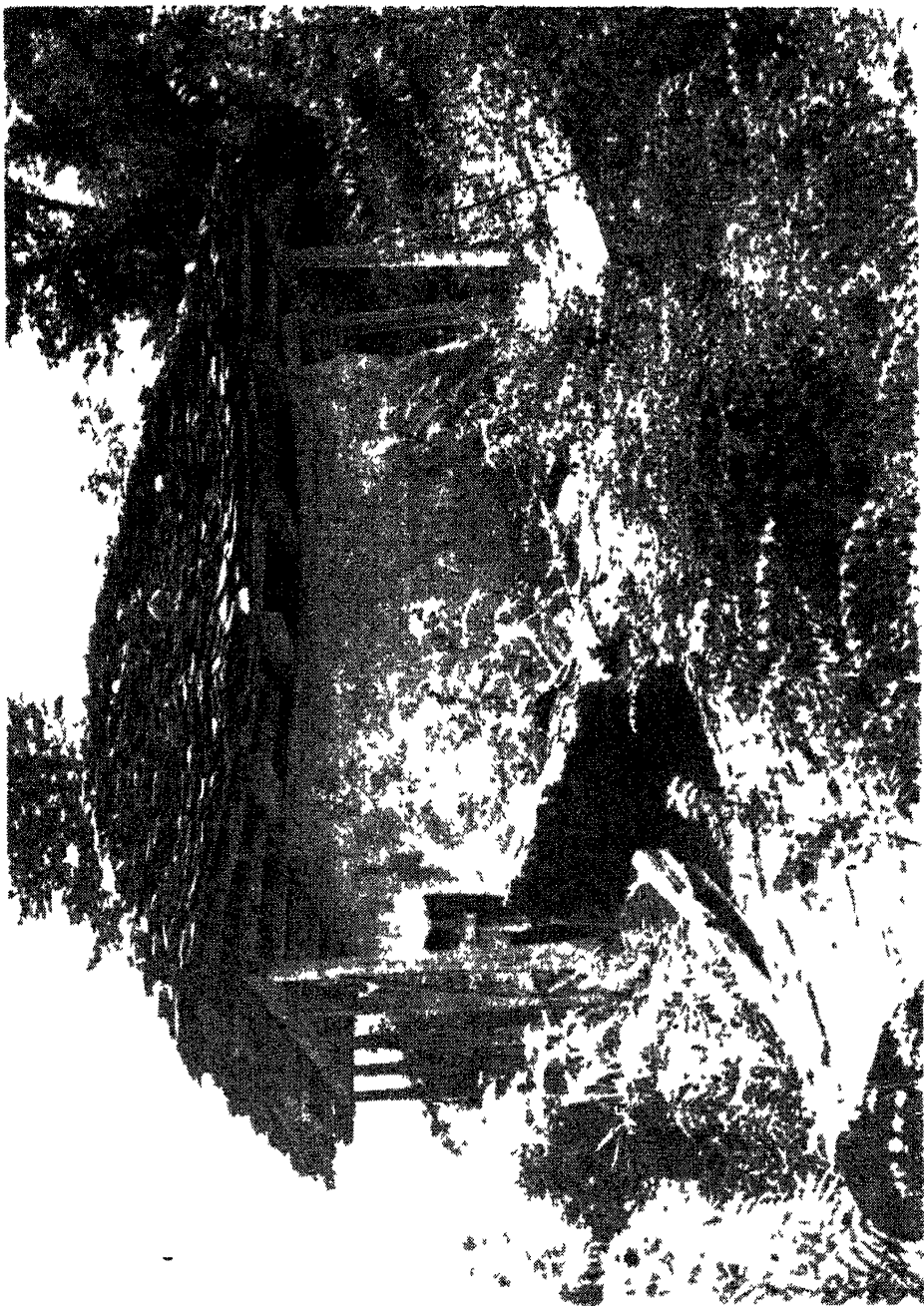

عکس شماره ۵۱- سای امامزاده شهید بن موسی الکاظم علیه السلام در کنگه قفلاق نشین

عکس شماره ۵۲ - دیوار مشبك امامزاده شمع بن موسی الكاظم در دهكده قشلاق نشین
امامزاده شمع شاندزمن

عكس شماره ۵۴ - بقعه ملامحمد درویشتر شاندیز

بخش ششم

۱ - جغرافیای تاریخی ماسال

بخش ماسال در جنوب شرقی تالش و شمال غربی گیلان است. این بخش کوهستانی، در معرب و جنوب غربی خلخال قرار گرفته است. حد شرقی و جنوب شرقی آن فومن و حد شمالی آن گسگر و شاندرمن است. حد اکثر درازای آن از شرق به غرب سی و هشت کیلومتر و بهای آن از شمال به جنوب ده تا دوازده کیلومتر است.

در حانه - در جنوب شرقی مارار ماسال در فاصله‌ای بیشتر از یک کیلومتر در حانه قرار داشته است. این بنا از زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) محل اقامت خان بوده و در حد میان لوحه سرا و وردون قرار داشته است. یازده حابوار از بوکران حان در اینجا اقامت داشته‌اند محل ردگی حواد خان که سائی است دو طبقه با دیوارهای آجری و با می‌لت پوش و حمامهای حراب آن نازمان رابینو باقی بوده است. (۱)

مارار ماسال که دور های شمنه بر دنیا می‌شود، به شمنه بازار تیر معروف است رابینو پس از وصف دکانهای کالی بوشی آن، این بازار را یکی از بازارهای اولیه گیلان می‌داند (۱)

اهالی ماسال تالش اند ربانشان تالشی است و مردمان ترکی و فارسی نیز سخن می‌گویند اهالی این بخش شیعی مدهند

(۱) این بنا که شامل بیست و هشت اتاق بوده است، به دست ورثه حواد خان آتش گرفت و سپس به قسطنطین رومی ورو حتمد و بعداً اراضی آن را پندر نامقلی حان ماسالی خریده است (۲) امروز اطراف این بازار آباد شده است و بناهای خوب ساخته‌اند

رود مهم این بخش، رود ماسال است که از دره‌ای طولانی سرازیر می‌شود رشته کوه‌های شاه معلم در جنوب و کوه‌های پریسبند در مغرب این دره است. سرچشمه رود ماسال از سفیدآب در رشته کوه‌های پریسبند است. این رودخانه پس از رسیدن به ابتدای کوه‌های «اوری» به طرف شمال شرقی می‌چرخد و به زمین هموار ساحلی وارد می‌شود و سپس به طرف مشرق متمایل می‌شود. آب آن در بهار به مرداب ابرلی (= پهلوی) می‌ریزد و در فصول دیگر صرف آبیاری می‌شود. در استفاده از آب این رودخانه، میان اهالی ماسال و کسکر همیشه گفتگوست راه‌شمنه بازار ماسال به ییلاق از کنار همین رودخانه است.

این راه از کنار شالما و سانگه‌وا (= سلیم آباد) می‌گذرد و به سرچشمه ماسوله حائنی می‌رسد. از دهکده شالما تا سرگردنه، مسافت دو کیلومتر سر بالائی است و از سرگردنه به طرف دهکده گیاوز و دیردر خلخال شانزده کیلومتر سرازیری است. فریزر در سال ۱۲۳۸ قمری (= ۱۸۸۲ میلادی) همین راه را طی کرد و پس از دستگیری، دوباره او را از همین برگردانند، اهانتی که بدو در این راه شده است، خاطرات تلخی برای او به بار آورده و یکی دو صفحه از کتاب خود را بایادداشت کردن این خاطرات ساه کرده است (۱)

دکتر فریم‌آب و هوای ییلاق ماسال را می‌ستاید و می‌نویسد که در ساینس ییلاقها برتری دارد

۲- آثار و بناهای تاریخی بخش ماسال بقعه

آفاسد رضاعلی و آفای سندهر علی پسران امام موسی کاظم علیه السلام
در شالما (۲) ماسال

دیوار اصلی بقعه حویس و مشبك و طرف است طول و عرض آن ۳٫۹۰ متر

(۱) فریزر ص ۲۵۵ - ۲۵۶ (۲) شالما در دهستان ماسال شاددرمن
شهرستان طوالش پنج کیلومتری حموف عربی بازار ماسال سر راه عمومی ماسال به حاجال
(۹، ۵، گ، حه افمائ،)

و ارتفاع آن ۲/۱۰ متر است (عکس شماره ۵۵) در کنج ایوان شمالی دری است که از آن می‌توان وارد بنای اصلی بقعه شد. صندوقی چوبین در وسط صحن است که طول آن ۱۹۰ و عرض آن ۱۷۰ و ارتفاع آن ۱۳۰ سانتیمتر است. (عکس شماره ۵۶) طاق این صندوق گهواره‌ای است. سقف داخلی منشور مربع القاعده و روی و اشانه‌های آن پل کوبی با درز پوش زده است. چهار جهت اصلی بنا، ایوان دارد. طول ایوانها ۶/۷۰ متر و عرض آنها ۱/۳۰ متر، غیر از ایوان شمالی که عرض آن ۱/۳۵ متر است. حوا ایوانها دستک تکامل است ستونها چهارسو و دارای سرستون طریب است و هر طرف بنا شش ستون دارد. سرنال و بن نال چهار-سوست لبه بنای سابق يك دشته بوده است، بسا ر حلب سر شدن دو دشته شده است (عکس شماره ۵۷) در محوطه اطراف این بقعه پنج اصله درخت آراد قد می است و به کهن ترین آنها خیل زیاد بسته اند. سیزده بیت شعر با حط نستعلیق بر تخته‌های نوشته و به دیوار مشمک بقعه آویخته اند. بیت اول این قصیده چنین است:

هست این دو شاهزاده ز اولاد مصطفی اس امام هفتم و ساکن ده شالما

بقعه

سید صفی‌الدین بن سید اسماعیل بن شیخ صفی‌الدین اردبیلی (۱)

در مهر محله (۲) ماسال

بنای اصلی بقعه اطاقی است به طول ۶/۹۰ متر و عرض ۳/۹۰ متر صندوقی ساده و تخته‌ای به طول ۲/۲۵ و عرض ۱/۹۵ و ارتفاع ۱/۸۵، مربعی سید صفی-الدین را پوشانده است. صاع شمالی بقعه دارای سه درازی در ایوان و دو دنجرة نورگس مشمک است. در صاع حموی فقط دو دنجرة نورگس مشمک است. طرف غرب، دو دنجرة رو پوش دار و طرف شرق، در ورودی بقعه است که از ایوان بقعه وارد صحن می‌شود. سراسر سقف لمبه کوبی و نام حاج سراس (عکس شماره ۵۸)

(۱) ، ایماک طاهر آ شیخ صفی‌الدین سید نیست می‌دانیم نارما دکان او نه چه سببه مقام سیادت رسیده اند (۲) مهر محله ده اردهستان ماسال بخش ماسال شاددرمن شهرستان طوالش. (فرهنگ جغرافیائی)

جلوایوان را دورتادور ارسی کرده‌اند. بریکی از درهای ارسی بقعه این عبارات نقر شده است .

بانی این خانه جناب آقای سید میر منصور سلمه الله تعالی در عهد دولت ابد مدت جلوس مظفر الدین شاه اتمام پذیرفت . عمل استاد رمضان گیلوانی (۱) کاتب مهدیقلی پیچی ثیل ۱۳۱۴

بقعه‌ای

در چسلی (۲) ماسال

صندوقی چوبس و ساده در وسط و اطراف آن ضربی مشك است که قسمتهای بانی آن تخته‌ایست و چهار طرف آن ایوان دارد ، دوطرف آن ایوان کتابی و دوطرف دیگر پهی تر است ، سقف بنای اصلی و ایوانها لمبه کوبی و نام هر دو حلب سراس است .

بقعه و مسجد سنگ بست ماسال

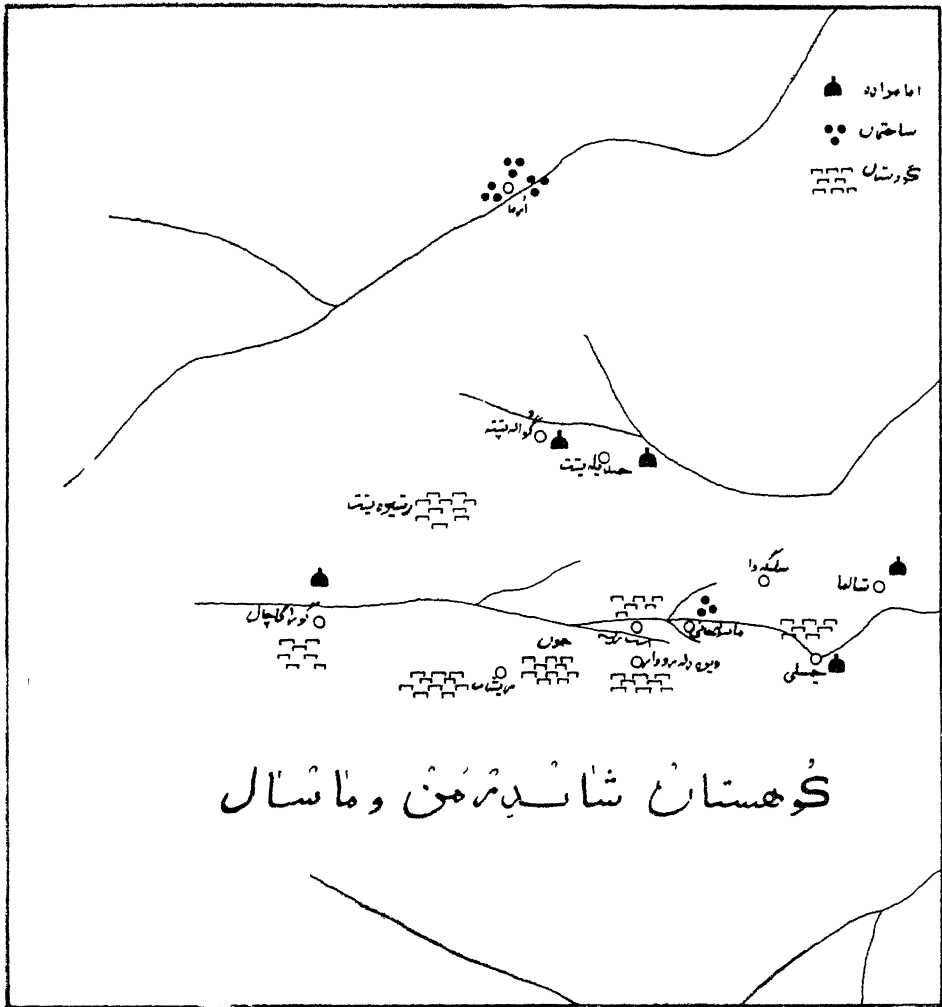
بنای بقعه بسیار ساده با صندوقی چوبس و ساده در بالای بایه‌ای سیمانی است و مسجدی ناره ساز روبروی آن بدون هیچگونه هنر و آرایش ساخته‌اند نام هر دو ماحلب سراس است در محوطه اطراف بقعه و مسجد قبرستانی قدیمی بدون سنگ قبر است

قلعه کول

نردیک به کش خانی ماسال

ارتفاع تمه‌ای که قاعه بر آن بنا شده است در حدود دو بیست متر از سطح شالی - رارهای اطراف بلندتر است خرابه‌های قلعه زیر ریشه‌های درختان و عانف و کرف پنهان است باره آحرهای فراوانی در بالای این تمه دیده‌شد چون آحر درستی پیدا شد ، ابعاد آنها معلوم شد ضخامت آحرها از سه تا چهار سانتیمتر بود

(۱) گیلوان اردیبه‌ای حاجال است .

نقشه شماره هفت مقابل صفحه ۱۲۰ - آثار و بناهای تاریخی کوهستان شادرمن و ماسال

قلعه تاس کوه

در وعده گناه ماسال

قلعه ای قدیمی بر یکی از ارتفاعات این محل ساخته بوده اند فعلاً هیچگونه آثاری دیده نشد.

محل‌های تاریخی و قبرستان‌های قدیمی

بخش ماسال

احتمال می‌رود در محل‌های زیر روزی پس از حفاری آثاری تاریخی و قدیمی به دست آید.

- ۱ - شهر گاه ، خرابه‌های شهری قدیمی است در شمال عربی ماسوله خانی.
- ۲ - بقعه کرده کوه فرسیده به بیلاق تنیان^(۱) بر مرز و حدود ماسال و تنیان.
- ۳ - بقعه گواله پشته^(۲) و گورستان اطراف آن. (عکس شماره ۵۹)
- ۴ - بقعه رشیره پشت^(۳) در بیلاق رشیره دشت ماسال، میان دو محل رشیره - پشت و گورا گاجال است .

- ۵ - بقعه خمدیله پشت^(۴) در بیلاق خمدیله پشت ماسال این بقعه میان چند محل بیلاقی است : ۱ - خمدیله پشت . ۲ - بواشر^(۵) . ۳ - لیه^(۶) . ۴ - شمیرا^(۷) . ۵ - خری دول .

- ۶ - بقعه شاه معلم و حواهرش در مرز و سامان بیلاق ماسال و ماحلان شاهرود خلخال است.

۷ - گورستان خون

۸ - گورستان ویره دله رووار.^(۸)

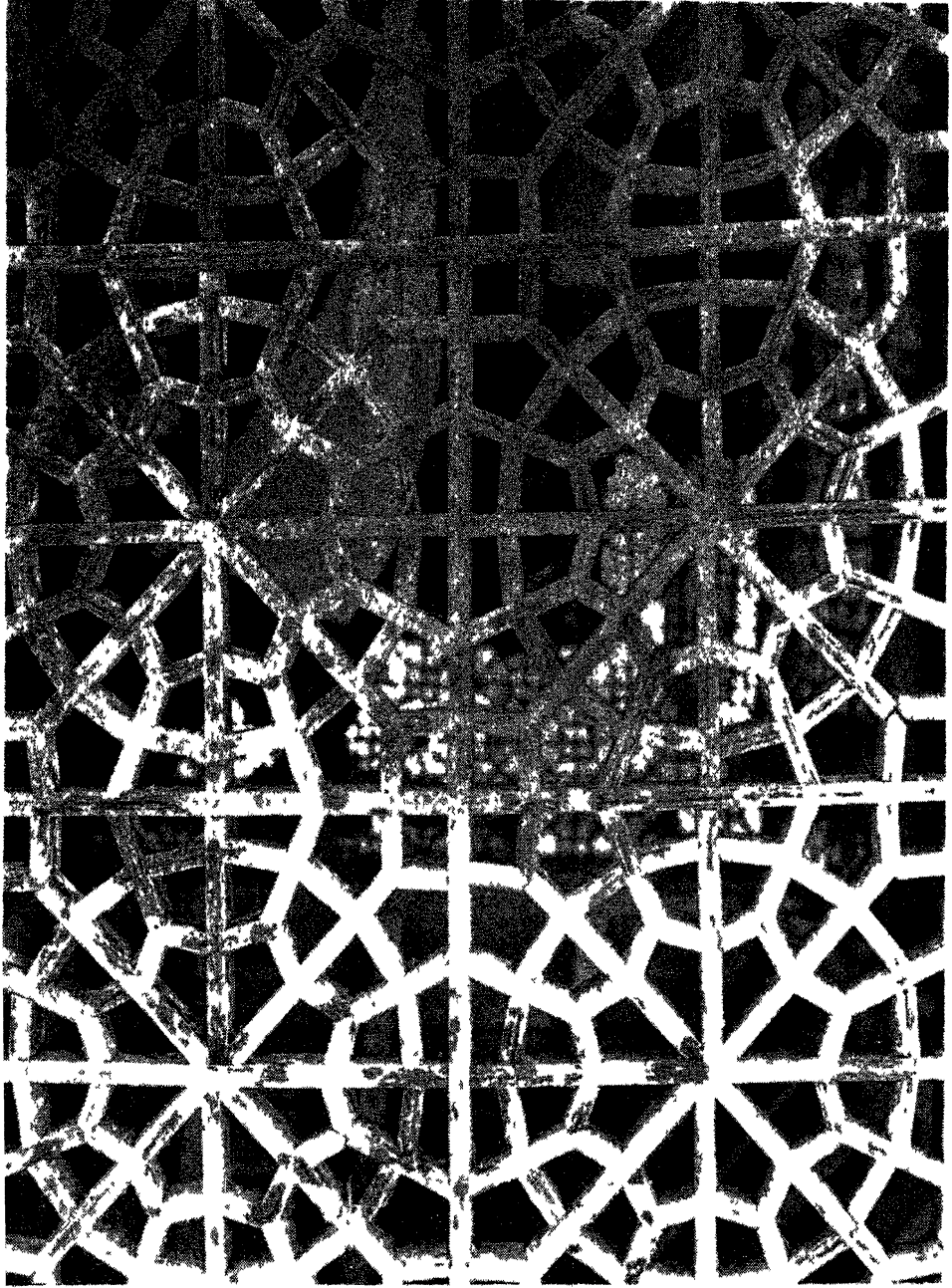
- ۹ - گورستان ریشاب و اسنه ریه - گورها سمت قبلی نیست . شمشیرو

پیکان و لوازم زندقی از آنها بیرون می‌آید

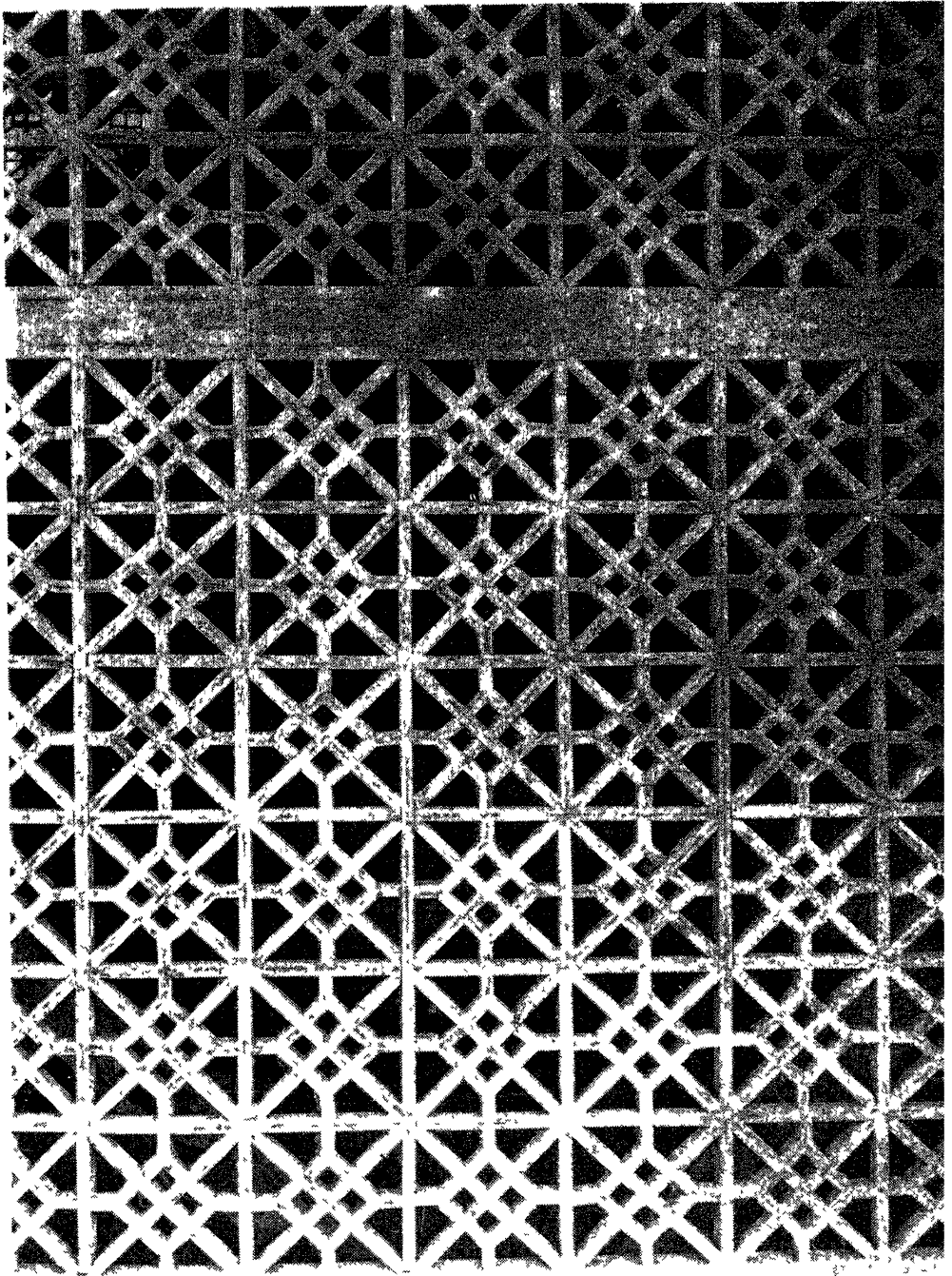
(۱) بفتح تاء (۲) بضم کاف و فتح لام (۳) بفتح راء (۴) بفتح حاء (۵) بفتح

بوس و شین (۶) بکسر لام و فتح یاء (۷) بفتح شین . (۸) بفتح راء و دال و لام

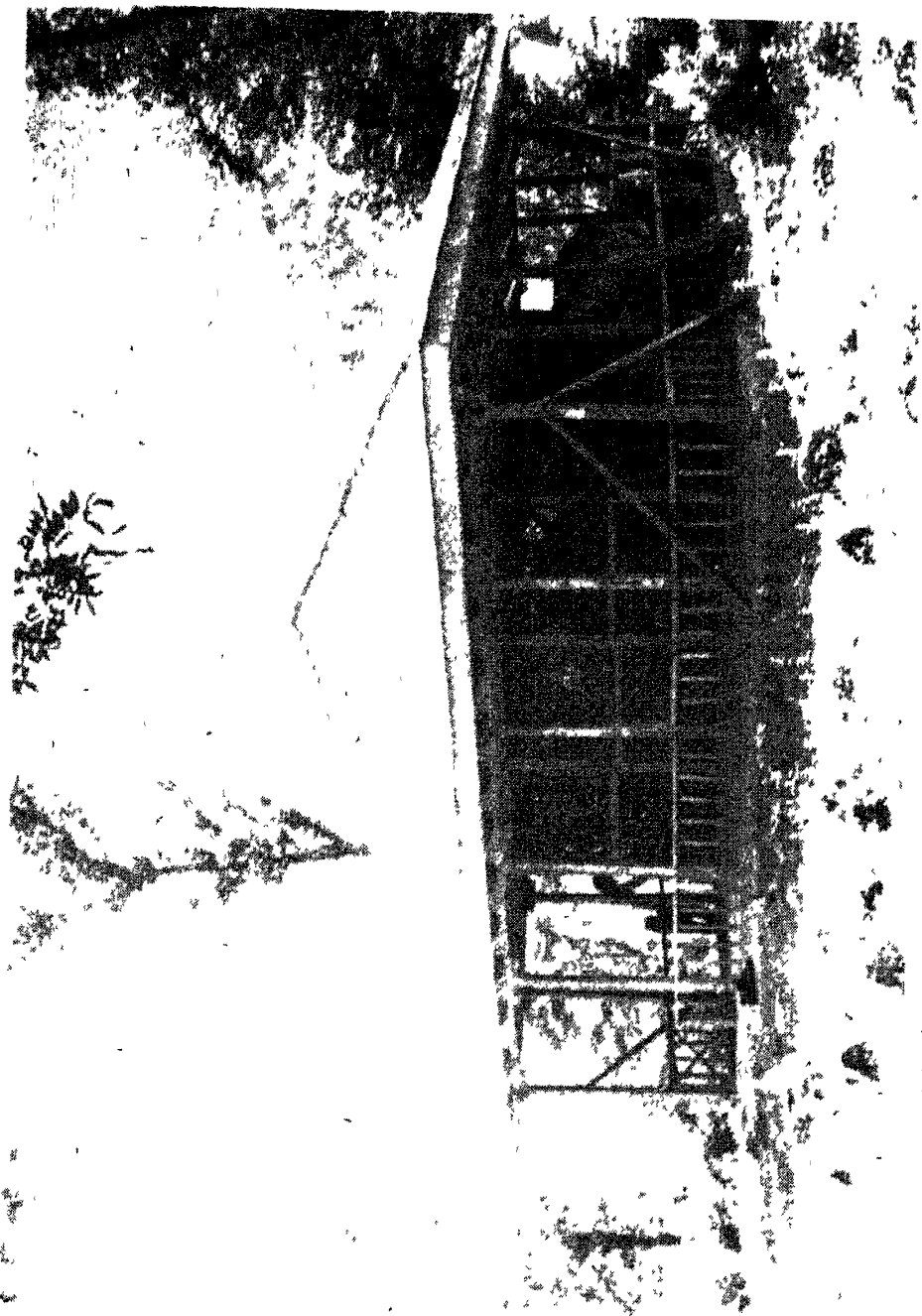
- ۱۰ - سردوراهی دورو باران که حاده می ساختند گورستانی قدیمی پیدا شد.
- ۱۱ - گورستان گورا کاچال بیلاق ماسال قدیمی و اسلامی است
- ۱۲ - گورستان بقعه رشیره پشت .
- ۱۳ - گورستان سلنکه و ا (= سلیم آباد) گورها سمت قملی نیست .
- ۱۴ - گورستان شهر گاه . پاره ای از کورها سمت قبلی دارند .
- ۱۵ - گورستان میله سرا ، گورستانی قدیمی است .

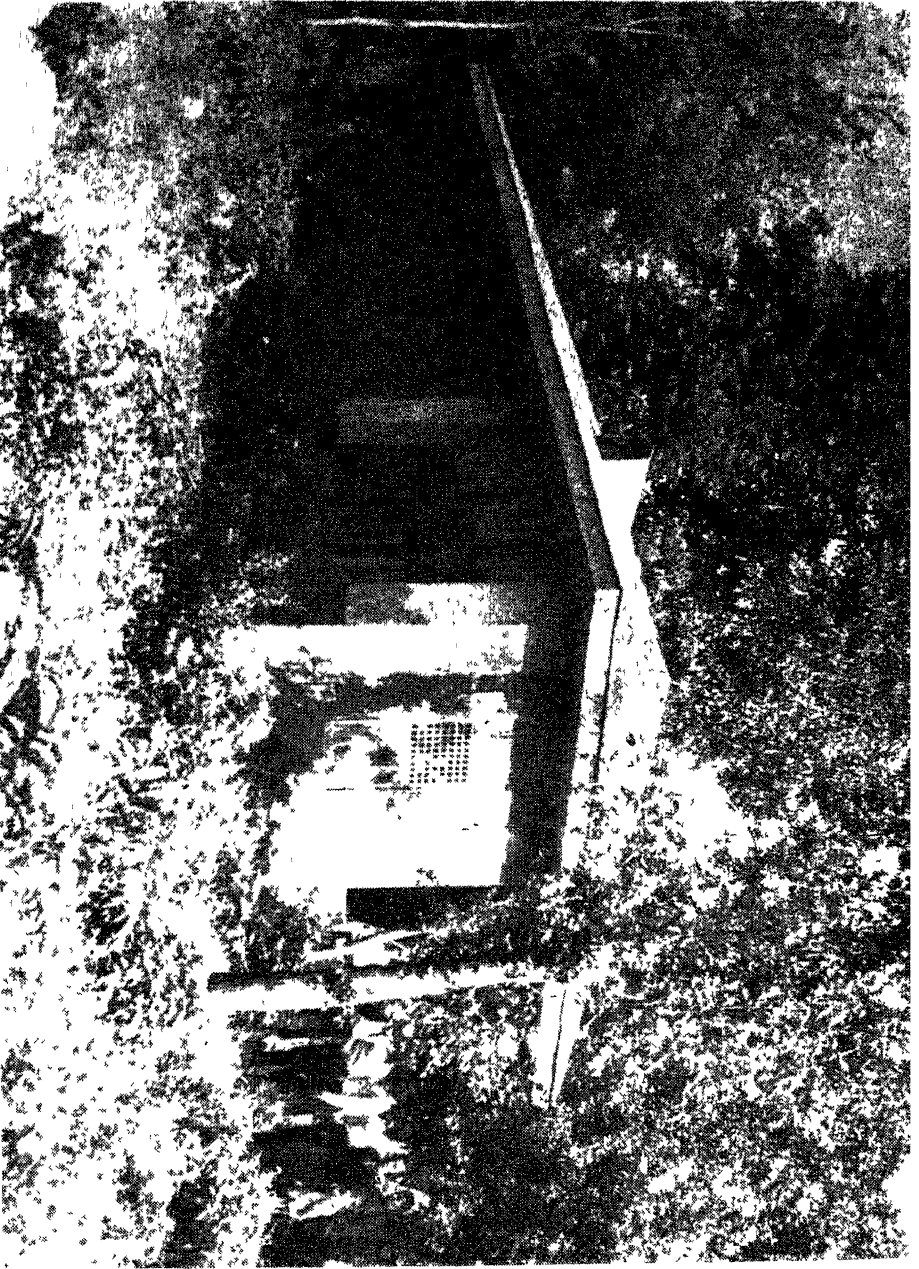
عکس شماره ۵۵ - قسمتی از دیوار مشک زخمه آقازسغالی و آقاسد مهر علی ایدان
ایران - مازندران - ۱۳۱۰ م. ایدان

عکس شماره ۵۶ - صریح چوبین آقا سیدرضا عالی و آقا سیدمهر علی انبان امام موسی کاظم
عایه السلام در شالهای ماسال.

عكس شماره ٥٧ - نقه آفاسيدردصاعلى وآفاسيددمهرعلى ايمان موسى الكاظم عليه السلام

عکس شماره ۵۸۶ - امامزاده سیدصیقل‌الدین سیداسماعیل بن سیدعاشق بن شیخ صغری‌الدین
اردبیلی در همین محله ماسال

عکس شماره ۵۹ - شمعهای در گوراله پشته بیلاق ماسال

بخش هفتم

۱ - جغرافیای تاریخی ماسوله

ماسوله بخشی کوهستانی است که در غرب جنوب غربی فومن است. از طرف شمال غرب به ماسال، از طرف غرب به خلخال، از جنوب به پشتکوه خمسه زبحان و از مشرق به فومن محدود می‌شود. درازای آن از شمال به جنوب دوازده کیلومتر و پهنای آن از شرق به غرب سی کیلومتر است.

میرظهیرالدین در کتاب خود چهار بار از «موسله» یاد می‌کند که همین ماسوله امروزی است. (۱)

نامهای قدیمی این بخش. خورتاب حاسی و بیشة المقر و ماسالار بوده است

گروهی می‌گویند که در قرن سوم هجری وقتی که سیدحلال‌الدین اشرف در طارم شکست خورد، عون بن محمد بن علی که همراه او بود، زخمی برداشت و به ماسوله آمد و به خودابی برخورد و به او گفت که حسداورا هر جا یافت به خاک بسارد. پس او به خاک سپردن حسد او، چوپانان یکی پس از دیگری خانه خود را در حوار قبر او ساختند تا آبادی ماسوله به وجود آمد.

در نسخه خطی تاریخ سالوک معلم جنب آمده است که پس از شکست سالوک معلم دریای قلعه شمیران، دو نفر از شاگردان او که دو برادر به نام علی و رین علی بودند، به ماسوله آمدند و اهالی را به دین اسلام مشرف کردند. افراد جدید الاسلام گرد این دو قبر جمع شدند و کم‌کم زیارتگاه عمومی شد

(۱) تاریخ گیلان و دیلمستان ص ۲۴۲ و ۳۰۰ و ۳۱۳ و ۳۶۶

گروهی دیگر می گویند که در زمان مختار که در تعقیب قاتلان حضرت حسین علیه السلام کوشش می شد، کسانی از ساکنان موصل و کرکوک به کوهستان غربی کیلان افتادند. کسی که اهل موصل بود ماسوله را ساخت و آنکه اهل کرکوک بود کرگان رود را بنا کرد.

بیشتر این گونه اخبار که در کیلان سینه به سینه نقل شده و امروز نیز از زبان ساکنان دیه او شهرها شنیده می شود، متکی بر «کتاب مستطاب شرح جنگهای امامزاده حضرت سید جلال الدین اشرف برادر حضرت رصاعلیه السلام و شهادت آن نزرگوار» می باشد. این کتاب بی شک از ساخته ها و پرداخته های دوران صفویان است و مطالب آن از شیخ ابوسعید خوارزمی، شخصیت دروغینی نقل شده است و با هیچیک از کتب تاریخی سازش ندارد. (۱)

عجیبتر اینکه در زمان حاضر در کتاب شیخ زاهد، دیل دهستان ماسوله مطالب زیر را می خوانیم:

«دهستان ماسوله بیست و هفت قریه دارد که همگی در کوهستان واقع اند از انبیه تاریخی در ماسوله يك بقعه به اسم عون بن علی (۲) است که در داخل آن سنگهای مرمر حجاری شده قرار دارد و تاریخ بنا را به ۱۲۰۰ سال قبل نسبت می دهند و همچنین در آن که ۷۰۰ سال از تاریخ آن گذشته قابل توجه است و بئر مسجدی به نام مسجد صاحب دارد که ۴۰۰ سال از تاریخ آن گذشته است. (۳)

توقع ما از مأموران اداره آمار و سرشماری بیش از این نبوده و نیست ولی حای تعجب است که آقای محمد علی کیلک که خود اهل قمع و مطالعه هستند، این مطالب بی اساس را نقل کرده اند. نگارنده که در ماسوله بنای هزار و دو بیست ساله و در هفتصد ساله و مسجد چهار صد ساله ندید

(۱) این کتاب برای آخرین بار در چاپخانه اسلامی رشت با حروف سربی چاپ شده

است (۲) در اصل ابن علی به حای عون بن علی (۳) شیخ راهد کیلانی تألیف

محمد علی کیلک ص ۱۱۴ به نقل از جلد اول کتاب اسامی دهات کشور ص ۱۲۶ سال ۱۳۲۹

سران وتیره‌های ماسوله:

در زمان هدایت خان، محمد رضا خان و فتحعلی خان ایل بیگی بودند. شیرادبیک پسر میرزا علی اکبر پسر اسدبیک که از بازماندگان فتحعلی خان بود، روی اصل وراثت حاشینینی، بالقب کلانتر، نزرک ماسوله شد به همین جهت طایفه ایل بیگی سران ماسوله شدند.

طایفه دیگر ماسوله بازماندگان حاجی یوسف تریزی هستند که در زمان کریم خان زند از تریزی، به ماسوله آمده است. اینان تا زمان تقسیمات جدید مالیاتی به دست مشیر السلطنه از پرداخت مالیات معاف بوده‌اند، زیرا که ایشان در استحکامات ماسوله با طایفه زند که کریم خان ایشان را بدین جا فرستاده بود، یاری کردند. ماسوله همیشه حره فومن بوده است، تغییر از چند صباحی که در زمان فتحعلی شاه، زیر نظر رئیس قورخانه اداره می‌شد، زیرا در این جا گلوله‌های توپ برای توپخانه ایران می‌ساختند (۱)

این ناحیه فقط یک دهکده دارد و آن دهکده ماسوله است که ارتفاع آن هزار و پنجاه متر و درسی و شش کیلومتری عرب فومن است، سه طرف آن را کوه فرا گرفته و در شیبی تند بنا شده است که گاهی بهمن از این شیب پائین می‌آید. (عکس شماره ۶۰) فریزر در سال ۱۲۳۸ قمری شرحی راجع به محل این دهکده و بناهای آن نوشته است

در تادستان، گرمای ماسوله غیر قابل تحمل است. در زمان راینو (۱۳۳۱ قمری) دهکده ماسوله به پنج محله، به این شرح تقسیم می‌شده است:

۱ - کش سر بالا. ۲ - کش سر پائین ۳ - مسجد بر ۴ - اسد محله. ۵ - حاقه بر.

در این دهکده هفت مسجد به نامهای زیر بوده است: ۱ - مسجد جامع. ۲ - مسجد صاحب‌الزمان. ۳ - مسجد کش سر علیا. ۴ - مسجد

کش سرسفلی. ۵ - مسجد ریحان در ۶۰ - مسجد خانه بر ۷۰ - مسجد اسد محله. در زمان رابینو دو حمام و سه کاروانسرا داشته است. بازارش چهارصد دکان داشته که شامل نانوائی، عطاری، قصابی، داروخانه، کفاشی، نوازی بوده است. دو آسیاب برای نرم کردن پوست انار داشته اند و پوست انار سائیده را در رنگ کاری به کار می برده اند. (۱)

پلهای زیادی بر روی ماسوله رودخان بنا شده اند. از آنها می توان پلهای مهدی ور، چوپیل، آسن پل، حرابه رو، را نام برد. تمام اینها پلهای چوبینی هستند که جای پلهای آحری که مدتهاست از میان رفته، گرفتارند. پلهای آحری قدیمی موقوفاتی برای مرمت و تعمیر داشته اند که فعلاً به مصرف اصلی نمی رسد. پل نئاعلی و پل حاحی محمد حسین که بر راه صفه صفا یا ننگه صفا ساخته شده است نیز قابل ذکر است. از اینجا دهکده ماسوله منظره ای حالب دارد.

رابینومی نویسد که بیشتر ساکنان ماسوله جموش دورند یا آهنگری می کنند. اوایل بائیز به نواحی شفت و فومن گیلان می آیند و هفت ماه سال را در آنجا می گذرانند

عده ای قاطر دارند و در راه گیلان به رنجان بار حمل می کنند و بهمرفته بانصد تن در عرض سال در دهکده ماسوله می مانند میان اینها چند تن حاحی است که بارش و رنجان تجارت دارند اهالی ماسوله رور دوم محرم را مسلماً در دهکده خود هستند (۲) زنان در دهکده می مانند و شال و پارچه بشمین برای چادر می بافند و داشتن گله های زیاد، تابستان را در زیر این چادرها که خود دار حه آن را نافته اند، در بیلاق می گذرانند

غیر از نالشها که در کوههای ماسوله ساکنند، تیره عالیوند Alivand که بارماندگان مردی به نام حاحی حسن هستند و تیره آستارائی نیز ساکن

همین دهکده اند .

زبان مردم ماسوله تالشی است و لهجهٔ مردم ده نشین با اطرافیان کمی اختلاف دارد. ساکنان این ناحیه شیعی مذهبند.

در زمان رابینو جمعیت کلی این ناحیه هفتصد خانوار بوده است که پانصد خانوار آنها در دهکده ماسوله و دویست خانوار گالش و تالش کوه نشین بوده اند .

کوههای ماسوله معدنهای فراوان دارد. معدن آهن آن نزدیک کوره یا کورهٔ آهنگران است که نزدیک ییلاق خلیل دشت قرار گرفته است.

لیدل (Liddel) در سال ۱۳۰۹ قمری (= ۱۸۹۱ میلادی) معدن آهن ماسوله را دیده و شرح مفصلی در بارهٔ معدن و محل آن و کوره‌ها و اندازه‌های آنها نوشته است (۱)

از اتفاقات مهمی که در ییلاق ماسوله روی داده است، فوت خیرالنسایبکم، همسر امیره دجاج فومنی دختر شاه اسماعیل در سال ۹۳۸ است . جسد او را از اینجا به اردبیل بردند و در گورستان خاندان صفویه به خاک سپردند و مالیات دهکدهٔ واقع دشت فومن را که در دو کیلومتری صومعه سرا است ، وقف حفاظت گور او کردند (۲)

۲ - آثار و بناهای تاریخی ماسوله

بقعهٔ عون بن محمد حنفیه بن علی علیه السلام

در دهکدهٔ ماسوله جنب مسجد جامع

بنای اصای از آجر و ارداخل و خارح هشت صلعی و طول هر یک از اصلاع داخلی آن ۱۷۰ سانتیمتر است سقف بقعه گنبد شلحمی شکل و نام آن از خارح هرم مئمن القاعده و حلب پوش است در هر صلع از خارح و داخل طاقنماهای کم عمقی

(۲) تاریخ گیلان عبدالفتاح ص ۱۰ و

(۱) گیلان رابینو ص ۱۸۲

گیلان رابینو ص ۱۲۶ .

است. (عکس شماره ۶۱) در ضلع جنوبی دری نورگیر و در ضلع شرقی در ورودی ساده‌ای به ارتفاع ۱۸۰ و عرض ۹۶ سانتیمتر است که میان رواق و صحن اصلی بقعه قرار دارد. در عربی داخلی قدیمی است و کنده کاری طریف دارد. این در که ارتفاع آن ۱۴۵ و عرض آن ۷۲ سانتیمتر است، معروف به در چله‌خانه است. می‌گویند این در را از کاح قلندر شاه در گل‌ونده رود آورده‌اند. (عکس شماره ۶۲).

صندوقی به طول ۲۲۰ و عرض ۹۰ و ارتفاع ۱۰۲ سانتیمتر در میان بناست بر کمر صندوق کتیبه‌ای به عرض ۱۰ سانتیمتر است که با رنگ زرد و خط خوش نسخ، بر بدنه شمالی آن آیاتی از سوره فتح به این شرح نوشته‌اند:

[انا فتحنا لك فتحاً مبيناً ليغفر لك] الله ما تقدم من ذنبك وما تأخر [و يتم نعمته عليك ويهديك صراطاً مستقيماً وينصرك الله نصراً عزيزاً هو الذي انزل السكينة في القلوب المؤمنين ليزدادوا ايماناً مع ايمانهم والله . (۱)]

بر بدنه جنوبی آن دنباله آیات بالا به این شرح خوانده می‌شود:

حنود السموات والارض وكان الله عليماً حكيماً ليدخل المؤمنين و المؤمنات حنات تجري من تحتها الانهار حالدين فيها ويكفر عنهم سيئاتهم و كان ذلك عند الله فوزاً عظيماً (۲)

بر لبه زیرین صندوق نیز دنباله همین آیات تا « ليس على الاعمى حرج ولا على » (۳) نوشته شده بود.

مرقد عون بن علی صندوقی قدیمی، با کنده کاری طریف داشته است، فعلاً پاره‌ای از آن را در بدنه عربی صندوق کنونی کار گذاشته‌اند (عکس شماره ۶۳) در حاشیه این قسمت جوین صندوق قدیمی این آیات خوانده می‌شود.

كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام. (۴)

(۱) سورة الفتح ۴۸ ، آیات ۱ و ۲ و ۳ و قسمتی از چهار (۲) سورة الفتح ۴۸ ، قسمتی از آیه چهار و آیه پنج (۳) سورة الفتح ۴۸ ، آیات ۵ تا ۱۷ . (۴) سورة الرحمن ۵۵ ، آیات ۲۶ و ۲۷

شاید در حاشیه صندوق قدیمی قسمتی از سوره الرحمن حك شده بوده است

صریحی مشبك چوبین اطراف صندوق است که ظرافت زیادی ندارد .
(عکس شماره ۶۴) در بدنه شرقی این صریح قسمت بالای آن این عبارات دیده می شود .

خیرات نده شاه هدایت الله بن محمد بن بویه عمل علام شاه ولایت
استاد نامیرس بك نومی (۱) عفی عنهما تحریرا فی شهر ذوالقعدة سنة خمس
عشر والف .

پس از برداشتن صریح و صندوق ، به سنگی دسترسی پیدا کردم که عموداً
در بدنه جنوبی صندوق در زمین نصب شده بود. این عبارات به خط نستعلیق بر آن
حك بود :

سم الله الرحمن الرحيم هذا المرقد المنور المطهر المغوم المحترم و
عالم علم المتكوم بدر النجوم السيد الشهداء المظلوم عون بن محمد بن علی علیه
السلام اللهم زدنا محتشم و ارزقنا شعاة فی الدنيا و الاخرة یا ارحم
الراحمين هذا تعمیر کتب میرزا حسن کر بلائی میرزا محمد عمل کر بلائی
نوروز علی. (۲)

سنگ قمری بر دیوار دست راست در ورودی امامزاده است. بر این
سنگ مرمر سفید سمله و هشت بیت شعر فارسی حك شده و مورخ ۱۰۶۰
قمری است .

سنگ قبر مرمر سفید دیگری جلو در ورودی و مورخ ۱۲۶۲
قمری است .

در ورودی بقعه در رواقی بازمی شود که دو ستون قطور هشت پر چوب
میان آن است و حمال سقف بنای رواق بر این ستونها متکی است در یکی از ستونها

(۱) این کلمات رباد روشن بیست و نقطه های آن افتاده است

(۲) پاره ای از کلمات به جا به کار برفته است و عبارات گسیخته به نظر می رسد

که نزدیک به در وردی بقعه است مطالب و عبارات زیر دیده شد:
 دوازده امام - اشعاری از هفت بنده محتشم - آیه الکرسی - چند بیت شعر
 فارسی که پاره‌ای از آن خوانده نشد:

این بارگاه پیرو سادات اولیاست
 ابن محمد بن علی عون ماهرو عالم فروز گوهر دریای لافتاست
 يك مصحف . . . محیط چون نخل طور دلکش و پر نورو باصفاست
 خدام امامزاده واجب التعظیم عون بن محمد بن علی (ع) محمد علی و محمد
 شریف ابنان مرحوم ملایوسف سنه ۱۲۲۴ .

در بهترین عصر که شاه فلك جاه فتحعلی [شاه] بمسند اجلال داشت .
 تاریخ عقل معانی زیما ستون بعزت و اقبال بین بجا
 برستون دیگری که نزدیک به در وردی رواق است، آیه الکرسی و دوازده امام
 خوانده شد .

مشعل بر نحی بررگی با نقشهای طریف و بسیار پرکار وقف این بقعه شده
 است (عکس شماره ۶۵) که این دو بیت بر آن حك شده است:

حراغ اهل دل را روشن از روی تو می بینم
 همه صاحب دلانرا روی دل سوی تو می بینم
 توئی خلاق عالم کم مبادا ازسرت موئی
 که عالم را طفیل يك سر موی تو می بینم
 بر بدنه مشعل این عبارات خوانده می شود .

وقف حضرت عون بن علی بن ابی طالب علیه الصلوات و السلام کرد
 شمس الدین محمد بن عنایت هر کس این را طمع کند به لعنت خدا و
 علام شاه ولایت |

در ایوان طبقه دوم مسجد متصل به بقعه، نزدیک کاشیهای شیرو خورشیددار
 دوران قاجاری سنگ قبری بر دیوار نصب است که پس از ذکر نام دوازده

امام، کلمات زیر را می‌توان بر آن خواند:

تاریخ وفات مرحوم محمد مدیع بن محمد اسماعیل اوت ثیل
سنه ۱۰۵۲ .

* سنگ قبر دیگری در همین ایوان است که در حاشیه اطراف آن نامهای
دوازده امام و وسط آن، این کلمات خوانده می‌شود:

تاریخ وفات مرحوم مغفور هاشم بیك بن میرم بیك تدریزی فی شهر ذی-
قعدة الحرام سنه ۹۹۷ .

* سنگ بزرگ مرمر به طول ۱۶۱ و عرض ۶۹ سانتیمتر که بر دیوار همین
ایوان است، نسبتاً قدیمی به نظر می‌رسد و فوت آقا هادی بن حاحی عسکر
ماسوله را نشان می‌دهد، اما تاریخی ندارد.

سابقاً در رواق بقعه عون بن علی، عده‌ای را به خاک سپرده بودند که پس از
تعمیر و مرمت بقعه در سالهای اخیر، سنگهای قبور آنان را بر بدنه جنوبی بقعه
بر دیوار نصب کرده‌اند. اینک شرح این سنگها :

۱ - با خط خوش نسخ بر سنگی سیاه رنگ، نامهای چهارده معصوم در
حاشیه و در متن عبارات زیر دیده می‌شود:

یا حی کل من علیها فان هذا المرقد المرحومه المبروره المغفوره
الصالحه العقیفه حاحی مریم بنت المرحوم المغفور حاحی میر خلیل المتولی فی
ثانی عشر شعبان المعظم عام اربع و الف من هجرة النبی علیه و آله السّلم .
(عکس شماره ۶۶)

* سنگ مرمری بر همین بدنه است که پس از هفت بیت شعر این عبارات
بر آن خوانده می‌شود:

وفات مرحوم محمد حسن خان ولد مرحوم حاحی معصوم کسمائی فی شهر
رحب سنه ۱۱۹۵

* سنگ سیاه رنگ دیگری بر دیوار جنوبی است. عبارت زیر با خط

خوشی نسح بر آن حك شده است

اللهم صل على النبي والوصى والتول والسبطين والسجاد والباقر والصادق
والكاظم والرصاص والتقى والزكى العسكري الحسن والحجه القائم الخلف الصالح
محمد المهدي صاحب الزمان صلوات الله عليهم اجمعين تم المرقد المنور والمشهد
المعطر امامزاده عون بن محمد بن امير المؤمنين علي عليه السلام سعي ملك خليل
بن خبير بيك في سنه ۹۶۹. (عكس شماره ۶۷)

* سنك ديگري بر قسمت پائين بدنه غربي امامزاده است كه اين عبارات

در حاشيه آن حك شده است .

هذه المرقد النورانيه والتربة الروحانيه المرحومه المبروره المغفوره
المسمات تترك خانم^(۱) بنت الاعز روح علي تيريزي بتاريخ شهر ربيع الاول سنه
حمس وتسعين وتسعمائيه . قسمت ميان حاشيه ها نقش و نگار ظريفى است . نشانه ها
مهور وانگشتر و تسميح و رحل و گلاب پاش و گلو نند . (عكس شماره ۶۸)

* سنك مرمر بلند كم عرصى بر ديوار شرقى است كه پس از ده بيت شعر ،

اين عبارات بر آن حك شده است .

تاريخ وفات مرحمت و عفران پناه آقا محمد زكى ... بن مرحمت پناه ملا محمد

قاسم في بيستم شهر ربيع الاول سنه ۱۱۶۷ .

مسجد صاحب الزمان

در محله خانه بر ماسوله

مسجدى است از حشت و گل نامى گاي . بر سر ستون قطور اين مسجد ابيات

ريز ، ناخط نسخ حك شده بود . (عكس شماره ۶۹) :

مسجد خانه بر ر لطف خدا	شكر لله كه بار شد احيا
بهر طاعات خالق يكتا	ديشك آيد ملك در اوهر شب
بهر اتمام آن ز روى رصا	كرد اهل محله سعي سى

بی توقع نمود استادیش طرح آن از پی رضای خدا
 یعنی سلطانعلی نیک فعال یا بسر چون تمام کرد آن را
 بهر تاریخ سال او سامی عقل گفتا دهد ثواب خدا
 عبارت «دهد ثواب خدا» باحساب حمل معادل ۱۱۱۷ هجری قمری است.

بقعه امامزاده هاشم

نزدیک ماسوله در راه طارم

بر سمت چپ رودخانه ماسوله و در سه کیلو متری آن بر سر راه ماسوله به طارم بقعه امامزاده هاشم است. بنای اصلی بقعه مربع، چهار طرف ایوانی به عرض دو متر دارد. صریحی چوبین مشبک ساده که داخل آن صندوقی چوبین است مرقد امامزاده را پوشانده است.
 سقف بنا و ایوانها و اشان کشی و لمبه کوبی و بام آن حلب سراسر است. طرف عربی امامزاده قبرستان عمومی قدیمی است.

بقعه امامزاده ابراهیم

در محل خرو بن^(۱) ماسوله در راه خلخال

بنائی است مربع شکل، چهار طرف ایوان دارد وسط بنای اصلی صریح و صندوقی چوبین است. سقف بنا و ایوانها و اشان کشی و لمبه کوبی است. نام آن حلب سراسر است.

بقعه‌های اشکلت^(۲)

در یک کیلومتر و نیمی راه ماسوله به فومن در دهکده اشکلت

ملکونف می نویسد که این دو مزار به دست جمشید سلطان که در سال نهصد و یازده هجری حا کم بیهیسه بوده است، بنا شده اند. همومی نویسد که این مزار، کتیبه‌ای نیز دارد. (۳) از کتیبه‌ای که ملکونف نام برده است، امروز اثری نیست.

(۱) بفتح حاء و واء و صم ناء (۲) نکسرالف و کاف و لام

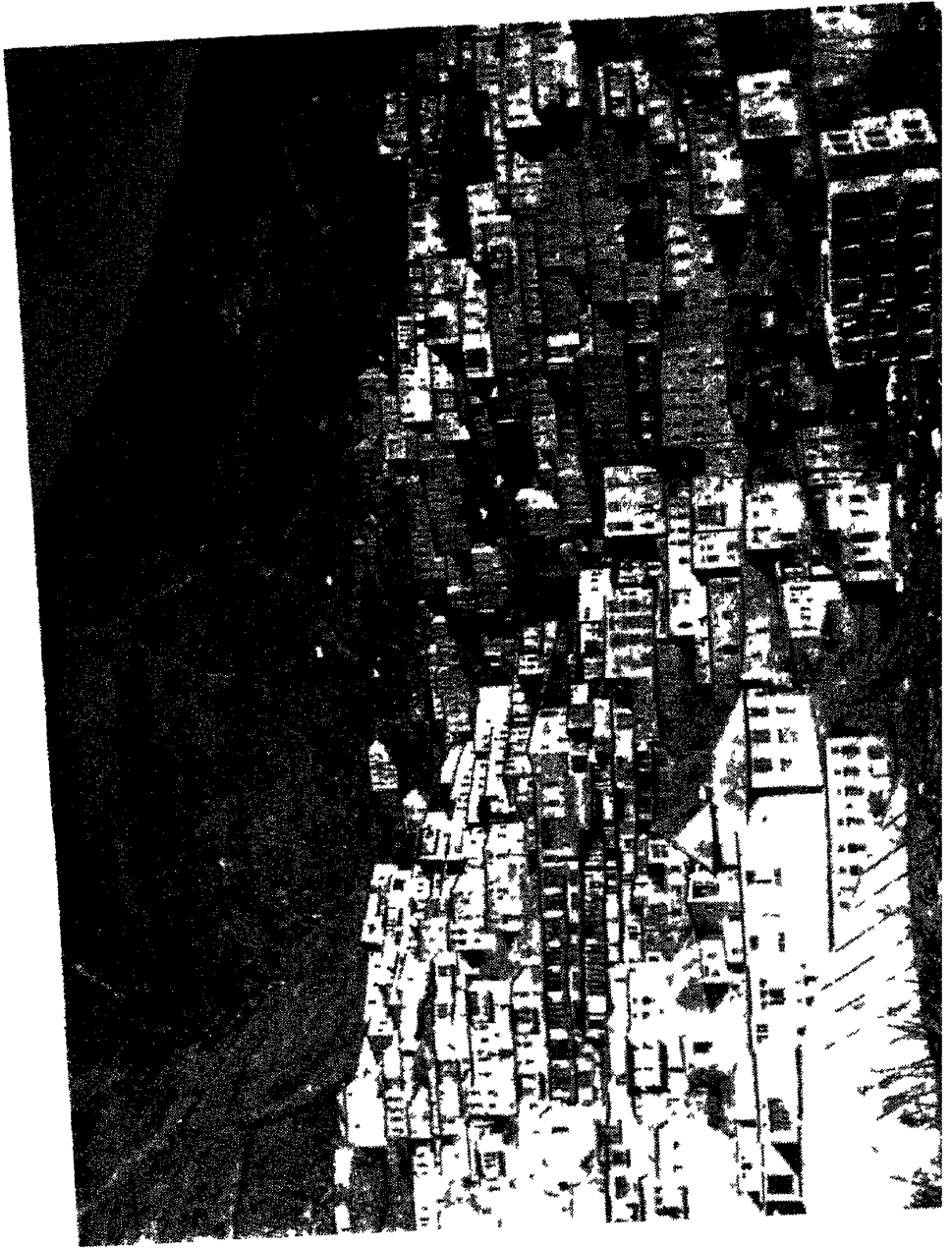
(۳) حاشیه دریای حرر ملکونف چاپ ۱۸۶۳ ص ۲۴۱.

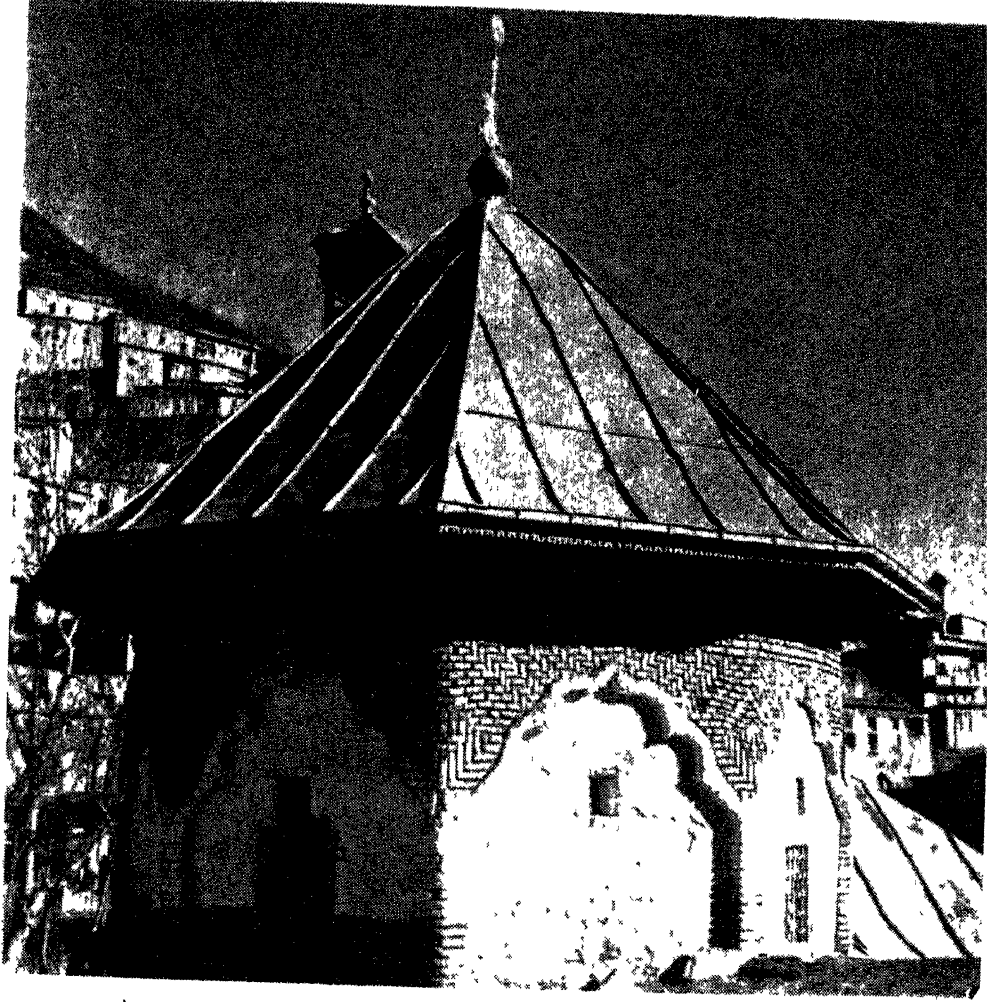
بقعهٔ زین الدین بن علی علیه السلام در دهکدهٔ اشکت است و شامل اطافی است چهارگوشی از خشت و سنگ که بر بالای آن گنبدی است که کمر بند و تاج آن هشت ضلعی است . صندوقی چوبین مشک در وسط بناست . سقف بقعه و اشان - کشی و لمبه کوبی است و بام آن حلب سر است (عکس شمارهٔ ۷۰) علم چهارپیر کننده کاری ظریفی در بقعه بود که تاریخ نداشت . مسجدی که با خشت ساخته اند، متصل به بقعه است .

بقعهٔ عین الدین بن علی علیه السلام بیرون از دهکدهٔ اشکت و بردامنهٔ سمت چپ رودخانه ، در ارتفاع ۲۵۰ متری از کف رودخانهٔ ماسوله بنا شده است . بنای این بقعه شامل کفش کن و صحن مربع شکل است که وسط آن صندوقی مرقد عین الدین را پوشانده است (عکس شمارهٔ ۷۱) سقف بنا لمبه کوبی ، بام آن حلب سر و لمبهٔ بام سه پشته است پنجرهٔ نور گبر مشک نسبتاً ظریفی در شرق بنا بود . (عکس شمارهٔ ۷۲)

باقی بناها و آثار تاریخی ماسوله

- ۱ - در چهار کیلومتری ماسوله زمینهای به نام کهنه ماسوله خوانده می شود .
- ۲ - مسجد جامع متصل به بنای بقعهٔ عون بن محمد حنفیه بن علی علیه السلام .
- ۳ - مسجد محلهٔ ریجان بر .
- ۴ - مسجد محلهٔ کش سر (۱) علیا .
- ۵ - مسجد محلهٔ کش سر سفلی در کرسی سنگ چنن ظریفی ساخته شده است .
- ۶ - مسجد اسد محله .

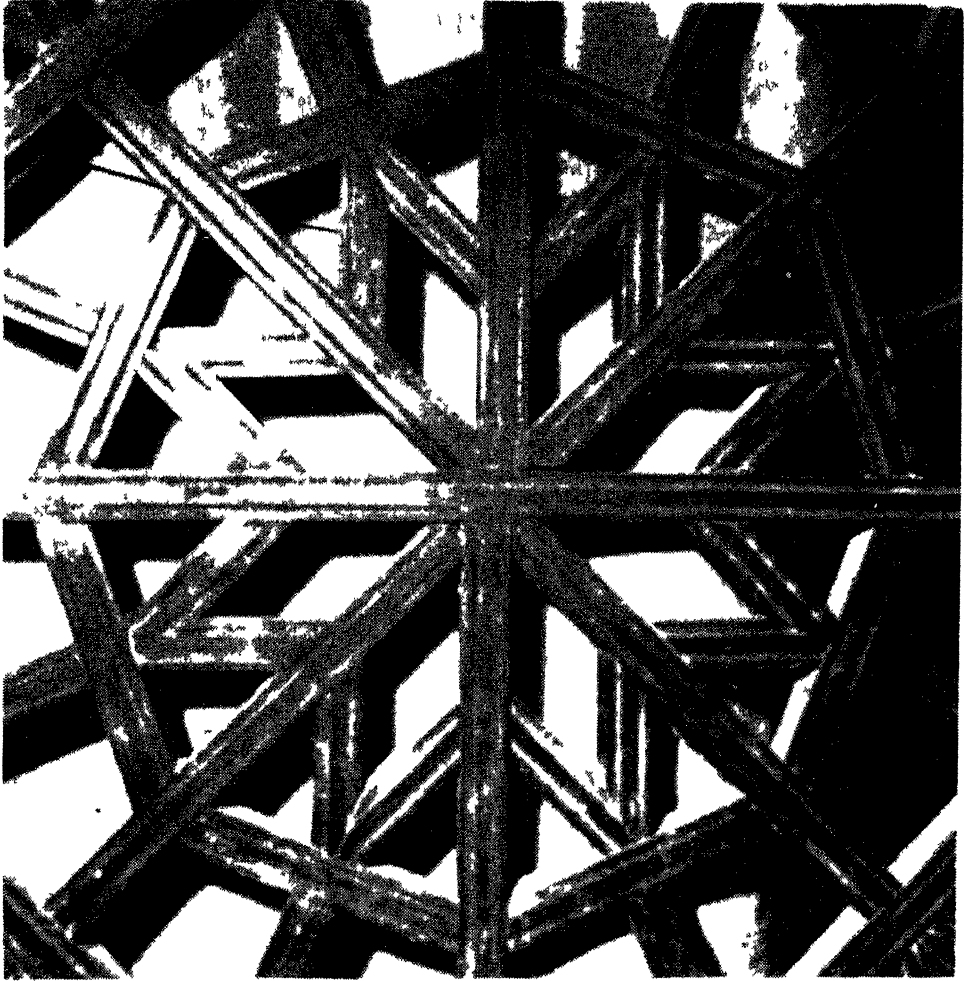
عكس شماره ۶۱ - بقعه عون بن محمد حنفیه بن علی علیه السلام در ماسوله

عکس شماره ۶۲ در عربی بقعه عون بن محمد حنفیه بن علی علیه السلام در ماسوله که معروف
به در چله خانه است و می گویند که از کاج قلندر شاه به اینجا آورده اند

عکس شماره ۲۳ - قسمتی از کهنه‌کاری صندوق قدیمی عون بن محمد حنفیه بن علی
علیه السلام در ماسوله

عكس شماره ۶۴ - یکی از نگارهای ضریح عون بن محمد حقیقة بن علی علیه السلام
در ماسوله

عکس شماره ۶۵ - مشعل برنجی کمنده کاری طرف با در آن در بقعهٔ عون بن محمد
حنفیه بن علی عایه السلام در ماسوله

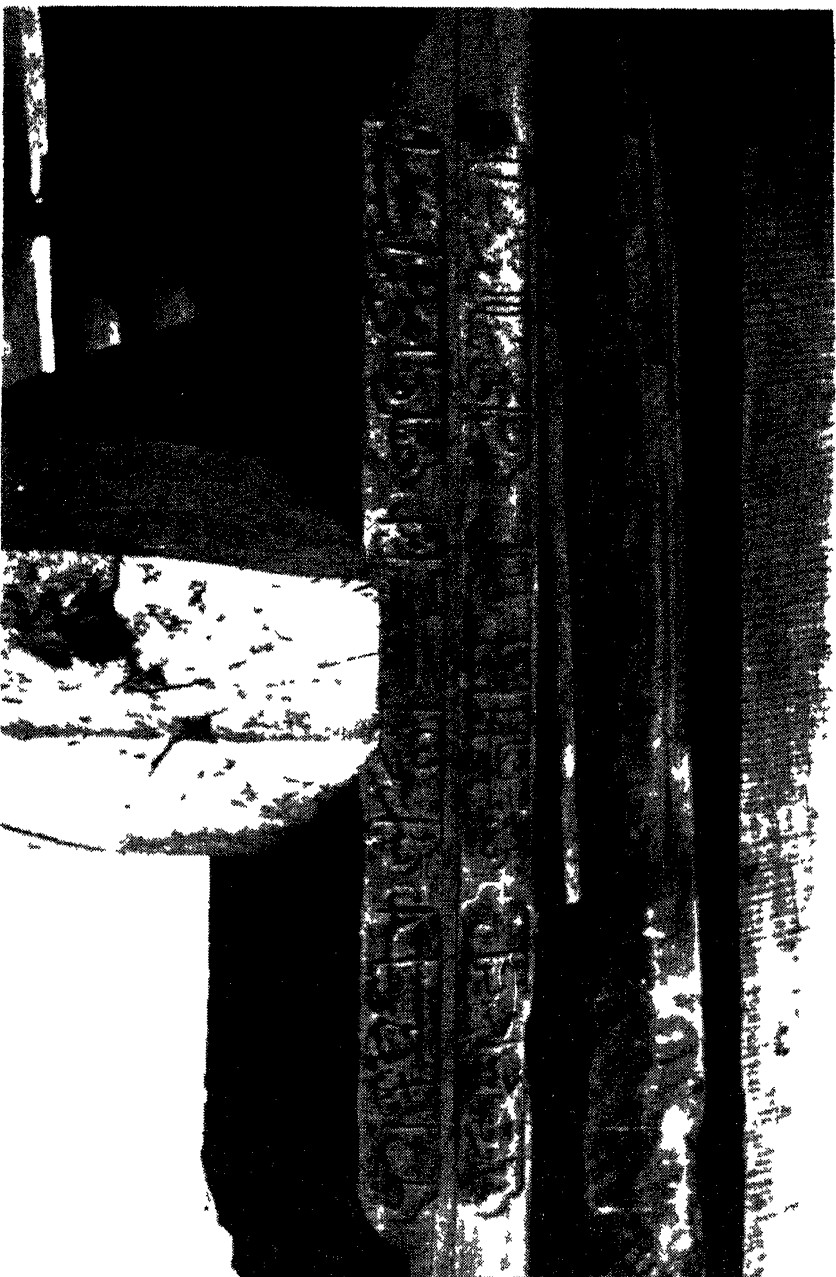
عکس شماره ۶۶ - از سنگ‌های قبور قدیمی که از رواق عون بن محمد حمصیة بن علی علیه السلام بیرون آورده و در دیوار حموی نقه نصب کرده‌اند

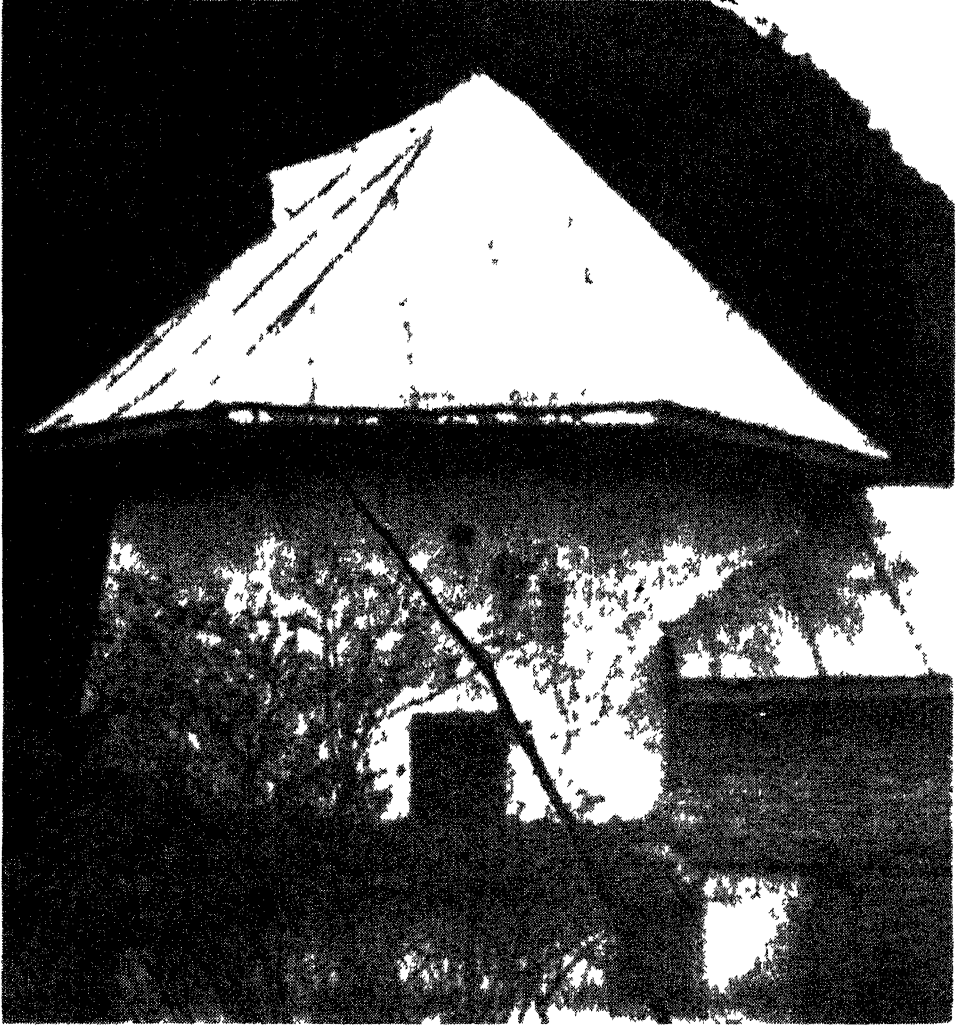
عکس شماره ۲۷ - سکه نمبر سای تفهه عون بن محمد حمیه بن علی علیه السلام در
ماسوله که در دیوار جنوبی تفهه نصب است

عکس شماره ۶۸ - از سنگهای قبوری که از رواق قدیمی عور بن محمد حمید بن علی
علیه السلام بیرون آورده و نزدیوار جنوبی بقعه نصب کرده اند

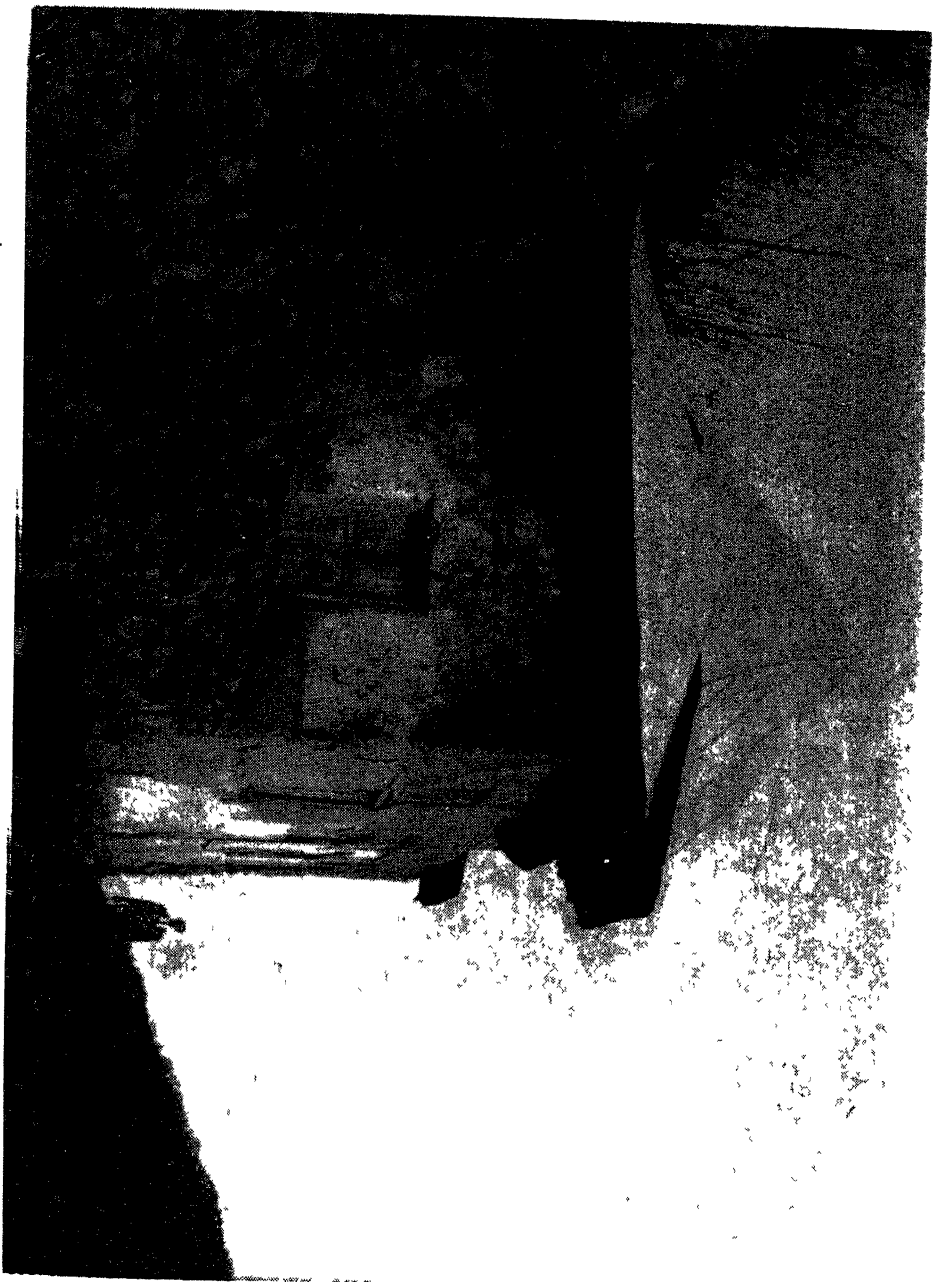

عکس شماره ۱۹ - یکی از ستونهای مسجد صاحب‌الزمان در ماسوله .

عكس شماره ۷۰ - نقشه رين الدين بن علي عايد اسلام در دهكده اشكيت

عکس شماره ۷۱ تهیه عین الدین بن علی علیه السلام نزدیک دهکده اقلک در راه کومین بهاسول .

عكس شماره ۷۲ - پمجره مشك عين الدين بن علي عليه السلام ، دريك دهكده اشكلت در راه
فومن بهماسوله

بخش هشتم

۱ - جغرافیای تاریخی فومن

بخش فومن در غرب جنوب غرب رشت است گذشته ارجنوب شرقی این بخش مانقی اراضی آن صاف و هموار است. از شمال به کسکر و مرداب انرلی و تولم، از مشرق به شفت و رودخانه پسیخان، از جنوب به پشت کوه طارم و کوههای شفت و ماسوله و ارمغرب به ماسال محدود می شود. درازترین قسمت آن از شمال به جنوب، شش فرسنگ و دهنای آن از شرق به غرب، چهار فرسنگ است. صاحب مسالك الانصار در باره فومن چنین می نگارد:

«سلطان فومن، برخلاف سایر شاهزادگان گیلان، شافعی مذهب است و سلاطین این بخش با فروع این مذهب آشنائی پیدا کردند. هزار سوار زیر دست اوست سلطان فومن و حکمران لاهیجان، بردو بخش کوچک حکمرانی دارد قسمت اعظم مالیات ایشان از تجارت گرد آوری می شود ابریشم بسیار عمل می آورد

سلطان مغول، با سلاطین فومن و لاهیجان معاهده تجاری دارد. احساس مغولان بدون قید و شرطی وارد حاک ایشان می شود و به فروش می رسد و ابریشم فراوانی از این دو بخش می خرید و می برند این جریان وضع تجاری این دو بخش را بهبود بخشیده است. بخشهای دیگر گیلان نیز اجناس وارده این دو بخش را خریداری می کنند. در بخش فومن یا کوههای نزدیک آن معدن آهن است سلطان فومن خود را به خاندان عالی علیه السلام منسوب می داند این مرد بشتیمان اهل ادب و مردمان لایق است لباس سلطان و سر بازان او مانند پوشش

تیره‌ای از مغولان است. علما و تجار نیز لباسی نظیر همان به تن دارند. فومن محل اقامت دابو پسر گیل‌گاو باره بوده است. پیش از سلطان شاه گیل از سلاطین و حکمرانان فومن اطلاعی در دست نیست علاءالدوله پسر شاه عازی رستم، پادشاه مازندران که پس از پدر در سال ۵۵۸ قمری به سلطنت رسید، هنگامی که از استمدار کیکاوس شکست خورد، به شاه گیل پناهنده شد. اسکندر منشی می‌نویسد که سلاطین اسحق فومن می‌گویند که بازماندگان حضرت اسحق پیغمبرند. رشید الدین فضل الله ایشان را از احقاد ساسانیان می‌داند.

شهر فومن: فومن مرکز بخشی به همین نام و پس از آن تا سال ۹۸۰ قمری مرکز تمام ناحیه بیه‌پس گیلان بوده است در این سال است که جمشید سلطان، مرکز حکومت خود را به رشت انتقال داده است. قصر حاجی جمال هنوز در فومن برقرار است این شخص در سال ۱۱۵۹ قمری (۱۷۴۶ میلادی)، حان التن (Elton) را کشت. این قصر محل اقامت بازماندگان او بوده است.

حاجی محمدخان نیز در همین قصر زندگی می‌کرد. در اوایل سلطنت ناصرالدین شاه خود او و اطرافیان را به رشت منتقل کردند. از آن وقت فومن اهمیت خود را از کف داد و به نام «قصه» خوانده شد و یکی از دهکده‌های مهم این بخش به حساب آمد.

بر سکه‌ای طلا که زمان فتحعلی شاه ضرب شده است، محل ضرب به نام «فومن المارک» خوانده شده است. مورخین محلی قدیم این مرکز حکومت را «دارالعمار» خوانده‌اند.

فومن بر ساحل چپ رودخانه گاز رود بنا شده است و به خط مستقیم در حدود بیست و یک کیلومتری عرب جنوب عرب رشت است

راینو می‌نویسد این شهر سه‌شنبه بازاری دارد که برای دکانهای آن آجری است و بام آنها سفال‌پوش است و در حدود شش سال است که سردار همایون،

شصت باب دکان در آنجا بنا کرده است فومن دارای دو محله است بالا محله شامل: شهر بچار - نوگوراب - پلنگک کل - جهود بچار - گاو حاره و پائین محله شامل: دزدک (بضم دال) - خندق بچار - جهود بچار دیگر است

ساکنان این بخش: در زمین‌های هموار این بخش کیلکها ساکن اند و بیلاق و قشلاق نمی‌کنند. ساکنان اراضی کوهستانه‌ی، گالش و تالش‌اند و زمستان را در دهکده‌های پای کوه که به نام تالشستان فومن خوانده می‌شود می‌مانند و تابستان را به بیلاق می‌روند. اراضی گیل نشین فومن به نام «گیل فومن» معروف است دشت نشینان به یکی ار لهجه‌های کیلکی سخن می‌گویند و گالشان و تالشان به زبان تالشی گفتگو می‌کنند. معدودی از مردم این ناحیه شیخی و باقی شیعی مدهند. جمعیت بخش فومن در زمان راینو (۱۳۳۱ قمری) به پنج هزار و چهارصد خانوار پنج نفری می‌رسید که رویهم‌رفته بیست و هفت هزار تن می‌شوند. از این جمعیت هشتصد و پنجاه تن گالش و تالش‌اند راه‌رشت به کسما از فومن می‌گذرد این راه را سپهدار اعظم ساخته است.

نواحی فومن: در زمان راینو (۱۳۳۱ قمری) فومن به پنج ناحیه تقسیم

می‌شده است:

- ۱- علی‌آباد که شهر فومن نیز در این بخش افتاده است. از شرق به فیکو، از شمال به لیشاوندان و کسما، از غرب به کسما و لولمان و از جنوب به بیلاق
- شمت ۲- فیکو در شرق علی‌آباد است. از شمال به شفت، از غرب به ودرل (بفتح واو و راء) پسیحان و از جنوب به لیشاوندان ۳- کسما، از جنوب به علی‌آباد و لولمان، از غرب به ماسال، از شمال به گسکر و مرداب ابرلی و تولم و از مشرق به تولم و لیشاوندان ۴- لیشاوندان که به نام فالم (مکسر لام) نیز معروف است. در شرق کسما و جنوب تولم و مغرب پسیحان و شمال فیکو و علی‌آباد است.
- ۵- لولمان در مشرق علی‌آباد و جنوب و مشرق کسما و شمال شرقی ماسوله است.

۲- آثار و بناهای تاریخی بخش فومن

قلعه رودخان

در نست کسلو متری جنوب فومن (۱)

در دل کوهستان

با اینکه قلعه رودخان مدتها تخت سلطنت و مرکز حکمرانی حکام گیلان سه‌پس بوده، در متون تاریخی و جغرافیائی موحود، از این قلعه نامی به میان نمانده است. تنها عبدالفتاح يك بار ار کوه قلعه رودخان یاد می‌کند و می‌نویسد که امیره شاهرخ و کامیاب، پسران امیره سالار و بنی اعمام حسین خان بودند به دستور حس‌حان کهدمی در کوه قلعه رودخان کشته شدند (۲)

خچکو (Chodzeko) می‌نویسد که در دشت فومن بیش از باقی قسمت‌های گیلان آثاری است که نمودار محل‌های دهکده‌های کهن است سپس در باره قلعه رودخان که دژی است کوهستانی چنین نوشته است:

قلعه رودخان دژی است بر بالای کوهی در قسمت علیای رودخانه ای به همس نام ناروی آن ار سنگ و آجر است. طرفین در ورودی دو برج دفاعی مستحکم است. بر بالای در کتیبه ای است که مطالب زیر بر سنگی حک شده است.

این قلعه که نام قلعه حسامی است نخستین بار در سال نهصد و هجده تا سال نهصد و بیست و یک به امر سلطان حسام‌الدین بن امیره دباح بن امیره علاءالدین اسحقی تحدید بنا شد. این کتیبه را کمال‌الدین بن محمد گیلانی نوشت عبارات آن از خان احمد شیروانی و تحریر آن از ابن حسین الخراسانی است. (۳)

(۱) ار فومن تا گوراب پس ۸ کیلومتر و ار گوراب پس تا قهوه‌خانه کرنائی مهدی ۵ کیلومتر و ار آنجا تا قلعه ۷ کیلومتر است. فرهنگ جغرافیائی اطلاعات زیر را به ما می‌دهد قلعه رودخان ده حراء دهستان مرگری شهرستان فومن ۱۲ کیلومتری جنوب شهر فومن قلعه‌ای قدیمی دارد که به نام سکسار معروف است این قلعه در حدود ۳ کیلومتری جنوب آبادی روی قلعه کوه بنا گردیده (فرهنگ جغرافیائی ایران) (۲) تاریخ گیلان ص ۱۸۳ (۳) این عبارت ترجمه از گیلان زابیه به زبان فرانسه ص ۱۶۶ و ۱۶۷ است و عین متن کتیبه بیست

هدایت خان ، هنگام قیام علیه کریم خان رند ، به تعمیر قلعه پرداخت و توپهایی در آنجا نصب کرد .

رایینو پیش از ذکر مطالبی که از خچکو آورده است از این قلعه نام برده و نوشته است: در دهکده‌ای به نام قلعه رودخان ، در علی‌آباد فومن ، در جنوب عربی دهکده فومن بر حد میان رشت و فومن در جنگل در پای ارتفاعات ، دژی به نام قلعه رودخان است (۱)

دژی که به نام قلعه رودخان خوانده می‌شود ، سومین بنا از بناهای عجیب هفتگانه گیلان است . نگارنده که دژهای زیادی را دیده و مطالعه کرده ، تا کنون دژی به این عظمت و استحکام ندیده است شاید بتوان این دژ را یکی از دژهای عجیب ایران دانست تنها دژی که می‌تواند برابر و همسر او باشد ، قلعه اصطخر فارس است دژهای خراسان و الموت و رودبار و طارم زنجان در مقابل این دژ بسیار کوچک و ناچیزند و شاید مساحت ده دوازده دژ این صفحات مساوی اراضی قلعه رودخان باشد .

این دژ بالای پوزه سوم رشته کوههای جنوبی فومن که بردست چپ آب قلعه رودخان است ، بنا شده است و ارتفاع آن از شهر رشت ۶۸۰ متر است در شمال این پوزه کوه ، رود کوچکی است که آب آن به آب قلعه رودخان که در مشرق این پوزه است می‌ریزد آب قلعه رودخان نسبتاً زیاد است و با داران مختصری چندین برابر می‌شود و مانع حرکت سربازانی بوده است که به طرف این قلعه می‌رفته‌اند ، زیرا مجبور بوده‌اند ، چندین بار این رودخانه را قطع کنند جنگلهای انبوه قدیم نیز مانع دیگری برای حرکت مردان جنگی بوده است . به همین جهت کمتر این دژ ، در دوران آبادانی ممتد خود ، مورد حمله متجاوزین قرار گرفته است .

در ورودی یا دروازه قلعه ، شمالی است (عکس شماره ۷۳) در دو طرف آن

دو برج توپر سیار عظیم ساخته‌اند . (عکس شماره ۷۴) قطر دایره اطاقی که بالای برج است ، از داخل به پنج متر و نیم می‌رسد (نقشه شماره ۷۵) و اطاق بالای این دو برج فقط از داخل قلعه، مدخلهائی دارند (عکس شماره ۷۶ و ۷۷) ارتفاع در ورودی از کف نام ۶/۵ متر و ارتفاع میان هلال طاق از کف در ورودی ۳/۵۰ متر است .

از در ورودی اصلی که به قلعه وارد می‌شویم ، دیوار جنوبی نزدیک است و بیش از بیست متر از در دوم هشتی فاصله ندارد . در ورودی اصلی انتدانه هشتی بزرگی (عکس شماره ۷۸) وارد می‌شود و سپس از هشتی به حیاط قلعه می‌رود . این دو مدخل مسلماً روزی درهای محکم و استوار داشته‌اند . هنگامی که داخل حیاط شدیم ، اگر به دست راست یعنی ، به طرف عرب منحرف شویم ، به اطاقهای متعدد حرابی می‌رسیم و سپس حشمه آبی که منبع اصلی آب قلعه است حاوی ما نمایان می‌شود . معروف است که این آب را ناگنگ (= تنموشه) از بیلاق رود حوبی (نکسردال) آورده‌اند پس از گذشتن از این چشمه با بیمودن فاصله زیادی به بنائی عظیم و مدور بر می‌خوریم که روزی دو طبقه بوده است . و طبقه زیرین فعلاً دارای تونلی است که به خارج می‌رود معروف است که این سمح ، فرارگاه قلعه بوده است (۱) ، با ادامه دادن راه ، به طوری که دیوار جنوبی به طرف دست چپ ماست ، طرف دست راست ، بناهای متعدد و زیاد است . تا پس از طی دو بیست متر به قسمت شاه نشین می‌رسیم که در انتها الیه عربی قلعه ، در دو طبقه با آجر نشده است . دهلوی دیوار جنوبی و شمالی پس از بالا رفتن از پنجاه پله به این شاه نشین وارد می‌شویم دیوار عربی شاه نشین ، دیوار غربی قلعه است

طبقه زیرین شامل راهروئی ، اطاق آجری هلالی از شمال به جنوب است که از وسط این راهرو به طرف شرق راهروی دیگری با طاقی شیب دار و دله‌هائی متعدد

(۱) می‌گویند این تونل به دهکده شاییش در طارم کنار سفیدرود راه دارد

مارا به دو اطاق طبقه زیرین می‌برد. دو طرف راهروی شمالی جنوبی، پلکانی است که به اطاقهای طبقه بالا و پائین می‌رود. طبقه بالا شامل سه اطاق است، دو اطاق در حنبین و یک اطاق که مسلط بر این دو اطاق است در غرب این دو اطاق بنا شده است. غیر از سقف این اطاق حداً که خراب شده است باقی قسمتهای بنا از دیوار و سقف و پلکان کاملاً برحاست (نقشه‌های شماره ۷۹ و ۸۰)

اگر پس از وارد شدن از در ورودی اصلی قلعه به طرف شرق رفتیم، بار دیوار جنوبی نزدیک ماست و بر طرف دست راست ما قرار می‌گیرد (عکس شماره ۸۱) طرف دست چپ، آثار بناهای منخروده زیاد است. پس از طی صد و پنجاه متر به سردری می‌رسیم که بالای آن اطاقهایی است (عکس شماره ۸۲) در این جا دو دیوار جنوبی و شمالی خیلی ردیک یکدیگر می‌شوند پس از عبور از زیر این سر در و طی صد و پنجاه متر به بناهای قسمت شرقی می‌رسیم که بسیار در هم ریخته است

در دیوار شمالی (عکس شماره ۸۳) و جنوبی در فواصل نامنظم، برحهایی است (عکس شماره ۸۴) که بالای آنها اطاقهایی هشت ضلعی از آجر ساخته شده و تا امروز تقریباً تمام آنها سالم است. (عکس شماره ۸۵ و ۸۶) آجربرهایی برای باسماکان و نگهبانان ساخته اند تعداد این آجریزها در دیوار جنوبی بیشتر است. تقریباً تمام برحهای قلعه از بیرون از سنگ تراشیده بنا شده و ارتفاع آنها بیش از ده متر است

ملیو بها آجر در این قلعه به کار رفته است. آجرها را بدون شك در حلقه گیلان در محلی که حاك مناسب داشته است، پخته اند و سپس بدینجا آورده اند. ابعاد و قطر این آجرها از قرار زیر است:

۴۰ × ۲۳۵ × ۲۳۵ میلی‌متر و ۲۵ × ۲۱۰ × ۲۱۰ میلی‌متر و ۳۵ × ۲۰۰ × ۲۰۰

۲۰۰ میلی‌متر.

طول این قلعه در حدود پانصد متر و عرض آن در نقاط مختلف فرق می‌کند.
(نقشه شماره ۸۷)

عظمت این قلعه به قدری است که به شهری آباد بیشتر شهادت دارد. بکارنده که بیش از بیست قلعه از قلاع انگلستان را از نزدیک دیده‌است. این قلعه را بزرگتر و مستحکم‌تر از هر یک از آنها می‌داند. بسیار بحاست که پس از انداختن درختان جنگلی که خود عامل بسیار مؤثری در تخریب بناهای باستانی گیلان است، این قلعه را تعمیر و مرمتی کنند و راهی برای آن بسازند، تا حبابگردان بتوانند یکی از بناهای عجیب ایران را از نزدیک مشاهده کنند

جاو در ورودی قلعه پایه ستونی از سنگ سفید است که طول فعلی آن ۷۷ سانتیمتر و عرض آن ۳۳ سانتیمتر و طول پایه آن ۳۵ سانتیمتر و عرض آن ۲۵ سانتیمتر است. این عمارات بحط حوش بستعلیق بر آن حاک شده‌است.

« علاءالدین اسحقی حاکمسلطانه در تاریخ ثمان عشر و تسعمایه این قلعه مبارکه را که مسمی نقلعه حسامی است و هرگز درجه تعمیر نیافته .

۹۱۸ دانا خون دهر دشمن حوی هرزه حوی . حویش اظهار کند و عهد .. »
باقی مطالب آن فرسوده شده و ارمیان رفته است

کتیبدای که حکو از آن یاد کرده‌است، امروز در بالای در ورودی نیست راهممایان اظهار می‌کردند که مردی همدی این سنگ را ارمجل خود کنده و پائین انداخته است دیگران آن را شکسته‌اند و باره‌های آن را به دره مقابل در ورودی انداخته‌اند. مدت‌ها در میان درختان و عاف‌های جنگلی جستجو کردیم و پاره‌های آن را نیافتیم

مدرسه و مسجد قدیم مسهور به مسجد جامع

در شهر قومن (۱)

بنائی است آجری به ابعاد داخلی ۱۳/۳۰ × ۱۲/۸۵ متر، که دو ردیف پایه آجری در میان بناست که صحن مسجد را به سه قسمت اصلی تقسیم می‌کند

(۱) راینو محل آن را در ناحیه علی آباد بخش قومن می‌داند (گیلان راینو ص ۱۶۹)

در هر ردیف چهار پایه است. قسمت پائین و بالای پایه‌ها چهار ضلعی و میانه آنها هشت ضلعی است. اصلاع این هشت ضلعی دوه‌دو مساوی است. در سمت قلبی محرابی ساده دارد که سمله بر آن گچ‌بری شده است. چهار ردیف کاشی سبزرنگ به ارتفاع ۶۰ سانتیمتر که در درگاه ورودی است، کلدار و قدیمی است. بالاخانه مانند چوبین که بر دو پایه متکی است، قسمت زنانه مسجد است در غرب بنا یک در ورودی و شش پنجره در پائین و هفت پنجره در بالا است. این درو پنجره‌ها در قسمت زنانه مسجد است. در سمت شمال پنج پنجره در پائین و شش پنجره و یک در ورودی در بالا است.

در ضلع شرقی، دو در ورودی و یک پنجره است. سقف لمبه کوبی نادرزپوش خط دار، نام آن سفال سر و حلب سراسر است.

بقعه پیر جلودار در پائین محله فومن (۱)

بنای اصلی شامل اطاقی است به ابعاد داخلی $۴/۵ \times ۴/۲۰$ متر. صندوقی قدیمی از چوب آزاد در وسط به طول ۱۹۰ و ارتفاع ۹۵ سانتیمتر قرار دارد در ورودی در سمت غربی است. در طرف جنوب یک در و دو پنجره، طرف شرق و شمال یک در و دو اشکاف دارد. در شمال به آبدارخانه باز می‌شود سقف بنا لمبه کوبی نادرزپوش و نام آن حلب سر و سفال سراسر است (عکس شماره ۸۸)

بقعه آفا سد جعفر آقا در شهر فومن

بنای بقعه و مسجد قدیمی را حراب کرده و مشغول ساختن بنائی بسیار محلل هستند صندوقی قدیمی به طول ۱۸۰ و عرض ۱۰۰ و ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر در هوای آزاد بود که صریحی حوبین مشک آنرا احاطه کرده بود. بر قید صریح این عبارات حوایده شد.

رسید این منزل. آنگس که این خط نوشت علی اکبر ابن محمد علی الاصفهانی فی یوم جمعه بیست و هشتم . . ۱۲۵۵ .

قلعه گل

در دهکده‌ای به همین نام نزدیک شهر فومن

اطراف تپه‌ای را که سطح آن در حدود چهارپنچ هزار متر است خندقی کنده‌اند که آثار آن بر حای است. در بالای این تپه بناهایی بوده‌است که فعلاً دهکده قلعه کل به حای آنها بنا شده‌است. در بازدیدی که رابینو از این قلعه کرده‌است می‌نویسد «آثار بنا و خندق آن باقی است.» (۱)

بقعه آقا سید عبدالله بن موسی بن جعفر علیه السلام
در دهکده کلم (۲) فومن

بنای اصلی این بقعه به ابعاد ۶۵/۴ متر و ۵/۷۰ متر است. صندوقی چوبین مشك در وسط بناست که طول آن ۲۲۰ و عرض ۱۰۰ و ارتفاعش ۱۲۰ سانتیمتر است. در داخل بقعه بر دیوار غربی که ارسیمهای چوبین دارد «وان یکاد» تا آخر دارنگ نوشته شده است. در دیوار جنوبی ارسیمهایی است که شیشه‌های رنگین دارد پائین این ارسیمها این اشعار بر چوب حک شده‌است:

در سنگ نوشته بود نقاش دنیا نکند وفا تو خوش باش
گر جمع کنی تو مال فارون ما خود سری دودانه خاش خاش (۳)

عمل حبیب الله

بر سمت چپ این اشعار با خط نستعلیق بر چوب ارسی این اشعار حک شده بود:
ای دل تو چرا در این زمان بیخبری روزان و شبان در طلب سیم و رری
سرمایه این جهان یکی نو کف است آبهم به گمان آیا دری یا ببری
چهار طرف بقعه ایوان دارد. عرض ایوان شرقی یک متر و نیم و ایوان شمالی و غربی دو متر و نیم و ایوان جنوبی یک متر است. در هر ایوان، به ستون‌ها سرستونهای بسیار ظریف است. در بیست و شش عدد سرستون آیات قرآنی و اشعار

(۱) گیلان رابینو ص ۱۷۸ (۲) بفتح کاف و لام نویسنده فرهنگ جمع‌راییانی به صم کاف ضبط کرده و می‌نویسد «ده اردستان حومه بخش مرکزی شهرستان فومن، شش کیلومتری غرب فومن، کنار راه فرعی فومن به ماسوله» (۳) مقصود ششعاش است

فارسی نوشته‌اند. در میان این نوشته‌ها سنه ۱۳۴۶ نیز خوانده می‌شود. سقف بقعه و ایوانها لمبه کوبی و نام سفال سراسر است، گلدسته موین زیمائی در یکی از روایای بناست که ما نردمان به داخل آن می‌روند. (عکس شماره ۸۹) درخت آزاد کهنی در محوطه بناست که محیط دایره آن ۵۴۰ سانتیمتر است.

بقعه سید حمزه و سید سلیمان ابنان امام موسی الکاظم علیه السلام
در نفوت لولمان فومن (۱)

صحن اصلی بقعه، اطاقی است به طول ۱۵ و عرض ۷ متر. صندوقی در دیک به ضلع شرقی است که طولش ۲۱۰ و عرضش ۱۶۰ و ارتفاعش ۱۱۵ سانتیمتر است و طاقی گهواره‌ای مشك دارد در ضلع غربی يك در ورودی و سه پنجره بزرگ، در ضلع شمالی سه پنجره متوسط، در ضلع شرقی شش پنجره بزرگ و در ضلع جنوبی سه پنجره بزرگ است. سراسر سقف لمبه کوبی و نام حلب سراسر است.

سنگ مرمر کوچک به طول ۵۰ و عرض ۳۵ سانتیمتر در این اطاق است که عمارات ریز با خط نستعلیق بر آن حک است.

وفات مرحوم معصوم غفران و رضوان حایگاه ملا احمد متولی امام رادگان بقریه نفوت ولد مرحوم ملا عبدالباقی قزوینی الاصل بتاریخ بیست و هفتم شهر ربیع الاول ۱۲۲۶ شایها شایه و تسمیح و مهر و انگشتر.

سنگ مرمر دیگری به طول ۳۰ و عرض ۲۱ سانتیمتر در این اطاق است که سنگ قبر دختر ملا احمد است و عمارات ریز بر آن حک شده است.

وفات مرحومه معصومه رضوان حایگاه نساخانم بنت مرحوم ملا احمد بتاریخ یوم سه شنبه ربیع الاول سنه ۱۲۳۰ شایها تسمیح، مهر و انگشتر.

راینو پس از نام بردن این بقعه می‌نویسد که چشمه آب گوارائی ریز بنای

امامزاده است (۲)

خشت بل

بر روی نهر شبرك مشعب از ماسوله رودخان

در پشته (۱) لولمان فومن

پلی است آحری به طول ۱۷/۸۰ و عرض ۴/۵۰ متر، شامل دو طاق که یکی از آنها کوچک و دیگری بزرگ است. ارتفاع آخرین نقطه هلال طاق بزرگ از سطح آب ۳/۶۰ متر است. (عکس شماره ۹۰)

بقعه پسر زاهد

در سیاوه رود آلبان فومن (۲)

قاصی بورالله می نویسد که شیخ زاهد کیلانی مرشد شیخ صفی الدین اسحق اردبیلی، جد سلاطین صفویه در سال هفتصد و قمری در کمالان در گذشته و در سیاوه رود به خاک سپرده شده است (۳) بقعه شیخ زاهد فعلاً بنائى بسیار ساده رکالی است که بر رمینی صاف بنا شده است صندوقی مشك در وسط بناست. طرف معرب آن، ایوانی گلی دارد که در ورودی بقعه در این ایوان است. سقف سراسر ایوان و اشان کشی و نام لت پوشی است.

بقعه دو الكوه (۴)

جرء خاک آلبان فومن بر مرز آلبان و تلبان

در سر ارتفاعی حنکلی بقعه ایست چون، ناحطاطی که از ارسیهای مختلف تشکیل شده است صندوقی چوبی میان صحن بقعه است طرف عرب بنا مسجدی است چهار طرف نما ایوانی ساده دارد سراسر سقف و اشان کشی و بام لت سراسر است.

(۱) نهم بی ده از دهستان مرکری بخش صومعه سرا شهرستان فومن يك كيلو متری جنوب عربی صومعه سرا (۲) سیاوه رود در زمان دایمو (سال ۱۳۳۱ قمری) حرء منطقه قشلاق نشین ماسوله بوده است و فرهنگ جغرافیائی بیر آن را حرء ماسواه دانسته است (۳) مجالس المؤمنین نه نقل از کیلان دایمو ص ۱۷۵ سیاوه ورود، ده حرء دهستان ماسواه بخش مرکری شهرستان فومن، ۱۸ کیلومترى ناحتر فومن (فرهنگ جغرافیائی ایران) گاهی سیاوه رود را حرء کسما به حساب آورده اند (۴) دو ال کوه، ده کوچکی است از ناوک آلبان دهستان ماسوله بخش مرکری شهرستان فومن (فرهنگ جغرافیائی ایران)

دوقلعه منصل به یکدیگر معروف به قلعه گل (۱) در دهکده زیده فومن

براطراف تپه‌ای که سطح آن در حدود پنج هزار متر است آثار خندقی دیده می‌شود. آثار خرابه های آن قبل از اینکه اراضی به باغ چای تبدیل شود پیدا بوده است. معروف است که در بناهای آن سنگهای بزرگی به کار رفته بوده است. از سنگها شانی نیافتیم.

پیریا ولی (۲) در کما مردخ (۳) لولمان فومن

بنائی است دارای چهار حفاط مشك چوبین صندوقی مشك در وسط بناست. چهار طرف بنا، ایوان دارد و ستونهای ایوانها دارای سر ستون است سقف سراسر بنا و اشان کشی و نام لت پوشی است.

منار ازبر (۴) در ازبر فومن

باقی مانده این منار در حدود يك مترو نیم ارتفاع دارد. بنائی مدور است که قطر داخلی فعلی آن، پس از ریختن لئه آجرها، چهار متر و قطر خارجی آن پنج متر است. ابعاد آجرهائی که در این بنا به کار رفته است، $۲۱ \times ۲۱ \times ۵$ سانتیمتر است. اهالی از بر می گویند، آسبزخانه قلعه رودخان در اینجا بوده است و عدا پس از آماده شدن، از این محل دست به دست به قلعه رودخان می رفته است.

زیارت دستخط امیرالمؤمنین در گشت (۵) فومن

رادیو می نویسد که در اینجا قرآن کوفی کهنه ایست (۶) نگارنده به محل رفت و از متولیان جويا شد. ایشان اظهار داشتند که این قرآن در جمعه‌ای

(۱) به صم کاف به معنی تپه یا حاکر بردستی تپه مانده است (۲) شاید پوریای ولی (۳) مفتاح کاف و میم و دال (۴) مفتاح الف و سکون راء و فتح ناء (۵) به فتح کاف (۶) کیلان رابیسو ص ۱۷۰

داخل صریح است. اما پس از اینکه صریح را از جای کنند و به جمعیه رسیدند، داخل جمعیه قرآنی چاپی بود که بیش از پنجاه سال عمر نداشت. این صریح که يك طرف آن مشك است (عکس شماره ۹۱) در اطافی نوساز قرار دارد. سقف بنا لمبه کوبی و نام آن حلب سراسر است.

قلعه الله داده کوه

بر بالای کوهی در جنوب گشت رودخان

این قلعه که به نام الله دادی کوه و الله دار کوه نیز خوانده می شود، در سر راه گشت به کرد محله، ابتدای ارتفاعات سمت راست بر بالای تپه ای بوده است. امروز سراسر تپه تبدیل به باغ چای شده است و بر بالای این تپه از قلعه نشانی نبود. رابینو این قلعه را «الله داد کوه» می خواند و می نویسد که بر سر کوهی در جنوب گشت قرار دارد. هنگامی که سلاطین فومن به قلعه رودخان پناهنده می شدند، خراین و جواهر خود را بدین قلعه می فرستادند. (۱)

باقی بناها و آثار تاریخی فومن

- ۱- قلعه زرین گل در گشت رودخان نزدیک پل
- ۲- عمارت سردار همایون، کنار رودخانه پسخان در حوار پل کاسان در لیشا و بدان فومن. سردار همایون لقب دوم عبدالحسین خان مدیر الماک است. عبدالحسین خان پسر محمدخان سرتیب ملقب به مدیر السفرا پسر حاجی قاسم خان است. رابینو در کتاب گیلان خود ص ۱۷۷ از این بنا یاد کرده است.
- ۳- امامزاده میرزا در قبرستان عمومی شهر فومن.
- ۴- پیر یوسفعلی در حور بحار فومن
- ۵- امام بر در شهر فومن.
- ۶- پل قدیمی فومن
- ۷- امامزاده تقی در راه گشت.

- ۸- بقعه درویش محب علی در بوئین فومن. (۱)
- ۹- قلعه تیمور لنگ در آلیان .
- ۱۰- آثار خندق و قلعه و خانه‌هایی در شیرزیل فومن .
- ۱۱- مرار کمال‌الدین محمد و کمال‌الدین احمد^(۲) در محل وله‌بشت
گلندرود
- ۱۲- مرار آقا سید یعقوب در گوراب پشالم در لیشاوندان فومن . رابینو
می‌نویسد در حتی کهنسال بود که اهالی آنجا بدان احترام می‌گذاشتند . در دوران
اوی یعنی سال ۱۳۳۱ قمری بنائی ساختمند و اما مزاده‌اش کردند . (۳)
- ۱۳- مزار سید ابراهیم در ولانا (= ولاح آباد) فومن بر سر جاده قدیم
رشت به فومن . رابینو نیز از این مزار یاد کرده است. (۴)
- ۱۴- بقعه آقا شیخ جمال در شایزان در دره قلعه رودخان سمت راست
رودخانه .
- ۱۵- سید صالح در دهکده بوده فومن
- ۱۶- مسجد کولک در بالای تپه در دو بخش^(۵) در نزدیکی ارب (۶)
- ۱۷- بنای مربع آحری میان گوراب پس و خسروآباد فومن . رابینو این
بنا یاد کرده است . اما نگارنده آن را نیافت^(۷) .
- ۱۹- مسجد قدیمی زودل در دهکده رودل در هجده کیلومتر غرب فومن
بر سر راه فومن به ماسوله
- ۲۰- مزار آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه السلام در گوراب ررح. (۸)
- ۲۱- مزار امامزاده عبدالله در کسما . رابینو می‌نویسد متولیان این محافر ما بهائی
ار سلاطین صفویه دارند که ایشان را از پرداخت مالیات معاف کرده‌اند . (۹)

(۱) کیلان رابینو ص ۱۶۹ (۲) اهالی کلاردالدین محمد و کلاردالدین احمد خوانند
(۳) کیلان رابینو ص ۱۷۲ (۴) کیلان رابینو ص ۱۶۹ (۵) نقشه ناء و شین (۶) نقشه الف و
سکون راء و فتح ناء (۷) کیلان رابینو ص ۱۶۷ (۸) نقشه راء و مسم رابینو نر اران ص ۱۶۷

نگارنده دسترسی به این فرمانها پیدا نکرد.

۲۲- قلعه قلندر خان در بالای کوهی در گلندرود. راینومی نویسد «قلندر خان، مردی شجاع و ار باغیان دوران نادرشاه بود. در این محل قلعه‌ای ساخت که زیر زمینهای آن تا دوران چچکو (Chodzeko) باقی بوده است» (۱)

۲۳- مقبره خانوادگی خاندان اسحقی در فومن. عبدالفتاح فومنی در تاریخ گیلان می نویسد که امیره علاءالدین پدر امیره دباح فومنی در مقبره اجدادی خود در فومن به خاک سپرده شد. (۲)

۲۴- مقبره شاه حمشیدخان (۳) نوه امیره دباح فومنی (= مظفر سلطان) (۴) در فومن. عبدالفتاح می نویسد که جسد شیرزاد سلطان را در مزار شاه حمشیدخان به خاک سپردند و سر او را برای خان احمدخان به گیلان بیه پیش فرستادند. (۵) احتمال می رود مزار شاه حمشیدخان در همان مقبره خانوادگی خاندان اسحقی در فومن باشد.

۲۵- مقبره آنای بوسعید میر در موضع شمه بازار فومن. عبدالفتاح می نویسد که بوسعید میر را در موضع شنبه بازار فومن به حواری مقبره آبی او مدفون ساختند. (۶)

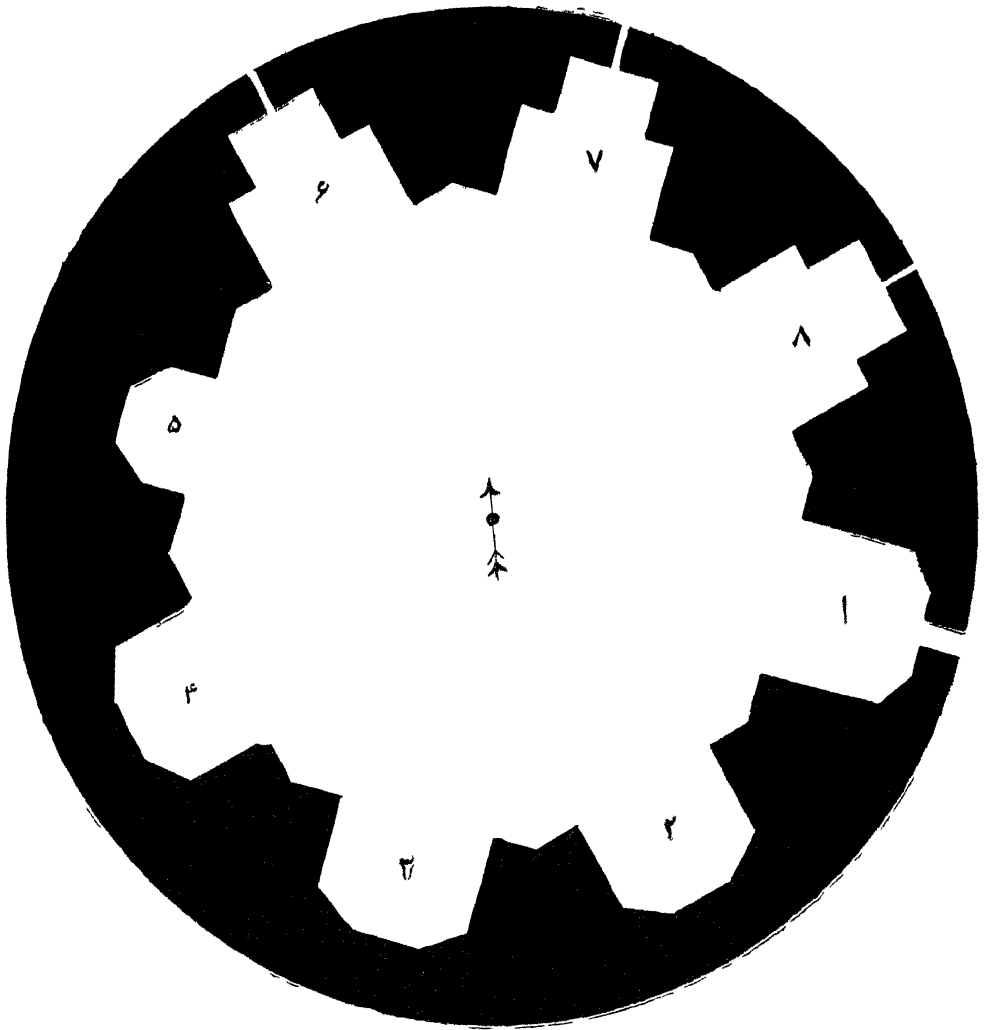
(۱) گیلان راینومی به نقل از چچکو و ۱۶۷ و نظر خود مؤلف ص ۱۷۷ و ۱۷۸
 (۲) تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی ص ۳۰۶ (۳) حدیجه بیگم دختر شاه طهماسب در ۲۲ شعبان سال ۹۷۷ در حمشیدخان نوه امیره دباح (= مظفر سلطان) شد (۴) امیره دباح پس از ازدواج با حیرا امسا بیگم دختر شاه اسمعیل به لقب مظفر سلطانی، ممتاز گردید (تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی ص ۸) در تاریخ گیلان عبدالفتاح ص ۷ شرحی درباره این عروسی هست (۵) تاریخ گیلان ص ۹۵ (۶) تاریخ گیلان ص ۲۰۲

عكس شماره ۷۳ - دروازه اصلی قلعه رودخان

عکس شماره ۷۴- یکی از برج‌های قلعه رودخان

نمشه شماره ۷۵ - نمشه برج سمت راست دروازه قلعه رودجان

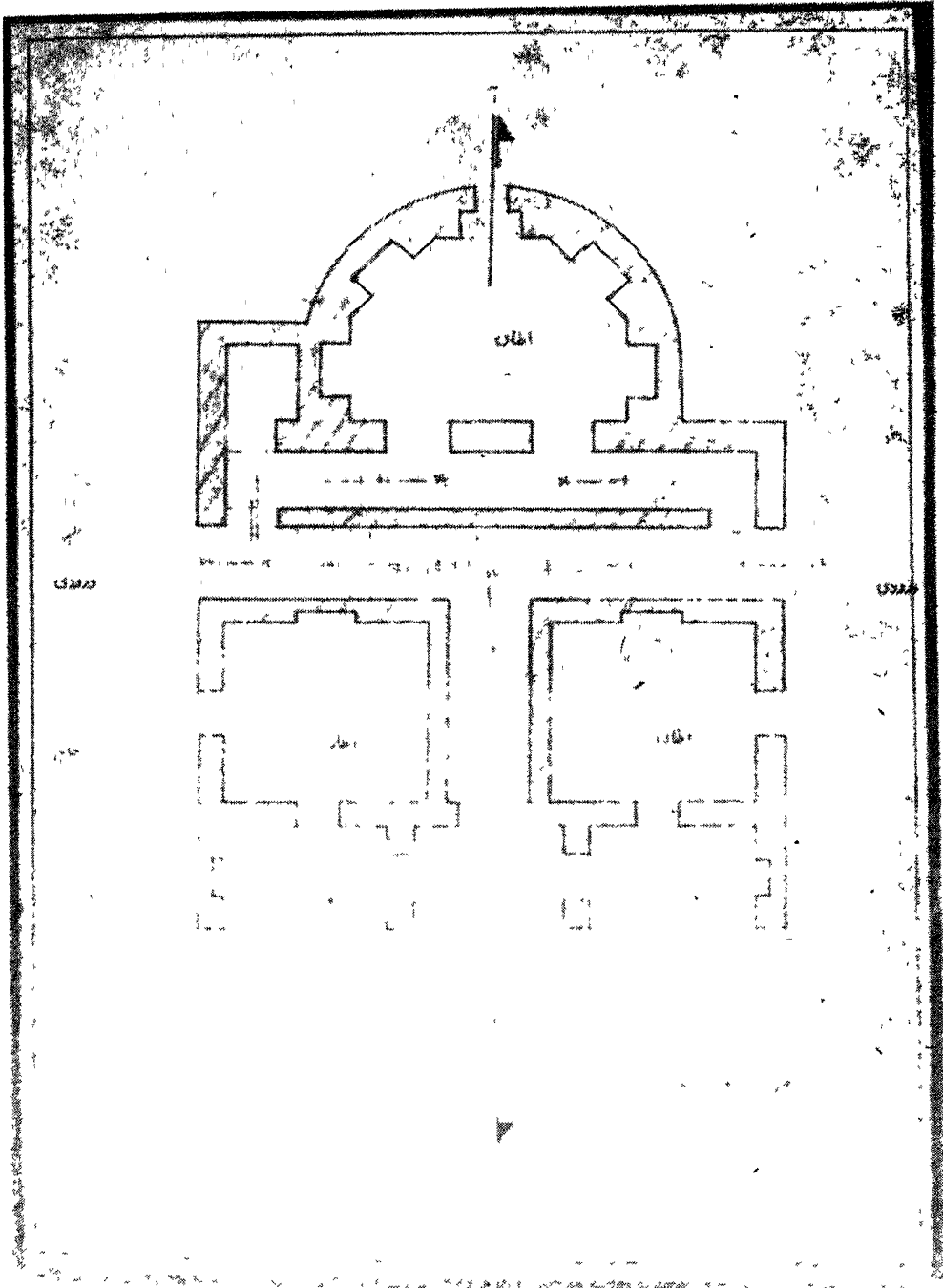
عکس شماره ۷۶ - مدخل اطاهن که در بنای برج سمج د واره اصلی فاعه ودجان مشاهده است

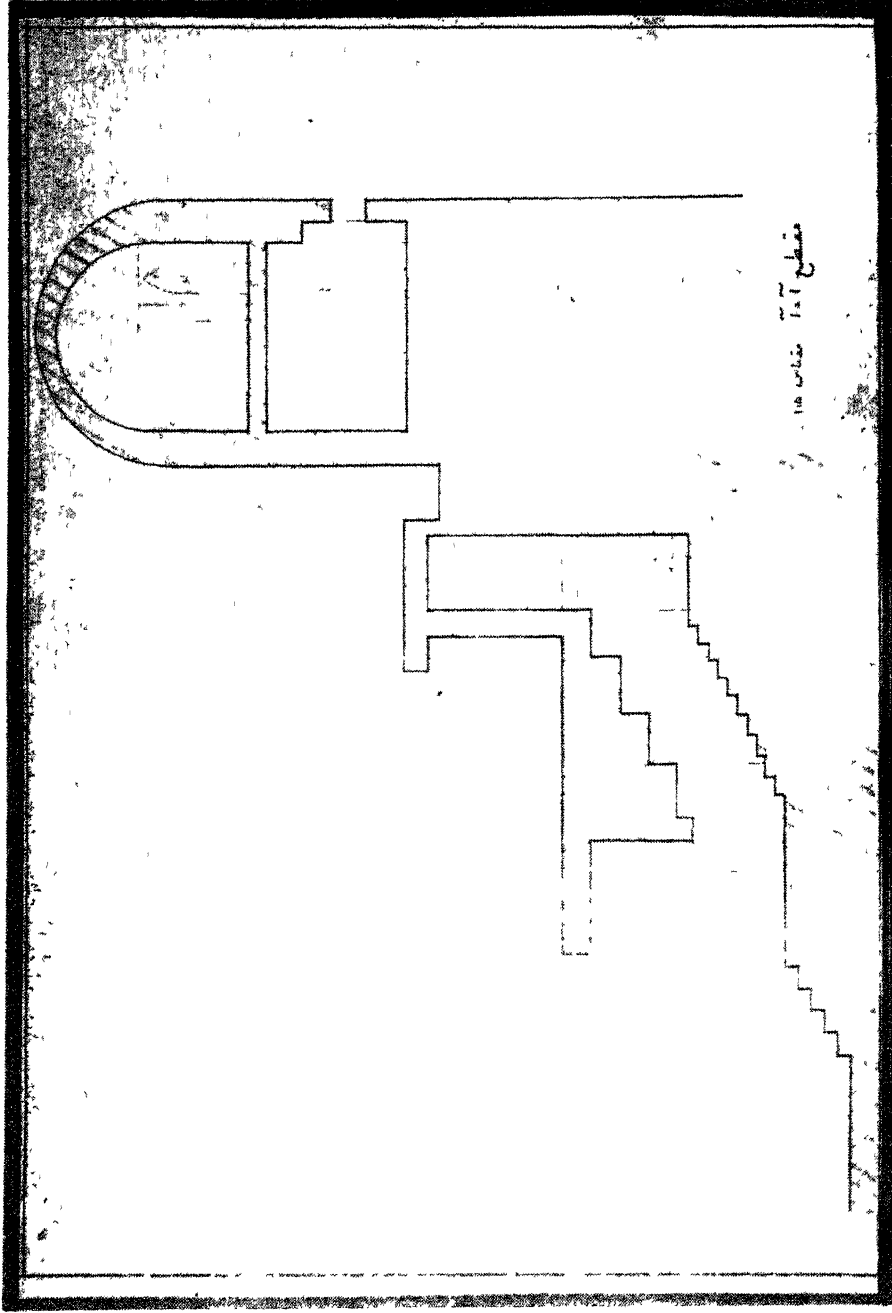
عکس شماره ۷۷ - مدخل اطاقی در بالای برج سمت راست دروازه اصلی قلعه رودخان

عكس شماره ۷۸ - هشتی میان دودرواره اصلی رودخان

نقشه شماره ۷۹ - نقشه شاهشاه قلعه رودخان ،

مقطع آ آ شماره ۱۵

عکس شماره ۸۰ - برش عمودی از بناهای شاه نشین قاعه رودخان

عكس شماره ۸۱ - قسمتی اردنوار حموی قاعه رودخان

عکس شماره ۸۲ - یکی از سردرهایی که میان دو قسمت اصلی قاعه رودخان است

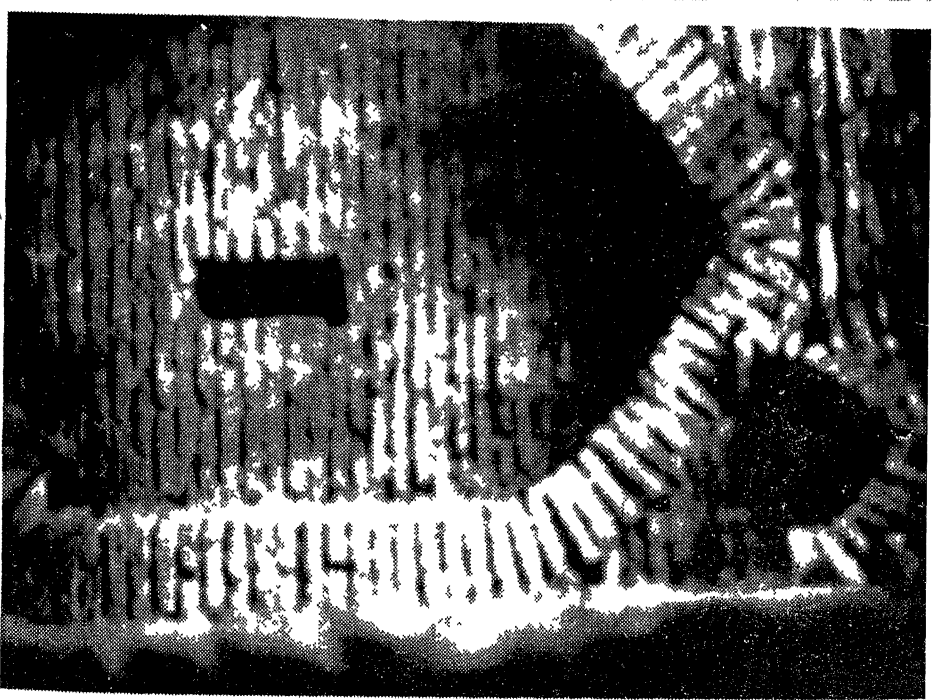

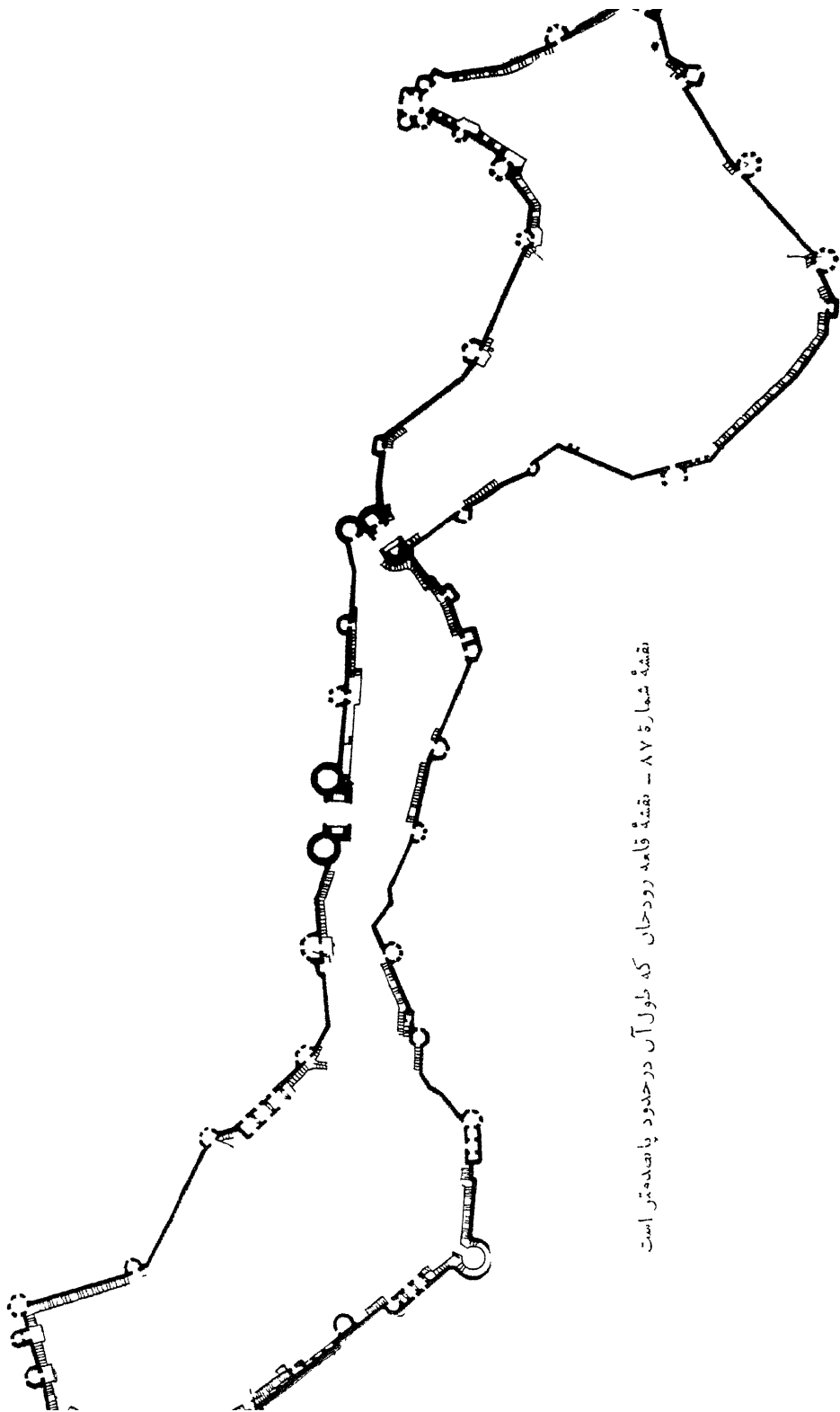
عکس شماره ۱۴ - یکی از برجهای اصلی قلعه رودخان

عکس شماره ۸۵ - رویای داخلی بنا را در قلمه رودجان
 بدین ترتیب برای ردن طاق جمع کرده‌اند

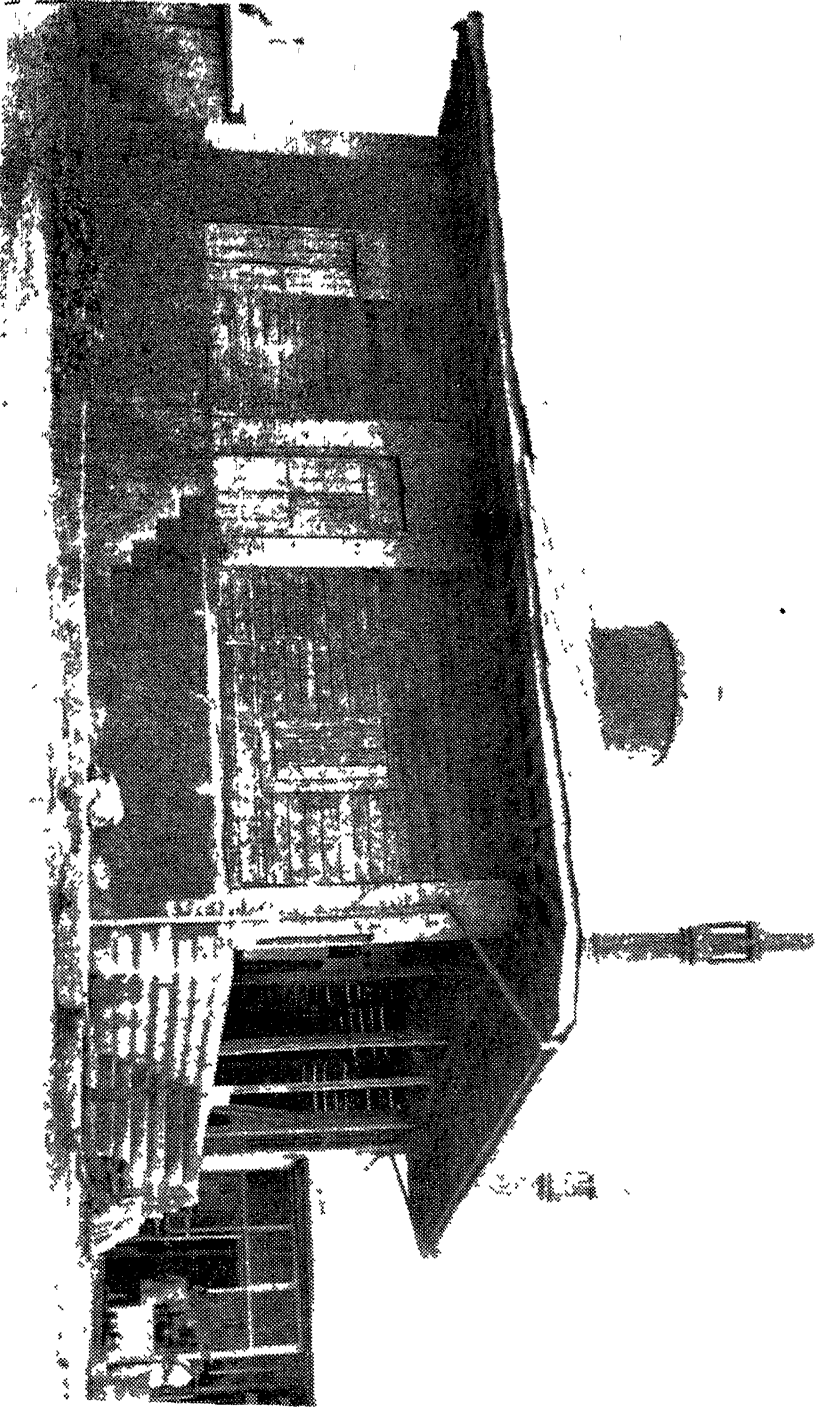

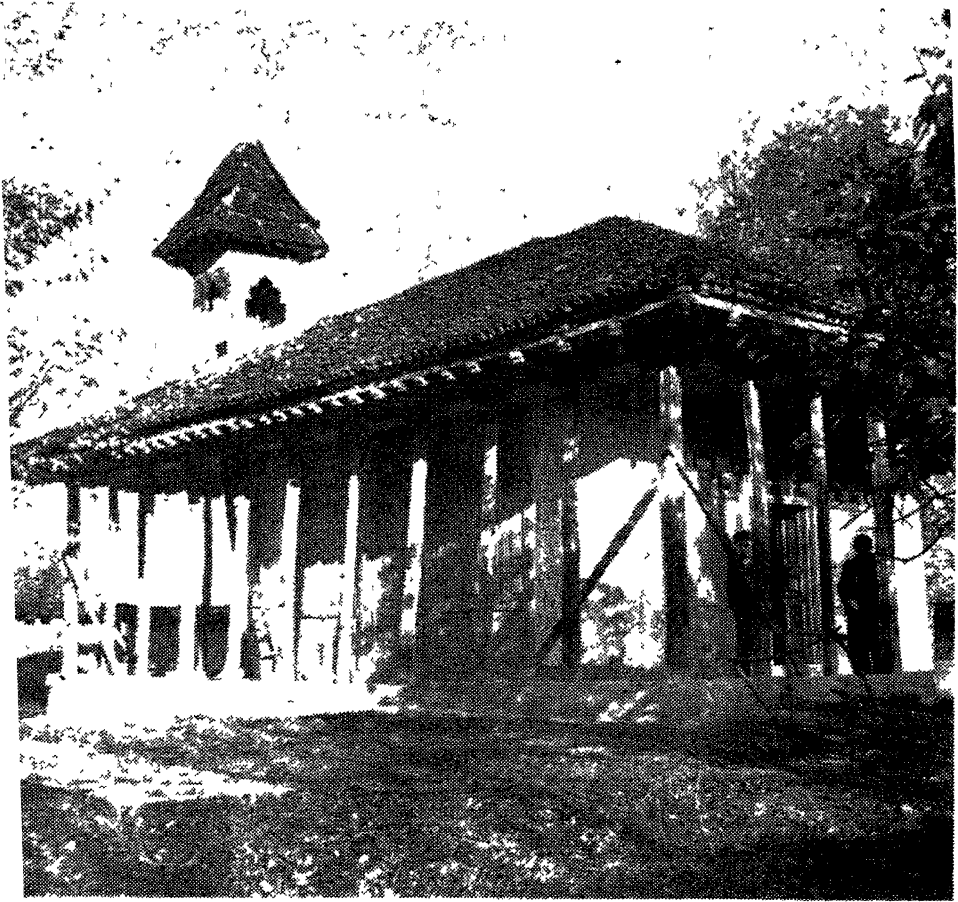
عکس شماره ۸۶ - طاقها و مرعل داخلی یکی از برجهای
 قلمه رودجان

نقشه شماره ۸۷ - نقشه قلعه رودخان که طول آن در حدود پانصد متر است

عكس شماره ۸۸ - بین حلودار درشهن ووس

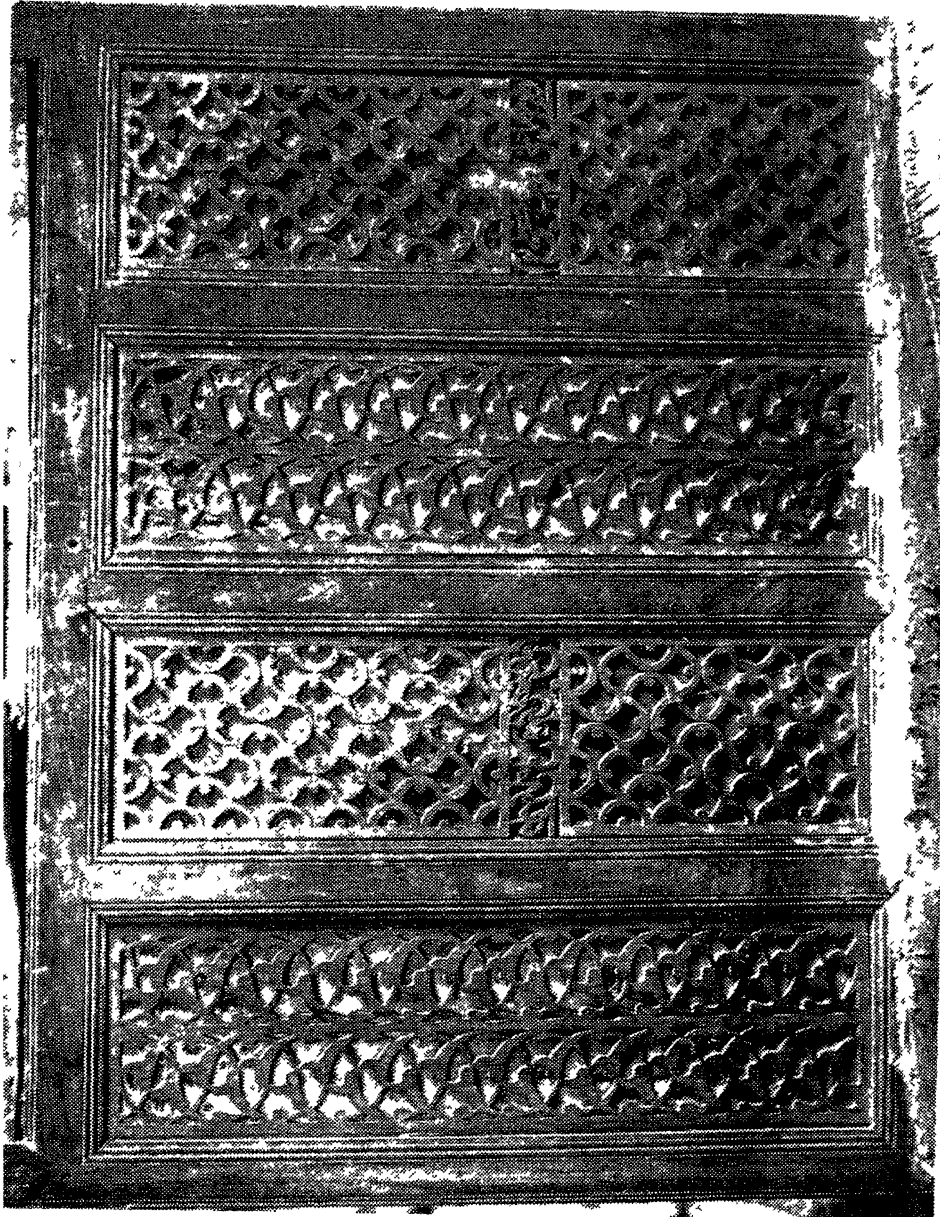

عکس شماره ۸۹ - مقعہ آفا سید عبداللہ بن موسیٰ بن جعفر علیہ السلام در دہکدہ کرم وومن

عکس شماره ۹۰ - دهانه بررگه بل پشترین در ارومغان مومس

عکس شماره ۹۱ - صندوق ریاری دستخط در کت هومن

بخش نهم

۱ - جغرافیای تاریخی گسکر

بخش گسکر در زمینی هموار ، در سی کیلومتری غرب رشت قرار گرفته ، و از شمال به تالش دولا و از مشرق به مرداب انزلی و از جنوب به فومن و از مغرب به ماسال و شاندرمن محدود است . در ازای آن از اسنند در جنوب تا گیل چالان در شمال یک فرسنگ و نیم و از مرداب تا آهک کوره در حد ماسال دو فرسنگ است . سابقاً یکی از بخشهای وسیع گیلان بوده و شامل زمینهای گسکر امروزی و خاک ماسال و شاندرمن و تالش دولا می شده است .

صاحب حدود العالم که کتاب خود را در سال ۳۷۲ قمری تألیف کرده است ، فهرستی از دهکدههای آن سوی رودیان (= بیه پس) را در کتاب خود آورده است . میان آنها به نامهای ، بیلمان شهر ، رشت ، تولم ، دولا ، کهن رود برمی خوریم . (۱) مقدسی نیز در سال ۳۷۵ قمری ، حردهکدههای گیلان ، دولا و بیلمان شهر و کهن رود را نام می برد . (۲) ابوالعدا در سال ۷۴۱ قمری دولا را از اقلیم چهارم می داند و پس از تعیین طول و عرض جغرافیائی آن می نویسد ، کسانی که این محل را دیده اند می گویند که کسکر نامیده می شود . (و کسکر بفتح الكاف و سکون السین المهمله بینهما و فی الاحر راء مهمله) (۳) با توضیحی که ابوالعدا می دهد شکی باقی نمی ماند که صاحب حدود العالم و مقدسی برارد دولا بخش گسکر را اراده کرده اند دمشق متوفی در ۷۲۷ ، در بیان ناحیه گیلان ، نام این بخش را بدشکل «حسکر» یاد آور شده است این خود دلیلی تواند بود که

(۱) حدود العالم چاپ دانشگاه ص ۱۴۹ (۲) احسن التقاسیم ص ۳۵۵ (۳) تقویم البلدان ص

حرف اول این نام ، گاف فارسی است که به شکل جیم معرّب شده است .
 فصل الله عمری متوفی ۷۴۲ می نویسد که حکمران گسکر با حکمران تولم
 از در دوستی در آمده اند ، لشکریان ایشان بیشتر از لشکریان سایر بخشهای
 گیلان است سرزمین ایشان بسیار وسیع و حاصلخیز است . غلات و میوه و گاو
 و گوسفند فراوان عمل می آورند . از همسایگان کرد خود و فرآوردهای آنان
 بسیار فایده می برند . مواد خوراکی در این بخش ارزانتر از سایر بخشهای
 گیلان است .

الثاریوس (Oléarius) دهکده های گسکر را به این شرح نام می برد
 سیاهرود ، گوراب ، ابرلی ، دولاب ، شال ، روئسرو (Rue saru) ، میان شهر .
 کوك (Couk) که همراه سفیر شاهزاده گالتسین (Ghalitzine) در سال
 ۱۱۵۹ قمری (= ۱۷۴۶ - ۴۷ میلادی) به ایران آمده است چنین می نویسد .
 این شهر (گسکر) و ناحیه ای به همین نام در قلمرو حکومت گیلان است . مدتی
 زیادی نیست که نام این شهر ، به سبب عمل آوردن ابریشم فراوان و پارچه های
 ابریشمین بر سر رباها افتاده است اما بر اثر ظلم حکام نادری مثل سایر نقاط
 به حرافی کشیده شده است . نزدیک این محل قاعه ای است که روسها ساخته اند
 تا حاو نباحم همسایگان کوه نشین این ناحیه را بگیرند .

کامل ترور (Trezel) در سال ۱۲۲۴ قمری (= ۱۸۰۹ میلادی) درباره
 گسکر می نویسد « در قصه گسکر چهارصد حاموار تالش ساکنند . تالشان
 گذشته از ناحیه گسکر ، کنار راه رشت به اردبیل نیز سکونت دارند و آقا محمد
 خان قاجار و حاشین او - فتحعلی شاه - نتوانستند ایشان را به انقیاد و اطاعت
 خود در آورند ، زیرا ایشان به رئیسی که از تیره خودشان باشد ، سر تسلیم
 فرود نمی آورند . قیام و سرکشیهای ایشان را شاه ایران اعاب نادیده گرفتند .
 در زمان فتحعلی شاه است که حدود گسکر به حدود کنونی آن تقلیل پیدا می کند

و حاکم این بخش زیکسار را مرکز حکومت خود می‌کند. دهکده هائی که در زمینهای هموار قرار داشتند، به نام گیل گسکر و دهکده های کوهستانی همجوار را که تالش نشین بود، تالش گسکر خواندند. (۱)

مرکز اصلی گسکر، ظاهر گوراب است که در نه کیلومتری شمال غربی کسما و هفت کیلومتری مرداب انرلی، کنار رودخانه خالکیا بنا شده است. در زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) جمعیت آن به صد و هجده خانوار بوده است که تقریباً تمام گیلک و شیعی مذهب بوده اند. لهجه گیایکی گسکر با لهجه مردم رشت اختلاف زیاد دارد (۲)

۲ - بناها و آثار تاریخی گسکر شهر قدیم گسکر = گوراب گسکر در جنگل هفت دغنان (۱)

در جنگل هفت دغنان، کنار حاده شاه عباسی که از ظاهر گوراب به سید - سر فشا می‌رفته است، آثار حمامها (عکس شماره ۹۲) و حاده هائی (عکس شماره ۹۳ و ۹۴) و آثار دکابهای که در يك امتداد بنا شده بوده اند، دیده می‌شود. آثار باروئی ممتد و طولانی در میان درختان جنگلی گاهی به چشم می‌خورد. سفال شکسته و آجر پاره‌های فراوان در این قسمت از جنگل بر روی زمین ریخته است. پس از بازدید محل، راه بازگشت ما از حاده شاه عباسی بود و حنان به نظر می‌رسید که کف این حاده در این قسمتها آجر فرش داشته است.

بر رهنی مانند گوری تنها دیده شد که نزد ساکنان دهکده های همجوار احترامی داشت و بد نام سید حروسه (= سستی خروشه ۹) مشهور بود (عکس شماره ۹۵) می‌گفتند که این رن، خواهر امیره ساسان گسکری و همسر سید سر فشا بوده

(۱) گیلان رابینو ص ۱۵۵ (۲) گیلان رابینو ص ۱۵۶ (۳) جماچار، ده از دهستان شاندرمن بخش ماسال شهرستان طوالش ۶ کیلومتری شمال شرقی ناراز شاندرمن و ۱۲ کیلومتری شمال شرقی هاسال، جنگل موسوم به همتا حان (= همت دغنان) در شمال حاوری این ده واقع است. در این جنگل آثار اسیه سمار قدیمی مشاهده می‌شود (فرهنگ جمع اقبائی ایران)

است. کنار گور سیدخروسه دو پایه ستون نقش‌دار، از سنگ سفید آهکی افتاده بود. سنگ بزرگتر به ارتفاع سی و دو سانتیمتر و عرض قسمت پائین بایه چهل و نه و عرض قسمت بالا بیست و چهار سانتیمتر بود. (عکس شماره ۹۷) سنگهای تراشیده سیاه رنگ بیر در اینجا مشاهده شد. سنگ قمری بر مرار سیدخروسه بود که شاید یکی دو ساعت قبل از رسیدن مایه این محل، شکسته بودند این سنگ سرخ به طول چهل و شش و عرض بیست و چهار و قطر پنج سانتیمتر بود. کلماتی بر آن حک شده بود که خوانده نشد. (عکس شماره ۹۸) بر سر همین مرار یکی دو کاشی به ابعاد نوردی سانتیمتر و قطر همدی میای متر و آحری کوچک به ابعاد هیجده سانتیمتر و قطر چهار سانتیمتر و نیم و آحری بزرگ به ابعاد بیست و سه سانتیمتر و قطر پنج سانتیمتر و نیم دیده شد.

مصالح بنای حمامها دو نوع آحر بود. نوعی از آن بزرگتر و نه ابعاد بیست و سه سانتیمتر و قطر شش سانتیمتر و نوعی کوچکتر به ابعاد بیست سانتیمتر و قطر چهار سانتیمتر و نیم بود. مصالح آحرها گچ عربالی بود. معروف است که راه ربر زممی این محل به مناره نارار که در حدود بیست کیلومتر فاصله دارد متصل می شده است. محوطه ای که این آثار در آن دیده شد بیش از یک کیلو متر مربع نبود. راینو در این محوطه اردلی آحری یادآور می شود که بر رودخانه کمگواند ماروحیه (امتح کافی) ساخته بوده اند و می نویسند که در یک این حراندها، دهی کوکات است که مجموع حاندهای آن بیسار شش کلبه محقر است و نه نام «اروس مجاه» خوانده می شود و در یک کیلومتری مراداب تبه کم ارتفاعی به نام «خروسه» و در یک این تبه قمرستانی، به نام «اروسها قمرستان» است. این نامها یادآور اشغال گیلان به دست روسها در سالهای ۱۱۳۵ - ۱۱۴۷ قمری (= ۱۷۲۲ - ۱۷۲۴ میلادی) است (۱)

الئاریوس (Olearius) می گوید، شهر کوک گسکر در چهار فرسخی کسما و دو فرسخی دریاست و نه نام «گورای گسکر» معروف است هنگامی که شاه

عباس از گیلان عبور می کرد، در همین محل، در خانه شخصی، به نام خواجه محمود، پسرش شاه صفی - چشم به جهان گشود. این خانه بعدها محل بست اهالی شده است. (۱)

حدود جنگل هفت دغنان و راه رسیدن به آن :

جنگل هفت دغنان از عرب متصل به بجا رکن، (۲) از شرق به سیاخاله سر و خمیران، (۳) از شمال به دهکده سید شرفشاه و محله خشایر (۴) و از جنوب به بهمس (۵) محدود می شود. راهی از ضیاء به جنگل هفت دغنان می رود. پس از طی سه کیلومتر سبک از ضیاء به بهمس می رسیم. از بهمس تا کوره ذغال چهار کیلومتر فاصله است. از کوره ذغال راه به دست چپ می پیچد و مستقیم تا پل آجری رودخانه دلیک (نکسردال) پیش می رود. فاصله کوره ذغال تا سید خروسه نیز سه کیلومتر است.

راه دیگر راه بجا رکن و اسفند سر است. از ضیاء به اسفند سر، چهار کیلومتر، از اسفند سر به بجا رکن یک کیلومتر و از بجا رکن به سید خروسه سه کیلومتر است. هزار سید خروسه بر کنار رودخانه او ایلاست که از شاندرمن سر چشمه می گیرد. داروچه روار هم در جنگل هفت دغنان است که خود شعنه ای از رودخانه او ایلاست.

پل آجری رودخانه دلیک در جنگل هفت دغنان نکسرد

این پل آجری بر سر راهی است که از هشت پر به مناره بازار و گوراب زرمخوار آجا به رودخانه ماسوله که به نام گشت (بفتح گاف و کسر تاء) رودخان ماسوله معروف است می رود. طول پل دوازده متر و عرض آن سه متر و هشتاد سانتیمتر است. سنگ جین دایه های دو طرف به ارتفاع دو متر از سنگ رودخانه و ساروح بنا شده است. مصالح اصلی پل، آجری به ابعاد نسبت و دو سانتیمتر و قطر چهار سانتیمتر و نیم است. قسمت آجری پل نیز ملاط ساروح دارد. (عکس شماره ۹۹)

(۱) گیلان رایسو ص ۱۵۴ و ۱۵۵ (۲) نکسرداء و فتح کاف (۳) بصم حاء و کسر میم و سکور یاء (۴) بصم حاء و فتح ناء (۵) بفتح ناء وهاء و سکون میم و فتح ناء ثانی

امامزاده سید محمد جان بن موسی الکاظم علیه السلام در ضیابرسگر

بنای آستانه از آجر و نه ابعاد شش متر است. يك در ورودی و يك پنجره در رگ چهار دهنه طرف جنوب ، دو پنجره بزرگ چهار دهنه طرف غرب ، يك در ورودی و يك پنجره بزرگ چهار دهنه طرف شمال دارد . بنا گل سری است و ارتفاع زیادی از زمین ندارد . کف داخلی بنا گل و از حصیر مقروش است درخت آزاد عظیمی در گوشه جنوب شرقی است که چون نیمه آن در بنا های بلندتر از صریحهای معمولی است . گندی فلزی در وسط و چهار گلدسته در چهار گوشه صریح تعبیه شده است . این صریح بطیر . خیمه هائی است که در این محل روز عاشورا جرء دسته به حرکت در می آورند (عکس شماره ۱۰۱) مراسم علم نندی اول محرم و علم و اچینی شب یازدهم یعنی عصر عاشورا است - روز عاشورا هم تعزیه صحرای کر بلا را در با می کنند یعنی از پائین محل صیابر ، عده ای در حدود صد و پنجاه تن بالناسهای اطرافیان حسین بن علیه السلام در صحرای کر بلا و اسرا و خیمه ها به راه می افتند و تا منزل آیه الله صیابری می روند و خیمه ها را در آنجا وامی چینند قمه رنهای که در حدود صد تن هستند ، کفن به تن کرده قمه در دست به امامزاده می آیند و تا ظهر در آنحامی مانند بس را اینکه مؤذن اداں ظهر را گفت قمه رنهای شهادت می خوانند و به احترام بقعه ، در بقعه خون نمی ریزند اما پس از بیرون رفتن از بقعه ، یکباره قمه ها را بر کله می زنند و خون از سر ایشان جاری می شود . نور و کجی در محل شهادت می شوند برای رفع میخچه ، نمک و خزء درخت آزاد امامزاده را می گیرند و در خاک دفن می کنند ، وقتی نمک آب شد ، میخچه هم از میان می رود .

سید مولاجان بن سید محمد جان بن موسی الکاظم علیه السلام

بقعه این مرد طرف راست آب شاندرومن نزدیک آبادی است . بقعه ای محقر و جدیدالبناست .

سنگ قبری

در محلهٔ اروم (۱) سادات بهمبر (۲) گسگر

این سنگ از سنگهای آهکی سفید است و با پایهٔ ستونهایی که در جنک هفت دغنان دیده شده، هم جنس است این سنگ سرپاست و طول مقداری که از خاک بیرون است به یک متر و نیم می رسد عرض آن پنجاه و دو سانتیمتر است. در حاشیهٔ سنگ نام دوازده امام به چشم می خورد. بالای سنگ در وسط سنهٔ ۱۲۳۴ و زیر آن «کل شیئی هالک الاوجهه» و باین تر از آن «هدا القبر المرحوم المعفور .» و نزدیک به قسمت پائین سنگ نام «کاس خانم» روشن خوانده می شود. (عکس شمارهٔ ۱۰۲)

مسارهٔ آجری

در مناره نازار (۳) گسگر

در بانصد متری بقعهٔ آقاسید زکی

این منارهٔ آجری بر سر راه دهکدهٔ حاده کنار به آبادی مناره نازار، در طرف راست حاده بنا شده است تاریخ بنای آن معلوم نیست روایت محلی وقصه های سینه به سینه بانی آن را مردی به نام «چل گوش چمنی»^(۴) می داند. مصالح ساختمانی آن، آجر و ملاط گچ و باین مناره را تا دو متر ارتفاع باسیمان مرمت کرده اند. محیط دایرهٔ منار از سطح زمین نوزده متر و چون پسرار تعمیر دری آهنی جلو مدخل آن گذاشته و قفل کرده بودند، وضع داخلی آن معلوم نشد. در بالای مناره که فعلاً روی درخراهی دارد، ترفینی آجری دیده می شود و باین تر

(۱) بصم الف (۲) فتح باء و هاء و سکون میم و فتح باء ثانی (۳) ده اردهستان مرگری بخش صومعه سرا شهرستان هومن به کیاومتر عرب صومعه سرا و بیج کیاومتر عرب راه صومعه سرا به ظاهر گوراب، برج قدیمی دارد که به نام برج «چهل گیس چمنی» معروف است در ارمنهٔ قدیم، بازار مهمی درایمجا بوده است (فرهنگ حجرافیائی ایران) (۴) چمن شحصی در تاریخ کیلان شاخته شد و وجود جارحی نداشته است این مرد ساخته و پرداخته دهن مؤلف کتاب مستطاب سیدحلال الدین اشرف است عجب تر ایسکه در فرهنگ حجرافیائی نام او «چهل گیس» شده است

از آن نیز در دو ردیف تزئین دارد. منظور از بنای این مناره بر ما پوشیده است، چه روزی که تمام این صفحات جنگلی عظیم بوده است نه به کار راهنمایی می آمده و نه کسی می توانسته بر بالای آن دیدنایی کند. اگر برای گیلان عجایب هفتگانه ای قائل شویم، این مناره یکی از آنها تواند بود. (عکس شماره ۱۰۳)

رابینو به نقل از خچکو (Chodzko) می نویسد «در مناره بارار، بر سر راه گسگر، مناره ایست که بدنه آن را کسی سوراخ کرده است. سر آن خراب و قسمتی از آن افتاده است. داخل مناریلکانی دارد. احتمال دارد این منار را به منظور نگهبانی ساخته اند ارتفاع آن به سی متری رسد و معروف است که شخصی به نام چل گوش چمنی، آن را بنا کرده است.» (۱)

بقعه آقاسید زکی بن امام موسی الکاظم علیه السلام

بنای اصلی بقعه شامل اطاقی چوبین به طول ۵/۵ متر و عرض چهار متر است صندوقی به طول ۱/۹۰ متر و عرض ۱/۱۰ و ارتفاع ۱/۵۰ متر در وسط است که با انواع پارچه ها پوشانده شده است. ایوانی به طول هفت متر و عرض سه متر در جلو این اطاق است. طاق این ایوان بر پنج ستون چهار سوی چوبین استوار است، ستونهای ستون ندارند. سقف بقعه لمبه کوبی و سقف ایوان و اشان کشی، بدون پل کوبی و لمبه کوبی است، نام سراسر بنا حلب سر است. مسجدی نیز متصل به این بقعه است

پردسر (۲) یا خشت پل (۳) بزرگ نزدیک نه دهکده مباره نازار

خشت پل بزرگ، پل آحری دررگی، به طول شصت متر و عرض شش متر

(۱) گیلان رابیو ص ۱۶۷ (۲) پردسر، ده اردستان مرکز بخش صومعه سرا شهرستان فومن ۷ کیلومتری شمال غربی صومعه سرا ۳ کیلومتری غرب صومعه سرا به ظاهر گوراب، دو پل آحری روی رودخانه مجاور آبادی هست در انقلاب حسگل حسگهای شدیدی در این محل رخ داده است (فرهنگ جغرافیائی ایران) پرد به صم پ در گیلکی به معنی پل است و پردسر مکرر دال یعنی سر پل (۳) خشت پل به فتح حاء و کسر تاء به معنی پل آحری است

و ارتفاع تقریبی نه متر است رود تنیان^(۱) و سیاوه رود و پلنگ رود ، کمی بالاتر از این دل داخل يك ستر می شوند و از ریر این پل می گذرند و سپس به کول سرو مرداب انزلی می روند . این دل عظیم که امروز مانند پهلوان پیری است که بر اثر طول عمر نکس پیدا کرده و دست حوادث او را بر زمین زده ، روزی سه دهانه بزرگ داشته است . سیل سال ۱۳۱۷ دهانه اول را که طرف مناره بازار است حراب کرد و دوطاق دیگر را سیل سال ۱۳۳۶ از حای خود تکان داد و در ستر آب انداخت . فعلاً روی دایه های اصلی ، تخته دلی نصب کرده اند و از روی آن می گذرند . (عکسهای شماره ۱۰۴ و ۱۰۵)

پردسر یا خشت پل کوچک

درسه کیلومتری کسما ، در دهکده پاسکة کسمای صومعه سرا

فاصله میان خشت پل بزرگ و خشت پل کوچک کمتر از دو کیلومتر است ، خشت پل کوچک شامل پنج دهه کوچک و بزرگ آحری است . دو سیل نند در دو سمت راست آب دارد پایه هر يك از این سیل ندها ، آب بخش کن دارد یکی از طاقهای اصلی آن فرو ریخته است آبی که از ریر آن می گذرد دناله ندارد و نشت آب بجارها و برنج کاریهاست . طول این پل ۲۵ متر و عرض آن ۴/۲۰ متر و ارتفاع دهه های بزرگ آن از سطح آب ۵ متر است (عکس شماره ۱۰۶)

این دو پل در مسیر راهی است که به دستور شاه عباس ساخته شده است این راه از هشتم به چهارراه رضوان ده و جنگل هفت دغان و صابر و طاهر- گوراب و حاده کنار و مناره بارار و از آنجا به خشت پل بزرگ و خشت پل کوچک کسما و از کسما به رشت می رود

راههای فرعی دیگری از این راه اصلی منشعب می شده و به دهکده های آباد و جمعیت می رفته است بر سر این راهها بیر ار همان دوران یا ادوار بعد پلهائی ساخته اند . پل گاز رود بار که دارای يك دهانه اصلی و دو دهانه فرعی در طرفین

است از این گونه پلهاست . (عکس های شماره ۱۰۷ و ۱۰۸) پل کوچکی نایک دهانه نزدیک طاهر گوراب نیز جزء این دسته از پلهاست . (عکس شماره ۱۰۹)

بافی بناها و آثار تاریخی بخش گسگر

- ۱ - مرار آقا پیر بحشعلی در طاهر گوراب گسگر .
- ۲ - مزار آقا میر قوام در ریگسار گسگر .
- ۳ - پیرولی خان نزدیک مناره نارار
- ۴ - بقعه ای در دهکده میان ده صومعه سرا .
- ۵ - دو مسجد بنه قدیمی در دهکده عربان صومعه سرا
- ۶ - مرار آقا میر شاه دین در صومعه سرا
- ۷ - بقعه دوگور در صومعه سرا
- ۸ - دوپردان^(۱) بر روی کهنه دغان^(۲) در لالم^(۳) در میر محله گسگر .

(۱) دوپردان به صم پ به معنی دو پل است (۲) به فتح دال به معنی بهر درگ است (۳) گسگر لام دوم

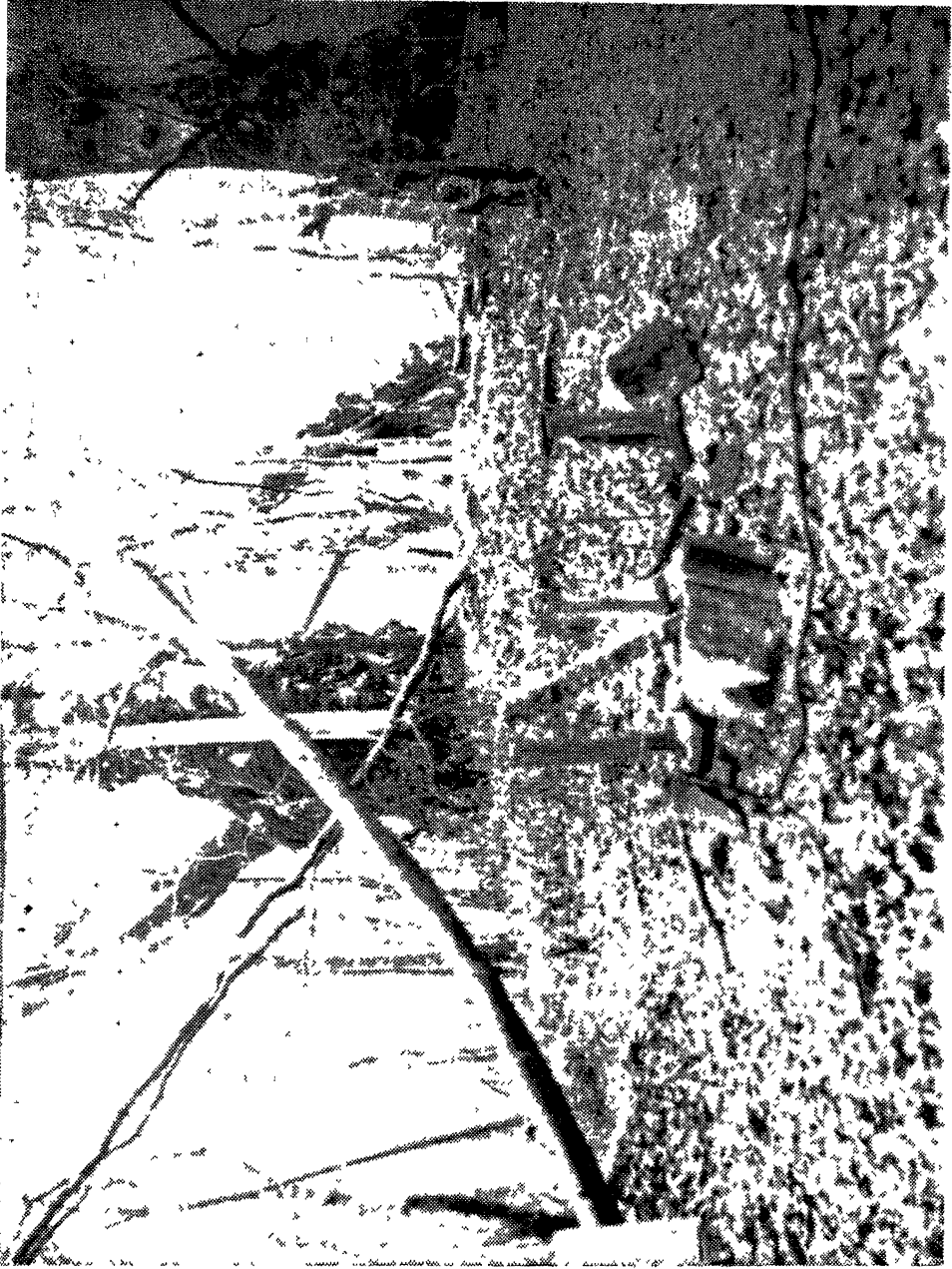
عکس شماره ۹۲ - قسمتی از بناهای شهر گسکر در حاکل هفت دیمان

عکس شماره ۹۳ - آثار جاندهای شهر کسار در حاکل همت دهمان

عکس شماره ۹۴ - آثار نماهای شهر کسکر در حنگل هفت دیمان

عكس شماره ۹۵ - مقبره سيد حورسه در جنگل هفت دعنان

عکس شماره ۹۶ - پایه ستونی مرص مرار سیدحروسه درحکله هفت‌دعنان

عکس شماره ۹۷ - پایه ستونی ارسنگ سید نرسرار سیدخروسه در حاکم هفت دستان

عکس شماره ۹۸ - سنگ مرار سیدحروسه درحکال هفت دعان

عکس شماره ۹۹ - دل آجری بر روی رودخانه دلیک در جنگل هفت دستان

عکس شماره ۱۰۰ - امامزاده سید محمدحاجان در میان کسکین.

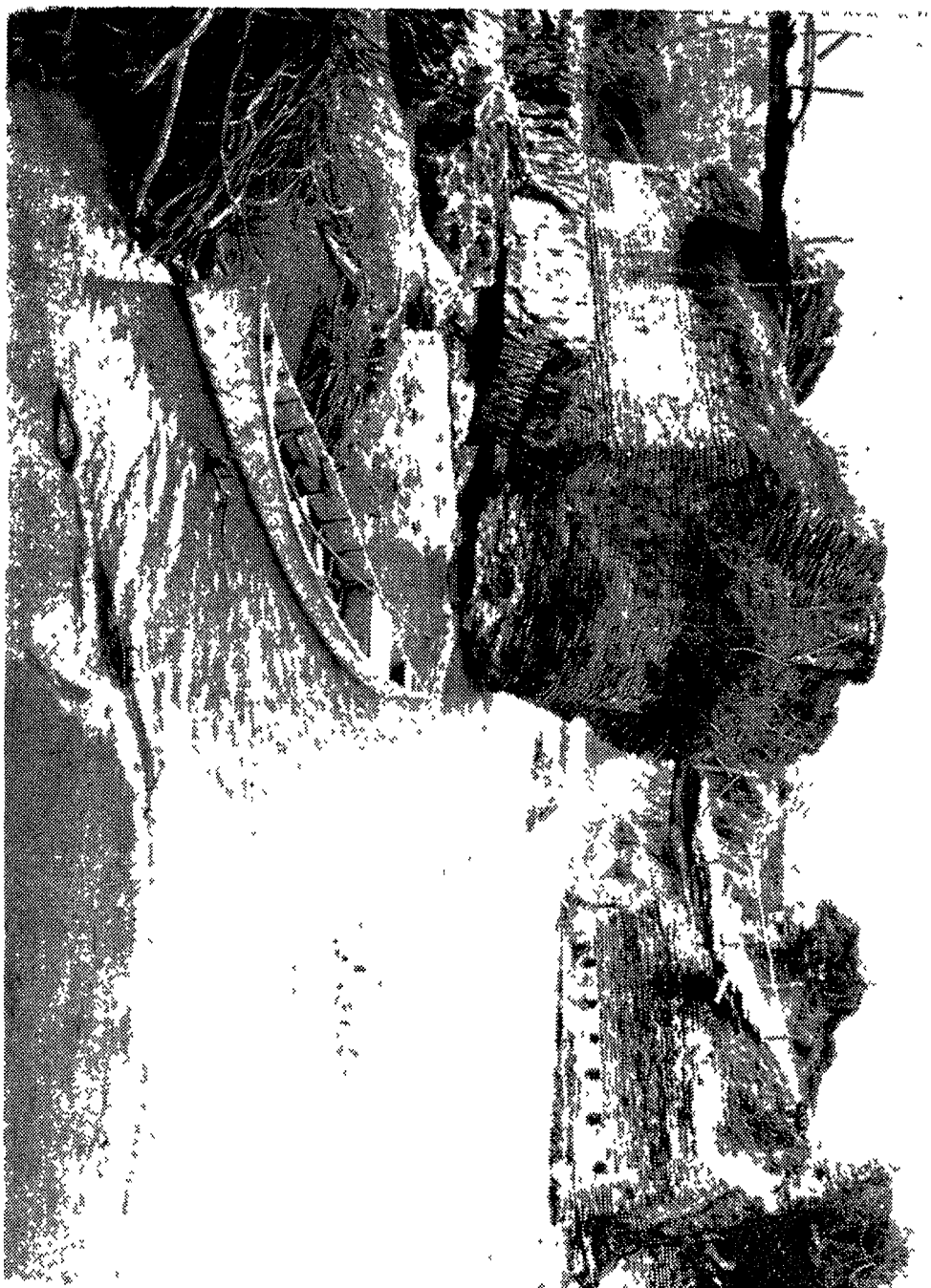
عکس شماره ۱۰۱ - صریح امامزاده سید محمدحاجان در ضیاء گسکر

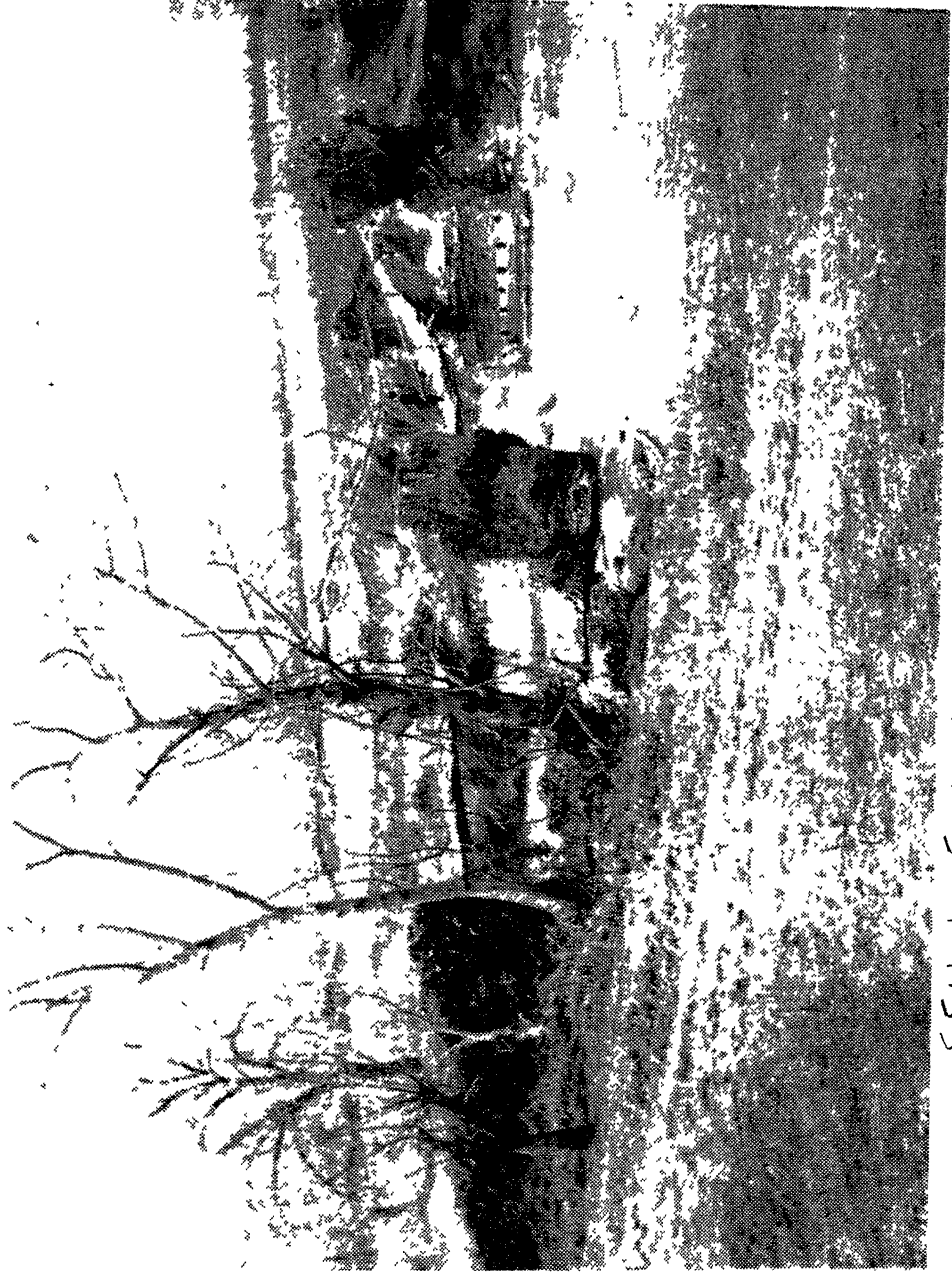
عكس شماره ۱۰۲ - سنگ قبری درمحلۀ اروم سادات بهمس

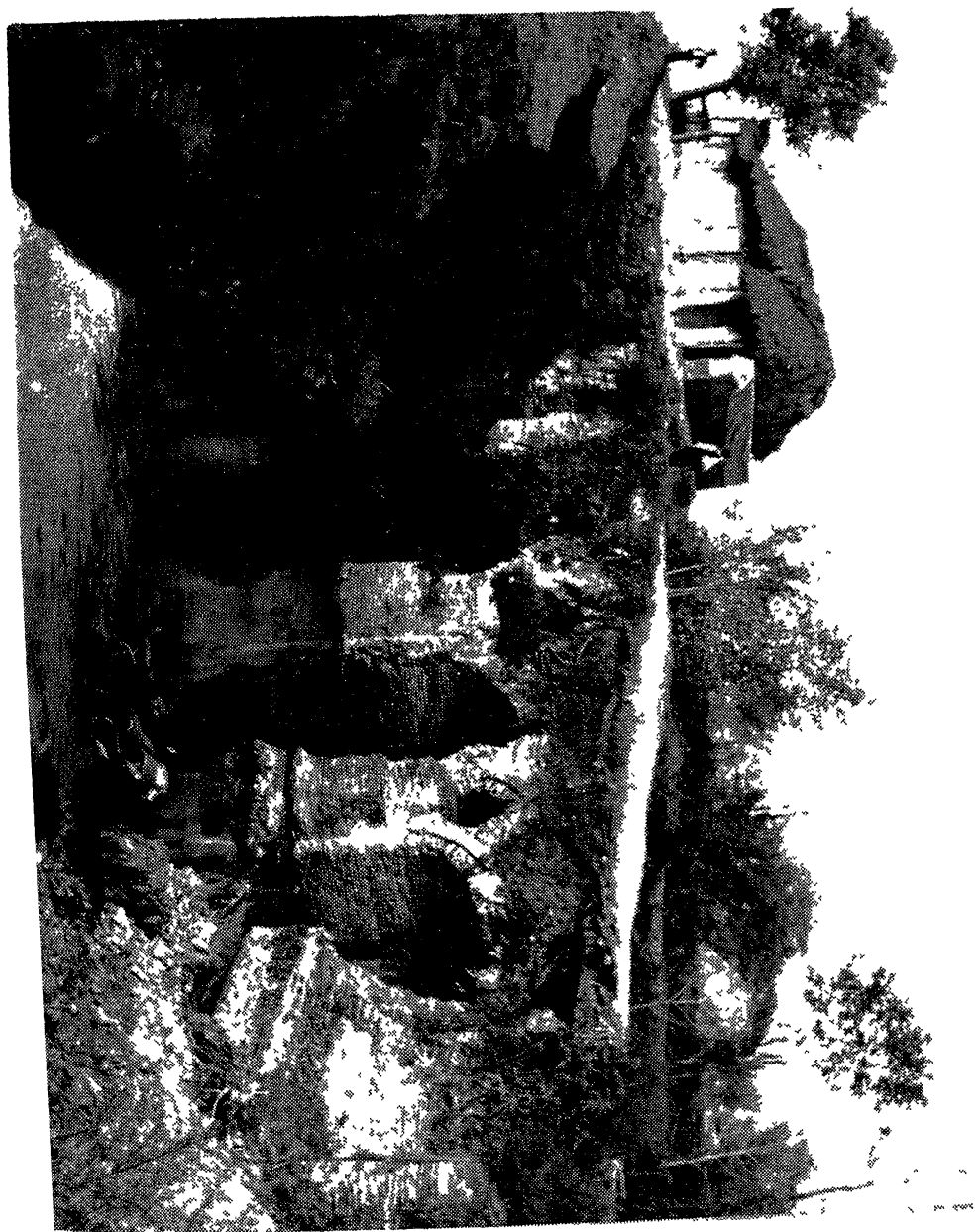
عکس شماره ۱۰۳ - مناره آخری درمناره دارازگسکر

عکس شماره ۱۰۴ - دهانه اصلی پردهس یا حشت پل بر رگه بردیک صاره بازار کسگر

عکس شماره ۱۰۰ - نمای دودخانه ناقص مانده از پودیس یا حشت پیل بر روی در شماره نادر کسگر

عکس شماره ۱۰۷ - نمای جنوبی نل کار رودبار

عکس شماره ۱۰۸ - ماسی شمالی، بل کار رودبار

عكس شماره ۱۰۹ - پل كوچكى رديك طاهر كوراب

بخش دهم

جغرافیای تاریخی شفت

شفت در جنوب عربی رشت است ، نیمی از آن دشت و نیمه‌ای کوهستانی است . از شمال به ورزل ، از مشرق به رودبار ، از جنوب به تارم و از غرب به ماسوله و فومن محدود می‌شود .

صاحب مسالك الابصار شفت را موطن شیخ عبدالقادر گیلانی می‌داند و می‌نویسد ساکنان آن حنسلی مذهب‌اند . امیران شفت کم و بیش زیر لوای سلاطین فومن بوده‌اند .

حانان شفت غیر از چندتنی اراهل سروار خراسان‌اند پاره‌ای ایشان را از طایفه چگنی قزوین می‌دانند و می‌گویند که اینان با حیل و ترویری نظیر حیلۀ حسن صباح اراصی این بخش را به دست آورده‌اند . طایفه حانان را « بیار مسلمان » می‌خوانند و می‌گویند که یکی از اجداد ایشان بیازی را دید که بر نام‌گالی بوش خانه‌ای روئیده است . فریاد برآورد « بی‌شک خدائی وجود دارد » و فوراً مسلمانی را برگرید خانها هنوز (تا زمان رابینو ۱۳۳۱ قمری) حکومت را در دست دارند ، ولی نفوذ زیادی بر ساکنان محل ندارند . سابقاً هر کرشمت به نام گوراب شفت خوانده می‌شد و نزدیک دهکده نصیر -

حاجۀ امروری قرار داشت محل گوراب شفت در محل گورا کیش (= گوراب - کیش) است که حرا بهای آن را حمگلی اسوه از شمشاد پوشانده است
مرکز مهم و محل اقامت حان شمت ، کمسار است که در سه کیلومتری جنوب تکرم (نکسرتاء وراء) قرار دارد در همان رابینو (۱۳۳۱ قمری) دو مسجد و دو حمام خراب و دو یست‌باب‌حانه ، در میان باغستانی سرسبز برد و کناره

رودخانه لیفکو خندان داشته است. خانه‌های خان نشین آن روزی زیبا بوده است اما به علت اینکه خانان محل در رشت اقامت کرده‌اند خانه‌ها نیز روی در خرابی دارند. کمسار به چهار محله تقسیم می‌شود ۱۰ - شیخان محله . ۲ - سرخان محله . ۳ - کمسار محله . ۴ - کوچک کمسار .

جمعیت شفت در زمان رابینو هزار و هفتصد و هشتاد و شش خانوار بوده است اکثر این جمعیت کیلک‌اند و غیر از چند تنی مابقی ییلاق و قشلاق ندارند . تعدادی گالش و تالش در دهکده‌های ارتفاعات ساکن هستند و با تغییر فصل ییلاق و قشلاق می‌کنند . ساکنان دهکده‌های دشت به زبان کیلکی و مردم کوه‌نشین به زبان تالشی گفتگو می‌کنند . هر دو گروه شیعی مذهبنند . (۱)

بقعه امام زاده ابراهیم بن امام موسی الکاظم علیه السلام (۲) در دهکده طالقان (۳) شفت

روستائیان اطراف ، برای این بقعه احترامی بیش از اندازه قائلند ، تا حائی که می‌گویند کسی را یارای آن نیست که در این ده دزدی کند . حتی آقاخان - راهزن معروف - نیز بسیار پایبند احترام به این امام زاده بود ! .
محمد علی کیلک درباره دهکده طالقان و بقعه آن می‌نویسد: « از آثار قدیمه قریه طالقان یکی بقعه امام زاده ابراهیم است که در ده‌های آن منبت کاری است . » (۴)

حسن شمس کیلانی می‌نویسد . « شرح حال امام زاده ابراهیم در دست نیست ولی آنچه بین کیلانیان معروف است ، این است که آن بزرگوار فرزند موسی بن جعفر علیه السلام است . کرامات زیادی از آن سید حلیل مشاهده شده . اطراف

(۱) کیلان رابینو ص ۱۹۷ تا ۱۹۸ (۲) از امامزاده تامارکاب شش کیلومتر وار تامارکاب نا چور شفت نیست و چهار کیلومتر است ، (۳) طالقان ، ده از دهستان شفت بخش مرکزی شهرستان فومن ، سی و یک کیلومتری جنوب شرقی فومن و سی و دو کیلومتری جنوب شرقی شفت ریارتگاهی به نام امامزاده ابراهیم برادر امام رضا علیه السلام دارد که در چهار کیلومتری جنوب این آمادی است و ریارتگاه قراء اطراف است (ورهنگ جمع‌آیائی) (۴) کتاب شیخ راهد کیلانی ص ۱۱۳ .

این قصبه را کوههای مرتفع و حسیکها محاصره کرده است و این محل اکنون زیارتگاه قراء اطراف محسوب می گردد و هر ساله در اواخر بهار و اوائل تابستان که آب و هوای آن نقطه مساعد ار برای زیارت می باشد، اهالی رشت و سایر شهرها، بدان صوب عزیمت می نمایند. « (۱)

بنای اصلی شامل مسجد و انباری در طرف جنوب که هر دو به طول هشت متر اند. اطاق مستطیلی به طول دوازده و عرض هشت متر که صحن امامزاده است و ضریح در این اطاق است. اطاق متولی که میان کفش کن و این صحن است و آخرین قسمت شمالی کفش کن است. ضریح مشبک و ار چوب آزاد ساخته شده است. طول آن ۲/۸۰ متر و عرض آن ۱/۵۲ متر و ارتفاع تا وسط سقف گهواره ای شکل مشبک ۱/۷۵ متر است. چهار ستون در چهار کسح صریح بدون نظم و ترتیب قرار دارد و دوسرناں بر آنها تکیه دارد. محفظه حالی بالای صریح که منتهی به گنبدی مدور می شود، بر این سرنالها ساخته شده است مقطع دوستون چهارسو و مقطع دو تایی دیگر دایره است

حمالی سراسر بنا کشیده شده است که بر روی یکی از این ستونهای و پایه های سیمانی متکی است و اوابهای سقف بر این حمال تکیه دارد. سراسر سقف لمبه کوبی و نام حلبس است.

بقعه امامزاده اسحق و خواهرس خیر النساء

یا فاطمه صغری فرزندان امام

موسی الکاظم علیه السلام

امامزاده اسحق در کوههای جنوبی شفت است راه آن از شفت به -
 اُسماوندان (= عتماوندان) و احمد سرگوران و بصیر محله و گسجار (بفتح گاف)
 و گمدم آرد و کمودسر (بفتح سین) و سوته و سردشت (بکسر راء) و سیابیل کمده
 می گردد و به امامزاده می رسد

بنای اصلی شامل اطاقی به شکل مربع مستطیل، به طول ۹ متر و عرض

۷ متر است. غیر از مسجد محاور که طرف شرق بنا شده است. ضریح این خواهر و برادر که پهلوی یکدیگر به خاک سپرده شده اند در کنج جنوب غربی است. طول این ضریح مشبك ۲/۵۳ متر و عرض آن ۱/۳۷ متر و ارتفاع آن تا ریز کھواره طاق ضریح، يك متر است.

سراسر سقف طاق لمبه کوبی است، اما قسمت بالای ضریح بازو کنبدی مدور روی آن ساخته اند و سراسر نام از بالا حلب پوش است.

در طرف عربی صحن، سه ستون چهارسوی قطور و طرف شرقی چهار ستون به همان قطر و روی تمام ستونها سرنالی چهارسو تکیه کرده است. طول مسجد متصل به صحن ۹ متر و عرض آن شش متر است و فاصله میان صحن و مسجد پنج لنگه ارسی چوبین و يك در ورودی میان ارسی دوم و ارسی سوم است. دیوار شرقی مسجد پنج لنگه ارسی است و سه پنجره به خارج دارد. در ورودی صحن شمالی است و از کفش کنی وارد صحن می شود. دوشاخ کنج گاو (= گورن) در بالای دو ستون نصب شده است و سنگ مرمری که شکل جای پائی بر آن است و معروف است که جای پای امامزاده اسحق است در صحن دیده می شود.

از فومن تا بصیر محله بیست کیلومتر و از بصیر محله تا امامزاده اسحق هیجده کیلومتر است

مزار شاه درویشان

در تکریم (۱) شفت، کنار رودخانه پسیخان

بنائی چوبین و قدیمی است ایوانی به ابعاد پنج متر طرف شمال است. جلو ایوان، راهروئی به عرض يك متر است دیوارهای اصلی بنا، زگالی، سقف سراسر بنا، و اشان کشی، لمه آن يك پشته و نام سفال سراسر است. این بنا بر سمت راست رودخانه پسیخان و در بالای تپه ای مسلط به رودخانه ساخته شده است اطراف آن گورستانی قدیمی است و درختان آزاد کهن سال بر این مرار سایه انداخته اند.

مزار شاهزاده احمد و قرآن نه منی آن در جماچای (۱) شفت

برای رسیدن به مزار شاهزاده احمد باید از شفت به شالده و حاجی آباد و برزخندان (۲) و تکریم و حیرده و بیالوا و خرطوم و خلیلان و جماچا رفت این راه ازدامنه و سر تپه‌هایی کوتاه که پاره‌ای از آنها جنگلی و بیشتر آنها به باغهای چای تبدیل شده‌اند می‌گذرد و مناطری بسیار دلپذیر دارد

بنای بقعه و مسجد قدیمی آن را خراب کرده و بوساری کرده بودند ارسی های قدیمی بنا را در سقف بقعه به کار برده بودند. دو ستون لاج لنگری بسیار طریف میان ستونهای ایوان دیده می‌شد که قدمتی داشت.

رابینو این بقعه را به نام امامزاده نعمان می‌خواند و از قرآن کوفی قدیمی آن که در سال ۱۳۳۱ قمری در این بقعه بوده و امروز نیر هست یاد می‌کند (۳) اغلب قرآنهایی که در این گونه بقاع بوده، ارمیان رفته است. خوشبختانه این قرآن، در این گوشه محفوظ و سالم مانده است. تنها سر لوحه و هفت صفحه ابتدای آن و يك صفحه از آخر افتاده است که فعلاً با خط حوش مسح از نو نوشته و سپس شیرازه‌بندی و صحافی کرده‌اند از حلد قدیمی آن اثری باقی نبود. مشخصات این قرآن کوفی معرب به قرار زیر است

سر سوره‌ها مجدول و مطلاست و سر آیات گل و دته و مطلاست طول صفحات ۳۶ سانتیمتر و عرض آنها سی سانتیمتر است طول متن ۲۹ سانتیمتر و عرض آن ۲۴ سانتیمتر و هر صفحه شامل ۱۵ سطر است قطر این قرآن بالغ در هفت سانتیمتر و نیم است. معروف است که ورن تمام قرآن به من و ورن يك برگ آن بیر نه من است احتمال می‌رود که نعمان تعمیر شکالی از نه من باشد

بقعه سید احمد و سید ابوالقاسم

در نهزم (۴) شفت

بنائی است آحری و قدیمی کرسی بلند که ارتفاع کرسی آن به دو متر

(۱) نه صم ج (۲) نه صم ب و سکون راء و کسر راء (۳) کیلان رابینو ص ۲۰۳

(۴) کسر نو و صم راء

می‌رسد. طرف شرقی بنا، ایوانی به طول ۱۲ متر و عرض چهار متر است. اطاقی که صریح این دو تن در آن است مربع شکل و کنجهای آن تقریباً نیم دایره و دارای پنج صلح اصلی است. طول و عرض این اطاق ۷ متر و در وسط آن صندوقی ساده و قدیمی است که طاق آن گهواره ایست. سقف سراسر بنا لمبه - کوبی با درزپوش ساده، لئه بام سه پشته و بام سفال سر است. مآذنه‌ای چوبین در کنج جنوب غربی بناست که از راه بله‌ای جداگانه به بالای آن می‌روند. طرفین بنای اصلی بقعه دو اطاق است که در ورودی آنها در ایوان شرقی است و به خارج نیز در و پنجره هائی دارند. در ورودی بقعه شمالی و جنوبی است که ابتدا وارد ایوان می‌شود و سپس به اطاق وسط و دو اطاق طرفین می‌رود. مدخل بلکهان ماده جنوبی است (عکس شماره ۱۱۰۰)

مزار سالوك (۱) معلم در اللهوردی محله قشلاق شفت

اللهوردی محله نام چند در خانه است که کنار مزار سالوك معلم ساخته‌اند. مزار سالوك معلم بر قلعه کوهی است که از فاصله ای بسیار دور نمایان است. ابوالقاسم نامی تاریخ سلطان سالوك معلم را نوشته است که بر آن زیاد اعتمادی نیست (۲) بنا بر گفته او سالوك معلم پسر وهب بن مننه، از منسوبان پیغمبر علیه السلام بوده است پس از فوت امام رضا علیه السلام در سال ۲۴۷ قمری، سالوك در گیلان مقیم شد و در تارم به هفت هزار تالشی و دیلمی ملحق شد. محالمان را پای قلعه شمیران شکست داد و از راه ایمان آباد به کهدم در آمد. در کرکره دشته اردوگاه ساخت این محل بعداً به لشکرگاه معروف شد. در آنجا سران طایفه عماك مانند ملك عباس بن ملك شیرویه لاسکی و ملك دولت بن ملك الماس سفید مرگی مطیع او شدند ابوالقیس خارجی که در این وقت حاکم

(۱) در عربی صلوك شده است و امروز سالك معلم گویند (۲) این کتاب را نگارنده نیافت ولی از عباراتی که را می‌مو از آن نقل کرده است نظیر کتاب شرح حال سیدحلال الدین اشرف و بحرالاسان ساختگی است

گیلان بود، لشکر کشید و فاتح شد و سالوک معلم سپس به کوهستان خیر سنگ (بفتح خاء) آمد و در آنجا ازوا اختیار کرد و به عادت پرداخت. در سال ۲۸۰ قمری فوت شد و در محلی که رزش نام داشت به خاک سپرده شد. (۱)

امروز مرار سالک معلم بر بالای بازوی کوهی به نام «خیر سنگ» است. بنای اصلی بقعه، زگالی است که میان آن صندوقی مشبک ساده است در وردی آن قلبی است. طاق سراسر بنا و اشان کشی و از روی و اشانها پل کوبی است و سراسر بنا حلب سر است.

بنای دیگری در حلکه، نزدیک بقعه سالوک معلم است و به نام بقعه معلم معروف است. بنای اصلی زگالی است و طرف شمال آن ایوانی به عرض ۱۵۵ سانتیمتر دارد. در هر طرف جنوب و شمال بنا چهارستون چهارسو و هر طرف شرق و غرب آن پنج ستون است. سرستونها نسه قدیمی است در ورودی بقعه شمالی است ابتدا به ایوان وارد می شود و سپس به بقعه می رود صندوقی چوبی ساده در وسط بناست سقف سراسر بنا و اشان کشی و ار روپل کوبی است

قلعه شاه بقال

درقریه بداب (= بداو)

عبدالفتاح قومنی می نویسد که مردی سرشناس به نام شاه بقال در خدمت علی بیگ سلطان وریر بیه پس بوده است (۲) معلوم نیست که این قلعه را هم شاه بقال ساخته، یا قلعه ای قدیمی در این محل بوده و به نام خود خوانده است تپه ای که آثار این قلعه بر آن است، امروز به نام شاه خال معروف است (۳) و کنار نهری به همین نام است که از مشرق قریه بداب می گذرد درختان قطور آزاد و حنکگل کیش این محل را فرا گرفته و کم و بیش آثار بنا را محو کرده است.

(۱) گیلان راینو ص ۲۰۳ و ۲۰۴ (۲) گیلان راینو ص ۲۰۴ و ۲۰۵ (۳) در زمان راینو سال ۱۳۳۱ قمری به نام «شاه بقال» معروف بوده است (گیلان راینو ص ۲۰۴).

خرابه های چوبر و شاه نشین کنار دهکده های چوبر و شاه نشین شفت

در سر تپه ای طبیعی که ارتفاع آن ارشالی زارهای اطراف بیش از هفتاد متر بیست و سطح بالای آن در حدود یک هکتار است، روزی بر قسمتی از این اراضی ساختمانهای قدیمی بوده است در حدود بود سال پیش حسینقلی خان نامی از آحرهای این بنا، نمائی دوطبقه برای خود در بالای تپه ساخته است. این بنا تا امروز بر پای است. آحرهای بنای فعلی به ابعاد بیست و یک سانتیمتر و قطر چهار سانتیمتر است آثار سه چاه در بالای تپه بود که یکی از آنها تقریباً پر شده بود

قلعه کل

در چوبر شفت

این قلعه در دیک کوه ار به لنگه (۱) در تپه ای مرتفع قرار داشته است بر این تپه آحر و سفال فراوان دیده می شود فاصله قلعه کل تا شاه نشین تقریباً یک کیلومتر است

دیوار قدیمی اسکندکان (۲) (= اسکندر کل)

در شفت

در دو فرسجی جنوب امامزاده اسحق راهی است که به بیلاق روح عنبر و از آنجا به تارم می رود این دیوار در سمت چپ یاد در شرق این راه است دیوار از سنگ نادر بنا شده و ملاطی خاکستری رنگ دارد درارای آن در حدود پانصد متر و ارتفاع آن تا چهار متر است می گویند تاریخ بنای آن به زمان اسکندر دوالقرن می رسد

ساختمانهای حکومتی

در کهمسار (۳) شفت

بیست باب ساختمان آحری با پنج جره های ارسی و شیشه های رنگین که

(۱) بفتح الف و سکون راء و فتح باء (۲) مکسر الف و سکون سین و فتح کاف و دال در گیلان رابیمو ص ۲۰۶ نام این دیوار آمده است (۳) بضم کاف ده ار دهستان شفت بخش مرکری شهرستان وومن شاره کیلو متری شرق وومن شهن کیلو متری جنوب شرقی بازار رشت (ورهنگ جغرافیائی)

نمودار هنر دوران قاجاری است در این دهکده هنوز برپاست . بیشتر آنها روی در خرابی دارد . رابینو نیز از این بناها یاد می‌کند و می‌نویسد صاحبان آنها به رشت رفته‌اند و خانه‌ها متروک افتاده است . (۱) معروف است که جد خاندان خانهای محلی شفت از چیکین منجیل آمده و نظیر حسن صباح به اندازه پوست گاوی زمین از اهالی خواسته است . سپس پوست گاو را کشیده و دوال کرده بر سراسر اراضی کمسار کشیده و تصاحب کرده است .

سایر بناها و آثار تاریخی بخش شفت

- ۱ - بقعه آقاملاعلی در دهکده کمسار
- ۲ - بقعه آقاعزیز در میرسرای چوبر .
- ۳ - بقعه حاجی علی آقا در دهکده چوبر
- ۴ - بقعه آقا نورسه‌تن سرراه چوبر به دژاژ .
- ۵ - بقعه حاجی مؤمن در خرطوم .
- ۶ - بقعه درویش جعفر در پشت‌سرای شفت .
- ۷ - بقعه آقا ذل‌پیر (۲) در ذل‌پیران .
- ۸ - بقعه پیرمختار در احمدسرگوراب .
- ۹ - بقعه سلطان پیرحسن در پیرسرا (= مؤمن‌سرا) .
- ۱۰ - مسجد قدیمی کمسار .
- ۱۱ - گورستان قدیمی غیر اسلامی در ییلاق دگرد (۳) .
- ۱۲ - گورستان قدیمی اسلامی و غیر اسلامی در سیا‌چپ .
- ۱۳ - گورستان لاس پشت روبروی اسکندکن (= اسکندرکل) گورهای این گورستان از سنگ تراشده است و سمت قبلی نیست .

(۱) کیلان رابینو ص ۱۹۸ (۲) مص‌ذال . (۳) مفتح دال و کاف

عکس شماره ۱۱۰ - بقعه سیداحمد و سید ابوالقاسم در بهرم شهرت

بخش یازدهم

۱ - جغرافیای تاریخی تولم

بخش تولم در شمال غربی شهر رشت است از شمال به مرداب انزلی، از غرب و جنوب به فومن، از جنوب شرقی و مشرق به موازی محدود می‌شود. طول آن از شرق به غرب، سیزده کیلومتر و عرض آن از شمال به جنوب نه کیلومتر است. دشتی است هموار، شامل جنگل و شالیزار و رودخانه‌های متعددی که سرچشمه آنها در کوهستان فومن و شفت است، از میان آن می‌گذرد.

صاحب مسالك الابصار می‌نویسد که سلطان تولم بر سلطان فومن، برتری و تسلط دارد. هر ارسوار دارد که شجاعترین سرنازان گیلان هستند. سرنازان در مقابل مغولان ایستادگی کردند و ایشان را شکست دادند و به همین جهت قدرت و تسلط او بیشتر شد

از سال هفتصد و شصت و نه قمری، تولم جزئی از خاک فومن شد. اما علت تغییر این تقسیم بندی بر ما روشن نیست.

عبدالفتاح حاصل يك ساله شیلات تولم را در سال ۹۹۴ قمری مبلغ چهارصد تومان نوشته است. این مبلغ را علی بیك سلطان، به امیره حمزه و پسران او سند داده بود. (۱)

در زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) مرکز مهم تولم، هندخاله بود و خود این ناحیه جزء رشت به حساب می‌آمد. حاکم محلی این ناحیه، سردار معتمد رشتی بود که در این تاریخ بزرگترین مالک این نواحی بوده است. هندخاله در این زمان، در حدود دو بیست خانوار جمعیت داشت و به سه محله تقسیم می‌شد: ۱ - باین محله

یا مازندران محله ۲. - میان محله که دارای دو قسمت، یعنی سادات محله و شیخ محله بوده است. ۳. - صوفیان ده (۱)

تقریباً تمام جمعیت تولم، در طاعون سال ۱۲۴۶ قمری، از میان رفت. از لاهیجان و مازندران و بواحی تالش نشین، عده‌ای را ندانجا کوچاندند. جمعیت این بخش در زمان رایینو نسبتاً زیاد بود. اینان اولاد و احفاد کسانی بودند که بدینجا آورده بودند. لهجه ایشان، دهکده به دهکده فرق می‌کند و ناگیلکی مواری و قوم‌ن اختلافاً دارد.

جمعه بازار تولم، در هفده کیلومتری غرب رشت، بر سر راه رشت به کسما، بر کناره راست پیش رودبار، برپا می‌شود. محل بازار، زمین وسیعی است که به خاک فوم‌ن تعلق دارد. بازارهای دیگر تولم در سیاه درویشان و هندخاله است، اما رورمعین و ثانی ن دارند (۲)

۲ - بناها و آثار تاریخی تولم

در بخش تولم تاحائی که نگارنده مطالعه و بررسی کرد، بناهای تاریخی و آثار قابل دگری ندارد. رایینو و فهرستی از اما مزاده‌ها و مزارهای این ناحیه تنظیم کرده است. اما پس از بازدید از محل، معلوم شد بیشتر آنها، درختان حماکی کهنسال هستند

مسجد آقا پیله‌فرآن

در صیقلان تولم

در این مسجد گالی پوش قدیمی قرآنی با ارزش و نسبه قدیمی است که مردم به زیارت آن می‌روند. متولی این قرآن را به حائنه خود منتقل کرده است. رایینو نیردگری از این قرآن کرده است (۳)

صفحات اول و آخر این قرآن افتاده و سایر اوراق آن، بر اثر به هم خوردن شیرازه پس و پیش و مشوش است. در سر سوره‌ها، نام سوره‌ها با کوفی رنگین

(۱) گیلان رایینو ص ۱۹۲ (۲) گیلان رایینو ص ۱۹۳ (۳) گیلان رایینو ص ۱۹۶

نوشته شده است . سر آیات، گل و منته‌های سبز و قرمز دارد . سراسر قرآن به خط کوفی است و اغلب کلمات منقو و معربند . طول نوشته متن ۲۹ و عرض آن ۲۱ سانتیمتر است و هر صفحه ۱۷ سطر نوشته دارد . طول قرآن ۳۴ و عرض آن ۲۶/۵ سانتیمتر است . بسیار بجاست که مقامات مسؤول ، این قرآن را خریداری کنند و ارطوبت گیلان بیرون آورند و به وضع بابسامان آن، سر و سامانی بخشند

مزار میر مؤذنان در صوفیان ده هند خاله تولم

آتش، بنای مزار را از میان برده بود و مشغول نوسازی آن بودند رایینوار این بنا، یاد کرده است و می نویسد که متولی این مزار ارسل پیر محمد مؤذنان است و فرمائیهائی در دست دارد که در یکی از آنها، آدابهای زیر ار رقعات موقوفات این مزار به حساب آمده است

حوکی، سفید لیه رار، گفته رود، تور خاله، نی زار، نمکاهان، پارکی پشت، لیه خاله نردیک هند خاله

یکی از فرمائیهها، مورخ محرم ۹۳۹ قمری است و مهر ابوالمظفر، سلطان بیه پس را به شکل طغرا، با عمارات ریر دارد .

الله تعالی الحکیم المئان المؤید القادر السلطان المطهر ابوالمظفر .
یکی دیگر از این فرمائیهها، ارشاه عباس دوم و مورخ ۱۰۵۲ قمری است .
دیگری از شاه طهماسب دوم و مورخ ۱۱۳۷ است و مهر فرنده کل قوای امپراطوریس آن (Anne) را دارد (۱) نگارنده دسترسی به این فرمائیهها پیدا نکرد

چهل تمان نردیک مسجد نالا محله هند خاله تولم

نردیک این مزار که فقط در حتی کهنسال پلست است، مسجدی قدیمی بوده که آن را حراب کرده و مسجدی تازه به جای آن ساخته بودند . حلو این مسجد

(۱) Commandant en chef de l'Empérat rice Anne

(گیلان رایسو ص ۱۹۵)

قبرستان قدیمی است . در این قبرستان ، بر سنگ ریشه‌داری که عمودی قرار داشت ، تاریخ ۱۲۳۲ بر بالای آن و عبارات زیر ، ذیل آن تاریخ حک شده بود :

«هوالباقی هذا قبر مرحوم مغفور ملك محمد ابن مشهدی حسن فی شهر محرم الحرام سنه» بر حاشیه سنگ نام چهارده معصوم باخطی نزدیک به نسخ حک شده بود. (عکس شماره ۱۱۱)

این سنگ شاهی زیادی به سنگ قبری داشت که در محله اروم سادات بهمبر دیده شده است و سابقاً ار آن یاد کردیم .

بقعه آقا سیدحسین

در دهکده لیف شامگرد تولم

بنای بقعه، بنائی کالی پوشی است و مسجد و بقعه ربریک سقف است. نه ستون لاچ لنگری ظریف در این بنا به کار رفته است.

بقعه آقا درویش علی آقا

در دهکده لاکه‌سار تولم

بنائی است مربع ار آجر که در میان آن صندوقی چوبین ساده است . سراسر بنا حلب سراسر است .

سایر بناها و آثار بخش تولم

- ۱ - بقعه آقا سید ابراهیم در بوخاله تولم .
- ۲ - امامزاده یحیی در کوراب تولم .
- ۳ - مسجد قدیمی بالا محله هند خاله تولم . (بتازگی آن را از نو ساخته اند)

۴ - مزار آقا نعمان درسس مس^(۱) تولم. در این مزار قرآن نزرکی است که نگارنده آن را ندید

كس شماره ۱۱۱ - سبك قبري در گورستان چهل تنان برديك مسجد بالامحلہ همد حاله تولم

بخش دوازدهم

۱ - جغرافیای تاریخی بندر انزلی (= بندر پهلوی) و چهار فریضه (۱)

بندر انزلی یا بندر پهلوی امروز، بندر اصلی ایران در دریای خزر است که در آخرین قسمت جنوب غربی این دریا بنا شده است. این بندر بر دماغه‌ای از شن است که مرداب انزلی را از دریای خزر جدا می‌کند. طول جغرافیائی این محل ۴۹ درجه و ۲۷ دقیقه و ۵۰ ثابیه و عرض آن ۳۷ درجه و ۲۸ دقیقه و ۴۵ ثابیه است.

گملین (Gmelin) در سال ۱۱۸۵ هجری (= ۱۷۷۱ میلادی) می‌نویسد انزلی یا رینزلی «چنانکه روسها می‌خوانند، به دو قسمت حدید و قدیم تقسیم می‌شود. ساکنان شهر قدیم ایرانیان و ارامنه‌مقیم ایران بوده‌اند و شهر حدید را تجار روس و ارامنه‌ای که تابع روسیه هستند ساکن شده‌اند. بیشتر خانه‌ها محقر و گالی - دوشی است. حیای تعجب است نندری که پیمجاه سال ارفع آن می‌گذرد، چنین بناهای محقری داشته‌باشد این بناها گذشته از صررهای مادی که به نار می‌آورند، در مقابل رطوبت شدید این محل بایرداری ندارند و صحت و سلامت ساکنان آنها مورد تهدید است. شهر قدیم و حدید یکی پس از دیگری و کلیسای ارامنه میان آن دو قرار گرفته است. تعداد این بناهای محقر گالی دوشی به سیصد دستگاه می‌رسد. در بازار اینجا انواع متاعهای ایران و آستاراخان (= هشترخان) در معرض فروش است. احساس بازار ادزلی بهتر از احساس واردۀ بازار رشت است. بازار آن در امتداد ساحل است و دکانها در دو طرف در امتداد یکدیگر بنا شده‌اند و کوچه‌های

(۱) فرره بصم اول کنار رودخانه و دریاست که محل عبور کشتیها باشد (برها قاطع).

فراوانی این بازار را قطع می‌کند. خلیج یا مرداب انزلی از زمین انزلی شروع می‌شود و دوبازوی انزلی و غاریان دهانهٔ این حلیح را می‌بندد مردم این سرزمین از قایق‌رانی و عمل آوردن نوغان، اعاشه می‌کنند.

ابت (Abbott) در سال ۱۲۵۹ قمری (= ۱۸۴۳ میلادی) در بارهٔ انزلی می‌نویسد «انزلی، تنها بندر دریای خزر است. جمعیت آن به سه هزار تن می‌رسد. قلعه و استحکاماتی ندارد، اما دوازده عراده توپ در این بندر است. کارخانهٔ توپ‌ریزی کوچک و مجهزی دارد. فعلاً مشغول ریختن ۲۴ توپ بلند شش پوندی هستند که قالبهای آن آماده بود. قوای نظامی این محل از این قرار است:

۱۵۰ توپچی ، ۵۰۰ تفنگچی تالش ، ۱۰۰ تفنگچی شفتی، ۱۰۰ تفنگچی
استرآبادی ۲۵ تن بومی که سالیان دراز است مشغول خدمت‌اند. اخیراً چهل
تفنگچی تنکابنی نیز به این عده افزوده شده‌اند. (۱)

مرداب انزلی ده تا دوازده میل عرض و طول دارد. وقتی هوا آرام است، آب از مرداب به دریا می‌رود. اما وقتی، باد تند بوزد، آب از دهانه، وارد مرداب می‌شود. رودخانه‌های زیادی به مرداب می‌ریزند. از روسیه احناسی بدین بندر وارد می‌شود و از این بندر مال التجاره به روسیه می‌رود. واردات از روسیه موازی ۸۷۰۰۰ تومان (= ۴۳۲۰۰ پوند) است و صادرات ایران صد و بیست هزار تومان (= ۶۰ هزار پوند) است، غیر از ابریشم که گمرک آن در شهر رشت پرداخت می‌شود. (۲)

مکنزی در سال ۱۲۷۶ قمری (= ۱۸۵۹ میلادی)، بندر انزلی را دیده و در بارهٔ آن چنین نوشته است:

انزلی دو محله داشت محلهٔ قاعه دارار که محلهٔ آبادی بود، خانه‌های آن از آجر بنا شده و نام آنها سفال پوش بود محلهٔ کهنه بازار که درآمد مرداب، تاسنگر در معرف انزلی ادامه داشت در این محله سیصد و پنجاه و سه خانه بود که

(۱) از یادداشت‌های ماشن شدهٔ اب متعلق به آقای حکیر شیخلی ص ۱۶ (۲) همان

پنججاه دستگاہ آنها بامهای سفال پوش داشت و دارای صد و پنجاه دردکان، سه مسجد و سه تکیه و دو حمام بود. (۱)

رایینو در سال ۱۳۳۱ قمری می نویسد «تا اوایل قرن بیستم میلادی، انزلی قسمتی از تالش دولا ب بود. این بندر را باد هکده هائی که بر روی دماغه شنی و نزدیک به انزلی بود، جدا کردند و به نام انزلی و چهار فریسه خواندند. (۲) به دو علت نندر انزلی در زمان رایینو روه پیشرفت بوده است. یکی اینکه کشتیهای بخاری روسی به این بندر آمد و رفت داشته اند، دیگر راه انزلی به تهران ساخته و پرداخته شده بوده است. شماره خانه های انزلی در این وقت به هزار و پانصد خانه می رسید که هفتصد دستگاہ آنها گالی پوش و مابقی سفال پوش بوده است. جمعیت این شهر ناحار حیان مقیم آن به هشت هزار نفر بالغ بوده است در مرستان این جمعیت رو به فرونی می رفت، زیرا خلیخالیان و کسان دیگر به دنبال کار به این بندر روی می آورده اند. اراضی انزلی اشرق به عرب دو کیلومتر و عرض دماغه شنی که این شهر بر آن ناشده است از پنج تا هفتصد متر است در این زمان شهر قدیم به نام کهنه آباد و شهر تازه به نام تازه آباد معروف بوده است (۳) هفتصد و نود دردکان، سه کاروانسرا، مغازه های فراوان، دو مدرسه به طرح اروپائیان که یکی پسرانه و دیگری دخترانه بوده، هشت مکتب خانه، یک دستگاہ مدرسه روسی و یک دستگاہ مدرسه ارمنی و چهار مسجد داشته است. ده باب حمام در این شهر به نامهای زیر بوده است:

- ۱- حمام شاه یا سه شنبه - ۲- حمام بازار یا شنبه - ۳- حمام دارو عه یا یکشنبه - - حمام حاجی میرزا رکی یا جمعه - ۵- حمام عمید همایون - ۶- حمام حاجی رضا علی اوف - ۷- حمام مشهدی کاظم عالی اوف - ۸- حمام تاره آباد یا دوشنبه - ۹- حمام پنجشنبه - ۱۰- حمام شاه کوحه یا چهارشنبه (۴)

(۱) گیلان راسو ص ۱۳۵ (۲) گیلان رایینو ص ۱۳۴ (۳) گیلان رایینو ص ۱۳۳-۱۳۵ (۴) گیلان رایینو ص ۱۳۶

ساکنان انزلی .

مردم انزلی از نقاط مختلف ایران بدین شهر روی آورده اند. زمانشان گیلکی، فارسی و ترکی است و تمام شیعی مذهبه.

از طوایف قدیم این شهر طایفه سرخی (= سرخه‌ای) و طایفه استاد محمد - رسی را می‌توان نام برد. طایفه استاد محمد رسی مسلک حیدری داشتند. ارسر شناسان این طایفه طهماسب خان پسر قدم علی پسر کرم علی حومثقال را می‌توان ذکر کرد این شخص در اوایل سلطنت فتحعلی شاه به لقب خانی مفتخر شد. پیش از پنجاه خاوار از بازماندگان او در انزلی ورشت هستند. رئیس طایفه ایشان در این وقت (سال ۱۳۳۱ هجری) میرزا عباس خان عمیدهما یون پسر میرزا علی خان معین دیوان پسر میرزا رفیع خان پسر طهماسب خان است

طایفه سرخی (= سرخه‌ای) مسلک نعمتی دارند. می‌گویند اصلشان از آبادی سرخه، سه فرسنگی سمتان است. از این خاندان بیش از بیست خانوار شناخته نشد.

اصل خانواده دریابگی از مخنورد خراسان است. اینان را آرنجا به لکران بردند. میرحسن خان طالش پسر میر مصطفی خان ایشان را بدیوانی کرد و این دو خانواده با یکدیگر بیوند پیدا کردند سیدرضا پسر حاجی میر ابوطالب، قایق کوچک نادانی داشت که بر دیک آمل کننده (عمل‌کننده) در حشک - بحار لمگرمی اداحت سدمزبور بر اثر سرمازدگی در آنجا مرد و در همان خانه خاکسپرده شد گور او امروز زیارتگاه است (۱)

تیره مهاجر، ایرانیانی هستند که هنگام جنگ دوم ایران و روس بدیجان کوچانده شده‌اند. میرمحمدخان پسر میر قناد پسر میرعباس طالش از نواده‌های میرقراخان و ملاعبدالله محمدهودو بیست تن دیگر که همراه اینان بودند وارد انزلی شدند و دهکده کلیور (بصم کاف و کسر واو) را به عنوان تیول داشته‌اند، تا از انزلی دفاع کنند. میرباقر که به حوازمردی شهرت داشت و پسر میرمحمد خان بود در

کلیور بمرد گور او نیز مورد احترام است و در آنجا برای برآورده شدن حاجات شمع می‌افروزند.

پسردیگر میرمحمدخان، میرحسن، تعداد سر بازنش ازسی و پنج تن به ده تن تقلیل یافت

تا سال ۱۳۲۶ هجری پسران او، میر یوسف خان و میر اصلان خان و سایر افراد خانواده او سالیانه دویست و هفتاد و پنج تومان از دولت وقت حقوق داشتند.

طایفه اربابی بازماده تفنگچیان انران استرآباد هستند که آنان را در سال ۱۲۳۰ هجری به اینجا آورده‌اند. در اول هفتاد تن بودند و تحت فرمان، جعفر قلی خان و مرتضی قلی خان، از بواده‌های حمزه سلطان انزان بودند.

ارامنه - در سال ۱۱۸۵ هجری گروهی از ارامنه ایران به انزلی روی آوردند در زمان رامینو (سال ۱۳۳۱ هجری) فقط چهل و پنج خانوار ارمنی در آنجا بوده‌است کلیسای ایشان در اوایل دوران سلطنت ناصرالدین شاه به علت آتش سوری حراب شد (۱)

۲ - باها و آثار تاریخی انزلی و چهار فریضه

شمس‌العماره

در شمال شهرداری فعلی بندر پهلوی

قصر سلطنتی است که به دستور ناصرالدین شاه در سال ۱۲۸۸ قمری بنا شده است این بنا پنج طبقه بوده و مقابل هر طبقه غلام گردشی داشته است. هابری رنه دالمایی درباره این بنا چنین می‌نویسد «در مقابل منزل ما، کاخ سلطنتی دیده می‌شود که بر کنار دریا، سر برافراشته است این کاخ مانند منزل بیلاقی بی نظم و ترتیبی است که شاه در موقع مسافرت به اروپا، در آن اقامت کرد. معماری که این کاخ را بنا کرده، گویا یکی از متخانه‌های کشور آسما بی را دیده و خواسته است

نمونه آن را در این جا برپا نماید. طبقات متوالی آن هر قدر بالاتر رفته، از حیث آراستگی و جلوه بهتر شده است. بالاترین طبقه، محل استراحت شاه است. بدبختانه این عمارت بر اثر بی دقتی در شرف انهدام است و طولی نخواهد کشید که این رنگهای قرمز و آبی که هنگام تابش آفتاب جلوه خاصی به این کاح می دهد، از رطوبت هوا ناپدید خواهد شد (۱). (عکس شماره ۱۱۲)

در زمان رایینو (۱۳۳۱ قمری) نیز این بنا روی در خرابی داشته است و ناخ اطراف آن را مرکر قربطینه کرده بودند. (۲) از این بنا امروز نشانی نیست.

منار فانوس دریائی

در محوطه اداره بندر امروزی

در آخرین نقطه شمال شهر انزلی، خسروخان، مناری از آجر ساخت، تا باروشن کردن چراغ بر بالای آن، راهنمای کشتیها باشد. ارتفاع این منار به سی و پنج ذرع می رسید. (عکس شماره ۱۱۳) پس از سال ۱۲۹۴ قمری، چراغ آن هرگز روشن نشد. بیست و چهار تومان، حقوق نگهبان و سیصد و بیست و هشت قران مخارج روشنائی آن تا سال ۱۳۲۷ قمری، در صورت مالیاتی کیلان دیده می شد. این منار در زمان رایینو (۱۳۳۱ قمری) مانند سایر بناهای دولتی انزلی، روی در خرابی داشته است (۳) این منار را در زمان اعلیحضرت فقید رضاشاه پهلوی تعمیر کردند و مورد استفاده قرار دادند. این مناره امروز در محوطه اداره بندر دیده می شود.

عمارت معتمدی یا معتمدیه

در بندر پهلوی

این عمارت را میرزا عبدالوهاب خان معتمد الدوله، در سال ۱۲۳۵ قمری ساخته است. اطراف آن ناع بررگی بوده و در زمان رایینو (۱۳۳۱ قمری) حاکم انزلی در این عمارت اقامت داشته است (۴)

(۱) سفرنامه ار حراسان تا بختیاری صفحات ۱۱۳۲ و ۱۱۳۳ (۲) کیلان رایینو

۱۳۶ و ۱۳۷ (۳) کیلان رایینو ص ۱۳۷ (۴) کیلان رایینو ص ۱۳۶

عمارت صدری در بندر پهلوی

این بنا قصر کوچکی است که در سقراول ناصرالدین شاه به اروپا در سال ۱۲۸۸ قمری، به دستور میرزا حسین خان صدر اعظم ساخته شده است. این بنا در سال ۱۳۳۱ قمری در تصرف قنصل روسیه بود، ظاهراً آن را از دولت ایران خریده بوده‌اند. (۱) امروزه این بنا اثری نیست.

توپخانه و دو بنای باستیان در بندر پهلوی

حسروخان گرجی در سال ۱۲۳۰ قمری حاکم گیلان شد و بناهای توپخانه و باستیانهارادرا نزلی ساخت (عکس شماره ۱۱۴) سپس اکبرخان بیگلربیگی بر وسعت آنها افزود این دو بنا در سال ۱۳۳۱ قمری خراب و غیر قابل استفاده بود. (۲) در محوطه باستیان رنجیری آهنین است که در حدود چهار هزار و هشتصد من شاه یا بیست و هشت تن وزن دارد. روزی این رنجیر، برای بستن دهانه مرداب انزلی به کار می‌رفته است (۳) امروزه کاراژ حادم و دکان شیرینی فروشی و خیابان، حای توپخانه و قورخانه را گرفته‌اند.

سه برج پنج ضلعی در انزلی و عازیان

در سال ۱۲۶۰ قمری، در زمان سلطنت محمدشاه قاجار، میرزا ابراهیم خان مهندس تبریزی برای ساختن استحکامات و تهیه مهمات به انزلی آمد. دو برج پنج ضلعی در انزلی و برج پنج ضلعی دیگری در عازیان بساخت و توپهایی که در محل تهیه کرده بود، بر آنها نصب کرد. رابینو در سال ۱۳۳۱ قمری می‌نویسد «فعالاً اثری از این برجها نیست.» (۴)

(۱) گیلان رابینو ص ۱۳۶ (۲) همین کتاب ص ۱۳۷ (۳) همین کتاب
حاشیه ص ۱۳۷ (۴) گیلان رابینو ص ۱۳۴

باغ شاه

در جزیره میان پشته

احداث باغ شاه در جزیره میان پشته به زمان خسروخان گرجی می‌رسد که در سال ۱۲۳۰ قمری حاکم کیلان شد. در این جزیره مرکزی برای باروت - کوبی نیز پایه گذاری شده بود. (۱)

مسجد جامع = مسجد خان

در بندر پهلوی

مسجد خان و تکیه متصل به آن را مرحوم محمد هاشم خان انزلی در اواخر زمان سلطنت محمد شاه قاجار ساخته است. (۲) فعلاً بجای این بنا مدرسه‌ای تازه بنا شده است.

آخر مسجد یا مسجد استاد محمد رضا

در بندر پهلوی

این مسجد، به دست طایفه استاد محمد رضا بنا شد. چون خرابی بدان راه یافته بود، عمید همایون آن را مرمت کرد. (۳)

باقی بناها و آثار تاریخی انزلی و چهار فریضه

۱ - تاره مسجد را مرحوم حاجی سید شفیع آقای مجتهد بنا کرده است. (۴)

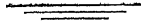
۲ - مسجد سرخی، به دست طایفه‌ای به همین نام ساخته شده است.

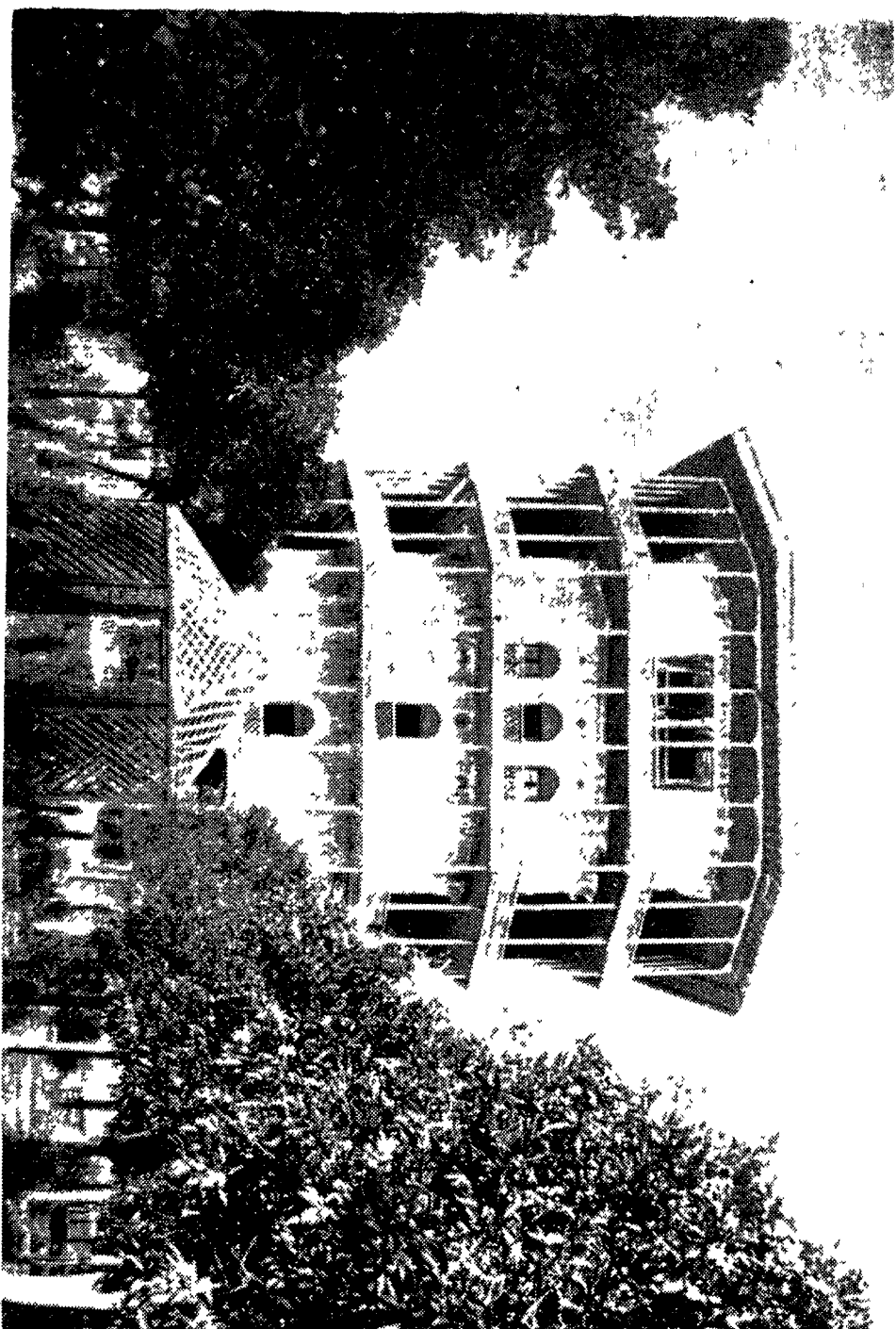
۳ - مسجد گلشن. (۵)

۴ - مزار بشمن پیر و مسجد بشم - نزدیک مسجد بشم قبرستانی است که در آن مزار بشمن پیر پسر سید سرفشاه است. اهالی دهکده بشم در سال ۱۳۳۱ قمری می‌خواستند گنبد و بارگاهی برای این پیر بسازند. (۶)

(۱) کیلان رابینو ص ۱۴۵ (۲ و ۳ و ۴) همین کتاب ص ۱۳۶ (۵) مسجد و حمام گلشن در نقاط دیگر کیلان و مازندران نیز دیده شده است. (۶) کیلان رابینو ص ۱۴۸

- ۵ - امامزاده آقاسید صالح درغازیان چهار فریضه .
 ۶ - بقعہ خانم حوریه در سنوسر غازیان .
 ۷ - قبرستان قدیمی پیر عمید یا پیر عابد میان نور (۱) و کلیور . (۲)

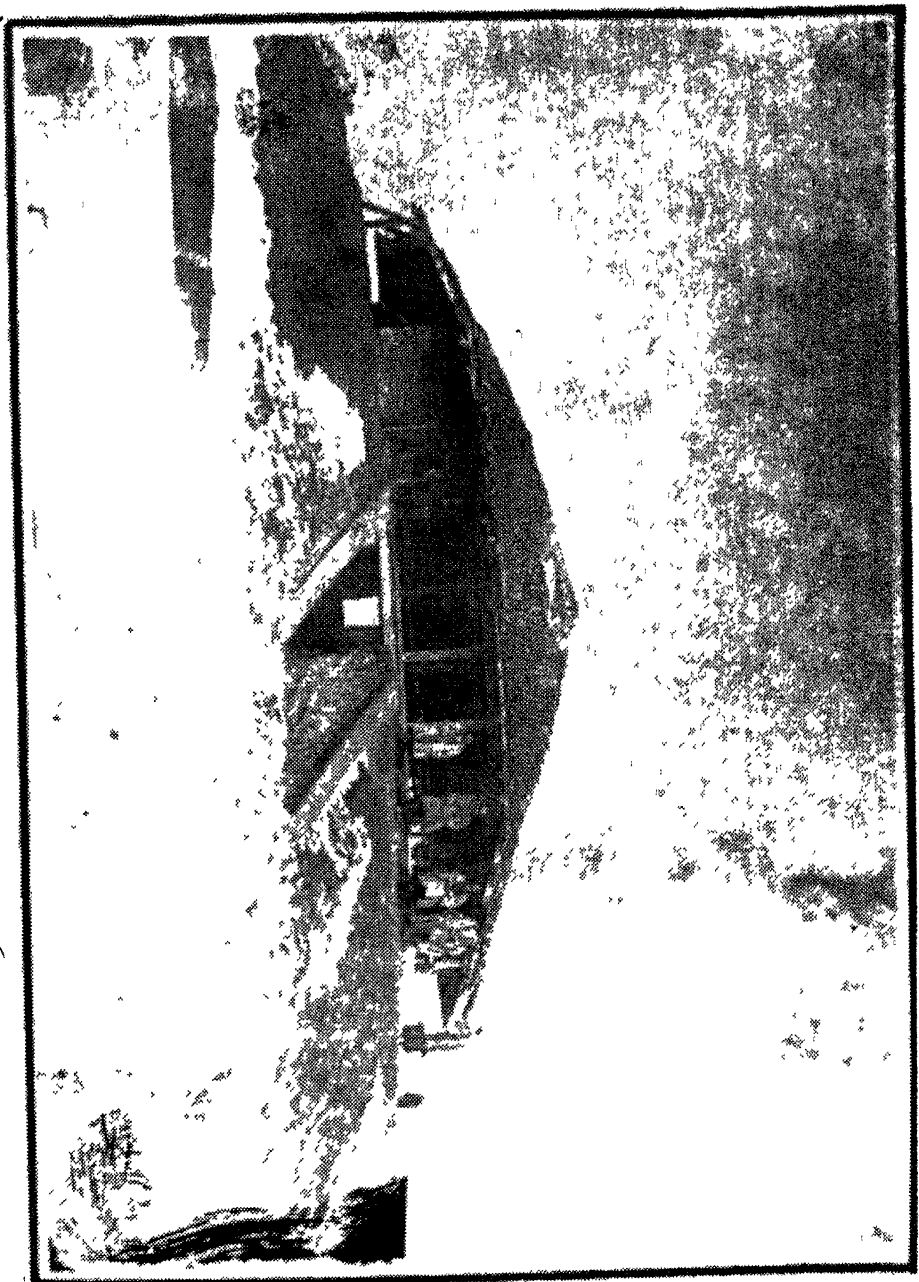

عکس شماره ۱۱۲ - شمس‌العمارة ابرقی (= سندرزپاوی) در کیلان راینو عکس شماره ۳۳۵

عکس شماره ۱۳۰ - فادوس دریائی ابرلی (= سدرپناوی)
عکس شماره ۱۳۰ کتابخانه من کبری داشگاه تهران که ارآلوم ناصرالدین شاه در کتابخانه سلطنتی گرفته شده است

عکس شماره ۱۱۴ - یکی از بناهای اردلی (= سدربله‌روی)
عکس شماره ۱۲۳۱ کتابخانه مروری دانشگاه تبریز که از آلبوم ناصرالدین‌شاه در کتابخانه سلطنتی گرفته شده است .

بخش سیزدهم

۱- جغرافیای تاریخی موازی (= شهرستان رشت)

بخش مواری که زمینهای اطراف رشت جزء آن است، در وسط دشت گیلان و از شمال به دریای حزر و مرداب ابرلی، از مغرب به تولم و فومن، از جنوب به ورزل و شفت و رود بار و از مغرب به رود خانه سعیدرود و لشتن شاه، محدود می شود در برای آن از شمال به جنوب پنجاه کیلومتر و بهنای آن از شرق به غرب سی و هشت کیلومتر است.

در گذشته بخش فعلی مواری غیر از کهدم و کوچسفهان و خشک بحار به نام رشت خوانده می شد و حکمرانان مستقایی داشت.

کهدم سابقاً ناحیه ای جداگانه و مستقل بود و محدود فعلی آن یکسان بود. حد رود بار و رحمت آباد، یا آدابهای کمار سعیدرود از منجیل تا گو که بوده است مجاهای ریر راگدشتکن در این بخش یاد کرده اند. جشیجان (فتح حیم)، رحمت آباد، گو کند، کهدم، نقله بر، رود بار کهدم. مرکز مهم این ناحیه، گوراب کهدم بوده است که در سال ۸۸۰ قمری به دست سرنازان سلطان محمد بیه پیش، به آتش کشیده شد (۱)

ناحیه قدیم کوچسفهان

کوچسفهان که شامل خشک بحار و اشتمشاه بود، هنگام فتح گیلان به دست اولجایتو، به دست سرنازان معول عارت شد و سلطان این بخش - سالوک - که مردی شجاع بود، محبور به تسلیم گردید

آخرین سلطان خاندان اسمعیل وند - امیر مسعود بن نوپاشا بن سالوک بود که پدرش در سال ۷۶۷ قمری فوت شد و سید علی کیا به سرزمین او دست انداخت. کوچسفهان از این پس حرء قلمرو سادات لاهیجان شد. و سپس بر سر حاك كوچسفهان، میان سلاطین فومن و لاهیجان مازعاتی روی داد.

امیره اسحق به علت شافعی بودن اهالی، این سرزمین را جزء حاك بیه پس می دانست.

حنگهای زیادی در محل کدو بن، میان لشکریان بیه پس و بیه پیش بر سر اراضی کوچسفهان روی داد. در سال ۹۴۵ قمری، خان احمد خان لاهیجی، کوچسفهان را جزء حاك بیه پیش آورد این عمل دیری نپایید زیرا شاه طهماسب او را دستگیر کرد و ابتدا در قلعه قهقهه و سپس در قلعه اصطخر پارس زندانی کرد.

اواخر سال ۹۴۵ کوچسفهان حرء حاك بیه پس شد. حمد الله مستوفی (۷۴۰) نمای کوچسفهان را از اردشیر بانکان می داند (۱) میر طهیر الدین ترکیب این نام را اردو جرء «کوچك» و «اصفهان» می داند (۲) در زمان عبدالفتاح قوممی گوراب - حور جزء حاك كوچسفهان بوده است (۳)

ار کوچسفهان قدیم و محل آن اطلاعی که داریم اینست که فعلاً بديك نارار کوچسفهان کنونی، محلی به نام «کهنه کوچسفهان» معروف است که می گویند دهکده برگی بوده اند سر باران و جنگجویان کوچسفهان ارساین لشکریان بیه پس بهتر و بالاتر بوده اند عبدالفتاح قوممی در بیان وقایع سال ۹۴۲ می نویسد: «لثام و ساهی کوچسفهان در تمامی سپاه و لثام الکای بیه پس در حسب شوکت و استطاعت تفوق در جهان دارند» (۴)

جمعیت بخش مواری در زمان رابیمو (۱۳۳۱ قمری) هیجده هزار و صد خانوار بوده است که تمام گیلک و شیعی مذهب بوده اند

(۱) رة القلوب ص ۱۶۳ (۲) تاریخ گیلان و دیلمستان چاپ نگارنده ص ۴۷

(۳) تاریخ گیلان ص ۱۰۱ (۴) تاریخ گیلان ص ۱۲ (۵) گیلان رابیمو ص ۱۱۷

بخش موازی شامل پانزده ناحیه به نامهای زیر است .

- ۱ - بچار بس ۲ - دافچاه ۳ - گوراب جور ۴ - قصه ۵ - خممام ۶ -
- خشك بحار ۷ - كهديم ۸ - لات ۹ - مواری ۱۰ - ننگ ۱۱ - پسیخان .
- ۱۲ - رحابیش ۱۳ - سیاه رود کن ۱۴ - سوقه ۱۵ - ورزل

۱ - جغرافیای تاریخی شهر رشت

شهر رشت قاجائی که خرداریم، در دوران سلطنت نادر شاه مرکز حکومت سلسله تجاسی بوده است. این شهر در طول رندگی خود گسرتار زمین لرزه ها و آتش سوزیها مکرر شده است . زمین لرزه های را که مورخین یاد کرده اند در سالهای ۱۱۲۱ و ۱۱۲۵ و ۱۲۲۳ و چهارم ربیع الثاني ۱۲۶۰ قمری روی داده است آتش سوزیهای مهم سالهای ۱۱۷۰ و ۱۱۹۱ و ۱۱۹۳ و ۱۳۰۴ و ۱۳۱۷ و ۱۳۲۰ قمری که قسمتی از شهر را به توده ای خاکستر تبدیل کرده است . در آتش سوزی سال ۱۳۲۰ در حدود هزار دکان و ده کاروا سراسر از میان رفت . این شهر را لشکریان کریم خان زند به آتش کشیدند و سرباران آقا محمد حسن خان قاجار در سال ۱۱۶۵ هجری قمری غارت کردند .

بل (J Bell) در سال ۱۱۳۰ (= ۱۷۱۷ میلادی) این شهر را چنین توصیف

کرده است

شهر رشت در زمینی هموار است که اطراف آن را حنگل فرا گرفته است . فاصله آن از کناردریا يك روره راه است . بناهای این شهر طوری است که به دهکده بررگی بیشتر شاهت دارد . حانه ها بر مجاهای خشك زمین هموار شهر ساخته شده اند . ظاهر حانه های این شهر محقر تر از سایر شهرهای ایران است . با مهای حانه ها شیب های تمدد دارد و بر اثر ریادی بارندگی سفال پوش کرده اند . مردانها و با طلاقهای اطراف شهر ، هوای شهر را خصوصاً در تابستان ناسالم کرده است . نا اینکه همه چیز در این شهر فراوان است ، مردمانش بیم مرده به نظر می رسند . صدای

قورباغه‌های مردابها هنگام شب مانع استراحت کامل است. (۱)

هنوی (Hanway) در سال ۱۱۵۲ هجری (= ۱۷۴۴ میلادی)، از جنگلهای انبوه اطراف شهر و خرابی هوای آن شرحی می‌نویسد و سپس می‌گوید: آرامنه‌ای که از خاک ترکیه برای خرید ابریشم به این شهر می‌آیند در فاصله یک روزه راه از شهر می‌مانند و کسان خود را برای خرید به شهر می‌فرستند. روسها مقداری از اراضی جنوبی شهر را تر تراشی کرده‌اند، در این قسمت افق دیدما رشته کوههاست.

گملین (Gmelin) در سال ۱۱۸۶ هجری (= ۱۷۷۲ میلادی) می‌نویسد که پنجاه و اند سال است که رشت مرکز اصلی کیلان شده است. این شهر در دل جنگل بنا شده بوده است و امروز بیشتر درختان آن را بریده‌اند. مقداری از خانه‌های شهر ترتیب و تنظیمی دارد ولی بیشتر از یکدیگر جدا و بی‌نظم است. رشت بارو و دروازه ندارد. این شهر با اینکه مرکز رقابت تجاری آسیا و اروپاست و بازارهای آن رونق زیاد دارد، درخور آن نیست که آن را شهر تجاری بخوانیم. تعداد خانه‌های قسمت شرقی شهر به دوهزار درمی‌رسد و تمام از آجر بنا شده است. ظاهر خانه خان‌ها و خانه‌های دیگر آراسته‌تر است. خانه او شامل بناهای متعددی است که اطراف حیاطی مربع شکل ساخته‌اند در این حیاط باغچه‌ایست که حوض و فواره‌هایی دارد. اندرون عقب است و باغچه‌ای جداگانه دارد.

در زمان شاه عباس دوم و کریم خان و آقا محمد خان شهر رشت مرکز تجاری بود. کاروانها از هند و بخارا و ترکیه و سایر کشورها در این شهر بار می‌انداختند تا خرید ابریشم کنند و آن را به بنادر دریای مدیترانه یا حلب فارس برسانند

تجارت ابریشم که تا حدود سال ۱۲۷۷ (= ۱۸۶۰ میلادی) رونق داشت، شهر را بر اثر آمدورفت تجار گرفتار طاعون سال ۱۲۴۶ هجری (= ۱۸۳۰ میلادی) کرد.

سپس در سال ۱۳۱۰ هجری (= ۱۸۹۲ میلادی) با صدور برنج و فروش ابریشم شهر رشت زندگی نوینی پیدا کرد

شهر رشت در میان دورودخانه سیاه رود، در مشرق و گوهر رود، در مغرب که هر دو به مرداب انرلی می ریزند، بنا شده است. فاصله شهر تا مرداب بیش از یازده کیلومتر نیست. در زمان رابینو اطراف آن را جنگل فرا گرفته بود و وسعت شهر محسوس نبود. بازارها قسمت اعظم مرکز شهر را اشغال کرده بود. کوچه ها تنگ و تاریک بود. خیابانهای عریض کم داشت و بتازگی بعضی از آنها را سنگ فرش کرده بودند. (۱)

گملین (Gmelin) در سال ۱۱۸۵ هجری (= ۱۷۷۲ میلادی) فهرستی از محلات و بناهای عمومی شهر رشت نوشته است. محلات شامل: کیاب، خمیران، چمارسرا، پاس کیا، استاسرا، بازار، صیقلان و زاهدان بوده است. مساحت شهر از این قرار بوده اند: جامع، صیقلان، کوچک، سفید، گوهر رودبار، مالارحب علی، جیر کیاب، چومارسرا، پاس کیا. تکیه های شهر شامل: زاهدان، خمیران، صیقلان، بازار، استاسرا، کیاب، خمیران کیاب، یلوان سرا، چومارسرا و پاس کیا بوده است

فریر (Fraser) در سال ۱۲۳۸ قمری (= ۱۸۲۲ میلادی) در شهر رشت بوده و نامیرا محمد رضا که یکی از شاگردانی بود که عباس میرزا ایشان را به انگلستان فرستاده بود و دو سال بود که از آنجا بازگشته بود، ملاقات کرده است.

عباس میرزا نامرده را در آن وقت به رشت فرستاده بود تا زیر نظر محمد رضا میرزا، استحکاماتی در کیلان بسازد در این وقت دو برادر عباس میرزا، محمد رضا میرزا - بیست و دو ساله - حاکم کیلان و برادر دیگرش علی رضا میرزا - شاد و سه ساله - نایب الحکومه بود. فریر بازار رشت را از نظر دادوستد و رواج و تمرکز احتیاج ستوده است. (۲)

آبت (Abbott) در سال ۱۲۵۹ قمری (= ۱۸۴۳ میلادی) از راه پیرنازار به شهر رشت وارد شده و از آنجا به کوجسفهان و لاهیجان رفته است. (۱)

مکنزی (Mackenzie) در سال ۱۲۷۵ قمری (= ۱۸۵۸ میلادی) شهر رشت را دیده و از صیقلان رودبار گذشته و از راه درخانه مقابل صیقلان رودبار یاد کرده است. (۲) ملگنوف (melgounov) از محلات رشت بدین ترتیب نام برده است.

زاهدان، خمیران، زاهدان، دوبرادران، باغ شاه، نصیر آباد، چمارسرا، کیاب، بیستون، کرف آباد، عاشورکوجه، استادسرا، بازار، صیقلان، سرح ننده، آقاسیدکلان. ارباره ای مزارات و بقاع این شهر، به شرح زیر یاد کرده است: امامزاده آقا بادی الله، آقاسید عباس و آقاسید اسمعیل، حضرت معصومه خواهر امام رضا علیه السلام، ولی نزرگوار، چله خانه میر نظام الدین و سید فخر الدین. از مساجد مسجد سفید، مسجد مستوفی، مسجد حاجی سیدعلی هوسمی و از مدارس: مدرسه علی اکبر، مدرسه حاجی اسمعیل خان، مدرسه مستوفی، مدرسه محمد کریم، مدرسه حاجی کاظم، تعداد زیادی از کاروانسرا هارا نیز نام برده است (۳)

در زمان رابینو محلات شهر رشت نامهای زیر را داشته اند

زاهدان، محله بازار، خمیران، خمیران زاهدان، استادسرا، کیاب، پاس کیا. (۴) خانه های شهر به شش هزار می رسد و مجموعاً سی هزار تن جمعیت شهر است، سه هزار و سیصد دکان، بیست کاروانسرا برای مال التجاره و بیست و پنج کاروانسرا برای بارانداختن کاروانها، چهل مسجد، دوازده امامزاده، سی و شش تکیه، شش مدرسه و سی و پنج باب حمام داشته است (۵)

ناهای عمومی شهر رشت

محللهای عمومی که در بارار شهر بوده است از این قرارند میدان نزرگک،

(۱) یادداشتهای ماشین شده انت متعلق به آقای چنگیر شیخلی ص ۹ (۲) یادداشتهای

ماشین شده مکری متعلق به آقای چنگیر شیخلی ص ۹ (۳) متن سفرنامه ملگنوف به روسی

ص ۲۱۱ - ۲۳۳ (۴) محله پاس کیا را رابینو از قلم انداخته است (۵) کیلان

میدان کوچک، میدان داروغه، سبز میدان که در غرب شهر در میان خانه‌های ساکنان این شهر بود. سپهدار اعظم، نخستین بار که حاکم گیلان شد و لقب ناصر السلطنه داشت، سبز میدان را به باغ‌ملی تبدیل کرد.

۲ - بناها و آثار تاریخی شهر رشت

عمارات دولتی و شخصی

عمارت دیوانخانه یا عمارت حکومتی

عمارت حکومتی شهر رشت را ملیون در سال ۱۳۲۷ قمری آتش زدند. اندرون این عمارت، در زمان راینو (۱۳۳۱ قمری) اداره حکومتی بوده است. از این اندرون هم امروز اثری باقی نیست محل عمارت دیوانخانه یا دارالحکومه، در میدان شهرداری، جای اداره پست و تلگراف و تلفن امروزی بوده است. حمام شاهزاده، پهلوی استانداری، حمام قدیمی دارالحکومه است که امروز برقرار است (عکس شماره ۱۱۵)

این کتیبه بر سر در قدیم عمارت دیوانخانه بوده است:

خورشیدی و پیش تو نشستن توان
جمشیدی و جام تو شکستن نتوان
معمار ازل که ساخت این در گفتا
کین باب هدایت است بستن نتوان (۱)

عمارت ناصری

عمارت ناصری از بناهای دوران قاجاری است که به دست قاسم خان والی رشت ساخته شده بود. از این بنا، امروز اثری باقی نیست. (عکس شماره ۱۱۶)

عمارت میرزا محمدعلی خان امین دیوان

یکی از بناهای زیبای شهر رشت منزل میرزا محمدعلی خان امین دیوان بوده است گچ بریها و پنجره‌های رنگین نورگیر اطاقها بسیار طریف و پیرکار بوده‌اند. از این بنا نیز امروز نشانی نیست. (عکس شماره ۱۱۷)

عمارت امیرخان سردار

این عمارت را ابتدا نصرالسلطنه ساخته بود و امیرخان سردار از او خریداری کرد. و مدتها در اجاره قنسولگری روس در شهر رشت بوده است (عکس شماره ۱۱۸)

عمارت خلعت پوشان

عمارت کوچکی بر سر راه تهران به رشت، نزدیک شهر رشت و در فاصله دو کیلومتری بجارپس بوده است تشریف و نشان و حمایل و نظایر آنها که ار تهران برای حکام گیلان فرستاده می شد، ابتدا به این خانه می آوردند و پس از انعام تشریفانی، حاکم خلعت را به تن می کرد و یا نشان و حمایل را به خود می آویخت و سپس وارد شهر می شد. از این بنا امروز نشانی نیست. را اینونامی از این بنا برده است. (۱)

امروز هم در شهر رشت، خانه های قدیمی زیبایی، آباد و برقرار است این خانه ها را که پاره ای از آنها، دست به دست گشته اند، ما نام صاحبان کنونی آنها یاد آور می شویم.

- ۱ - خانه سیدعلی آقامقیمی در خیابان پهلوی ۲۰ - خانه سیداسماعیل حسینی صیابری در کوچه امام جمعه ۳ - خانه سردار معتمد که فعلاً در دست نازماندگان اوست ۴ - خانه یوسف خان سمیعی پهلوی نفعه خواهر امام، کوچه لسکرانی ۵ - خانه یوسف خان کسمائی که سابقاً متعلق به سرهنگ صفار بود، در خیابان بیستون - خانه حاجی میرزا احمد اریشمی که سابقاً متعلق به میرعباسقلی حاکمی بوده است، در میدان صیقلان کوچه شاعری ۶ - خانه ملک آدرمند بردیک بانك سه ۸ - خانه آقای بیگلربیگی، ۹ - خانه آقای تربیت که سابقاً متعلق به آقای محمدراده بود. در محله بادی الله (= بدیع الله) نرسیده به نفعه آقا سیدعباس ۱۰ - خانه امین تدکره

برای نمونه، از چهار دستگاہ، از این خانه‌ها که قدیمی‌تر بود و ارزش بیشتری داشت، عکسبرداری شد. در اینجا به شرح مختصری درباره آنها اکتفا می‌کند.

خانه سیدعلی آقامقیمی در خیابان پهلوی شهر رشت

قسمت اندرونی این خانه که شامل دوشاه‌نشین و یک شکم دریده است، موزه‌ای کوچک و با ارزش است، تاریخ بنای آن به صد و ده سال پیش می‌رسد و بانی آن مرحوم حاجی سیدرضی مقیمی بوده است. بر سراسر طاق‌نا و بالای هلال طاقچه‌ها و بر طرفین طاقچه‌ها و رفها کچج بری ظریفی کرده‌اند. (عکس شماره ۱۱۹ و ۱۲۰ و ۱۲۱) در رفها که طاق هلالی دارند ظروف چینی و بلور و بارفتن به شکل‌های مختلف و رنگهای متفاوت چیده‌اند. (عکس شماره ۱۲۲) در شاه‌نشین اصلی نه در ارسی است که آلات آن سیار ظریف و رنگ شیشه‌های آن بسیار جالب است. (عکس شماره ۱۲۳) بر چهارچوب ارسیها نقاشیهای ظریف و پرکار دیده می‌شود. بالای درهای ورودی شاه‌نشین، خفنگ هلالی با آلات ظریف و شیشه‌های رنگین است. در شکم دریده دوسر بخاری کچج بری شرقی و غربی است. (عکس شماره ۱۲۴)

بین شکم دریده و شاه‌نشین دیگر سه در ارسی با سرتاق آنهاست که آنها نیز سیار پرکار و ظریف‌اند. در شاه‌نشین شمالی، دوسر بخاری کچج بری ظریف است. و چهار در شرقی و چهار در غربی دارد و سه در ارسی آن به ایوان باز می‌شود. در طرفین این ارسیها، دو حام آئینه را با قابهای کچج بری قرینه‌سازی کرده‌اند. در شاه‌نشین اصلی، کارهای دستی قدیم کیلان‌نظیر ابریشم‌دوزی و مرواریددوزی فراوان است که هر یک در نوع خود بی‌نظیر است. (عکس شماره ۱۲۵)

خانه سید اسمیل حسینی ضابری در کوچه امام جمعه شهر رشت

خانه‌ای قدیمی است که در رفهای طالار اندرونی آن نه تابلوی بسیار

زیبای رنگ و روغنی است این تابلوها تمثال پسران و دختران جوان است. پسران تاج بر سر و شمشیر بر کمر، روی قالیچه‌ای نشسته‌اند و بر متکا تکیه کرده‌اند. پشت سر دوتن از ایشان، در طرفین طاقچه دو گادان ناگل است. یکی از دختران بر تخت مرصع نشسته و بازی در دست دارد (عکس شماره ۱۲۶) سه تن دیگر از دختران در حالات مختلف رقص نقاشی شده‌اند. و اطراف ایشان انواع میوه‌ها دیده می‌شود. یک تن از این دختران بر صندلی نشسته و کلاه فرنگی با پرهای رنگارنگ بر سر دارد. یک تن دیگر راست ایستاده و گلی در دست دارد. در این طالار دو پنجره مشک رنگین بسیار پرکار بیزهست (عکسهای شماره ۱۲۷ و ۱۲۸) متصل به این طالار، اطاق کوچکی است که طاق آن را به مستطیل‌های کوچک تقسیم کرده و داخل آنها را گلهای مختلف با رنگ و روغن نقاشی کرده‌اند. حاشیه این نقشه‌های درشت در میان پرندگان است. (عکس شماره ۱۲۹)

خانه سردار معتمد رشتی در کوچه سردار در شهر رشت

این خانه یکی از خانه‌های حاکم‌نشین شهر رشت است که تقریباً تمام قسمتهای آن برحای است. اندرون، شامل اطاقهای مختلف ناگج بریهای نسبهٔ زیبا است (عکس شماره ۱۳۰) و سر بخاریهای بسیار عظیم و پرکار دارد. (عکس شماره ۱۳۱) طالار کوچکی در اندرون است که به نام طالار دو تحت خوابی است این طالار را نباید یکی از طرائف هنر قاجاری شهر رشت دانست. حاشیهٔ رفها تمام گچ بری است و بالای رفها، مقرنسه‌های بسیار ظریف است (عکس شماره ۱۳۲) طاق این طالار، سراسر نقاشی است در میان گل و منته‌های بسیار ظریف تمثال زبانی دیده می‌شود که موهای بالای پیشانی را یکسره تراشیده‌اند فرشته‌ها که اطراف نقش وسط دیده می‌شوند، نیز حاوسر خود را تراشیده‌اند (عکس شماره ۱۳۳) درهای دولتی این اطاق ظریف و برنائو و تنکه‌های بالا و بدین آنها نقاشیهای بسیار ظریف است. (عکس شماره ۱۳۴) سر بخاری این

اطاق سیار ظریف گچ بری شده است و ستونهای طرفین بخاری و سر بخاری لاج لنگری مارپیچ است که این نوع تراش در ستونهای چوبی مساحد و امامزاده ها نیز دیده می شود (عکس شماره ۱۳۵)

خانه حاجی میرزا احمد ابریشمی

در میدان صیقلان شهر رشت

دو طالار این خانه، سیار هنرمندانه تزئین شده است. یکی طالار آئینه است که آئینه کاری سیار ظریفی دارد (عکس شماره ۱۳۶ و ۱۳۷) دیگری را با بد طالار چینی حانه نام کرد، زیرا در دیوارهای این اطاق، دوائری گچ بری کرده و داخل آنها قابهای مرعی سیار بر ارزش قرار داده اند (عکس شماره ۱۳۸). گیاوئی طاق این اطاق رف مانند است که به قسمتهای یک اندازه تقسیم شده و در هر یک کاسه مرعی باارزشی گذاشته اند. (عکس شماره ۱۳۹) به نظر بنده این طالار، در نوع خود بی نظیر است

کلاه فرنگی باغ سردار محتشم

باغ محتشم ما در حتان آراد که سال آن یکی از گوشه های زیبای شهر رشت است که فعلاً گردشگاه عمومی و باغ ملی است سردار محتشم در کنار این باغ بنائی ساخته که تا امروز باقی است و حانه فرماندار رشت است. این بنا سه طبقه است در طبقه اول و دوم آن دو اطاق و در طبقه سوم یک اطاق به شکل کلاه فرنگی ساده است (عکس شماره ۱۴۰) طرح بنا هشت ضلعی است که یکی اراصلاع آن به زائده ای مستطیل شکل منتهی شده است.

بله های شهر رشت و اطراف آن

بر روی رودبار صیقلان یا سیاه رودبار که از شهر رشت می گذرد، شصت سال قبل شش پل ساخته بوده اند، بدین شرح بل عراق، (عکس شماره ۱۴۱) پل حاجی محمد باقر، بل حاجی ملا رفیع، در راه قزوین. پل کر بلائی میر حسن، پل حاجی احتشام، پل معینی در راه لاهیجان

بر روی گوهر رود که از کنار شهر می گذرد ، پل چهار سرا در راه فومن ، پل سلیمان داراب در جاده سلیمان داراب . این دو پل را خسروخان گرجی در ایامی که حاکم گیلان بود ساخته است . از این پلها امروز اثری نیست فقط پایه های آجری بعضی از آنها در این دو رودخانه دیده می شود .

پل مدیریه

سر راه رشت به سفت

این پل آجری ، دو دهانه بزرگ و یک دهانه کوچک دارد . ارتفاع دهانه وسط از سطح آب ، $7/90$ متر است . عرض آن $4/90$ متر و طول آن 44 متر است . (عکس شماره ۱۴۲)

پل گوراب لیشاوندان

بر روی رودخانه خوبک

میان جمعه بازار و شهر رشت

این پل آجری دارای یک طاق هلال شکسته به ارتفاع ۹ متر از سطح آب است . بر بالای پایه های طرفین این دهانه دو نیم طاق و در دو طرف پایه ها دو طاق کوچکتر است که دهانه هر یک دو متر و نیم است . (عکس شماره ۱۴۳)

مساجد و تکایا و بقاع و مزارات شهر رشت

مسجد جامع

در محله بازار

مرحوم میرزا حسن خان اعتماد السلطنه می نویسد : «مسجدی که در رشت به اسم جامع معروف است ، بعضی را عقیده اینست که حاجی جمال پدر هدایت الله خان رشتی ، این مسجد را بنا نموده ، برخی مادر هدایت الله خان را بانی مسجد می دانند . حقایق این است که به طور یقین بانی معلوم نیست . در هر صورت چون روستا به خرابی نهاده و محتاج به مرمت و تعمیر بود در سنه ۱۲۷۷ یا ۱۲۷۸ هجری قمری ، چند نفر از تجار رشت ، به شراکت ، برای مرمت آن را گذاشتند به این معنی که بنای اول را یکبار به منهدم ساخته ، قدری در طول و عرض مسجد افزودند و از نو بنا کردند . ولی این بنای مجدد با تمام مانده و بانیها درگذشتند . این مسجد را هم

مدرسه‌ای بوده که حالاً به کلی خراب است»^(۱) رایینو از این مسجد در سال ۱۳۳۱ هجری قمری نام می‌برد و از دو کتیبه سنگی آن یاد می‌کند.^(۲) این مسجد که امروز در خیابان رصاشاه کبیر و پشت بازار زرگرهاست، بارها خراب شده است و ارنو ساخته‌اند.

در حدود پنجاه سال پیش مسجد با تمام طعمه حریق شد و نوده سال قبل به همین وضع بود، تا حمعی ارباررگانان به دستور آیه‌الله حاج محمود ضیاءری تجدید بنا کردند و ضمن حاک برداری چاه و حوضی قدیمی پیدا شد که امروز، از آن استفاده می‌شود

این مسجد در سال ۱۳۸۳ قمری ارنو ساخته شد. محراب کاشیکاری زیبای آن کار کاشی‌ساران اصفهانی است که کاشیها را پس از تهیه کردن، در محل آورده و نصب کرده‌اند. در ورودی مسجد شمالی است و کاشیکاری سردر آن نظیر کاشیکاری محراب مسجد است. در قسمت شمالی مسجد، بالاخانه‌ای مخصوص زنان است.

کتیبه‌ای سنگی در مسجد جامع رشت (۳)

یام‌عافی - بتاریخ عَرَه شهر شوّال المکرم سنه میمونّه توشقان‌ئیل ۱۲۳۴
 ناحمار مژده و رود شاهزاده اعظم اکرم و الامحمد رصامیرزا روحافداه و حسب‌الاشاره
 مقرب‌الخالقان معتمد الدوله و بندگان محکم ناشی پایندگان و عموم کدخدایان
 ناده رشت برای دوام دولت سلطان السلاطین شاهنشاه ایران پناه فتحعلی شاه قاجار
 ارواح العالمین فداه بدعت غیر مستحسنه اربابت تکالیف دیوانی بهر اسم و رسم که
 در محلات ثمانیه رشت اطلاق می‌شود اهالی بلدان و حمیع ممالک محروسه ایران از
 هر گونه این تکالیف معاف و بدعت خاص این بلد بود خاصه بطیب خاطر از کل
 محلات برداشته موقوف داشته‌ایم که اهالی شهر من بعد از این مره الحال بدعای
 دات‌خجسته صفات‌طل‌اللهی مشغول گردند و در این نابت عهدنامه مؤکد بلعن ابدی
 و نمهر همه علما رسانیده بمرقوم برسانند به اهالی شهر سپردیم که چون کاعدحات

(۳) از این

(۲) کیلان رایینو ص ۷۴ و ۸۶

(۱) مرآت‌البلدان ص ۱۱۹ و ۱۲۰

کتیبه امروزشاهی بیست

را دوامی بعلمت مرور سنین و شهوی نهوده که ناز کمدتی قارئین این آیه عظیم که در سلطنت عظمی و خلافت کبری بحیثی طهور و صدور رسیده از خاطر ها محو میگشت لهذا برای دوام و بقای این مدعا که الی قیام الساعة و ساعة القیام مقروع سمع خاص و عام گردد حلاصه مدعارا در این صخره سماء مرقوم و بردیوار مسجد جامع منصوب ساختیم تا ارتغییر و تبدیل مصون ماند توقع از مؤمنین و مقدسین آنکه چون بر مدعا واقف شویند پادشاه اسلام پیام را بیاد ابد دعا فرمایند .. بنده گر خدمت کند مزدش حق آقای اوست... چنانچه پس از آن تاریخ هر ذی نفسی دوباره باعث بدعت صادرات و یاعوارصات گردد انشاء الله الرحمن ب غضب حضرت الله و سخط جناب رسالت پناه و همدرحه قاتل سید الشهداء باشد . من بدله من بعد ما سمعه فلعنة الله علیه الی یوم القیامة (۱)

مسجد گلشن

در میدان کوچک محله بازار

این مسجد از مساجد خوب شهر رشت و یکی از بناهای تاریخی آن است که در میدان کوچک ننا شده است (۲) مسجد اکنون بوساری شده است. محراب بسیار بلند آن تازی بر سقف و از سنگ مرمر سررگه دار است بنای اصلی مسجد ۱۷/۶۰ متر طول و ۱۱/۶۰ متر عرض دارد. طرف شرق و شمال، بالاحانه مانند و عرفه نهیاست. در طرفین دو پنجره بزرگ تقریباً تازی بر سقف تعبیه شده است طرف شرق در ورودی است که از کفش کن به مسجد وارد می شود و دری به آبدارخانه دارد طرف غرب دری به اطاق خادم و دو اشکاف، برای حای قرآن است. طرف شمال دودر است یکی به پله های بالاحانه و دیگری به قسمت زیر پله که امار است می رود. طاق مسجد بسیار بلند و لمده کوبی طریف دارد. نام آن سفال سر است. اراره مسجد به ارتفاع یک متر سنگ مرمر سیاه و ررد رگه دار است.

سابقاً دارای کتیبه ای کاشی به خط نستعلیق مرحوم شیخ محمد فقیهی قزوینی

(۱) سرمایه ماریندان و استرنااد رابیمو ص ۶۵ و ۶۶ (۲) تاریخ علما و شعرای گیلان

متخلص به شیخ و صاحب دیوان شیخ است دیوان او اخیراً با مقدمه‌ای از محمد علی انشائی به چاپ رسیده است

مسجد کاسه فروشان یا مسجد آقا سید حبیب‌الله تولمی و مدرسه خرائه حاجی علی اکبر در بازار خرازاها

مسجد کاسه فروشان در بازار خرازاهاست و یکی از بزرگترین مساجد شهر رشت است. در پشت مسجد، مدرسه‌ای به نام مدرسه مهدویه است که مرکز طلاب عام و دینی است و با کوشش و اقدام سید مهدی رودباری بنا شده است.

قرسید مهدی رودباری متوفی سال ۱۳۶۸ قمری فعلاً در قسمت شرقی مسجد کاسه فروشان است و سنگ مرمری باز کر اسلاف او تا حضرت خاتم النبیین بر روی قبر اوست

طول این مسجد $18/5$ و عرض آن 14 متر است. بنا ساختن سه فیلیپای بزرگ وسط مسجد صحن مسجد را به چهار قسمت کرده‌اند محیط هر يك از این فیلیپاها $3/25$ متر است پایه‌های آنها همت ردیف کاشی به رنگ سبز و سیاه است که ارتفاع آنها به 10.8 سانتی‌متر می‌رسد در قسمت شرقی مسجد محوطه‌ای به طول $8/60$ و عرض $7/10$ متر است که بر دو فیلیپای مدور متکی است و قسمت زبانه مسجد را تشکیل می‌دهد.

در شمال این محوطه در ورودی آبدارخانه است پنجره‌هایی به ابعاد مختلف در جهات چهارگانه مسجد تعبیه شده است. اراره مسجد را به ارتفاع 9.8 سانتی‌متر کاشی گلدار دوران قاجاری چسبانده‌اند بالای کفش کن مسجد، اطاقی برای خادم ساخته‌اند. این مسجد گلدسته‌ای آجری دارد. (عکس شماره ۱۴۴)

مدرسه مهدویه متصل به مسجد کاسه فروشان است که کتیبه‌ای بر کاشی از سال ۱۳۶۳ قمری دارد که پس از تعریف علم و علما و استناد به آیات قرآن کریم و احادیث نبوی، شرائط و مقررات تحصیل در این مدرسه را بیان کرده است. در آح

عبارت عمل احمد ولد حاجی یوسف کاشی ساز رشتی کوی آفخرا دیده می شود.

مسجد زرگرها در بازار زرگرهای رشت

بنای اصلی مسجد به طول ۱۰/۵ و به عرض ۴/۲۵ متر است. محرابی کاشیکاری تازه ساز دارد که در پائین آن عبارت «عمل احمد پوریوسف ۱۳۶۱ قمری» دیده می شود. این مسجد دودر ورودی شرقی و عربی دارد. نزدیک در ورودی شرقی مزار آقا میر محمد شاه فرزند امام ربین العابدین علیه السلام است. سقف بنای مسجد لمبه کوبی و نام آن سفال سر است.

بقعه آفخرا یا مراد سید فخرالدین بن سید ابوالقاسم بن امام زین العابدین در محله آفخرای رشت

صندوق تخته‌ای ساده مزار به طول ۱/۶۵ و عرض ۱/۲۴ متر در وسط اطاقی به ابعاد ۸ × ۷/۹۰ متر است. در ورودی جنوبی است و از حیاط به صحن می آید هشت پنجره در جهات مختلف این اطاق است سقف لمبه کوبی بره‌بر و نام سفال سر است

در طرف غربی بقعه مسجدی به طول سیزده و عرض هشت متر است دو فیلیپای مثنی القاعده در وسط مسجد است که محیط هر یک ۲/۸۵ متر است. کاشیهای قسمت پائین فیلیپاها قدیمی و تقسیمات شطرنجی به رنگ سیاه و زرد دارد کاشیهای داخل محراب که گل و منته دار است قدیمی دارد. ابعاد هر دو نوع کاشی چهارده سانتیمتر است مسجد دارای کفش کن و آبدارخانه و حوضخانه و قسمت رانده است پنجره‌های متعدد در رنگ و کوحک در چهار صاع بنا دیده می شود (عکس شماره ۱۴۵)

بقعه بانا ولی در محله بازار

در این مراد میر محمد شاه مدفون است. راینو، چند فرمان در دست متولی

این بقعه دیده است و می نویسد در یکی از آثار قنات موقوفه این محل شرح داده شده است تاریخ یکی از آنها سال ۱۰۴۳ قمری و مهر شاه عباس دوم را داشته است. (۱)

از مزار بابا ولی در محله بازار رشت نشانی نیست و معلوم نیست را اینو به کدام مرار اشاره کرده است. فعلاً در محله بازار مسجد کوچکی به نام مسجد بابا ولی وجود دارد که در محل تکیه سر میدان بزرگ است. طول بنای این مسجد ۹/۷۰ و عرض آن ۶/۵ متر است سمت جنوب آن حفاظی چوبین دارد از ازاره مسجد کاشی سبز رنگ در هفت ردیف و نه بلندی ۱/۰۵ متر است. پنجره های متعددی در دیوارهای این بناست و طرف غرب دری از حوضخانه به مسجد دارد. سقف مسجد لمبه کوبی و بام سفال سر است.

مسجد و مدرسه و تکیه حاجی محمدخان (۲)

در جسر کوچه یا حسن آباد محله بازار

مقداری از اراضی مسجد و مدرسه و تکیه در خیابان رضاشاه کبیر افتاد و مقداری از اراضی آنها صرف بنای بانک باررگانی، کافه قنادی شرق، دو باب نانوایی، یک باب علاقی، یک باب سقط فروشی و یک باب دارو خانه به نام دارو خانه گیلان شد

در ده قیما نده اراضی آن در سال ۱۳۳۶ شمسی، جمعی از بازرگانان بیکو کار رشت تحدید نما کردند و پس از دو سال مسجدی نوساز به جای مسجد قدیمی بر بنا کردند. بنای مسجد مربع شکل است و در در تازمه سار آن آیاتی از قرآن کریم حک کرده اند. سقف بنا لمبه کوبی و بام سفال سر است

کتیبه ای سنگی در مسجد حاجی محمدخان در شهر رشت (۳)

در زمان خسرو دین پرور آموزگار

در قران قرح کیهان حدای رورگار

(۱) گیلان را اینو ص ۸۶ (۲) حاجی محمدخان پدر مدیر الملك بوده است را اینو در کتاب گیلان خود ص ۸۶ و ۷۵ از این بنا یاد کرده است (۳) از این کتیبه امرور نشانی نیست

آسمان داد و دین ، فتحعلی شه آنکه کرد
 داد و دین را استوار از یاری پروردگار
 پاک دین حاجی محمد حان که آمد از ازل
 نیک روی و نیک رای و نیک خوی و نیک کار
 دست او دلکش سجای آفتاب آنرا مطر
 بخت او قرّح همائی آسمان آنرا مطار
 چون بود از بهر فردوشش ثواب اندر ثواب
 چون بود در راه یردانش نثار اندر نثار
 این همایون مدرسه وین نغمه مسجد توأمان
 بهر علم و بهر ایمان کرد در رشت استوار
 در جهان ناپایداری دید افکنند از خرد
 طرح بنیادی کزو ماند بعالم یادگار
 حجره اندر حجره آن را صانه الله حلدسان
 صفة اندر صفة این را لوحش الله جرح وار
 هم مدرس اندر آن ادریس دانا ار میان
 هم مسیح اندر این حمیریل قرّح از کنار
 الغرض چون ار محمد ربور اتمام یافت
 علم و ایمان در امان این همیون روزگار
 منشی طبع صبا ار بهر تاریخش نوشت
 کز محمد شد بنای علم و ایمان آشکار (۱)

مدرسه نایب الصدر

در بازار زرکسان نزدیک میدان کوچک (۲)

سنگ بنای این مسجد خاص و عجیب است سه طرف حیاط غیرار سمت

(۱) - سفرنامه مارندران و استرانااد رابیمو ص ۶۸ و ۶۹ (۲) رابیمو در کتاب گیلاں

ص ۸۶ این مدرسه را دره حانه راهدان آورده است

در ورودی ننائی دو طبقه چوبین است و حجرات طلاب در این دو طبقه جای دارد. در یکی از حجرات تحتانی این مدرسه، زمانی میرزا کوچک خان جنگلی طلعه با تقوای آن زمان اقامت داشته است. کتیبه ای سنگی که اشعار زیر بر آن حک است بر سردر مدرسه تا امروز باقی است. (عکس شماره ۱۴۶)

هوالباقی

عمل کربلائی ولی قزوینی

حزای حیر بر این خسر حواه نیک نژاد
 که این حراب شد از همت کفش آباد
 جهان حشمت و احلال حاجی میرزا علی
 که شاه نایب صدرش لقب زیبا کی داد
 چه دید مدرسه حنث حانه خود را
 نمود ظلم فلک منهدم ز سنگ عناد
 پی حمایت شرع مس ز کف کریم
 فشانند سیم وزر آقدر آن یگانه نژاد
 که گشت عیرت تدریس خانه ادریس
 مر این خجسته مقامی که هست باب مراد
 همین دوسه حاده داد که سهم از خود (۴)
 بی مصارف موقوفه اش نمود زیاد
 که تا بهاست مر این حاودان ننا باشد
 همیشه خادم و طلاب و عابراش شاد
 عرض رحمت فلک گشت دانی ثانی
 چه این نهای مبارک دوباره شد ایجاد
 ربان خامه طعرل ننام تاریخش
 سرود مدرسه صدر باشد این بنیاد

دالای کتیبه گچبری این سردر عبارت رین دیده می شود کاتب ۱۲۰۸
 تمام مدرسه صدربیه عره شهر حمادی الثانیه ۱۲۱۲ .

مسجد آفاسیخ جواد = مسجد ولی عصر

طول بنای مسجد ۱۶/۵ و عرض آن ۱۱ متر است . محراب گچ بری بسیار بدخطی دارد که آیاتی چند از قرآن کریم بر آن دیده می‌شود . وسط مسجد از شرق به عرب دو فیلیپای هشت ضلعی است که محیط هر يك ۳/۱۰ متر است . طرفین هر فیلیپا دو ستون از چوب آزاد است . این مسجد عرفه رفانه، آبدارخانه و کفش کن نیز دارد . در چهار جهت بنا، پنجره‌هایی به ابعاد ه‌های مختلف است . سقف سراسر بنا لیمه کوبی بر به در و نام سفال سر است

مزار سید ابو جعفر و تکیه آن در محله استادسرای رشت

این مزار که بر سر تپه‌ای در میان قبرستانی عمومی است ، از مزارات مهم شهر رشت است . قبرستان و مرار ، بر دیک عمارت حکومتی است . نزدیک یکی از درهای ورودی قبرستان ، بر حی آحری هشت ضلعی است که نامی مخروطی دارد اهالی می‌گویند، شخصی به نام «دیوسلطان» ارفرستادگان شاه‌عماس اول، در اینجا به خاک سپرده شده است در مرار سید ابو جعفر کتیمه‌ای بر تخته ایست که آن را قاب کرده و در یکی از بدنه‌های صندوق مزار حای داده‌اند . این کتیمه حاکی است که اینجا ، مدفن سید ابو جعفر ، بسر عموی بی‌عمبر و برادر رضاعی امام حسین علیه‌السلام است که صندوق مرار او به دستور حسام‌الدین، در زمان تولیت ملا شمس‌الدین ساخته شده است . خط کتیمه از محمد صوفی و مورخ ۱۰۰۹ قمری است (۱)

عبدالفتاح فومنی، این مرار را متعلق به استاد جعفر می‌داند. (۲) شاید محاض

استادسرا به نام این شخص معروف شده است .

میر طهیرالدین می‌نویسد که در محله استادسرای رشت، کارگیا سید احمد کیا، برادر کارگیا سید ناصر کیا ی لاهیجایی را در بیست و هفتم رحب سال ۱۲۵۲ قمری

به خاک سپردند بعید نیست که نامبرده در همین گورستان قدیمی به خاک سپرده شده باشد. (۱)

کتیبه صندوق سید ابو جعفر نامقداری فرسودگی و ریختگی به شرح زیر به دست ما رسیده است .

این چنین صندوق نیکو شد تمام
کو بود سید ابو جعفر نام
محتمی و مرتضی را شد غلام
از دو پستان بتول نیکنام
آنکه آرد شک جهنم شد مقام
جمله را کرد او مسلمان بالتمام
التجاگاه از برای خاص و عام
در نوشتن راست کی آید تمام
قاری قرآن متا (۹) حتی سلام
راحم کن رحم در دار السلام (۹)
حصرت استاد حسام الدین تمام
پیر ده محمود صوفی والسلام

۱۰۰۹ هجری

از این مزار و قبرستان قدیمی اطراف آن و گور دیوسلطان کوچکترین اثری نیست محل آن اراضی شهرداری کنونی بوده است

مسجد امام الدوله و تکیه دولت

در محله جیر باغ یا نقاره خانه (۲)

تکیه دولت و مقداری از مسجد امام الدوله را هنگامی که اسمعیل خان سراسی (= قلعه بیگی) و سرتیپ محمد حسین خان آیرم شهردار رشت بودند

(۱) گیلان را نیمو ص ۲۶ (۲) را نیمو این مسجد و تکیه را در محله استاد سرا می دانند

(گیلان را نیمو ص ۸۶)

برای ایجاد خیابان پهلوی، خراب کردند، مقداری از مسجد دردهنه جیرباغ بدین شرح باقی است :

طول مسجد فعلی بیست متر و عرض آن نه متر است. دو در ورودی مسجد شمالی است و صلح شمال چهارپنجره بزرگ دارد. در صلح جنوب سه پنجره بزرگ سراسری تازی طاق و یک در و یک پنجره به آبدارخانه دارد. عرفة زنانه در صلح شرقی است و در ورودی عرفة نیز در این سمت است در صلح جنوب، ایوانی به عرض یک متر بدون ستون است سقف نما لمبه کوبی با درزبوش خطدار و نام آن سعال سر است

مسجد و مدرسه حاجی حسن

در محله صالح آباد که امروز به بازارچه سبز میدان معروف است (۱)

ننائی ساده که طول آن ۱۲/۹۰ و عرضش ۱۲/۱۰ متر است دو فیلبای هشت ضلعی در وسط بناست محرابش گچ بری و مقرنسهای ساده دارد در طرفین محراب یک پنجره کوچک و یک پنجره بزرگ است سه پنجره بزرگ سراسری تازین سقف در صلح شمالی است. در ورودی در صلح غربی است و در این صلح یک پنجره بزرگ و یک پنجره کوچک رو به حیاط است در صلح شرقی، چهار در و یک پنجره، به طرف حیاط نارمی شود. سقف سراسر نما لمبه کوبی و نام سعال سر است.

حیاط مدرسه، پشت مسجد و ده حجره طلبه نشین دارد.

مسجد و مدرسه و تکه مستوفی

در محله استادسرا در راه بچارکن

نیان گذار این مسجد و مدرسه و تکیه، مرحوم میرزا محمد طاهر مستوفی است سپس حاج شیخ مهدی لاکانی آن را تعمیر و مرمت کرده است مسجد فعلی شامل ننائی است مستطیل شکل به طول ۱۶/۷۰ متر و عرض ۸/۳۰ متر (عکس شماره ۱۴۷) سه فیلبا در وسط بناست که مقطع دو عدد از آنها هشت ضلعی و مقطع دیگری

(۱) رابیمو این مسجد را در محله استادسرا می‌داند گیلان رابیموس ۸۶

مربع است. محرابی کاشی کاری با گچ بری مقرنس ساده دارد. (عکس شماره ۱۴۸)
 بر بالا و طرفین محراب نوشته‌هایی است که شرح خواهیم داد.
 طرفین محراب دو پنجره دارد که اطراف آنها نیز کتیبه‌هایی از کاشی دیده
 می‌شود (عکس شماره ۱۴۹ و ۱۵۰)

در طرف قبلی دری به کوچه است که از کوچه وارد قسمت زنانه می‌شود در
 شرق بنا دو پنجره بزرگ تازین سقف، به حیاط مسجد و در شمال نیز دو پنجره
 بزرگ و یک در ورودی به حیاط مدرسه نار می‌شود. از در دیگری از کفش کن به
 قسمت رانده می‌روند گلدسته آجری سمة طریقی بر گوشه بنای این مسجد است
 (عکس شماره ۱۵۱) مدرسه مستوفی در شمال همین مسجد و دارای شش حجره
 است سقف سراسر بنا لمبه کوبی و بام سقال سراسر است.

کتیبه نالای محراب مسجد مستوفی

میرزا محمد طاهر مستوفی فرخنده سرشت

ساخت این مسجد و مدرس سعادت دررشت

شد جو در عهد مهین فتحعلی شه برپا

عقل بنمود رقم کاین شده مانند بهشت

یا ناقی ۱۲۴۲

کتیبه داخل محراب و دو طرف آن

فی یوم جمعه من شهر شعبان المعظم سنه ثلاث و اربعین و ما ئین بعد الالف من

الهجرة النبویه صاوات الله علیهم اجمعین ۱۲۴۳ .

الله محمد علی فاطمه حسن حسین - ۱۲۴۴ - یا حنان یا ناقی - الله لا اله الا
 هو الحی تا وهو العلی العظیم. نایان یافت فی ۱۲۴۴. در آخر کتیبه‌ها که به پنجره
 شرقی ختم می‌شود این عمارت دیده می‌شود عمل استاد محمد تقی کاشی‌پز
 قزوینی ۱۲۴۴ .

بر حاشیه پنجره عربی محراب « شکایات مجتهد العصر والزمانی جناب

حاجی سید محمد باقر سلمه الله تعالی شانه، را به زبان فارسی بر کاشی نوشته اند که به نظر این بنده کاری عجیب و بی نظیر است.

تکیه

محلّه استادسرا

به دستور سر لشکر عظامپور، هنگامی که شهردار رشت بود، به عنوان توسعه معبر خراب کردند.

مسجد جسر کوچه

طول مسجد فعلی $۱۳/۶۰$ و عرض آن $۴/۵$ متر است محرابی تاره باکاشی سفید و رنگ و روغن ساخته اند. در دو طرف محراب دو پنجره بزرگ تا زیر طاق است. کفش کن و حوضخانه و عرفه ای برای زنان دارد. خانه محاور ضلع شمالی را خریداری کرده اند و قصد دارند سراسر مسجد را خراب کنند و از نو مسجدی بزرگتر سازند.

چله خانه و مرقد آقا میر نظام الدین (۱) بن امام علی المقی علیه السلام

و مسجد متصل به آن

در محلّه چله خانه شهر رشت

طول بنای اصلی بقعه از داخل $۶/۷۵$ متر و عرض آن $۷/۲۰$ و $۳/۸۰$ متر است. در قسمت ناریک بقعه، صندوقی به طول ۱۷۵ و عرض ۹۳ و ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر بن مرقد میر نظام الدین قرار دارد. بر حاشیه بالا و پائین صندوق، باحط نسج متوسط، سوره یس تا آخر حک شده است. سقف بقعه، لمه کوبی نادر پوشی خطدار دهن است. دودر ورودی طرف جنوب و عرب، بناست طرف شرق یک پنجره به طرف مسجد دارد. در طرف شمال یک در و دو پنجره نورگیر در دو طرف در است (عکس شماره ۱۵۲)

مسجد چله خانه :

مسجدی در شمال بقعه به طول $۱۴/۲۰$ و عرض $۵/۹۰$ متر است یا قی صحن مسجد به طول $۱۳/۴۵$ و عرض $۶/۵$ متر است سقف مسجد نیز مانند سقف بقعه، لمه

کوبی مادرزپوش پهن خط‌دار است. ازارهٔ مسجد به ارتفاع ۶۵ سانتیمتر کاشی‌کاری مورخ ۱۳۶۳ قمری و «عمل احمد پوریوسف در محلهٔ آفخرای رشت» است. محراب مسجد گچ‌بری ساده حاشیهٔ آن آیهٔ نور تا آخر گچ‌بری شده است. در دو طرف بالای محراب سماه نکرار شده است. در دو گوشهٔ محراب «یا حنَّان» و «یا منَّان» و وسط محراب «سبحان ربی الاعلیٰ و بحمده اللهم صل علی محمد و آل محمد» گچ‌بری است

در ورودی شمالی و پنج‌جره‌های این صلع متصل به آن است. در طرف عرب يك پنج‌جره به حیابان دارد در طرف جنوب در ورودی بقعه و در ورودی انبار است. طرف شرق سه پنج‌جرهٔ بزرگ و در ورودی کفش کن است. بام سراسر بنا سفال‌ساز است و کلدسته‌ای آجری در بام دیده می‌شود. (عکس شماره ۱۵۳) يك درخت آزاد کهنسال و يك درخت سمد (= نارون) در حیاط است. آرامگاه دکتر حشمت نیز در صحن همین حیاط است

و حه تسمیه محلهٔ جلّه‌خانه از اینجاست که چله‌خانهٔ میر نظام‌الدین تا سنوات اخیر در صلع شرقی این مسجد بود و بقایای آن دیده می‌شد. پس از تعمیر قبر دکتر حشمت و مسجد، آن آثار از میان رفت. بیشتر درویشان رشت در محلهٔ جلّه‌خانه سکونت داشته‌اند امروز نیز معصوم‌رادهٔ کیائی پیشوای فرقه‌ای از دراویش عمت‌الهی در اینجا ساکن است.

سنگ مزار مرحوم دکتر حشمت

«آرامگاه شهید راه حریت و استقلال ایران مرحوم حنّت‌مکان خلد آشیان
دکتر حشمت حنکلی طالقابی نوری الاصل هم‌مقدم و رفیق مرحوم میرزا کوچک‌خان
حنکلی طاب‌نراه نتاریخ چهارم اردیبهشت ۱۲۹۸
هر گز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق
ثمت است بر حریدهٔ عالم دوام ما»

(۱) شاید میر نظام رشتی که عبدالفتاح نام‌آور حرة ارباب‌صلاح و اصحاب فلاح آورده است همین شخص باشد (تاریخ کیلان ص ۸۹)

دکتر حشمت طیبی حاذق بود، محرّد آمد و میجرّد رفت. سد و نهر حشمت رود را او ساخت در محل فرق کار گزار یعنی محل فعلی اداره ثبت، جائی که حوض ساخته شده است حلق آویز شد.

بقعه دو برادران

در محله خمیران صندوق عدالت رشت

قبری است به طول ۴۳۰ و عرض ۲۷۰ و ارتفاع ۶۰ سانتیمتر در هوای آزاد. اطراف این مزار قبرستانی قدیمی بوده است که امروز اثری از آن دافی نیست

تکیه صیقلان و مزار آقا سید گلان (۱)

در محله صیقلان رشت

اطراف مزار آقا سید گلان قبرستانی قدیمی بود. مزار و قبرستان در فلکه صیقلان افتاد و از میان رفت. تکیه هم در غرب مسجد صیقلان هنوز برقرار است و اثر قابل ذکری ندارد

مسجد صیقلان

در محله صیقلان رشت

بنای اصلی مسجد از داخل به طول ۱۶/۴۰ و عرض ۹/۵۰ متر است محرابی تاره سار با دو ستون رنگی در طرفین دارد. عرفه رنان در صلح شمالی و ریز آن در ورودی اصلی مسجد است در طرف غرب در ورودی به آندار حانه و سه پنجره نزرگ است. در سمت جنوب دو پنجره در دو طرف محراب است که یکی از آنها به کتاجانه مثلث شکلی نازمی شود سقف سراسر نما لمبه کوبی نادر پوش حطدار و نام حلب سر است

(۱) رایبه و در کتاب گیلان خود «آقا سید گلان» (بعثت کاف) ذکر کرده است (گیلان

تکیه آقا کوچک و پهلوان حسن در محله سرخ بنده

اراین تکیه امروز اثری نیست و سراسر آن دکان شده است.

مسجد سرخ بنده (۱)

در محله سرخ بنده رشت

طول مسجد ۱۵/۶۰ و عرض آن ۹/۱۰ متر است. دو فیلمای آحری هشت
صلعی در وسط مسجد است چهار ردیف کاشی به ارتفاع ۷۵ سانتیمتر، بر پائین فیلیپاها
چسبانده اند. محراب مسجد از سنگ مرمر است و در وسط «کلمه دخل علیها زکریه
المحراب» و در گوشه بالا سمت راست «الصلوة قرآن کل تقی» سمت راست محراب
بسمله و آیه نور تا «لنوره من یشاء» و سمت چپ بسمله سبحان الذی اسری
هو السميع الصیر صدق الله العلی العظیم. الصلوة معراج المؤمن. ربنا تقبل من
انک انت سمیع علیم. وقف علی کریمی ۱۳۴۲

در دو طرف محراب اراره سنگی به ارتفاع ۷۰ سانتیمتر و در دو طرف ازاره، د
یدجره بررگک تا ریر سقف است. قسمتی از سمت راست محراب کاشیکاری
است. بر زمینه آنی با خط سفید، بسمله و ناخط نستعلیق اشعار زیر نوشته
شده است

این دکا کس که هست نه گانه	وقف شد از برای این خانه
تولیت ما خودم بود مادام	بعد ما نحل باک فرزانه
مان کور است نسل بعد از نسل	تا نیفتد بدست بیگانه
گر باشد د کوری اندر بین	با اانات است حق پرستانه

کاشیکاری از احمد پورحاجی یوسف در سال ۱۳۳۲ است.

اراره دیوار داخلی و اطراف فیلمایها، کاشی سرگلدار است. در ورود
عربی است در صلح شمالی سه دنجره بررگک و در صلح شرقی در ورودی ارکش ک

(۱) رابینو ارتکیه سرخ بنده بیریادی کمده امروز اثری از آن برحای نیست

ودری دیگر به اطاقی که در این سمت است نازمی شود. سقف سراسر بنا لمبه کوبی
خطدار است و بام سفال سر است .

مسجد حاجی مجتهد در محله صیقلان

این مسجد را به جای مسجد حاجی علی اکبر به تازگی ساخته اند
دری نسبتاً طریف دارد. این دو بیت در چهار چوب آن به خط نسخ حک
شده است .

ای نام تو آرایش و عنوان کلام وی یاد تو آرامش هر بی آرام
در حیّز امکان تصوّر هر گر بی یاد تو آغاز نگیرد احمام
در کنج بالا ، طرف راست « عجلوا بالصلوة قبل الفوت » و طرف چپ
« عجلوا بالتوبه قبل الموت » حک شده است .
دروسط قسمت خورشیدی در: ادخلوها سلام آمین .

وزیر آن این اشعار حک شده است :
ملکا نکر تو گویم که تو پاکی و حدائی
نروم حر بهمان ره که توام راه نمائی
همه در گاه تو جویم همه ارفصل تو پویم
همه توحید تو گویم که توحید سزائی
هدا من فصل ربی طرح و عمل از علی بیگانی حراسانی ۱۳۳۰

مسجد حاجی صمدخان در محله باقر آباد رشت

بنای اصلی مسجد تقریباً به شکل مربع به ابعاد ۱۴/۴۰ و ۱۲/۳۰ متر است
(عکس شماره ۱۵۴) چهار ستون گچ بری در وسط مسجد است و گنبد مسجد در آن
متکی است (عکس شماره ۱۵۵ و ۱۵۶) محرابی گچ بری بسیار بلند در این مسجد
است که تقریباً تازیر سقف می رسد. گچ بری آن سسته حوب است (عکس شماره
۱۵۷) این آیات و اشعار در محراب گچ بری شده است

بسمله نصر من الله وفتح قريب. در وسط محراب سوراخ مدوروی است که زیر
 آن چهار بیت شعر عربی بر سنگ مرمری حک شده است که به علت بالا بودن خواننده
 نشد. تاریخ ۱۳۳۴ بر این سنگ دیده می شود.
 در محراب آیات و احادیث زیر گچ بری شده است
 وان یکاد تا للعالمین و اما یعمر مساجد الله تا غفور رحیم و آیه الكرسی
 تا فیها خالدون والصلوة عمود الدین .
 طرف چپ محراب این اشعار بر سنگ مرمری (عکس شماره ۱۵۸)
 حک شده است .

هو الله تعالی

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین

یارب این مسجد الاقصی است پدیدار آمد
 یا که منظر که موسی است در انظار آمد
 ما نیش کیست که نمود مر این خانه بنا
 الحق الحق که بر او مدح سزاوار آمد
 ما نیش عند الصمد و صاحبش الله الصمد
 ادرین خانه ملک حادم دربار آمد
 پنج ذر دگه ما کرد بموقوفه او
 در عوض حمت فردوس خریدار آمد
 پنج منزل ر پی دگه برای عزت است
 رین سب شافع او احمد محتار آمد
 من این مسجد و این دگه شود بعد بنا
 هست موقوفه بدانید بطومار آمد
 هر که بر توصیه نمود عمل رحمت باد
 بر مخالف ز ازل لعنت قهار آمد

ذکر تسبیح و دعا گشت از این خانه بلند

سنه الف چو در سیصد و سی چار آمد

شوقی ابن حسن این توصیه آورد بنظم

مغفرت بر گنهش حصرت ستار آمد

بر سمت راست محراب این کتیبه بر سنگ خاکستری رنگی (عکس شماره

۱۵۹) حک شده است.

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الواقف على الصماير والصلوة على محمد وآله خير الاوائل والاواخر وبعد قال النسي اذا مات ابن آدم انقطع عمله الا نكث من صدقة جارية او علم ينتفع او ولد صالح يستفعر له توفيق شامل حال گردید حناب آقای حاج صمدخان تاحر باشی شیروانی الاصل مقیم رشت دام احلاله را بر اینکه وقف صحیح شرعی نمود تمامی مستغلات ذیل را برای مسجد حدید البناء خود من جمله يك باب کاروانسرای گاریخانه سمت قبله مسجد ارضاً و اعیاناً با کاهه متعلقات آن وهفت باب دکان که ابتدا از کاروانسرای مزبور تادر واره اول مسجد و پنج باب دکان اردر اول مسجد که ابتدا از دکان مسکونه شیخ حسن تا در واره دویم مسجد و خانه مسکونه آقا سید حسن با تمام متعلقات آن که واقع است پشت پنج باب دکان مزبور و دو باب خانه گالیوشی محمد حسن ورمضانعلی عراقه چی ارضاً و اعیاناً تا پشت خانه مرحوم مشهدی حمید شیروانی بازمین خانه مخروبه سعالی وزمین بیاض سمت قبله پشت کاروانسرا تا بر فحاه و خود بر فحاه تا پشت خانه مشهدی حمید که تمام اراضی و اعیان مرقومه موقوفه^(۱) مسجد که عایدات هر ساله بعد از تعمیرات لازمه موقوفه و مخارج مسجد از نفط و چراغ و حصیر و چکه گیری و دورار^(۲) و اجرت خادم حسب قرارداد باقتضای وقت صرف شود و مبلغ چهارده تومان هر ماهه نامامرات مسجد بدهند و در دهه عاشورا هر ساله بهر مکانی که صلاح بدانند صرف تعریبه داری حصرت سیدالشهدا علیه السلام شود و هر گاه بعد از این

(۱) فعلا از این رقات فقط خانه سید حسن و دکانهای سمت شرق مسجد که کنار راه نافر آداست، باقی است. باقی رقات را دیگران به نام خود ثبت کرده اند (۲) دورار کردن یعنی سعالهای شکسته نام را عوض کردن

مخارج از عایدات موقوفه زیاد آمد متولی صسط نماید که در مخارج تعمیر مسجد در وقت حاجت صرف شود و در ضمن انشاء وقف شرط شده که هر گاه مخارج مهمی برای مسجد لازم شد که عایدات موقوفه و واء آن نکرد متولی مأذونست که قطعه‌ای از موقوفه را چه از اراضی و چه از اعیان بفروشد و در مصرف مسجد صرف نماید و تولیت موقوفه مادام الحیات با حود واقف میماند و بعد از عمر طبیعی ایشان با حنا بان آقا کر بلائی دایم رمضان او و آقای آقا کر بلائی محمد باقر عالی او و تاحران باد کوبه مقیمین رشت می باشد و بعد از عمر طبیعی متولیان معظم لهما بهر کس که تقویض نمودند مختارند و امام راتبه نظارت متدینس از رؤسا و اهل مجاهه بطناً بعد بطن و نسل بعد نسل بنحومر بور بنظارت فاطمین در هر طبقه دار رؤساء محلله اطراف متولی مسجد میباشند که تعیین امام نمایند از اهل علم و تقوی و عایدات موقوفه را بنحومر نور عمل نمایند الی ظهور امام زمان عجل الله فرجه و من بدله بعد ما سمعه فانما ائمه علی الدین بدلونه هر گاه بر خلاف وصیت عمل نمایند ملعنت خدا و نفرین رسول خدا گرفتار شود کما ذلک فی شهر حمادی الاول سنه ۱۳۴۱.

در دو طرف محراب، دو پینجره نزرگ که بالای آنها هلال شکسته است به حیاط دار می شود در طرف عرب شش پنجره و یک در بر برگ ورودی است در طرف شمال چهار در ورودی بد آبدارخانه و اطاقی که قبر بابی مسجد یعنی حاجی صمدخان و دشر - تیمور - در آنجا است بالای این دو اطاق عرفه رفته است که بنج پنجره و زگیر دارد در شرق و عرب عرفه رفته بد پینجره نورگیر است در طرف شرق بصیر سمت عرب شش پنجره و یک در ورودی در برگ است

بالای سرستوبها، داخل دایره گنبد آیه نور تا آخر و لاله الا الله محمد رسول الله عالی ولی الله در انتهای آید گچ بری شده است (عکس شماره ۱۶۰) در دایره کمر بند گنبد، چهار پنجره نورگیر و یک در کوچک است سراسر سقف لمبه کوبی خط دار بهی است

در صحن مسجد منبری مشک است که روی هم رفته کار طریقی است (عکس شماره ۱۶۱) این کتیبه بر یک طرف دشر است.

بحسب الامر رستم رضاقلی راده ناد کوبی ۱۳۳۵
 ودر طرف دیگر منبر .
 عمل مشهدی حاجی بانا ولد کر بلائی علی النقی ناد کوبی .
 چهار طرف مسجد حیاط وسیعی است که درختان متعدد و گلکاری منظمی
 دارد .

مسجد زرچوب

در محله زرچوب رست

بنائی ساده مستطیل شکل است عرفه های زبانه در شرق و غرب داخل بناست
 ریز عرفه عربی، حوضخانه و آمدارخانه وزیر عرفه شرقی کفش کن و در ورودی
 مسجد است .

محرابی ساده دارد که دو ستون، طرفین آن است. در دو طرف محراب دو پنجره
 بزرگ تازی سق است و در طرف شمال نیز سه پنجره دارد ازاره مسجد، از
 داخل بنح ردیف کاشی کاری است ردیفهای وسط سفید و ردیف بالا و پائین رنگین
 است سقف سراسر بنا، لینه کوبی و نام سفال سراسر است

مسجد چهل تن خمیران

در محله خمیران رست

طول بنا ارد داخل ده متر و عرض آن هشت متر و نیم است دو فیلبای قطور
 هشت صلیبی در وسط مسجد است که محیط هر یک ۳۱۸ سانتی متر است و پایه آنها
 تا یک متر کاشیکاری دوران قاجاری است. ازاره داخلی بنا کاشیکاری تاره و مورج
 ۱۳۵۳ قمری است. محرابی گچبری بدخط در مسجد است که بر حاشیه آن، ان الله
 نور السموات تا والله بکل شیئی علیم گچبری شده است قسمت بالای محراب سمله و
 این دو مصراع بر دو طرف آن است

روریکه عالی بکعبه آمد و وجود اردهر علی خدا در ار کعبه گشود
 طرف شمال مسجد، ایوانی چوبی بطول ۱۴ متر و عرض ۱۴ سانتی متر ساخته اند
 که هشت ستون چهارسوی باریک بدون سرستون و سر بالی چهارسوی باریک دارد

سقف ایوان پل کوبی است. طرف غربی صحن اصلی مسجد، دو پنجره بزرگ به خارج و طرف شرقی آن پنجره‌های بزرگ به آبدارخانه و دری به کفش کن شرقی دارد. سقف صحن مسجد لمبه کوبی نادرز پوش ساده و سراسر بنا سفال سراسر است. مأذنه‌ای کوچک آجری با بامی سفال پوش در بام بنا، دیده می‌شود. (عکس شماره ۱۶۲)

مسجد شیخ زاهد

در محله خمیران زاهدان در شهر رشت

مسجدی مربع شکل به ابعاد $۱۲ \times ۱۲/۲$ متر است تمام صحن بایک ستون چوبی هشت ضلعی و دو فیله‌ای آجری به سه قسمت تقسیم شده است دوسرئال بر ستون و دو فیله متکی است دو پنجره بزرگ سراسری در طرفین محراب و دو پنجره بزرگ سراسری در ضلع غربی که قسمت مردانه است و یک در ورودی و یک پنجره کوچک در قسمت زنانه دارد در سمت شرقی کفش کن، در ورودی مسجد است محراب مسجد سراسر کاشی آبی رنگ و بالای هلال محراب سنگی است که لا اله الا الله محمد رسول الله علی و آلی الله در عین طرافت و ناحطی حوش بر آن نقر شده است گلدسته‌ای آجری بر نام مسجد دیده می‌شود (عکس شماره ۱۶۳)

مسجد آقا میر عیسی

در محله خمیران زاهدان

مسجد کوچکی است به طول $۱۰/۱۰$ و عرض $۶/۴۰$ متر. محرابی گچ بری ساده دارد که آیات همده و هیجده سوره توبه را در ماکن لامشر کن تا یک و دو از من المهمتین گچ بری کرده اند عرفانانه، بالاحاطه مانند و در عرب ماست. ریز این قسمت آبدارخانه و در عرفه و در ورودی مسجد است طرف جنوب، چهار پنجره بزرگ، در دو طرف محراب و در طرف مشرق یک پنجره نور گیر تعبیه شده است.

مسجد و تکیه چهار برادران

در محله چهار برادران زاهدان

مسجد قدیمی و تکیه را خراب کرده اند و به جای آنها مسجدی به طول

۱۷/۸۰ و عرض ۱۰ متر، از آجرهای قدیمی ساخته‌اند. این بنا شامل عرفه زنانه و کفش کن و اطاق خادم و آندارخانه است.

مسجد و بقعه سید ابوالقاسم بن موسی بن جعفر علیه السلام در محله سید ابوالقاسم رشت

بنای اصلی بقعه به طول ۶/۶۵ و عرض ۴/۳۰ متر است و صندوقی ساده در وسط آن است. در ضلع جنوبی یک پنجره به عرض ۵۵ سانتیمتر و پنجره‌های هشک‌ارکاشی سر به طرف کوچک دارد در ضلع غربی در ورودی است که از مسجد به بقعه می‌رود و دو پنجره کوچک در این ضلع است. در ضلع شمالی دو در ورودی و سه پنجره به مسجد دارد. در ورودی شرقی، از کفش کن است. در طرفین این کفش کن دو انبار است که در یکی از آنها شمع می‌افروزند. سقف بقعه لمبه کوبی با درزپوش خطدار است

مسجد دارای دو قسمت است قسمتی از آن در شمال بقعه به طول سیرده متر و عرض هشت متر و نیم که دارای دو فیله‌ای آجری مربع شکل به محیط دو متر است و قسمتی در غرب بقعه، به طول ۱۳/۷۰ و عرض ۴/۳۰ متر است قسمتی از سقف مسجد لمبه کوبی با درزپوش پهن و قسمتی لمبه کوبی بدون درزپوش است. نام سراسر بنا سفال سر است. (عکس شماره ۱۶۴)

صندوق عدالت

نزدیک مسجد میدان تکمه در محله خمیران کیاب

در سال ۱۲۸۹ قمری، صندوقی برای نامه‌های عرض حال به شخص ناصرالدین شاه، نزدیک این مسجد نصب کردند (۱) از آن تاریخ، مسجد میان تکیه به نام صندوق عدالت معروف شد مسجد فعلاً به دکان تبدیل شده و محل صندوق هم دبستان داریوش امروزی است

مسجد و تکیه خمیران در محله خمیران شریفیه

مسجد کنونی بمائی ساده به طول ۱۱/۴۰ و عرض ۱۰/۲۰ متر است. محرابی با کچ بری مقرنس دارد در ضلع شرقی دری به آندار حازه و دری به حانه و قفی که پیش نماز در آن ساکن است و دری به طرف حیاط دارد در ضلع شمالی دو پنجره در رنگ به طرف حیاط و دری به کفش کن دارد. در ضلع غربی دو پنجره در رنگ به محوطه بار حاو مسجد دارد قسمتی از اراضی تکیه را عباس بالا جاه خریداری کرده و فعلاً هفت در دکان و دو دستگاه عمارت در طبقه ساخته است از مسجد و تکیه بالا محله خمیران کیاب که رابینو از آن یاد می کند اثری نیافتیم

مسجد و مدرسه حاجی محمد کریم در محله کتاب رشت

بمائی است به طول ۱۷/۲۵ و عرض ۶/۷۰ متر سه ستون در وسط بناست. در این سه ستون، سرنالی است که و اشانهای دو قسمت بنا بر آن متکی هستند. محراب کاشیکاری آن کار احمد پوریوسف مورخ ۱۳۶۲ قمری است پنجره های مختلف و متعدد در چهار جهت بناست عرفه رنانه بالای کفش کن است. سقف بنا لمبه کوبی حط دار و نام سراسر بنا ساق سراسر است از مدرسه چیزی بر جای نیست مقداری از اراضی آن ساختمان و حیاطهای شخصی شده است

مسجد لاکانی

در محله سبزمندان کتاب رشت

این مسجد که طرح و وضع قدیمی آن محفوظ مانده است به طول ۱۴/۳۰ و عرض ۱۲/۷۰ متر است. چهار فیما در وسط بناست که سر آنها مقرنس کاری است در ورودی شرقی است و راه عرفه های رنانه برار همس در است از در ورودی غربی، از کفش کن، بد صحن مسجد می توان وارد شد. اطاق خادم، از صحن مسجد بالاتر و عرفه ها نند است و از دری متصل به آن است. دو پنجره در طرف جنوب و سه پنجره

بزرگ به طرف شمال دارد . محرابی کاشیکاری دارد که کاشیهای آن سببهٔ قدیمی است . سقف بنا لمبه کوبی خطدار با درزپوش و سراسر بام سفال سراسر است . ریز مسجد دوباب دکان و مقابل آن نیز دراراضی تکیهٔ قدیمی دوباب دکان دیگر ساخته اند

برج چهارسرا

کمار چشمه چهارسرا در محله چهارسرای کباب

با اینکه بدین بنا نام برج داده اند ، هیچگونه شاهی به برج ندارد . بنائی است آجری به طول ۲۹/۵ و عرض ۱۰/۳۰ متر . در ضلع جنوبی آن پنج در باس طاق آجری و قسمت اصفی متصل بدان طاقی بلند و آجری دارد ، بالا حانه ای نیز در این سمت بنا شده است . بالای یکی از طاقها کتیبه ای کاشیکاری به این شرح است :

وصرب لما مثلاً ونسی خلقه قال من یحی العظام وهی رمیم قل یحییها الدی
 ادشاه اول مرّة وهونکل خاق علیم (۱) رحب ۱۳۳۵
 هشت در ، طرف شمال است که یکی از آنها سردری دارد . این منزل
 قدیمی سردار امجد است که در واقعهٔ جنگل اررشت فرار کرد و این بنا ناتمام
 ماند . (عکس شماره ۱۶۵۸)

مسجد چهارسرا

در محلهٔ چهارسرای کباب

بنائی است ساده به طول ۱۷/۲۰ و عرض ۱۲/۵ ، شش ستون در وسط در ورودی
 شمالی است و پنجره هائی در جهات مختلف دارد . محراب آن از سنگ مرمر و تاره -
 سار است . سقف لمبه کوبی خطدار و بام سفال سراسر است . گلدستهٔ آجری زیبایی دارد
 که بس از نقل آیاتی ارفر آن کریم این کتیبه بر آن دیده می شود
 مشهدی صادق عطار ولد مر حوم کر بلائی حسن ساکن چوما سرا ۲۱ رحب

۱۳۳۶ (عکس شماره ۱۶۶)

بقعه دانای علی در محله چمارسرای کباب

بقعه، امروز، در میان خیابان چمارسراست این مردار نیکان و وارستگان بوده است و مردم او را دانا خوانده‌اند. مرقدش در اطاقی به طول ۱۱/۸۰ و عرض ۵ متر است صندوق مرارش در کنج این اطاق به طول ۱۹۰ و عرض ۱۰۵ و ارتفاع ۶۵ سانتیمتر و از چوب آراد است کفش کنی طرف راست در ورودی دارد سقف بنا لمبه کوبی و بام سفال سراسر است (عکس شماره ۱۶۷)

تکته میر کوچک در محله کباب شهر رست

ارتکیه نشانی نیست حای آن نزدیک بقعه دانای علی بوده است. امروز اراضی آن حزه خیابان رشتیان شده است.

مسجد حاجی قاسم خان در کرف آباد محله کباب

امروز نامی از حاجی قاسم خان در میان نیست و مسجد او به نام مسجد کرف آباد معروف است. مسجدی نسبتاً قدیمی است که طول آن با قسمت رانه ۹/۷۵ و عرض آن ۷/۶۰ متر است میان مسجد فیلبائی است که پنج در ارسی حوی، فاصله دیوار تا فیلبارا پر کرده است. در صلح حموی سراسر چهار پنجره متصل بیکدیگر است و در سایر جهات نیز پنجره هائی دارد در ورودی شرقی و در حیاط است سه در طرف غربی است که یکی از آنها در ورودی است. اردر دیگر نه آندار حانه وار در سوم به کفش کن می‌روید

مسجد ملاعلی محمد و تکته آن در محله کباب

ارتکیه نشانی بر حای نیست. مسجد بنائی ساده به طول ۸/۱۰ و عرض ۷/۸۰ است مجرانی گچ بری ساده دارد که آیه نور تا کلمه شیع علیم بر آن گچ بری شده است قسمت شرقی بنا عرقه های زبانه است که بر سه ستون چوبی استوار است.

در ضلع عربی پنجره‌ای به کوچه و دری به آبدارخانه است. در ضلع جنوبی فقط پنجره‌ای به کوچه دارد. در ضلع شمالی پنج پنجره نزرگ به خیابان ملاعلی محمد است در ضلع شرقی دری به کفش کن است. سقف لمبه کوبی با درزپوش بهن خط‌دار و نام آن سفال‌سر است. (عکس شماره ۱۶۸)

مزار آقا بی بی زیب در محله کیاب رشت

در سال ۱۳۳۱ قمری در حقی که نسل در این جا بود که زمان ناراحتی خود از اومی حواستند (۱) امروزه قمری کاشیکاری مدلل شده است.

مسجد سمع یزار در محله بیستون کباب

این مسجد نزدیک منزل دکتر لقمان بود، بر اثر احداث حیابان بیستون یکسره ارمیان رفت متولی با بولی که از سهررداری گرفت و با کمکهای مادی که ساکمان محل کردند، در ضلع شمالی حیابان نزدیک منزل حاجی شیخ کاظم، مسجدی ساخت که فعلاً امام راتب هم دارد

حمام پیرسرا در محله پیرسرای رشت

سردر حمام، کاشیکاری سسته طریقی دارد. در هلال کوچک بالای سردر، سمله و وان یکاد تا للعالمین در هلال بانی «تمتال اعای حضرت اقدس سلطان احمد شاه قاجار» و در حاشیه سه طرف سردر شمال سلاطین قدیم ایران دیده می‌شود این ابیات ببرد بالای این سردر خوانده شد

هر اروس یصد وسی و چهار ار هجرت
داشتر الكسه بحر سحاسه صاحب فصل
گذشته بود که شد که احتمال این حمام
سه کنز خود سه کان هنر سه نیکو نام
که باقر است و را نام باقری و حمام

دو فخر حاج یکی بدحسن يك عبدالله که هر دو زندهٔ عصرند و شهرهٔ ایام
 اگر سؤال نمائی ز نام معمارش شدی بدست تقی ختم این خجسته مقام
 ر وضع کاشی حمام اگر ز من خواهی تمام کرد محمد پور یوسف نام
 عمل مشهدی محمد ولد مر حوم حاج یوسف کاشی ساز سنهٔ ۱۳۳۴. (عکس
 شمارهٔ ۱۶۹)

مسجد پیر سرا در محلهٔ پیر سرا ی رشت

بنائنی است نسبهٔ قدیمی به طول ۱۱/۱۰ و عرض ۸/۵ متر. فیلیپائی در وسط
 مسجد است که قسمت پائین آن هشت صلعی و به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر و باقی مدور
 است ارارهٔ مسجد کاشیکاری به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر است. طرف غرب دری به
 حوصحانه و طرف شرق دری به کفش کن است. پنجره‌های متعدد کوچک و بزرگ در
 جهات مختلف است پهلوئی محراب، دری بزرگ است که به اطاقی به طول ۶/۳۰
 و عرض ۲/۹۰ متر بازمی شود. در این اطاق قبر ملا رحعلی مرد پیر سرا است.

مسجد درویش مخلص و تکیه آن در محلهٔ کرف آباد

سراسر عرصه و اعیان این مسجد و تکیه در خیابان تازه و نیمه تمام
 دکتر سام افتاده است. قبر میره نیر در این خیابان افتاد و در مهر ماه ۱۳۴۵
 خراب شد.

مسجد حاجی آباد در محلهٔ حاجی آباد در مقابل منزل سردار معتمد

طول بنا ارحارح ۱۲/۹۰ و عرض آن ۱۹/۱۰ متر است. در ورودی شمالی و
 ابتدا به کفش کن می رود از طرف شرق نیز دری به کفش کن دیگر دارد. در طرف
 غرب نیز در ورودی بزرگی دارد دو فیلمای هشت صلعی وسط مسجد است که
 سرنالی بر آنها تکیه کرده است در چهار جهت مسجد پنجره‌های متعدد و مختلف
 است سقف لمبه کوبی حطدار و نام سعال سر است.

بقعة آقا سيد ابراهيم بن موسى الكاظم عليه السلام
در محلة بادی الله (= بديع الله) شهر رشت

اطاقی است به طول ۶/۳۸ و عرض ۳/۵۵ متر. صندوقی آهنین بر مرقد است که صریحی میله‌ای آهنین دارد. ازارة داخل اطاق تا ۷۲ سانتی‌متر کاشیکاری و باقی سفیدکاری است در کیلوئی، اشعار هفت‌نند محتشم «مرع هوا و ماهی دریا کباب شد» بر کاشی نوشته شده است و این عمارت در آخر ایات دیده می‌شود. بتاریخ دهم شهر ذی قعدة ایت ایل سنه ۱۳۴۰ نانی این کتیمه محمد باقر حمامی فتح‌الله زاده.

یک‌در ورودی طرف غرب و دو در طرف جنوب دارد. پنجره‌هائی نیز در چهار جهت بنا دیده می‌شود. در طرف غربی، اطاقی متصل به صحن است که درازای آن عرض صحن و پهنای آن ۲/۲۸ متر است. ایوانی به طول ۱۰/۵ و عرض ۳/۳۰ متر در جلو بناست. حلو ایوان را آلت‌نندی کرده و شیشه انداخته‌اند.

حیاط کوچکی پهلوئی بقعه است که بتازگی حید اطاق در آن بنا کرده‌اند و مدون‌چندتن از بزرگان شهر است صریح قدیمی بقعه که طرافتی داشت در این حیاط بود. (عکس شماره ۱۷۰) در این حیاط نیز شمایی از حسن بن علی علیه السلام بر کاشی دیده می‌شد. (عکس شماره ۱۷۱)

سنگ قبری به این شرح در ایوان است

وفات مرحوم مغفور مشهدی امین ولد مرحوم کر بلائی رستم فی شهر رجب

۱۲۲۶ نشانه‌ها مهر و تسبیح و شانه و دو انگشتر و ریز اینها گلدان با گل است متصل به بقعه. مسجدی به نام مسجد آقاسید ابراهیم است (۱) که اخیراً بنام مسجد اردبیلیها معروف شده است. طول این بنا ۱۱/۹۰ متر و عرض آن ۱۰ متر است دو فیامای آحری در وسط مسجد است در ورودی مسجد طرف کوچه سردار است که به کفش‌کن و آبدار خانه می‌رود در ورودی دیگری در طرف غربی است که از حیاط وارد کفش‌کن مسجد می‌شود در شمال دو پنجره بزرگ تاریر سقف و دری به کفش-

(۱) را می‌توان این مسجد را در محله بادی الله ذکر کرده است

کن دارد که از کفش کن به خیابان بادی الله (= ندیع الله) می رود . پنجره های کوچک و دررگ در سایر اصلاع ننا بیر هست . سقف لمه کوبی و بام سفال سر است

مسجد صفی (۱) = مسجد سفید = مسجد شهباده

در محله مسجد صفی شهر رشت

یکی از مساجد قدیمی شهر رشت مسجد صفی است حسن بیک روملو، این مسجد را مسجد سفید خوانده است و می نویسد که شاه اسماعیل صفوی، هنگام فرار از اردبیل به گیلان، چند روزی را در بیک این مسجد گذرانده است نزدیک این مسجد، دکان حواهر فروشی میر نجم بود که در این چند روز خدمت شاه اسماعیل را کرد. هنگامی که شاه اسماعیل به سلطنت رسید، میر نجم به لقب امیر الامرا مفتخر شد و به این مقام ارتقا پیدا کرد . بنا بر قول حسن بیک ، می توان گفت که این مسجد قبل از حریان کشته شدن محمد باقر میرزا پسر نزرگ شاه عباس برنا بوده و نام آن مسجد سفید بوده است احتمال می رود پس از کشته شدن محمد باقر میرزا که معروف به شاه صفی بوده است، نام سفید به مرور زمان پس از قتل او در حوار این مسجد به صفی تبدیل شده باشد . حریان قتل شاه صفی از این قرار است .

محمد باقر میرزا پسر نزرگ شاه عباس که به صفی میرزا معروف بود، در روز چهارشنبه ۱۲ ماه شوال سال ۹۹۵ هجری در مشهد، از مادری چرکس به وجود آمد شاه عباس یک سال بعد پادشاهی حراسان را بدو داد و ابراهیم خان را اللهو سرپرست او کرد

در سال هزار هجری که صفی میرزا پنج ساله بود، او را به حکومت همدان و امیرالامرائی ولایات مغرب ایران تاسر حد بعداد منصوب کرد و اعور لوسلطان بیات

(۱) مسجد صفی از مساجد قدیمی است که شاید قدیمترین مسجد شهر رشت باشد شیخ صفی الدین همگ، که گیلان حربه ای بود، اینجا صومعه ای ساخت و صومعه او کم کم به مسجد مندل شد
در تاریخنامه و شعرای گیلان ص ۲۲ و ۲۳

را به وکالت و نیابت او گماشت. (۱) مردم ایران تا سال ۱۰۲۲ هجری، محمد باقر میرزا را ولیعهد و جانشین شاه عباس می‌دانستند. شاه عباس نیز ناوی مانند جانشین خود رفتار می‌کرد و هر وقت که به سفرهای دراز و جنگ‌های پرخطر می‌رفت، او را همراه نمی‌برد و از معرکه برکنار می‌داشت (۲) در سال ۱۰۲۳ هجری که شاه عباس به کرjestان لشکر کشیده بود، جمعی از «هرزه‌درایان خوشامد گو و خوشامد گویان تقرب جو» به شاه خمر دادند که صفی‌میرزا بهانی باقرهاد بیک چرکس قوشچی، میرشکار، و دو غلام چرکس، از بستگان مادر خود، سرسری دارد و در صدد کشتن شاه است. (۳)

در همان ایام، هنگامی که شاه عباس در فومن گیلان بود، باز یکی از ملازمان صفی‌میرزا که شغل جلوداری داشت و همواره همراه شاه‌زاده بود، به او خبر داد که پسرش روری در شهر رشت با جمعی از سرداران به شرابخواری نشسته و در حال مستی گفته است: « وقت آن رسیده که رایات اقبال در عرصه کون و مکان برافرازیم » (۴)

پس از آنکه اطرافیان، شاه عباس را نسبت به محمد باقر میرزا بدگمان کردند، دستور داد تا اوزون بهود - علامی حرکس - او را نکشد
این مرد بی‌درنگ همت به انجام دادن آن مأموریت شوم گماشت، و در روز دوشنبه سوم محرم الحرام سال ۱۰۲۴ هجری در یکی از کوچه‌های رشت با صفی میرزا و بروشد

ولیعهد تیره‌رور که ارگرمابه بیرون آمده بود، سوار بر قاطری به‌حانه می‌رفت و حر جلوداری که عنان قاطر را به دست داشت، کسی همراهش نبود
بهود بیک سرراه بر او گرفت و گفت «صفی‌میرزا پیاده شو قلمه عالم حواسته است که تو نمیری» و با دو حمجرج کارش را تمام کرد و شاهزاده بیجان بر زمین علتیده حسدش را به سوی مردابی نزدیک آنجا کشیدند و چهار ساعت تمام میان

(۱) زندگانی شاه عباس اول ج ۲ ص ۱۷۰ و ۱۷۱ (۲) همین کتاب ص ۱۷۵ (۳)
همین کتاب ص ۱۷۶ (۴) همین کتاب ص ۱۷۷

آب و گل افتاده بود. (۱)

شاه عباس پس از کشتن صفی میرزا، چون به بیگناهی او پی برد، از کرده پشیمان شد برای اینکه نام پسر را جاوید سازد، دستور داد محلی را که شاهزاده در آنجا کشته شده بود، محصور کردند و در آنجا بقعه‌ای ساختند و شهیدیه نام نهادند و آنجا را بست و پناهگاه مقصران و مجرمان ساخت برای نگاهداری «شهیدیه» و دستگیری از فقرا و تنگدستان در آن محل نیز موقوفاتی تعیین نمود و میرزا حسنعلی نام از معاریف اصفهان را متولی و نگاهبان آن بقعه کرد. (۲)

محل مردابی که جسد صفی میرزا را در آن انداختند، میان منزل کنونی آقای پیشوا و چاه معروف به چاه صفی است فعلاً جزء حیاط مسجد و محصور نه نرده آهنین است

چاه صفی یا چاه صاحب الزمان، چاهی است در این مسجد که مردم با چشم احترام بدان می‌نگرند شهای جمعه بر سر این چاه می‌آیند و نامه‌هایی که برای حضرت قائم نوشته‌اند، در آن می‌اندازند پس از انداختن نذورات، در چاه، آب آنرا برای تبرک و ادامه سلامتی با خود می‌برند و می‌نوشند. مردم می‌گویند که شیخ صفی‌الدین اردبیلی به سب قرابت با تاج‌الدین ابراهیم مایه به شیخ زاهد گیلانی، به گیلان آمد و شد داشت در این محل چاهی کند، حائقی ساخت و جمله شست. کرامات و حواری عادت به این چاه نسبت می‌دهند

وضع فعلی مسجد

بنای اصلی مسجد به طول ۲۳ و عرض یارده متر است (عکس شماره ۱۷۲) سه فیله از شرق به غرب در وسط بناست که دو تاق آنها گچ بری دارد (عکس شماره ۱۷۳ و ۱۷۴ و ۱۷۵) محراب مسجد، سراسر گچ بری است و اطراف آن کاشیکاری

(۱) زندگی شاه عباس اول ج ۲ ص ۱۷۸ و ۱۷۹ (۲) سفرنامه، شماره ۵، «تاریخ و ذکر کربلا» ص ۲۰۰ نصرآبادی صریحاً می‌نویسد: «شهیدیه» می‌باشد که چون صفی میرزا به فرموده شاه عباس ماضی به قتل رسید، پادشاه موقوفات جهت آن مسکن تعیین نمود (نقل از

که بر کاشیها سمله وانما يعمر مساجد الله من آمن بالله تا فادخلوها سلام آمینین. و در کچ بریها، انما يعمر مساجد الله الى آخر الایه و آیه الکرسی تا «الله ولی الذین آمنوا یخرجهم من» کچ بری شده است. در وسط محراب سنه ۱۲۴۴ وزیر آن سمله و از دو طرف «انا فتحنا لك فتحاً مبیناً» و وسط «افوض امری الى الله ان الله بصیر بالعباد» کچ بری شده است (عکس شماره ۱۷۶)

حاشیه ریطاق مسجد کاشیکاری است و بر کاشیها شکستات «حناب محتمهد العصر والزمانی حاحی سید محمد باقر» نوشته شده است. بر یکی از کاشیهای سمت راست محراب این عبارت دیده می شود تاریخ منای جدید مسجد در سنه ۱۳۴۴.

در سمت جنوب شش پنجره قدیمی و دو در به اسار و آبدارخانه است. در طرف شرق ده پنجره تازه ساز است در طرف شمال، سه پنجره سراسری نزرک است و اردو در ورودی که در دو طرف پنجره هاست به دو کفش کن می رود در طرف غرب دو در به آبدارخانه، یک در و دو پنجره متوسط به حیاط دارد قسمتی از سمت غرب مسجد، غرفه زبانه است که از حیاط پلکابی دارد

بر هلال سردر ورودی مسجد، بسمله سبحان الدی تا المسجد الاقصی و ولایه علی بن ابی طالب حصنی فمن دخل حصنی امن من عنادی عمل احمد ولد مرحوم حاحی یوسف کاشی ساز ۱۳۴۴.

مسجد و مدرسه مستوفی

میان راسته مسگرها و خیابان مسجد صفی و بادی الله (= بدیع الله)

مدرسه مستوفی بیست و پنج حجره کرسی بلند دارد که بیست و پنج تن طایفه در آن ساکن بود. علاوه بر حجره ها، محلی برای مدرس و اطاق بزرگی برای کتابخانه دارد

حیاط مدرسه بزرگ است و حوص و چاهی در وسط آن است حاحی شیخ مهدی لاکانی این مدرسه را در سال ۱۳۶۸ قمری تعمیر و مرمت کرده است این

کتیبه در حیاط بر سر مدخل قدیمی مسجد دیده می‌شود :
 آخرین یادگار و آثار حیریه فقید سعید جنت مکان آیه الله آقای حاج
 شیخ مهدی لاکانی طاب الله ثراه ساختن مدرسه مستوفی است که خود در تاریخ
 شروع ساختمان آن سروده .

برای تاریخ آن سرود مهدی (بدل - اساس این مدرسه به زهد و
 تقوی شده) .

مسجد مستوفی ۱۳۶۸ قمری

مسجد مستوفی کرسی بلند و در طول حیاط مدرسه بنا شده است. طول فعلی
 آن ۱۶ و عرض آن ۱۲ متر است دو قیامای آجری هشت ضامی که قسمت بالای آنها
 گچ بری مقرنس است در وسط ششستان است. در ضلع شمالی پنج پنجره سراسری
 تاریخ سقف است که بالای آنها هلال است. در ضلع جنوب چهار پنجره بزرگ و
 محرابی با کاشیهای قدیمی است. در کاشیهای محراب با خط کوفی چهار گوشه
 «لا اله الا الله» را نوشته‌اند. (عکس شماره ۱۷۷) پشت محراب را در حیاط کاشیکاری
 کرده‌اند (عکس شماره ۱۷۸) ازاره مسجد و اطراف پنجره ها کاشیکاری قدیمی
 است سابقاً دو قسمت شرقی و غربی که امروز جداست، حره ششستان مسجد بوده
 است قسمت شرقی فعلاً کتابخانه و قسمت غربی محل سکونت مدرس است.
 در قسمت شمالی مسجد بالای دیوار کتیبه کوفی چهار گوشه که در آن عبارات و
 کلمات لا اله الا الله، محمد و علی و تطایر آنها دیده می‌شود (عکس شماره ۱۷۹)
 هیچگونه تاریخی در این مسجد دیده نشد

مسجد بدیع الله (= نادی الله)

در محله بدیع الله

صحن مسجد فعلاً دارای دو قسمت اصلی است قسمت بزرگ، ریز گندم دوری
 است و قسمت دیگر با سه ستون بزرگ که در نائس هشت ضامی و در وسط مدور و در
 بالا چهار ضامی هستند، جدا می‌شود عرقه را نه، بالاخانه ماتم و متکی بر این

ستونهاست. محراب مسجد کچ بری و کلمات زیر با خط نسخ بدی بر محراب کچ بری شده است :

یا الله، یا الله، یا قاصی الحاجات، یا کریم، یا رحیم، بسمله و سورة «انا انزلنا» تا «حتی مطلع الفجر».

در ضلع عربی، مدخل عرفه زانه و پنج پنجره نورگیر است در ضلع شمالی دو پنجره بزرگ تا زیر سقف و در ورودی است که از کفش کن به صحن مسجد می روند. بالای کفش کن اطاق خادم است. در ازاره داخلی مسجد چهار ردیف کاشی منقش آبی و سفید به ارتفاع ۶۵ سانتیمتر از کف و در پایه فیلیپاها، سه ردیف کاشی به ارتفاع نیم متر چسبانده اند.

سقف سراسر مسجد لمبه کوبی حطدار و نام کنند و مسجد حلب سر است

(عکس شماره ۱۸۰)

قبر بدیع الله - بانی مسجد - در قسمت شمالی است و این عمارت بر صندوق آن دیده می شود. «احداث این مسجد ۱۳۴۴ قمری» آندار خانه مسجد در کفش کن شمالی است. چند پار استونهای سنگی لاج لنگری مار بیخ حلو مسجد افتاده است که معلوم شد متعلق به چه بنائی بوده است.

مسجد حاجی سميع

در محله ساغری سازان

طول و عرض مسجد، غیر از محوطه ریز عرفه زانه $۱۹/۳۰ \times ۱۷/۲۰$ متر است صحن مسجد به چهار قسمت اصای تقسیم شده است. میان قسمت اول و دوم شش فیلیپا و میان قسمت دوم و سوم بیر شش فیلیپا و میان قسمت سوم و چهارم سه فیلیپا است چهار فیلیپا، هشت صلعی، دو فیلیپا شش صلعی و باقی چهار صلعی است در پایه های فیلیپا های چهار صلعی شش ردیف کاشی سر رنگ به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر و باین چهار فیلیپای دیگر، پنج ردیف کاشی گلدار به ارتفاع ۸۸ سانتیمتر است و پایه های فیلیپا های هشت صلعی کاشیکاری ندارد. عرفه زانه طرف عرب است و ار

حوصخانه و کفش کن می گذریم و به صحن مسجد می رسیم. در ورودی دیگری در طرف شرق است. اطراف بنا پنجره های متعدد دارد و محراب ساده طرف قسلی مسجد است. سقف سراسر بنا لمبه کوبی با درپوش خطدار و بام سفال سر است. این مسجد، مدرسه ای قدیمی سمت جنوب داشت که طلاب علوم قدیمی در آن درس می خواندند و ساکن بودند. یکی دو تن از پرشکان قدیمی نیر در این مدرسه مطب داشتند. این مدرسه موقوفات زیادی در حدودش هر از قوطی برنج داشته که فعلاً از رقبات این موقوفات نشانی نیست و به جای مدرسه قدیمی هم دبیرستان دخترانه شاهدخت بنا شده است. این مسجد و مدرس را مرحوم حاجی سمیع حان رشتی بنا کرد.

بقعة آقا سیدعباس و آقا سید اسماعیل
فرزندان امام موسی الکاظم علیه السلام
در محله ساغری ساران شهر رشت

مرار این دو برادر در اطاقی به طول ۷/۹۰ و عرض ۳/۹۰ متر پهلوئی یکدیگر است. صریحی مشمک چوبین به طول دو متر و عرض ۱/۷۰ و ارتفاع ۱/۴۰ متر که بالای آن گهواره ایست، مرقدرای پوشانده است. در ورودی شمالی است و حدود صحن دو در غربی و دو در شرقی دارد که از آنها می توان به اطاقهای اطراف صحن رفت. سقف صحن لمبه کوبی است و بالای صریح را محوطه ای هشت صاعی از سقف در آورده اند. نام سراسر بنا سفال سر است. در ورودی بقعه دو لنگه و از چوب آزاد است. ارتفاع هر لنگه ۱۸۶ و عرض آن ۵۲ سانتیمتر است (عکس شماره ۱۸۱)

بر نائوی چپ لنگه سمت راست بسمله و آیه الکرسی تا «وما حلفهم ولا»
 بر نائوی راست لنگه سمت راست از «یحیطون بشیء» تا «فمن یکفر» بر نائوی
 راست لنگه سمت چپ از «بالطاعت» تا «والدین کفروا» بر نائوی چپ لنگه
 سمت چپ از «اولیائهم» تا «فیها خالدون» و در آخر این حاشیه این عمارات دیده

می‌شود: کتبه عبدالله بن محمد مؤمن سفره‌چی ناشی علی بن موسی ۱۲۴۳. (۱)
 در تنگه‌های بالاپائین هر دو لنگه کنده کاری بسیار ظریف است (عکس
 شماره ۱۸۲) و در دو تنگه وسط و سرو، با نقوش بسیار ظریف در اطراف آن، کنده کاری
 شده است (عکس شماره ۱۸۳)

در پاسار بالای لنگه سمت راست، از لطف تو هیچ بنده بومید نشد
 در پاسار پائین آن مقبول تو حزم قبل حاوید نشد
 در پاسار پائین آن زیر سر و سمت راست: لطفت بکدام ذره پیوست دمی
 ۱۲۴۳

در پاسار پائین لنگه سمت راست کان ذره به از هزار خورشید شد
 در پاسار بالای لنگه سمت چپ، در دیده تنگه مور دورست از تو
 در پاسار پائین آن، بالای سرو، در پای صعیف پشه زور است از تو
 در پاسار پائین زیر سرو، ذات تو سزاست مر خداوندی را
 در پاسار پائین لنگه سمت چپ هر وصف که ناسر است دور است ارتو
 در گوشه چپ بالای لنگه سمت راست سید اسمعیل.
 در گوشه راست بالای لنگه سمت چپ سید عباس.

در ورودی بقعه در مسجدی است که غیر از ضلع شمالی، اراره سه ضلع دیگر
 آن را به ارتفاع ۹۶ سانتیمتر کاشیکاری کرده‌اند ابعاد این کاشیها ۳۱×۴۹
 سانتیمتر است (عکس شماره ۱۸۴) و دو کاشی را از طول روی هم قرار داده‌اند. بالا
 و پائین کاشیها، قریب به هائی متصل به خود کاشی است این کاشیها نقوش برجسته دارد
 و مانی امر حیر و کاشی سار آن در یک کاشی بدین شرح معرفی شده‌اند

مانی امر حیر این کاشیهای هراره آقای آقا مشهدی سلیمان کریم او ف ار
 همه آقایان التماس دعا داریم عمل مشهدی محمد کاشی ساز و لد مر حوم حاجی یوسف
 بتاريخ ۱۵ شهر رمضان ائیلان ۱۳۳۵

(۱) رابینو نام این شخص را «عبد بن محمد مؤمن سفره‌چی ناشی علی بن موسی الرضا» خوانده است
 (گیلار رابینو ص ۲۵)

طول این مسجد ۱۳/۹۰ و عرض آن ۶/۳۰ متر است بنابراین درازا را با قرار دادن سه ستون چوبی، به دو قسمت کرده‌اند.

در محراب گچ بری این مسجد عبارات و کلمات زیر دیده می‌شود.
 افوض امری الی الله ان الله بصیرٌ بالعماد - یا رفیع الدرجات - یا قاضی الحاجات - انا فتحنا لک فتحاً مبیناً . (عکس شماره ۱۸۵)
 بالای کاشیهای اراره دیوار با گچ بری متوسطی این آیات و احادیث را گچ بری کرده‌اند.

اما یعمرمساجد الی آخر الآیه - آیه الكرسی الی آخر الآیه - آیه نور الی آخر الآیه - الصلوة عمود الدین وان قبلت قبلت ماسویها وان ردت ردت ما سویها - لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله سقف بنا لعمه کوبی خطدارو سراسر بنا سفال سر است

حمام حاجی محمد جعفر حج فروش در بازار ساغری ساران شهر رشت

سردر این حمام سسه قدیمی و کار مشهدی یوسف کاشی سار پدیر مشهدی محمد و مشهدی احمد است که پس از پدیر به کاشی سازی اشتغال داشته‌اند. در دو طرف سردر، کاشیهای گل و مته دار رنگین و نالا، صحنه حنک رستم با دیو سفید و زیر آن مناظری از باغ و بوستان و خانه و افراد محتامی دیده می‌شود

بر بالای صحنه حنک رستم اعمال مشهدی یوسف کاشی ساز بتاریخ مارس ثیل ۱۳۰۸ و سمت راست قسمت پائین نیز عن این عمارت دیده می‌شود. (عکس شماره ۱۸۶)

مسجد ساغری ساران

در محله ساغری ساران شهر رشت

مسجد ساغری ساران از مساجد قدیمی شهر رشت است کتیبه گداسته مسجد حاکی است که این مسجد در ربیع الثانی سال ۱۲۰۴ به دستور حاجی علی تاجر

شیروانی نناشده است (۱)

بعدها آقای سیدرضی رودباری - اماممسجد - آنرا مرمت کرده است
این مسجد به طول ۱۸ متر و عرض ۱۱/۶۰ متر است هشت فیلیپا در دو ردیف
در صحن مسجد است. پایه فیلیپاها پنج ردیف کاشی به ارتفاع ۹۵ سانتیمتر دارد.
محیط قسمت پائین فیلیپاها که هشت ضلعی و کاشیکاری است ۲۶۰ سانتیمتر است.
ارتفاع کاشیکاری داخل محراب ۱۰۵ سانتیمتر و ارتفاع کاشیکاری ازاره مسجد
۸۰ سانتیمتر است

محرابی دارد که با خط بسیار بدی سیمانه و آیه نور و صلوات بر رسول خدا
و آل او و نامهای پنج تن و بصر من الله و فتح قریب را گچ بری کرده اند
پسره های دررگ و کوچک در چهار ضلع بنا دیده می شود و مسجد شامل
کفش کن و آبدارخانه و قسمت رنانه است (عکس شماره ۱۸۷)
کمر گلدسته آجری این مسجد، کتیبه ای کاشی است که به خط نستعلیق
از چپ به راست آیه نور را نوشته بوده اند مقداری از این کتیبه فعلاً ریزسیمان
کاری رفته است

کتیبه گلدسته مسجد بر سنگ مرمر سفیدی به ابعاد ۴۰ × ۳۰ سانتیمتر در
دنبه گلدسته در میان سیمان کاری نصب است و این عبارات بر آن حک شده است:
هو الله تعالی شأنه العزیز و قف مؤبد نمود این گلدسته را خیر الحاج حاجی
علی تاحر شیروانی بتاريخ شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۰۴ تا ثواب آن در
یوم لا یمفع مال ولا ینون الا من اتی الله بقلب سلیم عاید او گردد اللهم اعمر له و
لوالید بجرمة محمد و آله الطاهرین المعصومین (۲). (عکس شماره ۱۸۸)

مسجد سوخته تکیه

در محله سوخته تکمه رشت

مسجد فعلی به طول ۱۲/۵ و عرض ۱۲/۲۰ متر است ساختمان قدیمی را

(۱) زامو درص ۷۵ و ۸۷ گیان خود از این کتیبه یاد کرده است (۲) زامو در ص ۸۰
مؤء ماردران و استراندس ۷۰ این کتیبه را آورده است

حرات کرده‌اند و به‌حای آن ساختمانی نوساز با آجر و سنگ مرمر و سنگ سیاه ساخته‌اند. بنای فعلی شامل قسمت زبانه و کفش کن و حوض خانه و آندارخانه است (۱)

بقعه خواهر امام (۲) در محله خواهر امام رس

بنای اصنی بقعه هشت‌صلعی و طول هر صلح آن $۳/۳۰$ متر است. چهار در، در چهار جهت اصلی دارد. اردرهای شرقی و غربی، به دوا یوان شرقی و غربی و از در شمالی به مسجد می‌روند. در جنوبی، در ورودی اصلی بقعه است که از ایوانی بسیار مجلل و بلند به صحن بقعه می‌رود. در میان چهار صلح دیگر طاقتما مانندی بنا کرده‌اند. صندوق و صریح چوبی را در سال ۱۳۴۳ شمسی به صریحی آهینی بدل کرده‌اند و شیشه‌های سبزرنگ، در آلات آهنی صریح، نصب کرده‌اند.

از داخل، بر دورگنبد که سقف اصلی بقعه است داخل نستعلیق سفید بر زمینه آبی، آیات و مطالب زیر را کج‌بری کرده‌اند:

سماه، آية الكرسي تافيهها خالدون صدق الله العلي العظيم وصدق رسوله
نبى الكريم وصدق علي بن ابي طالب امير المؤمنين وبن علي ذلك من الشاهدين
بامر مبارك حضرت والا اسعدوا بالنصر ميرزا حسام الساطنه اين بنده محمد ميرزا
تحرير بمودم باهتمام ميرزا . عماد قاجار مسعودى عمل حاجى علامه حسن سنه
۱۳۰۶ (عكس شماره ۱۸۹)

ایوان حاو بقعه به طول بیست متر و عرض $۲/۵$ متر است. در وسط این ایوان سرسرائی است که از زیر آن به طرف در اصلی بقعه می‌روند. طول این سرسرا $۸/۶۰$ و عرض آن $۴/۳۲$ متر است. سقف ایوان و سرسرا، لمبک کوبی نادرزدوش خط‌دار است. چهارستون عظیم، حاو ایوان است که فواصل آنها ۴.۹۰ متر و محیط دایره هر يك از آنها $۱/۲$ متر است (عكس شماره ۱۹۰ و ۱۹۱)

(۱) رابیه سوخته تکده را حرمه محله راعدان ضبط کرده است (۲) گیلان رابیه
س ۱۱ و ۱۵

سردر ورودی حیاط بقعه‌خواهر امام، از آخرهای لعاب‌دار چیده شده و این
ات در کاشیهای سردر است

یارب بنای کیست مر این طاق بی نظیر

گر رفعتش سپهر معلق بود قصیر

در میدهد بهشت نشان جدول درش (۴)

شنگرف آفتاب فلک سوده در حریر

ماهش اگر بطوف بیاید پهای حویث

دست ادب و سام سپهرش کشد دریر

در حیرتم که بانی این آستانه کیست

گر آب خصر کرده گلش را ملک خمیر

مانا که هست باعث این طاق و این بنای

در این بهشت بقعه که خاکش بود عمیر

سلمان روزگار شریعتمدار دهر

گر اوح عرش بگذردش پایه سریر

تاریخ این بنای که چون صوء آفتاب

تا رور رستخیر نماند حال پدیر

پرسیدم از حرد که چه باشد بلوح نور

با آب زر بوشت ناسقاط یا صعیر

۱۲۹۰

نامه باب معنی بحرم قلم نکش (۴)

روزی که مرع و مور کشد از حگر صعیر

(عکس شماره ۱۹۲)

کتابه سنگی بر سمت چپ در ورودی بقعه خواهر امام

السلطان ابن السلطان ابن السلطان ناصرالدین شاه قاجار - یا حفیظ
یا حافظ - پوشیده بماند که سرکار اقدس همیون این فرمانرا بخواش حنا
وحر العلماء والمجتهدین حاجی مالارویع مرحمت فرمودند - آنکه چون بشکرانه
فصل و کرم والا نعم خداوند بی مثل و نظیر الدی لیس له شریک ولا وریر حوان
نعمتش در سبیط زمین گسترانیده وسایه رحمتش و خود سلاطین باقر و تمکین را
ریب سریر سلطنت گردانیده دیهیم سلطنت را بوحود همیون ما مزین فرمود و
تخت خلافت را بقدم مارشک گلشن نمود همواره خاطر حورشید اشراق شاهنشاهی
بارایش بلاد و عماد متعلق است ورأی پادشاهی را در رعایت رعیت و ولایت توحه
مطلق بیوسه همت ملوکانه بر آن داشته ایم که سایه رحمت بر کافه عباد بگسترانیم
وعاقله انام را به نعمت ورفاهیت برورانیم تا ملک ارشمول عاطعت آراسته تر از
گلشن گردد و دیده ایام بقروع معدلت خدیوانه روشن شود ووضیع وشریف رعیت
را دعاگوئی نقای این دولت واستدامت این شوکت ورد بان آید از حمله از
قراریکه بعرض مقیمان عتبه خلافت کبری رسیده بواسطه مالیاتی که بدکاکن
حمازی دارالمرر رشت از دیوان اعلی جمعست اهالی آنجا در خانه های خود از
بختن نان ممنوعند وار این رهگذر سکنه وعادین از عریب وبومی بعلت قلت
نان نوعی عسرت وتنگی واقع می شود محض مرحمت شاهانه از هده السنه لوی -
ئیل وما بعدها برای حصول دعای دولت وتوسعه معیشت اهالی ارقرار این همیون
توقیع مالیات دیوایی دکاکن حمازی دارالمرر رشت را به تخفیف اندی مقرر و صنف
مروررا ارتکالیف دیوایی معاف ومسلم فرمودیم که از این به بعد هر کس بخواهد
دکان حمازی در هر جا بگشاید و نان در خانه های خود بخته در بازار بفروشد
واحدی قادر بر ادت و آرار آنها نموده باشد مقرر آنکه سلاطین ححسته آئین دولت
عالمه واحلاف واعقاب خلافت عظمی ارقرار همس فرمان قضا حریان معمول داشته
ابدال دهر دناری و حقه مالیات وعوارص و صادر بر حمار باده رشت وارد نیابند
وحلاف آنرا محام برصای خدا شمارند مقرر آنکه عالیهان رفیعجا یگهان

حکام و مباشرین حال و استقبال گیلان حسب المقرر معمول داشته همه ساله بخروج گیلان محوری دانند - الحمد لله که اتمام این سنگ سخی سلالة السادات العظام آقا میرابوطالب تاجر رشتی در قزوین خاد آئین انجام گرفت - کتبه ملک محمد قزوینی فی شهر شعبان ۱۲۷۲ (۱) (عکس شماره ۱۹۳)

مسجد خواهر امام

در محله خواهر امام (۲)

این مسجد که سابقاً به مسجد لاله شوی (۳) معروف بود، روی در خرابی داشت، حاجی شیخ مهدی لاکانی آن را مرمت کرد بنای اصلی مسجد به طول ۲۳/۵ و عرض ۱۲/۵ متر است حجرابی ساده دارد اراره مسجد و صفدها، به ارتفاع ۹۸ سانتیمتر کاشی گادار است هشت فیلیپا که در دو ردیف قرار گرفته اند، سطح مسجد را به سه قسمت تقسیم کرده اند محیط بای فیله ها ۳/۸۰ متر است و تا ارتفاع ۹۸ سانتیمتر کاشیکاری است نقش کاشیها، گلدان و گلزنمق است. در صلع شرقی و عربی مسجد عرفه هائی برای ربا ن است که هر عرفه متکی بر دو فیله است در ورودی از کفش کن شرقی است در صلع جنوبی، دری به بقعه مسجد و دری به صحن خواهر امام دارد و در دیگر می توان به ایوان پشت حرم رفت . پنجره های متعدد کوحک و بررگ در اصلاع مختلف است

مسجد محمد آباد

در محلی معروف به یهودی تپه در شهر رشت

بنای اصلی مسجد به طول ۱۱/۵ و عرض ۷/۶۰ متر است در وسط هشت ستون چوبی در یک ردیف، صحن مسجد را به دو قسمت اصلی تقسیم می کند حجرابی نا گچ بری ساده دارد که پاره ای از اسماء حسنی بطین یا منان یا سبحان یا دیان یا رحمان و عمارت افوض امری الی الله ان الله بصیر بالعماد گچ بری شده است

(۱) این کتبه را را یمو در سرنامه مارندران و استر آباد صفحات ۶۶ و ۶۷ و ۶۸ نا اختلافی آورده است (۲) را بنامو محل مسجد را در محله رحوب راهدان ذکر کرده است (گیلان ص ۲۵ و ۱۸۸ (۲) مرار لاله شوی (۱) بیخ گیلان عبدالفتاح ص ۱۷۵)

ساحتمان مسجد دو طبقه است و در زیر، حوضخانه و انبار و اطاق متولی است منحرفه‌هایی به اندازه‌های مختلف در اصلاع چهارگانه مسجد دیده می‌شود.

سنگ مزار مگردیچ پسر خواجه آودیس

کلیسای قدیمی آرامنه شهر رشت در محله نازار، سرای قروینیان بود فعلاً در خیابان سعدی کلیسایی نو ساخته‌اند. (عکس شماره ۱۹۴) در کلیسای جدید که اراصی مدرسه قدیم آرامنه است، سنگ قبری نسه قدیمی که به خط ارمنی مطالبی بر آن نوشته‌اند که ترجمه آن ار این قرار است:

بنیان گذار این مدرسه به نام انوشیروان و مگردیچ اورتانیان است. آودیس ورنش و پسرش مگردیچ در اینجا مدفونند. مگردیچ در ۱۱ اکتبر ۱۹۱۱ درس ۶۱ سالگی فوت شد و زنش مریم در ۲۰ فوریه ۱۹۱۸ درس ۵۵ سالگی و مگردیچ در ۲۰ اکتبر ۱۹۰۵ درس بیست سالگی فوت شد بنیان گذار مدرسه در سال فوت پسر خواجه آودیس یعنی مگردیچ حیات داشته و مدرسه را به نام او نام گذاری کرده است

آثار و بناهای تاریخی بخش موازی

بقعه سید هارون بن موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده آتشگاه مواری

بنای اصلی بقعه به طول ۴۹۰ و عرض ۳۵۰ متر است. صندوقی مشك درشت به طول ۱/۷۰ و عرض ۸۸ و ارتفاع ۱۰۰ سانتیمتر، مرقد را در این اطاق دوستانه است ار در شرقی بقعه، به مسجد و از در شمالی، به کفش کن می‌توان رفت

بقعه سید یعقوب بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در گوراب آقا سید یعقوب

بنای اصلی بقعه به طول ۱۹/۵ و عرض ۶/۷۰ متر است صریحی تخته‌ای قدیمی ار چوب آزاد به طول ۱۸۵ و عرض ۱۲۰ و ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر بر مزار

است. ضلع شرقی، يك در ورودی با دو پنجره و ضلع شمالی يك در ورودی با چهار پنجره دارد. سقف سراسر بنا لمبه کوبی و نام حلب سر است. درخت آزاد نزرگی به محیط دایره ۸۵ متر نزدیک بنای بقعه است

بقعه آقا مگر عظیم بن موسی بن جعفر علیه السلام

در دهکده گوراب موازی

بنای اصلی بقعه به طول ۹/۳۰ و عرض ۷ متر است. صندوقی سته قدیمی به طول ۱۷۰ و عرض ۱۱۰ و ارتفاع ۱۲۵ سانتیمتر که بالای آن گهواره ایست نزدیک به دیوار شرقی، بر روی قبر است. پنجره هائی به اندازه های مختلف در سه ضلع بناست سقف و اشان کشی، بدون دل کوبی و لمبه کوبی است مسجد متصل به بقعه را خراب کرده بودند و نوسازی می کردند. اطراف بقعه پنج اصله درخت کیش و چندین اصله درخت آزاد قدیمی بود.

آقاییر سنبل

در دهکده پلکومی (۱) موازی

بنای قدیمی را خراب کرده بودند و به جای آن ننائی نوساز به طول ۶۹۰ و عرض ۴۲۰ ساخته بودند مسجدی در غرب بقعه بود که طول داخلی آن ۱۱ متر و عرض آن ۶/۹۰ متر بود. برکاشی های متعرق و نامنظم محراب «وان یکاد» و «بصر من الله و فتح قریب» و «ولایة علی بن ابی طالب الح» دیده می شد. دو ستون چوبین قدیمی وسط مسجد بود که صحن مسجد را در طول نه دو قسمت می کرد سقف لمبه کوبی و نام آن حلب سر بود

بقعه آقا پیر سید معروف به پیل (۲) بقعه

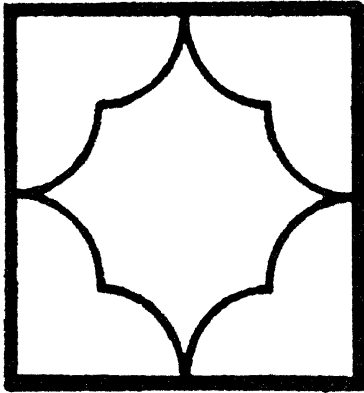
در پمشه ور موازی

در اطاقی به طول ۳/۸۰ و عرض ۴ متر، صندوقی چوبین به طول ۱۹۰ و عرض ۱۰۰ و ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر است چهار طرف بنا، ایوان و ستوبهای چهارسو دارد. دودرخت آزاد که نسال در محوطه قبرستان بقعه است

(۱) متح پ و سکون لام (۲) پیل درگیلیکی به معنی برک است

آفا پیر صالح در دهکده میشاوندان موازی

بنای اصلی بقعه از داخل به طول ۵/۵۰ و عرض ۴/۷۵ متر است. صندوقی

شکل شماره ۳

مشکک به طول ۱۸۵ متر و عرض ۱۳۰ و ارتفاع ۱۲۸ سانتیمتر در وسط بناست که طرح نگار آن در شکل نشان داده شده است (شکل شماره ۳) مسجدهی متصل به بقعه است که به دو قسمت ردا نه و مردانه تقسیم شده است، طول خارجی مسجد با بنای بقعه ۲۹/۲۰ متر است. منحرفهائی به اندازه های مختلف در

دیوارهای مسجد و بقعه دیده می شود. درخت آزاد کهنسالی در محوطه بقعه است که محیط دایره تنه آن ۶/۵ متر است. مراسم علم بندی در این بقعه اول محرم و مراسم علم واجینی بیست و هشتم صفر یعنی روز قتل امام حسن علیه السلام برپا می شود

بقعه سید ابراهیم بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده لاکان موازی

طول بنای اصلی بقعه ۱۸/۵ و عرض آن ۹/۶۰ متر است. صریح بقعه طرف عربی اطاق است سقف بقعه سراسر لمبه کوبی و نام حلب سر است. در قرستان وسیع اطراف بقعه هفت اصله درخت آراد کهنسال دیده می شود.

بقعه سلیمان داراب (۱)

در دهکده سلیمان داراب موازی

بنای اصلی بقعه در بلندی است و در حدود دو متر و نیم از کف حاده و سطح زمین های اطراف ارتفاع دارد طول داخلی آن ۷ متر و عرض آن ۵/۴۵ متر است.

(۱) در گیان رابیمو ص ۲۴۱ نیز از این بقعه یاد شده است

مصالح اصلی بنا، آجر است قسمت داخلی اطاق را سفید کرده اند ارسی بزرگ قدیمی در طرف جنوب و ارسی کوچکتری در طرف غربی است ارسی دیگری، طرف شرق است که به اطاق محاور بازمی شود در ورودی کنده کاری بسیار ظریف داشته که در حدود ۴۵ سال پیش به سرفت رفته است صندوقی با کنده کاری بسیار ظریف در دنگ به صلح شمالی است طول آن ۲۶۰ و عرض آن ۱۱۲ و ارتفاع آن ۹۰ سانتیمتر است و بر پایه چوبینی نصب شده که ارتفاع آن ۴۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۱۹۵) حاشیه بالا و پائین صندوق سراسر سوره بس با خط سنار حوشی حک شده است (عکس شماره ۱۹۶) در بدنه شمالی صندوق دو کتیبه طرف راست و چپ آن داشته که اوایل بهمن ماه سال ۱۳۴۶ به سرفت رفته است چهار طرف بقعه ایوان و علام گردش دارد سقف بقعه لمبه کوبی و نام سعال سر است کتیبه صندوق را رابینو در سفرنامه مارندران و استرآباد خود بدین شرح آورده است

کتیبه صندوق مقبره پیر سلیمان (۱) در سلیمان داراب رشت

قد امر بحمل هذا الصندوق المبارك السلطان العادل الكامل قدوة الامراء العظام
امين الحواقين الفقهاء المحتضن بعواطف الله الملك العالم المؤيد بتأييدات الملك الممان
سرافرار سلطان حمد الله تعالى طلال سعاده و رفعتة و حالته و عظمتة و افعاله العالی
للمرقد المعطر والعر الممور الشيخ الفاضل السالك الكامل المرحوم المعفور
المسور ردة المشايخ پیر سلیمان بن حمزه دارابی الرشتی جعله الله تعالى
من الآمین العائز بن الدس لاحوف علیهم و لاهم بحر نون فی دوحه سنة ثانی و خمسين
و سعما به نعمت الله تعالى من السلطان العادل مدّ ظاه العالی هذه الممرات و الحیرات
و ررقه يوم العیامة المراس العظمی و الدرجات الكبرى حمد الله طلال عظمتة و
سعاده و حالته فی الدنيا علی ما بهواه و تتمی و صاعفته الحسان

(۱) سفرنامه مارندران و اسرآباد ص ۷۰ و ۷۱ رابینو در سطر اول کتیبه «الکامل» را «العادل» خوانده است

ار پسر سلیمان بن حمزه دارابی رشتی حمزی نداریم اما نام سر افرار سلطان که به دستور او صندوق مقره سلیمان داراب را ساخته‌اند، یک بار در تاریخ گیلان عبدالفتاح قومنی در وقایع سال ۹۴۵ بدین شرح آمده است «در اثنای این حالت (یعنی هرح و مرج ولایت بیه پس) حکم شاه طهماسب به حان احمد رسید که الکای بیه پس را متصرف شده، ناح و حراح که مطهر سلطان، هر ساله می‌داده، روانه نماید حان احمد حان - والی بیه پیش گیلان - در باب تسخیر و تصرف مملکت بیه پس در حرکت آمده، بتاریخ هفدهم حمادی الاول سنه ۹۴۵ حان احمد و سعمایه، سر افرار سلطان چنگ را سردار لشکر بیه پیش نموده، با بیست هزار کس پیاده و سواره، به قصد چنگ و حدال بن سر امیره سلطان محمد و پسرش به بیه پس فرستاده، در سیاه رودنا رشت، تعارف فرقیست دست داده، چنگ عظیم ابق افتاد سلطان محمد و پسرش امیره شهشاه در معرکه چنگ و میدان نام و بنگ به صرب بنگ به قتل رسیدند» (۱)

از نوشته عبدالفتاح بدین می‌آید که سلطان سر افرار چنگ در حمادی الاولی سنه ۹۴۵ سردار قشونی بوده که به بیه پس آمده است صندوق سلیمان داراب که به دستور او ساخته شده است مورخ دیحجه سال ۹۵۳ است اگر تمام شدن کار صندوق در عره دیحجه باشد، فاصله مابین مأموریت نظامی او و تاریخ تمام شدن صندوق، در حدود هشت سال و شش ماه و سیزده روز می‌شود و مسلماً در این فاصله سر افرار سلطان بن شهر رشت حکومت کامل داشته است بنگه دیگر که از کتیبه صندوق بدین می‌آید ایست که سر افرار سلطان بنها سپه سالار بوده، بلکه سلطان عادل کامل و فدوه امرا و امین حواقیق و بطان آن بوده است (۲)

قبر میرزا کوچک حان چنگای در قسمت سرفی بعه سلیمان داراب است و اطراف آن را دیواری کوناہ مدور کشیده‌اند چون سنگ قبر او را با سیمان

(۱) تاریخ گیلان ص ۱۸ و ۱۹ (۲) نقل از مقاله مرحوم سعید همسی در مجله

ورنگ سال سوم از ص ۳۵۹ به بعد

پوشانده بودند مطالب آن خوانده نشد. اطراف قبر او سه اصله درخت آزاد کهنسال و درختان دیگر است.

قبر میرزا حسین خان کسمائی، طرف شمال شرقی بقعه، نزدیک در ورودی است

امامزاده اسماعیل و امامزاده ابراهیم ابنان امام علی‌المقی علیه‌السلام

معروف به آقا دو برادران
در دهکده آجی ویشه موازی

بنای اصلی بقعه تقریباً مربع شکل و به ابعاد $4/5 \times 4/10$ متر است. صندوق بقعه در وسط بنا و به طول ۲۱۰ و عرض ۱۲۴ و ارتفاع ۱۶۰ سانتیمتر است که قسمت بالایی بدنه‌های آن مشبک و طاق آن گهواره‌ایست. حلو بنا ایوانی است که هشت عدد ستون چهارسو دارد. راهروئی در شمال بقعه و مسجدی متصل به راهروست. سقف بنا لمبه کوبی و نام حلب سر است. هشت اصله درخت آزاد کهنسال در حیاط و محوطه قبرستان بقعه است.

خانه و باغ عمیدالملک

در دهکده بوسار موازی

در شمال رشت، بر سر حاده پیر نارار، خانه و باغی است که به نام «باغ عمیدالملک» معروف است. (۱)

کارخانه ریسندگی امین‌الضرب

در دهکده بوسار موازی

رایینو از این بنا و کارخانه یاد کرده است (۲) ولی نگارنده در بوسار اثری از آن نیافت

نپه شال کوه

در دهکده شال کوه موازی

عبدالفتاح فومنی محل این تپه را در شرق رودخانه سیاه رودنار تعیین کرده است (۳) شال کوه، دهکده کوچکی در راه حمام است.

(۱) گیلان رایینو ص ۲۳۹ (۲) و (۳) گیلان رایینو ص ۲۳۹

بقعه آقا پیر حسن در خوناچاه موازی

بنائنی است آجری به طول ۸/۲۰ و عرض ۴ متر. صندوق بقعه نزدیک به دیوار شرقی و به طول ۱۹۰ و عرض ۱۰۵ و ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر است. بالای صندوق طرح کلاه درویشی دارد در ورودی بقعه شرقی است و از طرف شمال مسجدی آجری، متصل به بقعه است که یازده متر طول و هشت متر عرض دارد. بنجره‌هائی به اندازه‌های مختلف در دیوارهای بقعه و مسجد است.

آقا دو برادران

در لچه گوراب (۱) موازی

این بقعه بر سر راه رشت به لاهیجان در کنار راه است. بنای بقعه زیاد قدیمی به نظر نیامد مولانا آقا حان ملقب به شمس گیلانی (۱۲۵۳-۱۳۵۳ قمری) در بیست و ششم محرم در گذشت و در قبرستان این بقعه به خاک سپرده شد (۲) راینمو نیز از این بقعه یاد کرده است (۳).

بقعه آقا سید ابوجعفر و آقا سید ابراهیم ابان علی بن امام موسی الکاظم علیه السلام

معروف به تازه بقعه

در دهکده تاره بقعه موازی

شامل اطاقی به طول ۷/۸۰ و عرض ۳/۶۵ متر است. صندوقی چوبی مشبک لوزی نسبه قدیمی ناطاقی گهواره‌ای بر مرقد این دو برادر است. مسجدی در طرف عربی بقعه و متصل به آن است، سقف بقعه و مسجد، و اشان کشی و نام هر دو حلب سر است. مراسم علم بندی روز اول محرم و مراسم عام واجینی، شب یازدهم و گاهی شب سیزدهم محرم بر پا می‌شود در بقعه چند سنگ سیاه، تظیر احجار ساقطه سماوی است که برای رفع حوس صورت و چشم درد به صورت و چشم می‌مالند. این سنگهارا در میان دو انگشت شصت می‌گیرند و بیستی می‌کنند اگر

حرکت کرد، می‌گویند بیت بر آورده می‌شود

نقعه آقاسیدعلی کیائی نوه موسی بن جعفر علیه‌السلام

در شیرکوه (۱) تمل (۲) مواری

بنای اصلی نقعه اطافی است مربع که از آجر بنا شده است و چهار در ورودی در چهار جهت اصلی دارد. صریحی مشك چوبین مرقدرا بوسانده است. چهار طرف بنا ایوان دارد. سقف ارداحل لینه کوبی و نام حلب سراسر است.

نقعه درویش محمد

در حشک بحار حمام

بنایی است هشت ضلعی که طول هر یک از اضلاع آن $2/10$ متر است. در هر یک از اضلاع دری و بالای آن حفسگی مشك نورگیر جای داده شده است. ایوانی هشت ضلعی، اطراف بناست که لینه‌ای يك پشته دارد. سقف بنا و ایوان، و اشان کشی و نام آن حلب سر و سفال سر است (عکس شماره ۱۹۷) در ایوان در مقابل هر ضلع دو طاق برای امانت گذاستن احساد ساخته‌اند.

نقعه آقا سید سر نوه امام موسی الکاظم علیه‌السلام

در نلس کله (۳) چوکام حمام

بنای اصلی نقعه اطافی کوچک است و در وسط صندوقی حوبین مرفد را پوشانده است. در ورودی نقعه شرقی است و از طرف غرب متصل به مسجد است. سقف سراسر نقعه و مسجد لینه کوبی است. مراسم علم بندی اول محرم و عام و اچینی در بیست و هشتم صفر برپا می‌شود. در این صفحات معمولاً علم نقاع متترك را نا بیست و هشتم صفر نگاه می‌دارند ولی علم بکینه‌ها و مساحد را سوم محرم و امی چمنند.

بقعة آقا سید زکریا و آقا سید عبداللہ ابن امام موسیٰ کاظم علیہ السلام
در دهکده نسته دہم حشک بحار حمام

سای اصلی بقعه اطاقی است به طول ۵/۹۴ و عرض ۴ متر صندوقی مشبک قدیمی در وسط اطاق است که طول آن ۳۷۴ و عرض آن ۱۰۰ و ارتفاع آن ۱۳۲ سانتیمتر است این صندوق طاقی گهواره‌ای مشبک چوبین دارد گنبد ماسدی هشت‌ضلعی در طاق اطاق بالای صریح تعبیه شده است داخل اصلاع گنبد «وان یکاد» نا آحر و نامهای پنج بن دیده می‌شود که فواصل آنها را آئینه کاری کرده‌اند در چهار جهت اصلی چهار در ورودی است که بالای آنها حجیگی نصب کرده‌اند چهار طرف بقعه ایوان است و در هر ایوان هشت ستون چهارسو با سرستونهای قدیمی است مراسم علم بندی در این بقعه اول محرم و مراسم علم و اچیمی عصر سردهم محرم برپا می‌شود

علم این بقعه بسیار قدیمی است و کنده کارهای طرف دارد قسمت بالای علم بسمله و «ادافتحنا» نا «ما نا آحر» پائین آن این آیات و عبارات است

لافتی الاعلی لاسیف الادوالفقار

ای حرح عاقای که حه بندا کرده

ورکن حها (ار همت بند محتمش کاسانی)

نادان نامنا یا حمان یارها

بسمله فل هو الله احد الح نصر من الله وفتح فریب

بسمه ادا حاء نصر الله والفتح الح

یا محمد (چهار بار تکرار شده است)

نامهای دوازده امام و پائین آنها نار انبانی ار همت بند محتمش کاسانی
بسمه الله لا اله الا هو الحی الح حسن محمد ورن اینها نار انبانی ار همت بند
محتمش را حاک کرده‌اند شاید این علم اردر کار بر بن عامهائی باشد که در صفحات
گیلان باقی مانده است

هفت سنگ قبر

در دهکده امیر نكندة خشك بحار حمام

۱- سنگ شماره يك به طول ۱۰۲ و عرض ۵۵ و قطر ۲۵ سانتیمتر نوشته -
های آن خوانده شد بر بدنه سنگ نگارهای بسیار رینا و پرکار است (عکس
شماره ۱۹۸ و ۱۹۹)

۲- سنگ شماره دو به طول ۱۳۰ و عرض ۶۵ و قطر ۳۲ سانتیمتر پاره‌ای
از نوشته‌های آن بدین ترتیب خوانده شد الحمد لله المتوحد بالعظم والکبریا
العرة الحروت (عکس شماره ۲۰۰)

۳- سنگ شماره سه به طول ۱۱۰ و عرض ۷۰ و قطر ۳۱ سانتیمتر که فعلاً
حلو مسجد است، نقش و نگار و نوشته‌هایی داشته که کم و بیش ارمیاں رفته است
* سنگ شماره چهار به طول ۷۴ و قطر ۲۷ که يك پهلوی داخل حاك بود و
عرض آن اندازه گیری شد مطالب و نقوشی بر آن حك بوده است

۴- سنگ شماره پنج فعلاً شکسته و غیر قابل اندازه گیری و خواندن بود
* سنگ شماره شش به طول ۸۵ و عرض ۲۵ و قطر ۴۹ سانتیمتر که مطالب
و نقوش آن تسجیص داده نمی‌سود

۵- سنگ شماره هفت به طول ۱۱۵ و عرض ۵۰ و قطر ۲۹ سانتیمتر که این
مطالب بر آن خوانده می‌سود

بر چهار حاسیه بالای سنگ نام چهارده معصوم به این شرح اللهم صل
على النبي والوصي والتول والسطین الح پائین سنگ فال امیر المؤمنین و
امام المتعین علی بن ابی طالب علیه السلام (عکس شماره ۲۰۱)

نقعه درویش علی

در خشك بحار حمام بحس موارى

سای اصلی اطاقی است مربع، به ابعاد ۳/۹۰ متر در هر صاع يك در و
در دو طرف آنها، دو مدجره و بالای درها و مدجره‌ها حفره‌ها صب شده است
چهار طرف نقعه، انواں و حلو ایوانها ستونهای چهارسو بدون سرستون است
سقف نقعه و ایوانها لمبه کوبی و نام حلب سر است

امامزاده حسن در حمام مواری

سای بقعه اطافی است به طول ۹/۱۳ و عرض ۷/۱۰ متر صدوقی تخته‌ای که بالای آن مشبك و به شکل منشور مربع القاعده است به طول ۱۹۷ و عرض ۱۲۳ و ارتفاع ۱۲۰ در وسط اطاق است در ورودی طرف قلبی است و در سایر اصلاع پنجره‌هایی به انداره‌های مختلف تعبیه شده است مسجدی متصل به بقعه است که ابعاد آن ۱۲ × ۱۱/۵ متر است اراره داخلی مسجد را شش ردیف کاشی سبز رنگ به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر پوشانده است کاسیهای محراب گلدار است و بالای آنها گچ بری ساده است طرف شمالی مسجد قسمت رنانه و شامل دو طبقه است درها و پنجره‌هایی به ابعاد مختلف در اصلاع مسجد نصب شده است کتیبه‌ای از آیات کلام الله مجید بر دیوارهای جنوبی و عربی است و تاریخ ۱۳۴۸ هجری قمری در این کتیبه دیده می‌شود سقف سراسر بنا لیمه کوبی با درپوس خطدار است (عکس شماره ۲۰۲) راینمو بیر از این بقعه نام برده است (۱)

بقعه آقا نانا حسن در محله سرینارکل چوکام حمام

سامل اطافی ساده است که در آن صدوقی چوبین ، بر دیک صلح جنوبی بر پایه‌ای کاشیکاری نصب شده است مسجد در سرق بقعه و متصل به آن است سقف بقعه و مسجد لیمه کوبی است دو درخت آراد که سال در حیاط بقعه است محیط دایره یکی از آنها ۴۸۰ و دیگری ۴۴۰ سانتیمتر است راینمو بیر از این بنا یاد کرده است (۲)

بقعه سدر کرنا در میان محله شیحان (۳) حمام

بنائی است ساده با صریح چوبین مشبك که بالای آن به شکل هرم مربع القاعده است در صلح سرفی بقعه سه باب ارسی با حاسیه‌های رنگین تعبیه شده است

(۱) گنلان اسمو ص ۲۳۴ (۲) گنلان راسو ص ۲۳۵ (۳) نکرسس و سکون اء

صلع شمالی بقعه منّصل به مسجد است و در صلع شرقی مسجد بیر نشش
باب ارسی بطیر ارسیهای بقعه دنده می شود

بقعه شاهزاده اسمعیل و شاهزاده احمد ابن امام موسی الکاظم علیه السلام
معروف به آقا دو برادران
در دهکده نرمنچه (= نر مسجد) حمام

بنای بقعه اطافی است به طول ۶ و عرض ۵ متر صدوفی چوبس مسک
به طول ۲۱۰ و عرض ۱۷۵ و ارتفاع ۱۲۴، باطافی گهواره‌ای، در وسط اطاق است
بر این صدوفی یادگاری مورخ ۱۲۹۲ دیده شد مسجدی متصل به بقعه است
طول بنای مسجد با بقعه ۲۰/۲۵ متر است در اصلاع بقعه و مسجد پبحرهائی
به ابعاد مختلف دنده می شود

ر نارت دستخط علی بن ابی طالب علیه السلام

در دهکده کیحای کهدم مواری

در کیحای کهدم قرآنی است که می گویند به خط علی بن ابی طالب است
عبدالفتاح در وفایع سال ۹۹۸ هجری ار این قرآن یاد کرده است و چنین می نویسد
« شاه حمشیدخان ار عالم عقلت و نادانی و ساده لوحی ، منصب و کالت خود را
به کامران میررای کهدمی رجوع نمود و در حکم و کالت فید نموده بود که
چون همواره میان ما و کامران میررا الفت روحانی و مؤاست حسمانی بوده
سأء علی هدا منصب حایل المراب و کالت را من حیث الانفراد و الاستقلال به برادر
حانی و مصاحب روحانی میررا کامران شفعت فرمودیم و مقرر نمودیم که اختیار
ماکی و مالی و لثام و سباهی مملکت بیه پس در دست او بوده تا هر ار بومان ار
مال سرکار اسحاب را به مهر خود ، به هر کس که خواهد ار اراده داشته باشد
ندهد و مال و جهات و وحوهات الکای تولم را علاوه رسم الوکاله نموده ، به
افطاع و انعام همه سالة او مقرر نمودیم که سرکار و کالت ساه معظم الیه صسط
نماند و کامران بی انمان استحکام عهد و مواثیق را به هر آن محید حمید که
دستخط مبارك و عبوان طرار صحیفه ولایت و نسحه دساجه امامت اسدالله العالی

امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه افضل الصلوات واكمل التحیات بود و در فریضه کیحای کهدم می باشد ، از روی ناکید ایمان و تسدند بیان عهد و پیمان از برای ساه حمشید حان قسم ناد نموده بود « رایمو بیر از اس قرآن یاد کرده است (۱) نگارنده این قرآن را بدید

بقعه امامزاده هاشم بن محمد بن عبدالله

بن حمزه بن محمد حمصه بن علی بن ابی طالب علیه السلام
بر دیک سراوان کهدم

بقعه امامزاده هاشم ، در دو کیلومتری سراوان وسی و دو کیلومتری جنوب رشت ، بر سر راه رشت به قروس ، بر روی پهای که صد و پنجاه متر ارتفاع دارد بنا شده است

استویک (Eastwick) می نوسد که بنای اس امامزاده را موجهر حان معتمدالدوله ساخت و بعدها مکرر اس محل را بیر تعمیر کرد (۲)

احتمال می رود که اس بقعه بنائی قدیمی داشته و موجهر حان معتمدالدوله نوساری کرده است بنای موجهر حان بر دبری بنائید در حنگ اول جهابی ، روسها در سئه بالای امامزاده ، مهمات و فورخانه داستند بر اس احتراق اس مواد ، بنا و صندوق وسایر آثار امامزاده ارمان روت بنای فعلی به امر اعلیحضرت فقید رضا ساه کبیر ساحمه سده است گویا طرح قدیمی بنا را در تعمیر حفظ کرده اند صحن اصلی بهر بنا مربع و به ابعاد ۱۳×۲۵ متر است صندوق و صرح در وسط این اطاق است در ورودی شمالی است و ابتدا به کش کمی به طول ۱۳/۵ و عرض ۲/۵ متر وارد می شود مقابل اس کش کن ، در صلح جنوبی ، ابوانی به همین عرض و طول است که حلو آن را آلت سدی کرده و شیشه انداخته اند نظر اس ابوان در صلح سرفی بیر دنده می شود دو طرف صلح سرفی دو اطاق کوچک به ابعاد ۲۵ متر است طرف عربی ، مسجدی به طول

(۱) گملاں راسو ص ۲۳۷ (۲) استویک ح ۱ سال ۱۸۶۱ میلادی صفحات ۳۲۶ و

۳۲۷ نقل از گملاں راسو ص ۲۳۷ و ۲۳۸

۸/۸۰ و عرض ۴/۵ متر ساخته شده که متصل به نمای بقعه است سقف بقعه، بالای صریح گسندی شکل و بافی سقف لینه کوبی است دیوار های داخلی سفید کاری است و آیبانی از قرآن کریم به خط نسخ در بالای دیوار نوشته اند اراره و کف نما، کاشیکاری است نام سراسر نما، غیر از گنبد، سفال سر است

کاروانسرای لات

در سراوان کهدم مواری

این کاروانسرا را منوچهر خان معتمدالدوله در سال ۱۲۴۶ قمری بنا کرده است (۱) حیاط آن مربع شکل و هر ضلع آن ۲۷ متر است و در هر ضلع هفت صعه دارد در کنجهای اصلاع شمالی و جنوبی، صعه مانندی است که راه به مال بند رومستانی دارد پشت تمام صعه ها، غیر از در ورودی و قسمت شاه نشین، مال بند رومستانی است سردر کاروانسرا، صعه وسط ضلع شرقی است عرض در ورودی، سه متر و قطر فصای ریز گنبد که از در ورودی به این فضا وارد می شود سیرده متر است پلکان نما، طرف چپ در ورودی است و شامل شایرده پله ۲۵ سانتیمتری است مصالح دیوارها و طاق صعه ها و طاق مال بند آحرهائی به ابعاد ۲۲ و قطر چهار سانتیمتر است طول و عرض خارجی نما پنجاه متر تمام است

در عرب کاروانسرا، کوهی سمة مربع به نام «قلعه کوه» است احتمال دارد محل قدیمی قلعه کوهدم باشد و العلم عبدالله

بقعه آکاشاه (= عکاشه)

در دهکده رود نرده سگر

نمای اصلی بقعه اطافی است به طول ۳/۵۶ و عرض ۲/۹۵ متر صدوفی مشبک در وسط اطاق، به طول ۷۸۰ و عرض ۸۵ و ارتفاع ۸۰ سانتیمتر بر پایه ای از سنگ و گچ نصب شده است سه ضلع جنوبی و شمالی و عربی در ورودی دارد چهار طرف نما، ایوان است ایوان عربی به طول ۸/۲۰ و عرض ۲/۷۵ متر، ایوان شرقی به همان طول و به عرض ۴/۵ متر، ایوان شمالی به طول ۹/۵۰ و

عرض ۱/۸۰ متر و ابواب جنوبی به همان طول و به عرض ۱/۵ متر است جلوه‌ها
 ابواب هفت ستون با سرستونهای طرف است سقف ایوانها و بقعه، و اشان‌کشی
 و نام‌سفال‌سر است در ابواب شرقی، بالای در ورودی، بر چوب‌برسری و اشانها،
 لعنت نامه‌ای به این شرح دیده می‌شود

بندیم بمود عالیشان معلی مکان سلاله المحمائی آقا محمد حسین حلف
 مرحمت و عهراں پناه آقا محمد تقی کهدمی و بعد اقرار بمود که مادام حیوة خود
 ملک رود برده پائین محلها را با حاره بدهند اگر بخواهند بدهند ریاضه بر یکسال
 بدهند لعنت خدا بر خود و برادر خود بطناً بعد بطن اگر خلاف بقریر خود
 بعد اگر خود با اولاد خود بتقریر خود صادق باشیم ارقول خدا بیرون ارقول
 شیطان داخل لهذا نیت عالیشان مر نور چنین است چنانچه نقد بر گردش ولکی
 بشود از دست اولاد مر نور ملک مذکور را متصرف دیگری بشود لعنت خدا
 بر او و هفتاد پشت او اگر بخواهند نکند و همچنان لعنت خدا بر من و بر اولاد
 من اگر ضمانت دیگری را نکند اگر دوبه‌ری مشکلی داشته باشد نباید پیش
 من و یا اولاد من بعدر مقدور و جهی به او بدهد و ضمانت نکند هر کس این بوقع
 را از من یا اولاد من نکند لعنت و به‌ریں رسول خدا بر آن کس اگر بوقع نکند
 و همچنین هر چه ملک که پدرم حر بداری نموده است وقف است برای اولاد
 د کور بطناً بعد بطن سنه ۱۲۲۸ هر کس این را سیاه نکند لعنت خدا گرفتار
 شود همچنان که هر کس دوباره آن را تعمیر نکند و بنوسد لعنت خدا
 گرفتار شود سنه ۱۲۲۸

بر همین برسری، تاریخ انعام بقعه در سال ۹۲۰ قمری دیده می‌شود که
 موافق اودئیل ترکی بوده است، ولی سنک عبارات و نام‌هائی که در متن آمده
 است متعلق به ابن رمان بیست احتمال دارد کسانی که این بقعه را در سال ۱۳۱۹
 قمری تعمیر کرده اند، تاریخ قبلی را در اینجا آورده باشد این شرح بر
 مانند لعنت نامه قبلی نامرکب سیاه بر روی چوب نوشته شده است

هو الله تعالى شأنه

بتاریخ ۹۲۰ سهر ديقعدة الحرام تمام شد ساختن بقعه متمر که آشیخ علی بن آقا کاساه رضى الله عنه بحسب الامر عالیجاهان مقرب الحصره علیه آقامهدی ولی آقا ارباب آقامشهدی صفر علی کدخدای رود برده بتوسط دو نفر بحار اشرف - الروار کرنلانی محمد و استاد حسن ولدان عمران پناه استاد اسماعیل بحار شفتی - الاصل بانام رسائیده شد رحمت ربادی کشیدند حدای متعال بیامررد پدر و مادر اشخاصی که باعث ساختن این بقعه متمر که شده اند خداوند اجر آحرت کرامت نماید بخودشان بندر و مادرشان عرض بخش کرماها نماید که دیارا سمی بییم بنائی کاتب الحروف ملازم صابعلی ولد مرحوم بقی ساکن قرنه رود برده کههدم التحریر یوم سه سمنه ۹۲۰ ديقعدة الحرام هده السنه اودئیل هر که حواند دعا طمع دارم رانکه من بنده گبهکارم سنه ۱۳۱۹ هر که سیاه نماید این خطرا خدا ساه کند روشرا

سنگ فیری از مرمر سفید در ابوان بقعه است و این عبارات بر آن حک شده است وفات مرحومه منورره ام سلمه خادم بنت کرنلانی محمد فی سهر دی الحجه الحرام ۱۲۲۷ نشانها بسبح ومهر ودوانگشتر در حاشیه ای حاک بیره دلس مارا عرب در دار

کابن نور چشم ما است که در بر گرفته اطراف بقعه محوطه ای بسیار بزرگ و مصفاست که درختان آرادربادی در آن دیده می شود پیح اصله از این درختان بسیار که سنال بود مردمان ناحیه سنگر ، نه این بقعه ر باد علاوه دارند وار دور و نزدیک بهر نارت می آند رور سمرده فروردین در این رمین دهناور حائی برای بستن بیست

بقعه آقا سید عبدالله بن موسی الکاظم علیه السلام

معروف به آقا ساه پوش

در ظالم سه سنه سنگر

بنای اصلی بقعه اطافی است به طول چهارمتر و عرض ۳/۷۰ متر صندوقی

بحمه‌ای باطاق گهواره‌ای مشك ، به طول ۱۸۰ و عرض ۷۵ و ارتفاع ۹۰ سانتیمتر
 مرد را پوشانده است در ورودی شرقی است چهار طرف ایوان، با عرضهای
 مختلف است در هر ایوان هشت ستون چهارسوی پنج رده دیده می‌شود سقف
 بقعه لمبه کوبی و سقف ایوان و اشان کشی بدون لمبه کوبی و پیل کوبی و سراسر
 بنا سفال سراسر است بر علم قدیمی بقعه آیات و عبارات نصر من الله وفتح قریب -
 یا علی مدد - الله محمد علی خوانده شد مراسم علم سندی پنجم محرم و مراسم
 علم و احینی روز سیزدهم محرم برپا می‌شود
 قطعه ای قاب کرده ، به خط محمد شفیع سرری به این شرح در بقعه

دیده شد

الله محمد علی فاطمه الحسن الحسن علی محمد موسی علی محمد علی
 حسن محمد مروست که هر که هر روز وقت صبح و در وقت دیدن هر ماه نو باین
 اسماء مبارک که نظر نماید آن روز و آن ماه را خوش می‌گذراند کتبه العدد
 محمد شفیع التریبری ۱۲۰۶ (۱)

در حیاط بقعه نك اصله درخت آراد و نك اصله درخت سمد (= نارون)

که پستال دیده می‌شود

مسجد جامع امشه در دهکده امشه سنگر

طول مسجد چهارده متر و عرض آن چهار متر است در دو ناروی شرقی
 و غربی دو عرّفه، مخصوص ربا است طرف شمال پنج پیجره مشك چهارصلعی
 حوس (عکس شماره ۲۰۳) است که میان هر دو پیجره نك طاغچه است بالای
 پیجره‌ها و طاغچه‌ها، رفته‌ای است که طاق بلند دارد طرف جنوب، در طرفین
 محراب، در دو ورودی ایوان مسجد است که فواصل آنها طاغچه و بالای هر دو
 و هر طاغچه رفی بنا شده است

در چهارصلع مسجد، در دو برطاق کتبه گچ بری ارهت بند محتسم کاشانی

(۱) رقم صفر از معمول بر گمر است و عدد ۵ بر خوانده می‌شود

است بالای محراب نصر من الله وفتح وریب و انا فتحنا لك فتحاً مبيناً و ۱۲۸۱
ارراست به چپ و ارچپ به راست گچ بری شده است داخل محراب، چهاررديف
کاشیکاری است سقف سراسر صحن مسجد لمة کوبی است

ایوان مسجد به طول ۱۸/۷۰ و عرض ۴/۵ متر و حلو آن هست ستون و طور
چوبی است که محیط دائرة هریک ۸۰ سانتیمتر است طرف عربی سوبها،
فیلپاهای آحری هشت صالعی است که محیط هریک ۲۸۵ سانتیمتر است
طرفین ایوان، عرفة شاه نشین مانندی دارد طاق ایوان و اسان کسی و
لمة آن دوپشته و نام بنا سال سراسر است (عکس شماره ۲۰۴)

این کتیبه در صلع شمالی ایوان دیده شد

این مسجد عالی که نمایان و حلی است

آنادی آن ر حاجی میررا مهدی است

بارج باش از حرد حستم گفت

در سال هرارو سیصد از هجری است

طرفین ایوان دودر ورودی دارد -

علمی قدیمی در این مسجد است که در بالای بیعه وسط آن « ناساه شهید
با امام حسین ۱۱۱۰ » نقر شده است بر دانه این بیعه که شکل سرو دارد، آفات
ر بر ناحط حوس مسح بهر شده است بسمله اداحاء نصر الله نانه کان بوانا بر دو
طرف علم دوسر ازدهاست که کاری بسیار ظریف است (عکس شماره ۲۰۵)

امته عمارت و ناع سیمبر

در دهکده امته سبگر

ناع سیمبر از چهار حیابان سماای حموبی که طرفین آن را درختان آراد
کاسمه اند به وجود آمده است در حبان آراد این ناع بطرف درختان آراد ناع محتشم
رشت است و یکی از مناظر زیبای وحش مواری و دهکده امشه است در انتهای
حیابان وسط که عرض آن مستر است، حرا به های حانه سردار معتمد دیده می شود
(عکس شماره ۲۰۶)

این اشعار روی رمیمه‌های آبی و قهوه‌ای ناحط حوش بستعلیق بر طاق ایوان
 نوشته شده بود

محمد رسول همه کائنات	که شد باعث خلقت ممکنات
حداوند یکتای جان آفرین	و خودی که مانند او هیچکس
رحیم است و رحمن و فرد واحد	پدید آورد آسمان و زمین
حداوند روری ده عیب پوش	فدیم است وحی و علیم و صمد
	که سمودمارا عطا عقل و هوس

به علت حرابی طاق ایات مقدم و مؤخر بر آنچه نقل شده است
 پیدا شد

بقعه آقا سید شریف از نوادگان موسی الکاظم علیه السلام در دهکده آقا سید شریف از دهکده‌های ورزلات مواری

طول بنای اصلی بقعه از حارج ۱۱/۸۰ و عرض آن ۸/۳۰ متر است دو در
 ورودی در اصلاع جنوبی و عربی است و پیجره هائی به انداره‌های مختلف در
 دیوارهای بنا دیده می شود ایوان عربی به طول ۱۲/۷۰ و عرض ۳/۸۰ متر است
 که جلو آن ده ستون چهارسوی چوبی است در فواصل ستونها ، در لئه ایوان ،
 برده دستک صراحی است ایوان جنوبی به عرض ۹۰ سانتیمتر و دارای هفت ستون
 چهارسوست سقف بقعه و ایوان ، لمبه کوبی ، حطدار است
 در پا برده متری این بنا ، بنای دیگری است که می گویند سیدولی بن آقا
 سید شریف در اینجا به حاك سپرده شده است بنای اصلی این بقعه به طول
 ۹/۶۰ و عرض ۷/۴۰ متر است صراحی مشك مرقد او را پوشانده است
 در دیوارهای بنا ، پیجره هائی به انداره‌های مختلف دیده می شود سقف
 ایوانها و بقعه لمبه کوبی است روار کسی این بقعه‌ها رور جمعه است مراسم
 علم بندی اول محرم و مراسم علم و احییی بست و هشتم صفر بر پا می شود

نارار فلك ده (۱)

در دهكده فلك ده از دهكده های ورزل مواری

در سال ۱۲۶۱ قمری، محمدرضا فروسی که معروف به کل^(۲) محمدرضا بود این نارار را در این دهكده ساخته است^(۳)

بقعه آقا سید محمد شاه بن موسی الكاظم علیه السلام

در دهكده گراکوی کوچسهران

اطاقی است به طول ۵/۸۰ و عرض ۴/۴۰ متر صدوقی بخته ای به طول ۱۸۰ و عرض ۹۵ و ارتفاع ۱۵۰ سانتی متر با طاق گهواره ای مرقد را پوشانده است درهای ورودی طرف قلبی و طرف شرفی است پیجره هائی به اندازه های متفاوت در دیوارهای بقعه است مسجدی متصل به بقعه است که طول آن با طول بقعه جمعاً ۱۴/۹۰ متر می شود

الماس کل

در دهكده کنار سر کوچسهران

این بقعه که از حاك دستی بسکیل شده است، احتمال دارد ابری تاریخی باشد

بقعه سید معصوم بن موسی بن جعفر علیه السلام

در نائین محله نسکه (۴) در جنوب دهكده های

حسب مسجد و ویسکا، کنار رودخانه گمشه دمرده

اطاقی به طول ۴/۸۵ و عرض ۳/۷۰ متر است صدوقی که قسمتی از آن مسك و قسمتی بخته ایست به طول دو متر و عرض ۹۰ و ارتفاع ۱۴۰ سانتی متر مرقد را پوشانده است مسجدی از طرف سرو متصل به بقعه است که طول آن ۱۳/۵ و عرض آن ۴ متر است در ورودی مسجد جنوبی است سقف سراسر بنا لمبه کوبی و نام حلب سراسر است در محوطه بقعه حیداصاله درخت آراد است که محیط بقعه کی

(۱) منج فاء و کسر لام (۲) کسر لام صفت عدم است و ه معنی کحل است

(۳) گیلان را معصوم ۲۰۷ (۴) ه ج ب

ار آنها ۴/۵ متر است در بالا محلهٔ پشکه بقعهٔ دیگری به نام آقا سید محمد است که مراد او در کنار مسجدی است که طول آن ۱۱/۵ و عرض آن ۵/۸۰ متر است

بقعه آقا سید احمد و آقا سید محمد ابن امام موسی الکاظم علیه السلام

معروف به دو برادران

در دهکدهٔ هندوانه نردسر کوچسها

اطافی است به طول چهار متر و عرض ۳/۷۰ متر صدوقی مرقد این دو برادر را پوشانده است در ورودی شرقی و از در شمالی به مسجد متصل به به بقعه می‌رود

مراد پیر موسی

در دهکدهٔ پیر موسی در شرق بازار کوچسها

عبدالفتاح قومبی از مراد پیر موسی یاد کرده است (۱) در فرهنگ جغرافیائی ایران آمده است « این مراد درده پیر موسی از دهستان حومهٔ بخش کوچسها شهرستان رست دو کما و متری جنوب شرقی کوچسها و دو کیلو - متری مشرق راه مالرو عمومی است گذشته از این مراد، آثار امیهٔ قدیمی از قبیل آحر و سفال در بواخی این ده یاد است نگارنده از مرقد پیر موسی نشانی یافت مسجدی در این آبادی مدن نام است که طول آن ۱۷/۸۰ و عرض آن ۵/۲۰ متر است در صاع شرقی چهار باب ارسی قدیمی تعبیه شده است و در سه صلع دیگر درو و حجره‌ای نیست رابینو پیر از این مراد به نقل از عبدالفتاح یاد کرده است (۲)

بقعهٔ آقا سید قاسم بن موسی الکاظم علیه السلام

در دهکدهٔ چولاب کوچسها

بنای اصالی بقعه مربع شکل و در هر صاع، یک در ورودی در وسط و دو پمجرهٔ در رگگ طرفین آن است عرض در ورودی کمی کمتر از عرض پمجره هاست

بالای پمجره‌ها و در ورودی حفسگی ناهلالی شکسته است که تمام آنها ارحارح
بخته کوبی شده است (عکس شماره ۲۰۷)

صحن بقعه، بنائی حداکانه داخل این بنای مربع شکل است این بنا،
ارحارح مربع وارد داخل هشت صلعی است در چهار صلع که در چهار جهت اصلی
قرار می‌گیرند چهار در ورودی است (عکس شماره ۲۰۸) و بالای هر در ورودی
یک پمجره با طاقی هلال شکسته کچ بری شده است در چهار صلع دیگر، چهار صعه
است که پائین آنها به ارتفاع یک متر در شش ردیف کاشیکاری گل و تته دار دوران
قاجاری است و بالای آنها کچ بری مقرنس است در قسمتی از اراره، این عبارت
نوشته شده است «بانی این کار حیر مشهدی میر را ابراهیم ولد مرحوم خان عموی
متوای» بالای چهار حوب درها و رین مقرنس صعه‌ها قصیده‌ای لایقرء است که با
سمله شروع می‌شود و بیت اول آن کم و بیش بدین ترتیب است
در جهان هر کس که در حوردار ار کردار شد

بی توان گفتن که هر کس محرم اسرار شد(؟)

و آخر اسات نصر من الله و فتح و ریب و بارخ ۱۲۸۲ روشن حوادنده می‌شود
دورگند، ارداخل سمله و ابیانی ار همت بند محتشم کاشانی است و آخر
آنها «عمل استاد محمد هاشم حلب داود و استاد جعفر علی و استاد محمد فلی بحریرا
فی سنه ۱۲۸۴»

صربح مشکلی، وسط این بنای هشت صلعی، مرقدرا پوشانده است طول
آن ۳ متر و عرض ۲/۱۰ و ارتفاع ۱/۸۰ متر است (عکس شماره ۲۰۹) مراسم علم بندی
در این بقعه اول محرم و مراسم علم راچیمی سیردهم محرم برپا می‌شود سبک بنای
این بقعه با سبک بنای بقعه میر سمس الدین در سهر لاهیجان یکی است

بقعه سید احمد بن امام موسی کاظم علیه السلام

در گیلوای کوچسها

بنای اصای بقعه ار داخل هشت صلعی که طول اصلاع یکی در میان ۲/۱۰ و

۲/۲۰ متر است

در اصلاعی که در چهار جهت اصلی قرار می‌گیرند، چهار در ورودی و در اصلاعی دیگر يك طاقيچه ويك روف است بالای در جنوبی و در شرقی، پنجره‌های مشبك چوبی است و اشابه‌های سقف در شمالی مستحکم متکی است روی و اشابه‌ها، پل کوبی با دررپوش حطدار است در دیوار داخلی بقعه دو بیت از اشعار همت‌سند محتشم، با حط حوش مستعلیق گچ‌بری شده است

صریحی مشبك حوبین، وسط نمای هشت ضلعی است طول آن $2/35$ و عرض $1/40$ و ارتفاع $1/80$ متر است در لبه‌های بالای صریح، حای روشن کردن شمع است اطراف نمای اصلی ایوانی به عرض يك متر است

خارج بقعه گچ‌برهای سمة طرف دارد و ایوانی از همت‌سند محتشم را در سه دیوار بقعه، بالای گچ‌برها با حط مستعلیق گچ‌بری کرده‌اند در گچ‌برهای شرقی و شمالی شمر و حر گوش و در مقابل آنها، دو حرس چوب به دست و دو پیرنده دیده می‌شود در گچ‌برهای دیگر شیر و گاو ناپرندگان مختلف و اسلیمی‌های طرف است (عکس شماره ۲۱۰) گچ‌برها رنگین و حوشما است

متصل به دیوار شمالی بقعه، مسجدی است که طول آن ۱۶ و عرض آن $6/80$ متر است طرف شرقی مسجد، ده در ارسی قدیمی است طرف غرب از سه در ورودی مستقیماً به صحن مسجد می‌توان رفت از در ورودی دیگر، ابتدا به کفش‌کن و سپس به صحن می‌روند لئه نمای آن دو پشته و نام و بره‌ها، حاج‌سرا و نام اصلی مسجد، سفال‌سراست (عکس شماره ۲۱۱) برسنگ مرمری به ابعاد 25×27 سانتیمتر که در مسجد بود، این اشعار و عبارات نوشته شده بود

افسوس که روح در بدن نیست مرا آن بلبل مست در چمن نیست مرا
 باران و برادران مرا اد کنید رفیم سهری که آمدن نیست مرا
 وفات مرحوم معفور میرزا محمد طاهر ولد کر بلائی محمدسک گیلووائی

بار پنج هجدهم محرم ۱۲۴۰

این لغت‌نامه برسنگ‌ها کستری رنگی در مسجد دنده سد

هو الله تعالى شأنه

چون در فریة گیلوا بحمت برویح نمودن منبعی حظیری از مردم میگردند
 لهذا مسلمین در مشقت بودند حنا اقدس ناری سب ساخته حنا آخوند
 ملاحسن بن محمد و کفاح الحاح حاجی عابدین صیقلانی حواش نمودند اراعیان
 قرنه عالیشانان مشهدی حاجان ومیرا رضا قلی و مشهدی میرا فاسم و آقا
 اسمعیل که رفع آن بدعت ردیله نمایند حصرات مشار الیه قبول نمودند لعنت نامه
 مسوطی نوشتند چنانچه بعد الیوم الی یوم القیامه احدی از ایشان و اولاد ایشان
 از این بدعت دیناری اراحدی مطالبه نمایند بلعنت و نفرین خدا و رسول و ائمه
 علیهم السلام گرفتار باشند و لعنت نامه برد علمای بلد سپرده اند با عبدالحاح
 حجت باشد من بدله من ماسمه فلعت الیه ۱۲۵۵ (عکس شماره ۲۱۲)

بقعة آقا سید علی اکبر بن موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده گرناس ده کوچسها

بقعه اطاقی است به ابعاد ۴/۱۰ متر و دارای دری شرقی و دری شمالی است
 صدرقی مشك چوبین وسط اطاق است طول آن ۱۸۸ و عرض آن ۱۵۰ و ارتفاع
 ۱۸۵ سانتیمتر است چهار طرف بنا ایوان است هر طرف ایوان هست ستون
 چهارسو بدون سر ستون است، فواصل ستونها، نکائل تحته است سقف بقعه و
 ایوان لمبه کوبی با درر پوس حط دار، لمبه نام ایوانها يك دشته و نام سراسر بنا
 حلب سر است

بقعة آقا سید رصی بن امام موسی الکاظم

در هشکواي (۱) کوچسها

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۷/۹۰ × ۷/۸۰ متر است صدوفی در وسط به
 طول ۲۰۹ و عرض ۱۲۸ و ارتفاع ۱۴۰ که بالای آن گهواره ای بوك بیر است، در
 ورودی جنوبی و طرف شمال دری به مسجد دارد پنجره هائی به انداره های
 مختلف در سایر دیوارهای بنا دیده می شود سقف لمبه کوبی و نام حلب سر است
 طول مسجد با بقعه به ۲۰ متر می رسد

مرعانه برد

بر نهر نورود در لاله دشت کوچسها

مصالح پل آجرهائی به ابعاد $۴ \times ۱۸ \times ۱۸$ سانتیمتر و $۴ \times ۲۱ \times ۲۳$ سانتیمتر است دارای پل بیست متر و عرض آن $۳/۹۰$ متر و ارتفاع آن از سر تیری هلال شکسته تا سطح آب ۳۹۰ متر است رابینویر از این پل یاد کرده است (۱) و در فرهنگ جغرافیائی ایران، دیل نام دهگده لاله دشت بیر نام اس پل را ذکر کرده اند (عکس شماره ۲۱۳)

حشت مسجد و مرقد آقا سید دانیال بن موسی الکاظم علیه السلام

در دهگده حست مسجد کوچسها

حشت مسجد، مسجدی است آجری به طول داخلی $۱۹/۱۰$ و عرض $۶/۲۰$ متر درهای ورودی مسجد شمالی و عربی است، پدجره هائی به اندازه های متفاوت در دیوارهای مسجد تعبیه شده است مرقد سید دانیال در یک طرف مسجد است صریح آن مشك و روی صندوقی سینه قدیمی است طول آن ۲۵۰ و عرض ۱۶۵ و ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۱۴) عرفه رانه در طرف شمال مسجد و زیر آن شش ستون چوب آزاد قطور است مسجد شامل حوصحانه و انبار و کفش کن بیر هست

سنگ مرمر کوچکی در این مسجد دیده شد که عبارات زیر بر آن حک شده بود

باربع وفات مرحومه رحمه بی بی بنت حاجی هادی ملکی یوم چهارشنبه ربیع الاول سنة ۱۰۲۳ شایها بسیح، مهر، سانه، دو عدد انگشتر و دلواره و بیت معروف «ای حاك بیر» الح بر آن حک است (عکس شماره ۲۱۵)

بقعه آقا سید فاسم بن امام موسی الکاظم

در دهگده رودکل کوچسها

بنای بقعه متصل به مسجد است طول و عرض بقعه $۶/۹۰ \times ۷/۹۰$ متر

است صندوقی مشبك طرف شمال این اطاق است که طول آن ۱۶۵ و عرض آن ۱۰۰ و ارتفاع آن ۱۳۰ سانتیمتر و طاق آن گهواره ایست در دیوار شمالی سه در ورودی است که به مسجد راه دارد پنجره هائی به اندازه های مختلف در دیوار های دیگر تعبیه شده است سقف سراسر بنا لیمه کوبی است

باقی بناها و آثار تاریخی بخش مواری

- ۱- آقا میرحلیل بردنك سد سنگر در ساه آغاچی مواری
- ۲- آفا سیدحس « « « «
- ۳- آفا سیدمحمود « « « «
- ۴- آفا سیدرضا « « « «
- ۵- پل آحری حراب سر راه امسه و سنگر
- ۶- بقعه آفا میرکریم بردنك آفا پرسسل در دهكده پلکومی مواری
- ۷- عباس مرار بردنك آفا میرکریم در دهكده پلکومی مواری
- ۸- مسجد قدیمی توران سرا
- ۹- آفا پیرحس در میشاوندان مواری (گیلان راسو ص ۲۴۱)
- ۱۰- آفا حونان در بخارینه مواری (گیلان راسو ص ۲۳۹)
- ۱۱- باغ معینی در سال کوه^(۱) علیا در بخش مواری (گیلان راسو ص ۲۳۹)
- ۱۲- باغ شاه در محل حلواش کله امروزه بردنك شهر رست بوده است (گیلان راسو ص ۲۴۰)
- ۱۳- مسجد عربا در دهكده جعفر آباد دافچاه ناحیه حمام بخش مواری (گیلان راسو ص ۲۳۰)
- ۱۴- انجیله پرد(۲) در جعفر آباد دافچاه ناحیه حمام بخش مواری
- ۱۵- امامزاده سید ابو جعفر در دهكده دافچاه حمام مواری
- ۱۶- آفا میر سلطان در دهكده دافچاه حمام مواری

(۱) سال کوه دهكده کوچکی بر سر راه حمام است (۲) بضم با معنی دل است

- ۱۷- کاح ناصر الملك نایب السلطنه در حوکام حمام
 ۱۸- آثار حرانه‌های یهودی محله حمام
 ۱۹- بقعهٔ بوشر در بخش حمام
 ۲۰- بقعهٔ امیر سلطان در دافچاه حمام مواری
 ۲۱- مسجد حاجی سمیع در دافچاه حمام مواری
 ۲۲- سیده حورشید در حواجان حمام
 ۲۳- آقا سید فاسم در سبیه حمام
 ۲۴- آقا پسر در مرردشت حمام
 ۲۵- سید اسمعیل در لات حمام
 ۲۶- سید معصوم در کهنه‌سر (۱) حمام
 ۲۷- مر حورشید و سید رگر نا در کلاچای (۲) حمام
 ۲۸- آقا پسر محمد در فشتکه حمام
 ۲۹- حاجی سهدا در کوشای حمام
 ۳۰- بقعهٔ آقا سید نجیب و حشمت مسجد در دهکدهٔ اشکیک حمام
 ۳۱- بقعهٔ آقا سید ابراهیم بن امام موسی الکاظم در دهکدهٔ شیشه‌گورات ،
 حشک بخار حمام
 ۳۲- بقعهٔ آقا سید بیر در محلهٔ میان‌کل (= نلس‌کله) چوکام حمام
 ۳۳- بقعهٔ سید فها در حاجکین حمام
 ۳۴- عمارت خاصهٔ امیره رستم در کوهدم که نه دست جمال الدین
 احمد سورانده سد (نارنج گیلان و دلمستان سیدظهر الدین چاپ نگارنده
 ص ۳۸۱)
 ۳۵- مرار آقا سیدان و مسجد آن در اراضی دهکدهٔ رودبردهٔ سنگر
 ۳۶- بقعهٔ آقا سید احمد بن امام موسی الکاظم در دهکدهٔ سرانندان سنگر

سابقاً درخت کیش کهمسای بود و امروز بمائی نوسار جای آن را گرفته است
 ۳۷ - بقعه آقا سید هاشم بن موسی بن جعفر علیه السلام در ورار گاه
 سنگر کهدم

۳۸ - مسجد و مرار احای در کیله پردسر سنگر

۳۹ - آقا پیران = آقا پیر محمد علی در دهکده دلچه (۱) سنگر

۴۰ - مرار نارنجان در کوی چاه (= کوچاه) (۲) لات (گیلان راینو

ص ۲۳۸)

۴۱ - ریارتگاه استاد نادل و سفید مسجد در نمل (۳) لات (گیلان

راینو ص ۲۳۸)

۴۲ - حشت مسجد در دهکده حشت مسجد سیحان مواری (گیلان راینو

ص ۲۴۳)

۴۳ - ریارتگاه بوشان در فشم (۴) رحاپیس مواری

۴۴ - بقعه سید کاظم در جولاب رحاپیش مواری (گیلان راینو ص ۲۴۵)

۴۵ - بقعه آقا سید مستوفی در اراصی رودبار کی و چالك (۵) اردهکدهای

رحاپیش مواری (گیلان راینو ص ۲۴۵)

۴۶ - ناره بقعه در حسکاروندان ار دهکدههای رحاپیش مواری (گیلان

راینو ص ۲۴۴)

۴۷ - بقعه آفاسید ناصر در دهکده کتک (۶) لاهجان ار دهکده های

رحاپیش مواری (گیلان راینو ص ۲۴۴)

۴۸ - مساحد و نکایا و کاروانسرا و پل سر نارار اردهکدههای سیاه رودخان

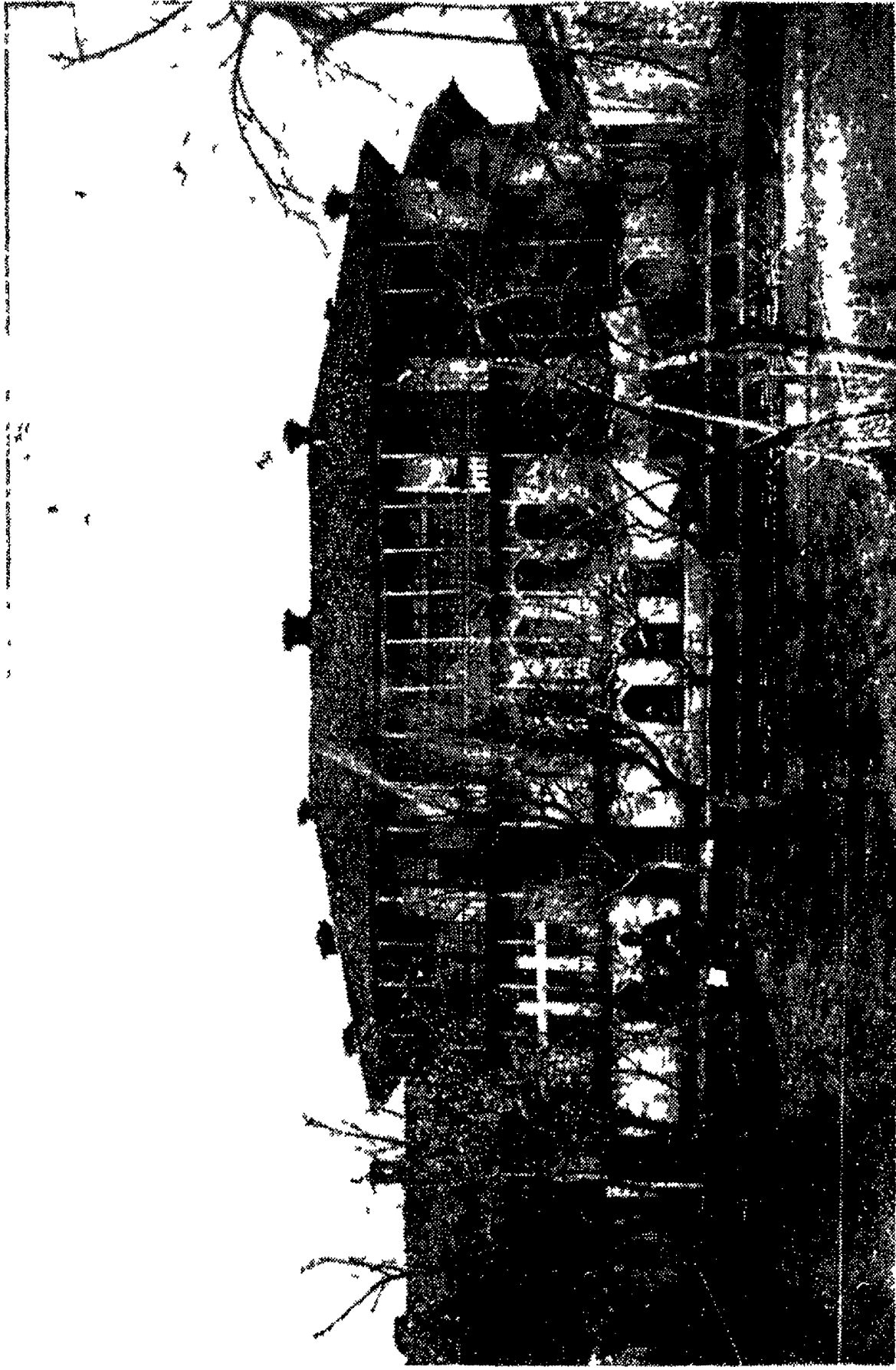
مواری (گیلان راینو ص ۲۴۶)

۴۹ - بقعه سید سایمان در دهکده لاسه کوچسپهان

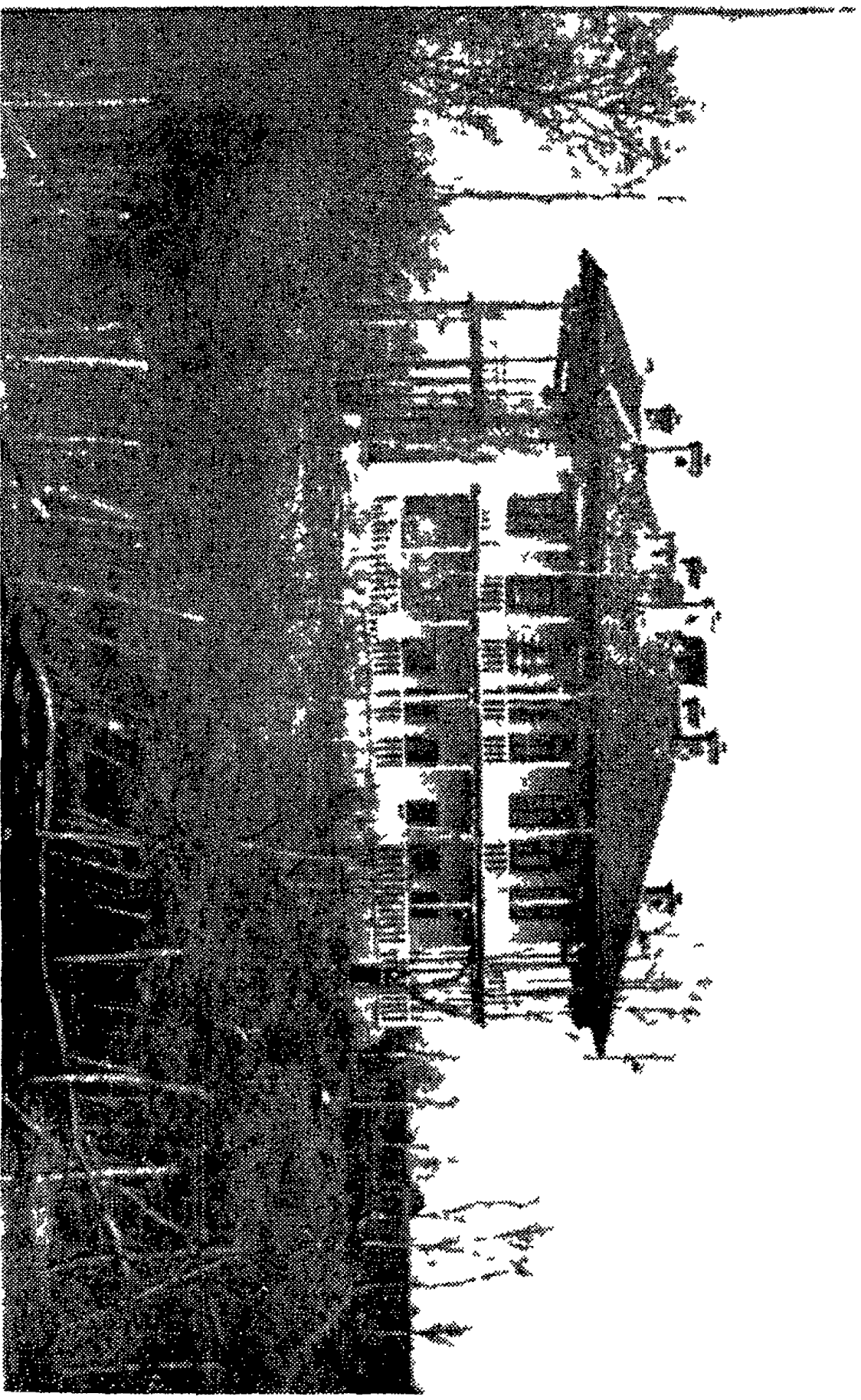
۵۰ - بقعه ای در ماسک کوچسپهان

(۱) مفتح دال و لام (۲) مفتح کاف ر کسر وار (۳) مفتح ناء و مفتح (۴)

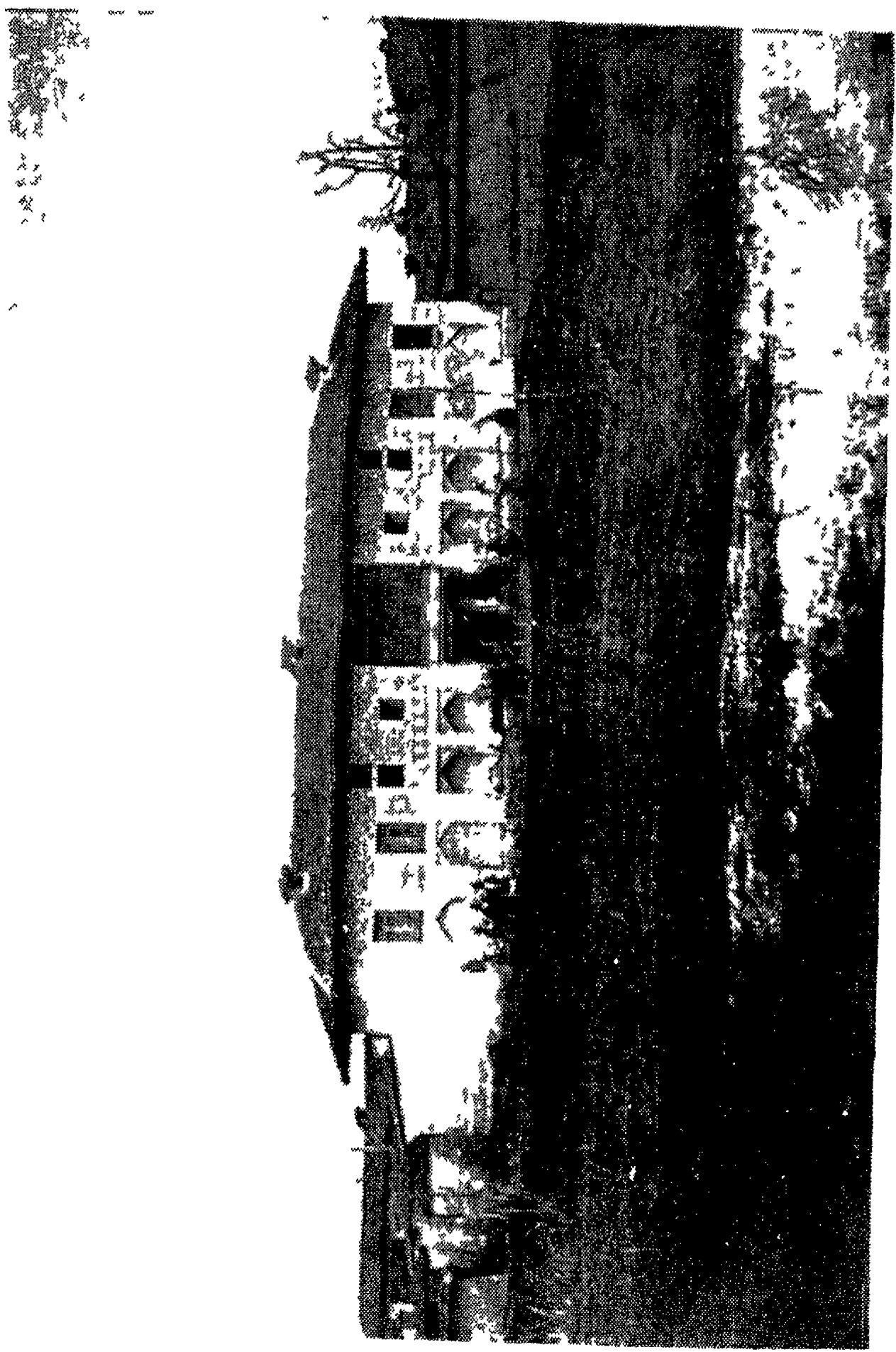
مفتح ناء و ناء (۵) کسر لام (۶) کسر کاف و ناء

عکس شماره ۱۱۵ - عمارت دیوانی شهر رست که ناصرالدین شاه در آن منزل کرده است عکس شماره ۱۲۱۹۷ کنادها بمن کردا سگاه
تران که ار آلوم ناصرالدین شاه در کما جا سلطنتی کرده سد است

عکس شماره ۱۱۶ - عمارت ناصری در دیروز سهر رست که از بنا های فاسم جان والی است عکس شماره ۱۲۲۰۷ کماحقا من کری دانشگاه پیران که از آلبوم امیرالدین شاه در کماحقا سلطنتی گرفته شده است

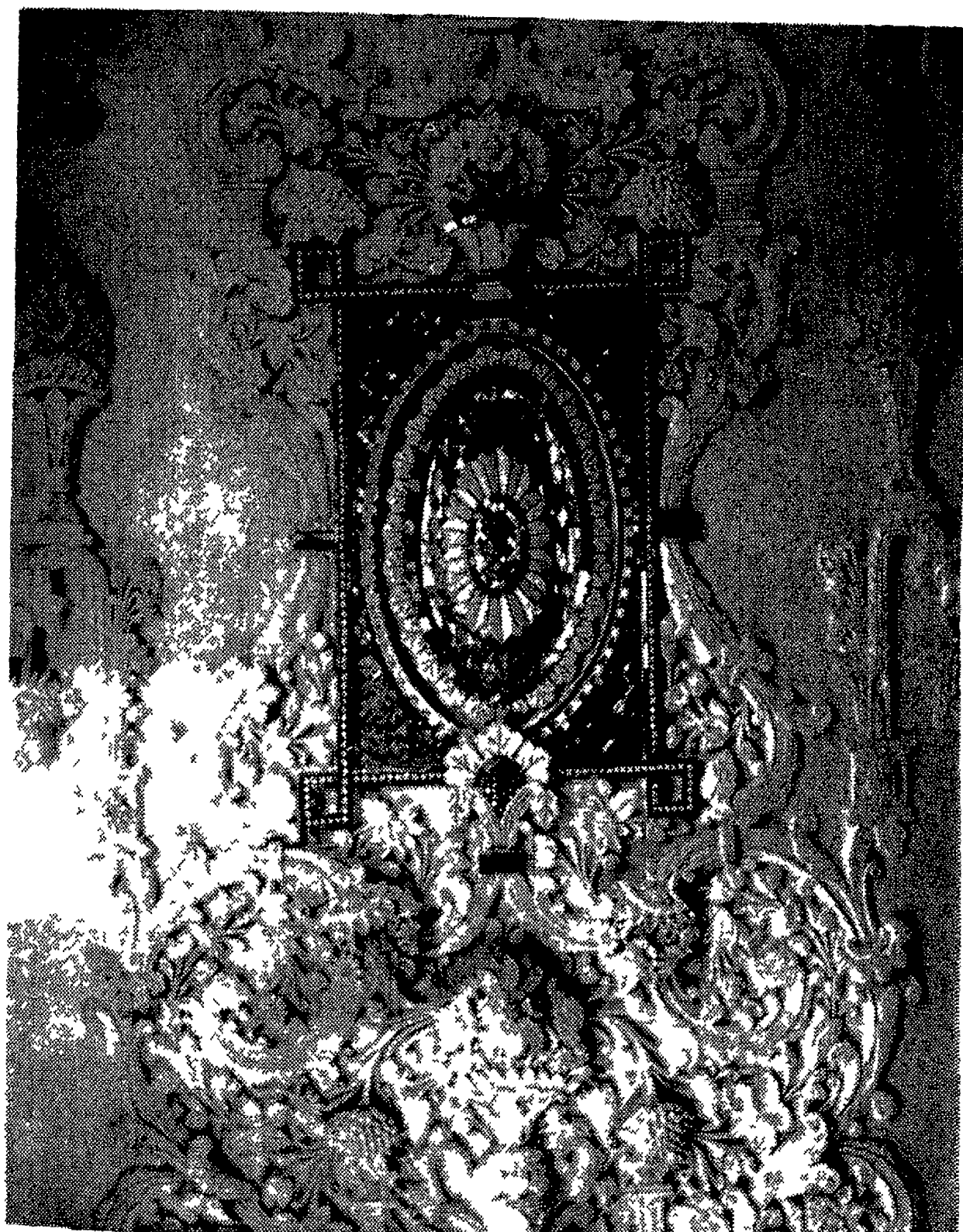
عکس شماره ۱۱۷ - خانه میرزا محمدعلی خان امین در بوال در سبز
عکس شماره ۱۲۱۹۵ کینا بجا نه مری کوری داسکاه بهراں که ارا لوم امرا لد رساه در کینا بجا سلطمی کر فیه سده اسب

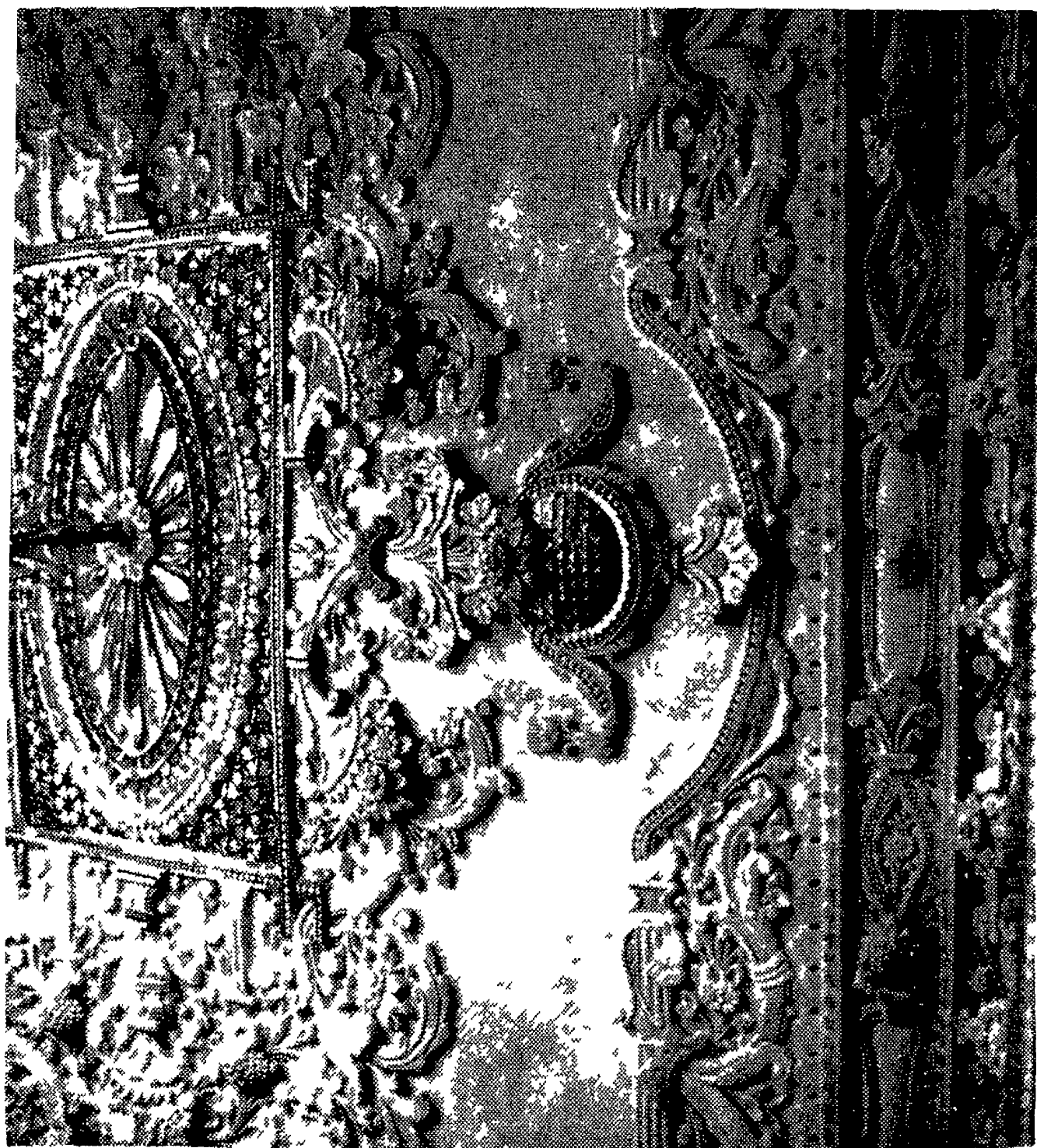
عکس شماره ۱۱۸ - عمارت امین جان سردار که از میرالسلطنه جنبداری کرده است
عکس شماره ۱ ۹۸ کاخ شاه منگویی دایگاه تهران که از آلوم امیرالدین شاه در کاشان سلطنتی گرفته شده است

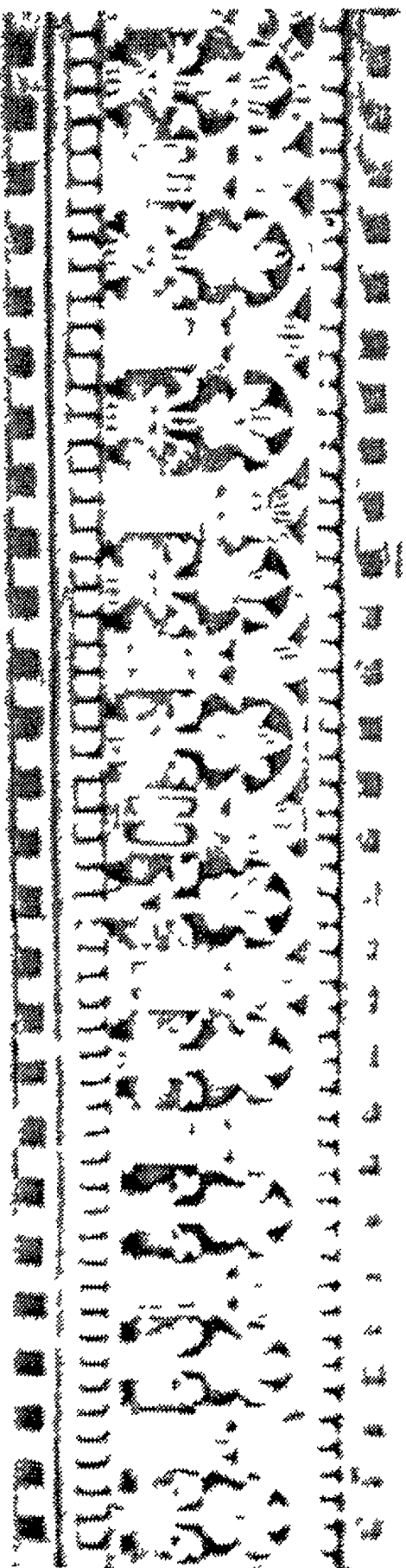
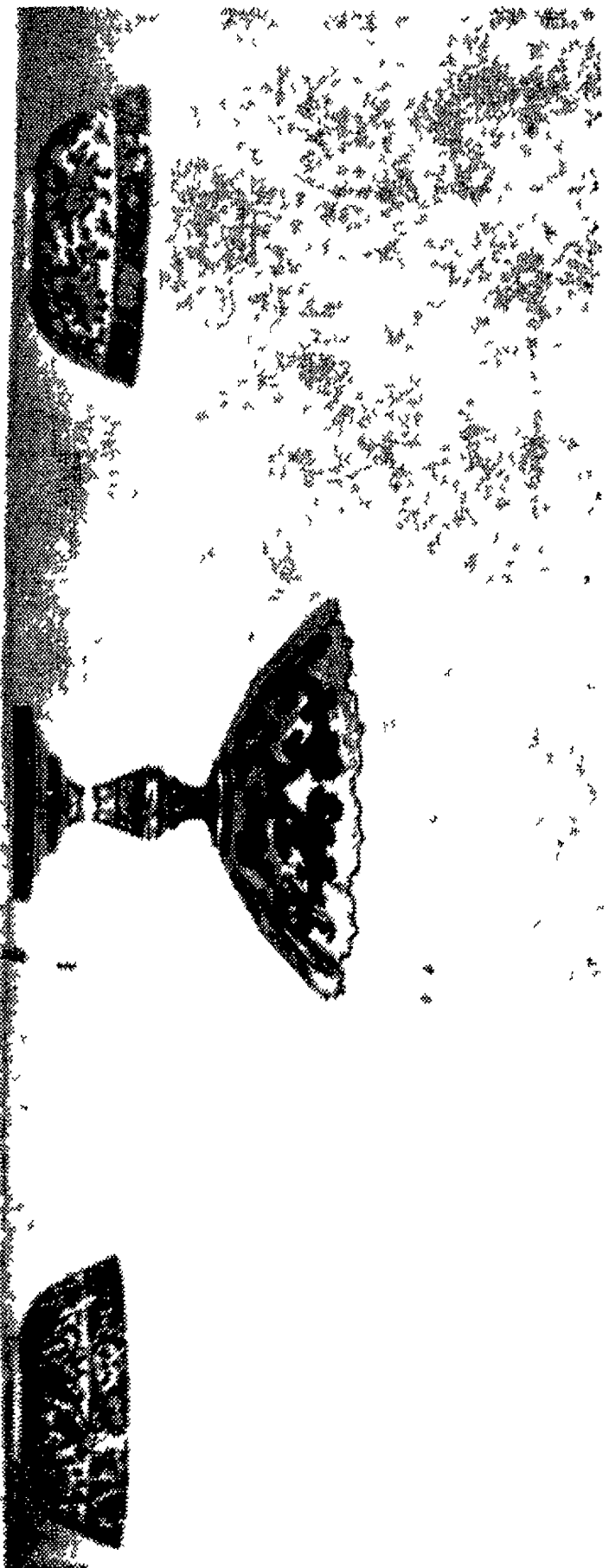
عکس شماره ۱۱۹ - قسمی از کج و کهای طاق طالار مهرل - بردا علی آفا - هم در شهر رفس

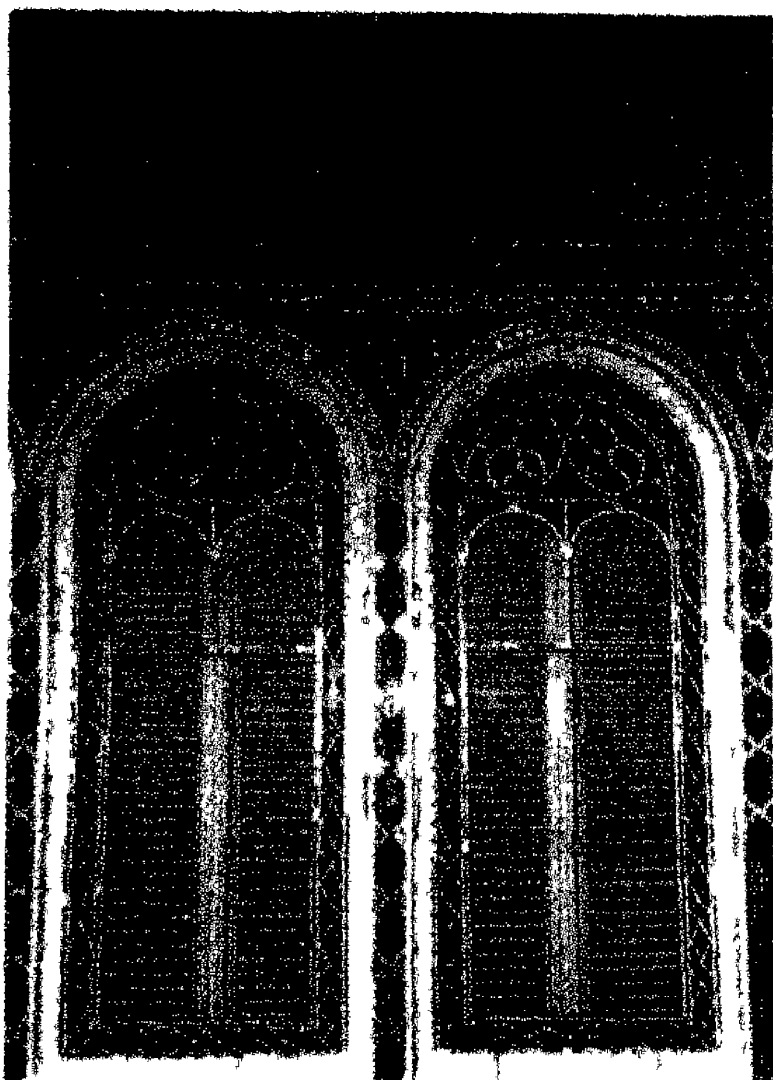
عکس شماره ۱۲۰ - گچ بری وسط طاق طالار منزل میرزا علی آقا معصومی در شهر رفس

عکس شماره ۱۲۱ - کعبه دري قسمتی ارطاق طالار منبرل میرزا علی مصممی در شهر رس

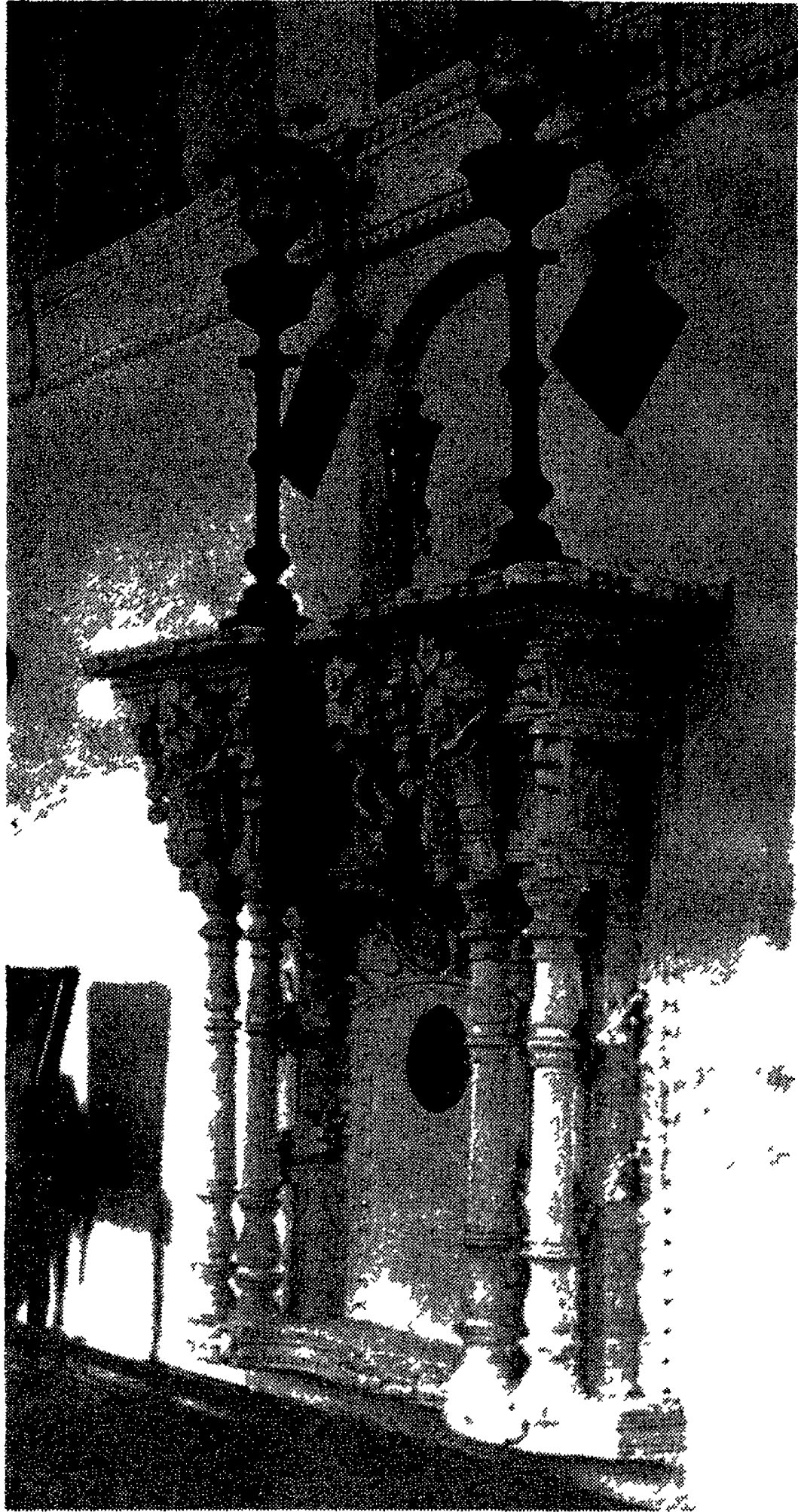

عکس شماره ۱۲۲ - یکی از رویای طالع منزل مسودا علی ممسی در شهر رفس

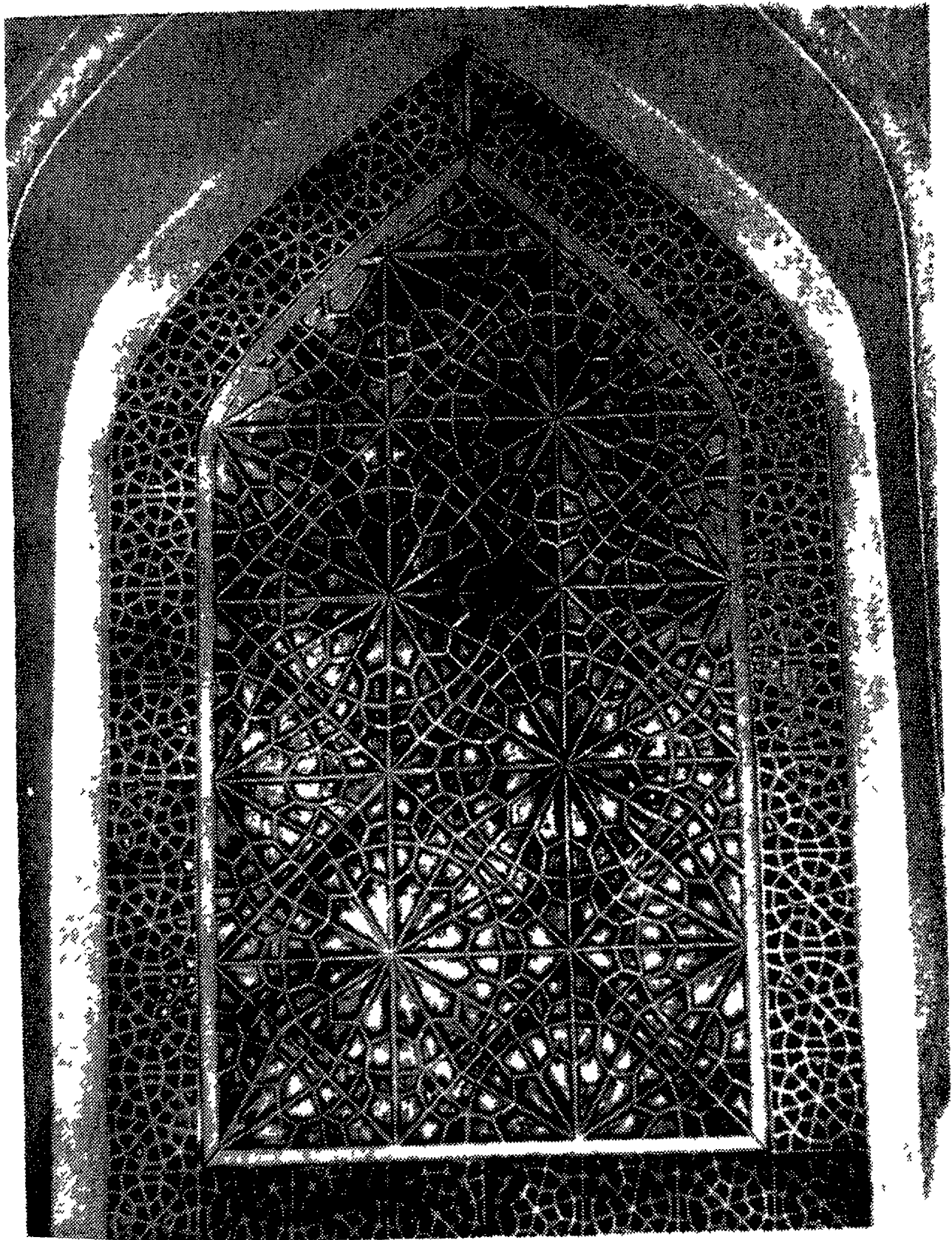

عکس شماره ۱۲۳ - منجره‌های ارسی منبرل مسرراعلی آفا عیمی در شهر رست

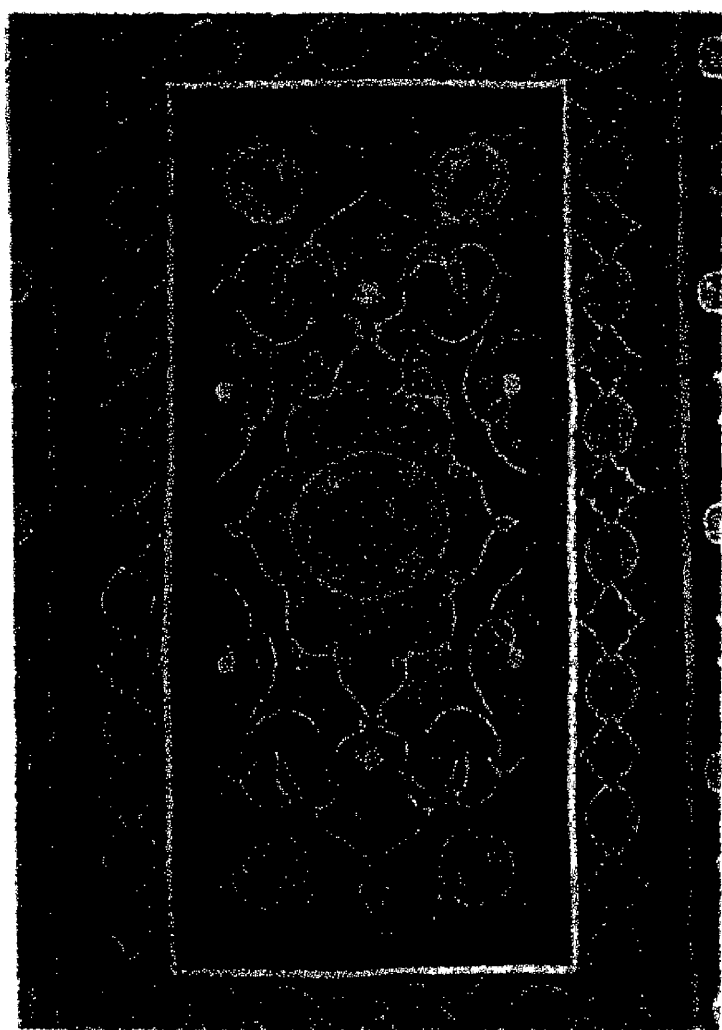

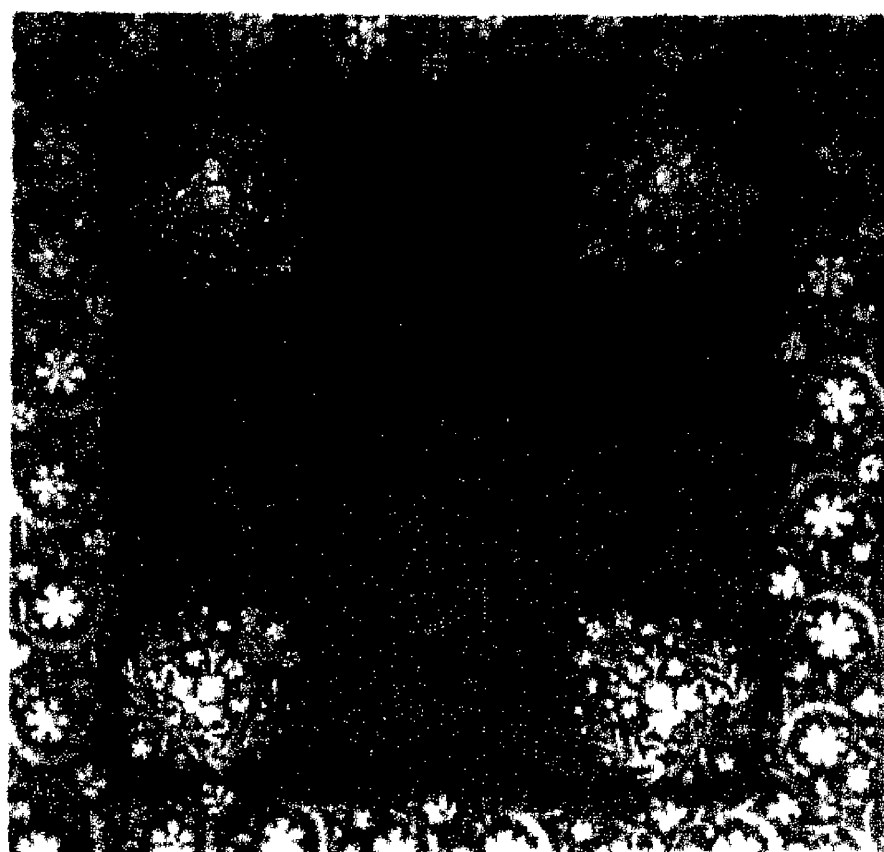
عکس شماره ۱۲۴ - یکی از سردجارهای سنگ در دهه میان در طالار مهرل مه ۱۰ ۱۰ آ ۱۵

عکس شماره ۱۲۷ - یکی از منجره های طالار منزل سند اسمعیل حسینی صابری در شهر رفس

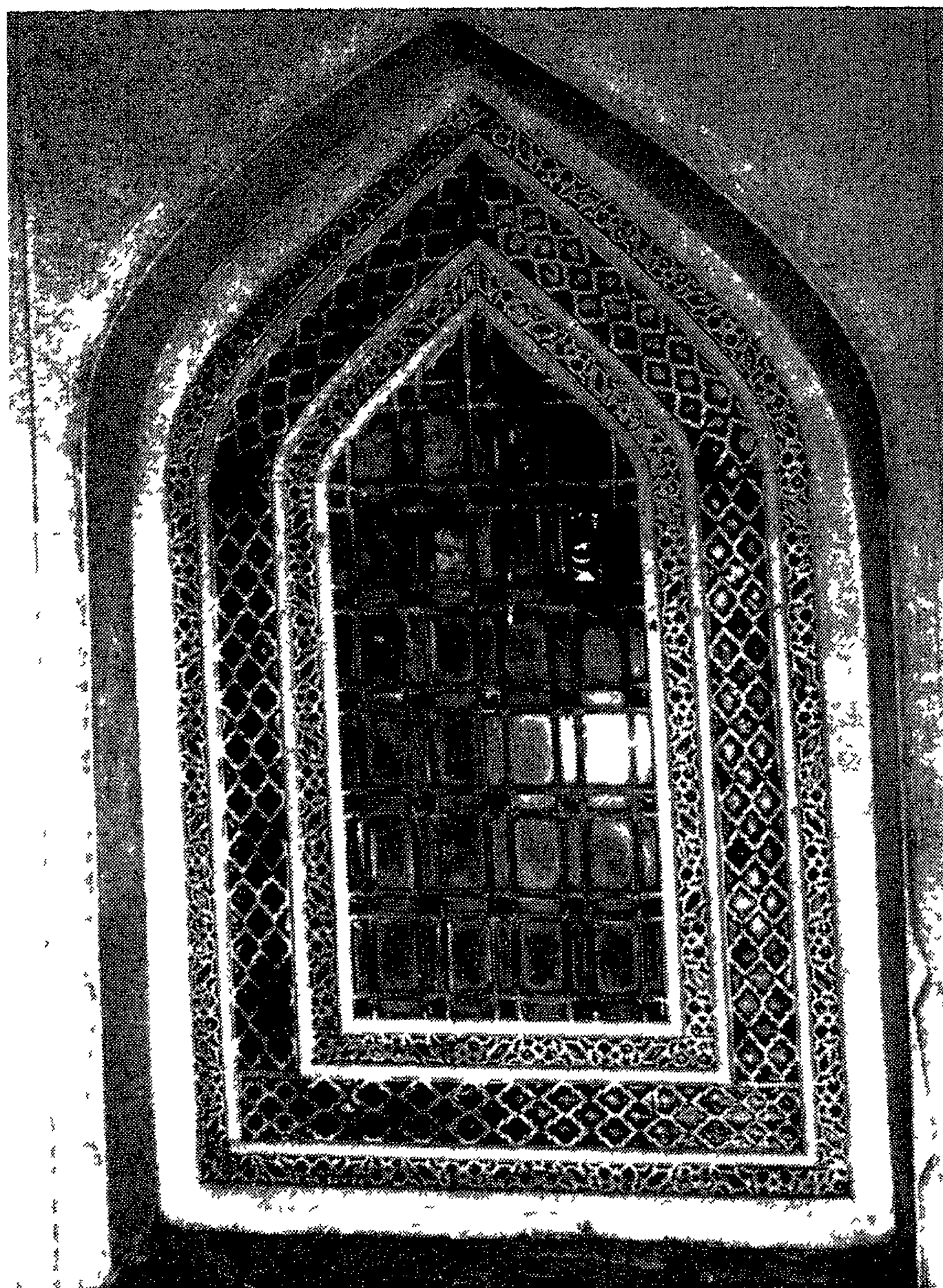
عکس شماره ۱۲۵ - ارکارهای دستی گملاں که در منزل ممرراعلی آفامعیمی در شهر رست است

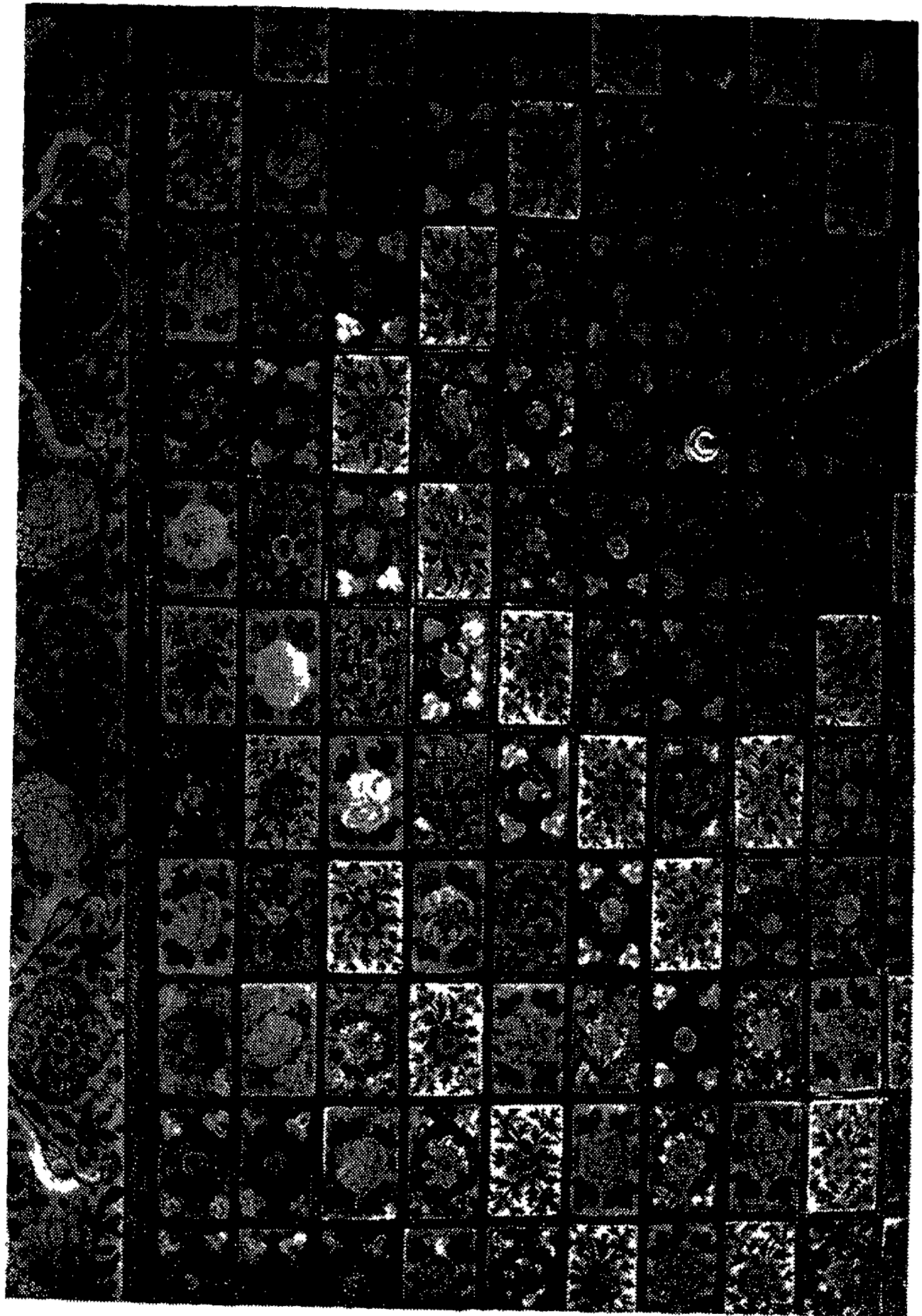

عکس شماره ۱۲۶ - عاسدهای رفهای نالار اندری منزل سید اسمعیل حسینی صیاری در شهر سب

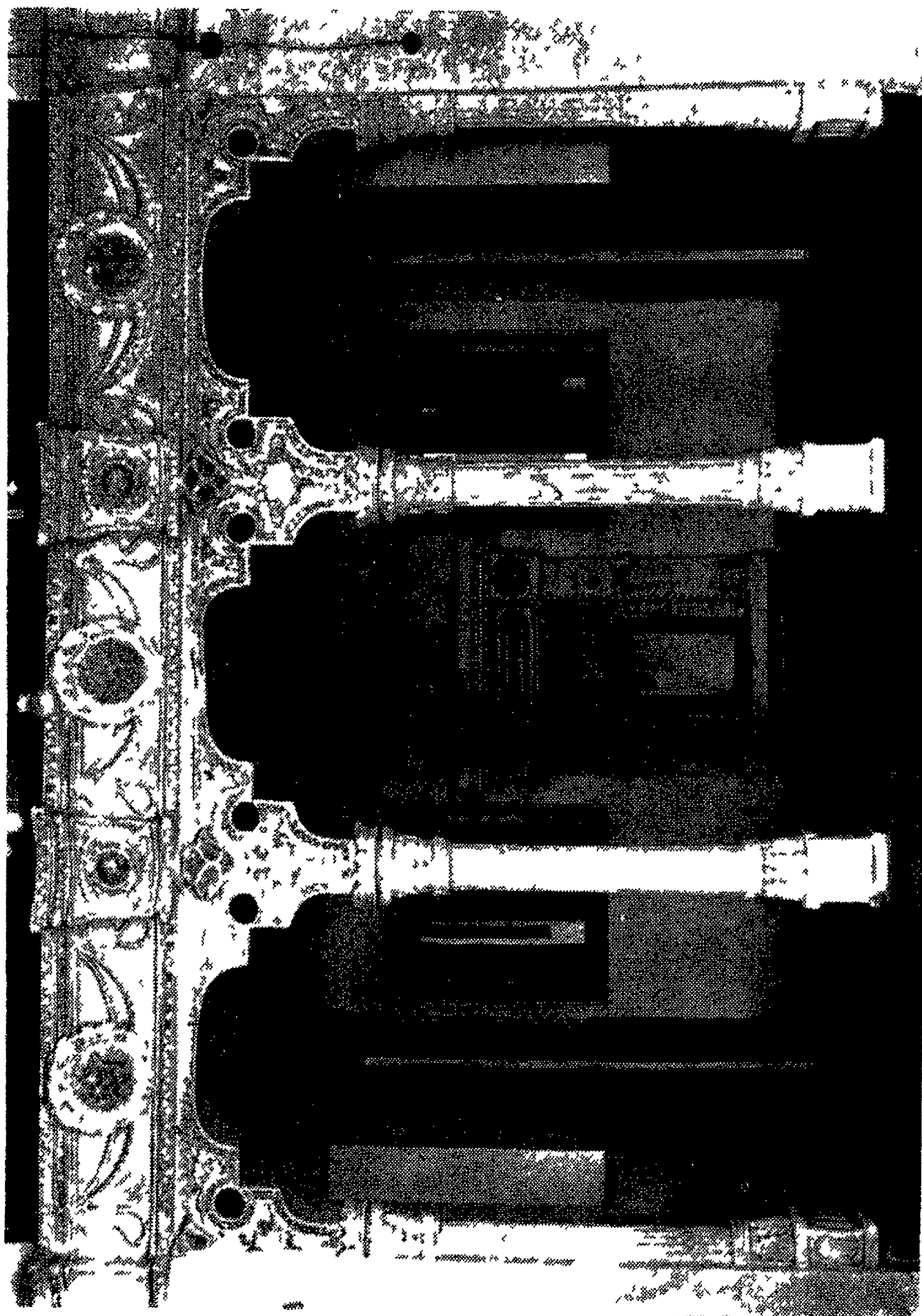

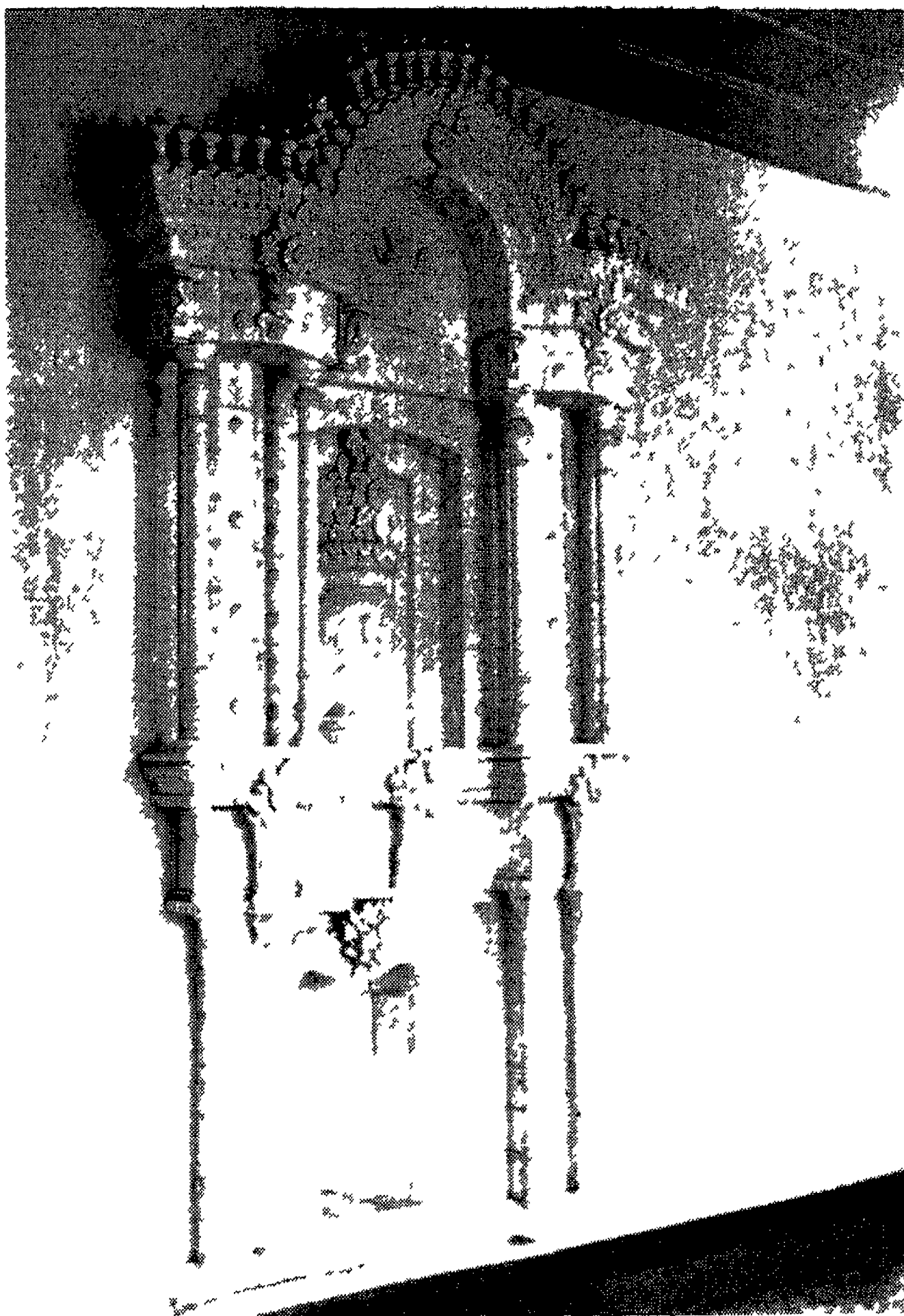
عکس شماره ۱۲۸ - یک اردبیل، راهی طالار کربک ممرل سند اسمعیل حسینی صابری در شهر رست

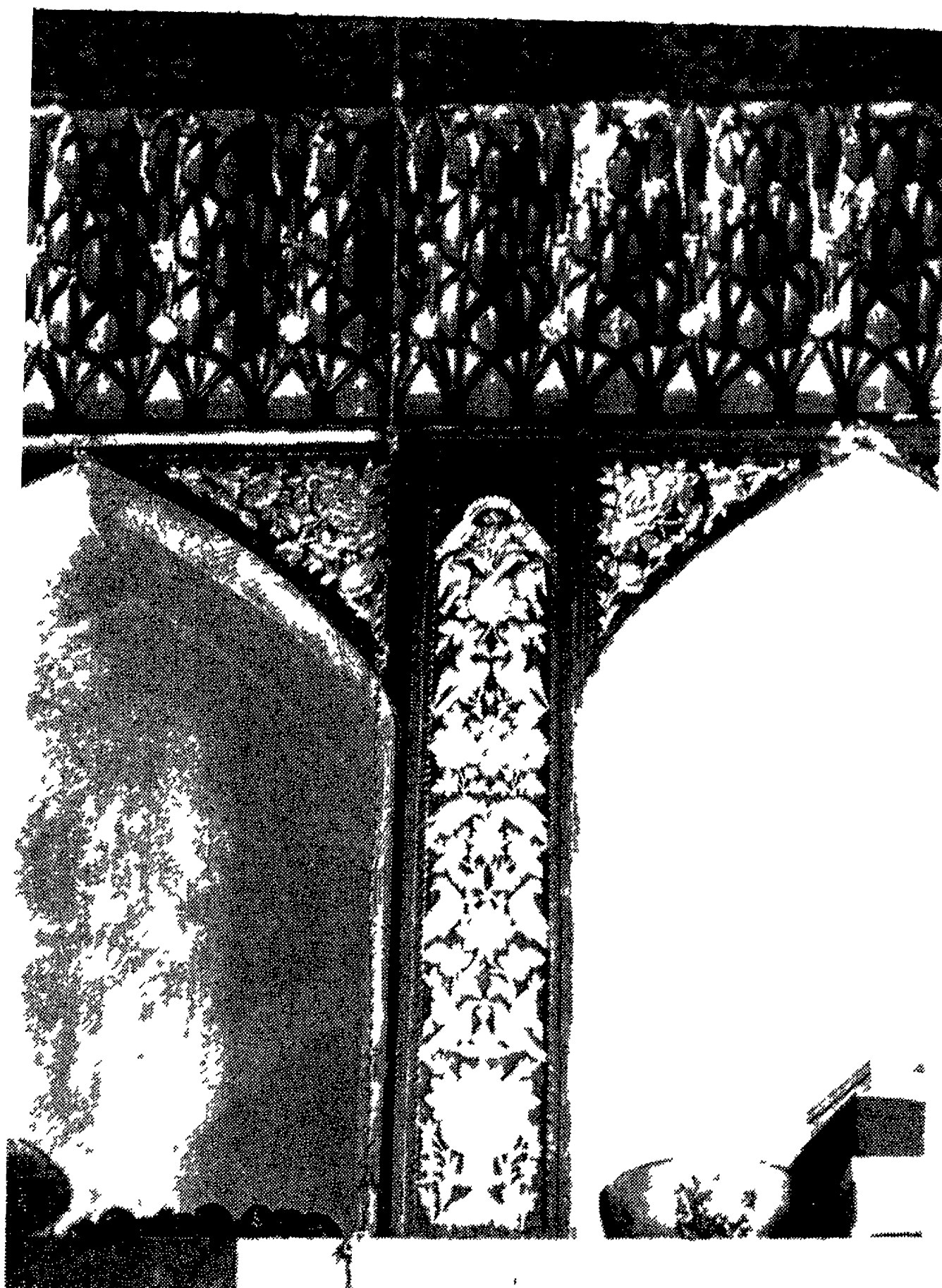
۶ ۱ ۱۶۹ از سقف اطا که خاک منسا اظالا بر لسنده اسمعيل حسيني صنايري در شهر رس

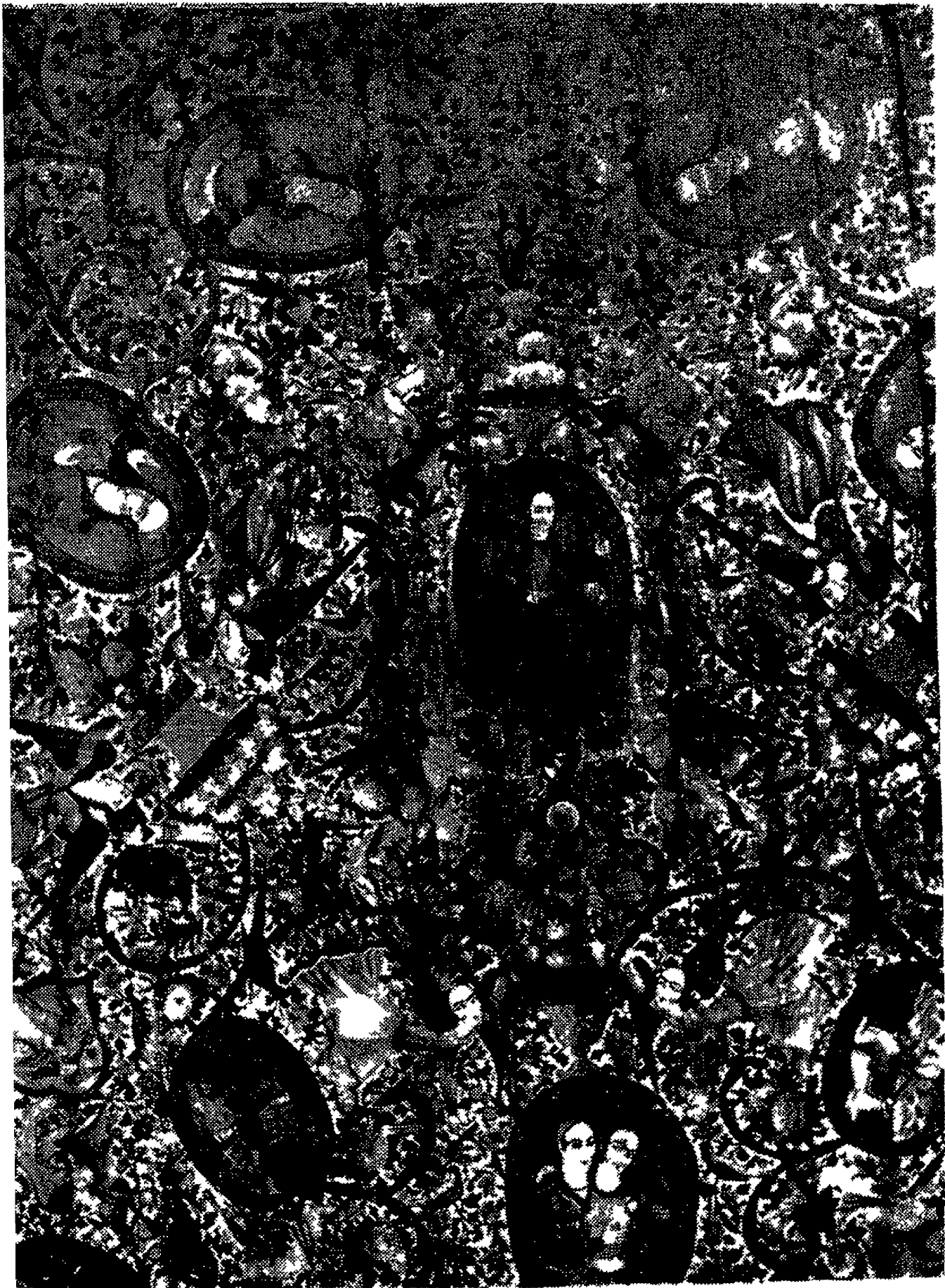
عکس شماره ۱۳۰ - نمونای از سموها و کج رنهای منزل سردار در شهر رفس

عکس شماره ۱۳۱ - یکی از سر محاربه‌های اطاق ردگ ممرل سردار در شهر دشت

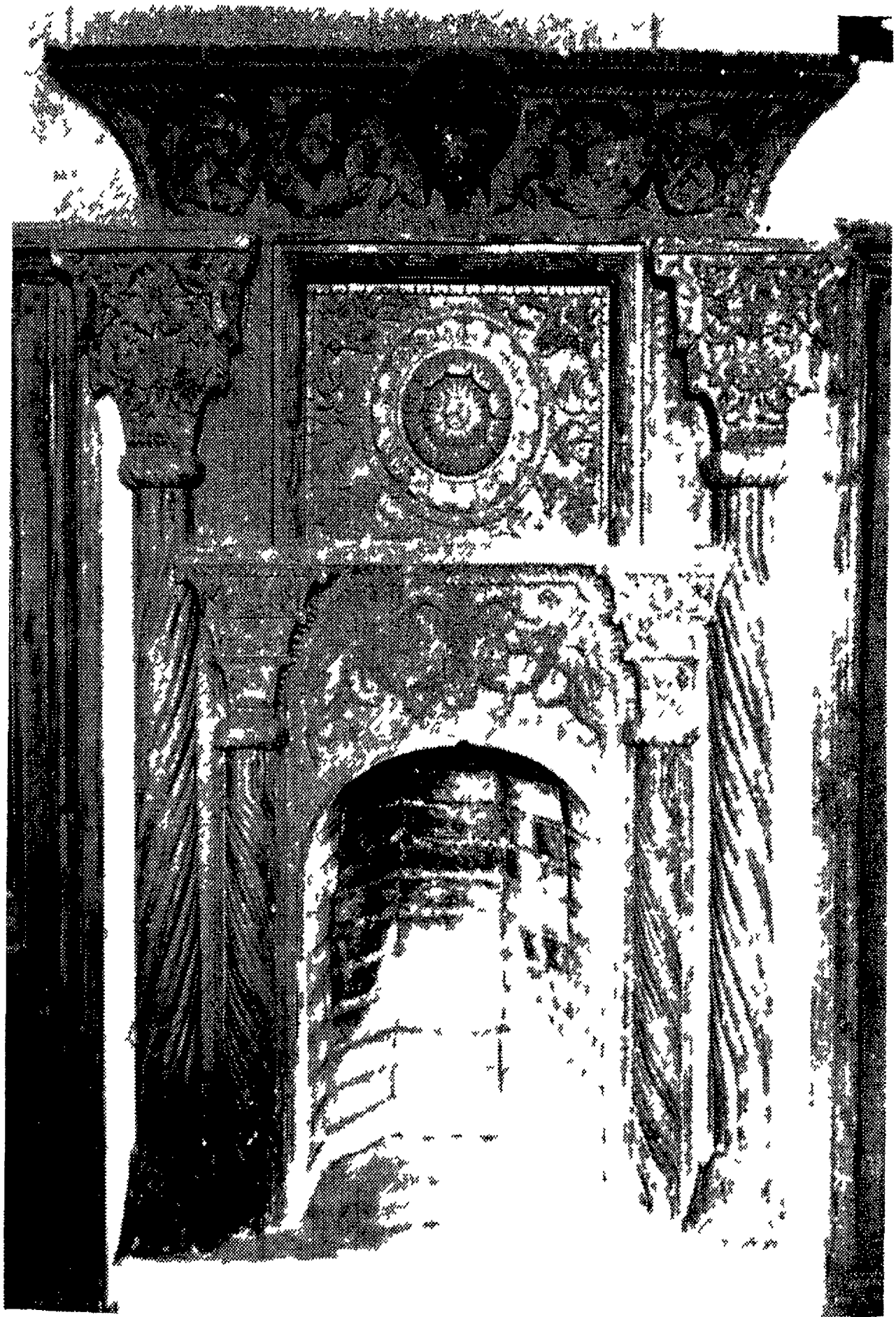
عکس شماره ۱۳۲ - کج ری دو طرف روها و مهرس کاری الای آدها در طالار در حب حوای
میرل سردار دسهر رست

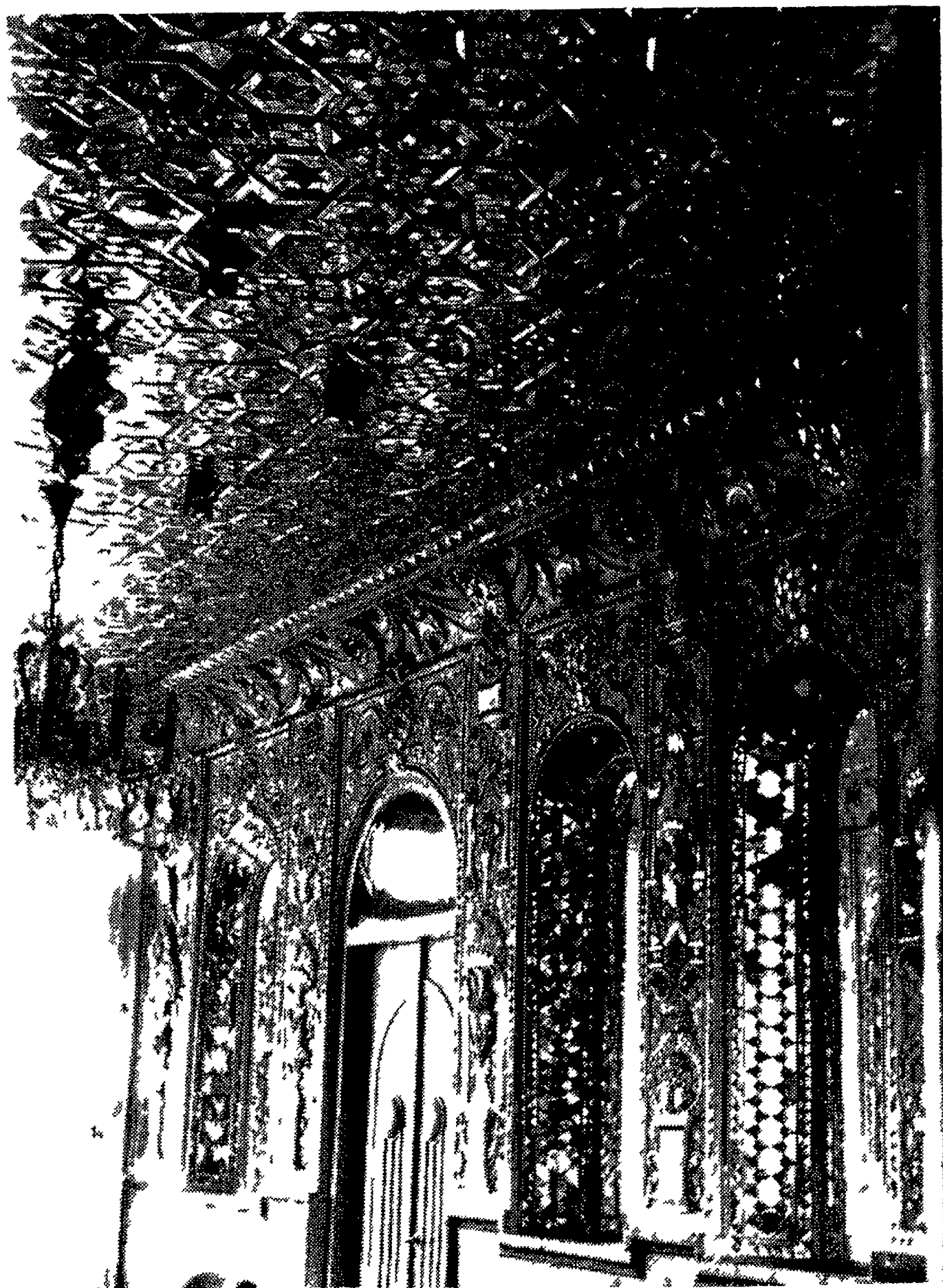
عکس شماره ۱۳۳ - نقاشی سقف بالار دو بهج حوایی منزل سردار در شهر سب

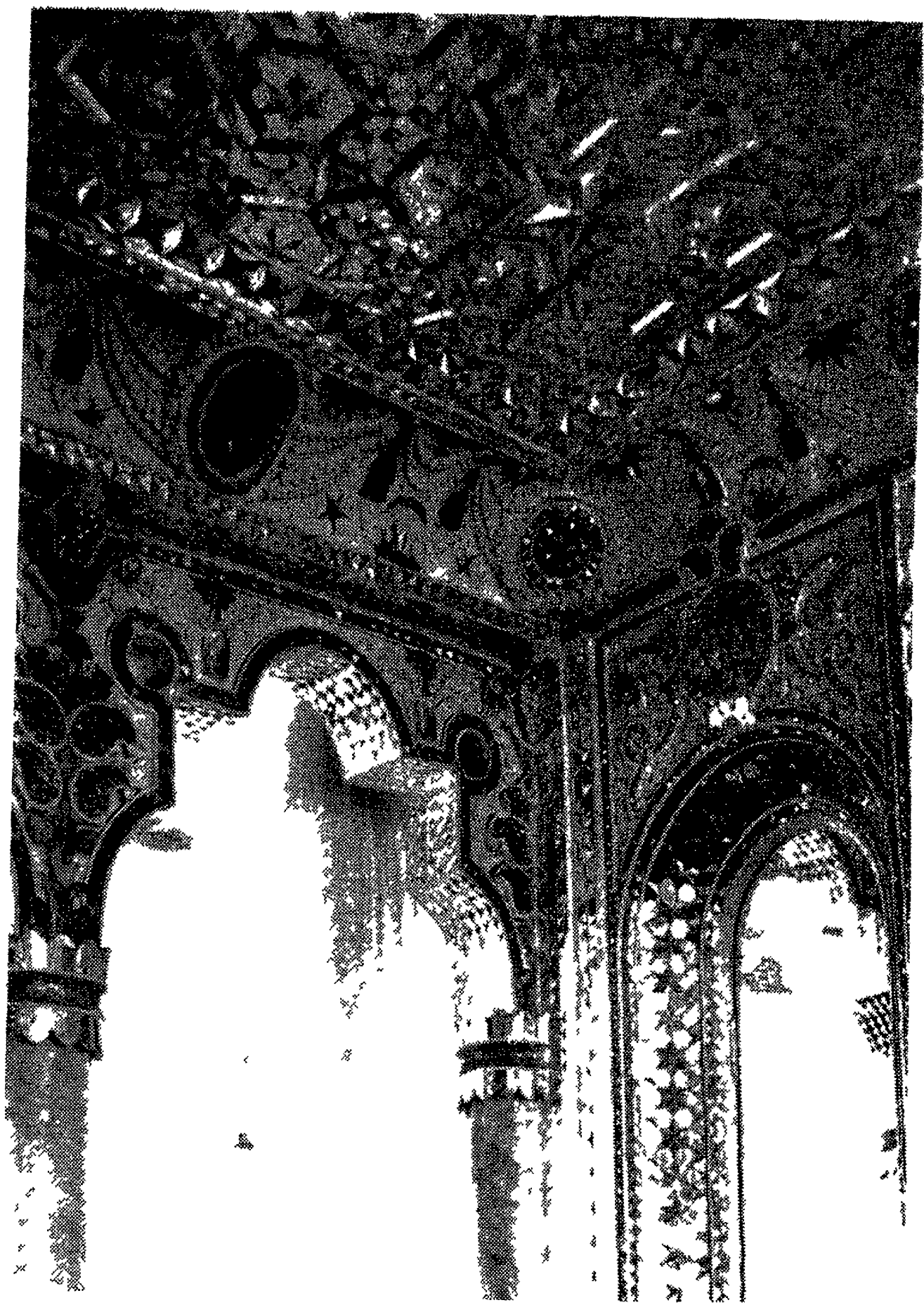
عکس سما ۱۳۰ - یکی از درهای نالارده بحجواهی اندونزیا سردار دسهر است

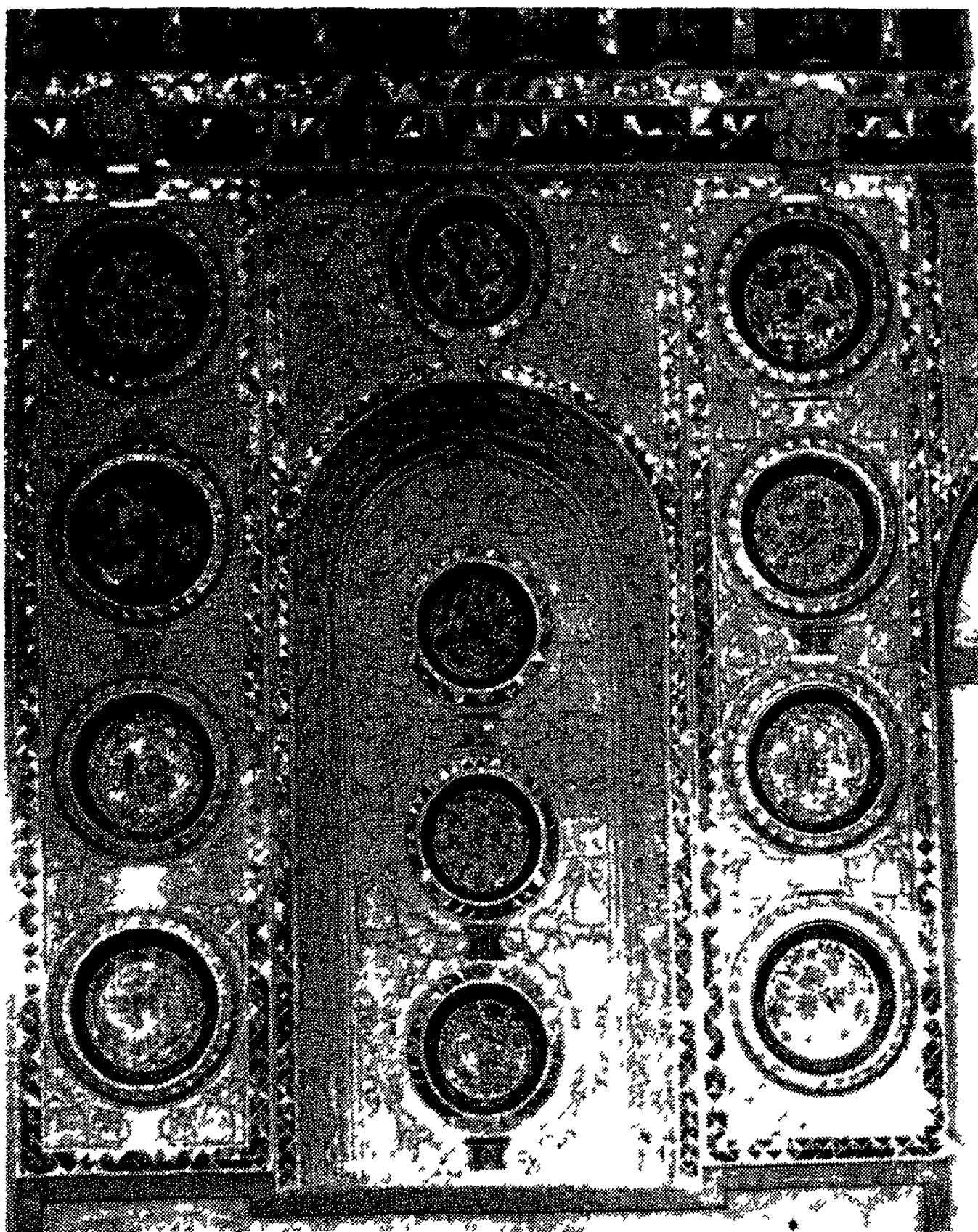
عکس شماره ۱۳۵- گ- ری سر جای الار دو بح حوای در اندرون ممرل سردار در سپهر دست

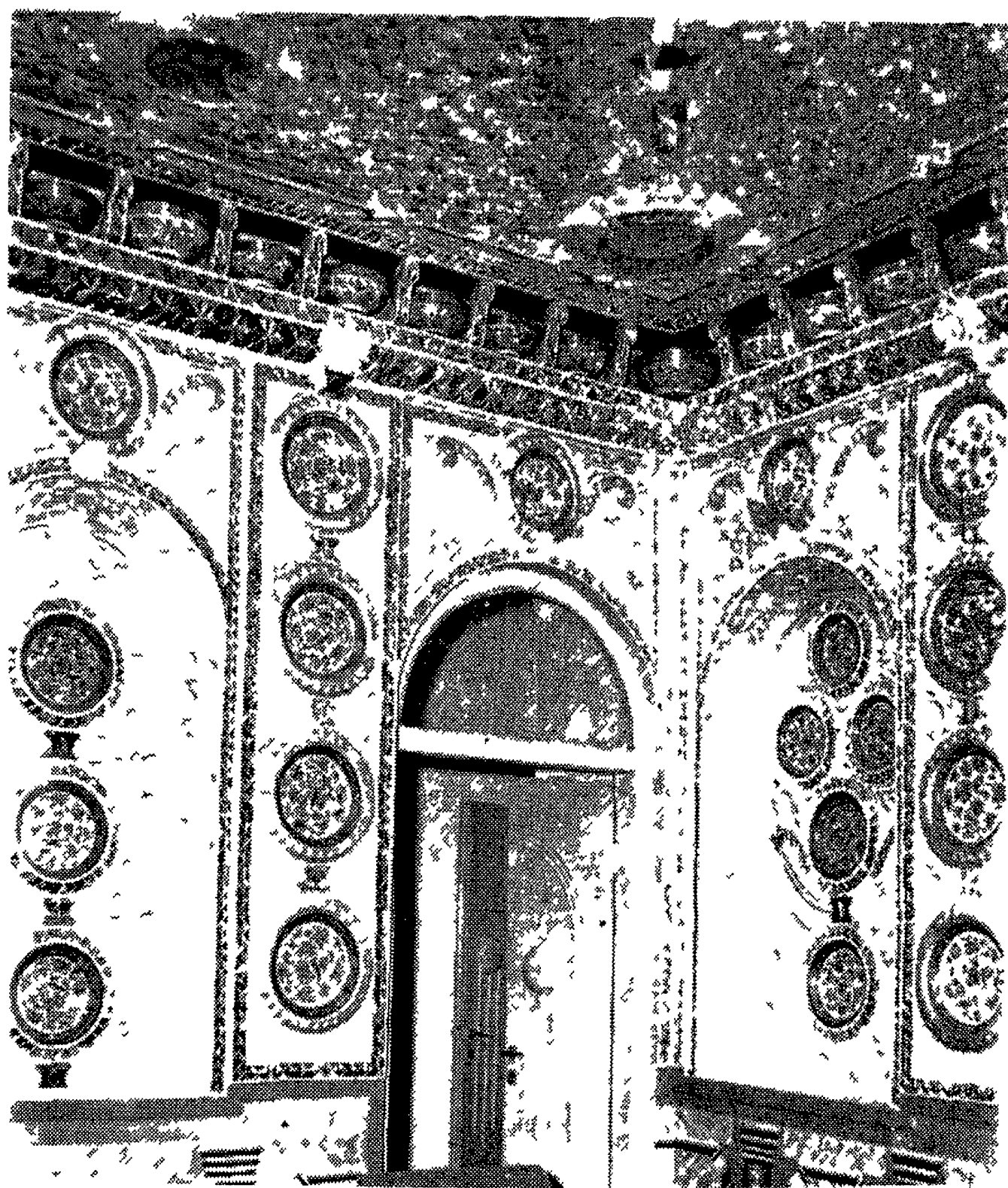
عکس سما ۱۳۶ - دوا لاق الا آینه درمیرل حاجی میر احمد ا رسمی د س رس

عکاس سما ۱۳۷ - قسمتی از نالار آئینه در مرل حاجی میرزا احمد ابرسمی در شهر رسب

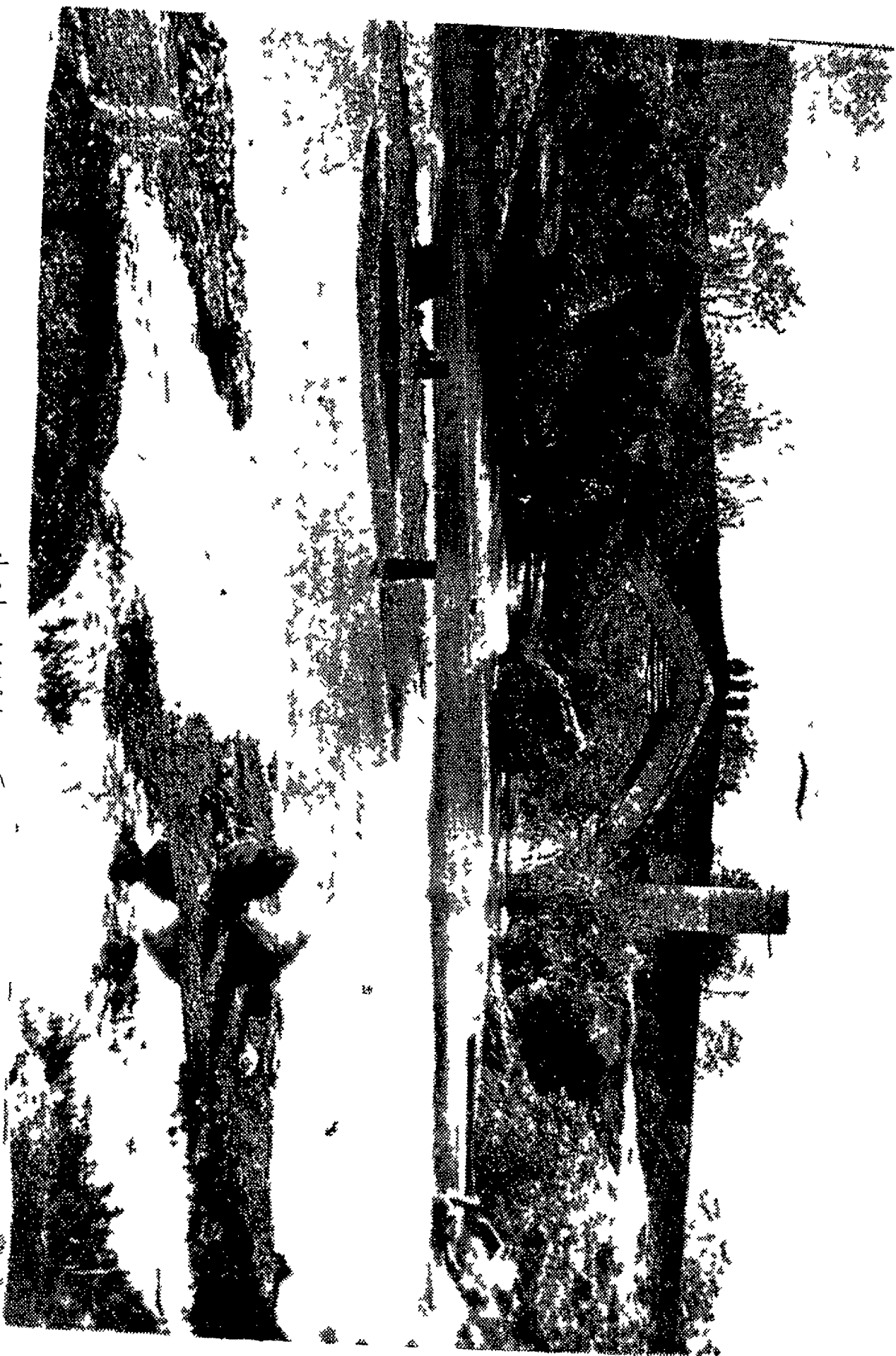
عکس شماره ۱۳۸ - دیوار بالا رحمتی خانہ در منزل حاجی میرزا احمد ارسیمی در سہر رسہ

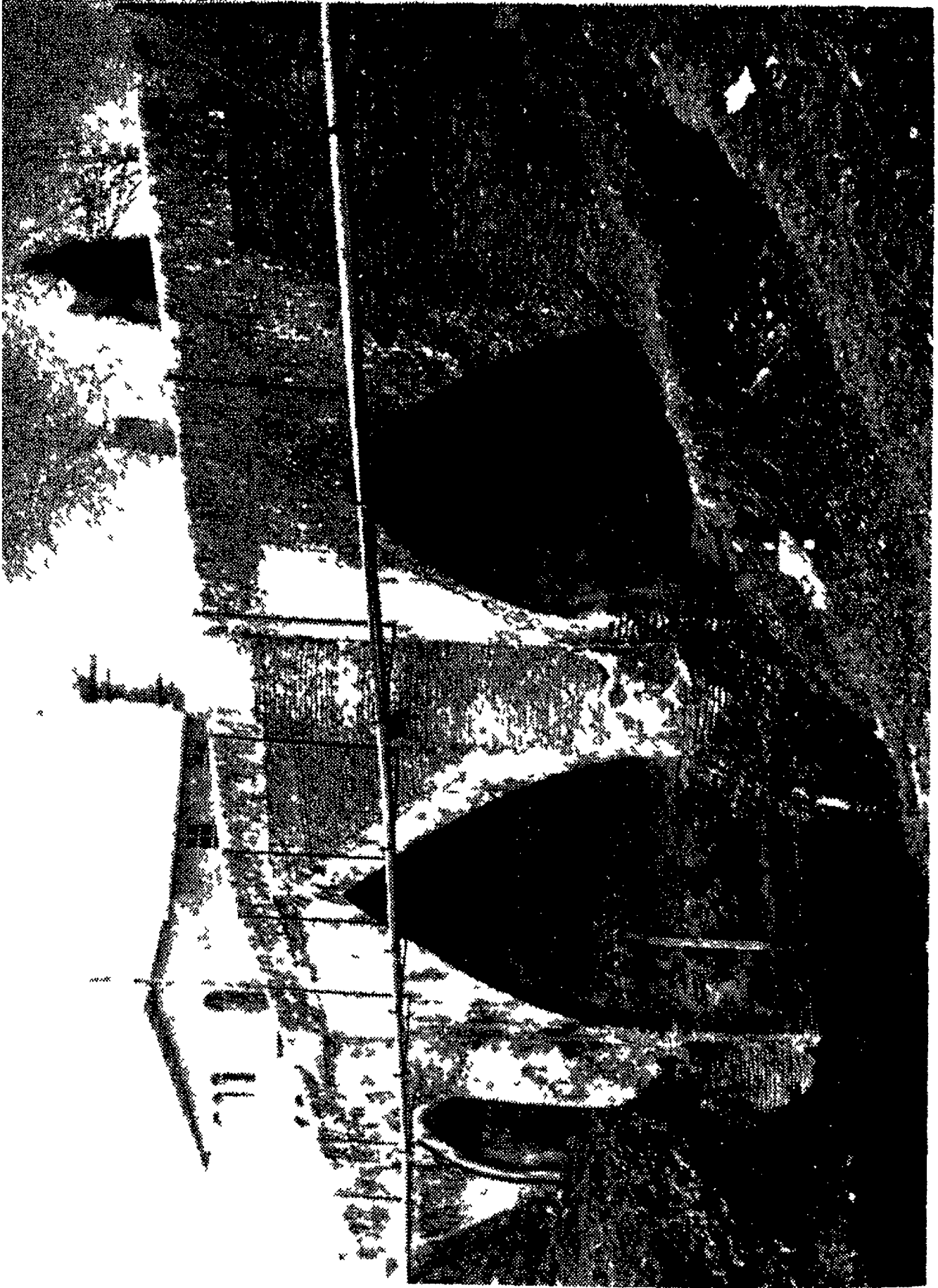
عکس شمار ۱۳۹ - گیلوئی طاق نالار حسنی خانه در مه ل حاجی میرزا احمد ا رسمی در
سهر رس

عکس شماره ۱۴۰ - کلاسه فرنگی ناعسر دارمحمسم که عملا جا به فر امدار رس است

عکس شماره ۱۴۱۵ - پل عراق
عکس شماره ۱۵۹۱۰ - کما جخانه کوری دا - گاه بران که ۱ - آاموم امیرالدین شاه در کما جخانه لطیفی کومه سده است

عکس شمار ۱۴۲ - دلمندو ۴ سورا ۴ سب ردک ۴ سوزب

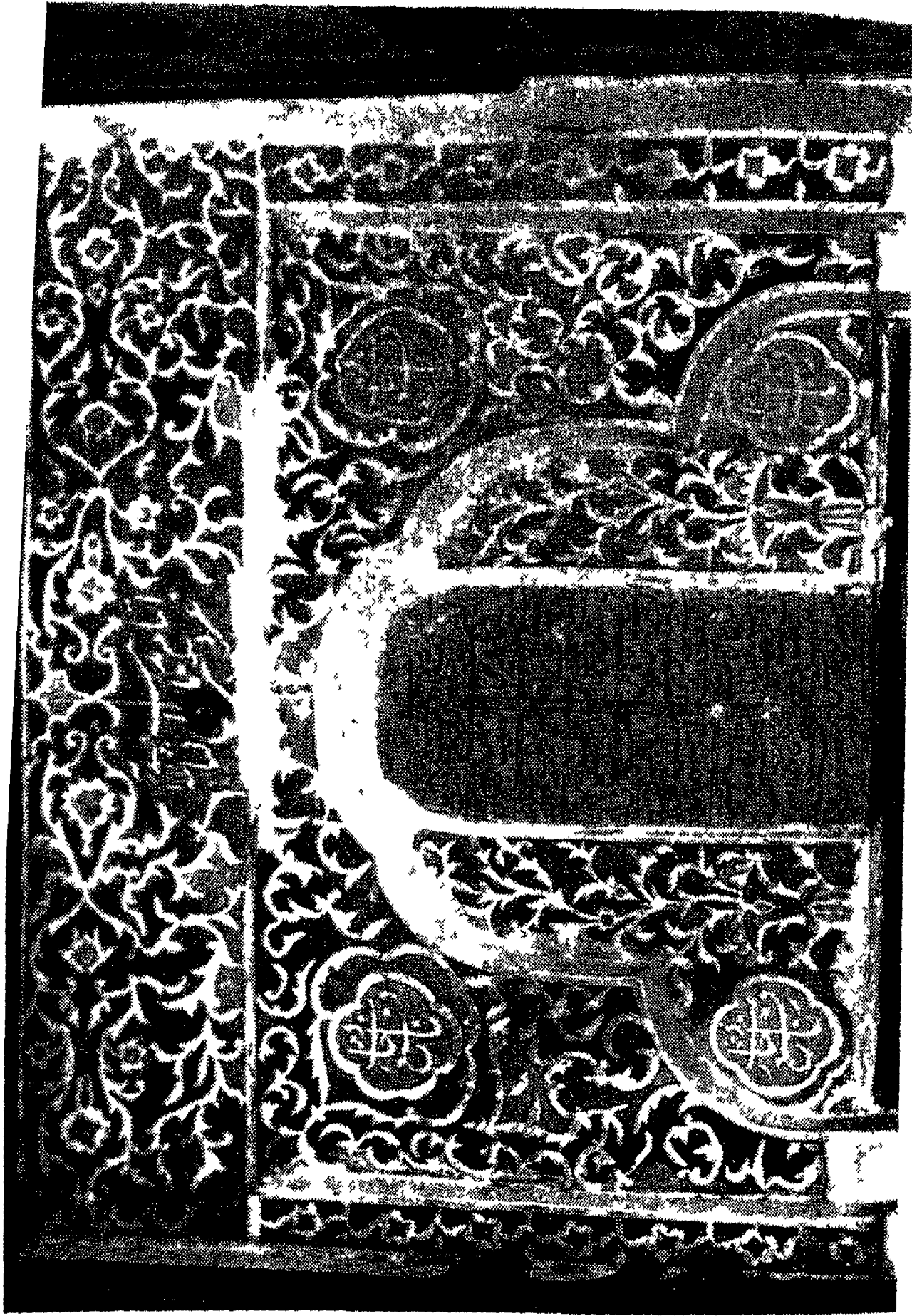
عکس شماره ۱۴۳ - بل لمسارندان د را جمعه ارار ۵ سپر دست

عکس شماره ۱۴۴ - گلنسه مسجدکاسه فوسان در سبز دست

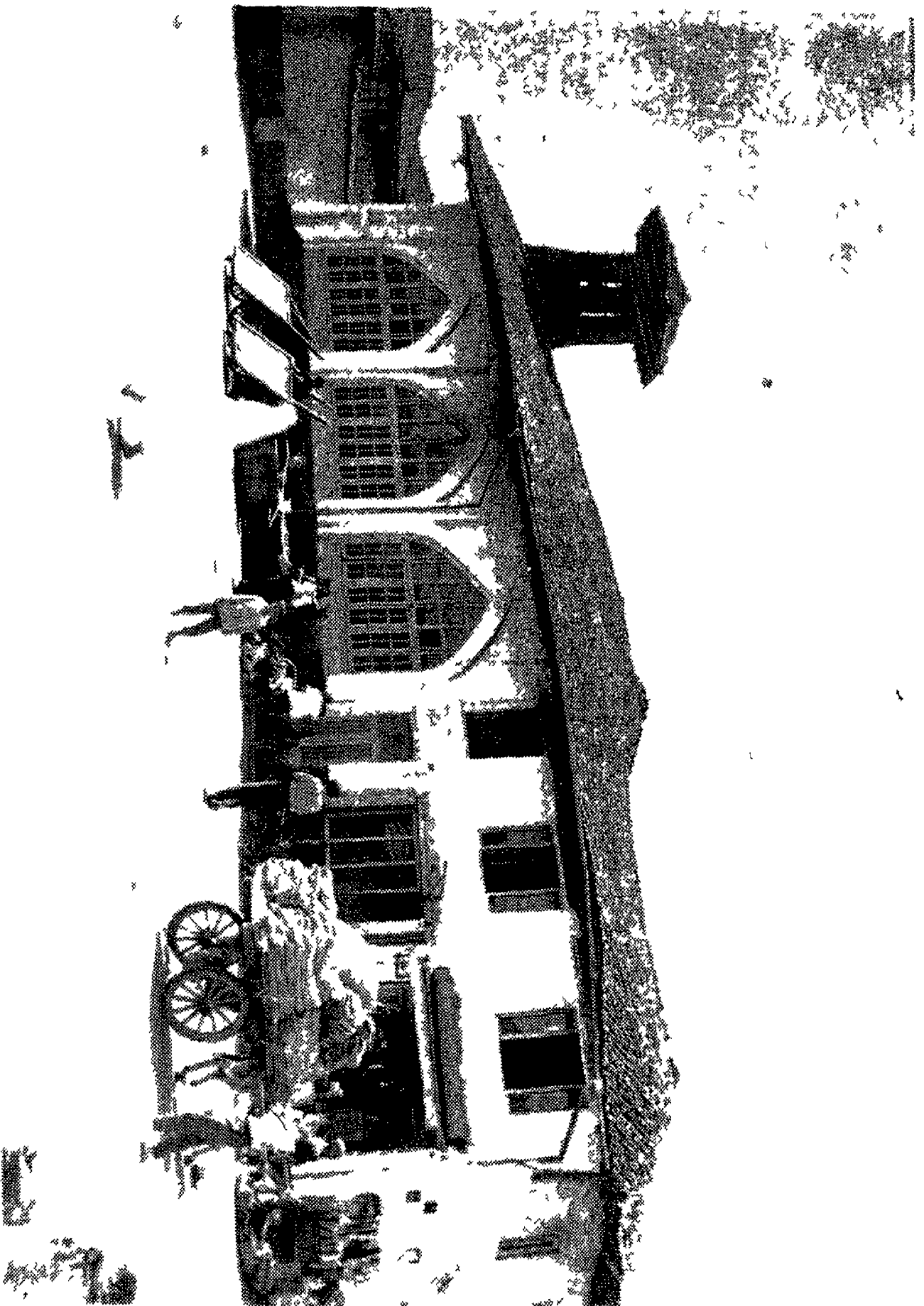

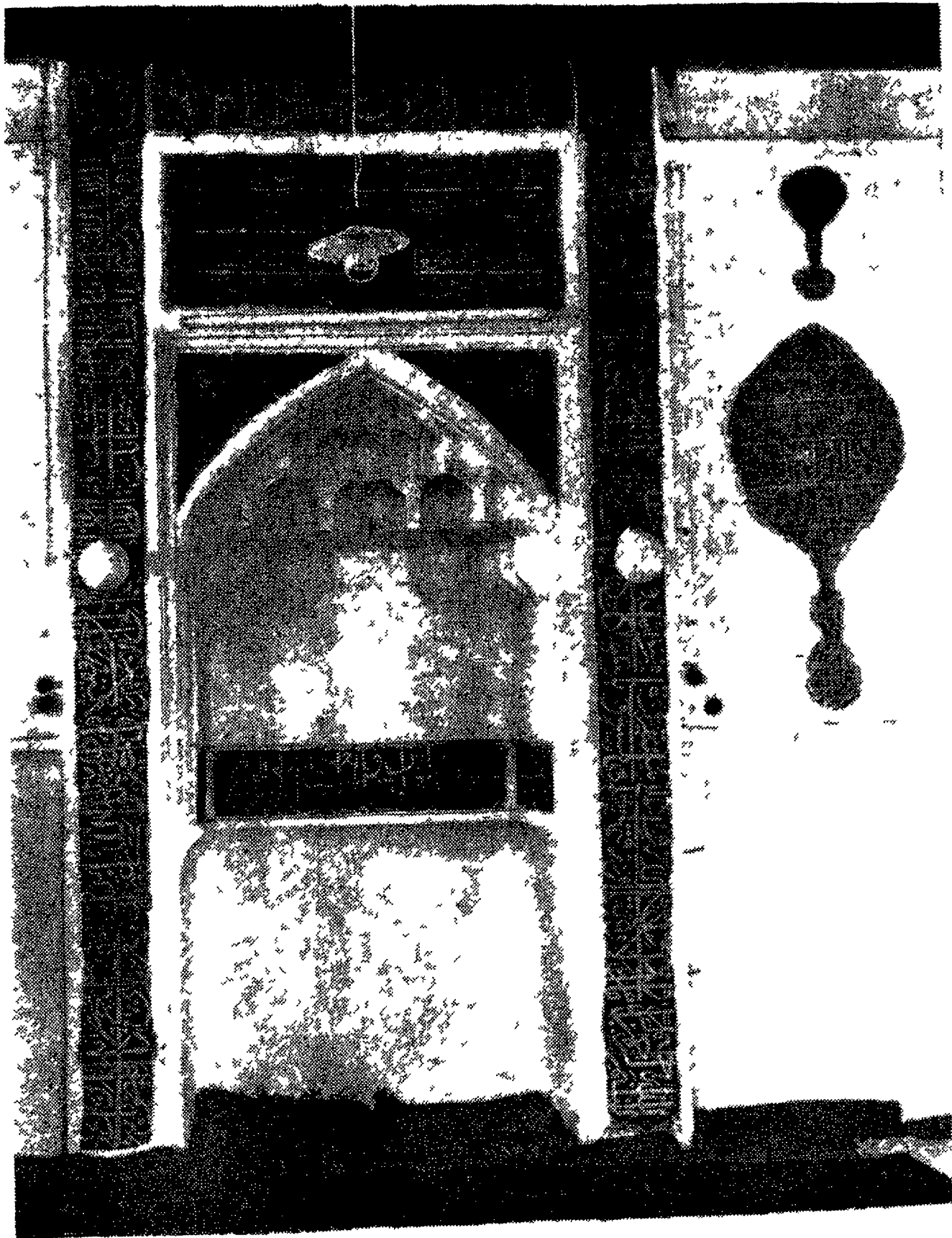
عکس شماره ۱۵۰ - مایه از همه آواسند و حلال و معروف و همه آواسن در محله آواسن ای شهر رست

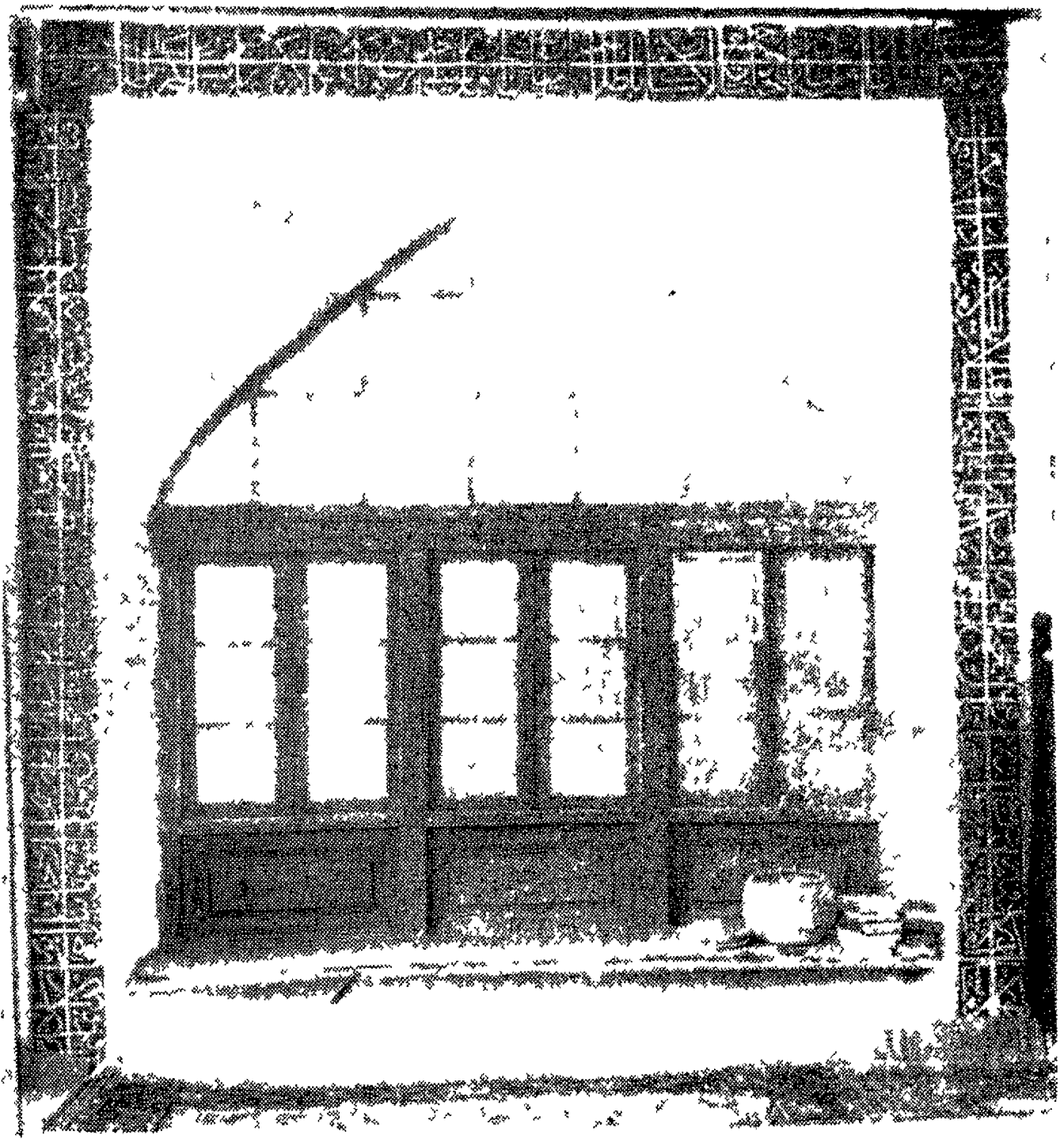
عکس شماره ۱۴۶ - کتبه ای مدخل مدرسه نابالصدر معروف به مدرسه حنجره در بازار روستای کسبان وردک ممدار که خاکه -

عکس شماره ۱۴۷ - مسجد مستوفی یا کلاک در محله اسلوسا در سمرقند

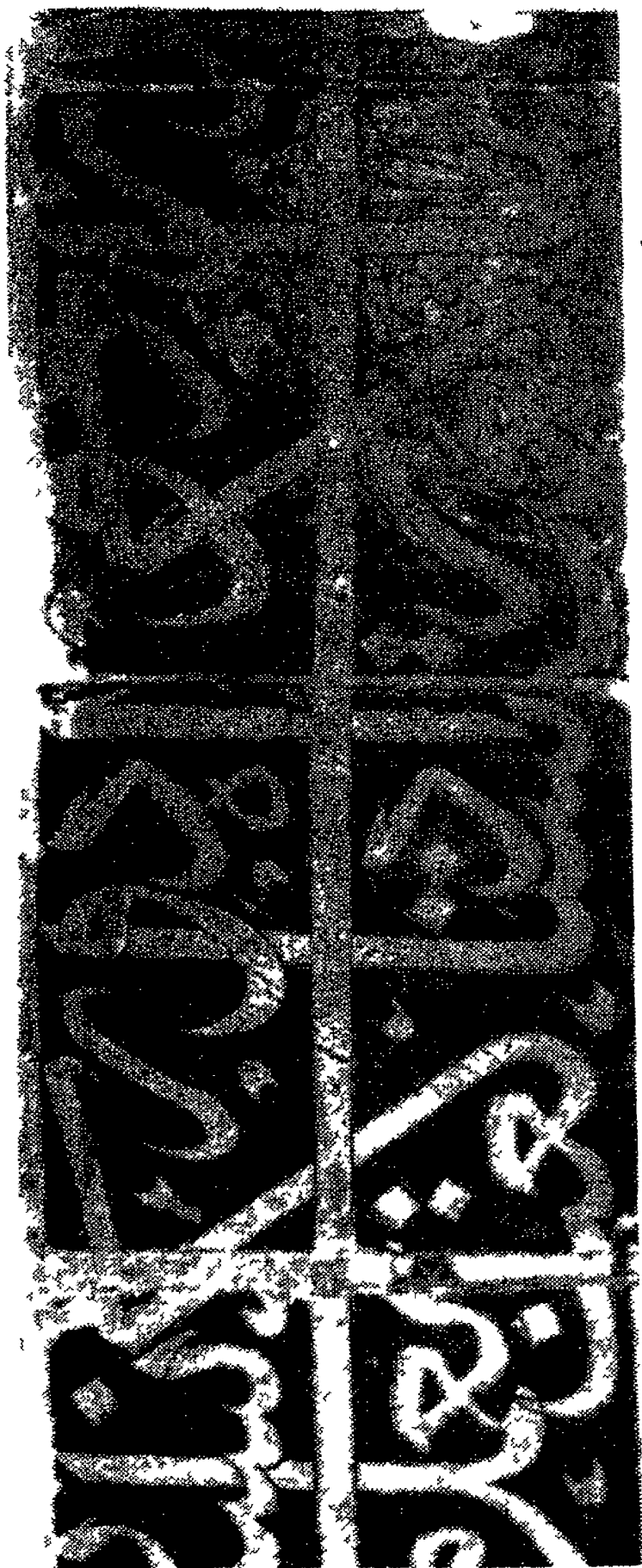

عکس شماره ۱۴۸ - محراب مسجد مسوفی و کاسکاردهای آن در مجله اسما سرا دهر رست

عکس شماره ۱۴۹ - یکی از پنجره‌های مسجد مسوقی اکمنه کاسکاری اطراف آن در محله
اسماد سرای شهر رست

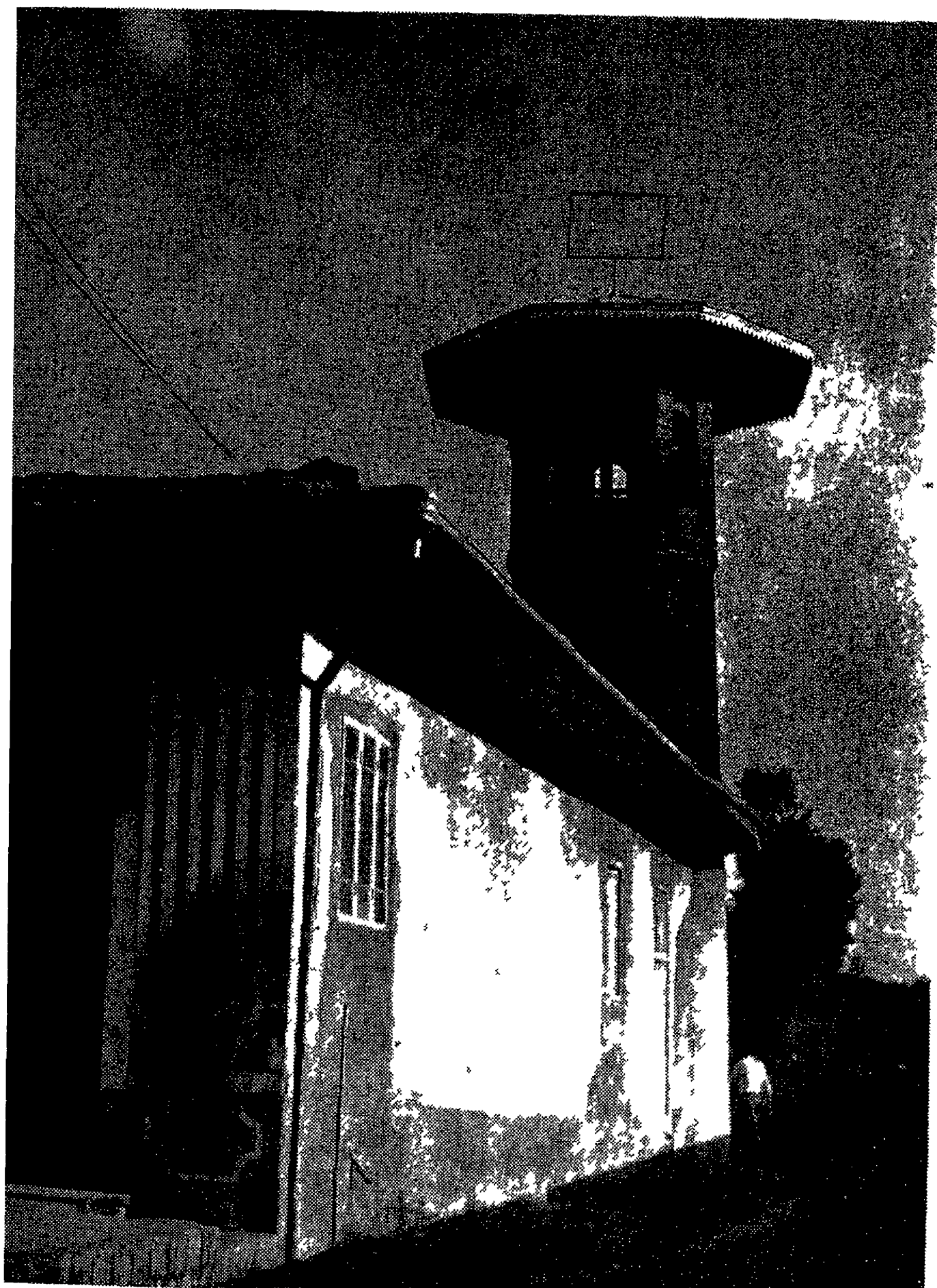
عکس شماره ۱۵۰ - موهای از حط کسبه های مسجد مسوفی در محله اسنادسرای شهر رفس

تصویر شماره ۱۵۱ - گلدسته مسجد مسیوی در محله اسنادسرا در راه بازار کن

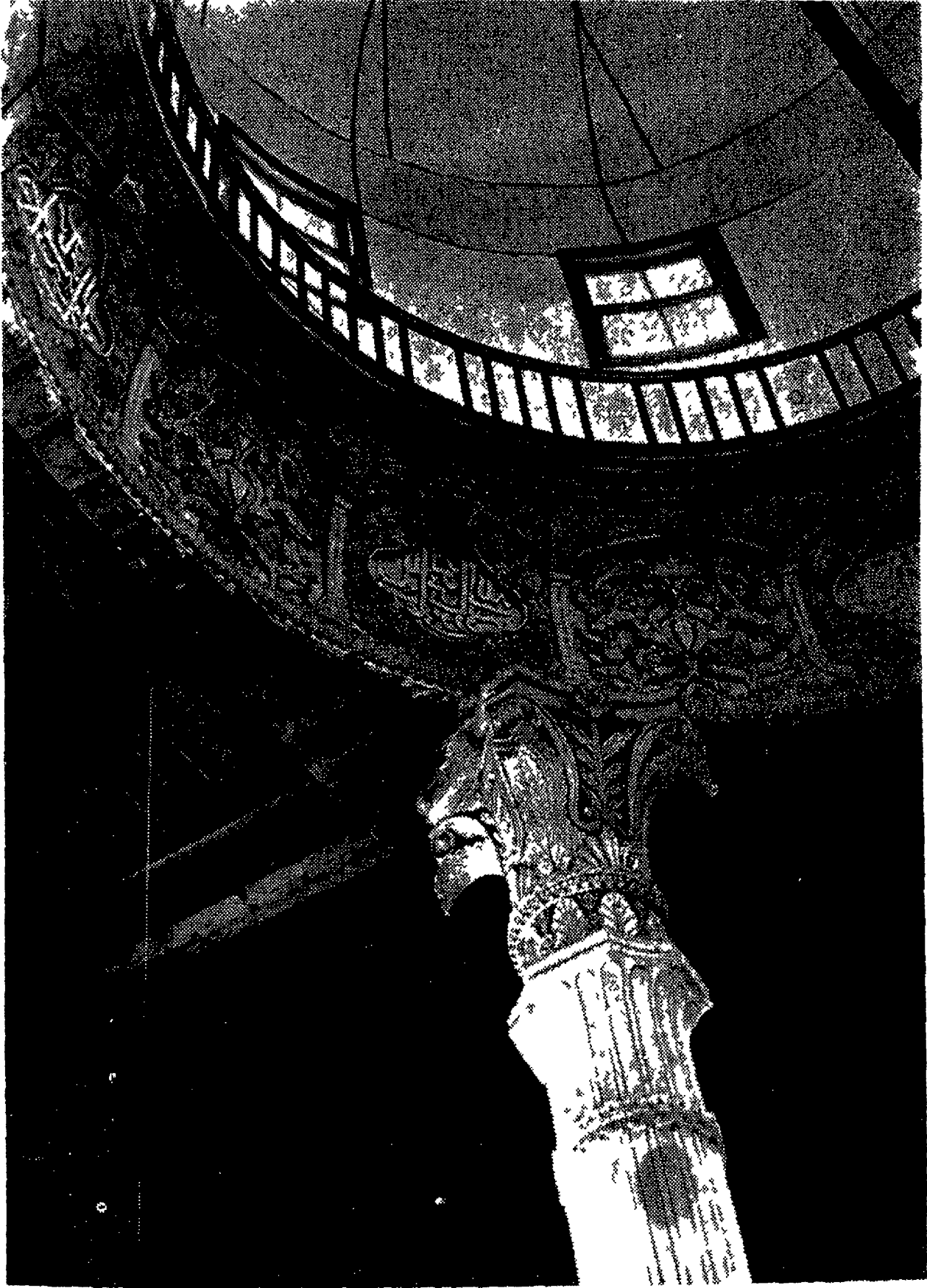
عکس سماه ۱۵۲ - نمای عمومی چاهخانه آقا مرطامالدین در محله چاهخانه شهر رست

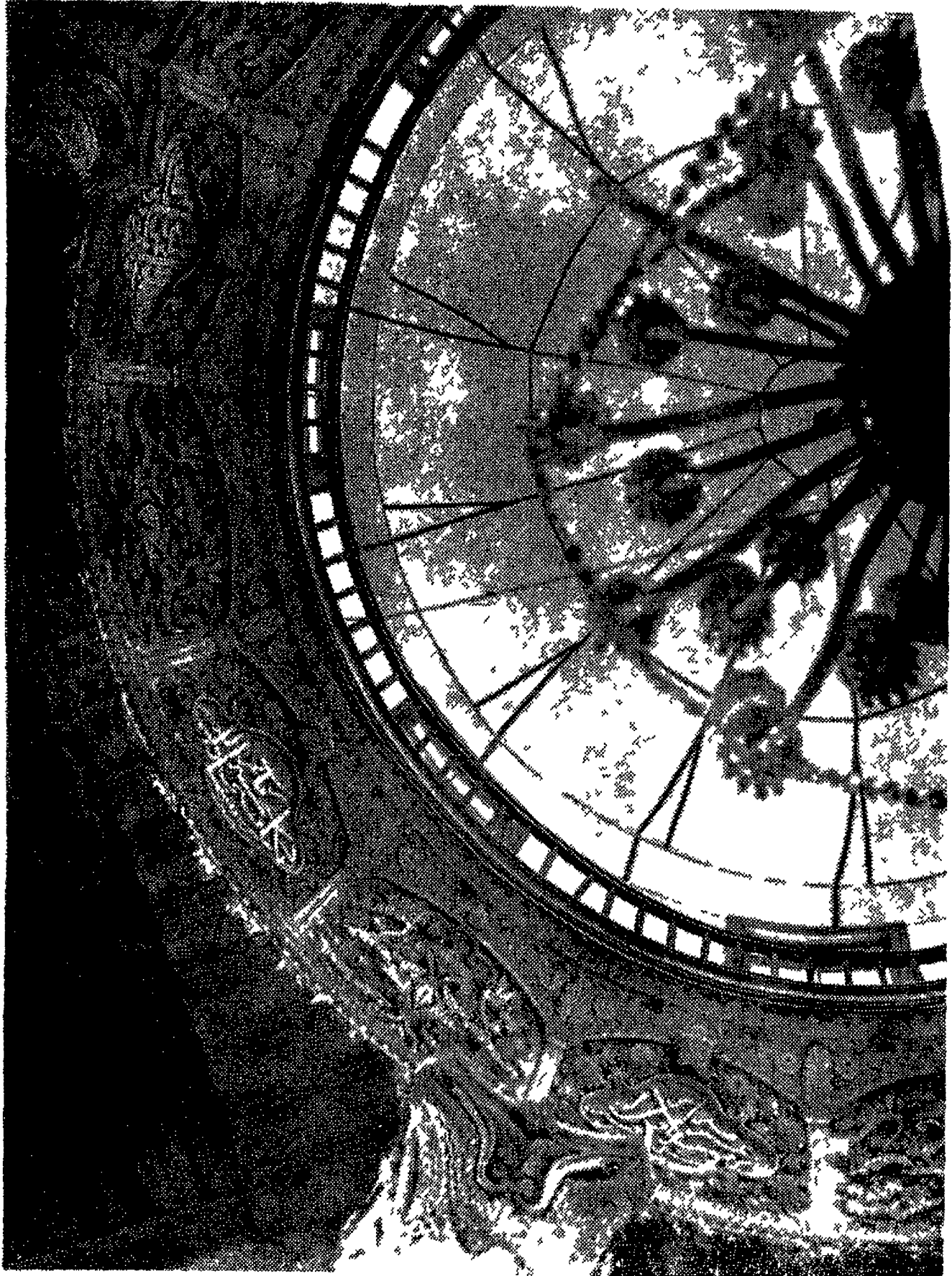
عکس شماره ۱۵۳ - کادسمة حله خانه آفا منر نظام الدین در محله حله خانه شهر رست^۲

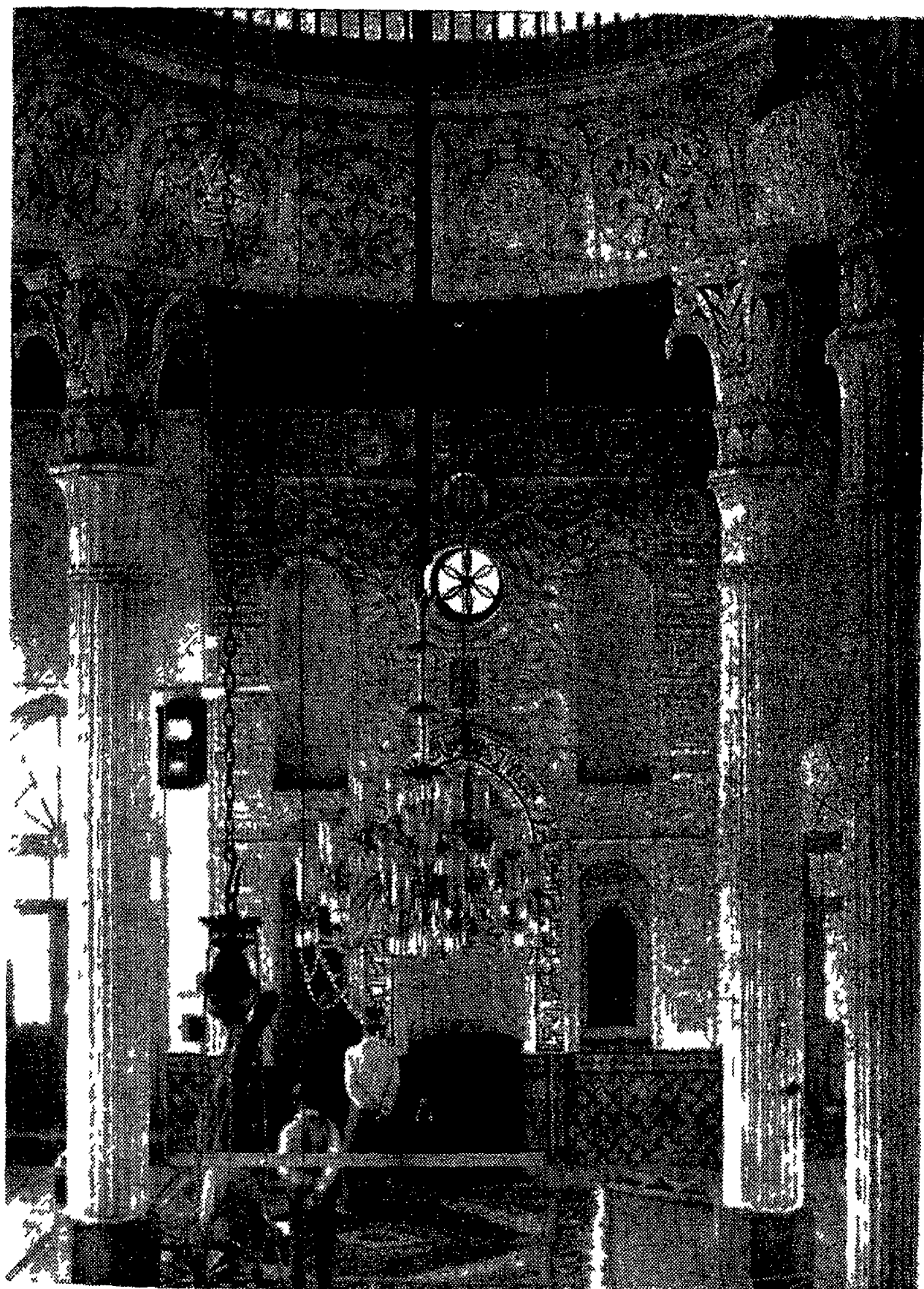
عکس شماره ۱۵۴ - نمای عمومی مسجد حاجی صمدحاجل در محله اور آاد سهر ریب

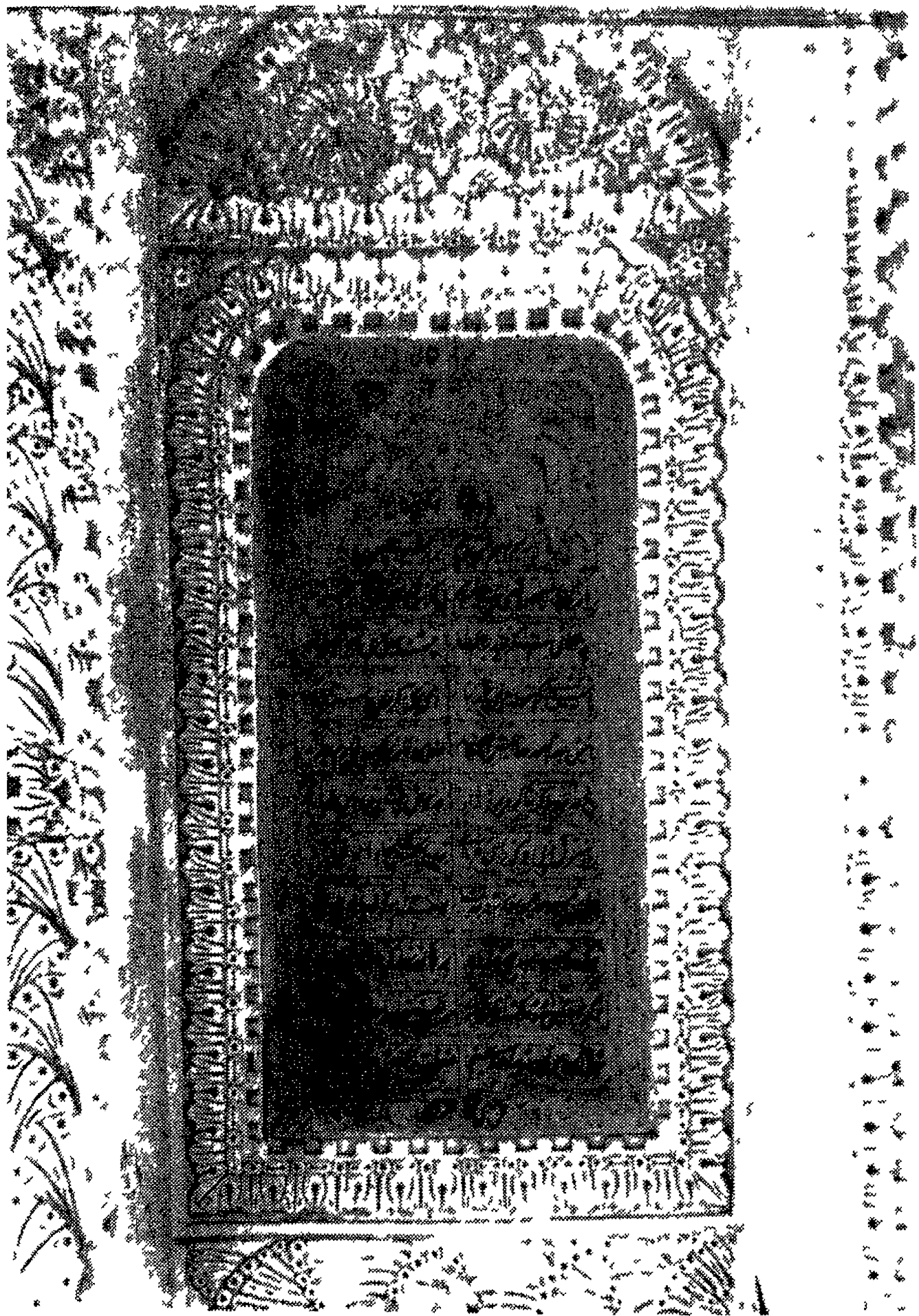
عکس شماره ۱۵۵ - کجبری داخل گنبد مسجد صمدخان در محله اور آباد شهر رست

عکس شماره ۱۵۶ - نمای داخلی گنبد مسجد حاجی صمدخان در محله نافرآباد سهروردت

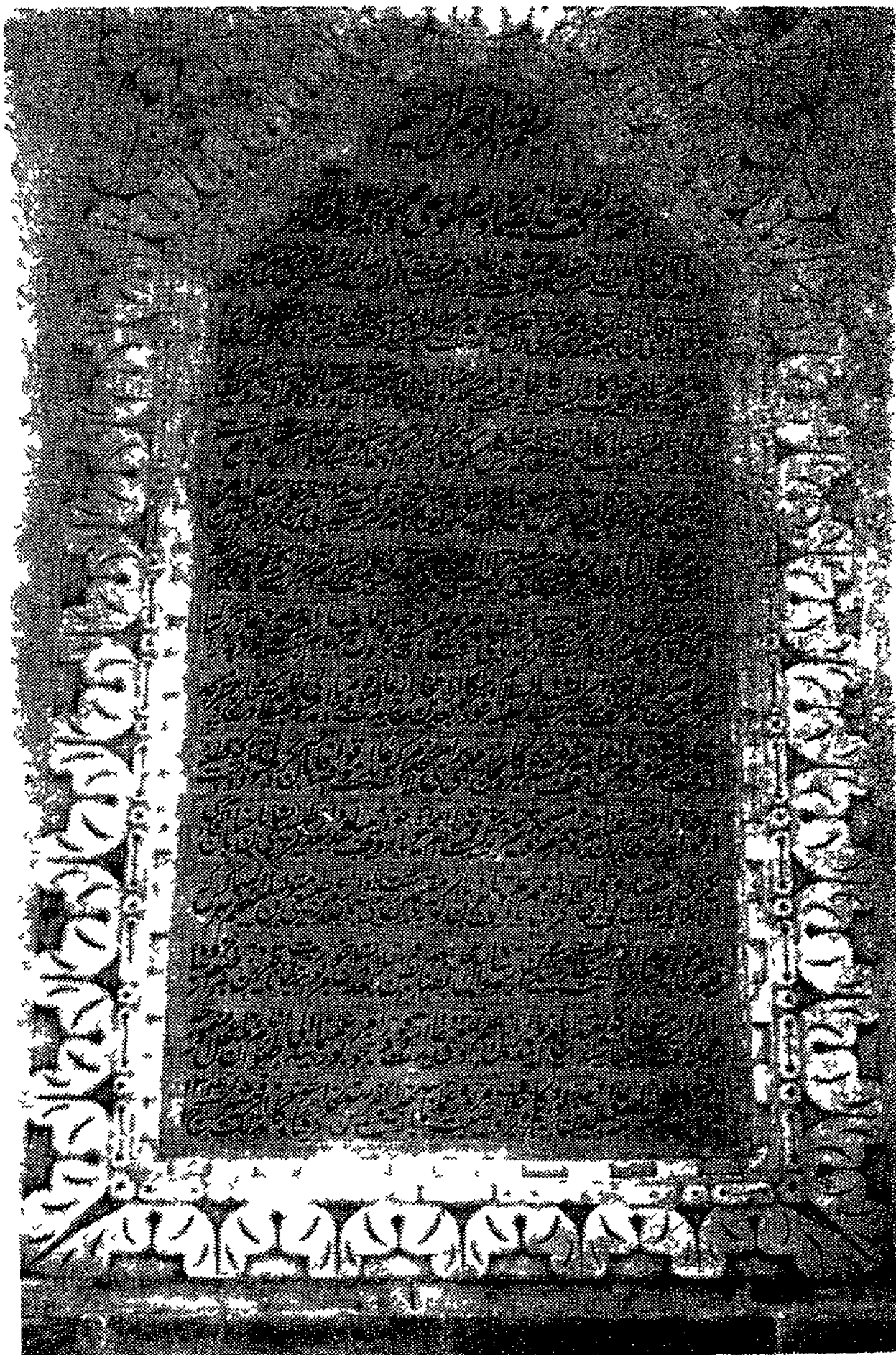

عکس شماره ۱۵۷ - محراب و ستونهای مسجد حاجی صمدخان در محله نافر آباد شهر رست

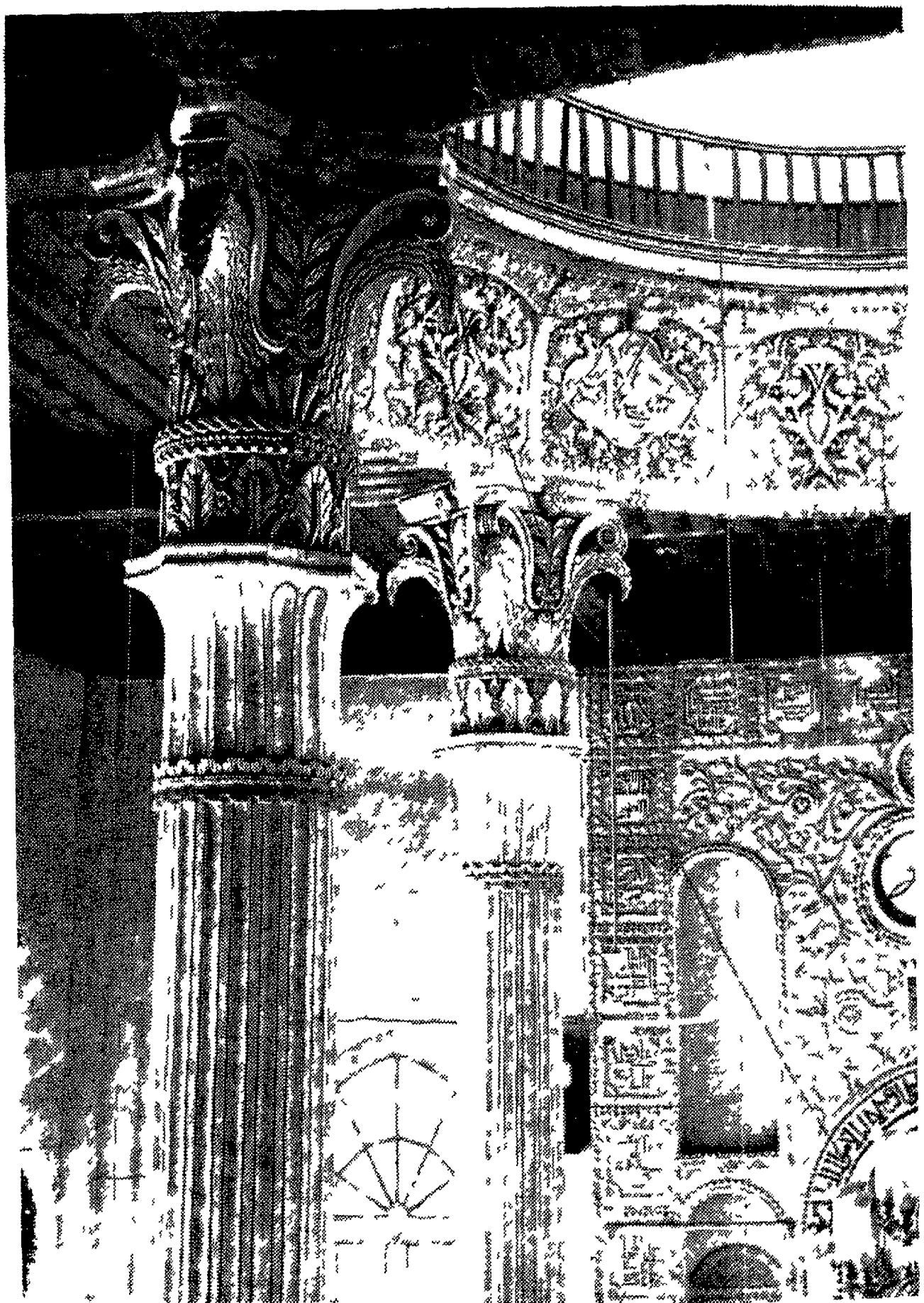

عکس شماره ۱۵۸ - کتیبه سمت چپ مجرای مسجد حاجی صمد خان در محله نافر آباد

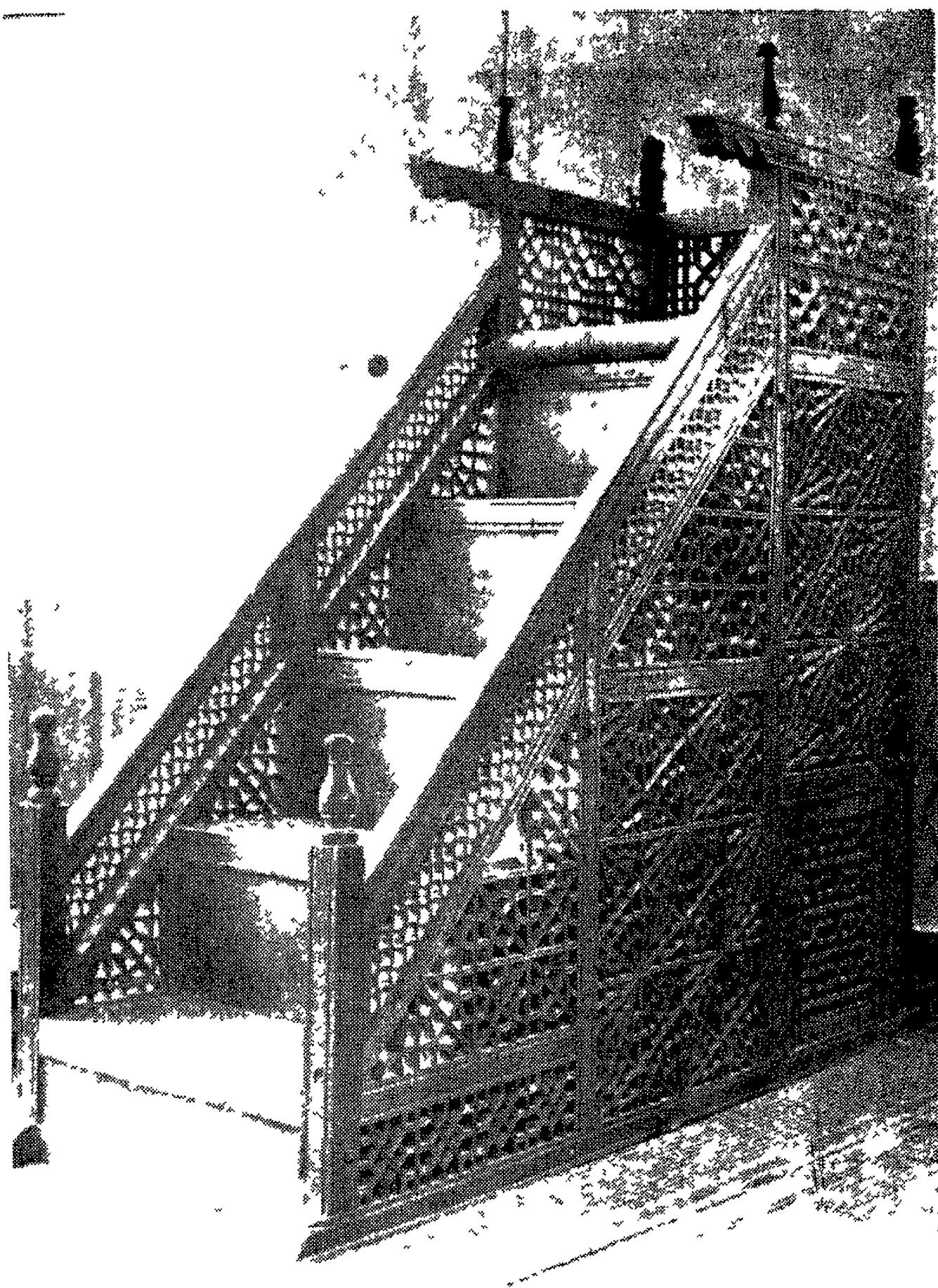
سهر رست

عکس شماره ۱۵۹ - صورتی در میان موقوفات مسجد حاجی صمد خان در سمت راست مسجد
مسجد در محله دافن آباد شهر رست

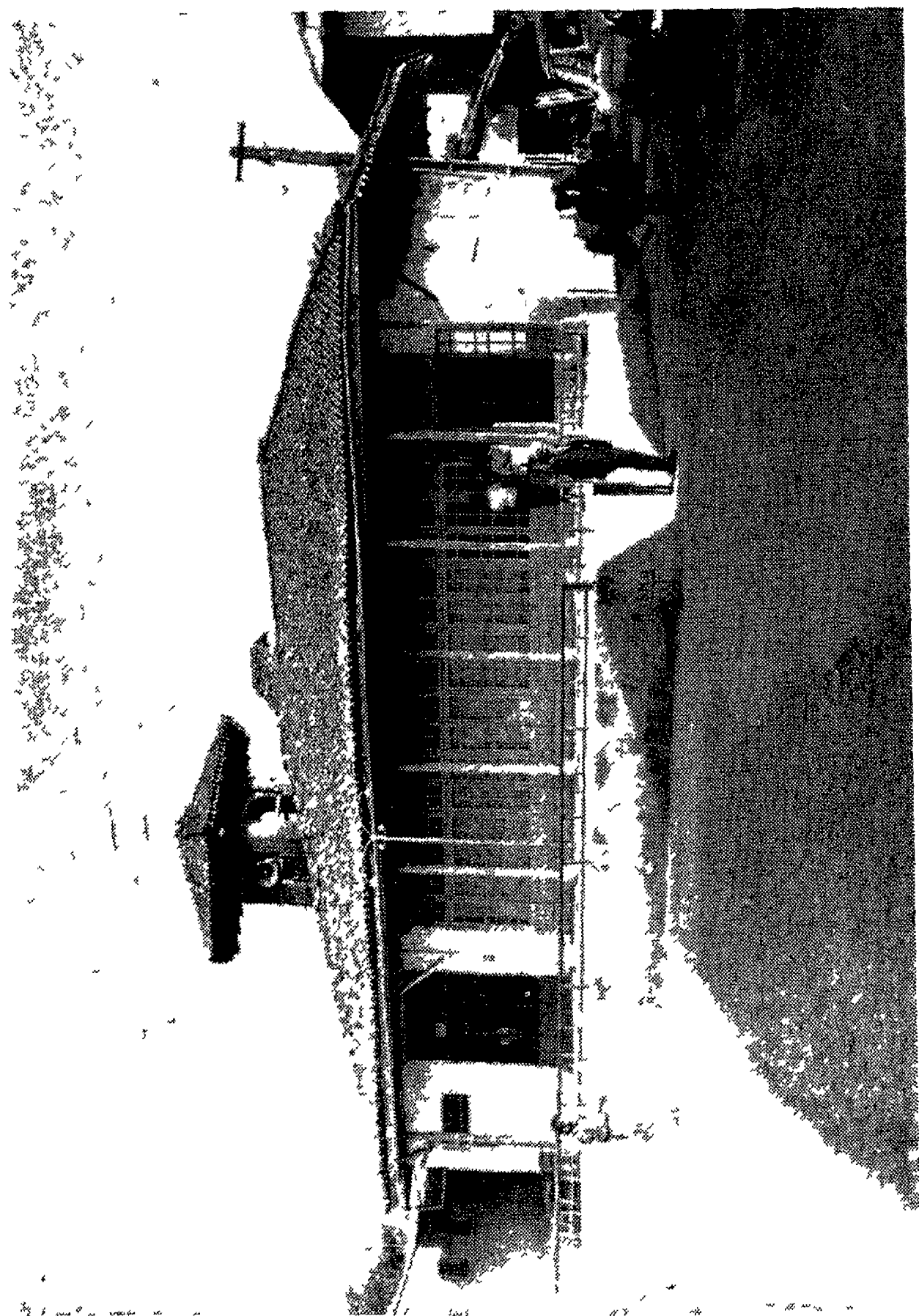

عکس شماره ۱۶۰ - گنج‌بردهای داخل گنبد و سر ستونهای مسجد حاجی صمد خان در محله
ناورآباد در شهر رست

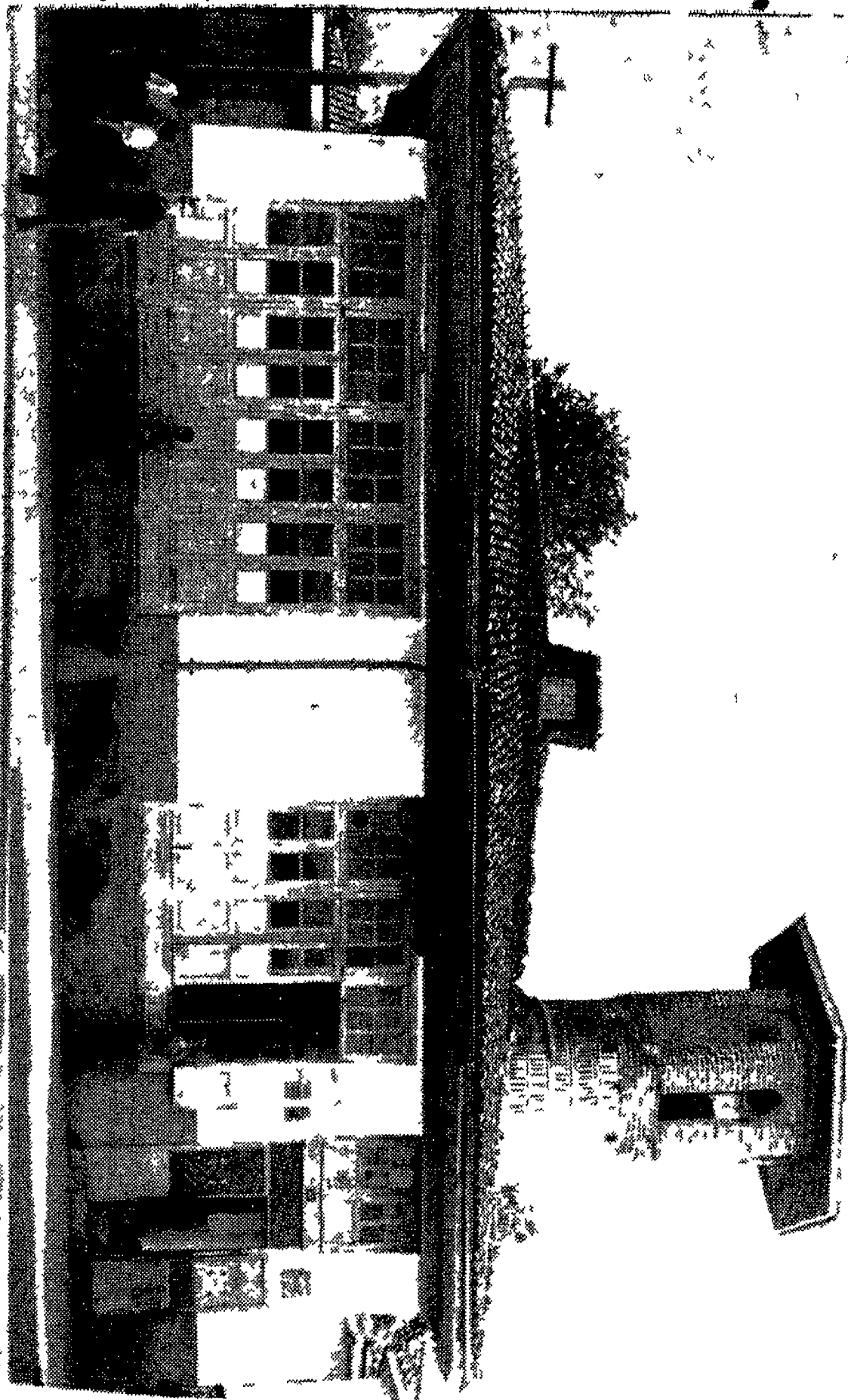

عکس شماره ۱۶۱ - منیر طرف مسنک کاری مسجد حاجی صمد خان در مجاهه نافر آباد

سهر رست

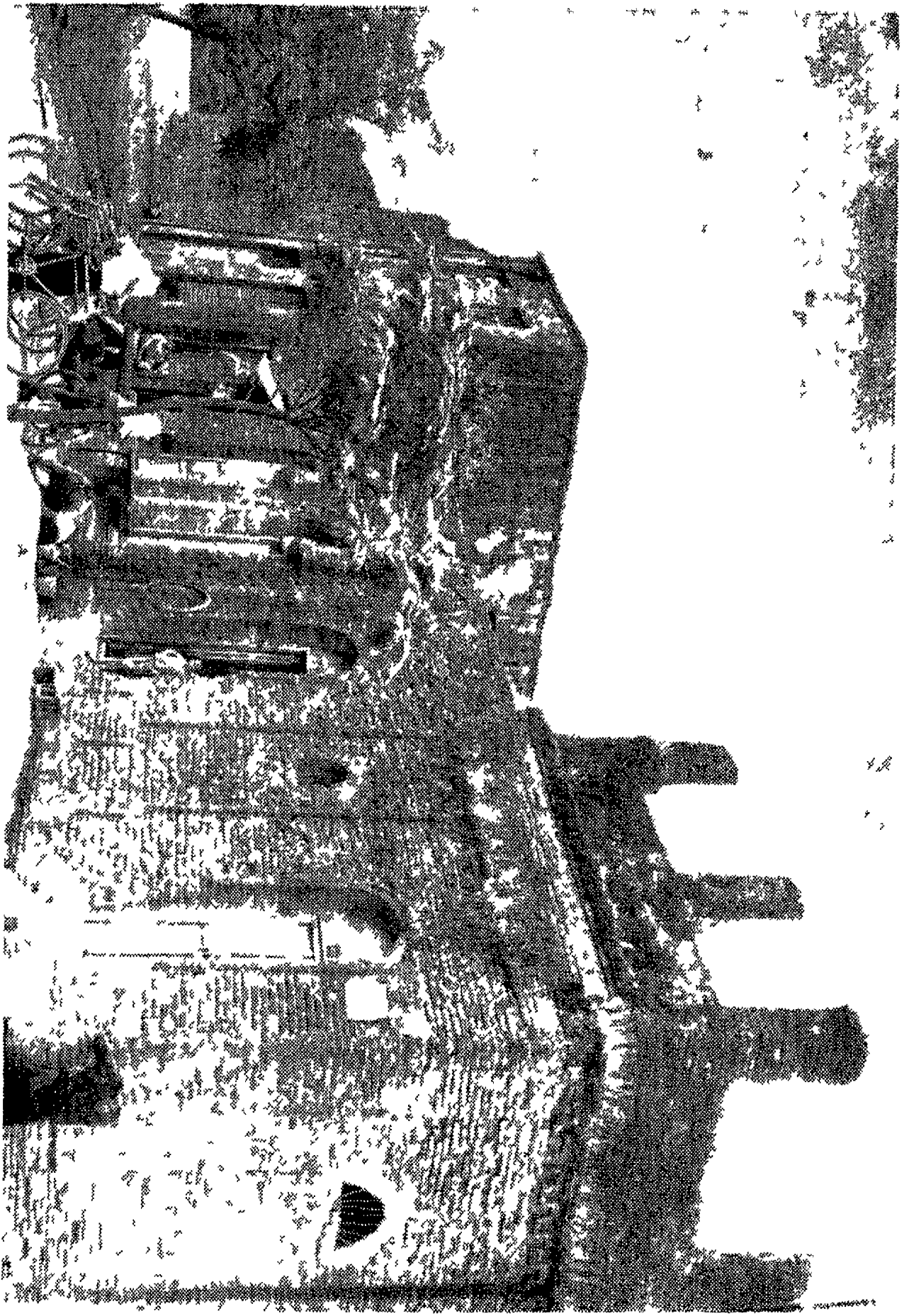

عکس شماره ۱۶۲ - مسجد جهل و حمران در محله حمران شهر رفس

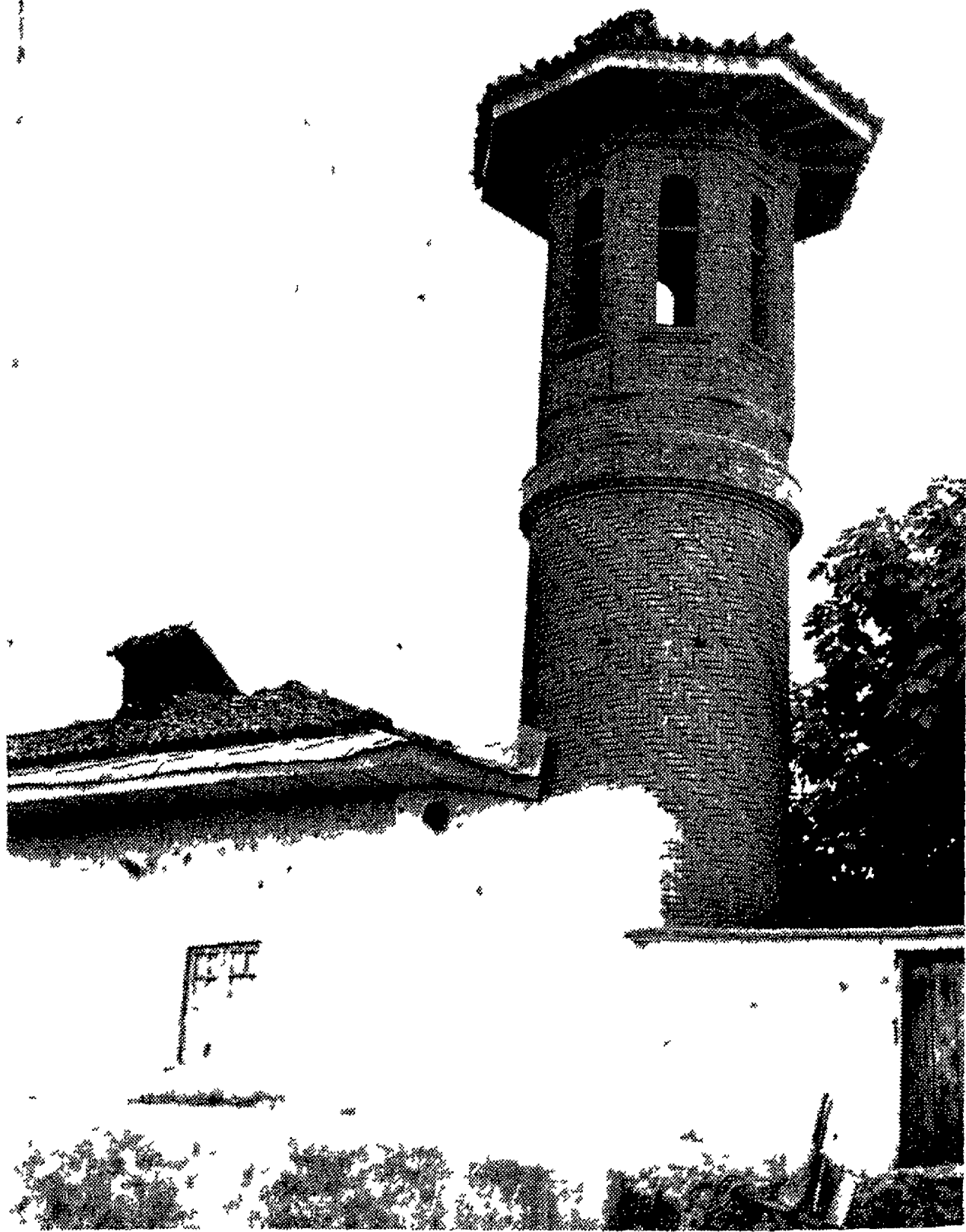

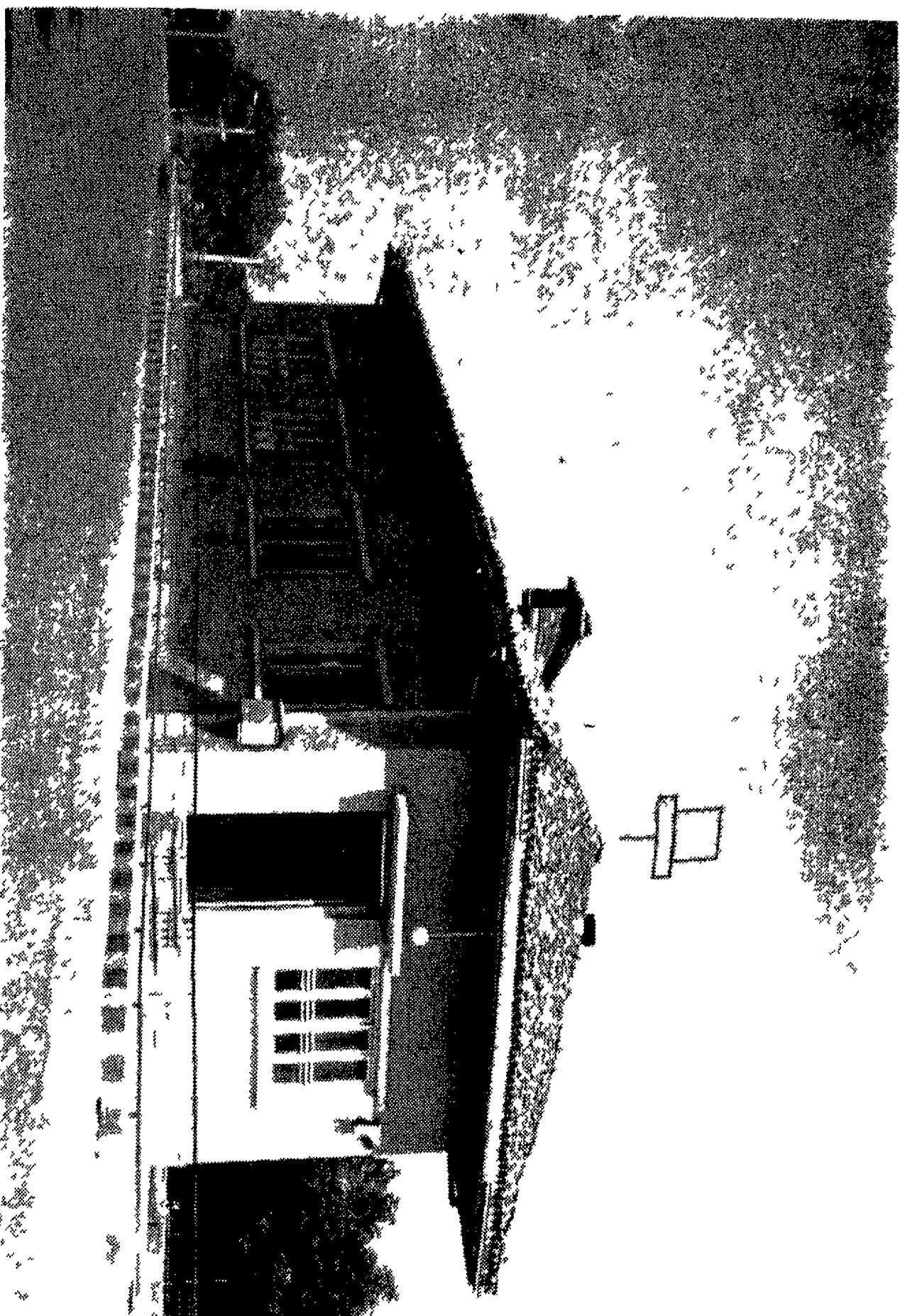
عکس شماره ۱۶۴ - معه سدا والماسم در محله سدا والماسم در شهر رست

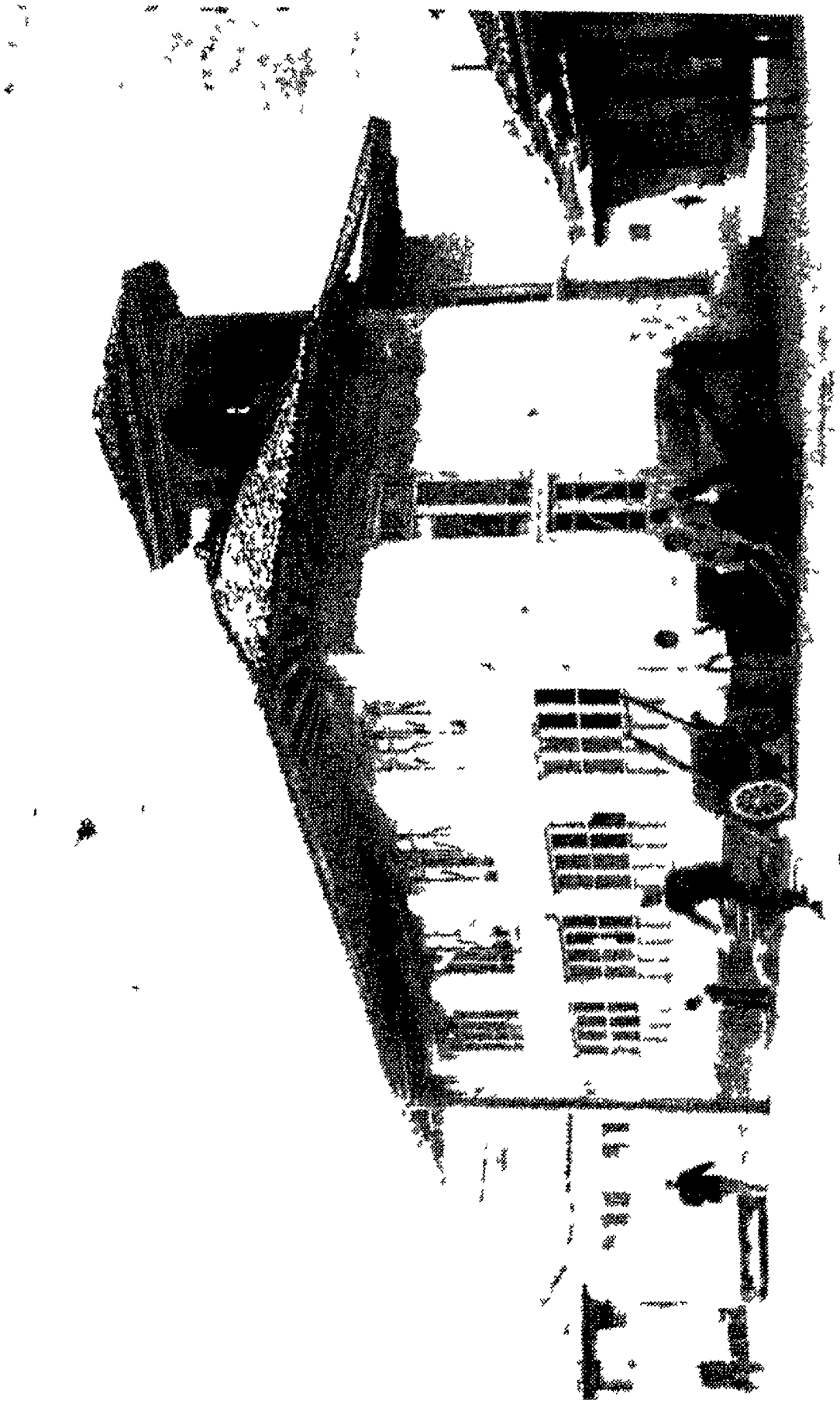
عکس شماره ۱۷۵ - حج - حصارها در اطراف سواستاپولس

عکس شماره ۱۶۶ - گلدسته مسجد چهارسرا در مجله چهارسرای کمان در شهر رست

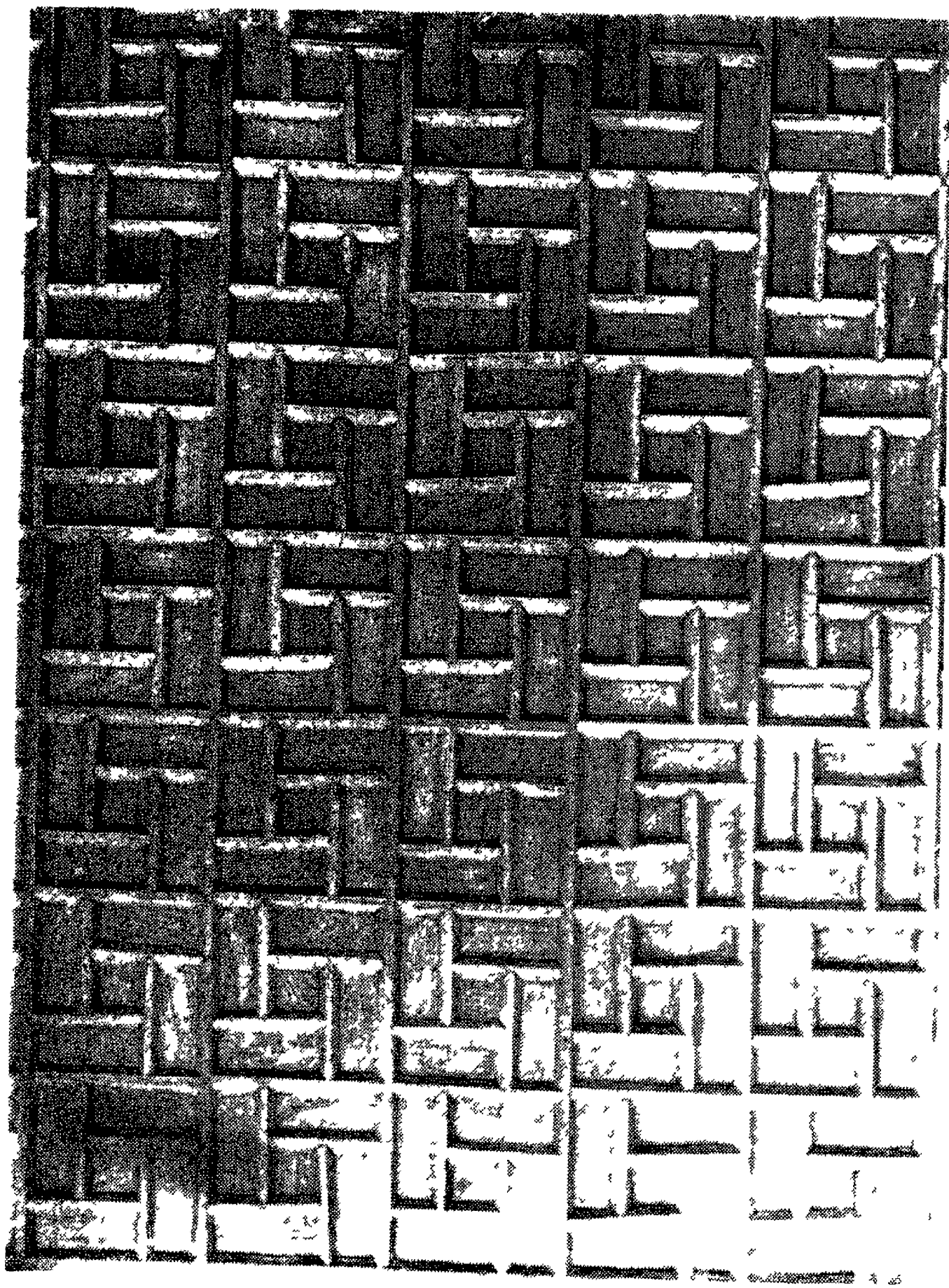
عکس شماره ۱۶۷ - موزه داناى على در محله چهارسرای گیان در سهر ريش

عکس معماری ۱۶۸ - مسجد ملاعلی محمد در چاه کیاب در شهر رفس

عکس شماره ۱۶۹ - حمام دمنسرا در محله دمنسرای شهر رست

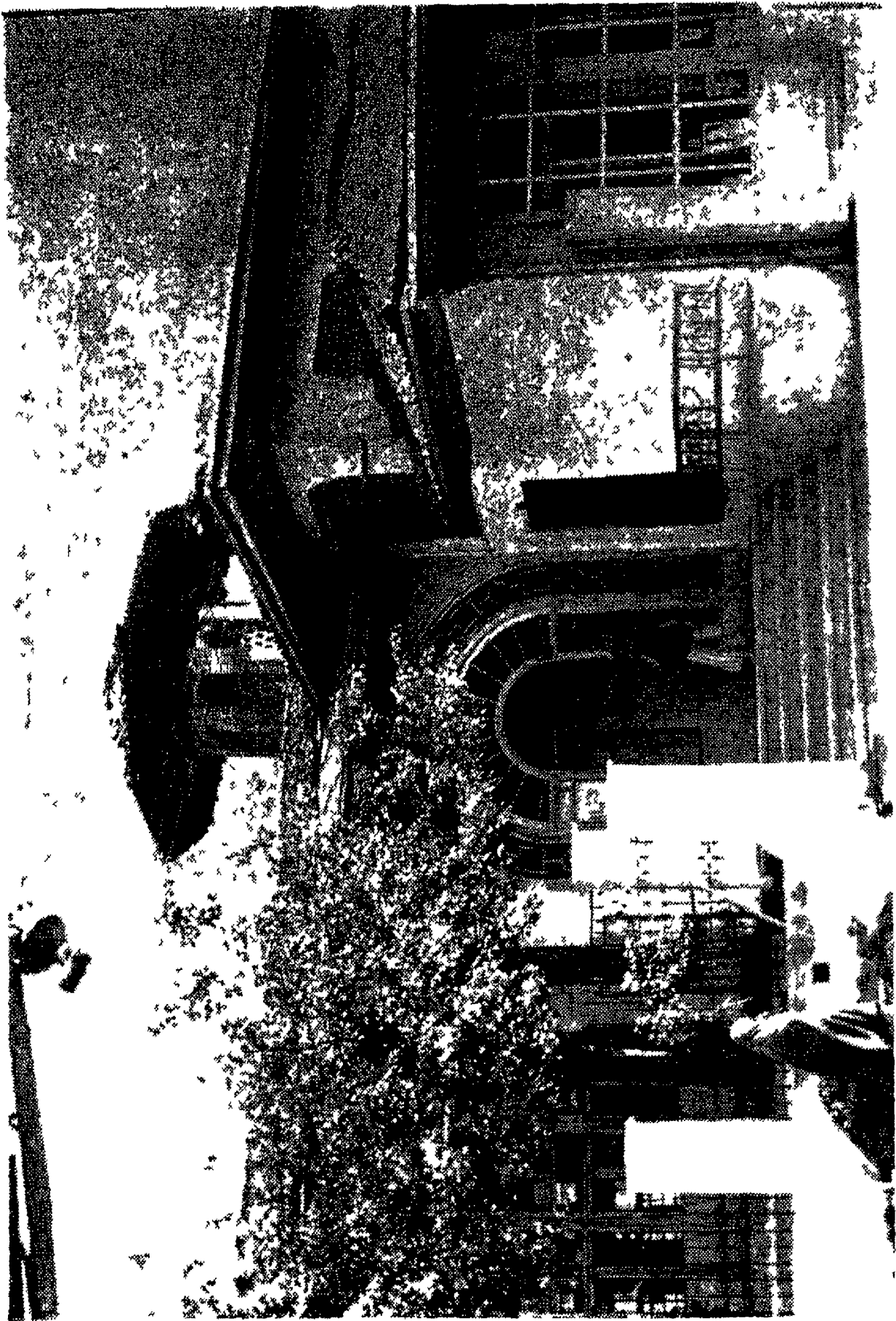
عکس شماره ۱۱۰ - قسمتی از صندوق قدیمی بقعه آقا سید ابراهیم در محله مدع الله در

سهر رست

عکس شماره ۱۷۱ - نمونه‌ای از کاسکاری حیات هغه آفا سمد ابراهیم در محله بدیع‌الله در

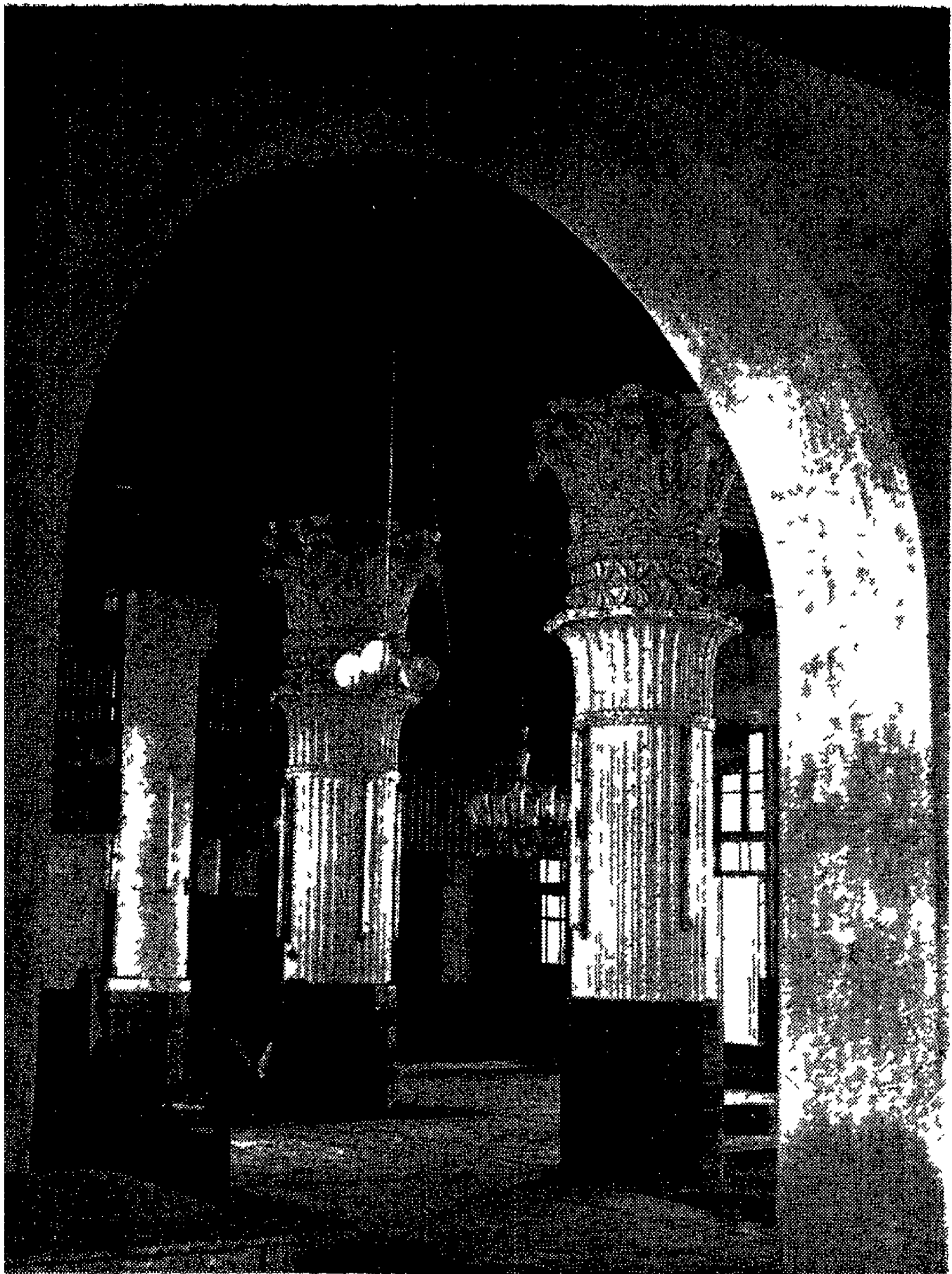
سهر رست

عکس شماره ۱۷۲ - مای شمالی مسجد صهی در محله مسجد صهی در شهر رفس

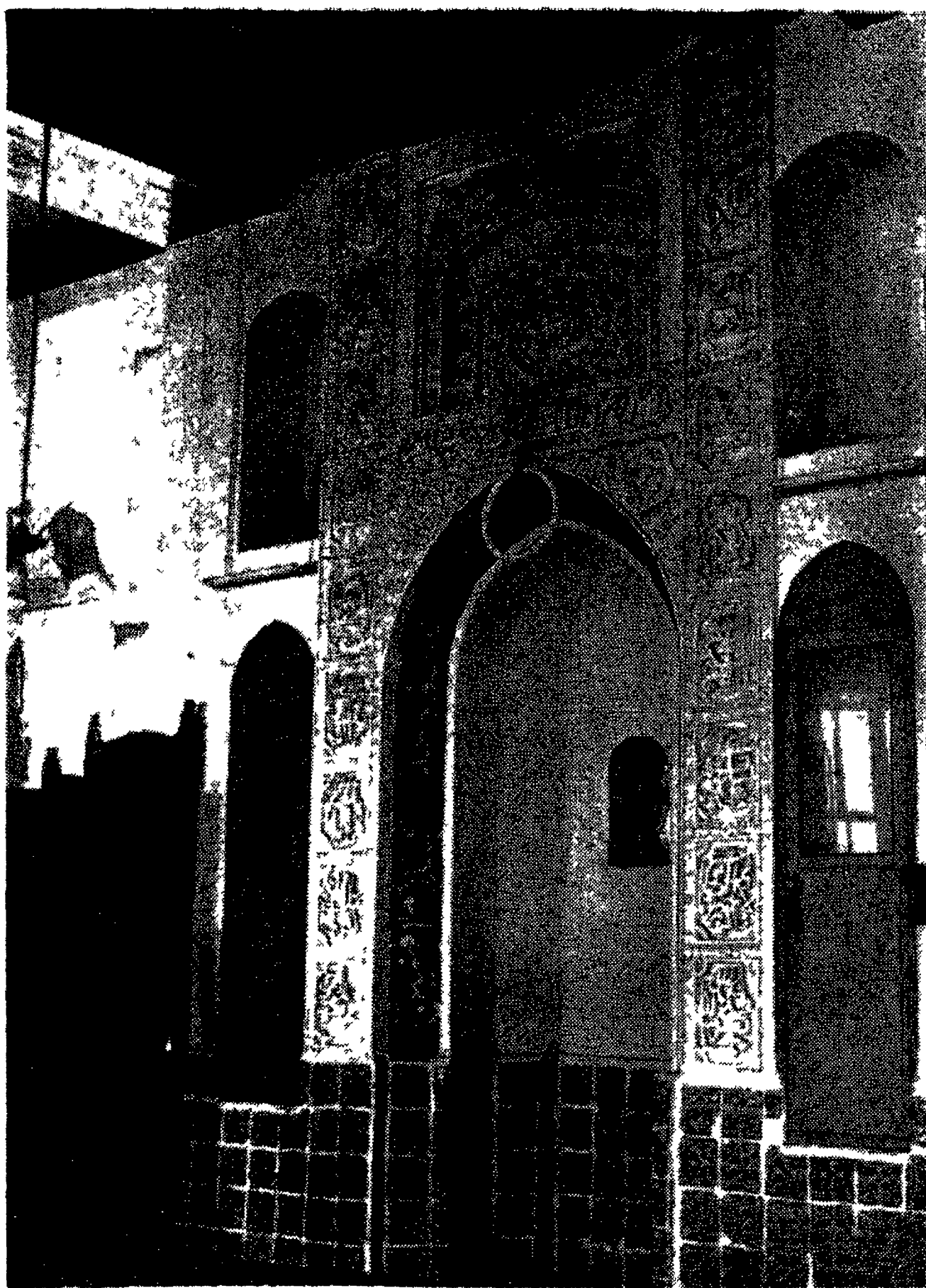
عکس شماره ۱۷۳ - نمای داخلی مسجد صبی از دیدگاه سرفی و ویلناهای کج بری آن
در محله مسجد صبی در شهر رست

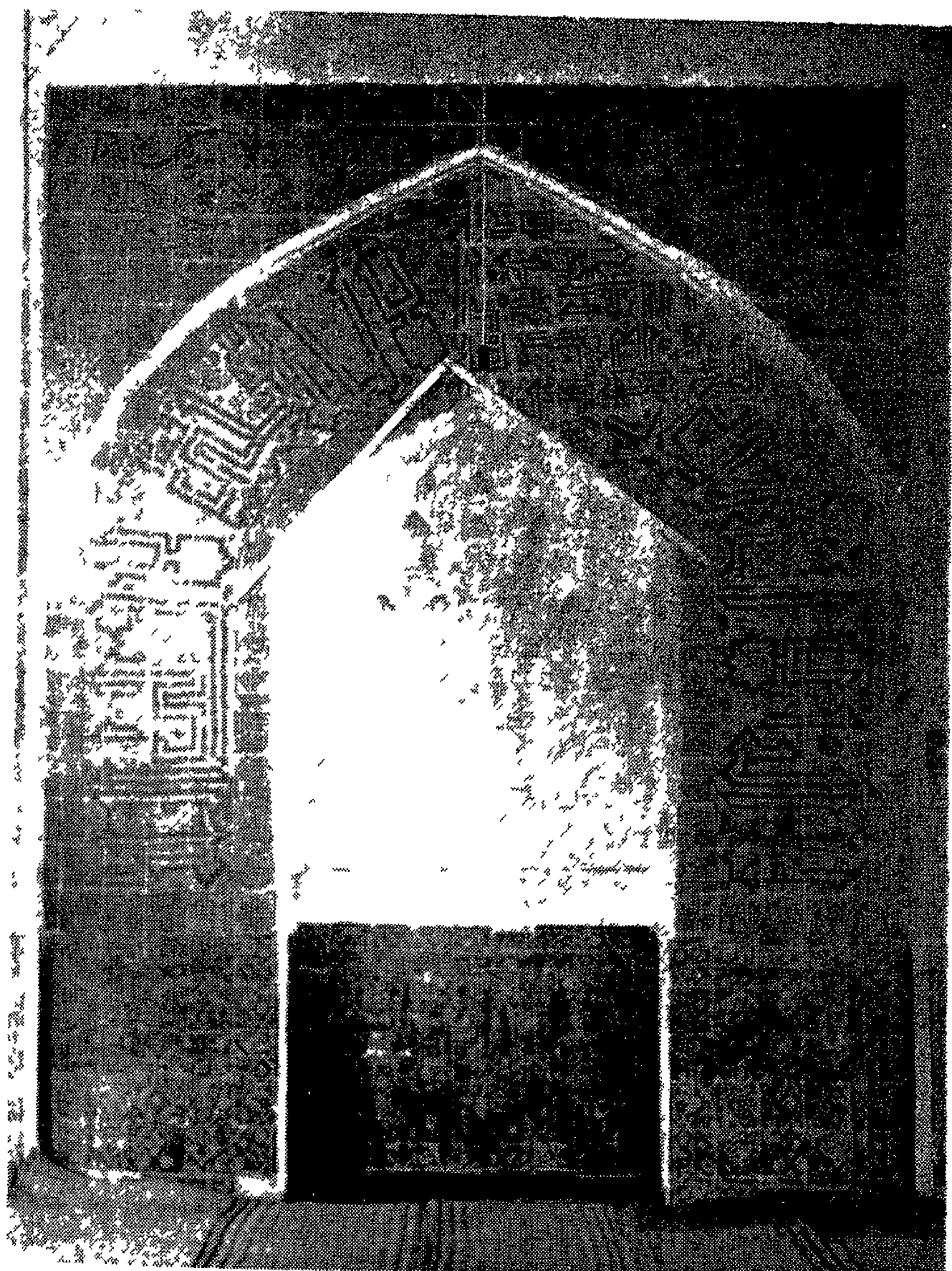
عکس شماره ۱۷۴ - نمای داخلی مسجد صعی از دندگاه حیون سرفی و فیلناهای کج بری
آن در محله مسجد صعی در شهر رست

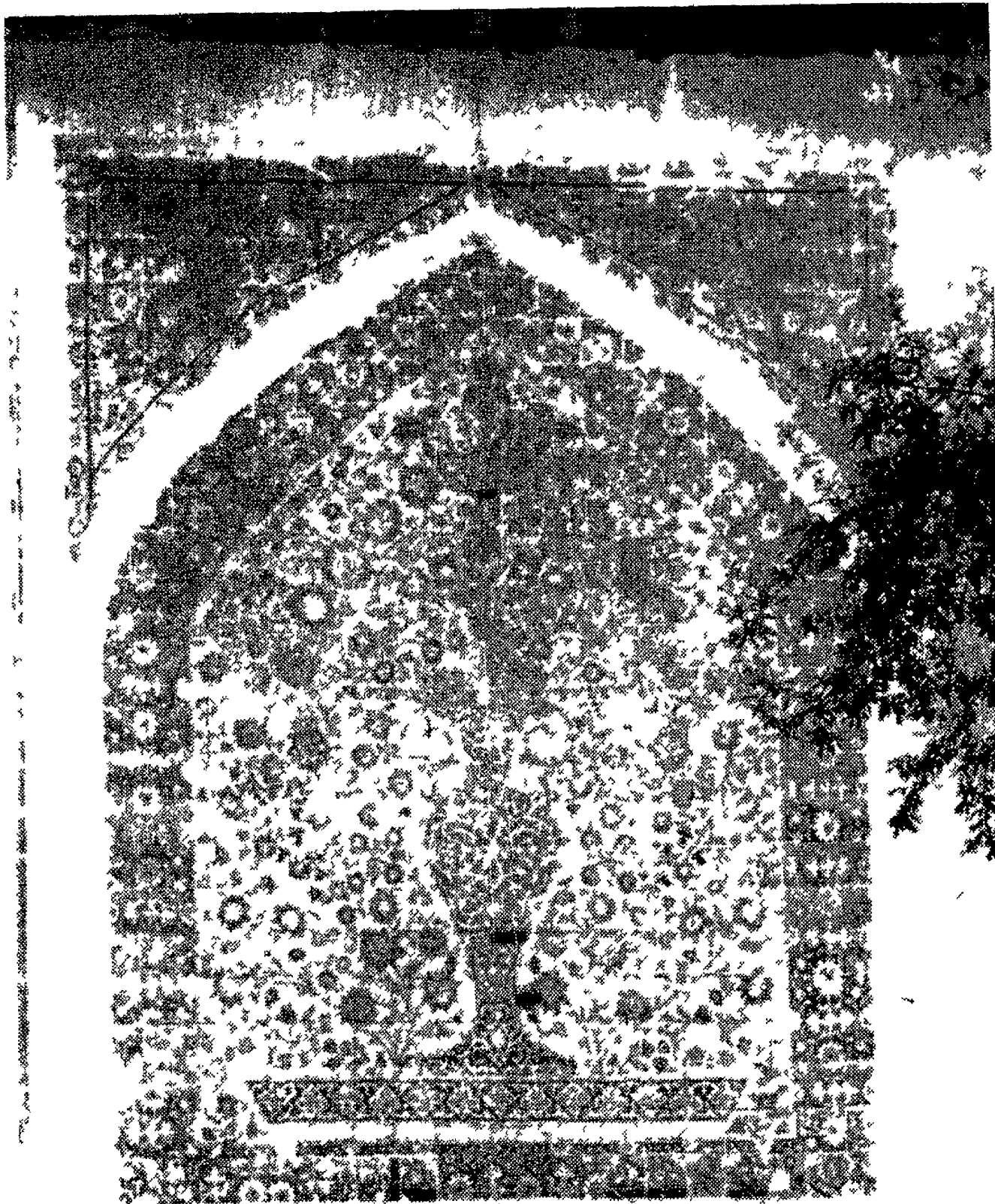
عکس شماره ۱۷۵ - یکی از سرستونهای مسجد صفی در محله مسجد صفی در شهر رست

عکس شماره ۱۷۶ - مجرات مسجد صهی در محله مسجد صهی در شهر رست

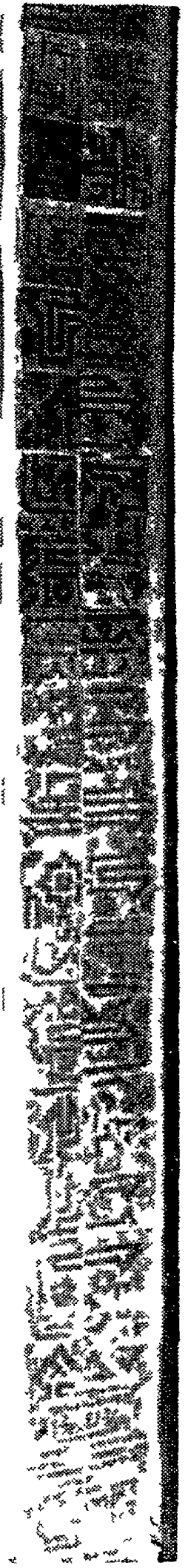
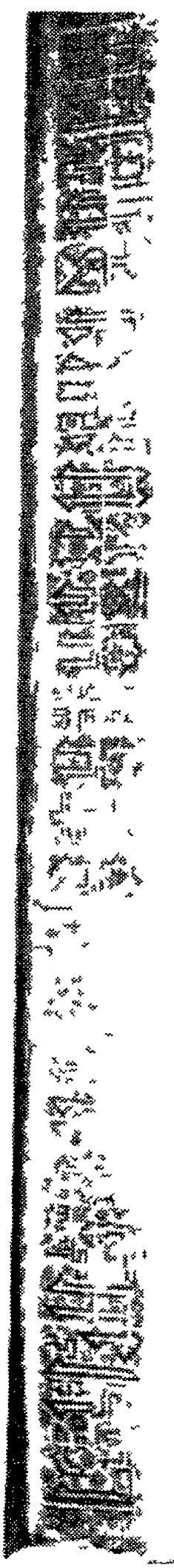
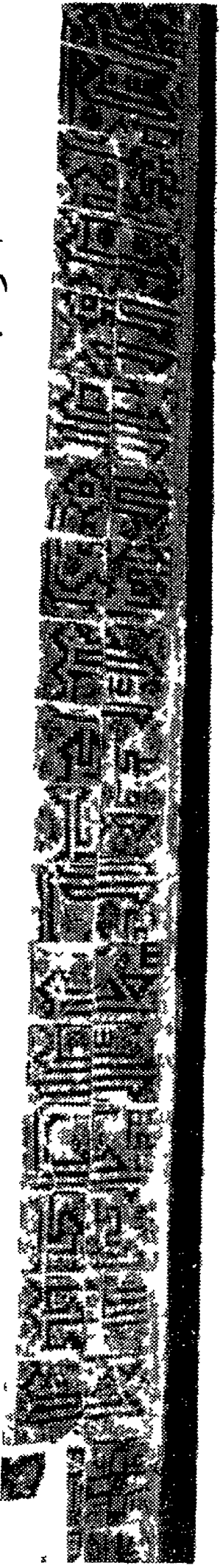

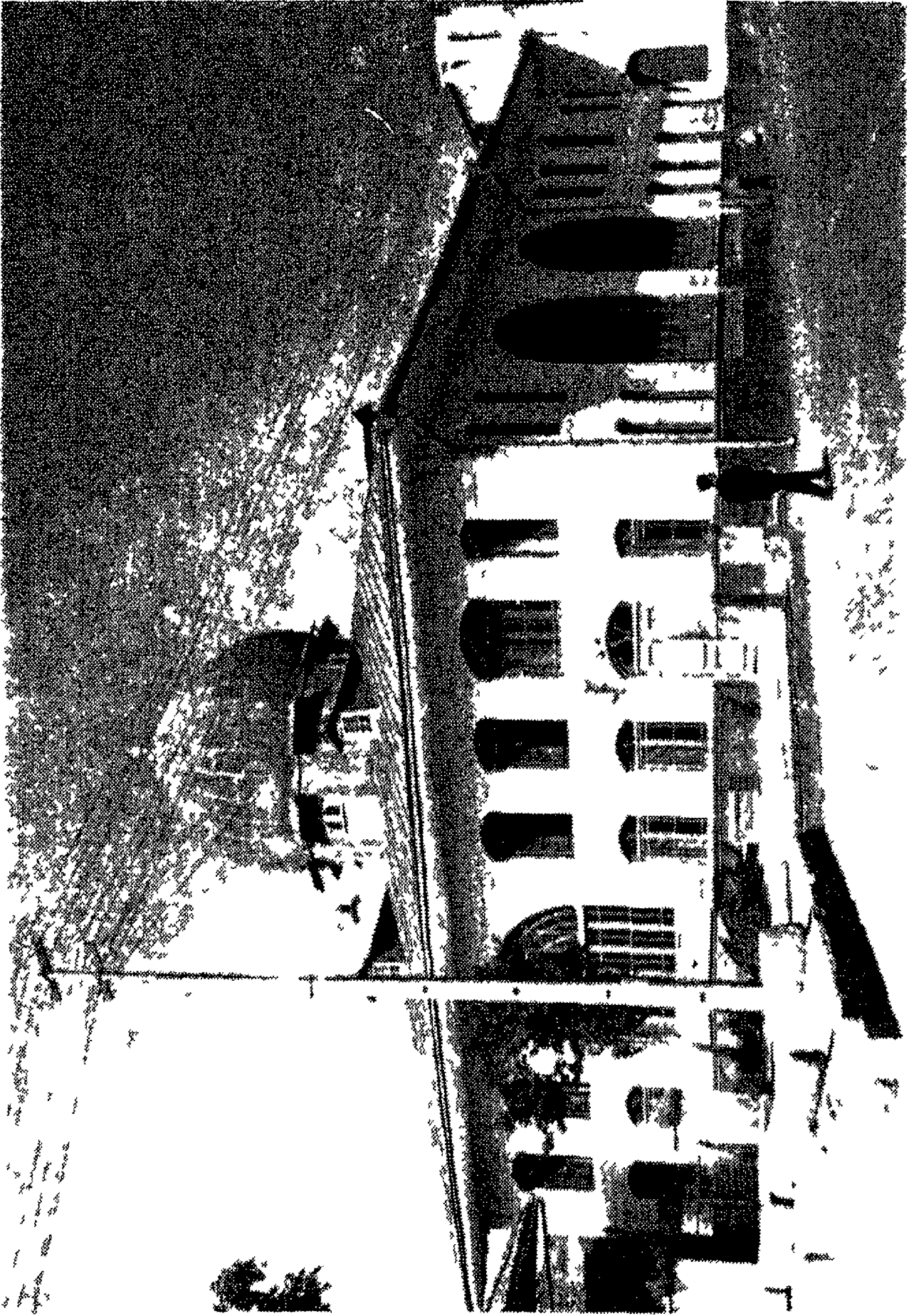
عکس شماره ۱۷۷ - کتیبه کوفی چهار گوشه در محراب مسجد مدرسه مسموفی در راسه
مسگرها در شهر راس

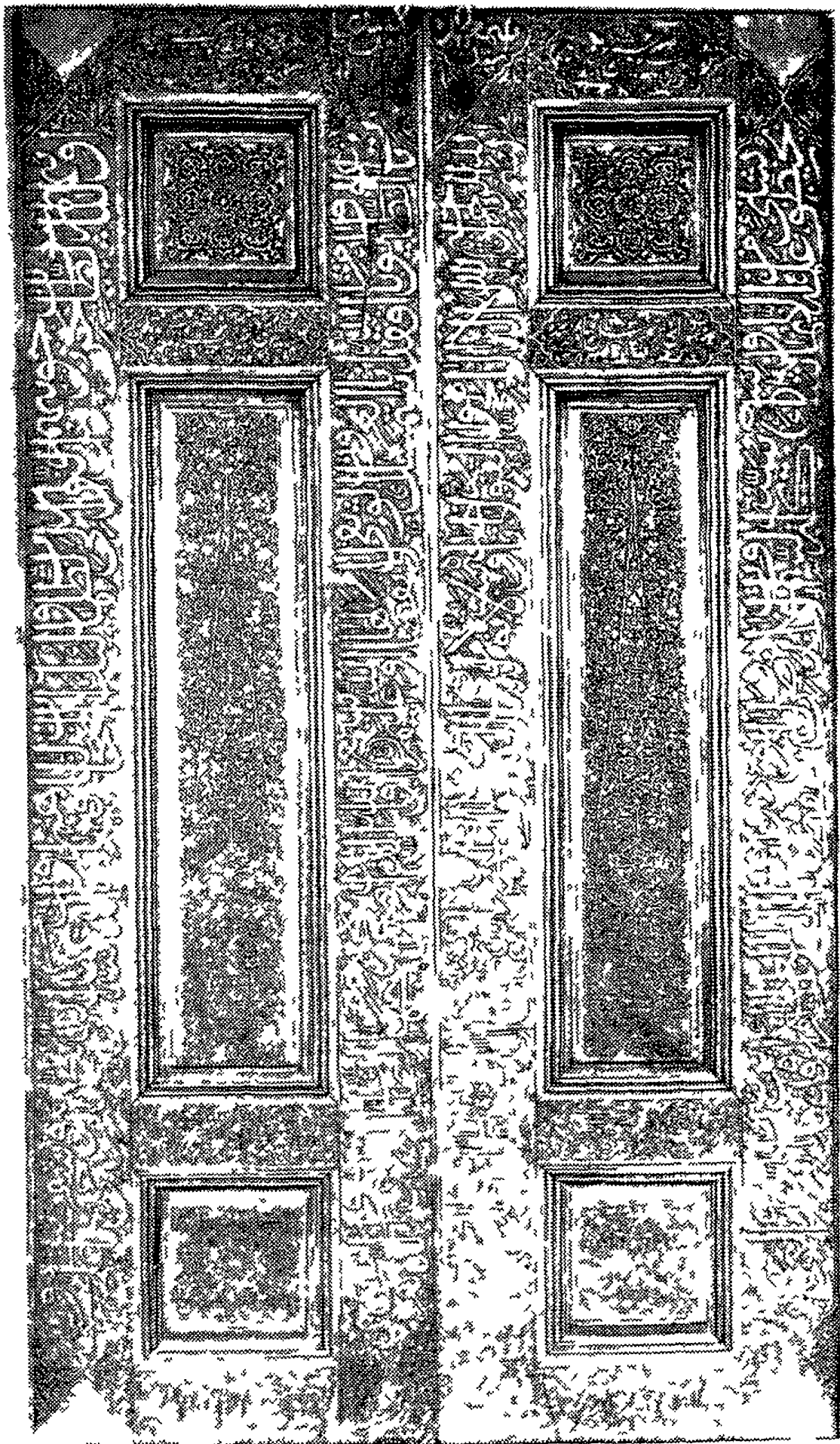
عکس سما ۱۷۸ - کاشمکاری پست حجرات د حیات ما، سه مسوفی د داسه سگرها
در سه پهن رسب

عکس شماره ۱۷۹ - موزه ای از کوه کوه حصار کوه ، الای د وای های داخل مسجد مدرسه مسووفی در استان مسکرها در سوز رست

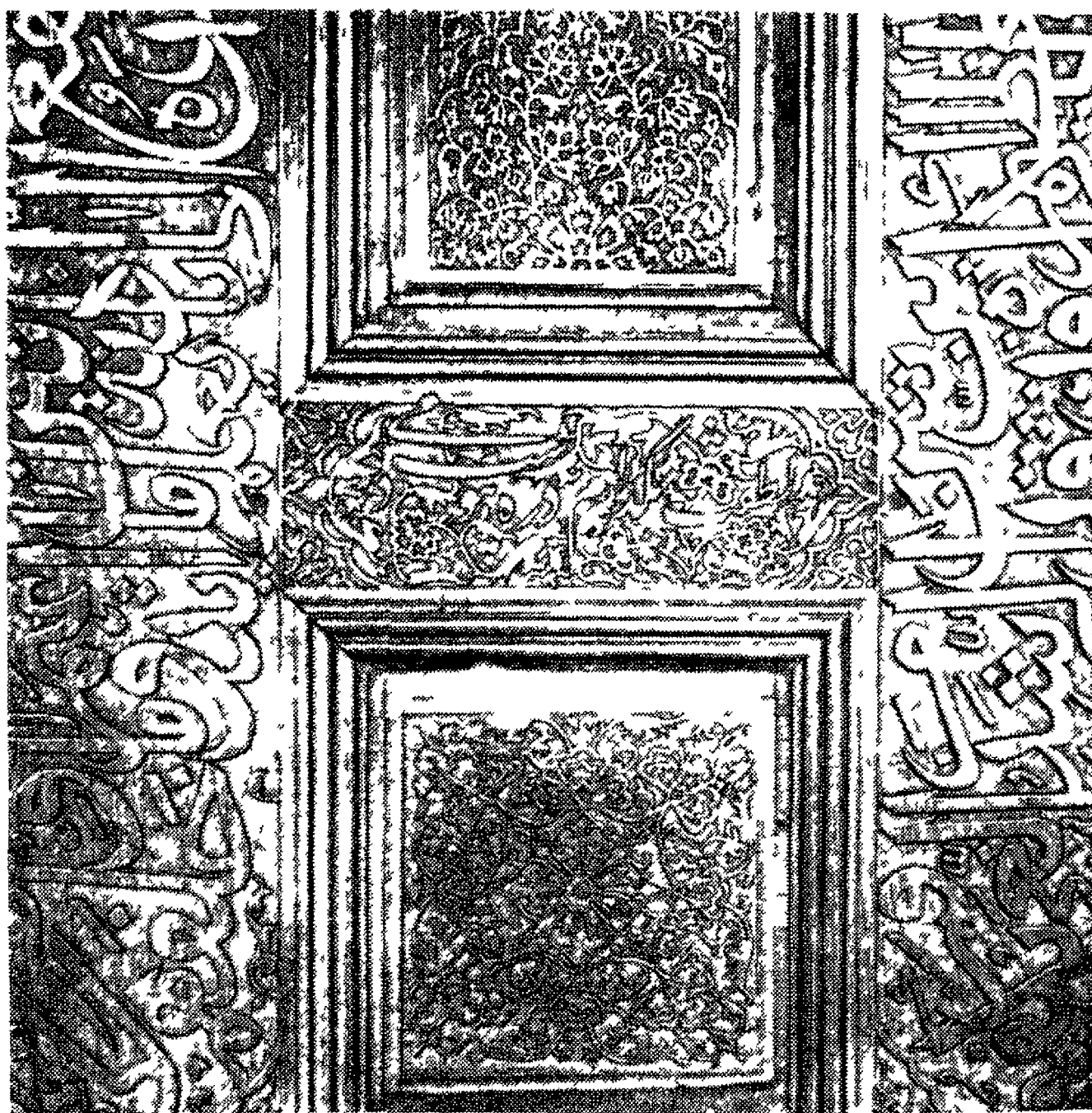

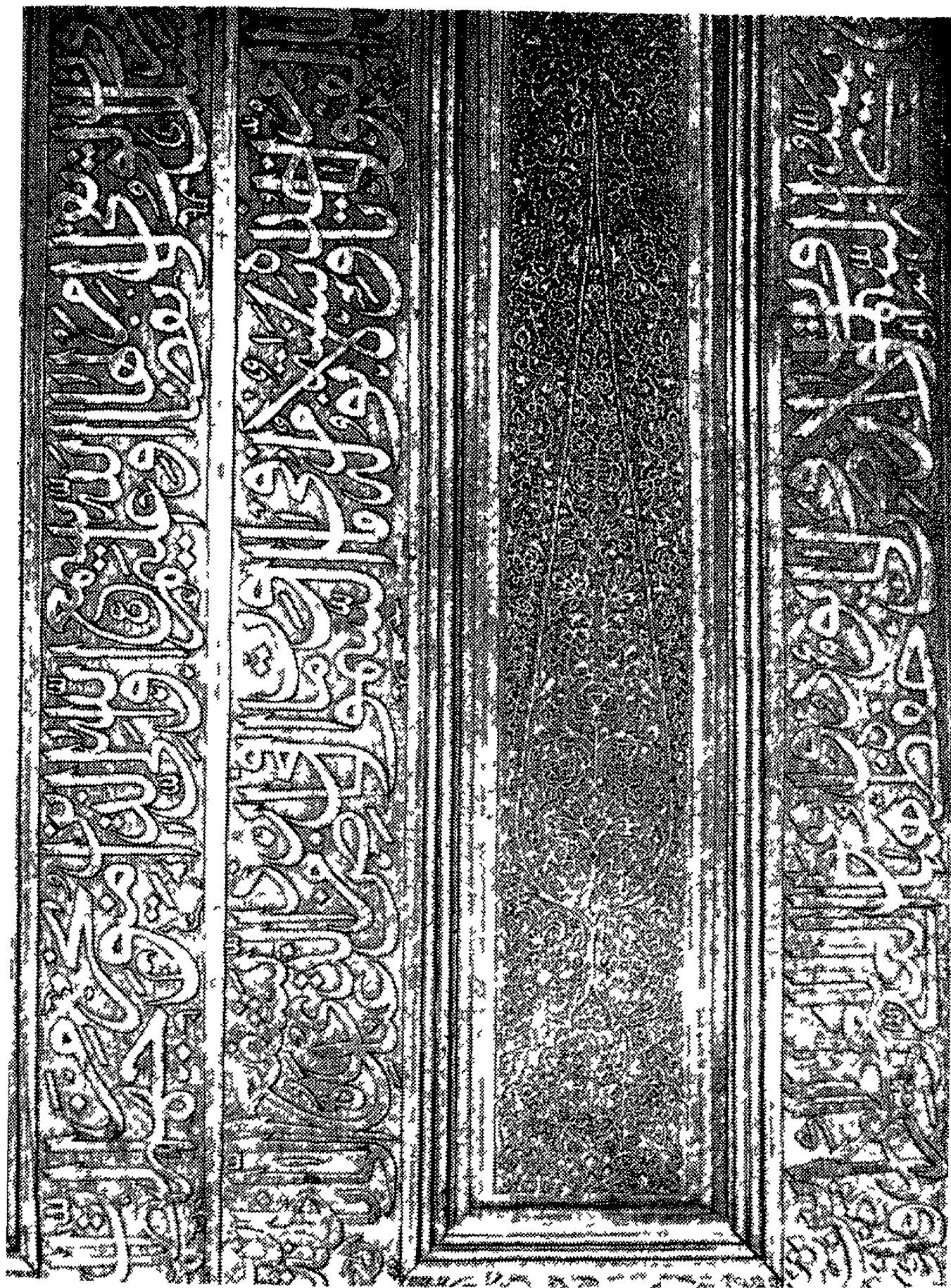
عکس شماره ۱۱۰ - مسجد مدح الله در محله مدح الله در شهر رس

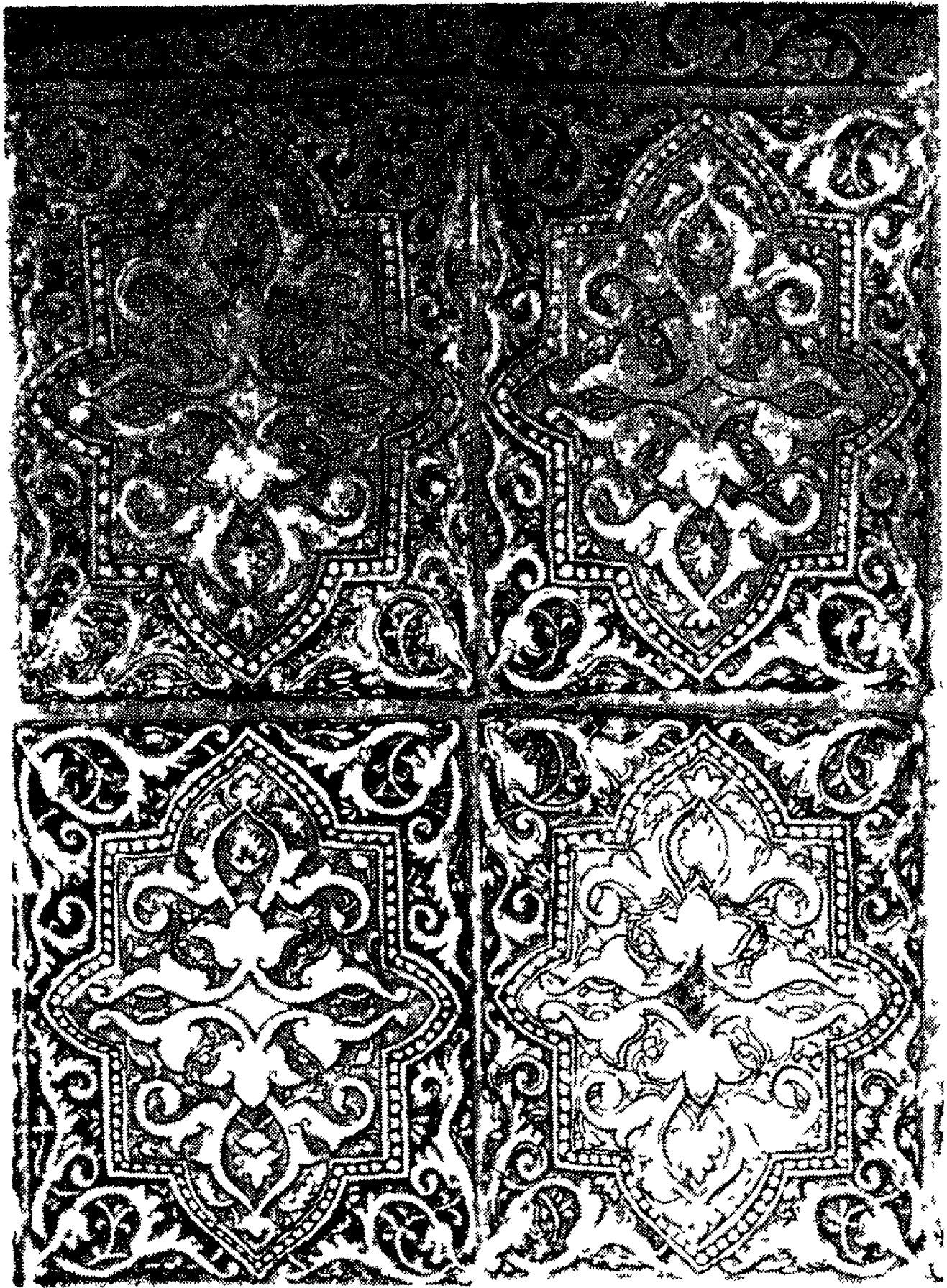
عکس شماره ۱۸۱ - در ورودی معبد سیدعباس و سید اسمعیل در محله ساعری ساژان سهرورد

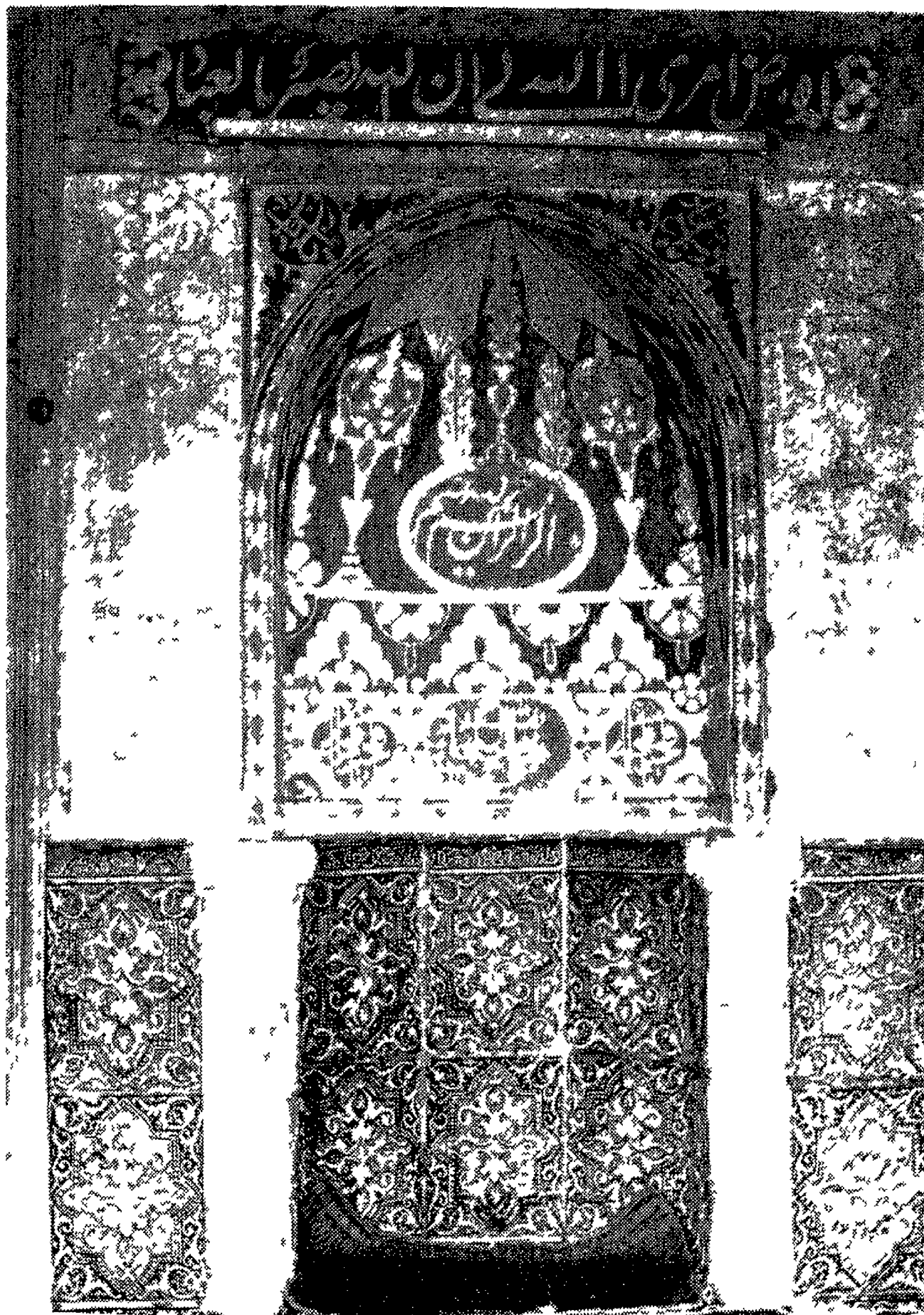
عکس سما ۱۸۳۶ - منبت کا ای طرف در زودی نغمه سیدعباس رسد اسمعیل در محلہ
ساعری ساران مدہر است

عکاس شماره ۱۱۳ - عکاس سرو و آمانی از کلام الله محمد ردد و رودی عقه سند عباس
و سند اسمعیل د مجاه ساعری ساران شهر رسب

عکس سما ۱۱۴ - کاسه‌های ااره سجده بعد سینه و این رسیده است. عمل - مجله
سازگی سما ان سهی است

عکس شماره ۱۸۵ - محراب مسجد بعهه سند عباس وسند اسمعیل در محله ساعری ساران

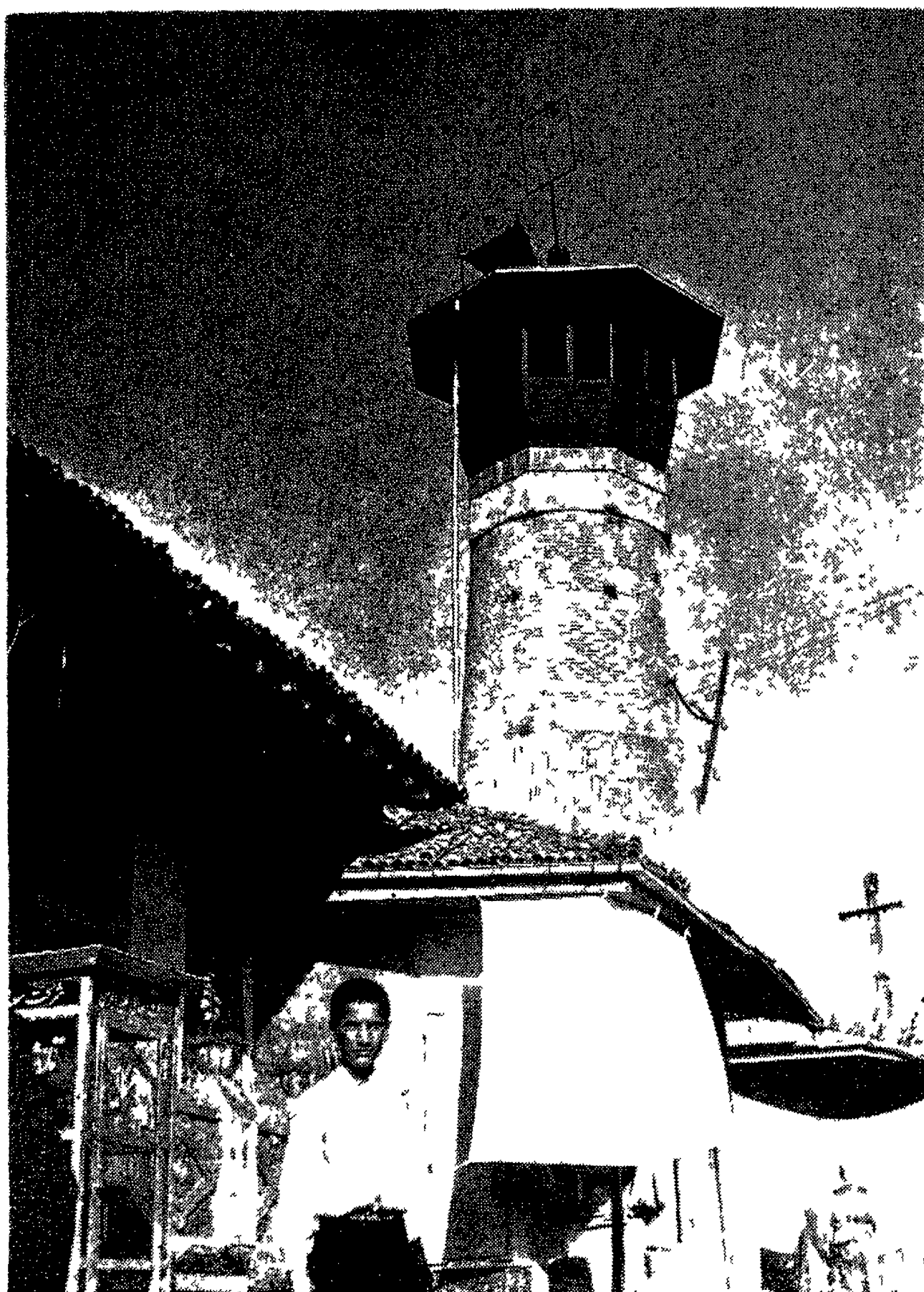
سهر رسب

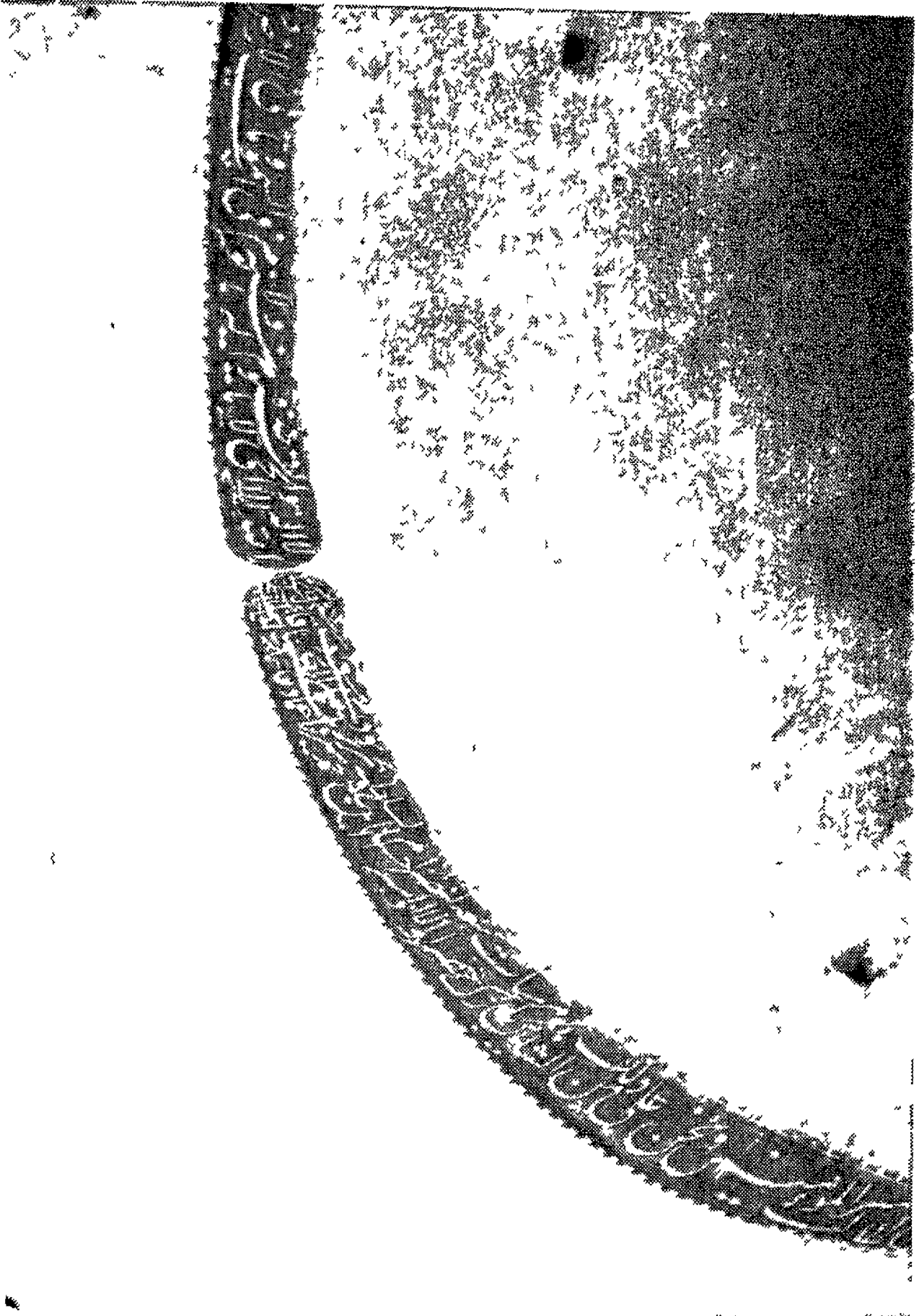
عکس شماره ۱۸۶ - سردر حمام حاجی محمد حج و روس در بازار ساعری ساران شهر رست

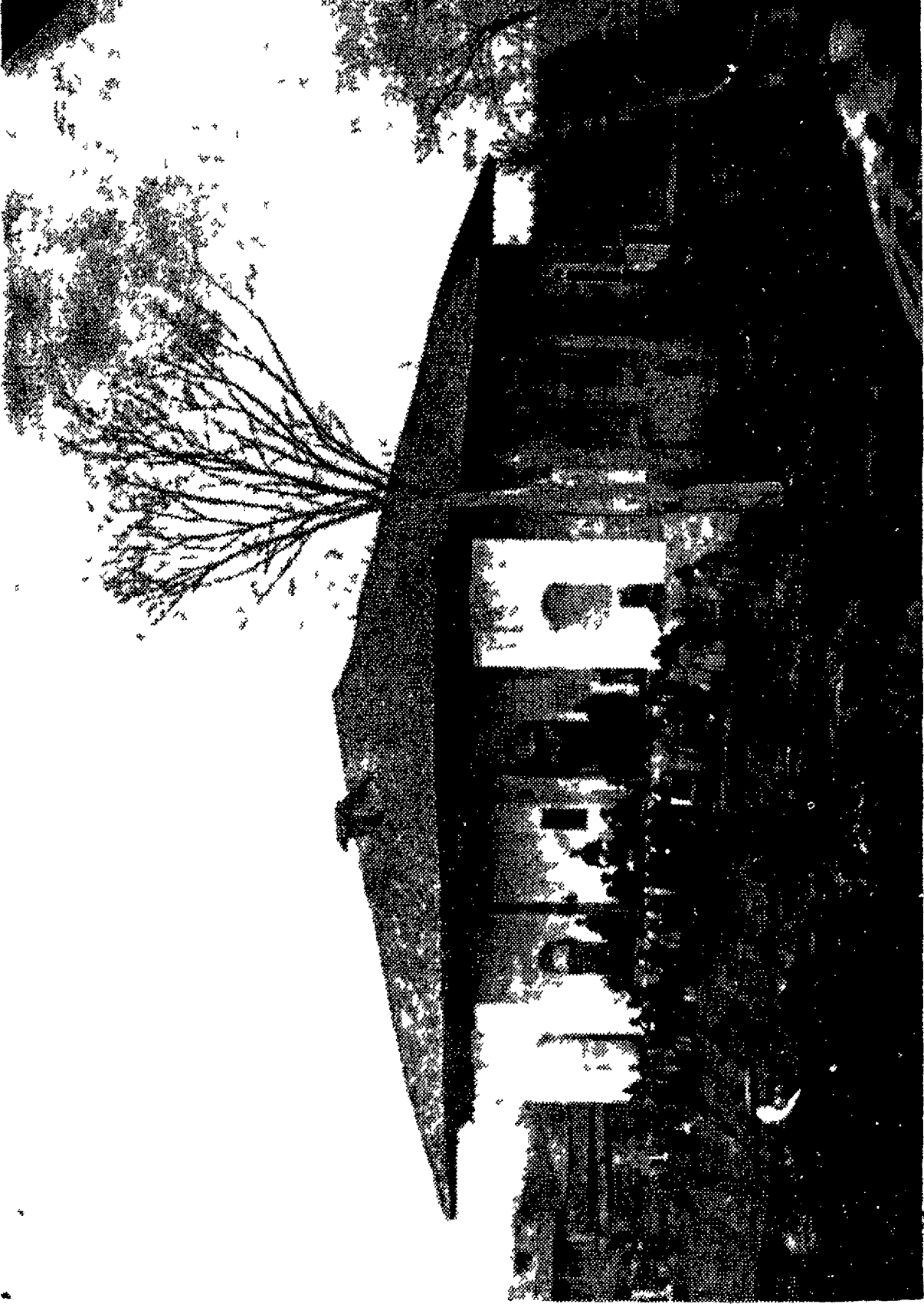
مکان شماره ۱۸۱ - جای صومعه و کلدانستان مسجد سامریساران در محله سامریساران شهر ریست

عکس شماره ۱۸۱ - کادسسه مسجد ساعری ساران در مجله ساعری ساران سپهر دست

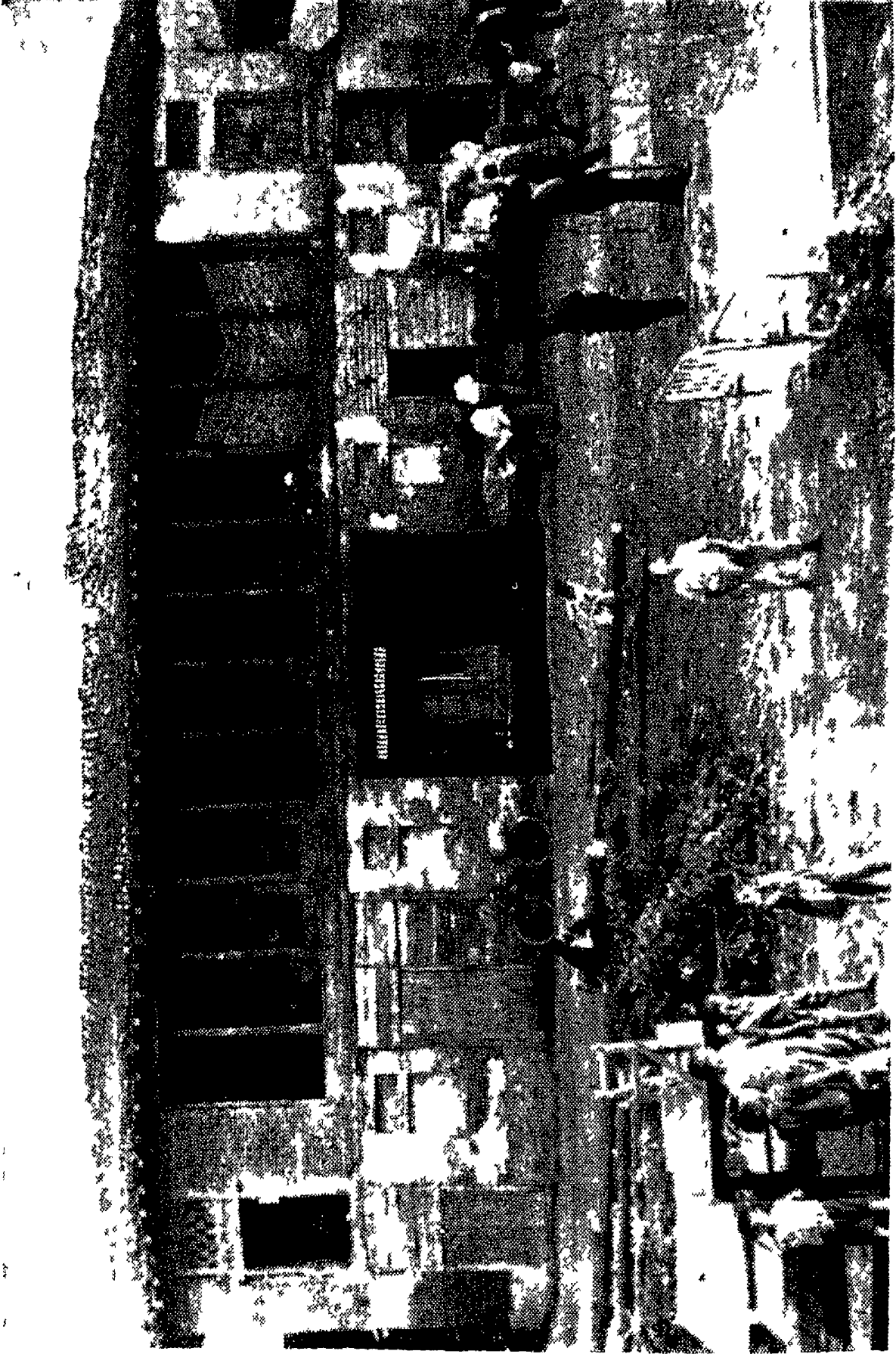
عکس شماره ۱۸۹ - کوزه داخلی کشف شده حواص امام در محله حواص امام شهر رشت

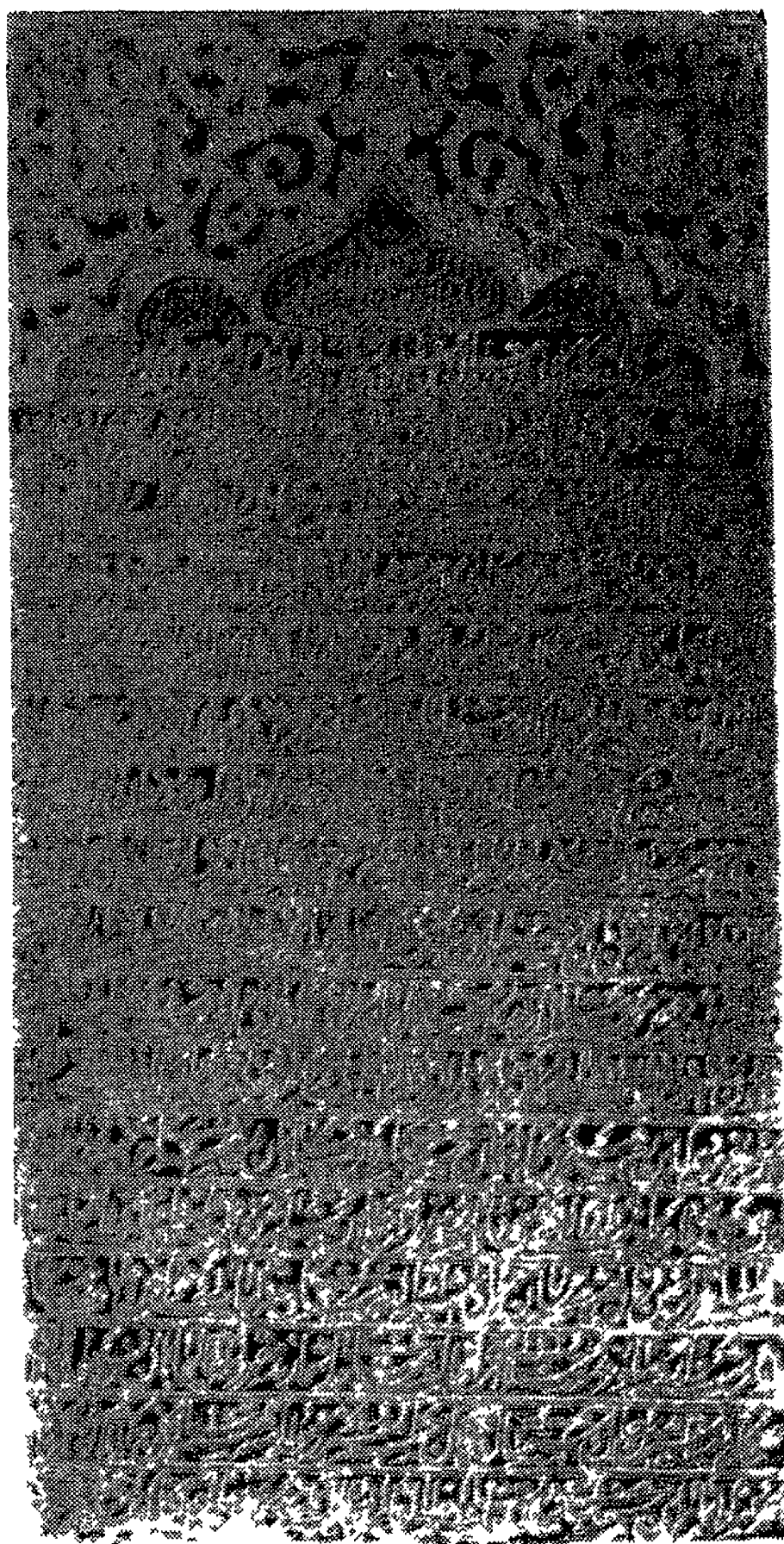
عکس شماره ۱۹۰ - نمای معه جواهر امام در شهر رفس فیلم شماره ۹ ۱۲۲ کتبا حاده مر کوری داسگاه هراں
که ار آلبوم اصرا لدر ن عکس برداری سده اسب

عکس شماره ۱۹۱ - مای حیوبی معه خواهر امام در محله خواهر امام شهر رست

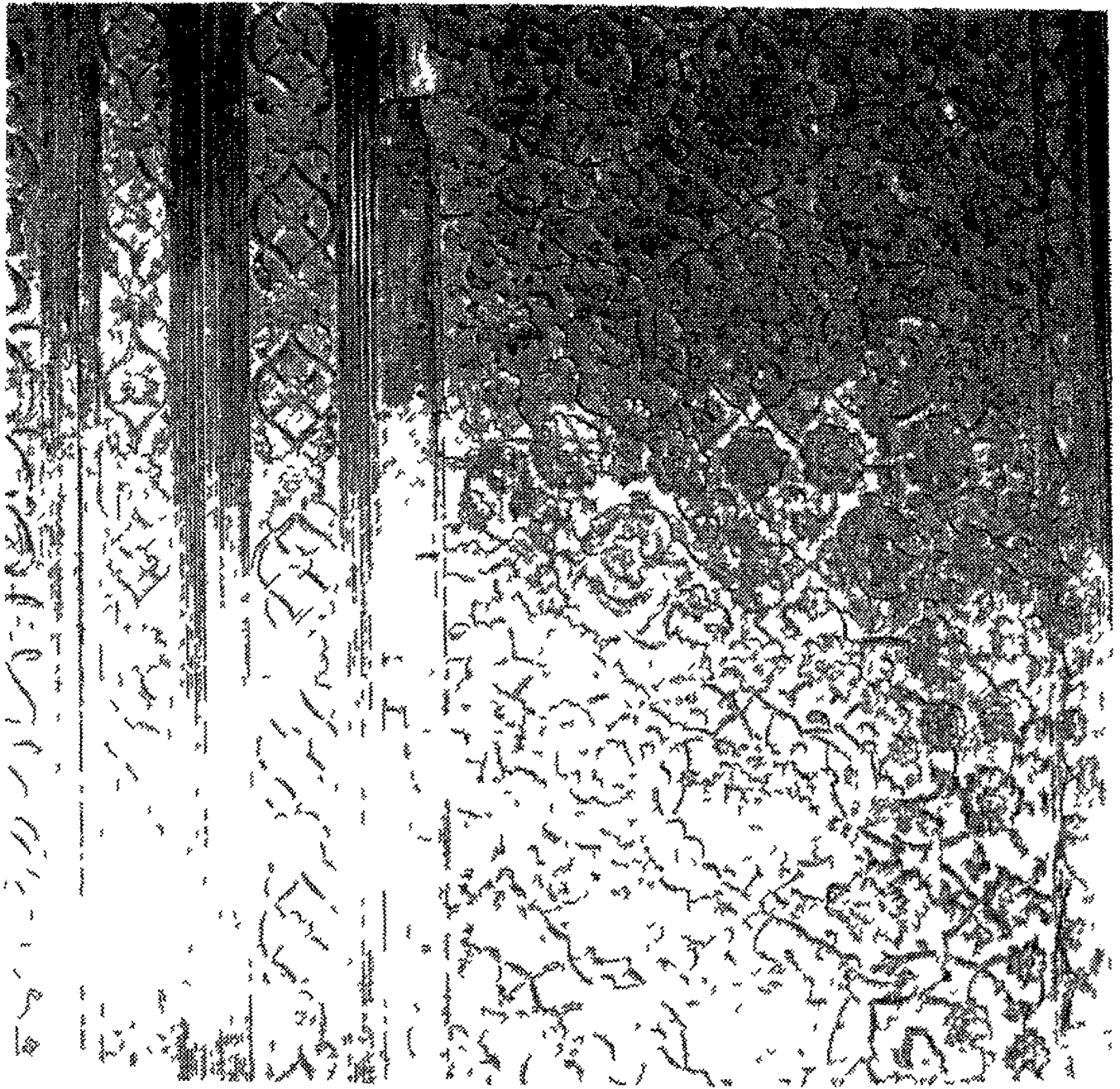
عکس شماره ۱۹۲ - سردر ورودی معه جواهر امام که رو به حیاط معه است در محله جواهر امام شهر رفس

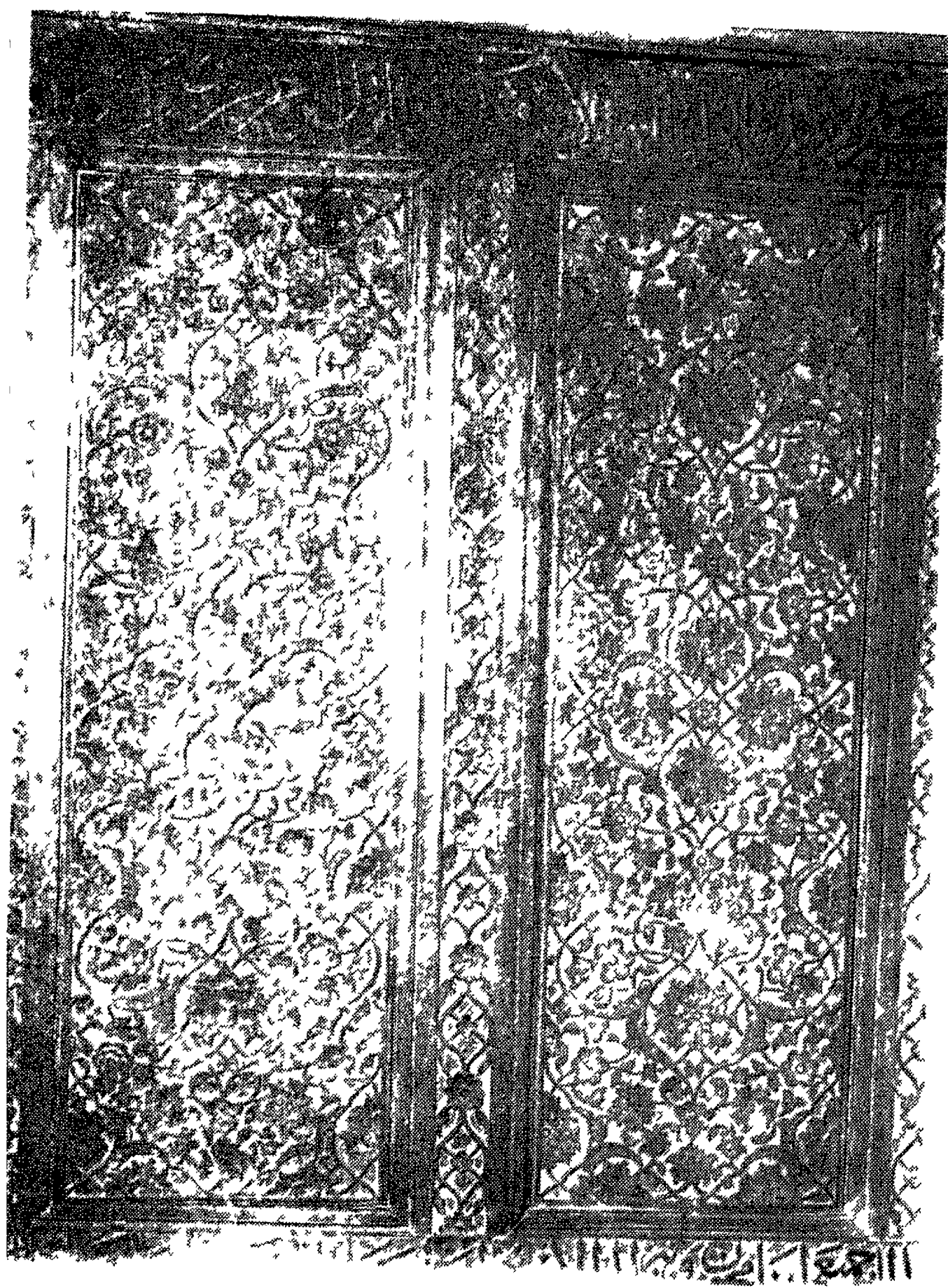
عکس شماره ۱۹۳ - کمنه طری چپ در ورودی حموی بعهه حواهر امام که در آن ناصر الدین شاه
حماران را از مالیات معاف داسمه است در محله حواهر امام شهر رسب

عکس شماره ۱۹۴ - کلمسای ارامنه درحمانان سعدی بهر دست

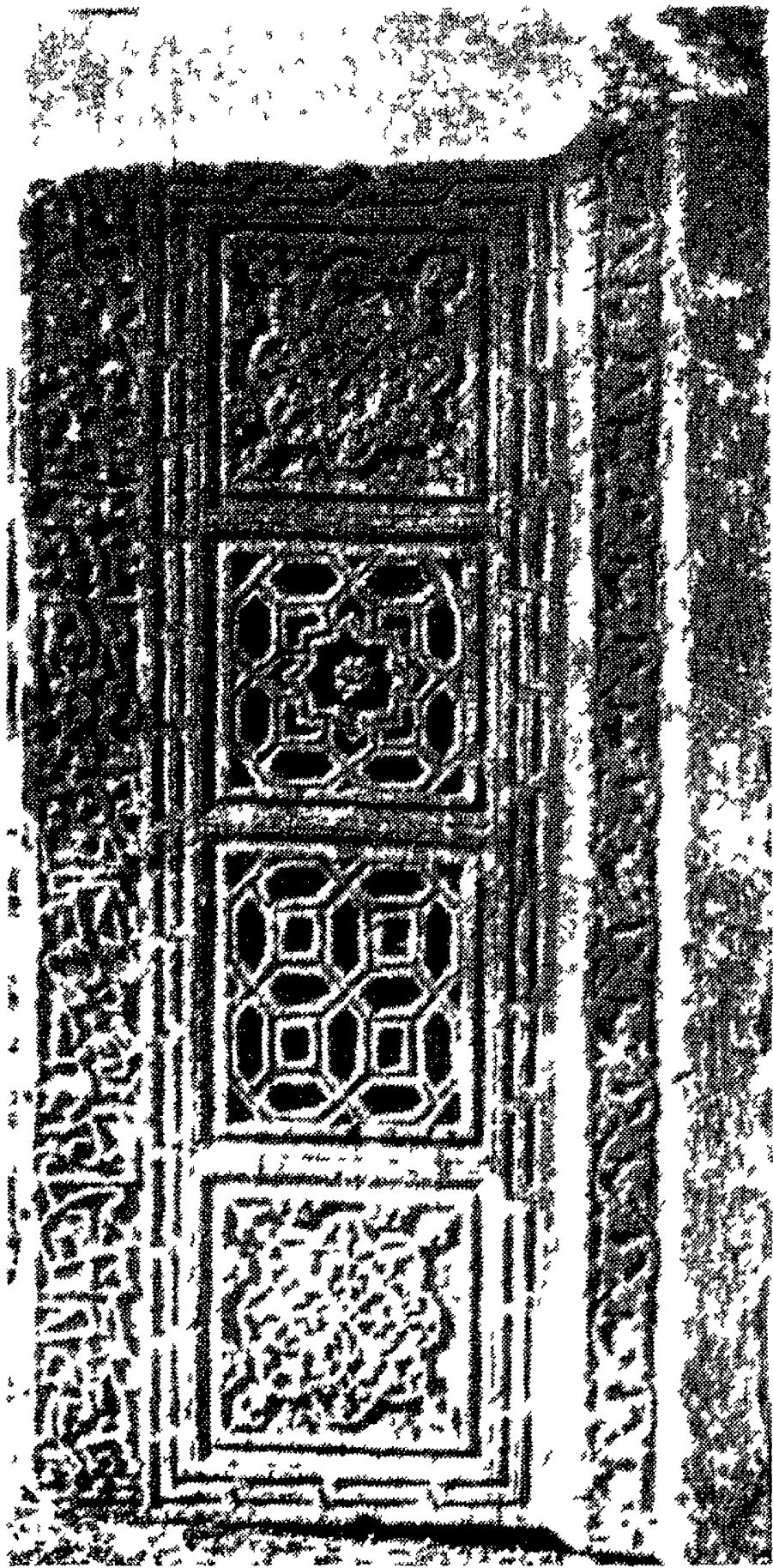
عکس شماره ۱۹۵ - منبت کاری صندوق سلیمان داراب در دهکده سلیمان داراب مواری

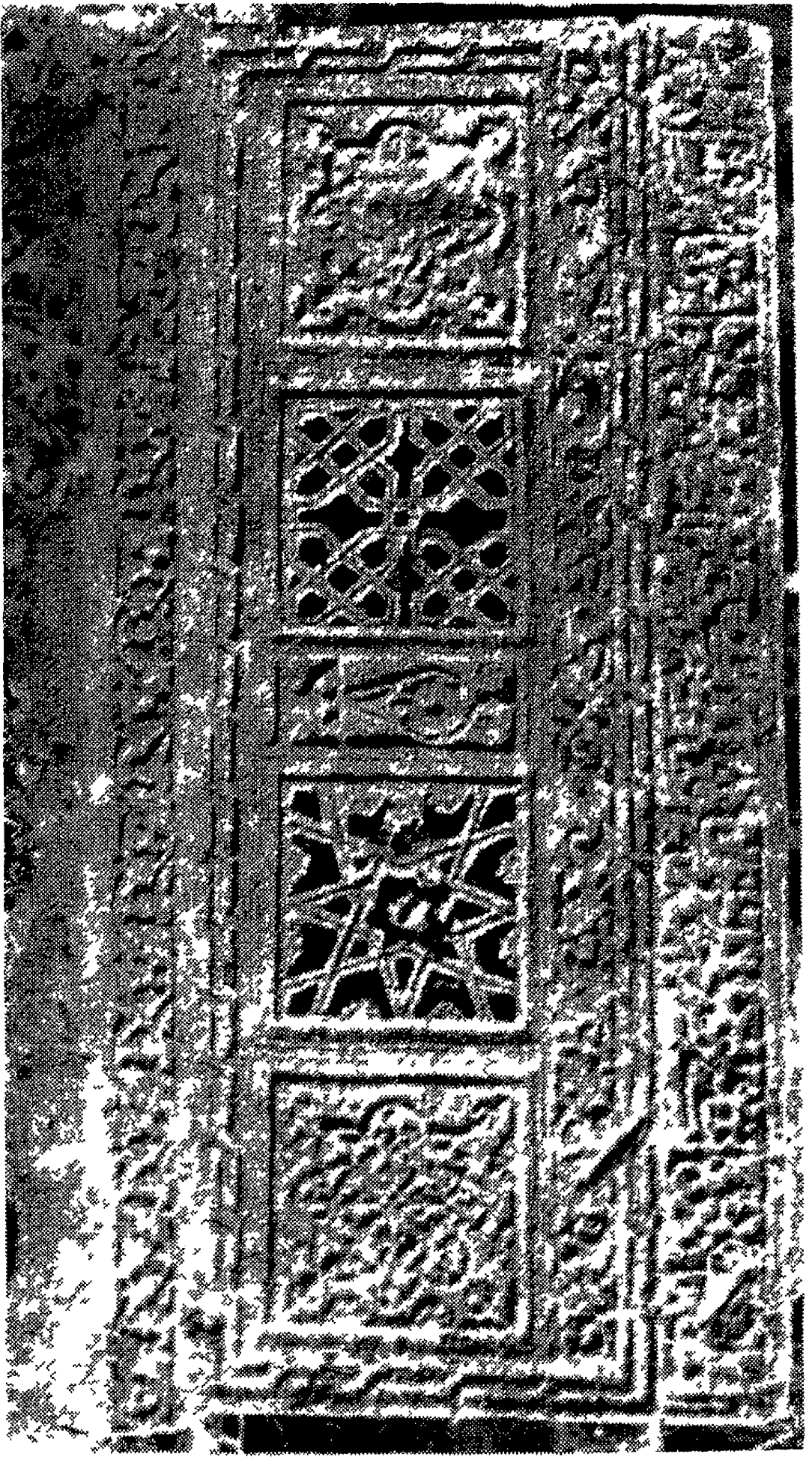
عکس شماره ۱۹۶ - کتیبه رهنمای صندوق سلیمان داراب در دهکد سلیمان داراب مواری

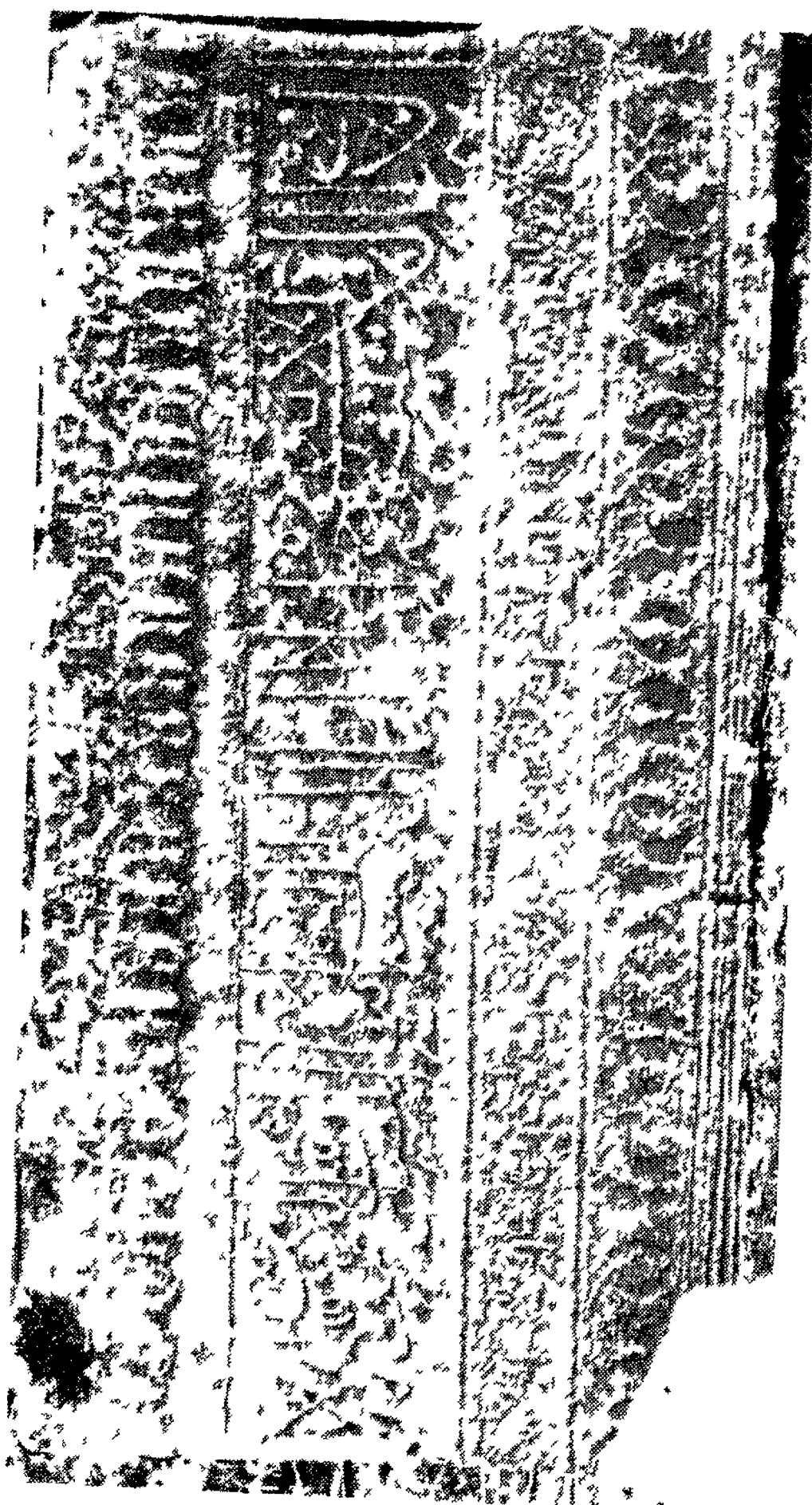
عکس ساله ۱۹۷ - دهه درویشی دهه در حصار حصار مویسی

عكس سما ۱۹۸۵ - سبك سمار باك ادهم سبك ورد دهكده ابر كنده حياك حمام مهاري

عكس شماره ۱۹۹ - نماي درنگر ار سنك شماره يك از هفتسنگ في در دهكده امير كندة حيك بطار حيا

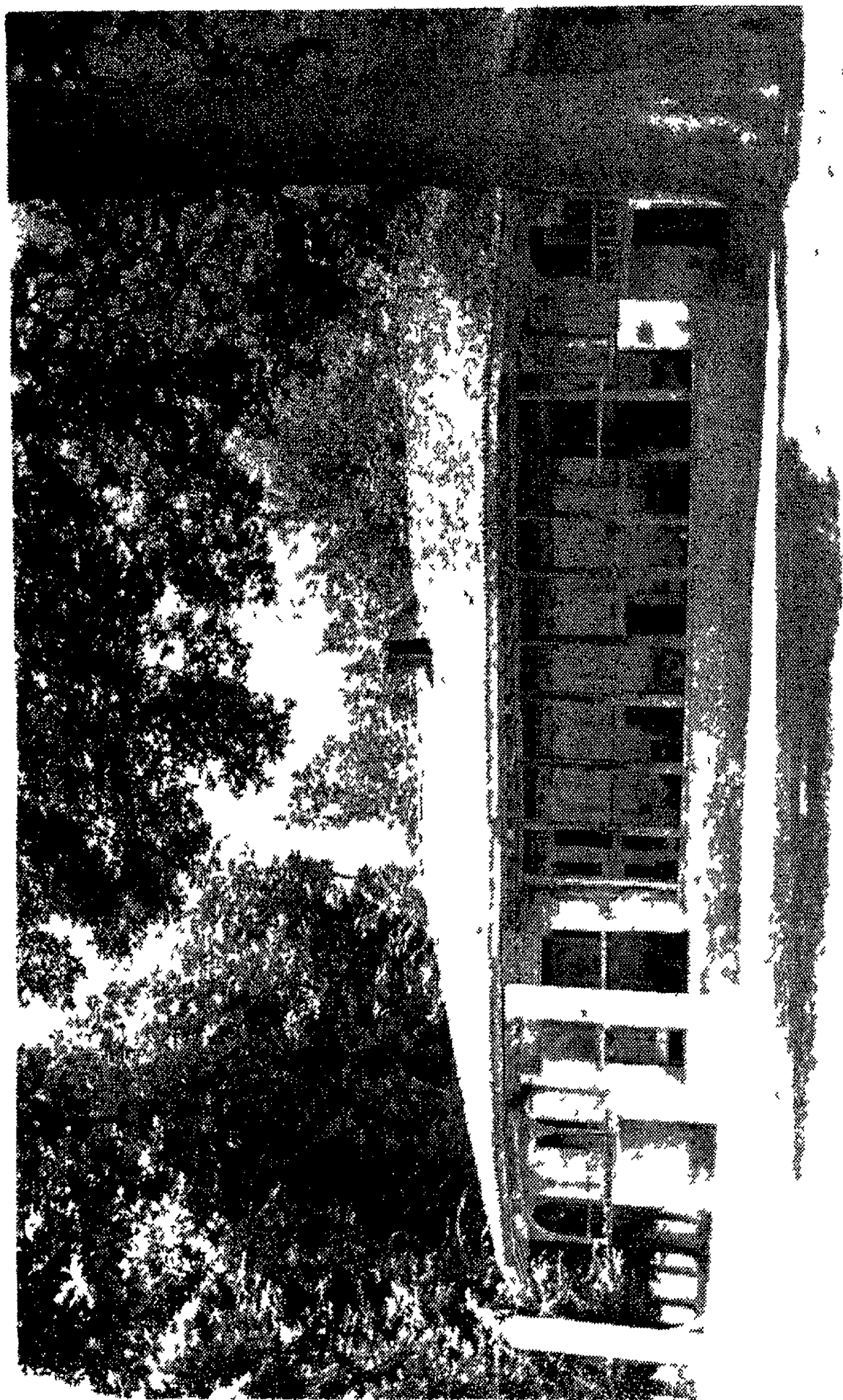
عكس شماره ۲۰۰ - سبك شماره دوار هفت سبك فس در دهكده امير كند - سبك حار حمام

مکتبہ ساریکھانہ - ۲۰۱ - سنہ ۱۹۵۰ء میں تعمیر کیا گیا تھا۔

عکس سواره ۲۰۲ - همه امامزاده حسن در دهکده حمام موی

عکس شماره ۲۰۴ - مسجد جامع امسه در دهکده امسه سکر

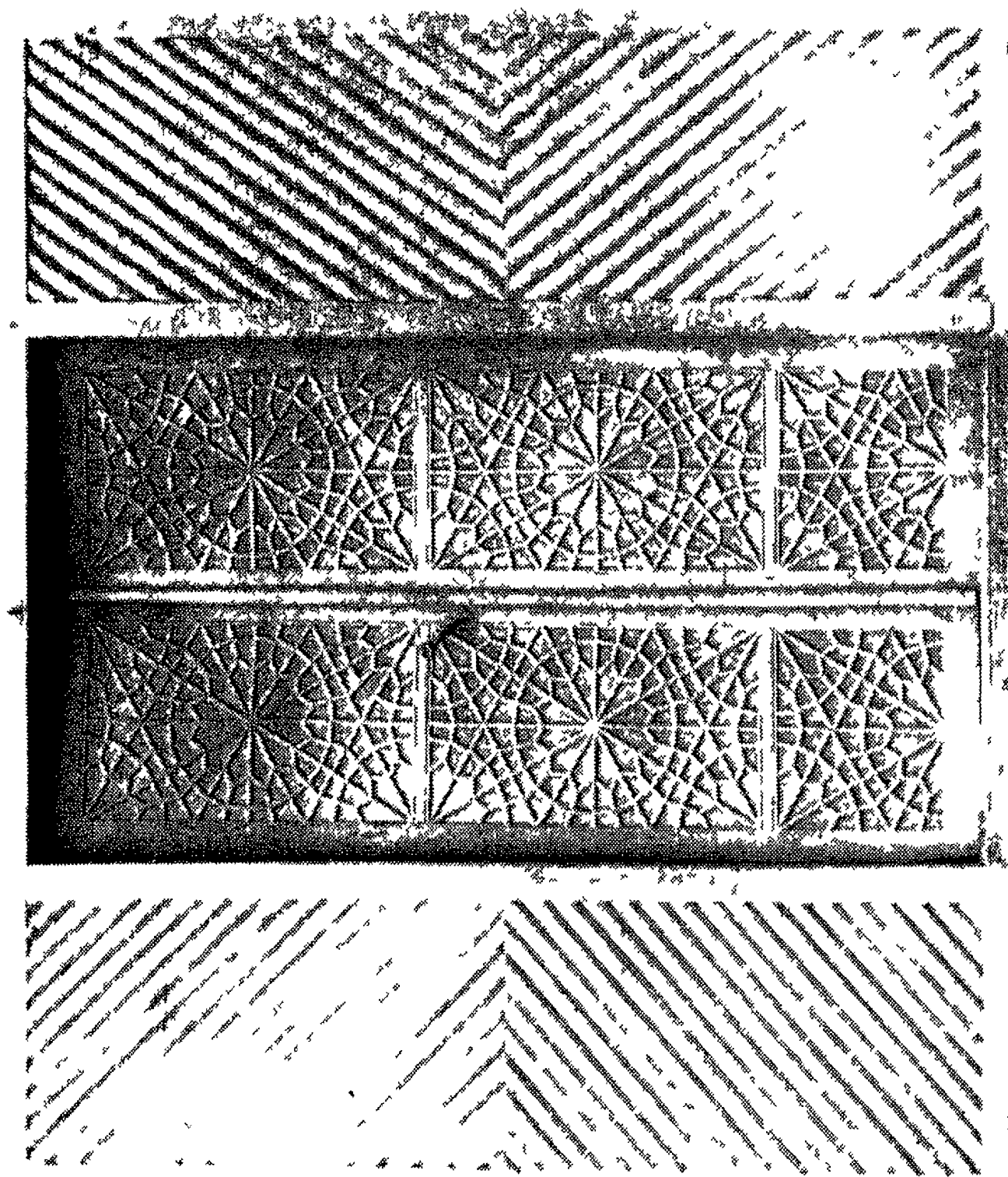

عکس شماره ۲۰۵ - اردهای علم مسجد جامع امسه در دهکده امسه سنگر

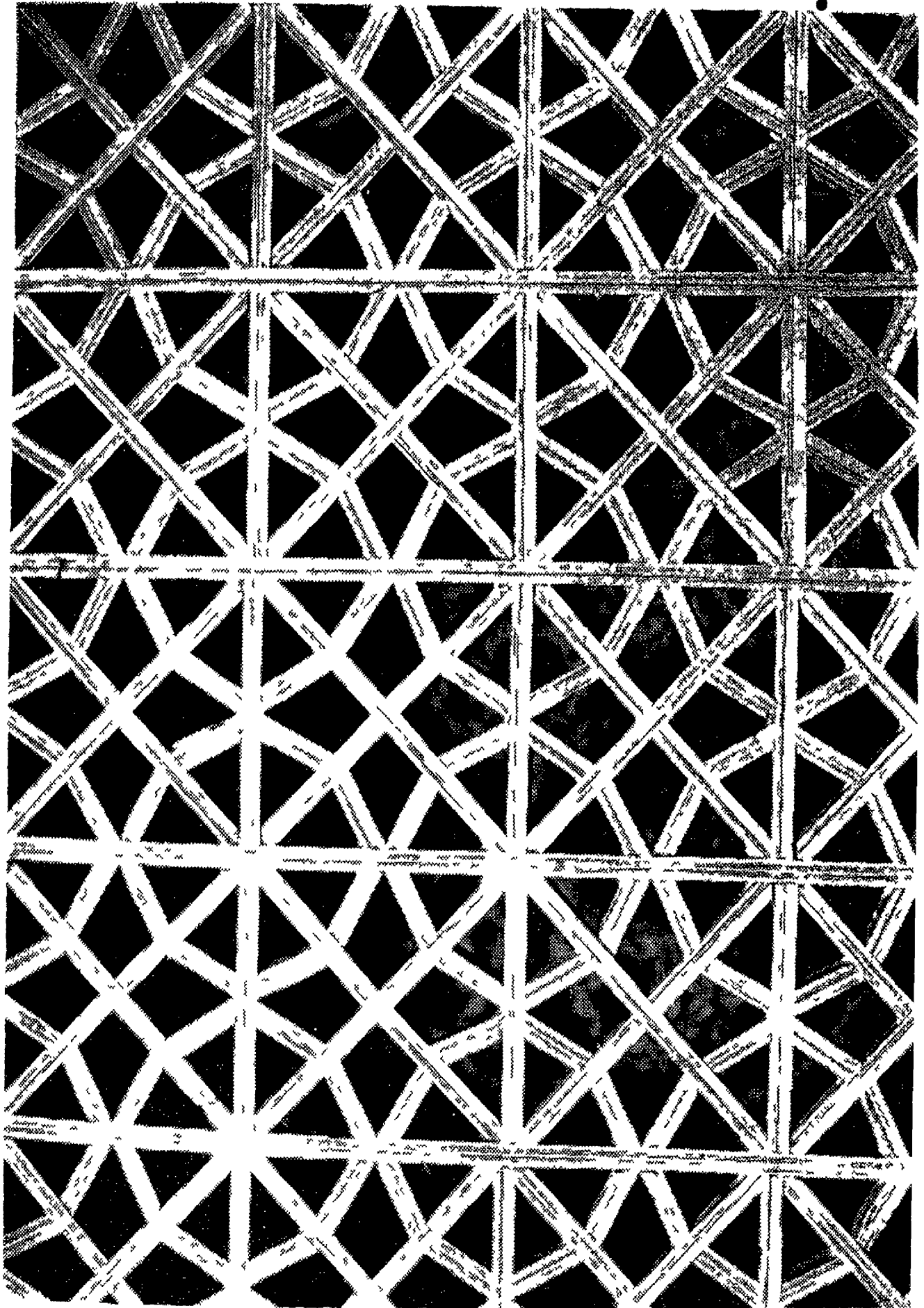
عکس شماره ۲۰۶ - حرا معالی میرزا سردار منتقد در ابع سمن امسید در دهکده امسید

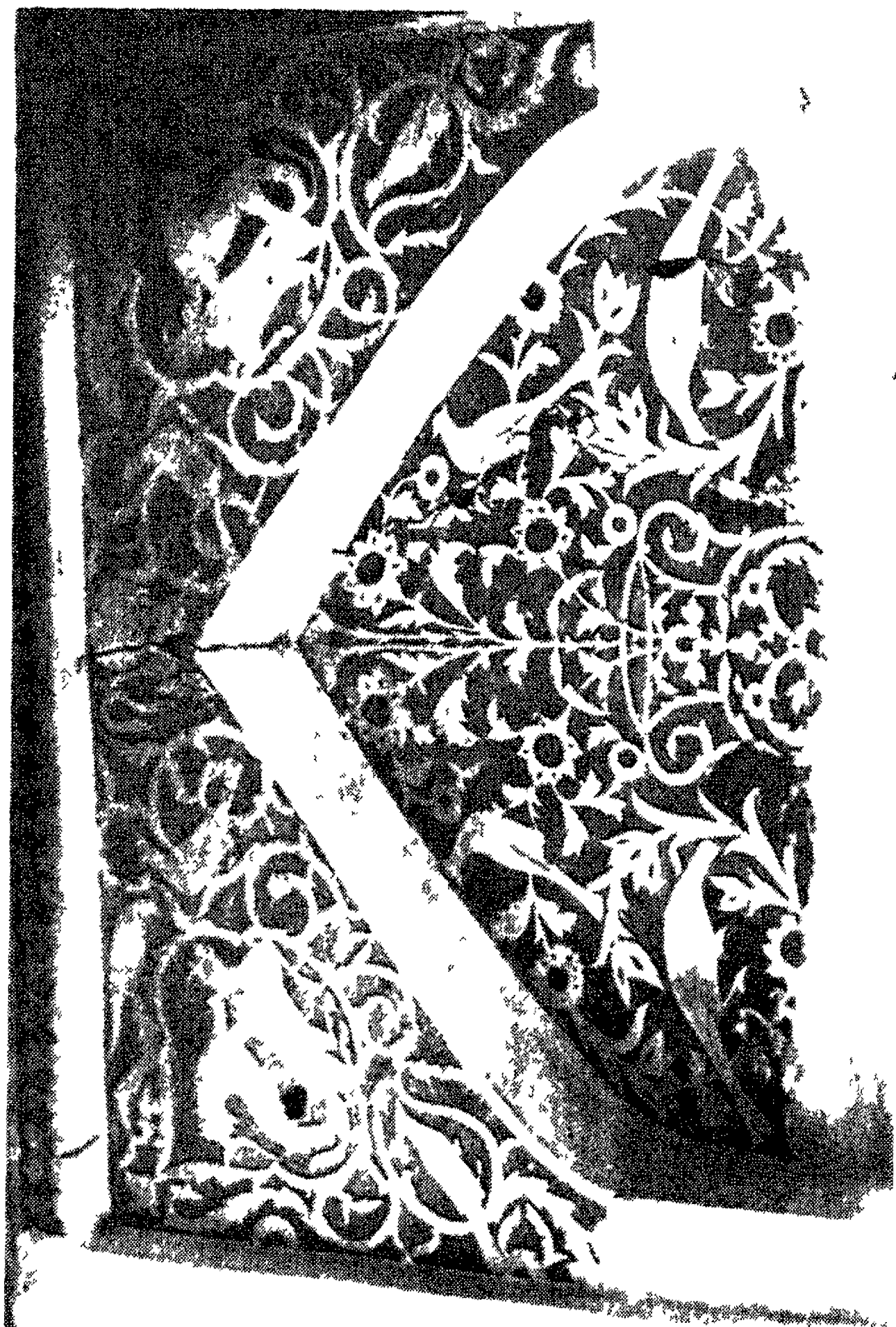

عکس شماره ۲۰۸ - کی ۱ - درهای ورودی مآه امامزاد فاسم د دهکده چولان کوهسپهان - واری

عکس شماره ۹ - ۲ - طرح انما سوادہ فاسم در سکنه حولان کوجہ پان مواری

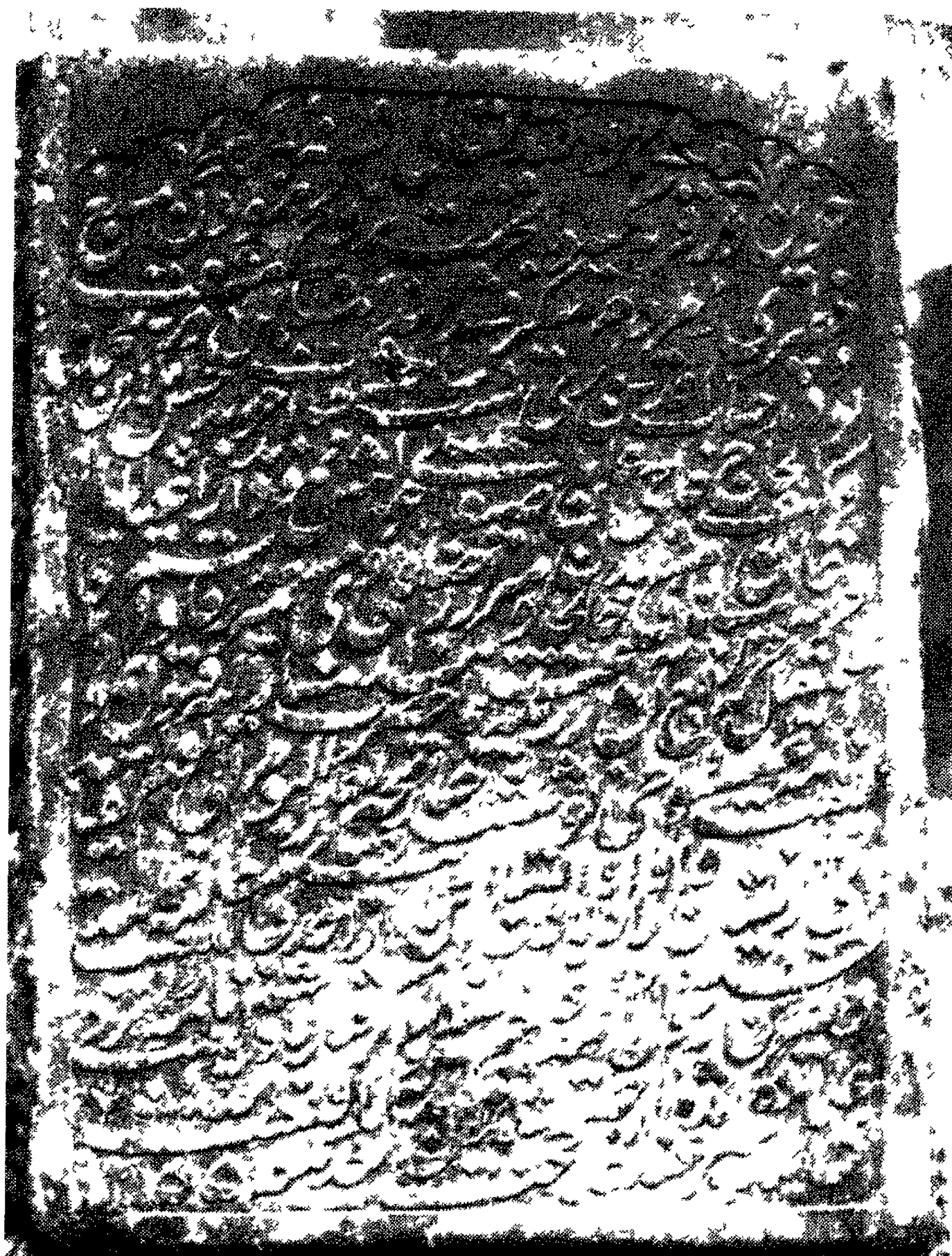

عکس شماره ۲۱۰ - قسمی از کچر نه‌ای امامزاده سید احمد در دهکده کتلوای کوچسپهان مزاری

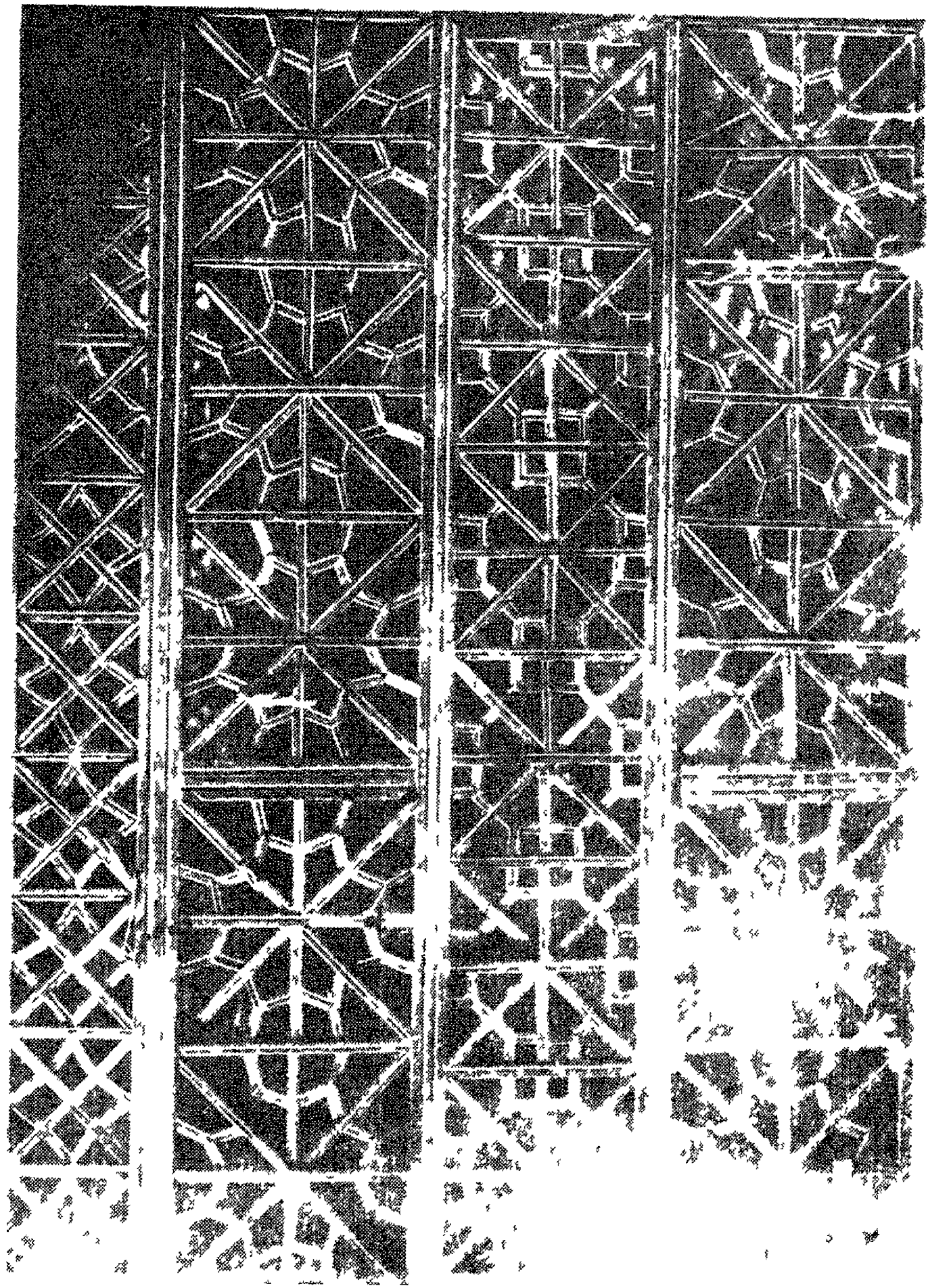
عکس شماره ۲۱۱ - آغا و مسجد امامزاده احمد در مکان: کلرای کورجستان مواری

عکس شماره ۲۱۲ - لعنت امه ای در امامزاده احمد دهکده گناوای کوحسینان مواری

STATE

11 1

عکس شماره ۲۱۵ - سنگ قبری از مرمر در دهکده حست مسجد کوحسپهان مواری

بخش چهاردهم

۱- حرافسای تاریخی لشمشاه

بخش لشمشاه ، در کنار دریای حرر است، از مشرق به لاهیجان و از جنوب و غرب به بخش مواری محدود می شود شعب مصب سفیدرود، در آن حاك است و حاك لشمشاه ارسونات این رودخانه به وجود آمده است

پیش اردوران سلطنت سادات کیائی ، لشمشاه حرئی از حاك کوچسهمان بود هنگامی که سیدعلی کیا ، سلطان لاهیجان شد ، مردم سعی مذهب ریدی لشمشاه، از او درخواست کردند که حاك لشمساره را به فلمرو حکومت خود بیاورد و اهل آن را اردست امیره مسعود بن نوپاشان سالوك که مدرس حاکم کوچسهمان بود و در سال ۷۶۸ فوت شده بود، رها کند (۱) سیدعلی کیا لشکری آراست و به کوچسهمان رفت و آنجا را بگرفت

در سال ۷۸۲ حاك لشمساره داخل حکومت پاشیجا بود و تحت آن ملك گوران داسجا بود (۲)

در سال ۹۱۳ که ساه اسمعل اول به گیلان آمد، به وساطت شیخ نجم رشتی- امیر الامرای دربار- بناسد که حان احمدحان، اراضی لشمشاه را به امیر حسام الدین قوممی واگذار کرد حان احمدحان، این حکم را بدرفت و اظهار می داشت که نمی خواهد مردم سعی مذهب را به دست اهل سنت بسازد سال دیگر ، امیر حسام الدین، قصد داشت که مردم لشمساره را به رست مذهب کند ساکنان لشمساره که از این امر خبردار شدند، اهل و عیال خود را به رودسر بردند، تا نا مصمیم امیر-

(۱) تاریخ گیلان و دامغان سیدظهرالدین حان کارنده ص ۴۵ و ۴۶ (۲) همین کتاب

حسام‌الدین مخالفت کرده باشد

در سال ۱۰۰۳، شاه عباس پس از طعیانی که در لشت‌شاه شد امر کرد تا اهالی را قتل‌عام کند درویش محمدخان اروملو - حاکم لاهیجان - سه روز به ایشان مهلت داد، تا آن محل را برك کند و پس از سه روز، هر که در آنجا بود کشت و سر بارانش هر چه دیدند، به عارت بردند

افراد دو طایفه اژدر و چپک (= اژدها نمند و چپک نمند) بر سر مقام و کیل السلطمه و صاحب اختیاری بیه بیش رقیب یکدیگر بودند و تا سال ۱۰۲۱ که بهراد بیک وزیر گیلان، ایشان را به سیلاحور کوچ داد، جنگهای حویمی می کردند (۱)

بر اثر ندی آب و هوای سیلاحور، این دو طایفه، در آنجا از میان رفتند و کسانی که دوباره به لشت‌شاه بازگشتند، اردم بیع گذشتند و سرزمین ایشان حرء املاک حاصه شد این دو طایفه که سیصد سال در این خاک زندگی می کردند، اصلشان معلوم نیست از کیحاست

در سال ۱۰۳۸ پس از شورش و طعیان عرب‌ساز، ساکنان لشت‌شاه محبور شدند به اسارت سر باران سلطان بن دردهند

هنگامی که خسروخان حاکم گیلان بود، بیشتر اراضی لشت‌شاه را به ثمن بحس، خریداری کرد نایب‌الحکومه آنجا که ارمی حدید الاسلامی به نام «قاسم خان سیروانی» بود، به نابتحت آمد تا او را به فتحعلیشاه شکایت برد در بازگشت به گیلان، به امر خسروخان کشته شد شاه املاک خسروخان را مصادره کرد و باز خاک لشت‌شاه حرء املاک ساهی به حساب آمد در حدود هفتاد سال پیش باسرایطی به رعایا و اگذار سد

هرگز اصلی لشت‌شاه، دهکده حورسر (بفتح شین) است که در زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) بارار و حمام و مسجد جامع داشته است و به سه محله ر در تقسیم می شده بالامجاه - مروان کلانه - محله سر بارار ساکنان این بخش کیلک و شیعی مدهند (۲)

راه کوچسهمان به حورش اردهکده‌های حوربحارکل- هندوانه پردسر-
 کنارسر- لیموچاوگفشه می‌گذرد
 جمعیت لشتشاه دررمان راینمو هرارو ششصدو بودودو حانواربوده‌است
 دراین بخش، چهل و چهار دهکده بوده، که بیشتر آنها بعداً جزء بخش لاهیجان
 به حساب آمده است (۱)

۴- بناها و آثار تاریخی بخش لشتشاه
 بقعه آقا سید محمدزصانی موسی الکاظم علیه السلام
 در حورش لشتشاه

بنای اصلی بقعه، هشت ضلعی است چهارضلع اراین هشت ضلعی که مقابل
 جهات اصلی قرار می‌گیرند، بلندتر و چهار ضلع دیگر آن کوتاه‌تر است طول
 ضلع بررگتر $3/70$ متر و طول ضلع کوچکتر ۹۵ سانتیمتر است محل اتصال دو
 ضلع کوچک و بررگ، دیواره‌ای به طول ۲۳ سانتیمتر است که با ضلع بررگتر
 مواری است (عکس شماره ۲۱۶) صریحی مشك در وسط و صدوفی چوبین میان
 آن است آلات صریح را بسیار طرف ترا سیده‌اند و طرحهای آن بسیار ریاست
 (عکس شماره ۲۱۷) طول آن ۲۸۵ و عرض آن دو یست و ارتفاع آن ۱۲۰ سانتیمتر
 است و در ورودی کوچکی دارد (عکس شماره ۲۱۸) طاق صریح به شکل مشور
 مستطیل القاعده نافص است و تمام آن بیر مشك است چهار در ورودی در چهار
 جهت اصلی قرار داده‌اند یکی از آنها فعلا دری نداشت و درگاه مانند بود طاق
 درگاهها هلال سگسته است و بالای هر يك پنجره‌ای مشك چوبین است
 در داخل بنا، اراره‌ای در پیمخ ردیف کاشی فاحاری گل و نلبل دار به ارتفاع
 ۸۲ سانتیمتر بر دیوار نصب شده است سقف بقعه ارداحل گنبدی و مدور، و ار
 خارج سراسر بقعه و انواها سفال سر است گلدسته‌ای آحری که روی آن سیمان
 کاری است، ارنام سفالین بنا سر بیرون آورده است (عکس شماره ۲۱۹) اطراف
 بنای اصلی انوا است ایوانی که در اصلی بقعه (عکس شماره ۲۲۰) در آن نار

می‌شود، با در نظر گرفتن دو عرض ایوانهای شمالی و جنوبی به طول ۱۵ متر و به عرض ۳/۹۰ متر است طول ایوان قلبی تا انحنای پشت بنا، ۱۲/۳۵ متر و عرض آن ۲/۳۰ متر است

حلقه ایوان اصلی که در ورودی بقعه در آن است، دوازده ستون چهارسو با سرستون و مجموع ستونهای سه ایوان دیگر بالغ بر بیست عدد ستون چهارسو با سرستون است طرف شمال دیوار اصلی بقعه، دری کوچک برای بالا رفتن به گلدسته است سقف ایوانها تمام لیمه کوبی حطدار است سنگ قبر کوچکی در صحن بقعه به این شرح دیده شد

تاریخ وفات مرحوم کر بلائی علی حسن ابن آقا محمد کاظم ۱۲۴۸

در میان کاشی‌های اراره صحن، این کاشی مرار دیده شد

وفات مرحومه ریس سلطان بست مرحوم شهدی آقاخان قزوینی عیال

براره مشهور میرزا محمد تحریر افی صهرالمطهر نیلان نیل ۱۳۲۳

بر سنگ مرمر دیگری به طول ۴۰ سانتیمتر و عرض ۲۲ سانتیمتر با حط

استعلیق حوشی این عبارات دیده شد

وفات مرحوم میرزا محمد کاظم ولد مرحوم میرزا سید علی الحسینی ۱۲۳۰ شایه

مهر، تسبیح شایه، رحل، فلمدان و دوانگشتر

بنای بقعه آقا سید محمد رضا قدیمی است، ولی تاریخی که قدمت آن را

نشان دهد، در حدود بنا دیده شد رایبوی می نویسد بنای این محل متبرک در سال

۱۰۵۵ هجری قمری یعنی در دوران سلطنت شاه عباس دوم تمام شده است ماده

تاریخ بالای در ورودی، این تاریخ را نشان می‌دهد (۱) اقرار اظهار اهالی این

سردر حراب شده است و سردر جدیدی به جای آن بنا کرده‌اند از ماده تاریخ

ثری بود متولی بقعه دو بیت شعر بالای سردر را که مصراع آخر آن ماده تاریخ

است چنین به خاطر داشت

دروارهٔ ساقی (۱) که نمایان وحلی است

آبادی آن رسر نوشت ارلی است

ناریج بنایش ر حرد حستم گفت

ابن طاق حلّی ریمن عناسقلی است

مصراع ماده ناریج با سال ۱۰۵۵ هجری قمری که رایسو بدان اشاره کرده،

بر این است

کلمه «ساقی» در مصراع اول، اشاره به ساقی مرار است که نام قدیمی محل

بقعهٔ سید محمد رضا بوده است عبدالفتاح از «صحرای ساقی مرار لشتشاه» نام

می برد (۲) رایسو می نویسد این محل به نام «ساقی مرار» شهرت داشته است و سید

ظہیرالدین بیر این نام را در ناریج گیلان و دیلمستان آورده است (۳) اما نگارنده

در ناریج سید ظہیرالدین نام ساقی مرار را نیافت

تکیهٔ محاور بقعهٔ آقا سید محمد رضا

رایسو از تکیهٔ محاور بقعه ناد کرده است و می نویسد که در این تکیه حسد

میرزا علی حان امین الدوله مدفون است (۴) مرحوم میرزا علی حان امین الدوله

که سالهای آخر عمر خود را در لشتشاه در تبعید به سر می برد، در بیست و دوم صفر

سال ۱۳۲۲، در عمارتی که خود در لشتشاه ساخته بود، در گذشت و در تکیهٔ بقعه

به حاک سبرده شد قبر او امروز در اطاقی به طول ۵/۴۰ متر و عرض ۵/۵ متر و معروف

به قالی است سنگ قبر او سنگ مرمری است به طول ۱۴۰ و عرض ۷۹ سانتیمتر

و این اسعار ناخط حوس ستعلیق بر آن حک شده است

هو الحی الدی لایموت

حرد حیران رکار چرخ و دانا رو بفکرت شد

که دایم در پی حورو حما نا اهل عیرت شد

(۳) و (۴) گیلان

(۲) ناریج گیلان ص ۲۲۶

(۱) اساساً به «ساقی مرار» است

رایسو ص ۲۵۱

ندیا دل بست اهل حرد بر اکه این دنیا
 وفا با کس نکرد و راحت او عین رحمت شد
 سراسر مهر او کین، شادیش عم، سهدا و حنظل
 عنایش مسکمت، سودش ربا، عرس مدلت شد
 یگانه گوهر دانش، امین دولت ایران
 ر دنیا رحمت برست و مسافر سوی حمت شد
 رفوت او سب گز دوستان پرسند می گویم
 که دولت خواهی و ملت پرستی این دو علت شد
 ر دولت خواهی و ملت پرستی آن مهین دانا
 بیاسودی، ولیکن حاصلش روربح و محبت شد
 درین ماتم فلک گز خون بارد می سرد ر برا
 که بیرون از جهان، اهل حرد، اهل فتوت شد
 شسته بر کماری اشک بران عارف و عامی
 شده بر خون دل دولت، شکسته دشت ملت شد
 چو در ماه صهر کرد او احابت دعوت حق را
 پیمبر میربانش در مقام قرب عزت شد
 پی تاریخ صدری خون و شابد ار دیده و گفتا
 امین الدوله و او یلا سوی گلزار حمت شد

۲۲ صهر ۱۳۲۲

در همین اطاق، پائین پای میرزا علی حان امین الدوله، مدفن محسن حان
 امین الدوله است بر قبر اوسنگ مرمری به طول ۱۱۸ و عرض ۶۰ سانتیمتر قرار
 داده و این ابیات را بر آن حک کرده اند

هو الحی الدی لایموت

امین الدوله مرد راد والا	دریعا رفت ار این دار دنیا
که دادی بیوایان را هدایا	رئوف نا دلی ، مرد کریمی
مهین صدر احل بی مثل و همتا	پدر بودس امین الدوله کاو بود
که شدرو پایه مشروطه بریا	وطن پرور مهی ، آراده مردی
که فردوس بریش گشت مأوا	وریر فاصل و فررانه محسن
ر هجرت بود رفت ار دار دنیا	هرار وسیصد وشصت ونه ارسال
ر سال شمسی این چون شدهویدا	هرار وسیصد و بیست و نه آنگاه
بد آمر رنده در دنیا وعقی	سوی حنّ المأوا روان سد
ر الطاف حدای فرد یکتا	روانش ناد دائم شاد و حرّم

در حاشیه همین سنگ این عبارات حك شده است

بسم الله الرحمن الرحيم

الهی نبی عربی و رسول مدنی - واحیه اسد الله مسمی بعلی - و برهراء نقول
و نام ولدها - و بسطیه و شلیه هما بحل رکی - و سجاد و بالمافر و الصادق حقا - و
موسی و علی و نبی و نبی - و ندی العسکر و الحجه القائم بالحق الدی - یصرب بالسیف
بحکم ارلی - و عایهم صاوانی و سلامی مأالف - بهار و لیال و عداة و عشی

بر دیوار جنوبی و شرقی دو عکس از مرحوم میرزا علی حان امین الدوله
و دو عکس از مرحوم میرزا محسن حان امین الدوله و قانی چوبین به طول ۴۵
و عرض ۳۵ سانتیمتر دیده می شود در این قاب هشت بیت اشعار بر ناحط
استعلیق بسیار خوش در حاشیه بندی ا کلیل و رنگ آبی نوشته شده است

هو الحی الدی لایموت

امین الدوله آن دستور اعظم	عدم الملل عالی بن محمد
که اندر دات پاکش بود مدغم	بعقل دورین و طیبیت پاک
رواگر گونمش سلمان عالم	سراگر حوانمش لقمان کیتی

ر نائیدات یردان حامهٔ او
 بعهد او سای ظلم مہدوم
 سالی همت درلشت شا ماند
 سن شصت واد آنگاه پیچید
 وفار ار بھر تاریخ وفانش
 دحل مشکلات دھر ملهم
 معصر او اساس عدل محکم
 سخن اندر اسیر محبت وعم
 قصا طومار عمر وی چو برهم
 بحسرت گھت آہ ای صدراعظم

۱۳۲۲

عمارت حکومتی لشتشاه

رایسو یادی ار عمارت حکومتی لشتشاه کرده است و می نویسد «حرابه‌ها و آثار حمدق آن باقی است» (۱) ار حرابه‌ها و آثار حمدق این عمارت هیچگونه بشایی بر جای نبود و محل آن را نیز نمی‌دانستند

عمارت میرزا علی حان امین الدوله

مرحوم میرزا علی حان امین الدوله ، در سالهای آخر عمر خود که در لشتشاه در تبعید به سر می‌برد ، عمارتی برای خود ساخته است (۲) عمارت او در باغی در رگ که اطراف آن حمدقی دارد و درختان آراد آن دیدنی است ، با امروز باقی است (عکس شماره ۲۲۱) یک دستگاہ عمارت دیگر نیز در این باغ دیده می‌شود

مسجد جامع

در حورشر لشتشاه

مسجد جامع حورشر ، سائی مربع است که از آخر ساخته شده است طول مسجد بیست و عرض آن چهارده متر است در شرق و غرب مسجد دو عرّفهٔ چوبین برای رنان ساخته‌اند عرض این دو قسمت ۴/۵ متر و طول آن به اندازهٔ عرض مسجد یعنی چهارده متر است طرف شمال مسجد ، در امتداد دو قسمت

(۱) گمان رایسو ۲۵۱ (۲) گمان رایسو ص ۲۵۱ رایسو می‌نویسد که امین الدوله

در سال ۱۳۲۱ فمری در این عمارت فوف سده است در صورتی که امین الدوله ، همانکہ سبک

فمر او حاکی است ، در ۲۲ صفر سال ۱۳۲۲ فوف سده است

رنامه راهروئی چوبین به عرض ۹۰ سانتیمتر است که جلو آن برده دستک صراحی است و دو قسمت محرای رنامه را به یکدیگر متصل می کند

سقف مسجد در دوسر بال اصلی متکی است این دو سر بال بر چهار ستون چوبین بلند لاج لگری قرار داده شده است ستونها بر روی چهار پایه آحری مستطیل شکل به طول ۳۸ و عرض ۳۳ سانتیمتر نهاده شده است بالای ستونها باریکتر از سمت پائین آنهاست (عکس شماره ۲۲۲)

در طرف جنوب مسجد، دو ارسی ناشیشه های رنگین تعبیه شده است در طرف شمال، دو ارسی ناشیشه های رنگین و در ورودی مسجد به ارتفاع ۲/۴۰ و عرض ۱/۸۸ متر است که ارکش کن وارد صحن مسجد می شود طرف غرب، در ورودی رنامه است و یک پنجره کوچک نورگیر دارد در عرفة رنامه در طرف شرقی دوارسی ناشیشه های رنگین ریاست و در طرف عربی یک در ورودی و یک پنجره است

در طرف شمال در راهروی چوبین میان دو قسمت رنامه، دو ارسی ناشیشه های رنگین و یک پنجره و یک در ورودی به گلدسته است طرف جنوب قسمت شرقی بالاحانه رنامه یک ارسی ناشیشه های رنگین و در طرف جنوب قسمت عربی آن یک پنجره تعبیه شده است

محراب مسجد سفیدکاری ساده و منبر چوبین و ساده ای کنار محراب است سنگ مرمری در طرف چپ محراب به طول ۷۵ و عرض ۲۴ سانتیمتر بر دیوار نصب شده است این اشعار با حط بستعلیق بر آن حک شده است

حسرو دوران محمد جان که عدل و داد وی
 اهل عالم را سوی درگه حق رهماست
 میر اسمعیل عالیشان والا مرتبت

آنکه حد امجدش حلق دو کون را پیشواست
 بر امید قصر ماویها عیون خاربه
 کان نکو مسکن مقام عشرت اهل وفاست

ساحت این فرخنده مسجد را بدین نوعی که هست
 بالحقیقت منتجب طرحی و عجایب دلگشااست
 ای عزیزان با ادب گام اندرین مأوا بهید
 رانکه این دلکش بنا منطور الطاف خداست
 بهر تاریخ بنایش اسف (کدا) (۱) از روی یقین
 گفت الحق معمد ارباب دین مصطفاست (۲)
 (عکس شماره ۲۲۳) ۱۲۰۶

شماره عددکاشی به ابعاد ۲۵ × ۵۱ سانتیمتر ناحط خوش نستعلیق در شرح
 و تاریخ تعمیر مسجد، بالای سردر ورودی بوده است که در تعمیرات بعدی آنها
 را جمع کرده بوده اند، اخیراً قصد دارند، دوباره آنها را به جای خود نصب کنند
 بر یکی از آنها این تاریخ دهنده شد
 هزار و سیصد و هجده و هجرت نبوت
 در سردر ورودی حیاط مسجد (عکس شماره ۲۲۴) کتیبه‌ای سنگی است که
 اشعار زیر را ناحط خوش نستعلیق بر آن حک کرده اند
 من بکن فی الحد احرى فهو بالسعد قرین
 یعمد الله بعالی شأنه فی کل حین
 و متی یملک من دنیا ولی المسلمین
 و حری من فیص حوده انحر للواقدس
 و عدا نعمر بیتا لآله العالمین
 امت یاد المحدارح ذلك العول المتین
 رد بهاعده انواب الحنا اجمعین
 مسجداً اسس للتعوی باعمار الامین

(۱) ساند آصف (۲) ماده تاریخ با تاریخی که داریم بر آن نوشته شده است یک سال
 اختلاف دارد یعنی ماده تاریخ معادل ۱۲۰۵ هجری قمری می‌شود

چنانکه ارکتیبه کاشی بیر پیدا است، مسجد و سردر آن در سال ۱۳۱۸ هجری
قمری مرمت شده است

بقعه آقا سید عبداللہ بن موسی الکاظم علیہ السلام
در نالاحور شر لشتشاه

سای اصلی بقعه به طول ۷ و عرض $\frac{3}{40}$ متر است در ورودی آن، طرف
جنوب است پنجره‌ای نورگیر طرف شرق است، در طرف غرب، دری است که
ارصحن به مسجد می‌رود صریحی چوبین مشک به طول ۲۲۰ و عرض ۱۰۰ و ارتفاع
۱۲۵ سانتیمتر مرقد را پوشانده است طاق صریح بیر مشک و مسطح است، سقف
بقعه لیمه کوبی با در ریوش حطدار است، مسجد در غرب بقعه و متصل به آن است
طول آن $\frac{13}{5}$ و عرض آن $\frac{4}{50}$ متر است طرف شمال مسجد، پابرده لمکه‌ارسی
قدیمی است طرف غرب، اطاق کوچکی، برای آندار حاده است سقف لیمه کوبی
است عرض در پوشها، به انداره عرض یک لیمه است (عکس شماره ۲۲۵)

بقعه میر شاه محمود بن امام موسی الکاظم
در دهکده شیخان گهشه لشتشاه

سای اصلی بقعه به طول $\frac{4}{50}$ و عرض $\frac{3}{75}$ متر است صریحی چوبین
مشک در وسط اطاق به طول ۲۸۵ و عرض ۱۹۵ و ارتفاع ۱۷۰ سانتیمتر، با طاقی
مشک و مسطح، مرقد را پوشانده است در ورودی در ایوان شمالی است و بالای
آن حسیگی نورگیر مشک است پنجره هائی مشک چوبین بیر در ساردیوار-
های بنا دیده می‌شود

بر صندوق مرار کبیده‌ای ناحطی بد میان نسج و تسعلیق این عمارات حک
شده است «نادعلیاً مطهر العجاوب ناصر حقی نابور حای ادر کمی عمل استاد علی
اصغر من سپهر سنه ۱۲۴۰» سقف بقعه واسان کسی و پل کوبی با درر پوش
رده است

در ورودی بقعه دو لمی است، هر لمکه آن به طول ۱۶۵ و عرض ۴۷
سانتیمتر است این عمارت در نمکه بالای لمکه سمت راست خوانده می‌شود

الله مفتوح الابواب لله ولياً لتوفيق

بیت ریز بر تکه بالای لمکه سمت چپ حک شده است

هر کسی کو ماد دست برین در نمهد

مشک از پای در افتد بیعی سر نمهد (عکس شماره ۲۲۶)

چهار طرف بقعه، ابوابهائی به عرصه‌های مختلف است در ابواب شمالی بس ستون چوبین است که دو عدد از آنها لاج لمگری است سه ابواب دیگر ستونهای چوبین ساده دارد خوب علم، لاج لمگری و حای آن در ابواب شرقی است مراسم علم بندی در این بقعه، اول محرم و مراسم علم و اجیبی عصر بیست و هشتم صفر بر پا می شود

مسجد قدیمی، با نه لمکه ارسی و یک در ورودی در دنگ نمای بقعه است

درخت آراد که مسالی در محوطه میان مسجد و بقعه است

بقعه آقا سید محمد نمبی بن امام موسی الکاظم

در دهکده لچای (۱) لشتی شاه

نمای اصلی بقعه اطافی است به ابعاد ۵/۲۰ متر صریحی حوبین مشك نه

طول ۲۰۰ عرض ۱۰۸ و ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر، با طافی به شکل مشور مستطیل

القاعده ناقص، در وسط بناست سه در ورودی، در جهات شرقی و غربی و جنوبی

بناست بالای آنها جمعگهای مشك نورگس است سقف بنا لمده کوبی و نام آن

حلب سر است

بر قسمت بالای سطوح داخلی دیوار، اشعاری از هفت بند محتشم و در

سائر قسمتهای دیوار، عبارات ریز پراکنده و بی نظم نارنگ و روعن بوسته

سده است

انا مدینه العلم و علی بابها - یا انا عبد الله اعثنی - اللهم صل علی محمد و

آل محمد - الحق مع علی و علی مع الحق - در مدیحش مدایح مطلق - رهق

الباطل است و حاء الحق - انا فتحنا لك فتحاً مبیباً - یا امیر المؤمنین علی -

الدوله و دوه اميره پهلوان ناصر و بد باشد که ارامیران لاهیجان بوده اند امیره شرف الدوله، دختر سالوک اسمعیل و بدرا بهربی داشت این زن با حائی که می دانیم پسری به نام امیره جهان و دختری به نام تیتیت طایوس براد این دختر همسر امیره بوپاشان امیره محمد بن امیره پهلوان شد امیره شرف الدوله سلطنت لاهیجان را به پسرش - امیره جهان - داد و خود به عزم رنارت کعبه تا سر بر رفت و آنجا بیمار شد و نارگشت و در لاهیجان بمرد سال مرگش او را درست نمی دانیم سید طهیرالدین ابن وفایع را در فواصل سالهای ۷۶۳ و ۷۵۶ ذکر کرده است اگر فوت امیره شرف الدوله را در سال ۷۶۶ و در این سال حواجه خان را بیست ساله بدانیم در سال ۸۲۷ که سال فوت اوس، هشتاد و یک سال داشته است و حمین امری میحمل الوقوع است والعلم عندالله

عجیب اینجاست، ناآنکه در این بنا با حط حلی نوشته اند که قبر حواجه خان در بن شرف الدوله در اینجاست، مردم این مرار را می دانند سید امیر کمانی می دانند

بقعه آقا سید مهدی بن آقا سید محمد رضا بن موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده استلک (= سلك) (۱) لشتشاه

بنای اصلی بقعه اطاقی است به طول ۴/۸۰ و عرض ۳/۶۰ متر که به مسجدی متصل است سهدر ورودی در سه جهت جنوب و شرق و شمال دارد روهها و طاوچه های متعدد در سطوح دیوارهای داخلی بناست صدوقی حوبین در وسط است که اطراف آن صریح مسنک چوبین به طول ۲۱۵ و عرض ۱۱۸ و ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر ساخته اند بالای صریح مسنک و گهواره ایست

سقف بقعه و اشان کشی واررو پل کوبی نادر دوس رده است در شمالی بقعه به راهروئی بار می شود که با حید پله به پاگرد راهرو می رسد مصالح

(۱) استلک کسر الف و فتح داء و لام و سلك بفتح سین و لام هر دو به معنی استلک کوحک است

پلکان و راهرو ، اطّاقی برای عربا ساخته اند در شمال این راهرو ، در ورودی مسجد است طول مسجد ۹ متر و عرض آن ۵/۵۰ متر است طرف شرقی مسجد، شش لبگه ارسی قدیمی است در جهات دیگر مسجد ، طاقچه ها و روفهای متعدد است سقف مسجد و اشان کشی و لمبه کوبی است

ر بر مسجد محله پائی برای آبدارخانه و انبار است (عکس شماره ۲۲۹) علمی قدیمی و طریف و پرکار و عجیب در این بقعه بود (عکس شماره ۲۳۰)

حرانه های بلوچ و ازدها و چپک

حرانه های بلوچ و ازدها نزدیک به امیلدان و در شمال این دهکده است

حرانه های حنک در جنوب همین دهکده است (۱)

بقعه آقا سند محمد سمرقندی

در بالا محله گهشه لشش شاه (۲)

در اطّافی به ابعاد ۳/۸۰ متر ، صدوفی مشنک به طول ۱۹۵ و عرض ۱۳۰ و ارتفاع ۱۴۰ سانتیمتر ، مرقد را دوسانده است در ورودی بقعه قبلی است و از انوان وارد بقعه می شود بالای سطوح دیوارهای داخلی ، ایوانی از هفت بند محتمس و در آنها گلپائی نفاسی سده است دو پندجره مشنک در سرق و عرب بقعه است سقف بقعه و اسان کسی ردل کوبی نادر ریوس رده است چهار طرف بقعه ، ابوابهائی با عرضهای مختلف است حاو ابوابه استونهای چهار سوی ساده است در سطوح خارجی دیوار بقعه ، نفاسهائی بوده است که فعلا روی ر حرانی دارد سقف ابوابه ها ، و اسان کسی نام سراسر بنا حاب سراسر است

بقعه آقا سند علی کمان موسی الکاظم علیه السلام (۳)

در دهکده ازدها بلوچ لستسناه

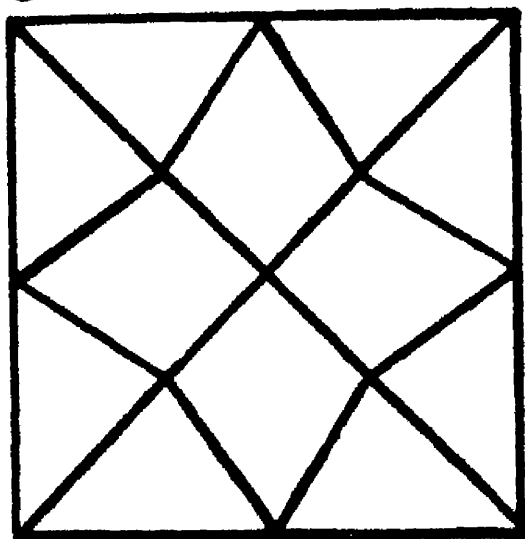
بنای اصلی بقعه هست صاعی و طول هر صاع آن دو متر است دو در ورودی

(۱) کمان ۲۵۰ (۲) این محل بقعه ا د مجاه سبحان گهسه می داند

(کمان را ۲۵۵) (۳) راسو محل بقعه را در دهکده «اردهالو» وسنه و مدفون

۱ به نام آفاسدعان نادمی کمد و او ا ارخانندان کمان می داند (کمان را ۲۵۵)

باحفگی بالای هر يك، در دو صلح قلبی و شمالی است و دو پشجره نور گیر در اصلاع شرقی و غربی است در چهار صلح دیگر که یکی در میان، بین این اصلاع

(سکل شماره ۴)

قرار می گیرند، صعه ای پنج صلعی باطاقی مدور است (عکس شماره ۲۳۱) صندوقی چوبین در وسط و صریحی مشك چوبین به طول ۲۴۰ و عرض ۱۸۵ و ارتفاع صد سانتیمتر - صندوق را احاطه کرده است (عکس شماره ۲۳۲) بالای صریح، گهواره ای و مشك است که در شکل شماره ۴ نشان داده شده است

سقف بنا را به طرح هشت صلعی لینه گوبی کرده اند و در وسط سقف بنا بالای صریح گنبد ماسدی در آورده اند

بنا را خارج چهار صلعی است و چهار طرف آن ایوان است ایوانها به طول ۱۰/۳۰ و عرض دو متر است هر ایوان ده ستون چهارسو با سر ستونهای قدیمی دارد لینه باین ایوانها نكائل است اراره ایوانها و اراره داخل بقعه، کاشیهای رنگین به طول ۳۲ و عرض ۲۴ سانتیمتر است که نقش دو درنده و گل و بته در آنهاست (عکس شماره ۲۳۳)

بالا و داین کاشیها، قریبی به عرض ده سانتیمتر نصب است بر یکی از آنها این حمله دیده می شود رقم مشهدی محمد بهاش ولد حاجی يوسف ۱۳۲۰ نام بقعه و ایوانها سابقاً سهال سر بوده است، اخیراً حلب سر کرده بودند لینه نام سابقاً دو پشته بود، بعد از حلب گوبی، سه پشته شده است

علمی قدیمی و طرف و پر کار و عجیب که طرفین آن دو اژدها داست و قسمت وسط آن نامی شد در این بقعه دنده سد (عکس شماره ۲۳۴ و ۲۳۵)

سنگ مرمری به طول ۳۰ و عرض ۲۵ سانتیمتر در این بقعه دیده شد که این

عبارات بر آن حك شده بود

وفات مرحوم میر عبدالرحیم بن عالیشان آقا میر محمد تقی ۱۲۳۰
شاهها دو پرند و یک سرو

بقعه سید حمزه

در تاجای (= توچا) لشتشاه

بنای اصلی بقعه به ابعاد $۵/۲۵ \times ۵/۴۰$ متر و صریحی مستطک چوبین به طول
۲۱۳ و عرض ۱۴۲ و ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر که بالای آن مشور مستطیل القاعدة
ناقص است در وسط بناست سه در، در جهات جنوب و شرق و غرب دارد بالای هر یک
از درهای سرفی و عربی حفسگی تعبیه شده است چهار طرف بنا، ایوان است
ایوان سرفی به ستون دارد که دو عدد وسط آنها لاج لمگری مارپیچ و لاج لمگری
شکسته است یکی از این ستونها، رنگین است در میان ستونهای سمت
جنوب نیردو ستون لاج لمگری است که یکی از آنها رنگین است لبه های پائین
ایوانها، کائیل دارد سقف لبه کوبی و نام حلب سراسر است را بنیویر از این بقعه یاد
کرده است (۱)

بقعه سید صالح بن امام موسی الکاظم

در دهکده خشک رود لشتشاه

بنای اصلی بقعه به طول $۴/۳۰$ و عرض $۳/۸۰$ متر که صدوفی چوبین در وسط
بناست و صریحی چوبین مستطک با نگارهای لوری شکل صدوق را احاطه کرده است
طاق صریح گهواره ای و مستطک است در ورودی جنوبی است و طرف شرقی یک بمجره
مستطک و طرف غربی بمجره ای کوچک نور گبر دارد چهار طرف بنا ایوان، بناستونهای
ساده چهارسوست لبه پائین ایوانها کائیل دارد لبه نام نک داشته و ایوانها و بقعه
سفال سر است را بنیویر از بقعه ای بنام آقا سید حسن در دهکده خشک رود یاد
می کند در محل تحقیق سد حسین بقعه ای وجود نداست (۲)

باقی بناها و آثار تاریخی بخش لشتشاه

۱ - بقعه آقا پیر ملاحاجی وسید محمد بن رین العابدین حسینی نمکاسی
در دهکده بوده لشتشاه

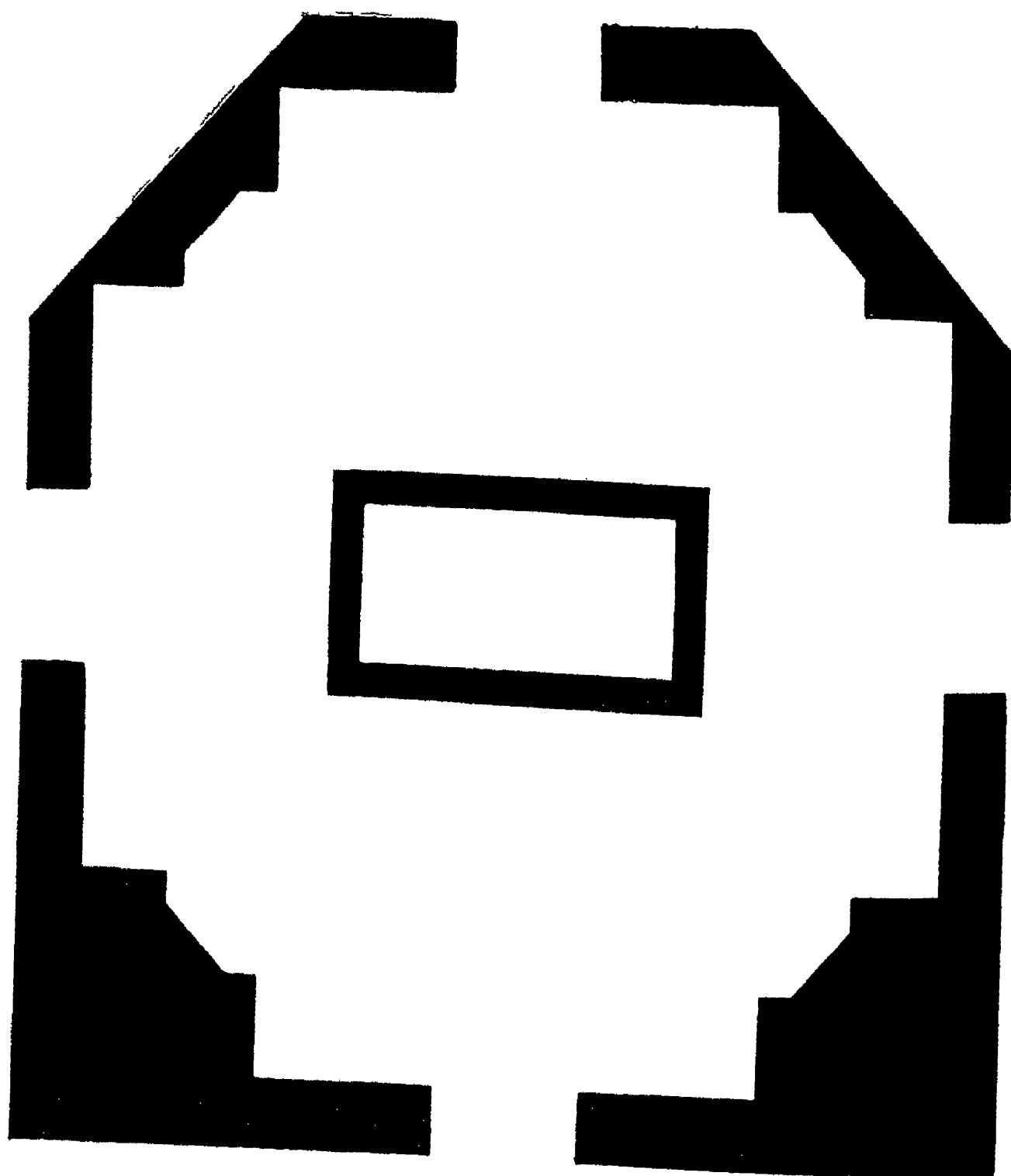
۲ - بقعه لاله گمشه در دهکده لاله گمشه لشتشاه در حیاط بقعه درخت
آرادی که پستال بود که محیط دایره سه آن ۶/۵ متر بود

۳ - بقعه آقا شیخ سلیمان در دهکده لاشای لشتشاه

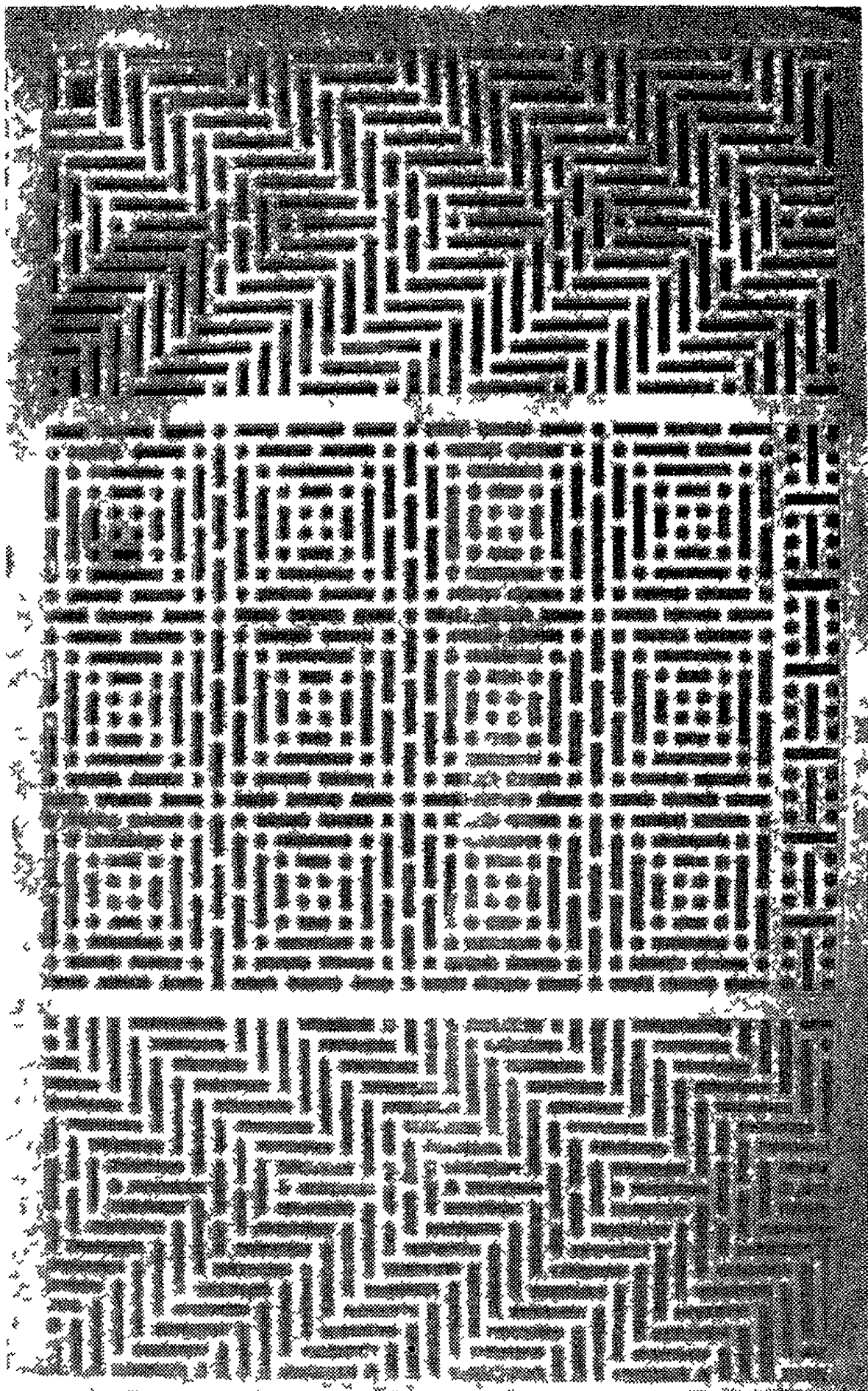
۴ - بقعه آقا سید حسن در بالا محله حور شر لستمشاه (کیلان رایسو

ص ۲۵۱)

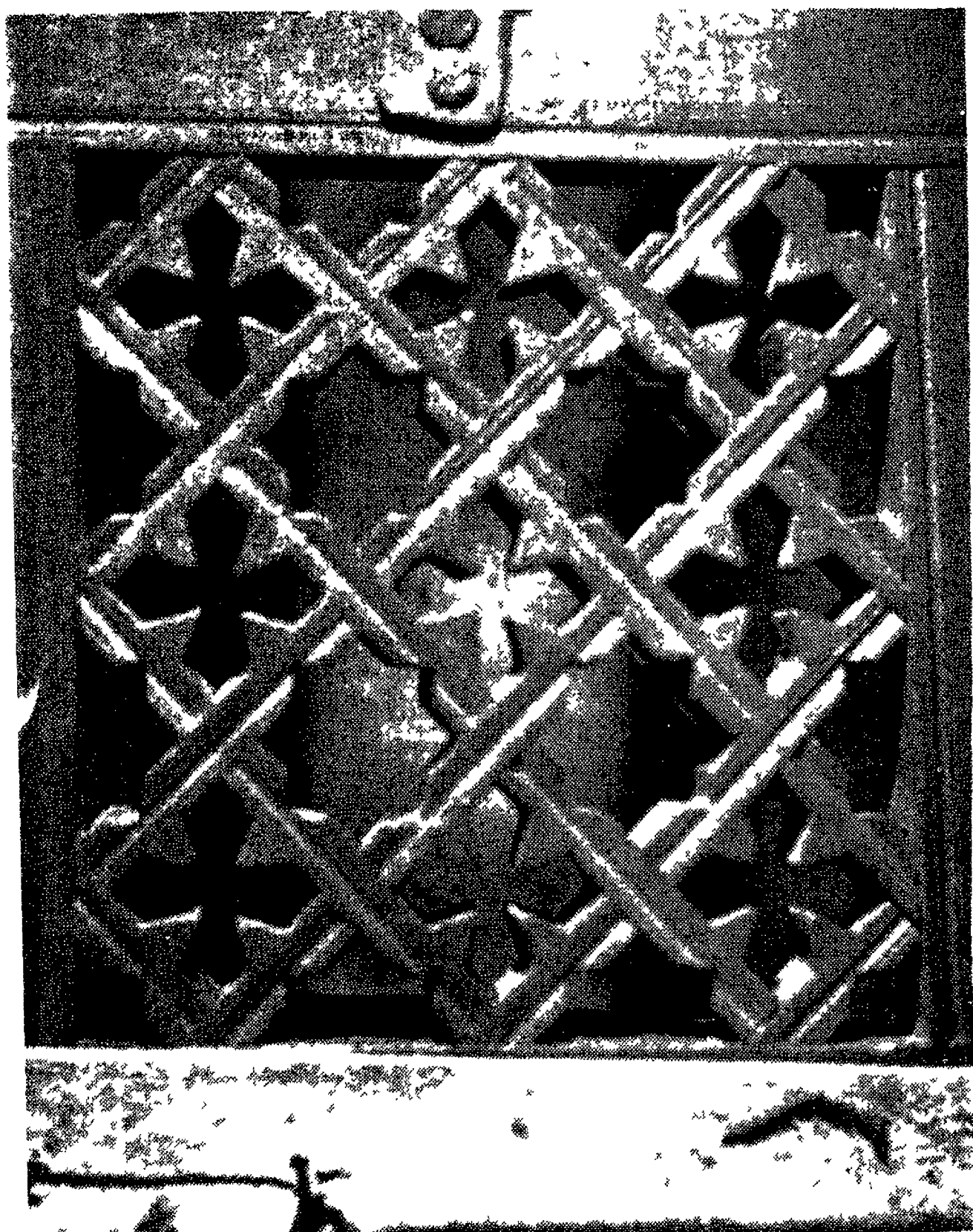

عکس شماره ۲۱۶ - کروکی بنای نعهه آفاسند محمد رضا در دهکده حورسر لسنسماه

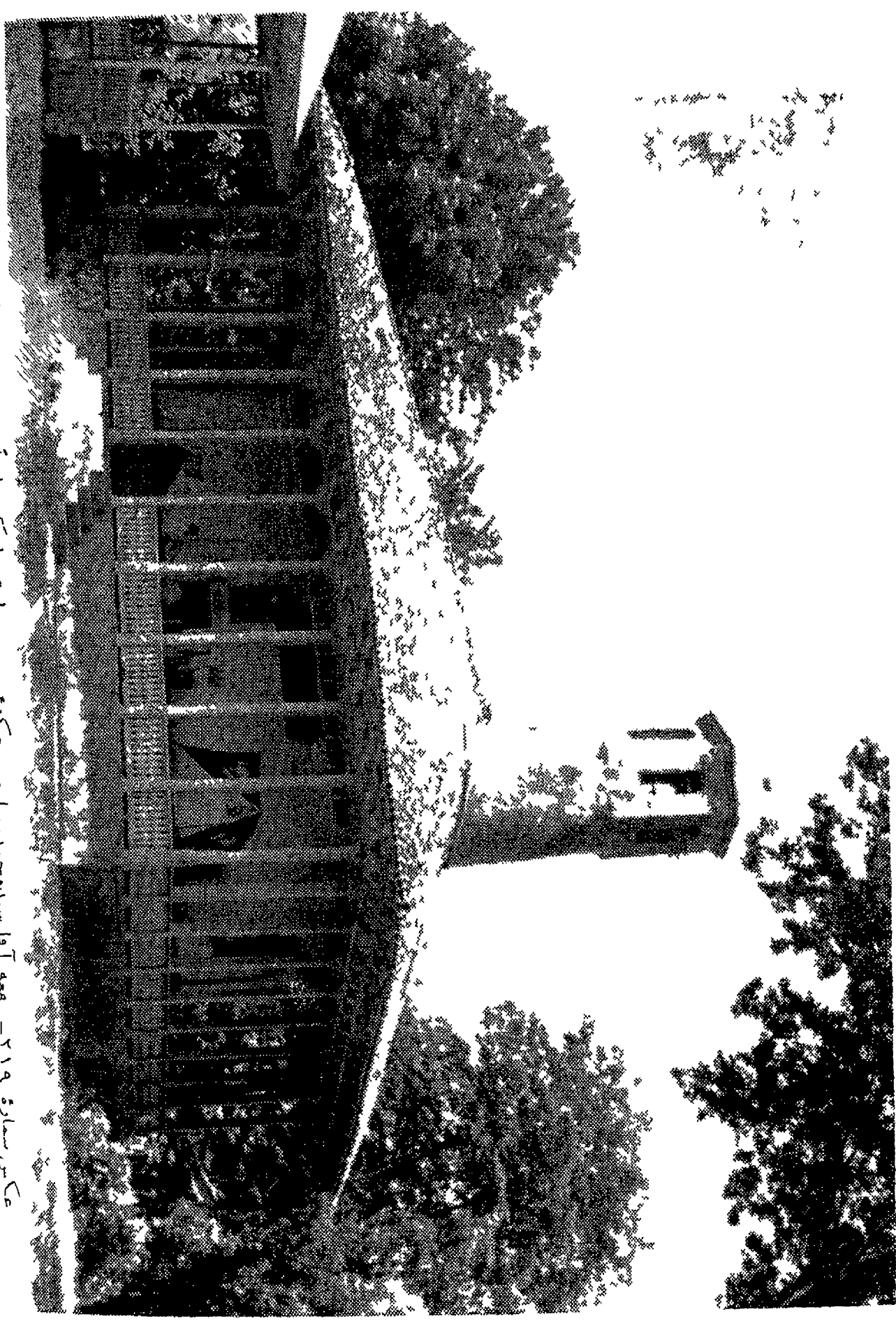

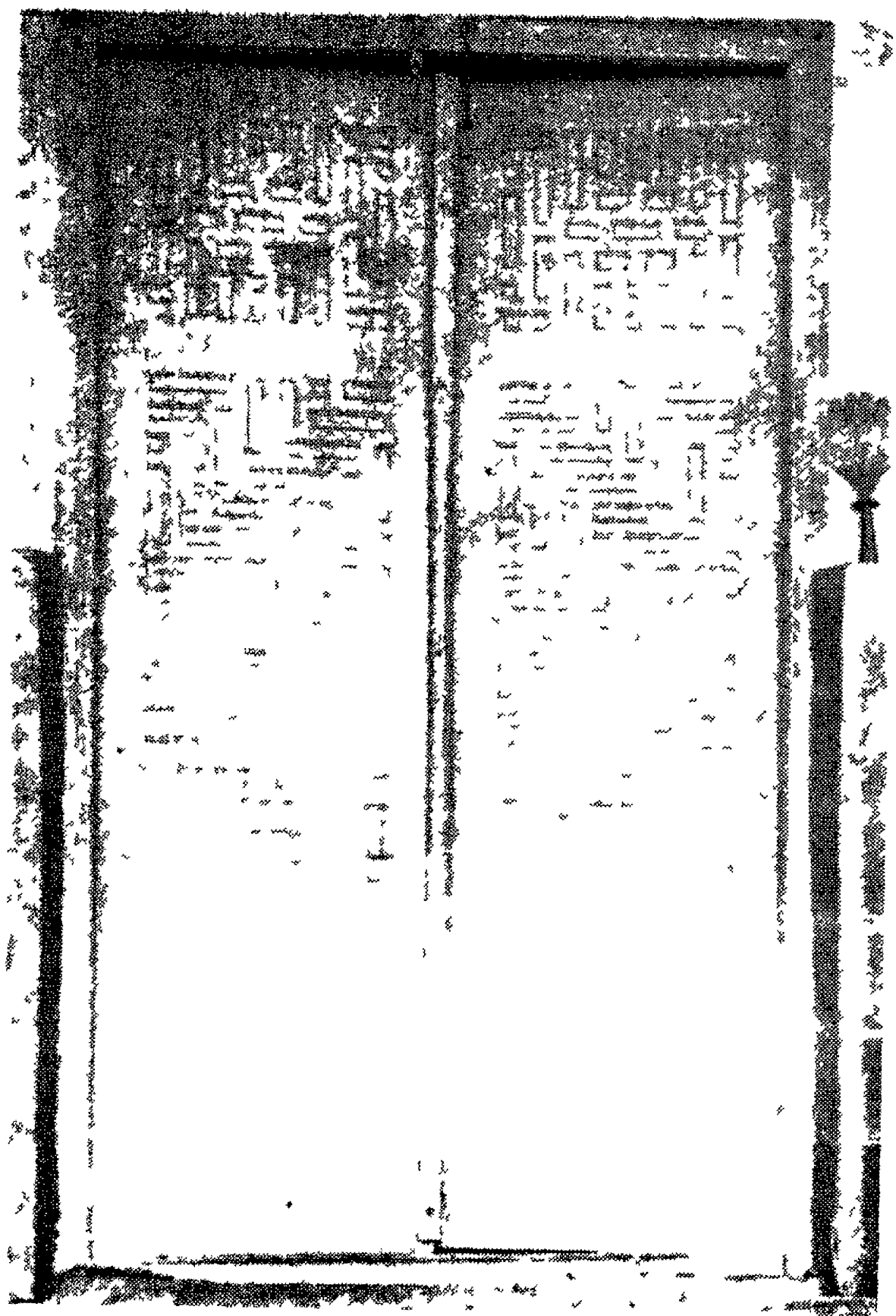
عکس شماره ۲۱۷ - قسمی از صریح همه آقا سیدمحمدکا در دهکده حور سن لیسناه

عکس شمار ۲۱۸ - مسنک کاری در کوحک صریح آفا سند محمدرضا در دهکده حورس لسنسناه

کتابخانه ساری - ۲۱۹ - آقا سید محمدباقر در دهکده خورش لیسنس که سابقاً معروف به سالی مار بود است

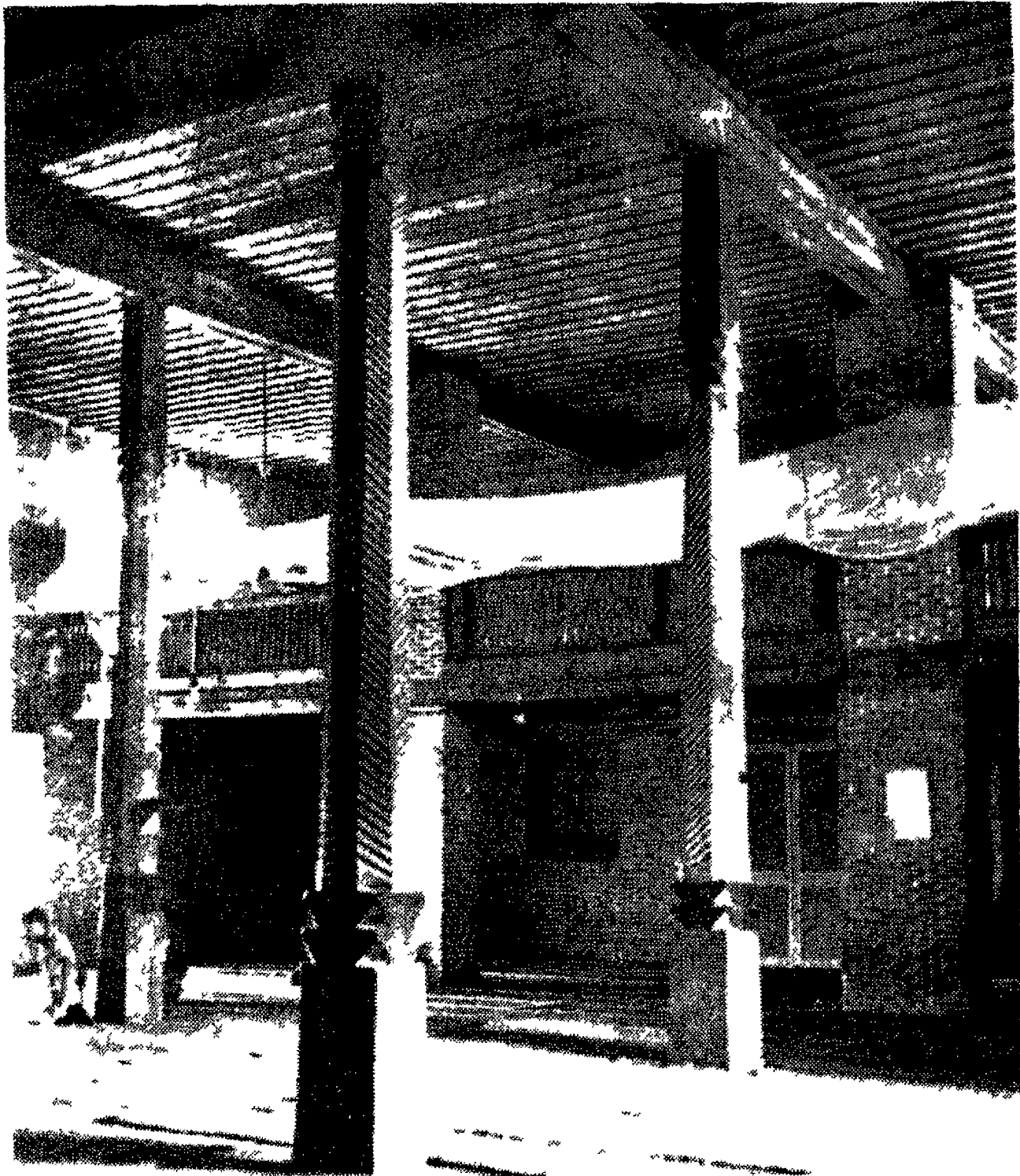

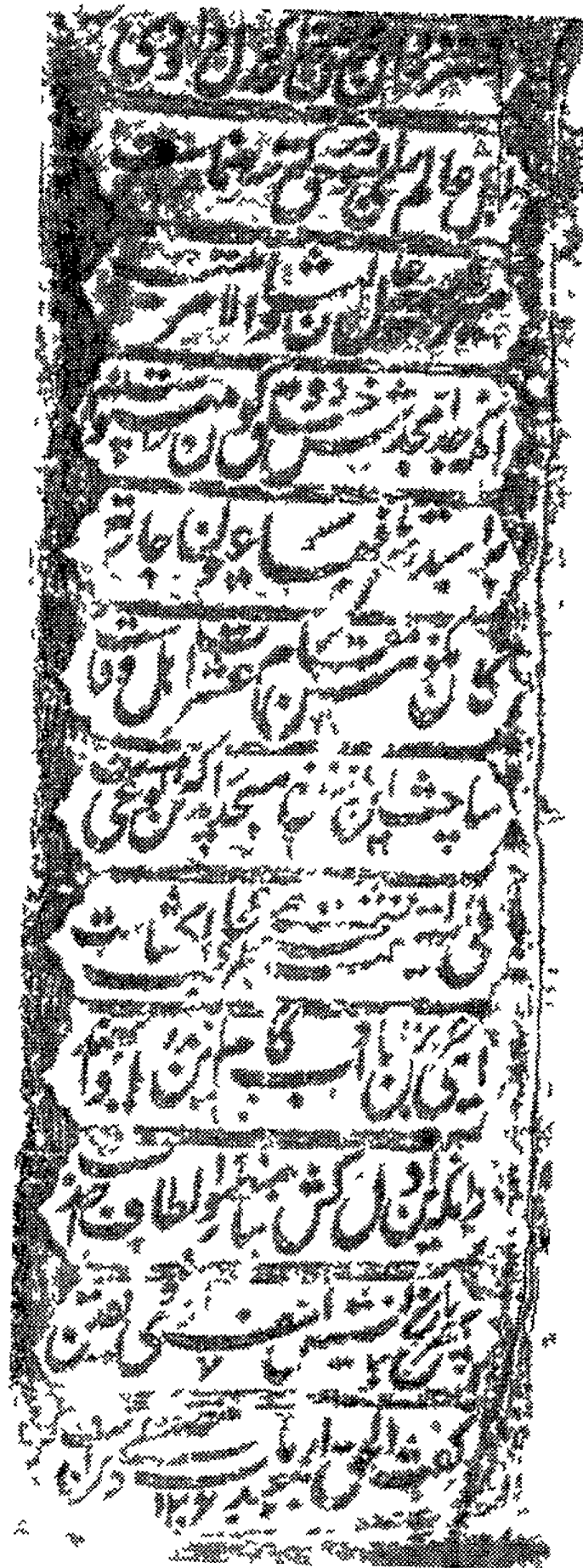
عکس شماره ۲۲۰ - ردی عمه آقا سید محمد رضا در مکانه حوسر لسمساره

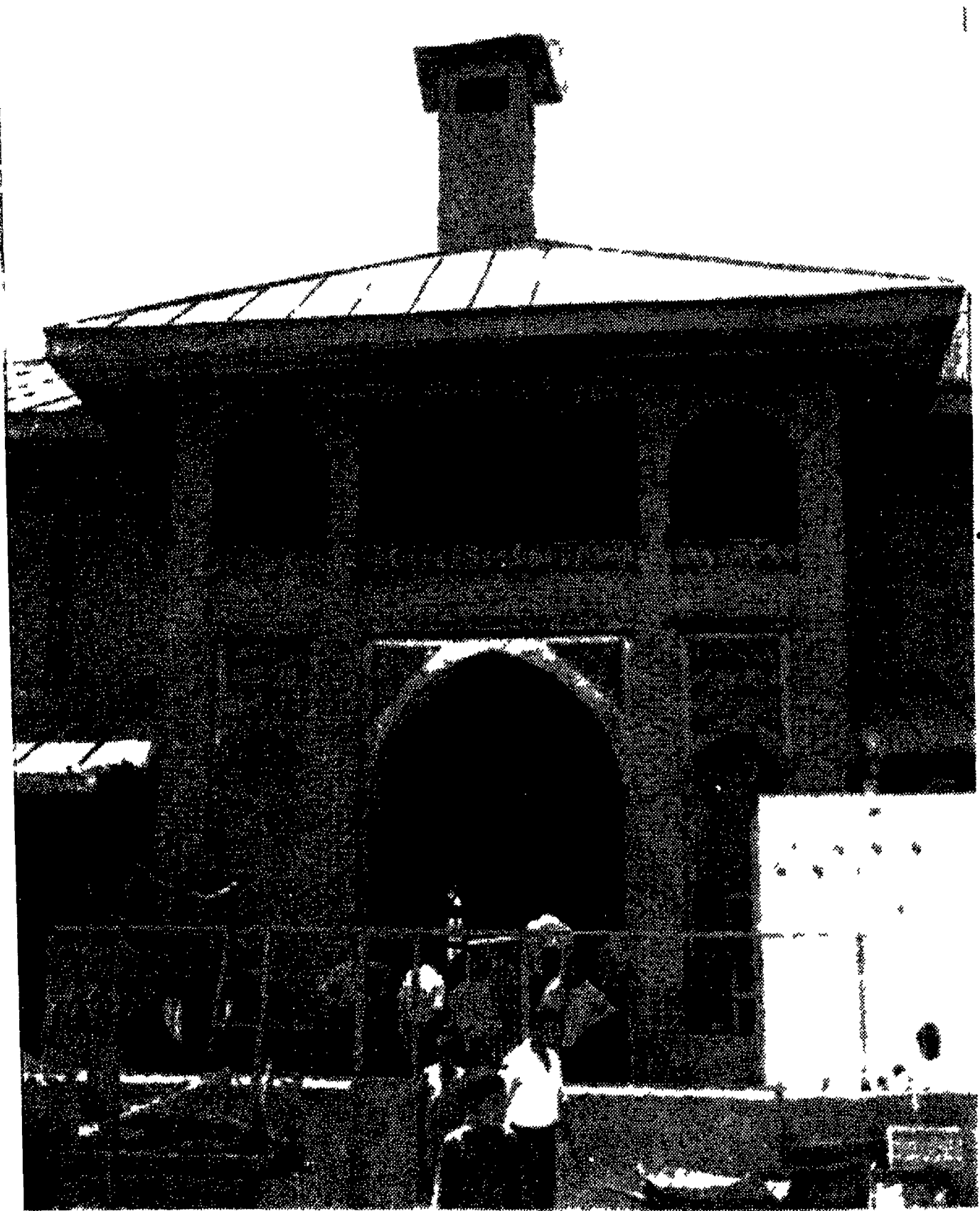
عکس شماره ۲۲۱ - خانه میرزا علی خان امین الدوله در حورس لسنسناه که فعلاً در دست
ارماندگان اوست

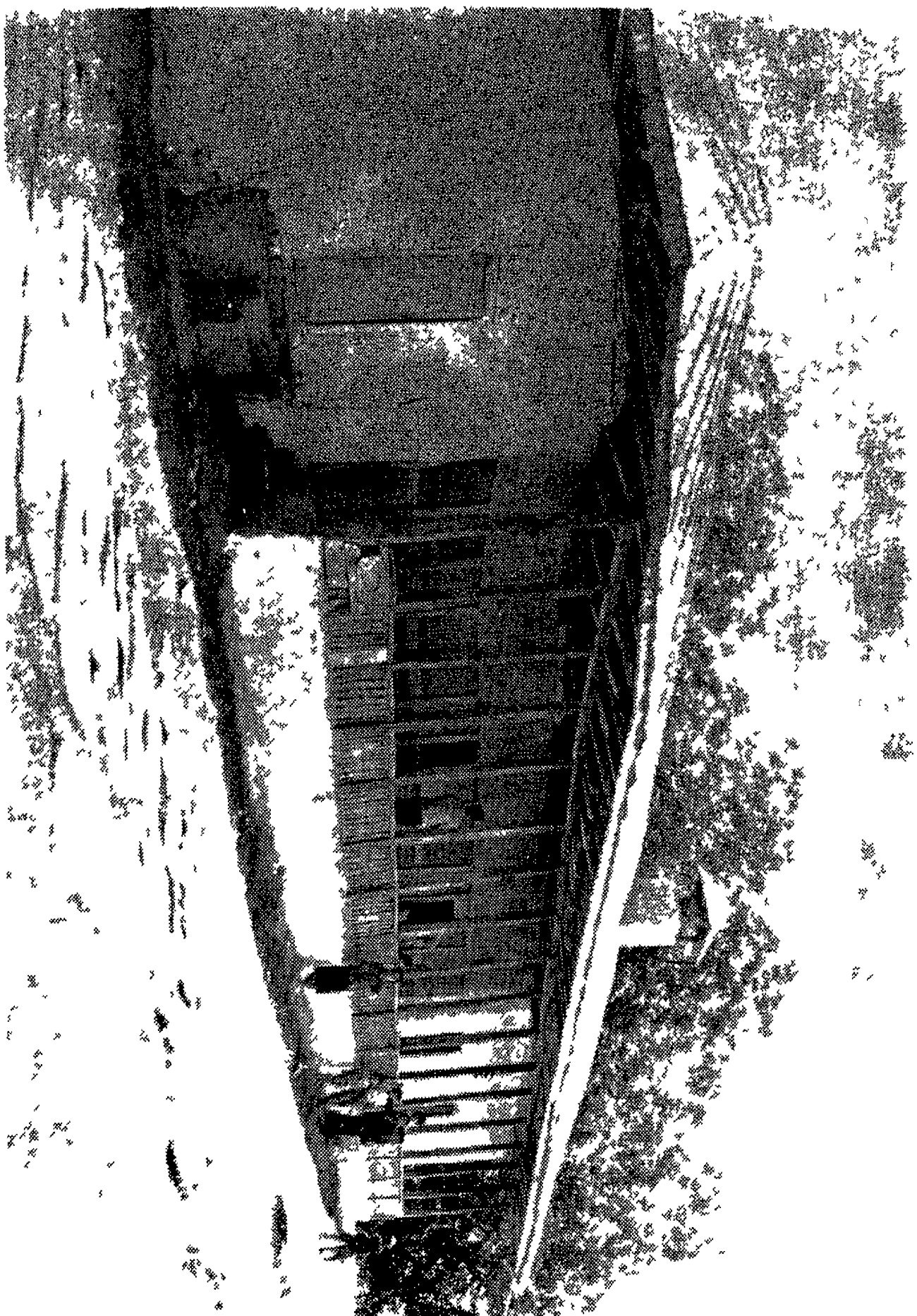
عکس شماره ۲۲۲ - ستود ای خودن و قسمت راجلی مسجد جامع خودنر لسمناہ

عکس شماره ۲۲۳ - کتیبه‌ای در سنگ بر طرف جنوب محراب مسجد جامع خورس لشمس‌ساز

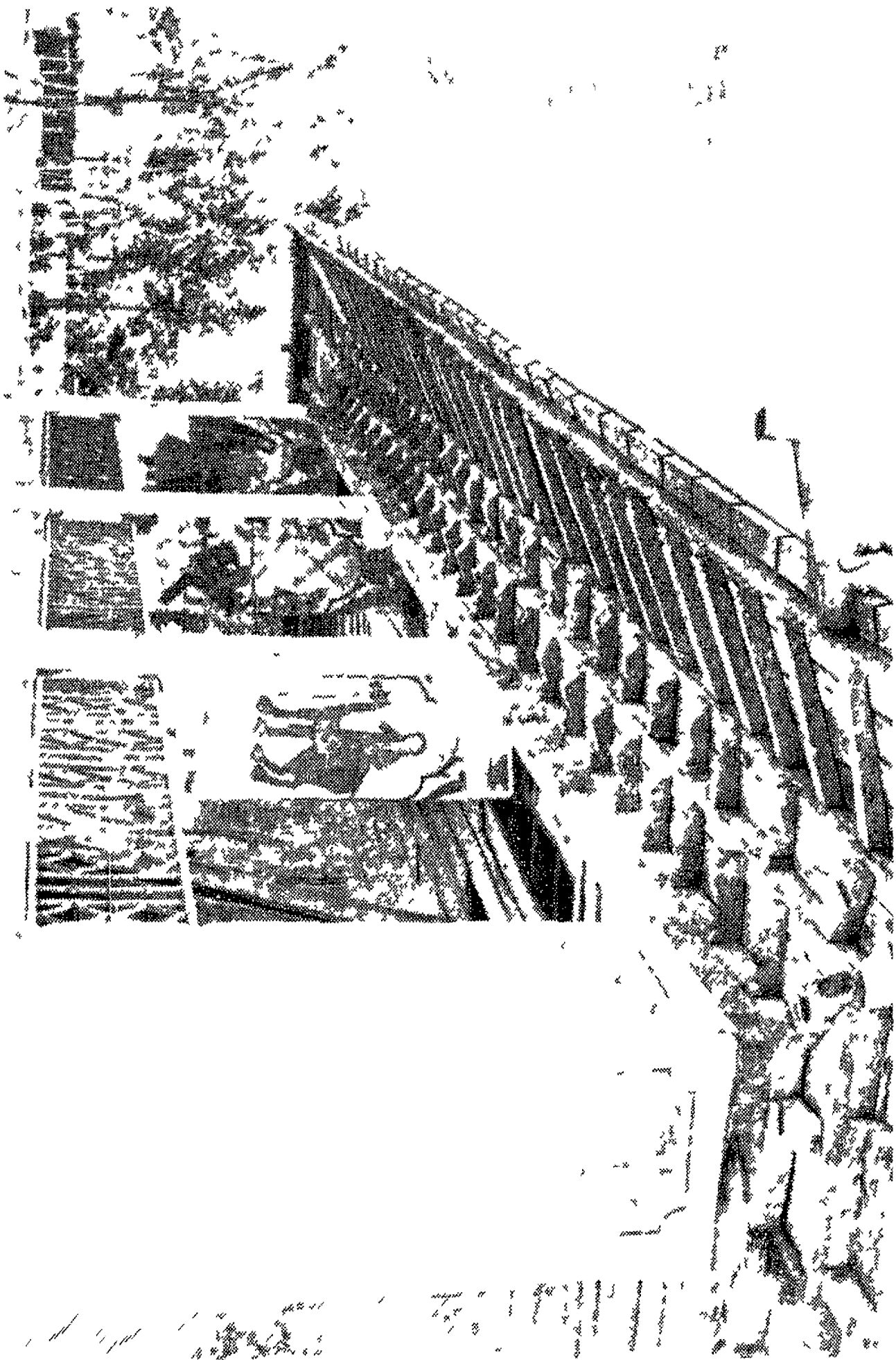
۲۲۴- سردر ورودی مسجد جامع خورسرخ اسماعیل

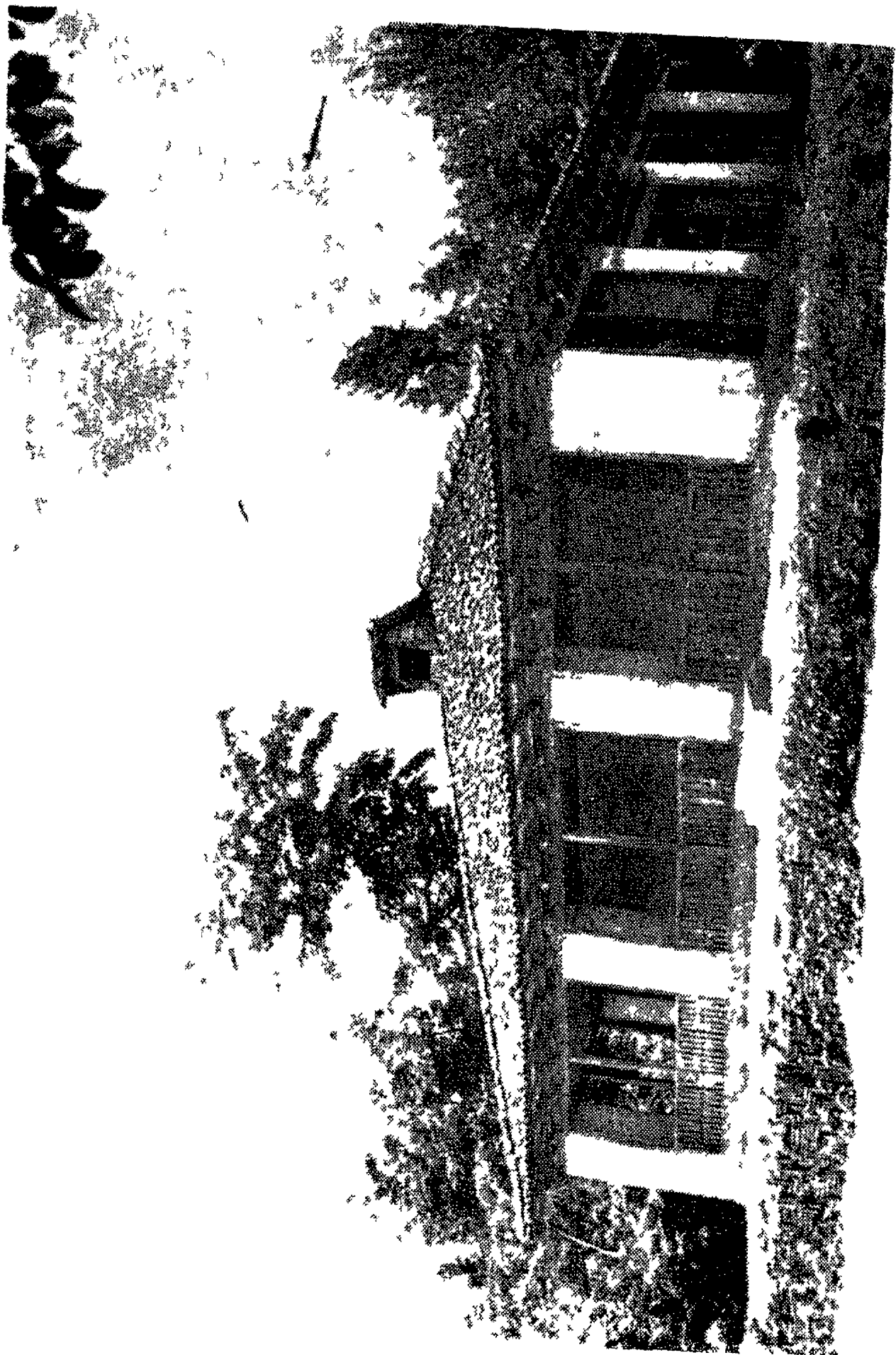
عکس شماره ۲۲۵ - موزه آقا سیدمحمدباقر در تالاب حورس لشتساره

عکس شماره ۲۲۶ - دورودی معتمدی راه محمود در سنجان گنجه اسماع

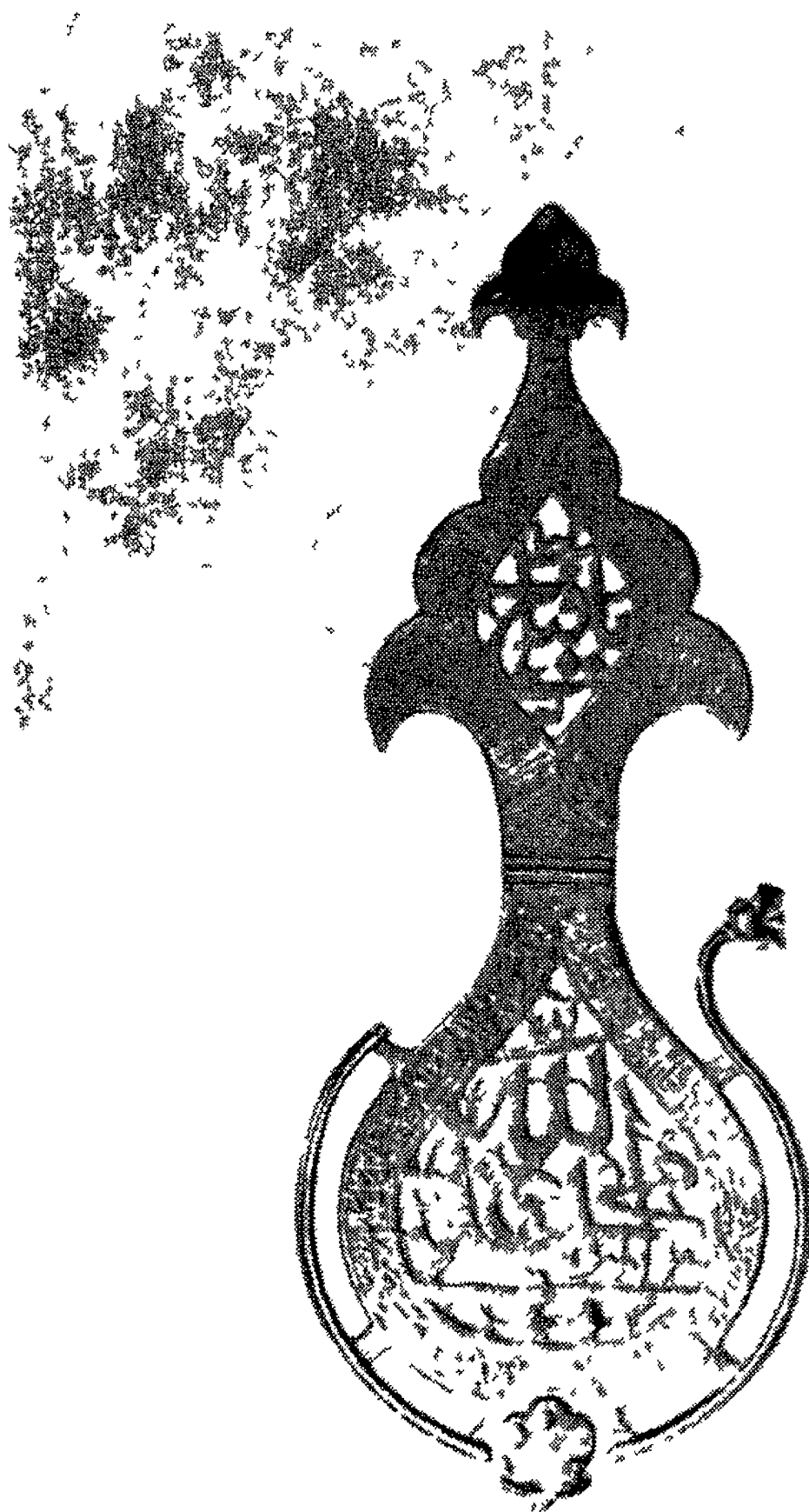
مکس شماره ۲۲۷ - مه آفا سیدمحمد یمنی ن امام موسی الکاظم در دهکده لاجای لفسا.

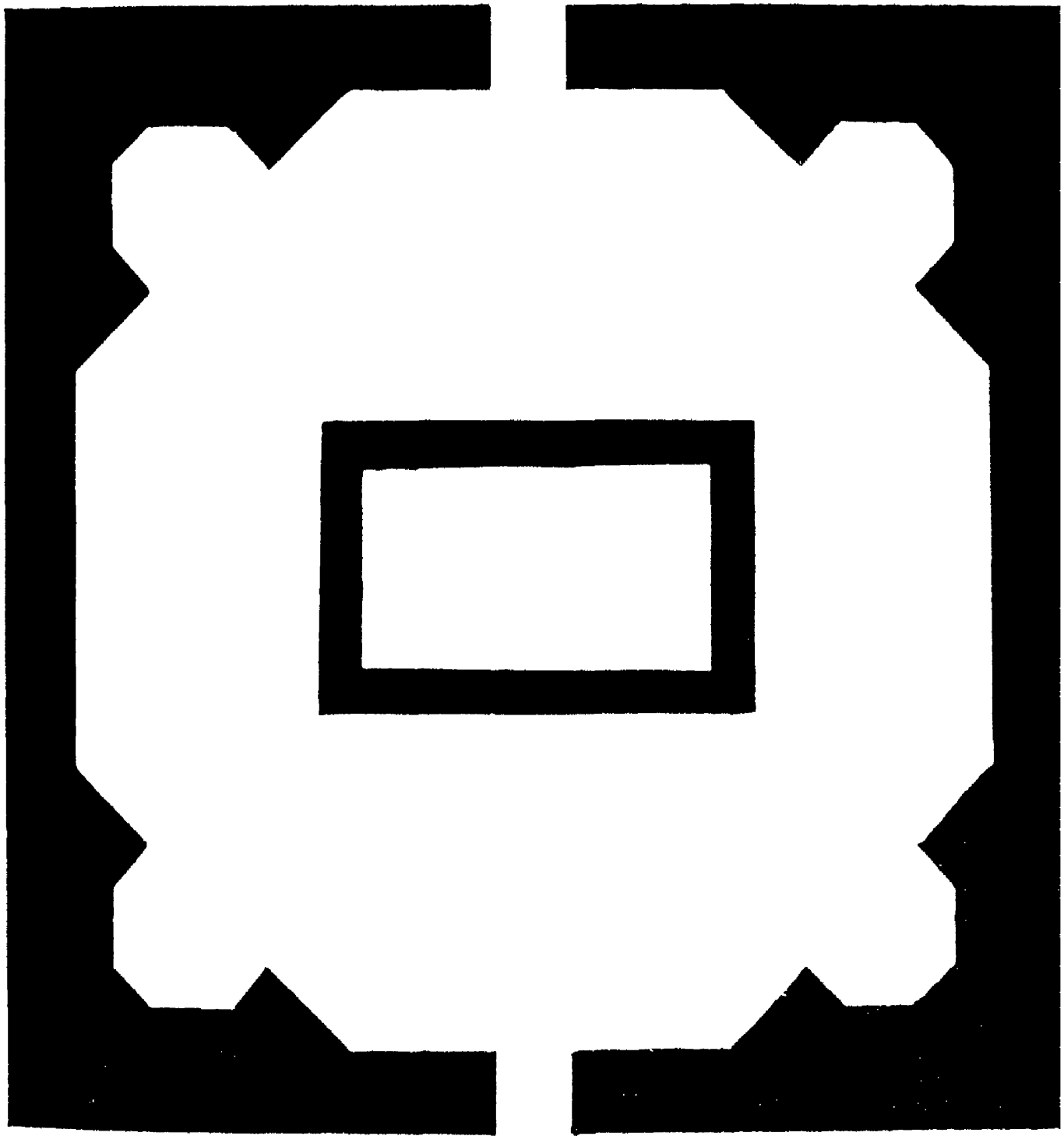
عکس شماره ۲۲۸ - همه آفاسید امر کتادر دهکده ولم لسنام

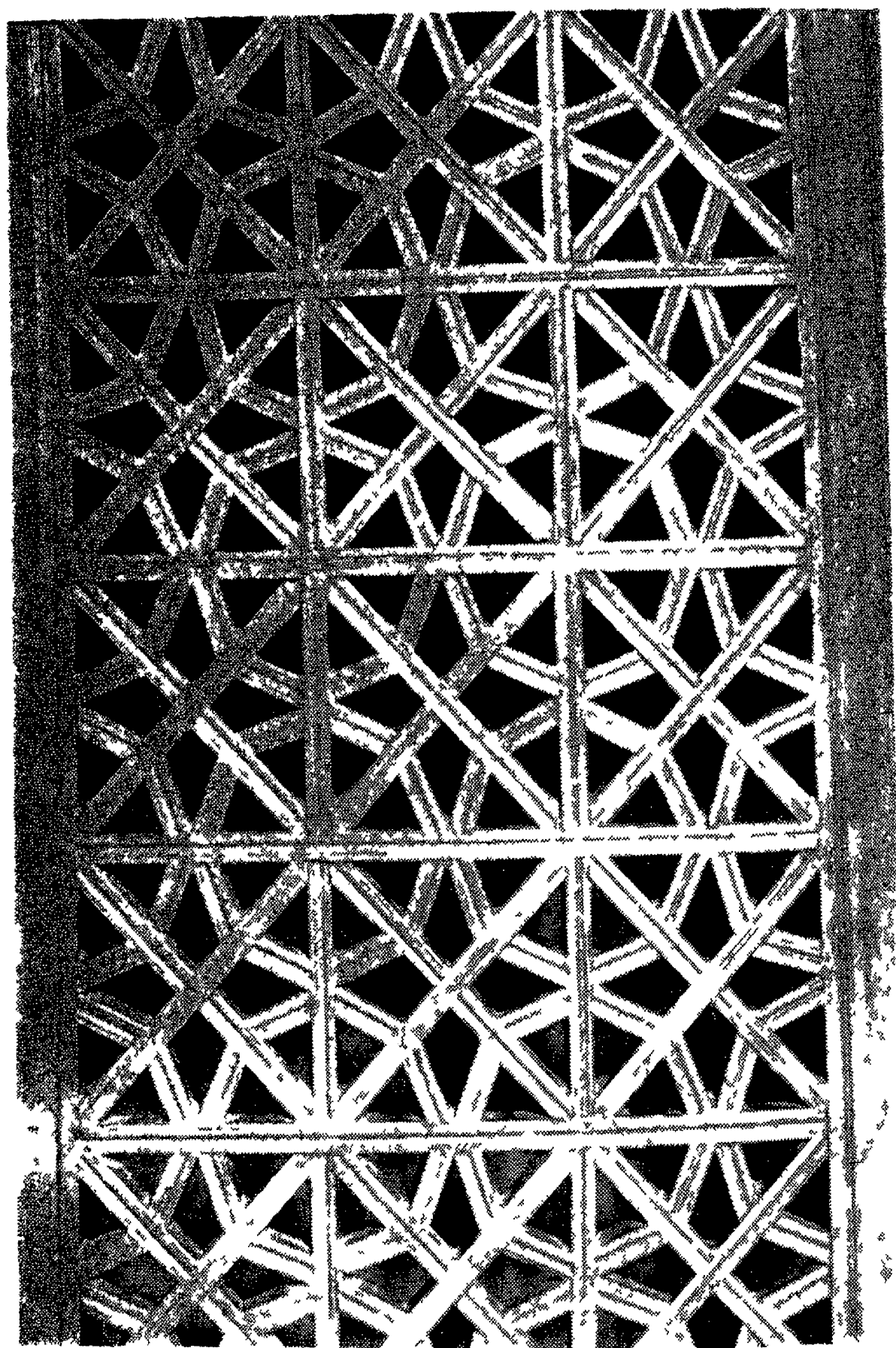
عکس شماره ۲۲۹ - مسجد و مآذنه مسجدی در استاک (= سالك) لتسيا .

عكس شماره ۲۳۰ - علم‌نصحه آفا سنده پندی در اسماك (= سلك) لسنسنا.

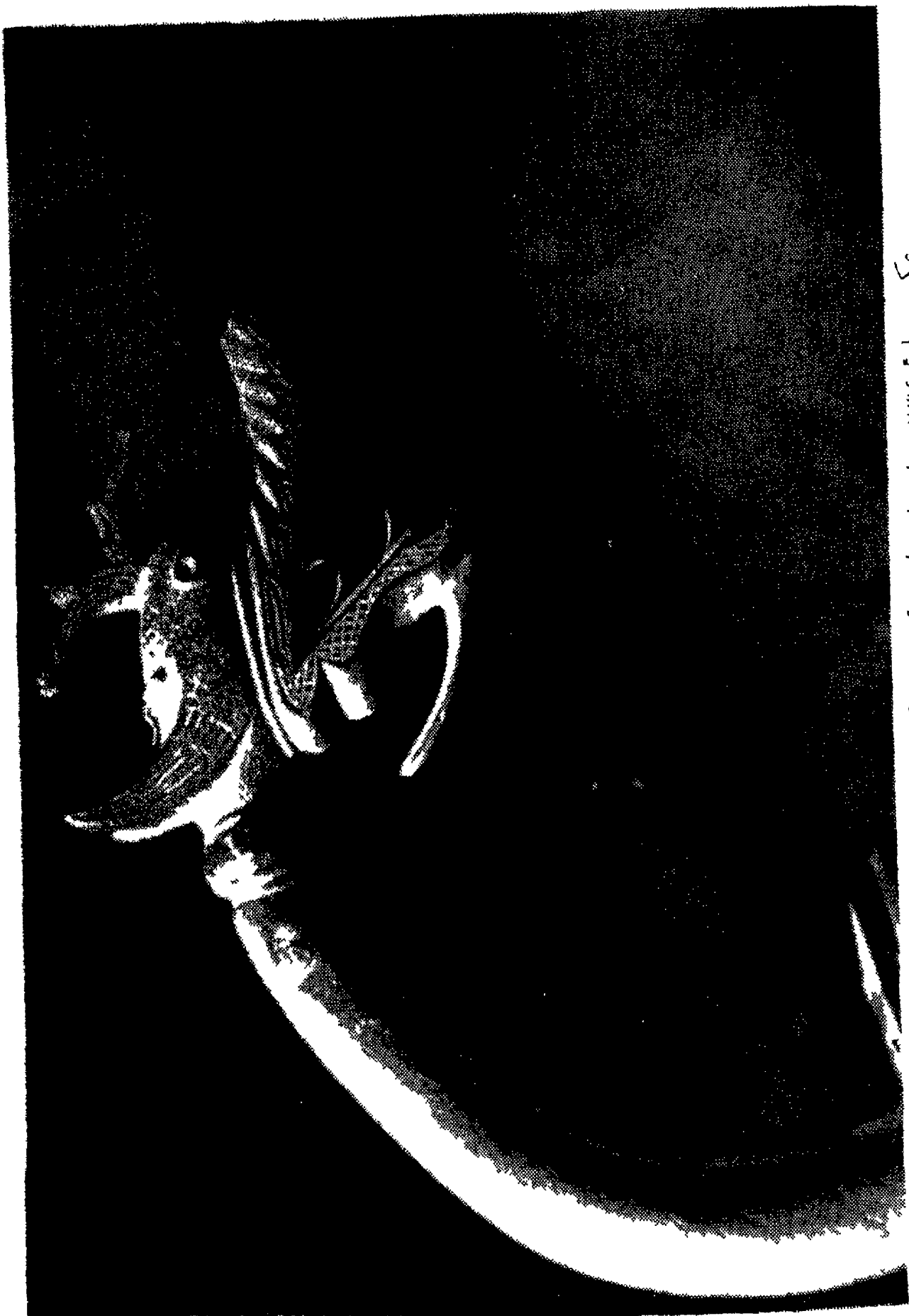
عکس شماره ۲۳۱ - کروکی معه آقا سیدعلی کیا در دهکده اردها ملوح لسنسناه

عكس شماره ۲۳۲ - صريح مسك بعهه آفاسمدعلي كما در هكده اردها بلوح لسنسناه

عکس شماره ۲۳۳ - کاسهای اراده مین سمنلی کتا در دهکده اردما بلوچ لیسنا.

عکس شماره ۲۳۴ - اردهای علم همه سدعلی کیا در دهکده اردها بلوچ لسیاه

عکس شماره ۲۳۵ - قسمت وسط علم معه سندعلی کتا در دهکده اردها لوح لسه ساه

هنگام فرودین که رساند رما درود
نر مرعرار دیلم و طرف سعید رود؟
«ملك السعراى بهاره»

بحث پانزدهم

۱- حیرت‌افزای تاریخی رودبار و رحمت آباد

رودبار یکی از نواحی شمالی فروین است که معمولاً به نام «حشک» رودبار» یا «رودبار محمد رمان حانی» خواند می‌شود رودبار مورد بحث به نام «رتون رودبار» یا «پیاده رودبار» معروف است و شهرستانی است در کناره‌چپ سعید رود که از شمال به کهدم و از غرب به شعت و از جنوب به رودخانه قرل - اورن و تارم ریحان محدود می‌شود و دره‌های رحمت آباد در مشرق آن قرار می‌گیرد راه رست به قروین از میان این شهرستان می‌گذرد فاصلهٔ منجیل با سعید کله که دوده‌کده طرفین این شهرستان است پنجاه و دو کیلومتر است مرکز این شهرستان، شهر رودبار است که در شانزده کیلومتری منجیل، در کنار رودخانه سعیدرود و میان درختان نامد رتون بنا شده است. نه‌ها و کوه‌های کنار سعیدرود، از منجیل با امامزاده هاسم به ارتفاع صد و بیست و سیصد و شصت متر است آبادیه‌های این شهرستان روی پهنه‌ها و لینه‌های رودخانه سعیدرود ساخته شده‌اند را بنام جمعیت شهرستان رودبار را در سال ۱۳۳۱ قمری هشتصد خانوار نوشته است و مرکز آن سه طایفه می‌داند ۱- طایفهٔ عمار ناسر که در بلده رودبار و سرحد ساکنند ۲- طایفهٔ نرامکه که خود را از نسل نرامک می‌دانند، در ده‌کدهٔ کتمه نشسته‌اند ۳- طایفهٔ حانمی که از نسل عدی بن حانم‌اند ساکنان این

۳- نه نایی و کردی و تالشی سخن می گویند

رود نار نه سه ناحیه تقسیم می شده است ۱- رحمت آباد در شمال ۲- رود نار و پیلده در جنوب ۳- سید ظهیرالدین در نار بح گیلان و دیلمستان از ناحیه حشیحان که بردیک کوهستان تالش کهدم بوده است ، نام می برد را بنیو حدود این ناحیه را نتوانسته است تعیین کند (۱)

رحمت آباد

رحمت آباد که امروز حرء حومه رود نار است ، مقابل شهرستان رودبار و درپای کوه دلفک است بیمنی از حاك آن دشت و نیم دیگر کوهستانی است و از شمال به سفیدرود و سیاهکل ، از مشرق به دیلمان و کوه دلفک ، از جنوب به عمارلو و از مغرب به سفیدرود محدود می شود طول آن از جنوب به شمال پنجاه و چهار کیلومتر و از شرق به غرب همده کیلومتر است هنگامی که کهدم ناحیه ای جدا گانه و مستقل و زیر لوای خاندان انوروند بود ، رحمت آباد قسمتی از آن به شمار بود زمانی که رحمت آباد از رودبار کهدم جدا بود ، گاهی حرء حاك دیلمان و گاهی حرء حساب لاهجان بود او احراز سلطنت سلسله فاجار ، حکومت این ناحیه را به یکی از افراد خاندان حاجی سمیع دادند حاکم در رشت زندگی می کرد و در محل نایب الحکومه ای داشت

جمعیت این ناحیه در سال ۱۲۷۶ قمری که مکبری (Mackenzie) به حساب آورده است ، پانصد و بود و چهار خانوار بوده اند با سرشماری کمی قبل از زمان را بنیو (۱۳۳۱ قمری) جمعیت این ناحیه به هزار و دو بیست و چهار خانوار رسید بومیان شیعی مذهبند و نشان تاتی است شاید کردهای ساکن این ناحیه را ساه عباس ندین حا کو چانده باشد

مرکز ناحیه رحمت آباد ، دهکده «کلشتر یا کلشدر» (۲) است که در یارده فرسنگی رشت و دو کیلومتری منجیل است در کتاب ملنگوف شرح مفصلی در

(۱) گیلان را بنیو ۲۱۰ (۲) نکسر کاف و فتح دال

ناره رودبار دیده می شود (۱)

۲- بناها و آثار تاریخی شهرستان رودبار و رحمت آباد
 کاروانسرای پشته با آب انبار و حمام آن
 در حاك رستم آباد رود بار

چون کاروانسرا و آب انبار و حمام برپشته‌ای که از زمین اطراف در حدود پنج متر ارتفاع دارد ، بنا شده است ، به نام کاروانسرای پشته شناخته می شود از کاروانسرا که روری حای آسایش کاروانیان بوده است ، اثری حر چهار دیواری بر آمده‌ای بر حای بیست تقریباً تمام آحرهای آن را کمنده و برده اند کاروانسرا مربع شکل بوده و هر يك از اصلاع آن به چهل متر می رسیده است در شمال کاروانسرا ، آب انباری است که همور سردرو پلکان آن بر حای است و تا پنج سال پیش از آب آن استفاده می شده است (عکس شماره ۲۳۶) انبار آن به شکل مکعب مستطیل و درارای آن از شمال به جنوب است و هواکشی از طرف شمال باطاقی هلالی دارد

در شمال غربی کاروانسرا ، حمامی است که طول آن از خارج دوارده متر و عرض آن هشت متر است این حمام شامل دهلیز ، سرنینه ، گرمخانه ، دو حرانه آب سرد و گرم ، بناخانه و دوره خانه است بنای اصلی حمام از سنگ و آهک و سردر ورودی آن با آحر چیده شده است طرف شمال سرقی آب انبار ، انبار ماسدی است که طاق آن هلالی است

آحرهایی که در این بنا به کار رفته است به ابعاد ۲۲ و قطر کمی بیشتر از چهار سانتیمتر است این بنا قاحاری است و احتمال دارد که از مستحدثات مینوچهر خان معتمدالدوله باشد بر این کاروانسرای سراوان که در فاصله يك مبرلی اینجاست ، به امر او بنا شده است

آثار بنائی قدیمی در لشکرگاه
 نزدیک دهکده دوگناه رودبار

در شمال دهکده دوگناه ، محای به نام لشکرگاه است که در آنجا آثاری

از نمائی قدیمی دیده می‌شود **حچکو** (Ghodzeko) در سال ۱۲۵۵ قمری (= ۱۸۳۹ میلادی) در حوالی این محل دست به حفاری رده و اشیاء ریز را از گورها بافته است

۱- چهار انگشتی سبکی که بر یکی از آنها نقش سری بود که موها را به شیوه ساسانیان پیچیده بودند و حط پهلوی نیز بر آن دیده می‌شد بر دومی نقش گاو بری بود که سر انسان داشت و موهای سر او نیز مانند نقش انگشتی اول بود بر سومی و چهارمی شیری حوایدیده بود

۲- حامی ردرنگ مانند آنچه ایرانیان به ترك اسپ می‌سازند و با آن آب می‌خورند بسیاری از باقی مانده‌های اسلحه و اشیاء مسین که بر اثر رنگ خوردگی شکل اصلی خود را از دست داده بودند

۳- بیل کوحک مسین که کارگران می‌گفتند، قاشق کمرهاست دانه‌های عقیق به بررگی و سکل ریتون که دو طرف آن را سوراخ کرده بودند **حچکو** حیلی از گورها را شکافته و دیده است که پیش از او به حیل گنج نابی آنها را کنده بوده اند (۱)

بقعه امامزادگان ابوالحسن و ابوالفضل سران امام موسی الکاظم علیه السلام در دهکده فیله رودبار

ابعاد نمای اصلی بقعه که مربع شکل است، ۳۵۰ سانتیمتر است چهار کعبه طاق را با چهار گوشوارپیر کرده و طاق مدوری بر اس چهار دیواری رده اند سه صندوق آلت کاری که داخل آلت‌ها را بخته‌های طرف و حوس تراس کار کرده اند بر روی این سه مرار است هر سه صندوق بر پایه‌های کاشی حشتی است طول آنها ۱۴۵ و عرض ۵۸ و ارتفاع ۴۳ سانتیمتر است

پسجره چوبین مشك پرکاری به طول ۹۶ و عرض ۶۱ سانتیمتر در صلح عربی بنا برای روس ساختن بقعه نصب شده است در بقعه شرقی است و در دو لنگه‌ای قدیم آن را که کنده کاری طریقی داشته، در زمان اعلیحضرت فقیدرضا شاه کمر به مورث ایران باستان در بهران آورده اند را اینو کمیته این در را

(۱) تاریخ گیلان حچکو ص ۳۳ و ۳۴ و گیلان را اینو حاسه ص ۲۱۰

چین نقل کرده است

کشاده ماد بدوات همیسه این در گاه بحق اشهد أن لا اله الا الله
شکرها کردم که این در گاه میسر شد مرا دیده روشن ار سجود حال آدم شد مرا (۱)
این در ورودی در رواقی بار می شود که طول آن یازده متر و عرض آن
۴۱۵ سانتی متر است جلو این رواق ایوانی به همان طول و نه عرض ۳۲۰ سانتی متر نباشده
است (عکس شماره ۲۳۷ این ایوان دری دارد که در فضای حاوی این در چندین اصله
درختان چهار فدی می و یک اصله درخت زبان گندشک است محیط تمه چهار سمت راست
در ورودی شمالی شش متر و چهار سمت چپ آن که اطاق ماسدی است هشت متر
است چهار اصله چهار دیگر که در این محوطه است کوچکتر از اینهاست
در رواق بقعه، سمت راست در ورودی سنگی مرمری رد رنگ به عرض
۳۳ سانتی متر و طول آنچه که فعلاً آر حاک بیرون است، دود سانتی متر است این
عبارات بر آن دهنده می شود

السلطان بن السلطان شاه منصور نعمده الله تعالی بعمراه و اسکمه بصوحه
حمایه ابن عالیجاهی اقبال دستگاهی شاه ماک آقا رفیع الله تعالی شاده قد بوفی
فی التاریخ احدى عشرین شهر محرم الحرام و ناربع سال وفاتش در این کلمات
مندرج است « صد حیف نماید ساه منصور » (۲)

ر در گل ، سنگ دل ، ای عیجه حمدان چونی

بی بو ما عرفه بجه نیم بو بی ما چونی (۳)

ساک جمعیت ما بی بو ر هم بگسته است

ما که جمعیم حمیمیم بو نهها چونی (۴)

مطالب بالا ، غیر از ماده ناربع در حاشیه راست و بالا و جب سنگ نوشته

سده است ماده ناربع ، در حاشیه بالا است بر روی سنگ در زمینه گل رنگه های

(۱) سفرنامه ماریان را در تاریخ ۱۰۲۹ (۲) جمع حرفی آن «صراع ه

حسان حما ، مارچ ۱۰۲۹ است (۳) این بیت در «تذکره حاکم» (۴) مصالح ۱۰۲۹

را منو در سفرنامه ماریان و اس ۱۱ ص ۲۰ «رابط حاکم» (۵) «تذکره حاکم»

غل کرد است

اسلیمی نقشهای ری‌دیده می‌شود حدیث ، رحل و قرآنی بر آن ، کمر شمشیر و حمایل یکی دو نقش آن شماخته شد (عکس شماره ۲۳۸)

سنگ مرمر دیگری در سمت چپ در ورودی به دیوار نصب شده است که عرض آن ۳۴ سانتیمتر و طول آن ۹۲ سانتیمتر است این عمارات بر آن حاک است

هذا المرقد الممور لاساسلة المحيية السلطان العابد بدبع الرمان ميرراعمده
الله تعالى بعمرانه واسكمه بحموة حمانه قد بوفى فى حامس شهر حمادى الاولى
وباربع وفات ار ابن ابيات مستحرح است

چون بدبع الرمان پاك سرشت روت و این دهر بی نمان دهشت
سال فوش ر عقل حون حستم گمت هیدانش «ار سرای دهشت» (۱)
دلمای حون حگر حوردو گای حاصل کرد باد عیوب بصدش حال در نشان دل کرد
طوطئی را بهوای شکری دل حوس بود نا گهان سیل فنا بعد عمل باطل کرد (۲)

تمام مطالب بالا ، غیر از مصراع چهارم دو بیت اول در حاشیه سمت راست
وبالا وچپ سنگ حاک است مصراع چهارم که ماده باربع است ، در حاشیه
بالا حاک شده است نقشهائی که بر روی این سنگ است رحل نا قرآنی روی
آن ، مشعل ، شمشیر ، یکی دو نقش آن شماخته شد (عکس شماره ۲۳۹)

سنگ قبر دیگری از مرمر ، طرف دست چپ در ورودی و بردنک به در
کفش کن خموبی است عرض آن ۳۸ و طول آن ۹۲ سانتیمتر است این عمارات بر آن خوانده می‌سود

باربع وفات مرحمت و عمران بناه رضوان دستگاه میر را رحیم جان ولد

(۱) حروف «ار سرای دهشت» معادل ۹۱۶ است (۲) این دو بیت در دیوان حافظ ه
بصحیح مرحوم فروسی حسن آمده است اما حون لبی حوردو گای حاصل کرد - بادعیر
بصدش حار بر سان دل کرد - طه طمی ا ه جمال سکری دل حوس بود - نا گهان سیل فنا
بفس ال اطل کرد مطالب این سنگ را می‌توان در سفرنامه ناران و اسیرا ادص ۷۱ و ۷۲
با اعلا و انداحسن یکی دو حماه نقل کرده است و در کتاب گمانان خود از این دو سنگ باد
ی‌گمت (گمانان راسخو ص ۲۱۴)

مرحوم میرزا کبیرخان در روز شنبه بیستم شهر ربیع الاول سنه ۱۰۸۰ ثمانین و الف
حق تعالی از تقصیرانش در گذشته عریق رحمت خوشتن کفایت بحق محمد و آله
الامجاد نقشها از نائین به بالا کادان، حنجر، رحل، دوانگشتر، کمر شمشیر
و حمایل

دوسنگ در دو طرف در ورودی ایوان شرقی است بر یکی از آنها فقط
عبارت هدا المر فدا المور والثرمة المعطر خوانده می شود باقی نوشته ها زیر کج
است بر سنگ سمت راست وفات مرحومه معصومه کلثوم خانم بنت مرحوم میر قاسم
۱۲۵۰ نقشها دوانگشتر، سسیخ، دلواره

رایم و در سفر نامه مارندران و استرانا د ارسنگ قبر دیگری یاد کرده است
که امروز در این بقعه نیست و بر آن نوشته بوده است

شاهرخ بیمال بیک حصال آن بلنداحتر حمیده حصال (۱)

دره رار و دو بیست اره حرت عرق گردید او نایب رلال (۲)

میان سنگهای قبور محو طه اما مراده سنگی براسیده به سنگی بر بوده است
بطور این سنگ نیز در هر و آباد حلحال دیده شده است تا بیست سال پیش این
سنگ بر جای بود، به خیالی که راحل آن گنج است سرورس آن را سکتند و
از میان بردند گویا با آدابی که انجام می داده اند، این سنگها ادرا ای اقطار به کار
می برده اند

فرآینهای بقعه فیله

دو فرآین در رگ خطی در بقعه فیلده است فرآین کوچکتر به عرض ۳/۲
و طول ۳۵/۱ و قطر او راق آن ۱۵ سانتیمتر است سر او حبه و یکی روضه اول
آن افتاده است سر سوره ها و سرآبات و سراجرات آن در حاسنه نام مطلاست
سر سوره ها بنام محدود و سرآبات و سراجرات بنام گل و بنام است که در آن آب

والدین هر حومین و برادر هر حوم عالی حضرت مشار الیه عاید گردیده در یوم لایممع مال و لایسون الامن ابی الله بعل سلیم دستگیر ایشان کردد حیث لایماع و لایوهب و لایستری و لایرهن و لایمهر و لایؤدع و لایترک بطاق المسیان و من بدله بعد ما سمعه فانما ائمه علی الدین یندلون بدوقعاً عاماً صحیحاً سر عیاً و تولیت این کلام الله را نارشد و اعلم و اورع اولاد خود بهوص نموده که بدون این متولی نقل به محل و مکانی نموده بجای خود بر قرار ناسد و کان دلك فی عاسر شهر شوال المکرم من شهر سنه ۱۱۹۴

انداره این قرآن به شرح زیر است

طول اوراق ۴۱/۳ و عرض ۲۹/۸ و قطر بدون حاد ۷/۶ سانتیمتر است این قرآن بیر مانند قرآن دیگر بر حمله ای بسیار شیوا و روان و کهنه دارد ارمتن و فممامه اول معاون می سود که بری سلطان - دختر سلطان محمد - قرآن را وقف مرفد سید علی کمان امیر کیا نموده است معاون بیست چگونگی این قرآن به نفعه و بیلده رسیده است

عمارت حسن جان

در بیلده رودنار

عبدالعماح از این عمارت یاد کرده است امروز پس از تحقیق معاون سد اثری از آن باقی نیست (۱)

۳- بناها و آثار تاریخی ناحیه رحمت آباد

بقعه سندان

در دهکده رحمت آباد

این بقعه که به امامزاده محمد بن معروف است نمائی ساده خود بس و در محل معروف وداصاتی ندارد در این بقعه بناه محمد گلس بن خوانده می شد آقای در بنی اظهار داشتند که مدون در این بقعه کاش و گوسمندار در عالم من بوده است دهکده بن سندان که حرا بندهای آن بر جای است

(۱) بنا ح ک از عبدالعماح ج ۲ ص ۲

دهکده‌ای قدیمی بوده است، چه در عاری نزدیک این دهکده رسیلی یافته اند که در آن رسیل سند معامله‌ای بوده است در این سند، بیچار دوران، میان دو بن‌ار ساکمان دهکده نیر عالمین به نام عرب حاتم و سید حمزه معامله شده است و پول را نوری کرده و رد و بدل کرده اند

مقابل نیر عالمین در حواری سنگ معروف به «پیاله سنگ» فیر سمان قدیمی اسلامی است

قلعه مارو دشب

در تنگه رودخانه دگا

در تنگه رودخانه دگا، قلعه‌ای به نام مارو دست است که يك مدنه آن ار سنگ و مدنه دیگر آن ار آخر چیده شده است، در این تنگه چشمه بررگی است که از رمی می حوسد سابقاً این چشمه را حسمه‌جان می خوانده اند و معروف است که شخصی به نام «جان» در اینجا حکمرانی داشته که اسکندر مقدونی او را شکست داده است (۱)

قلعه لارچاک

در حوالی دره دگا در سر قلعه مرهعی قلعه است که با آخر بنا شده است و سابقاً معروف به «قلعه جان» بوده است می گویند این قلعه از بناهای همین جان بادیه این محل است

قلعه کول و قلعه چهل گرچال

نزد يك دهکده سیرکوه رحمت آباد

برای رسیدن به سیرکوه، از حاده رحمت آباد به نوک این و از آنجا به سیرکوه با درخت در چهار کیلومتری این آبادی در بالای ارتفاعات، دو قلعه خرابه قدیمی است که ا یکی به نام «واقع کول» و دومی به نام «چهل گرچال»

(۱) ا و ن و بس در سن کیلوه ری این بل محل قلعه‌ای در بالای صحره ای در این سند ر ما سند است واصله کم، در جنوب قلعه خرابه دلی است اولنا نون ن و ا که این بل به دست ا ن و ن حرات سند (گمان اینو حاسه ص ۲۱۰) ممکن است این رانه این محلی که سمنه به سمنه هل سنده است این هل نارنجی او نمار بوس فال بطریق اسد

خوانده می‌شود رایسویبر از این دو قلعه نام برده است (۱)

چراغعلی تپه = تپه مارلیک

بردنگ دهکده نسعی (۲) در دره گوه‌ر رود

گوه‌ر رود یکی از ساحه‌های سمت راست سفیدرود است که ارسر چشمه نامت آن تا برده کیلومتر راه است این دره که آب گوه‌ر رود از میان آن می‌گذرد به نظر من یکی از رساترین دره‌های کوهستان السرر است در دل این دره دو نقطه مرتفع است که یکی به نام «چراغعلی تپه» و دیگری به نام «سلا فلا» نسعی فاعله بردنگ معروف است در سالهای ۱۳۲۰ و ۱۳۴۱ هیئتی علمی به ریاست آقای دکتر عزت‌الله نگهبان در چراغعلی تپه که بعداً به نام تپه مارلیک خوانده شد اقدام به سفاری نمودند و آثاری بس گرانها به دست آوردند آثار این تمدن باستانی که همور درست شناخته نشده است به نام تمدن مارلیک معروف شد رئیس هیأت کنایی به نام «درارس مهندسانی حفریات مارلیک چراغعلی تپه» به همکاری اداره کل باستان‌شناسی و مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران در سال ۱۳۴۳ م‌تسر نمود خوانندگان برای اطلاع بیشتری از کار این هیأت می‌توانند به آن مراجعه کنند چراغعلی تپه به شماره ۴۲۶ جزء بناهای تاریخی ایران ثبت شده است

قلعه گور میرزا (۳) = قلعه طاهر میرزا

در میان آب سفیدرود معادل دهکده لویه

در میان آب سفیدرود، بردنگ به ساحل راست، سنگ مسطحی از آب سر بر آورده است قسمت بالای سنگ بر حسته بر است و سطح کمتری دارد اما قسمت پائین آن نسبتاً هم‌طرح و صاف است بر حاشیه غربی سنگ دیواری آجری به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر و بر حاسر در این صلیح، بس از قسمت بر آمدگی، پیسر هتگی خارج مانندی که تا میان سنگ ادامه دارد، دیده می‌شود بر حاشیه

(۱) کالان ۱ - ۲۱۲ (۲) در گمان دبلمسان سله شهر الدین رعس

صحیح بنا شده ص ۳۵ - ام این دهکده سی صط شده است را رر به اسما «ص»

می‌نویسد (۳) صم کاف و ح ا

شرفی سنگ سردیواری از آخر به ارتفاع حاشیه عربی دیده می شود در قسمت جنوبی سنگ ، چهار قسمت جداگانه برج مانند و حرر مانند دیده می شود که ارتفاع آنها در حدود دو متر است پس از این چهار قسمت، دیوار شرفی یکسره و متصل به هم است و در پوره شمالی به برجی حتم می شود (عکس شماره ۲۴۰) در ساحل شرفی رودخانه بایه آحری دیگری دیده می شود احتمال می رود بایه دخته پل این فاعه بوده است آخرهائی که در این بنا به کار رفته است به ابعاد ۳۲ و قطر ۸/۵ سانتیمتر است رابینو این محل را به نام «ور فلعه» خوانده و در باره آن می نویسد «درشش کیلومتر نائین پل منجیل فاعه ای بر بالای صحرای که در میان آب سفیدرود است بنا شده است این فلعه به نام ور فلعه (= فاعه دحتر) معروف است در فاصله کمی در جنوب این فلعه، حرابه های پلی نافی است اولتار بوس (Olearius) می گویند که این پل به دست اسکندر مقدونی حراب شده است (۱)

درواره فلعه حررویل

نشت دهگده حررویل (۲) رحمت آباد

این درواره از سنگ و گچ بنا شده است دهانه درواره سه متر و ارتفاع دیوار حب آن که بر بالای بلندی ساخته شده است ، ۳/۵ متر است و دو سکو در طرفین آن است معروف است که این درواره مدخل قلعه حررویل بوده است، ولی بنا بد این مطلب صحیح ناسد ، چرا در طرفین درواره دیواری نیست تا مانع ورود مهاجمین ناسد چنانکه از متن کهنه برمی آید یکی از سلاطین و حکمرانان محلی به نام محمد و کدخدایان محل، نانی این کار حیر شده اند و این درواره را بنا کرده اند و محل نشت در ای بحرمان و گماهکاران ساخته اند ر بر کهنه دندانه درواره، این قسمت از آن به الکرسی خوانده می شود جامعهم ولا یحیطون بسبیء من عامه الا و بر آن کهنه کوچکی از سنگ است که این اسعار سست

(۱) گمارن ۱- و ص ۲۱ (۲) نام این آبادی در مونس تاریخی محلی

۱ حاء محمه و حاء مراه هر در آمد است و امرور به اسماء اهاء هور می نویسند

بر آن با خطبه دستعلیق حاك شده است (عكس شماره ۲۴۱)
 بعون خداوند حی نصیر
 دیگر کدخدایان با احترام
 که سارند طافی در این آستان
 دو صد لعنت حضرت دادگر
 ناآن حاکم و کدخدا و ملک
 که چون مجرم ایضا شود ملسحی
 پی سال نارنج طافش بدم
 ملک الملوکی محمد کبیر
 شدند باعث همچین کار حین
 که اهل کینه را سود دستگیر
 دیگر لعنت خلق برنا و پیر
 تمام رعیت صعیب و کبیر
 آزار و حیراً دهندس گیر
 هزار و بود گمت عقل حفرین

سردانهای طرف راست

دروازه حررویل

متصل با دیوار راست دروازه ، سردابی در بسته به طول ۹ و عرض ۶
 متر از سنگ و گچ بنا شده است در دست این سرداب ، سردانهای متعددی،
 یکی بر بالای دیگری در دو سه ردیف در دامنه به با کنار بهر ده، از سنگ و
 گچ بنا شده اند که در نوع خود در این صفحات نظیر ندارند دهانه ها و عمق
 آنها با یکدیگر اختلاف دارد

قلعه حررویل

بر بالای کوه در دامنه چپ رودخانه حررویل

در ارتفاعی که بیشتر از صد متر نیست ، در دامنه چپ رودخانه حررویل،
 آثار قلعه ای قدیمی از سنگ و گچ است دیوارهای آن فرو ریخته و شکل اصلی
 قلعه نمایان نیست این قلعه ممکن است قلعه دفاعی دهکده حررویل بوده باشد

قلعه آقا سید محمود مرندی

بر دیک دروازه حررویل کنار بهر دهکده

بنای قلعه چهار ضلعی و نام آن کاهگلی است در ورودی آن رو به جنوب
 و دو لمبه است این ایات بر آنها حاك شده است
 این در سادگامی و دولت ححسته باد در دوستان گساده و بر حصم بسته باد

تاسر ماه [و] ره ره بند بن نام احصراست دولت در بن سرا و سعادت بدین در است
(عکس شماره ۲۴۲ و ۲۴۳)

عرض و طول داخلی بنا پنج متر و سقف آن در چهار ستون اصلی که در
چهار کسح بناست بر پاست مرقد سید محمود مرندی در وسط و به طول دو متر
و عرض یک متر و ارتفاع ۹۲ سانتیمتر و بنام آن کاشی کاری است بر روی مرقد ،
سنگ مرمر سفید رنگ کوچکی به طول ۳۰ و عرض ۲۲ سانتیمتر است این
عبارات با خط نستعلیق بر آن حک شده است (عکس شماره ۲۴۴)

بنای گنبد حضرت قدوة الاولیاء و برهان الانبیاء سلطان سید حاجی محمود
مرندی نورالله مرقد به بحیر حار به نتیجه السلاطین الاعظم امیره بی بی بنت المرحوم
امیره سلطان محمد خان حامی سب حاکم الکای کهدم فی تاریخ ثامن شهر
رحب المرحب ثمانه و سبعین و سعمانه امیره بی بی معظمه مذکوره فی حین
حیاتها بحجة خود سردانه که در خوف آستانه واقع است بر بیت داده لعنت خدا
و سخط رسول بر کسی نادرکه بعد مماها دخل بها و نامشروع در آن نموده تعمیر
و تبدیلی بقواعد و قوانین آن راه دهد احراحات گنبد کور مبلغ پنجاه تومان
بر بری رحمه الله علیها و علی آئنها واحداها المکرمین المعظمین (عکس
شماره ۲۴۵)

سرداب امیره بی بی دختر امیره سلطان محمد خان حاکم کهدم با امروز
بر جای است و سنگ قبر او بر با امروز باقی است

بر کنار سرداب امیره بی بی سنگ مرمر سفید رنگی یک پارچه به طول
۱۴۳ و عرض ۴۸/۵ و قطر ۷ سانتیمتر است که آن را به سی قسمت تقسیم کرده و این
پایرده بیت را با خط خوش نستعلیق در قسمت‌های سی گانه حک کرده اند

جهان دانش و دین بحر مکرمت بی بی
ر رسک خود دل پاک و دست فمناشش
رفر سلطنت و ار علو منزلت است
سب و حاتم طی دارد و بود بحسب
که فاصراست روصمش ربان ملک و بیان
فتاده حسن روح بم ، حراس در دل آن
حد و حه پا به و بلفیس قدر و بدی سان (۹)
بها ل عصمتی از گاش و محمد خان

سال به صد و تسعین و نهمین (۱) از هجرت
 در بن مکان فرح بحس کر شرافت و فیض
 بهام کرد چمین گمندی که در رفعت
 شده رقد بلندش قصیر دست حلال
 کند جمال ممور ر نور اس گمید
 در استقامت و اوصاف چهار رکمش عقل
 بظاهر از چه بود حمت طاقهایش لیک
 فمد ر رشک و حسد در دلش شکاف سکاف
 ر خود و همت شاهانه قبر بابا را
 الهی از گرم و لطف حوشتن اورا
 بصدق را فم اسباب و ناظم ناریح

بعون لطف خداوند قادر سبحان
 شکسته رونق فردوس و روضه رصوان
 گذشته پایه قدرش ر گمید کیوان
 که حا مر او نه امن کرده است و امان
 برور مهر ممیر و شب مه نامان
 چه نعر گفته که هر رکن ر کمی ارایمان
 چو طاق گمید حصر است طاق دردوران
 رسد حصر چور و صفش بگمید حرمان (۲)
 بداد ریب و بیوشاند خلعت الوان
 به کام خاطر و بر آرزوی دل برسان
 سگک عای ولی ، بی ریا ، مرادی دان

سگک مرقد امیره بی بی

بر بالای سرداب امیره بی بی ، در کجیح شمال عربی بنای بقعه سید محمود
 مریدی ، سگک قبر امیره بی بی است که سگک مرمری سفید و یکپارچه است
 و قسمتی از آن داخل دیوار شمالی رفته است بر رویه سگک ، صاوات کبیر و
 در حاسیه و بندبه های دیگر سگک ، ادعیه مختلف حک شده است بر رویه سگک
 با خط ربر نستعلیق نوشته است سگک سردانه نتیجه السلاطن امیره بی بی
 بت العرحوم ساطان محمد جان حامی حاکم کهدم

سگک قبر دیگری در همس بقعه

سگک قبر مرمر دیگری به طول ۱۷۷/۵ و عرض ۴۰ و ارتفاع ۲۰ سانتیمتر
 در این بقعه است

مطالب ربر بر رویه این سگک است

در حاسیه با خط نسخ صلوات کسره پس از آن آنه الکرسی باهوالعلی

(۱) گوا ساعر در بنگمای رن گرفتار شده و حسن صرائی ساحنه است منظور او سال جان
 و تسعین و سعمانه یعنی ۹۹۸ است (۲) ظاهرا ا هاء هور است

العظیم و پس از آن کل شیئی ءهالك الا وجهه له الحکم و الله تر جمعون اللهم اعمر وارحم

در حاشیة داخلی با حط نستعلیق این ابیات حك شده است

که بودس بحسن شبه و مثال	بور اعیان ملک ابوالقاسم (۱)
ناگه از امر فادر متعال	شد بجلد برین بمصل ربیع
کرد احباب را پریشان حال	ساحت اصحاب راعمین و ملول
دامن از خون دنده مالا مال	مرد و زن در فراوان دارند
بحق مصطفی و عترت و آل	با دروختش عربق رحمت حق
بشمار من روی استدلال	خواهی ارسال فوت او دانی
«مهر گیتی نهاد رو بروا» (۲)	ب برون حور مصرع نابی

در سطور وسط با حط نسخ نادعلی با نا علی و نا علی و دنباله آن با حط

نستعلیق

هر که آمد بجهان اهل فنا خواهد بود

آنکه با بنده و با فیست خدا خواهد بود

هدا سینه ۹۹۵ بهشهای سنگ رحل و فر آن و سجاده و مهر و امامزاده‌ای
با گمند بر بنده سنگ که بیرون است اسعاری با قافیه و ورن «ابوالقاسم چراغ
اهل بیخ» در وصف نامبرده حك کرده اند که مطالب آن تکراری است

سنگ قبر دیگری به طول ۱۰۶ و عرض ۳۲/۵ و قطر ۲۹ سانتیمتر در این
بقعه است که مطالب زیر بر آن حك شده است

صلوات کبیر به حط نسخ، در دو حاشیة سنگ و در متن هیجده مصراع به
حط نستعلیق که مصراع باربع آن بدین شکل است ربیع اول والف و چهار بند باربع
سنگ مرمر کوچکی در این بقعه است که این مطالب بر آن حك
شده است هده الترنه المر حوم المعفور محمد علی ابن المر حوم محمد امین راو به

(۱) زانیرو امیره بی بی را همسر ساه قاسم می دانند احتمال دا د ساه قاسم هم بملک

قاسم ناسد که در بقعه سید محمود مرندی به حاک سیرده سده است (۲) سما این

حروف به حساب حمل عمرا حروف باء معادل ۹۹۵ هجری است

سنه ۱۰۵۷

سنگ قبر دیگری به طول ۹۰ و عرض ۳۳ و قطر ۱۷ سانتیمتر در این بقعه است که در حاشیه آن صلوات کمیر و در متن طاهر آسه بیت شعر است که در شش مربع حداکانه حاك شده است این ابیات خوانده شد (عکس شماره ۲۴۶) در يك سر سنگ این دو بیت که مقداری از آن ریخته است، به ترتیب در خوانده شد

در به صد و چار و بیج و هشتاد از هجرت پیمبر
است یقین که دادند، تاریخ چمان سایه گستر

مرار امامزاده ابراهیم بن امام زین العابدین علیه السلام
در دامنه کوه مشرف بر دهکده حررویل رحمت آباد

بنائی است چهار گوشه که ابعاد داخلی آن ۳۲۰ سانتیمتر است چهار گوشه نما را بنا چهار گوشوار جمع کرده و گنبدی بر آن رده اند صدوقی ساده بر مرار امامزاده است احیر آناسیمان تعمیرات ریادی در آن کرده اند (عکس شماره ۲۴۷) را بنویس از این امامزاده یادی کرده است (۱)

باقی آثار و بناهای تاریخی رودبار و رحمت آباد

۱- بقعه قاصی بن قاصی در بولاب بره رست رودبار نزدیک امامزاده ابراهیم

رست

۲- بقعه آقای سید حسن درشعال نوسه (= شیخعلی نوسه) رحمت آباد

(گیلان را بنویس ص ۲۳۷) بنائی قابل مطالعه نبود

۳- بقعه امامزاده حسن در سمام رستم آباد رودبار بنائی قابل بررسی

نمود

۴- ردارت سیح حابر ابزاری در دهکده سری رستم آباد رودبار مونتایث

(Monteith) می نویسند که از آب ردارت حای در هشتصد متری رودبار و هفت

کماومتری منجیل گذشته است (گیلان را بنویس ص ۲۱۲)

۵ - نغعه‌های نانا ملا اسدالله - پیر سید حلال الدین - سید محمد در دارستان رودبار این نغاع قابل بررسی بودند

۶ - نغعه شیخ مفید در دهکده دارستان رودبار (فرهنگ جغرافیائی ایران ، دیل نام دهکده دارستان)

۷ - نغعه‌ای در دهکده دو گاهه رودبار (فرهنگ جغرافیائی ایران ، دیل نام دهکده دو گاهه)

۸ - نغایای سائی قدیمی و حمام و ریز زمین در مرتع سینه حابی ارمراغ دهکده کوشک ، بالای دهکده فیله رودبار (فرهنگ جغرافیائی ایران ، دیل نام دهکده کوشک)

۹ - آب انبار حاجی میرزا آقاخان در شهر رودبار اراضی آن تبدیل به سیمما شده است

۱۰ - نغعه‌ای در دهکده شاهوای رودبار

۱۱ - قلعه نارم در علی آباد پیلده رودبار علی آباد امروز دهکده ایست بردیک سد سفیدرود ، در کنار یکی از شاخه های چپ رودخانه سفیدرود در نارم حابی آمده است که قلعه نارم بردیک حشیخان و علی آباد بوده است (گیلان رایسوس ۲۱۴)

۱۲ - گسند رود یا قبور سلاطین در دهکده کاشدر (۱) (= کلستر) رحمت آباد رایسوار چنین گسندی یاد کرده است در محل دس از تحقیق بنده حیری ساقم

۱۳ - نغعه‌ای در دهکده کیاناد رودبار

۱۴ - قلعه کلانه ، بردیک دهکده کلانه رحمت آباد (گیلان رایسوس ۲۷۴)

۱۵ - در کوه ، یاد آور نام قلعه‌ای قدیمی است بردیک آبی است که

ار بیلاق هر ار مرر سراریر می شود و باناریك رودیک می شود سپس به اسکلك
می آید و به سفید رود می پیوندد

۱۶- بقعه شاه شهیدان ، پائین کوه دلك است ار راه گلن کش (۱) به

ناوه و ار ناوه به حنگل لیاخان و نورالعرش و شاه شهیدان می رود بقعه ای
حد بندالمناسبت و فاندل بررسی نمود

۱۷- بقعه میان چلگاسر (۲) و چرّه (۳) رحمت آباد

۱۸- بقاع دهکده های سیدان و رودخانه

۱۹- بقاع دهکده های کولی دهان و محشر (۴)

۲۰- بقعه دهکده برّه (۵) رحمت آباد

۲۱- بقعه ای در دهکده آغورین رحمت آباد

۲۲- امامزاده انجیك و بقعه دیگری در دهکده گلشتر (۶) رحمت آباد

محلله های ربر گورستانهای قدیمی و آثار ربر حاکی دارند

۱- شیر کوه ۲- سمدس (۷) ۳- رسی (۸) ۴- پشتهاں (۹) ۵- سله چان (۱۰)

۶- حرشك (۱۱) ۷- شهران (۱۲) ۸- حاسمه خان ۹- کلس و روس (۱۳) ۱۰- وله حار (۱۴)

۱۱- انار کول ۱۲- حاسه کول ۱۳- کلانه (۱۵) ۱۴- کیاناد بحت ۱۵- فشلاق

۱۶- نسفی (۱۶) ۱۷- شاه خان کول ۱۸- قتلک (۱۷) ۱۹- فیشم (۱۸) ۲۰- گورتیم و

ساطان بری ۲۱- آغورین ۲۲- حیا و ۲۳- گادنان ۲۴- ررکا (۱۹) ۲۵- ویایه

۲۶- گلشتر ۲۷- بلا بر ۲۸- گله ورر (۲۰) ۲۹- داک دره ۳۰- حرره و نل ۳۱- کمنته (۲۱)

۳۲- کلاس (۲۲) ۳۳- شاهوا ۳۴- براگور ۳۵- گرده پشتد حره شهر بچار است

۳۶- چاگاسر (۲۳)

۱- صمخ کاف و لای و کاف ۲- ناسرخ و فمخ سمن ۳- صمخ و سمدند و کسر راء

۴- صمخ سمن و فمخ سمن ۵- صمخ ۶- کسر کاف و لام و فمخ اء ۷- کسر سمن و دال ۸- صمخ اء

۹- صمخ و صمخ ناء ۱۰- ناسر سمن و لای ۱۱- کسر حاء و راء ۱۲- صمخ سمن ۱۳- صمخ کاف

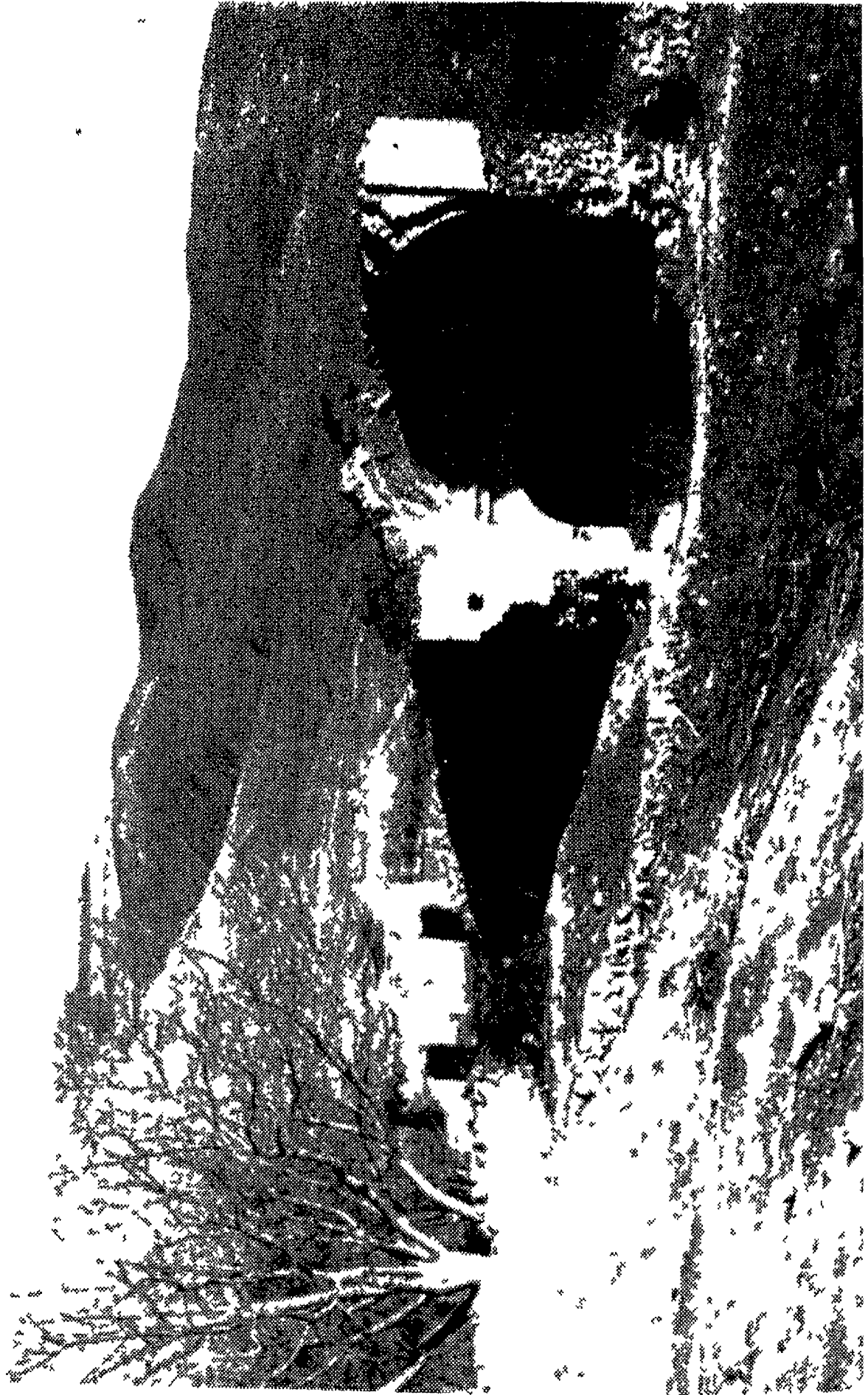
ر کسر لام و هاء ۱۴- صمخ وار ۱۵- صمخ کاف ۱۶- کسر بون در نارنج گمانان رد نامستان نسفی،

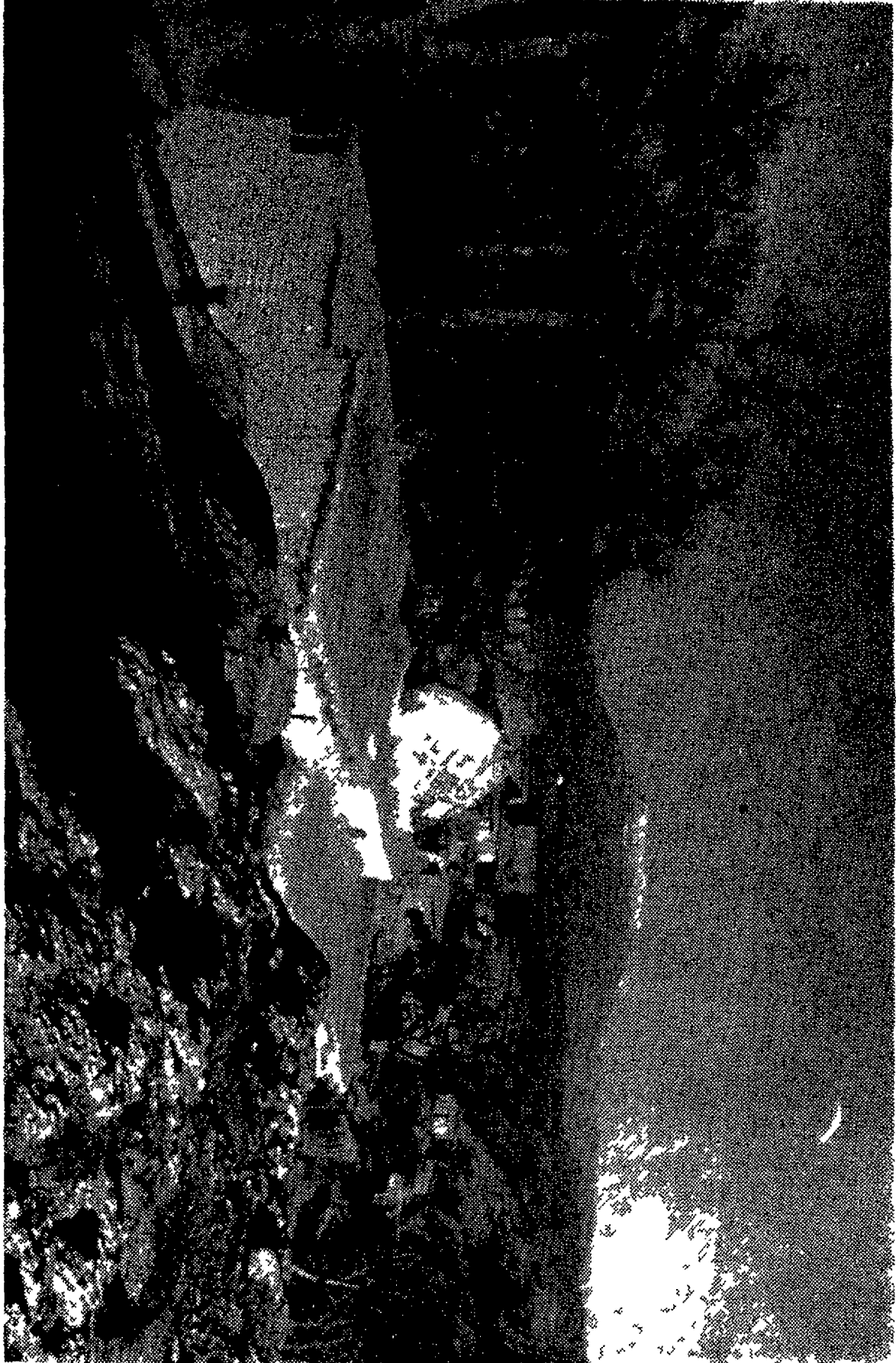
ارور صمفی و سمد ۱۷- صمخ فاء و ک ر ناء ۱۸- کسر سمن ۱۹- کسر راء ۲۰- کسر کاف

و صمخ واو ۲۱- صمخ کاف و ناء ۲۲- کسر کاف ۲۳- کسر رخ

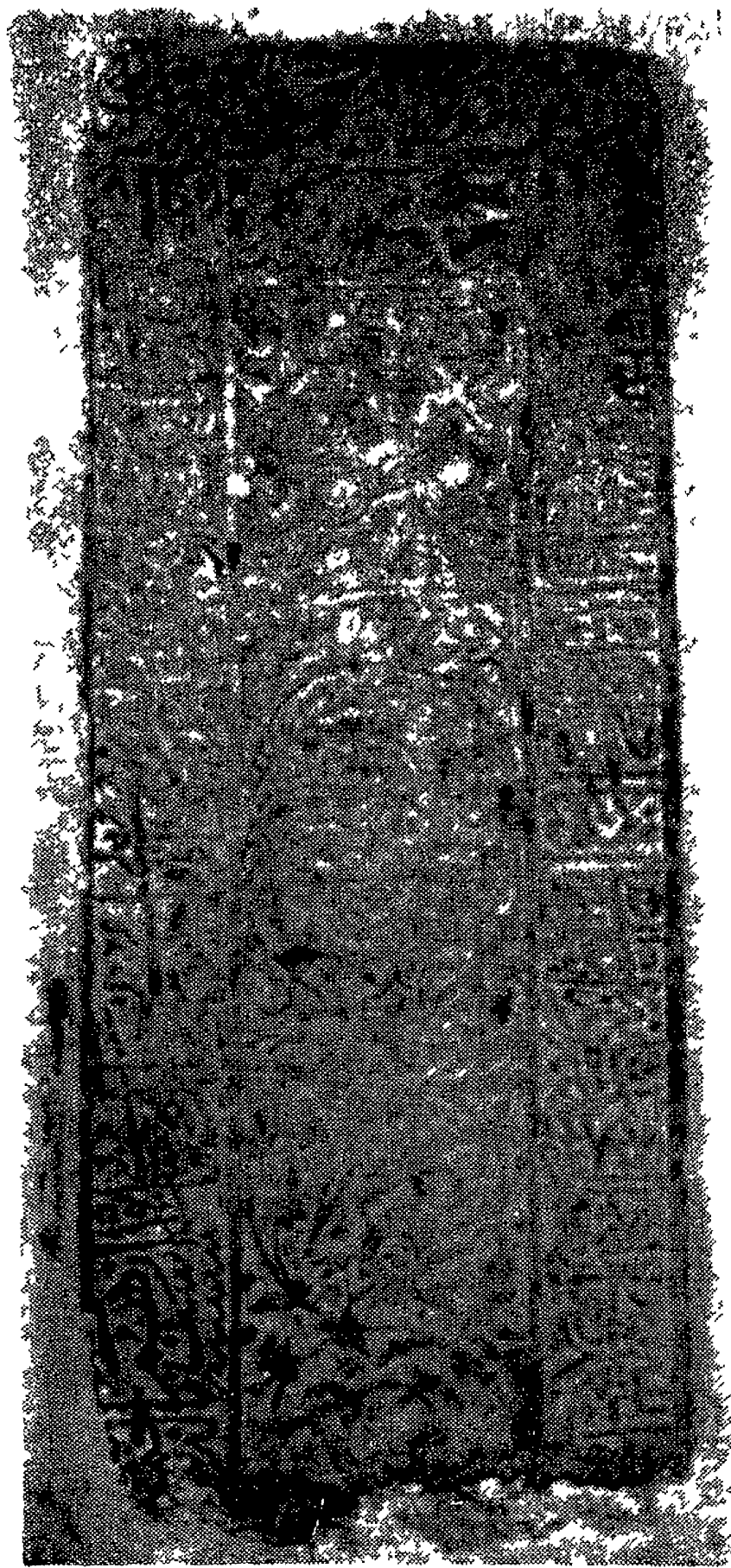
سایها و آبار تاریخی ثبت شده

- ۱- ساختمان تپه حاسه کول بردیک دهکده حاسه کول رحمت آباد
- ۲- گرده کول بردیک دهکده چره رحمت آباد
- ۳- گلشی تپه میان دهکده های دفرار ورشی رحمت آباد
- ۴- چرای بپه در سمنی رحمت آباد

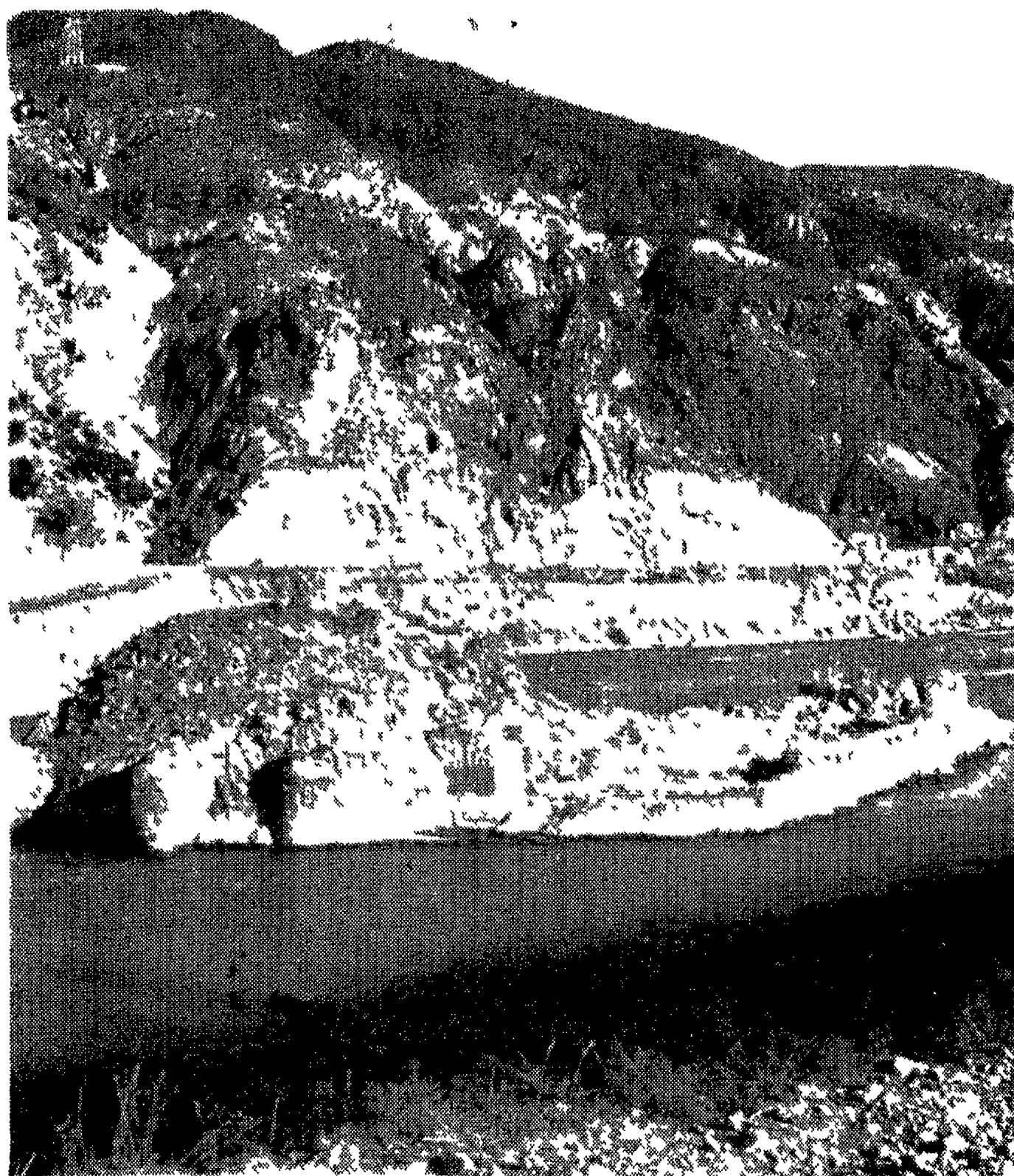
عکس تماشای ۲۳۷ - کوه داسکانه و بلند رودبار

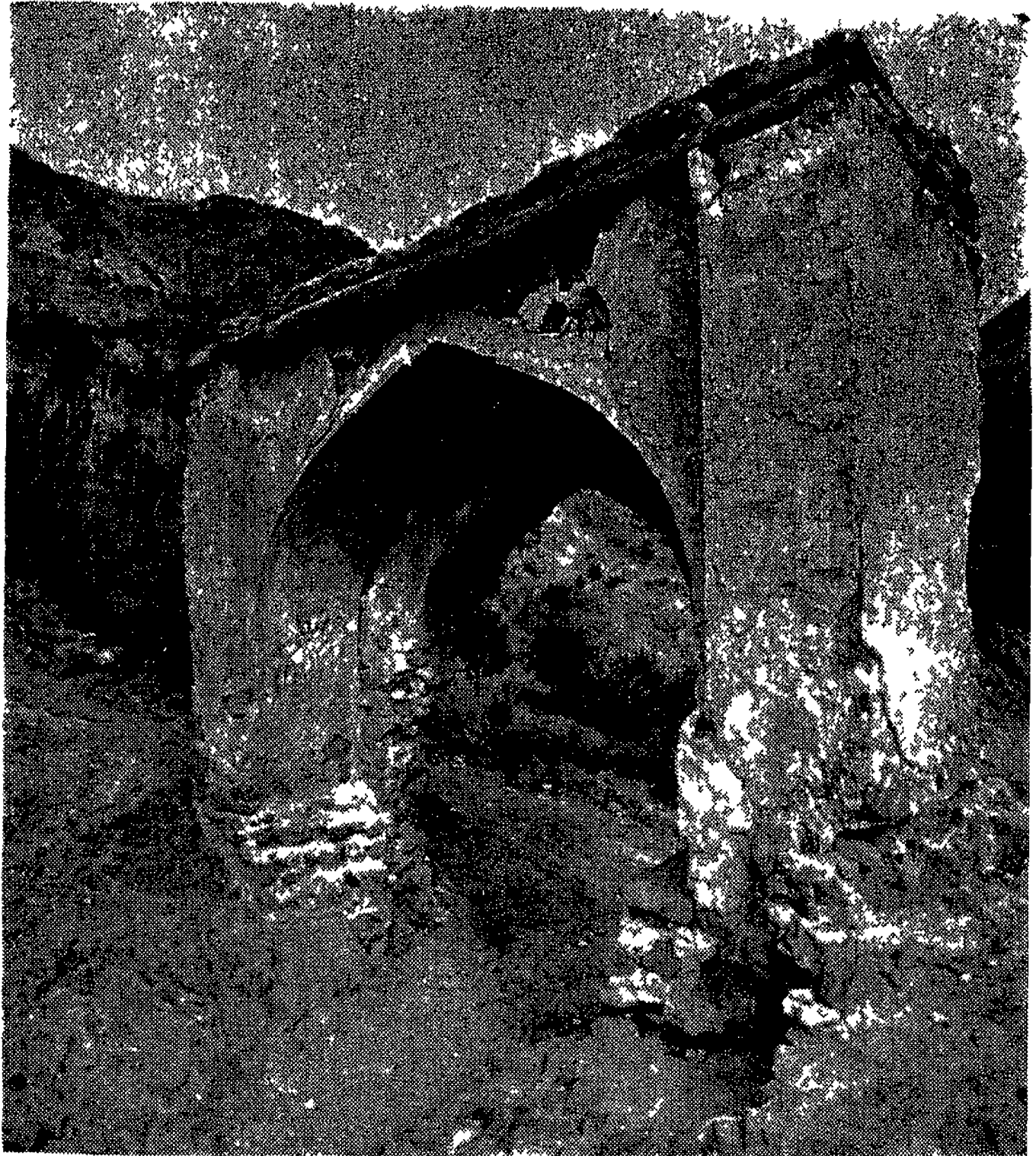
عکس شماره ۲۳۸ - سکه قیساہ منصور در نمۀ دهکدہ ملکہ رودبار

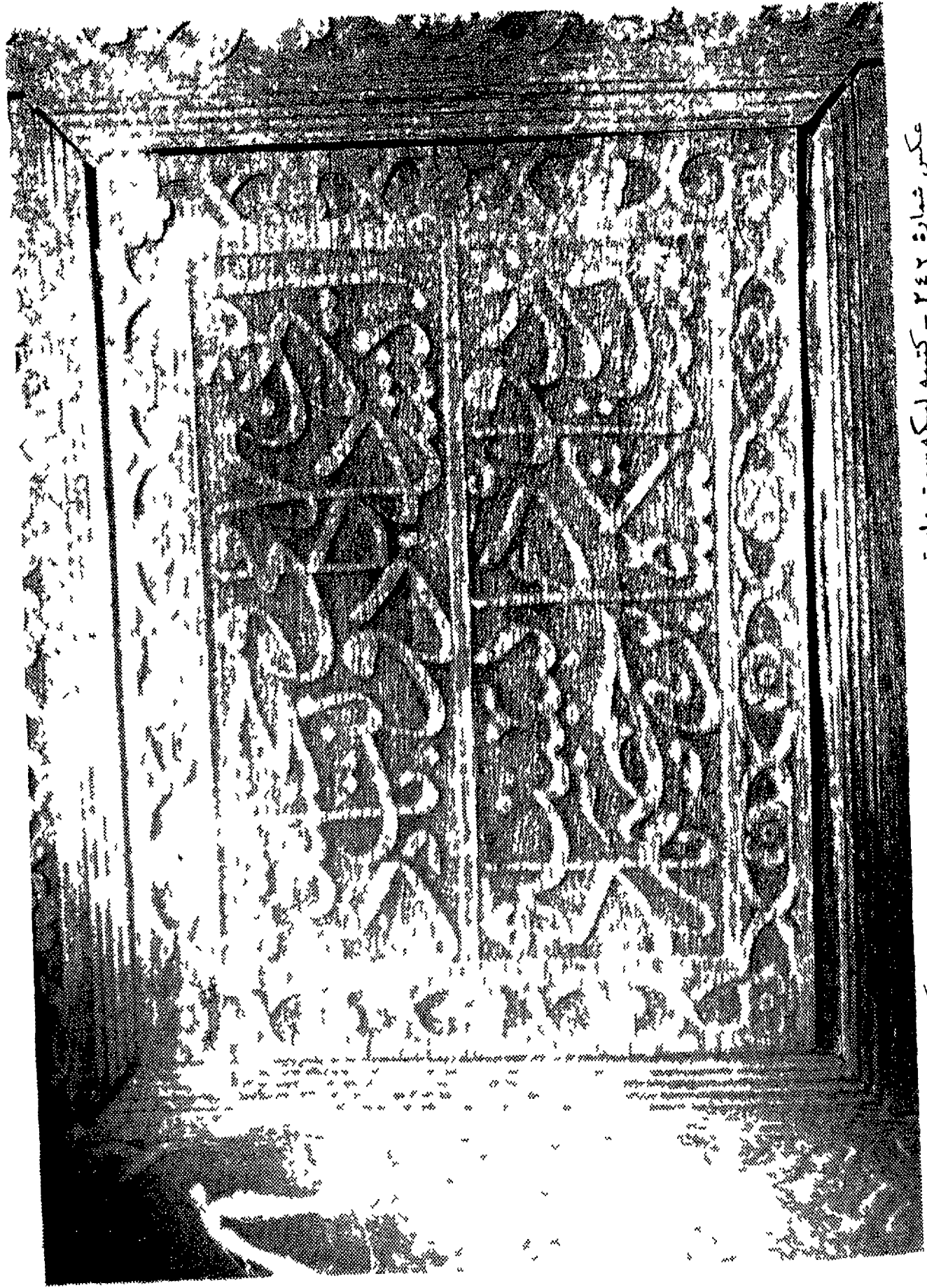
عکس شماره ۲۳۹ - سبک فن مدیج الزمان میرزا در سینهٔ دستکده ولده رود ار

عکس شمار ۲۴۰ - قلعه گور میرزا در میان آب سفید رود

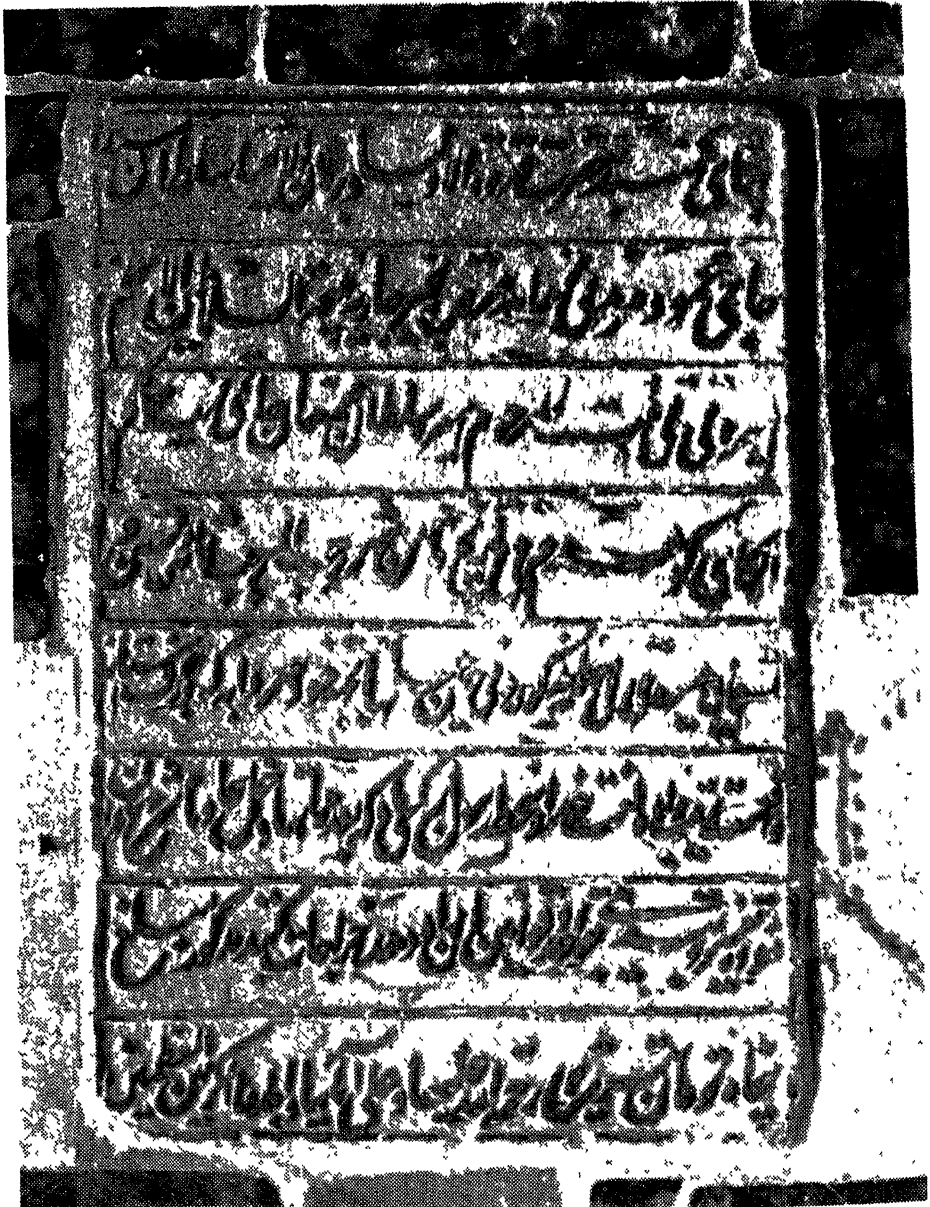
عکس شماره ۲۴۱ - دروازه حررویل که محل دست مچرمان بوده است

عکس شماره ۲۴۲ - کتبه لنگه سمت راست در ورودی معبد سید محمود من دی در دهکده حروریل

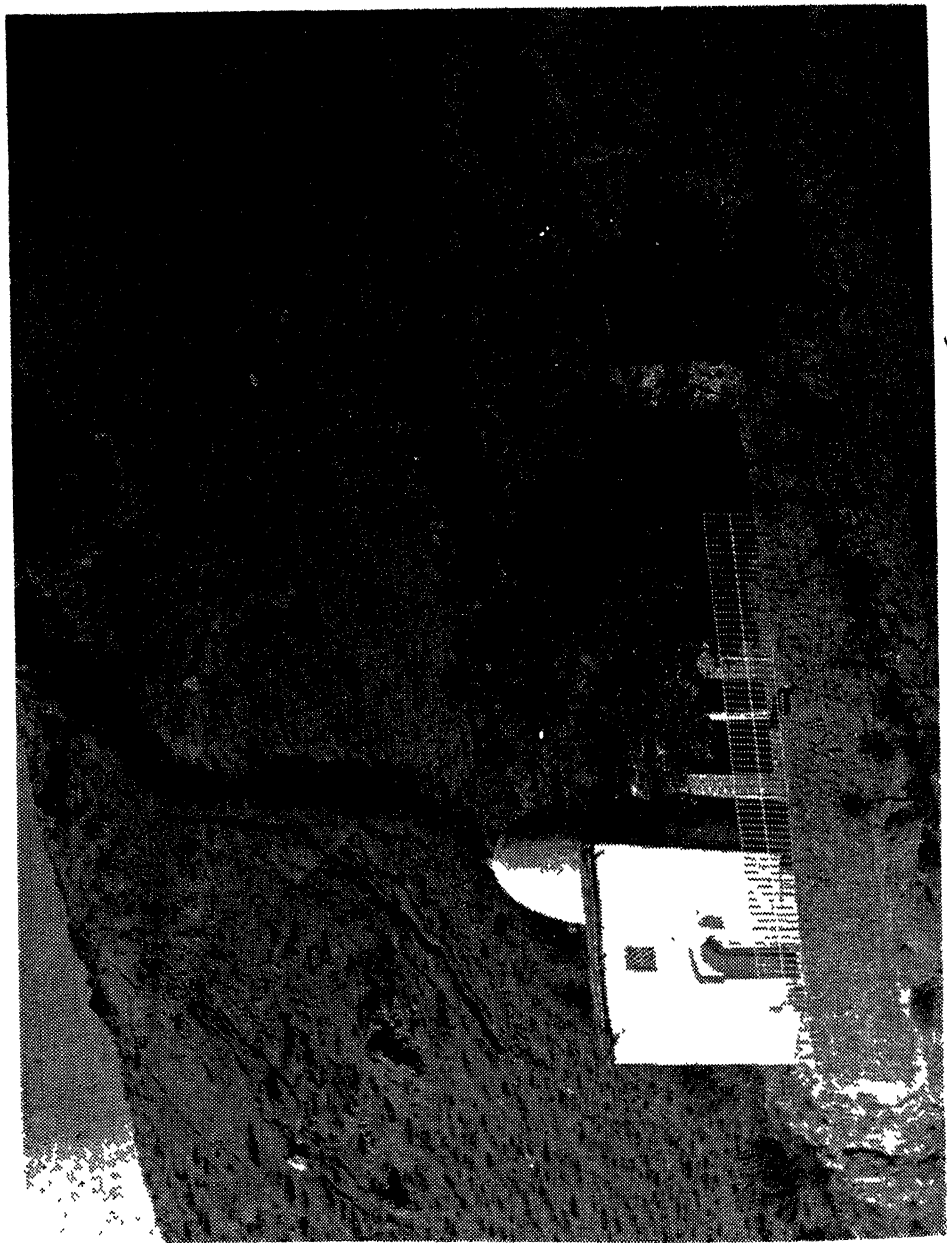
عکس شماره ۲۴۳ - کتیبه لشکرستان نجف در ورودی بقعه شیخانجامی در دهکده جرزویل

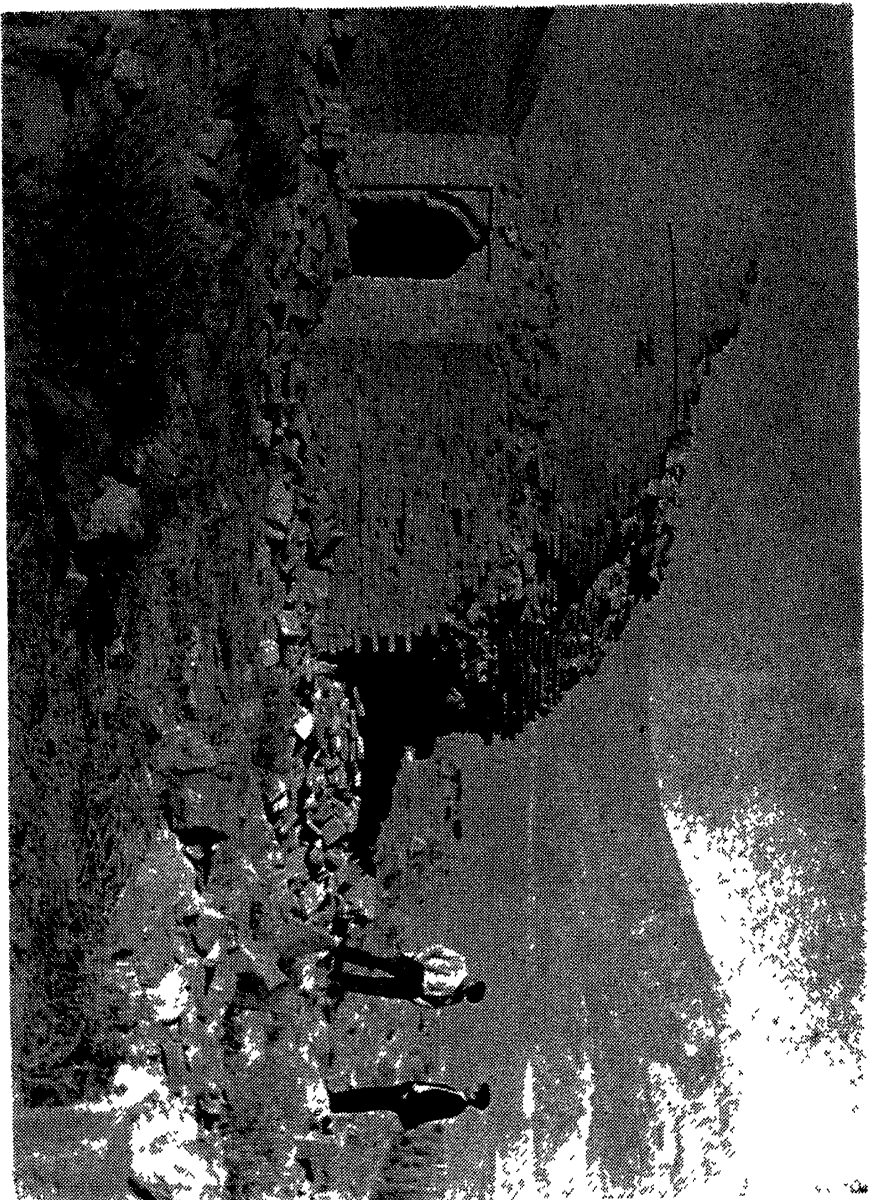
عکس شماره ۲۴ - کتیبه‌ای بر سنگ مرمر - مرقد سید محمود مریدی در دهکده حرویل.

مکس شماره ۲۴۵ - سیمک قری در کتابخانه سازمان جاسوسی در اسکاتلند جزیره .

عکس شماره ۲۴۶ - نقشه امامزاده ابراهیم در دهکده حروریل

عکس شماره ۲۴۷ - مقبره رویین تاج در قریستان، الامصله مسجین .

بخش شانزدهم

۱- جغرافیای تاریخی عمارلو

ناحیه عمارلو بر دوساحل رودخانه شاهرود و در مشرق ملتقای این رودخانه با قزل اوزن قرار گرفته است. کوههای دیلمان در شمال و کوههای قروین در جنوب آن است. چون هوای ساحل رودخانه و دهکده های کم ارتفاع آن در تاستان زیاد گرم است، ساکنان این دهکده ها به دامنه های کوه پناه می برند این ناحیه از شمال به دیلمان و رحمت آباد، از غرب به تارم و از جنوب به قزوین و از شرق به رودبار محمد زمان خانی و از شمال شرقی به اشکور محدود می شود نام عمارلو قدیمی نیست. این نام از زمانی بر سر زبانها افتاد که نادر طایفه ای ارگردان را که به این نام شهرت داشتند، بدینجا کوچاند. شاید حرگام نام قدیمی این ناحیه بوده است. حرگام در ادوار مختلف قسمتی از تارم یا رودبار یا دیلمان به حساب آمده است.

در زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) خانان پیر کوه و خانان جیرین ده از سران قوم بوده اند. نصرالله خان سرهنک پسر عبدالله خان بیچابلو - (۱) خان جیرین ده - و محمد سلیم خان پسر محمد کاظم خان - خان پیر کوه - بوده اند اینان می گویند که بازماندگان حسن نامی هستند که با سید حلال الدین اشرف به گیلان آمده است. (۲)

۱- Beychānlu ۲- اگر نادر پس از سال ۱۱۰۰ قمری ایشان را بدینجا کوچانده چگونه پدرانشان با سید حلال الدین اشرف که در آمدن خود او به گیلان گفتگوست بدینجا آمده اند ؟

مرکز اصلی عمارلو منجیل است که در ۳۹۳ متر ارتفاع از سطح دریا بنا شده است این آبادی بر ساحل راست سفید رود و از محل التقای شاهرود و سفید رود دور نیست و در زمان راینو، دو بیست و هفتاد خانوار در آن ساکن بوده‌اند.

جمعیت ناحیه عمارلو را کردان و ترکان تشکیل می‌دهند. کردها از طایفه رشوندند که تیره‌ای از ایل به هستند که در سلیمانیه سکونت دارند. شاه‌عباس اول ایشان را بدین جا کوچانده است. طایفه عمارلو که نادر ایشان را بدین مکان آورد، کم‌کم کردان رشوند را از دهکده هائی که ساکن بودند بیرون راندند. کردان رشوند، فعلاً ساکن ناوه، کلیشم، لایه و کاکوستان و دهکده‌های دیگر هستند و در رودبار محمد زمان خانی در دهکده‌های زیر دیده می‌شوند:

شهرستان، بهرام آباد، کیا کلایه، حسن آباد، ده دوشاب

در زمان راینو رئیس طایفه رشوند، حسینعلی خان پسر محمد علی خان پسر محمد زمان خان بود و پسرش - محمدعلی خان - به ساعد نظام شهرت داشت. تیره دیگری که وضع ایلی ندارد و به طایفه رشوند بستگی دارد، تیره سیاهگلی است که بیشتر آنان گله‌دار هستند.

عمارلوه‌ها، دهکده‌های عمارلو و رودبار بابا منصوری را اشغال کرده‌اند و به تیره‌های جداگانه به این ترتیب تقسیم می‌شوند:

تیره قبه‌کرانلو در دیارحان، تیره استاجانلو در پیرکوه، تیره بیچانلو در حیرین ده، تیره شمخانلو در خرگام و انبو.

در زمان راینو (۱۳۳۱ قمری) در حدود دو هزار چادر عیان‌نوند و چگنی و رشوند در فاصله میان لوشان و منجیل برپا می‌شده است.

زبان اهالی ترکی و کردی است و زبان فارسی را نیز می‌دانند، اما به زبان کیلیکی کمتر سخن می‌گویند. خاك ایشان به دو ناحیه حرگام و فاراب تقسیم می‌شود.

مذهب بیشتر اهالی شیعه اثنی عشری است و کردان بیشتر اهل حق اند .
در میان اهالی بومی کم و بیش معتقدان به مذهب اسماعیلی هم هست . این ناحیه
در زمان رابینو دو هزار و صد خانوار داشته است .

۲ - آثار و بناهای تاریخی ناحیه های خرمسار و فاراب عمارلو .

قبرستان قدیمی بالای محله منجیل بر ساحل چپ رودخانه منجیل

بر سنگهای بزرگ این قبرستان، تاریخی دیده نشد . از نوع خطی که
بر آنهاست شاید بتوان گفت مقدم بر اوایل قرن دهم هجری نیست . بر سنگ
سیاه عظیمی که به طول ۱۹۰ و عرض ۸۰ و قطر ۳۵ سانتیمتر بود این عبارات خوانده
می شد : یا الله یا محمد یا علی هذا القبر السعيد عليخان بن وليخان .
بر سنگ دیگری که شکسته است ، این عبارت است : هذا القبر شاه سلطان .
بر سنگ دیگری چنین حک است : وفات مرحوم حیدرعلی ولد مرحوم
علی دادبیک . نقوشی که بر آن حک است : شاه و مهر و تسمیح و سرو و بلبل و
ازدها .

سردابی بزرگ سنگی در این قبرستان

در قسمتهای پائین قبرستان قدیمی منجیل سردابی است که طاق آن از
سنگهای یک پارچه به طول سه متر و قطر ۳۷ سانتیمتر بنا شده است . دیوار
این سرداب نیز از سنگ است . طول آنها ۳۶۰ و عرض آنها ۲۲۰ و قطر آنها
۲۸ سانتیمتر است . بر سنگهای داخلی کلمات ، الله و محمد و علی ، به اشکال مختلف
دیده می شود .

بنائی هشت ضلعی به نام مقبره زرین تاج

در این قبرستان قدیمی بنائی هشت ضلعی آجری است . آجرهای بنا ، با ابعاد
۲۰ و قطر ۵ سانتیمتر است . اضلاع خارجی بنا هر یک ۲۱۶ سانتیمتر است و ارتفاع
آنها از روی پایه سنگی دو متر است . سقف بنا دو گنبد دارد . گنبد زیرین با

آجر بنا شده است داخل بنا از سنگ و گچ است که روی آن را با گچ سفید کرده‌اند. عرض اضلاع داخلی ۱۵۲ سانتیمتر است. سرگنبد بالائی وزیرى هر دو خراب شده، اما کمر بند گنبد بالائی باقى است. در بنا شرقى است و ارتفاع آن از پایه سنگى ۱۵۰ و عرض آن ۸۳ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۴۷)

بقعه امامزاده سلیمان معروف به امامزاده طاهر بن موسى الكاظم عليه السلام
در پائین محله مجبل

این بقعه بنائى است چهارضلعى از سنگ و گچ که اخیراً آن را با سیمان تعمیر کرده‌اند.

پل مجبل

پائین آبادى منجیل بر رودخانه سفید رود

پل بستن بر آب سفید رود، به علت آب فراوان و سیلاب آن، مشکل و پرخرج است. الثاریوس (Olearius) در سال ۱۰۴۸ قمرى (= ۱۶۳۸ میلادى) می‌نویسد که پلی با شش پایه که در هر پایه، اطافى و آشپزخانه‌ای بود و پلکابى برای رفتن به اطافها داشت، بر روی آب سفید رود بنا کرده بودند که حایش اطافها به قدرى بود که تمام افراد يك کاروان را حای می‌داد

هنوى (Hanway) که راه رشت به قزوین را طی کرده، نا قایق از آب سفید رود گذشته است و این خود نشانى است که در زمان او پلی بر روی این رودخانه نبوده است، یا پل آن خراب و قابل عبور نبوده است

ماژور دارسى تد (Major d' Arcy Todd) در سال ۱۲۵۳ قمرى (= ۱۸۳۷ میلادى) می‌نویسد که پل منجیل هفت دهانه داشت و متعلق به دوران صفویه بود. قسمتى از این پل در زمان سلطنت نادرشاه خراب شده بود و در حدود چهل سال قبل از سفر دارسى، سلیمان خان قاجار - حاکم سابق گیلان - آن را مرمت کرده بود این مرد را دارسى در سال ۱۲۴۷ قمرى (= ۱۸۳۱ میلادى) ملاقات کرده است. دو هلال طاق دو دهانه را آب برده بود، نا تخته آن را پوشانده

و راه عبور و مرور را گشاده بودند.

میان سالهای ۱۲۶۷ و ۱۲۷۷ قمری، حاجی ملا رفیع شریعتمدار که امام جمعه کیلان بود، پلی تازه ساخت. این پل از عجایب هنر معماری بود، اما در سال ۱۳۱۶ قمری، سیلی این پل را از جای کند. این پل هنگام سفر ناصرالدین شاه به کیلان بر جای بوده است. (۱) (عکس شماره ۲۴۸) سپس کمیانی روسی، پلی از آهن بر پایه‌های پل قدیمی بنا کرد که تا زمان رایینو (۱۳۳۱ قمری) بر پا بوده است. (۲)

پل لوشان

بر روی رودخانه شاهرود نزدیک دهکده لوشان

این پل آجری محکم و زیبا بر پنج پایه اصلی استوار است. طرح بنا قدیمی است اما تاریخ بنای آن زیاد روشن نیست رایینو می نویسد «پل لوشان، بنائی ریم از آجر و سنگ است که شامل دو دهانه بزرگ و یک دهانه کوچک است و در زمان خسروخان بنا شده است» (۳) در صورتیکه این پل از قدیم چهار دهانه داشته و تمام آن از آجر بوده است عکسی که هنگام سفر ناصرالدین شاه به کیلان از این پل گرفته‌اند، گواهی صادق است (عکس شماره ۲۴۹) شاید بعدها که پل رو به خرابی رفته است، آن را با سنگ تعمیر کرده‌اند. (عکس شماره ۲۵۰) صاحب طرائق الحقایق می نویسد که پل شاهرود در نیمه راه حرران به منجیل است. مجموع این راه پنج فرسنگ است. (۴) صاحب طرائق در سال ۱۳۱۴ قمری یعنی یک سال پس از کشته شدن ناصرالدین شاه از روی این پل گذشته است.

راه قدیم کیلان

راه قدیم کیلان از مسیر امروزی بوده است. این راه از آقانا به مرعه‌ای

۱ - مرآت البلدان ح ۱ ص ۱۶۹ و ۱۷۰ به نقل از سفرنامه کیلان ۲ - کیلان رایینو ص ۲۶۵ ۳ - کیلان را بینوس ۲۶۲ ۴ - طرائق الحقایق ص ۶۰۳ .

می‌رفت که چاپارخانه و کاروانسرای داشت و یک فرسخی آقابابا بود. از اینجا به کتل خرزان می‌رسید. وسط کتل دهکده‌ای به نام اسماعیل آباد بود که تا مزرعه یک فرسخ فاصله داشت. سپس از دهکده خرزان می‌گذشت. میان اسماعیل آباد و خرزان آبادی کوچک دیگری بوده است. دهکده خزران چاپارخانه و کاروانسرا داشت. از خرزان تا منجیل پنج فرسخ راه است و بر سر راه آبادی کوچک منداب بوده است. (۱) کاروانسرا و حمام خرزان را حاجی معتمدالدوله فرهاد میرزا پسر عباس میرزا نایب السلطنه ساخته است. (۲)

راهی که روسها ساخته‌اند از مزرعه‌ای که در یک فرسخی آقاباباست جدا می‌شود و به دره ملاعلی می‌رود و بالاتر از منجیل در دهکده پاچنار با راه خرزان یکی می‌شود. (۳)

بقعه امامزاده حمزه بن موسی الکاظم علیه السلام در دهکده لوشان فاراب عمارلو

بنای اصلی بقعه از سنگ و گچ است. طرح بنا چهارگوشه و در نام آن کنبدی کاشی کاری است. در شمال بقعه قبرستان وسیعی است. سنگهای قبور آن تمام مرمر و نقشهائی دیدنی و حالت بر آنهاست. تاریخ پاره‌ای از آنها مقدم بر سال ۱۲۰۰ هجری قمری است.

بقعه امامزاده محمد حنفیه بن علی علیه السلام و هاشم بن محمد حنفیه و ابوالقاسم حمزه بن امام موسی الکاظم علیه السلام در دهکده بسورزن فاراب عمارلو

متن بنا از سنگ و گچ و نمای آن آجر است. طرح بنا هشت ضلعی است. اندازه هر ضلع از داخل ۲۴۰ سانتیمتر و از خارج ۴۶۰ سانتیمتر است و عمق طاقنماهای آنها نیم متر است. ایوانی مقابل در ورودی است که طولش ۵ متر و عرض آن ۳/۵ متر است. این ایوان به کفش کنی ختم می‌شود که طول آن ۲/۷۰ و عرض آن ۲ متر است. در دیوارهای حرم پنجره‌های ظریف مشك دیده

می‌شود. سه‌صندوق ساده در وسط است و صریحی مشبك چوبین آنها را احاطه کرده است. درخت کهنسال سروی حنکلی در جلو بنای بقعه است. (عکس شماره ۲۵۱)

پل آجری انبو بر روی رودخانه شاهرود در بخش فاراب عمارلو

دهکده انبو بر ساحل راست شاهرود، بر کنار یکی از شعب این رودخانه است و به دو محله بالا و پائین تقسیم می‌شود این پل بر رودخانه شاهرود در راه قدیم قزوین به اشکور و دیلمان بنا شده است این راه از قزوین به گردنه کما سار و دهکده چنارک و پل انبو و قهوه‌خانه سیاه آب می‌رود. راه دست راست از قهوه حابه به اشکور و راه دست چپ به دیلمان می‌رود.

دهکده انبو از دیه‌های قدیمی این ناحیه است. رشید الدین فضل الله در شرح حال حسن صباح می‌نویسد «از قزوین به راه بیره و انبوه به دیلمان آمد» (۱) سید ظهیر الدین نیز از این دهکده نام می‌برد آنجا که می‌نویسد «نماز عصر به را از لمس سوار شده و به تعحیل برانندند و چون راه دور و دراز بود و به قتل حمل برف بسیار، نماز شام را به قریه انبوه رسیدند» (۲) صاحب برهان قاطع می‌نویسد «انبوه... نام قصه‌ای است در بالای کوهی از مضافات دیلمان» در فرهنگ جغرافیائی نیز از این دهکده یاد شده است و می‌نویسد: پل آن قدیمی است.

قلعه خرابه‌ای به نام قلکی سر در دهکده کلیم از بلوک فاراب عمارلو

از دیلمان که به سر دو راهی انبو می‌رویم طرف دست راست بر سر کوهی منفرد، قلعه‌ای از سنگ و گچ دیده می‌شود که ظاهراً از بناهای اسماعیلیان است

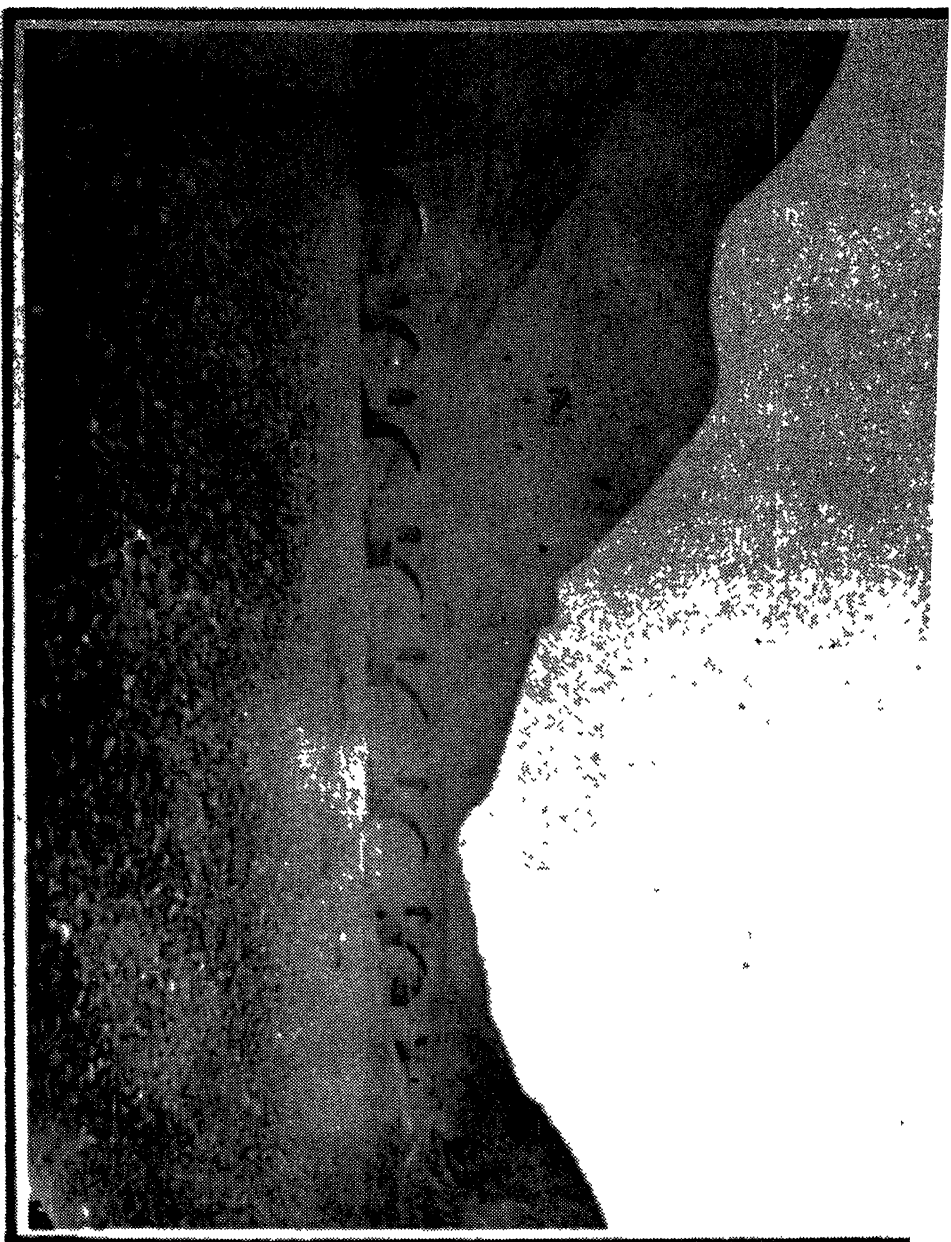
(عکس شماره ۲۵۲) از دیوارها و باروی قلعه آثار زیادی بر جای نیست و طرح اصلی آن از میان رفته است. در پاره‌ای جاها ارتفاع دیوار به يك متر ونیم می‌رسد. (عکس شماره ۲۵۳ و ۲۵۴)

چند سال قبل آلتی صندلی مانند که از مفرع بود از این قلعه بیرون آوردند.

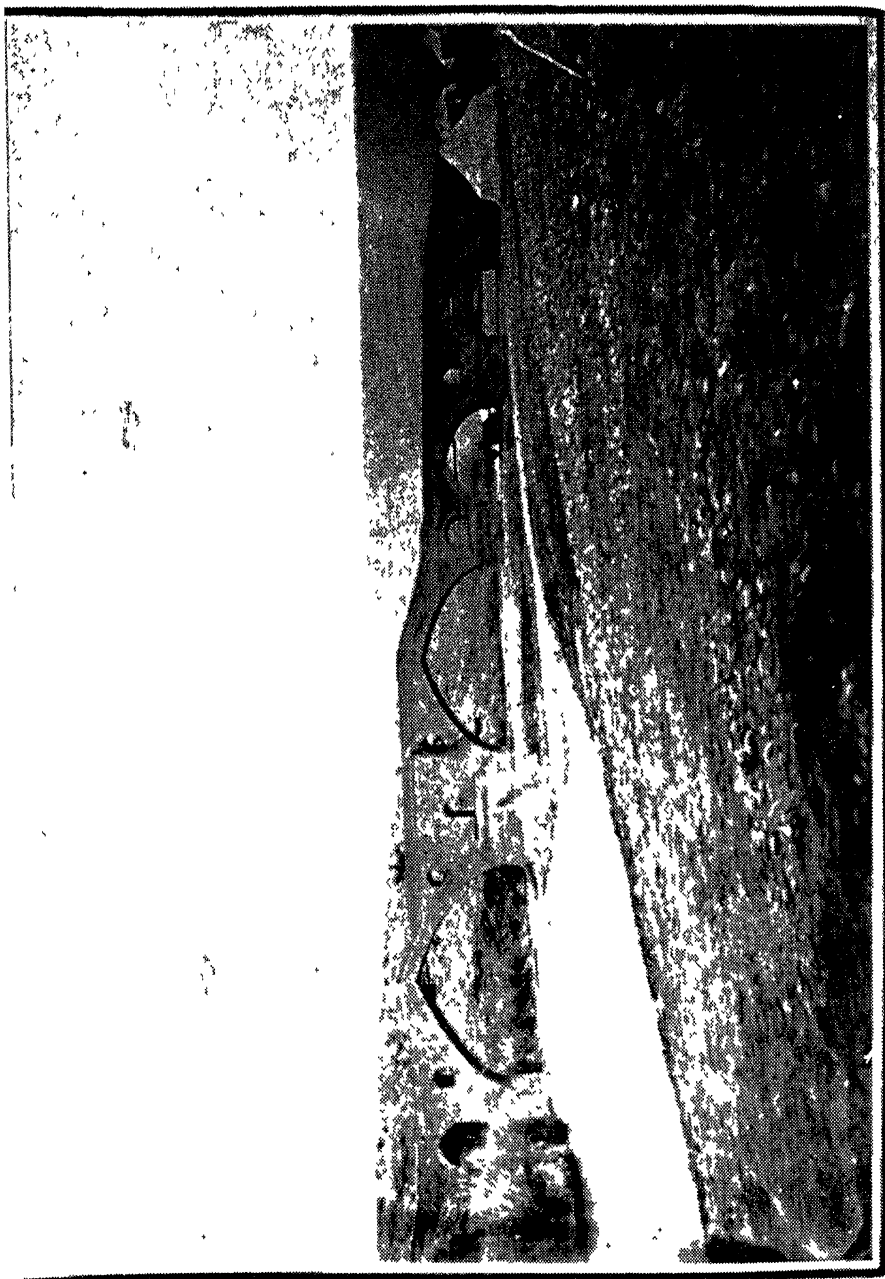
باقی بناها و آثار تاریخی ناحیه فاراب و خرگام عمارلو

- ۱- امامزاده طیب و طاهر در پاکده ماکنندی از کاشی سبز.
- ۲- امامزاده محمد در تکیه حیرین ده.
- ۳- شاه نشین و شاهمیر کلا، دو محل کوهستانی نزدیک دهکده انمو، در این دو محل آثار آبادیهای قدیمی است
- ۴- کافر قلعه، قلعه خرابه‌ایست نزدیک حیرین ده فاراب عمارلو.
- ۵- خرابه‌های انبیه قدیمی در اراضی مزرعه چارشا نزدیک دهکده‌ناش از بلوک خرگام عمارلو.
- ۶- بقعه شاه شهیدان در دهکده شهیدان ریز کوه دلفک.
- ۷- بقعه دهکده شاده‌سر
- ۸- کافر کوه نزدیک دهکده تاله‌کوه از بلوک خرگام عمارلو، آثار قلعه خرابه‌ای دارد.
- ۹- قلعه خرابه‌ای معروف به تقاره کوه نزدیک دهکده کشکش، از بلوک خرگام عمارلو. این قلعه میان دهکده کشکش و صیقاده است
- ۱۰- بانا ملحودی گور نزدیک دهکده کلیشم از بلوک فاراب عمارلو ظاهراً یکی از گورهای سران اسماعیلیان است
- ۱۱- قبور گری و آثار خرابه‌های قدیمی و قلعه‌های کهن نزدیک دهکده ویه از بلوک فاراب عمارلو

- ۱۲- قلعه نادری و تپه آن میان چهل و سرمل از بلوک خرگام عمارلو .
- ۱۳- کافر قلعه در پاک ده از بلوک فاراب عمارلو .
- ۱۴- قلعه یکونوم نزدیک دهکده یکونوم از بلوک فاراب عمارلو .
- ۱۵- چله خانه و درم حانی میان یکونوم و دهکده ویه از بلوک فاراب عمارلو .
- ۱۶- ررگردکان، غارمانندی است که در سنگ تراشیده اند نزدیک دهکده پاکده از بلوک فاراب عمارلو .
- ۱۷- بقعه آینه ده (= ایسه دی) از بلوک فاراب عمارلو .
- ۱۸- مسجدی در بالای کوه نزدیک دهکده داماش عمارلو .
- ۱۹- خرابه ها و آثار تیله و سفال قدیمی در چراکوه برسیده به دهکده
- کلیشم
- ۲۰- قلعه چمارود نزدیک محله بالای اسوار بلوک فاراب عمارلو
- ۲۱- قلعه گنجک بالای قلعه چمارود نزدیک دهکده انوار بلوک فاراب عمارلو
- ۲۲- قلعه دگاسر سمت راست رودخانه شاهرود و برح نگهبانی آن سمت چپ آب نزدیک دهکده دگاسرار بلوک فاراب عمارلو
- ۲۴- قلعه کلاسی نزدیک دهکده ناوه از بلوک فاراب عمارلو .
- ۲۵- قلعه حیرین ده نزدیک دهکده حیرین ده از بلوک فاراب عمارلو
- ۲۶- قزقاعه نزدیک دهکده سنگه رود از بلوک فاراب عمارلو
- ۲۷- قلعه اسکاس و اسلانار نزدیک دهکده اسکاس از بلوک فاراب عمارلو .

عکس شماره ۲۴۸ - عکس پل منجیل آرا لوم ناصرالدین شاه که در آن نوشته‌اند ارشدت داد بهتراز این ممکن نبود

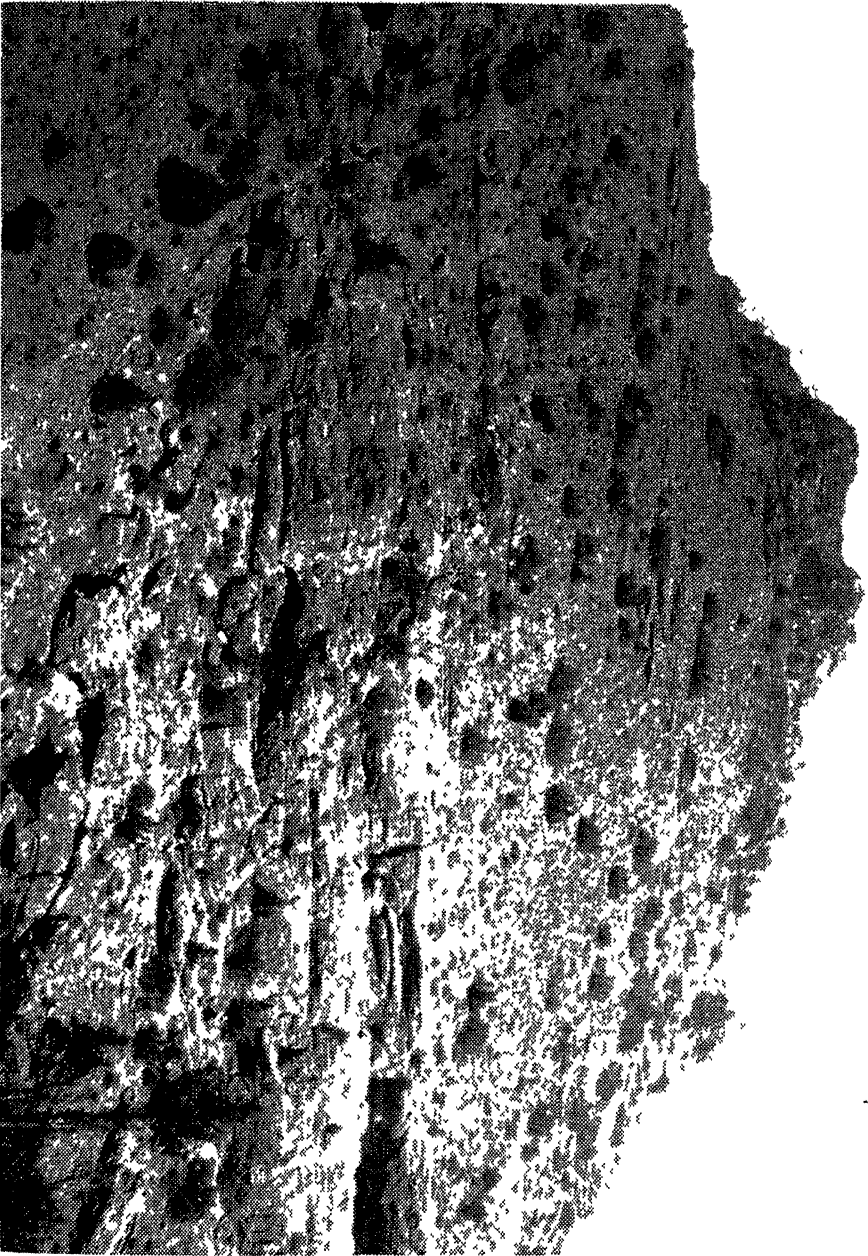
عکس شماره ۲۴۹- عکس پل لوشان همکام سفر ناصرالدین شاه به کیلان که در آلبوم ناصرالدین شاه نقل شده است
این عکس شماره ۱۷۱۸۱ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است

عکس شماره ۲۵۰- پل ارومان در سال ۱۳۴۹ هجری شمسی

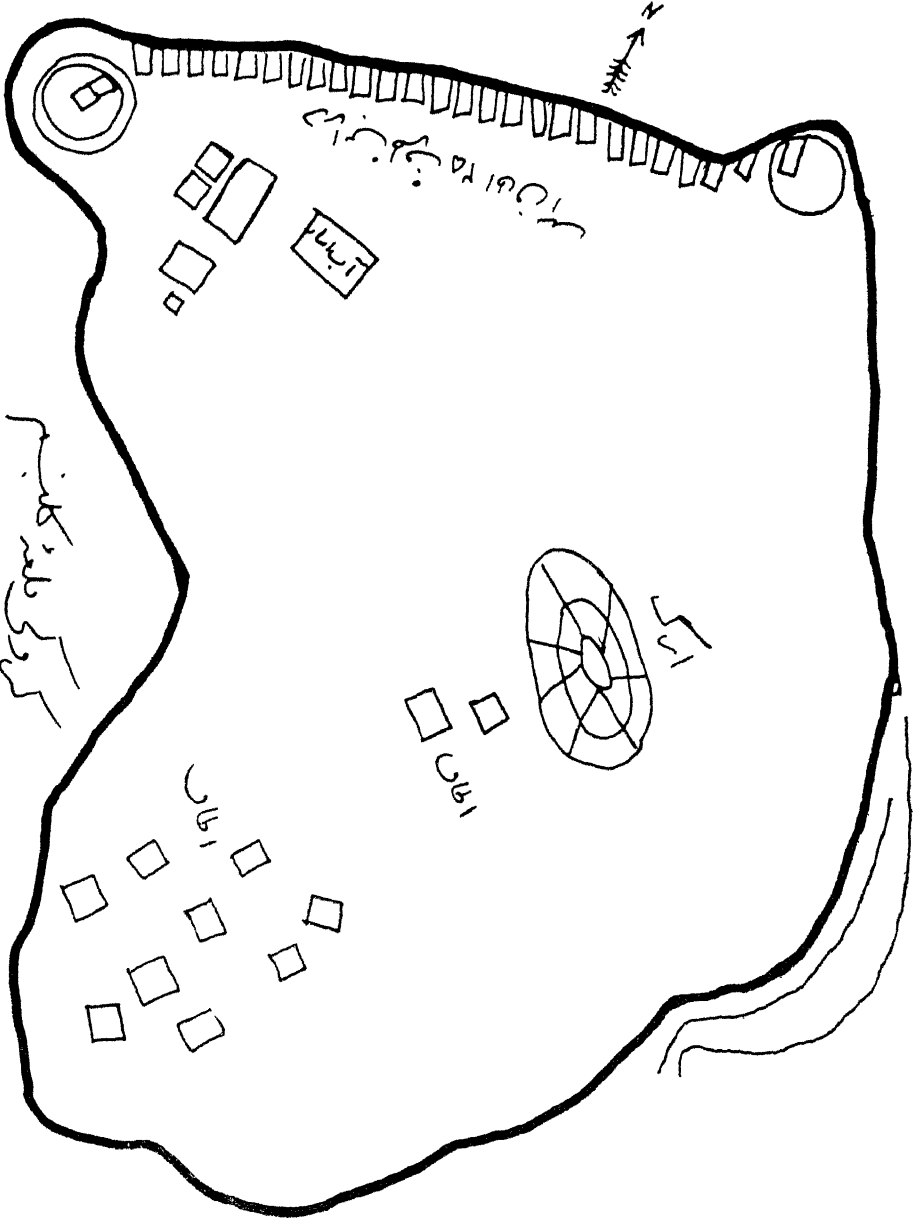
عكس شماره ٢٥١ - نغمه امامزاده محمد حفيه و هاشم بن محمد حفيه و حجره بن موسى الكاظم عليه السلام در حكاكه
بيورزن قاراب عمارانو

عکس شماره ۲۵۲ - کوهی که قلعه دژکسی سر کیشم بر آن بنا شده است .

عکس شماره ۲۵۳- پاره‌ای از دیوار عربی قلعه دقلکیس، کیشم

گروہ کی قلعہ کلہنیم

عکس شماره ۲۵۴ - کرد کی قلعہ دفاکی سے کلہنیم

تصحیحات - اضافات - تعلیقات

صفحه/سطر

۱۰/ ۱ - بهر هائی که قبل از تأسیسات جدید سدسفیدرود و سد تاریک رود از رودخانه سفیدرود جدامی شده اند به نامهای زیر معروف بودند: ۱- خمام- رود ۲- سالار حو ۳- کیا جو ۴- نور و ده ۵- کیشه دمرد ۶- تش رود ۷- حشمت رود ۸- توشا حو ۹- سالک ده ۱۰ میرزا جو ۱۱- گل رود ۱۲- علی بکنده ۱۳- سیاه ورس .

۱۱/ ۲ - رونج با ناء منقوط چنانکه در اغلب کتب جغرافیائی قدیم آمده است ظاهراً باید رویج با ناء منقوط باشد . زیرا همین کلمه بعدها رویان شده است

۱۱/ ۸ - کهدم که امروز باضم دال تلفظ می کنند و به کهدمات جمع می مندند، در زمان عبدالفتاح فومنی مؤلف تاریخ گیلان به فتح دال تلفظ می شده است زیرا این مؤلف درد کر حال کامران میرزا این کلمه را نامحکم و عدم وعم وستم و دیدم و سرم و قسم قافیه آورده است . (تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی چاپ نگارنده ص ۸۸)

۱۲/ ۲۴ - کهی خرنأ بدفنگ نمایی صحیح است . کلمات در چاپ ریخته و پس و بیش شده است .

۱۳/ ۱ - در اصل : وکانت فی حیوتک لی عطات

۲۰/ ۲۱ - تربیت اشتباه چاپی است و تربت صحیح آنست

- ۹/ ۳۶ - خشمانادان صحیح است (تاریخ گیلان و دیلمستان ص ۳۵۴)
- ۳/ ۳۹ - سر راه آستارا به انزلی صحیح است .
- ۶/ ۴۶ - قوشه حد صحیح است . در زبان تالشی به معنی « يك جفت سید » است
- ۷۱ / سطر اول حاشیه - والیوم الاخر صحیح است .
- ۹/ ۸۴ - خشابر باء منقوط صحیح است .
- ۳/ ۹۲ - در بیلاق چروده ، در محلی به نام دیان سر صحیح است .
- ۱۲/ ۹۲ - حوشابر همان خشابر بضم خاء معجمه است که در صفحات پیش یاد شده است .
- ۲۲/ ۹۲ - سنگک نوشته ای صحیح است .
- ۲۰/ ۱۱۸ - آفاسید مهر علی صحیح است .
- ۹/ ۱۲۰ - ودو طرف دیگر پهن تر است صحیح است
- ۱۵/ ۱۳۳ - عبدالفتاح فومنی در تاریخ گیلان می نویسد که حیرالنسا بیگم همسر امیره دباح فومنی در سال ۹۳۸ قمری در ماسوله فوت شد و در گورستان خاندان صفویه در اردبیل به خاک سپرده شد. دهکده واقعه دشت فومن که مالیات آن هزار سکه طلا در سال بود وقف مزار او در اردبیل شد این دهکده در دو کیلومتری صومعه سرا تا امروز به جای است .
- ۱/ ۱۳۸ - خط خوش نسخ بر آن حک شده است صحیح است .
- ۲۱/ ۱۳۹ - حاکم بیه پس بوده است صحیح است .
- ۳/ ۱۵۴ - امیر قتلغشاه قصد گرفتن فومنان را داشت و از راه خلخال بدین حاحمله کرد مردم فومن و تولم متحد شدند و حمله آوردند و قشون مغول شکست خورد و خود قتلغشاه کشته شد .
- ۲/ ۱۵۵ - فوهن غلط چاپی و فومن صحیح است
- ۲/ ۱۶۴ - موبین غلط چاپی و جوبین صحیح است

- ۵/۱۹۱ - قبل از رسیدن ما به این محل صحیح است .
- ۱۰/۱۹۳ - این ضریح نظیر خمیه‌هائی است صحیح است .
- ۲۴/۱۹۳ - نزدیک آنادی، منظور آنادی ضیا بر گسکر است .
- ۱۶/۲۱۷ - آقای محمد علی گیلک در باره درهای بقعه امامزاده ابراهیم شفت نوشته‌اند که منبت کاری است . از درهای منبت کاری امروز اثری نیست .
- ۲۰/۲۲۹ - درباره مسجد قدیمی هندخاله تولم درص ۲۲۸ توضیح مختصری داده شده است .
- ۲۳۹ / حاشیه شماره یک - بضم نون و کسر واو صحیح است .
- ۱۳/۲۴۷ - سید ظهیرالدین از مسجد پاس کیا در شهر رشت ، در ذکر احوال سیدعلی کیا و مخالفت او با امیره محمد رشتی و مغلوب و کشته شدن سادات می نویسد ، وقتی خبیر شکست سادات به سیدعلی کیا رسید به رشت آمد و در مسجد پاس کیا فرود آمد و این جریان در سال ۷۹۱ قمری بوده است (تاریخ گیلان و دیلمستان چاپ نگارنده ص ۸۱) گمלים نیز در سال ۱۱۸۵ قمری در ذکر مساجد رشت از این مسجد یاد کرده است .
- ۶/۲۴۸ - خمیران زاهدان به حالت مصاف و مصاف الیه صحیح است .
- ۱۷/۲۵۴ - مسجد جامع رشت را مرحوم میرزا حسن خان اعتماد السلطنه به نام جامع گیلان خوانده و در مرآت البلدان ج ۴ ص ۱۱۹ و ۱۲۰ شرحی درباره آن نوشته است .
- ۲۲/۲۵۴ - روبه خرابی نهاده است صحیح است .
- ۱۸/۲۵۶ - به مسجد وارد می شود صحیح است .
- ۱/۲۵۷ - و صاحب دیوان شیخ بوده است صحیح است .
- ۱۶/۲۶۰ - هم مسج اندر این حسریل فرخ از کنار صحیح است .
- ۲۶۷ / حاشیه ص ۲۶۷ مر بوط به ۲۶۶ است
- ۶/۲۹۳ - بنای اصلی بقعه صحیح است

۱۸/۲۹۴ - ماده تاریخ سردربقعه خواهر امام « ناسقاط یاء صغیر » است که اگر یاء را اسقاط کنیم « صغر » می شود و مجموع این حروف معادل ۱۲۹۰ قمری است .

۱/۳۰۱ - سرافراز صحیح است .

۱۷/۳۰۵ - یادیان یا متان یا حنان یا برهان صحیح است .

۵/۳۰۹ - صاحب طرائق الحقایق در سال ۱۳۱۴ قمری به رشت آمده و از امامزاده هاشم یاد کرده است (طرائق الحقایق ص ۶۰۳)

۲۲/۴۲۶ - اثری نبود صحیح است .

۱۵/۴۲۹ - موسی و علی و تقی و نقی صحیح است .

۴/۴۶۳ - اعتماد السلطنه از چاپار خانه رستم آباد یاد کرده است که امروز

اثری از آن برجای نیست (مرآت البلدان ج ۱ ص ۱۶۹ و ۱۷۰)

۱۶/۴۶۴ - اعتماد السلطنه از کاروانسرای فیلده نیز یاد کرده است . نگارنده آن

را نیافت . (مرآت البلدان ج ۱ ص ۱۶۹ و ص ۱۷۰) همچنین ار آثار

عمارت و قلعه میان فیلده و دهکده لاکه ذکر می کند که نگارنده

آنها را ندید .

۲/۴۷۱ - محلهای زیر اطراف چراغعلی تپه هستند و آثار زیر خاکی دارند .

۱- در سینه های کوه دهکده قشلاق ۲ - در گاچه سرای جازن کول

۳- در دهکده زینب بچار ۴- در لاله بچار ۵- درسی سرك ۶- در زینب

بچار (مزرعه برنج کاری است) ۷- در دوره بچار ۸- در کشان بچار .

۱۸/۴۷۷ - آقا سید حسن صحیح است .

اصطلاحات فنی و لغات محلی که در این کتاب به کار رفته است

آبدارخانه : قسمتی از بنای مساحت شهرهاست که در آن چای و قهوه تهیه می کنند
آزاد : اردرختان جنگلی است و به نام علمی *Zelkova Crenata Desf* خوانده
می شود این درخت به علت بلندی و مستقیم بودن آن مورد احترام است
ارسی : پنجره هایی است که معمولاً شیشه های آنهارنگین است و در دوشیارازبائین
به بالا و بالعکس حرکت می کند

ازاره قسمت بائین دیوارنا که ارسنگ یا آحرمی چینند یا روی آن راکشی-
کاری می کنند ارتفاع این قسمت بیش از یک متر است

ایوان کنایی ایوانی بسیار کم عرض را گویند
بائو : دو تخته قطور دو طرف لنگه در را گویند

بلوط = مازو : از درختان جنگلی است و به نام علمی *Quercus Iberica Stev*
Quercus Sessilifora, Sm = خوانده می شود عظمت این درخت مورد ستایش
جنگل نشیمان است

بن نال : بکسر ناء، چوبی قطور و چهاربش که لئه ایوان می گذارند و ستوبهارا
روی آن قرار می دهند

پاسار : تخته های قطور بالا و وسط و بائین لنگه در
پاسگرد : فضائی که در محل تعیین سمت پلکان است .

یره : پیش آمدگی لئه نام ارجهار جهت تا مابع رسیدن باران به دیوارها شود
پشته : برای اینکته نتوانند لئه نام رامشتر بیش آورند، معمولاً یره (یعنی قسمت

پیش آمدگی) را طبقه طبقه می‌کنند تا این لکه حلوتر آید و بیشتر مانع رسیدن باران به دیوارها شود. هر يك از این طمقات را يك پشته گویند پل کویی. کوبیدن تخته‌هایی به قطر سه و عرض بیست سانتیمتر و طول دو متر یا بیشتر در بالای و اشانها که تیرهای سقف است.

تر به بسم‌تاء، این کلمه همان کلمهٔ تربت عربی است، در صفحات تالش نشین و ترك نشین به معنی مرار و مرقد به کار می‌رود.

تکائل. بفتح تاء و کسر همزه، نوعی بردهٔ حلوا یوان است که از تخته‌هایی به ارتفاع نیم متر و عرض بیست سانتیمتر و قطریك سانتیمتر، میان دو چوب اصلی که در طول ایوان است قرار می‌دهند

تمکه: بسم تاء و نون، تخته‌هایی صاف که معمولاً لکه‌های آن پخ است و در میان پاسار و نائوی لنگه در قرار می‌گیرد. پاسار تخته‌های قطور بالا و وسط و پائین لنگه در و نائو تخته‌های قطور طرفین آن است.

تور: در زبان گیلکی به معنی خل و دیوانه است.

چکه‌گیری. عمل تعویض تخته‌ها یا سفالها یا کالی نام تا مانع آب چکه سقف شود.

حلب پوش: بناهایی را گویند که نام آنها ار آهن سفید پوشانده شده است جمال. چوبی سیار قطور که وسط بناهایی که عرض زیاد دارند می‌کشند و تیرهای سقف دو طرف بنا را روی آن قرار می‌دهند.

حوضخانه: قسمتی از بناهای مساحد شهر که محل وضو گرفتن است.

خفمک بفتح خاء و فاء، پجره‌های مشک یا شیشه‌دار که بالای درها نصب می‌شود تا نور کافی به داخل بنا برسد

دچمن: در بخشهای تالش نشین به معنی دل کوبی مناطق کیلک نشین است و آن تخته‌های بلندی است که روی و اشانها (= تیرهای سقف) می‌کوبند

درر پوش: تخته‌های بزرگ و بلندی که روی درهای لکه (= تخته‌های پهن و

بلندی که روی و اشانها می‌کوبند (میخ کوب می‌کنند تا درز آنها پیدا نشود .

درزپوش خط‌دار : نوعی درزپوش است که لمبه‌های آن را با نوعی رنده خط‌دار کرده‌اند .

درزپوش خط‌دار پهن - تخته‌هایی که در رتخته‌های لمبه‌ها می‌پوشاند و از درز - پوشهای معمولی پهن تر است .

دستک تک‌اثل : نوعی بردهٔ جلو ایوان است که از تخته و دستک‌هایی که میان آنهاست می‌سازند .

دستک صراحی . بردهٔ جلو ایوان که از چوبهای عمودی حرطی شده ساخته شده است .

دش دیوار . بفتح دال ، در اصطلاح محلی اسالم به دیواری گویند که با سنگ و گل چیده‌اند .

دیواره : سنگی صاف و کمود رنگ و بیضی شکل است که دختران و زنان حاو سینه می‌آویزند . در پاره‌ای نقاط ، این سنگ را بینگی گویند

دماسا . بفتح دال ، در اصطلاح محلی کرگان رود به معنی طاقهای لمبه کوبی شده است

دوراز کردن : عمل تعویض سفالهای شکسته نام .

دولتی . در اصل دولختی و به معنی درهای دولنگه است .

رف . محفظه‌ای بالای طاقچه‌ها که معمولاً ظروف چینی در آن می‌گذاشتند

زنگالی : بنائی که استخوان بندی آن از چوب است و سپس داخل چوبهای دیوار را با گل برمی‌کنند .

زوارگشی : بفتح راء و تشدید واو ، آمدن رائران به محل‌های متمرك در رورهای معین

زیبیری تیری بلند ، گرد یا چهارمیش که ربرسر تیرهای سقف ساروی دیوار قرار می‌دهند

زینبیه : در صفحات تالش نشین و ترك نشین به معنی مسجد زنانه است
 ستون چهارسو ستوهای چوبین که چهارمش کرده اند
 ستون چهارسوی پج زده : ستونی که چهارنش است و تیزی بمشهارا تراشیده
 و زده اند .

سرستون قسمتی از ستون که به اشکال مختلف از چوب می سازند و در بالای ستونها
 نصب می کنند و سرنال را روی آن تکیه می دهند .

سرنال . تیر بلندی که چهاربش کرده اند و روی ستونها قرار می دهند
 سفال سر بمائی را گویند که نام آن را ار سفال سرخ ناو مانند پوشانده اند .
 سمد = سمت ، بفتح سین و میم = اوجا : از درختان حمکلی است که در فضای
 اطراف اما مزاده ها دیده می شود این درخت به نام علمی Ulmus
 Procera Salish شناخته شده است .

سنگ بادبر . بسم باء دوم ، سنگهایی که با ضرب پتک بشکل مکعب مستطیل
 در آورده اند

سناه نشین قسمت بالای تالار که معمولا سطح آن را کمی بالاتر از کف تالار
 می ساختند

سکیم دریده راهروی عریض میان دو تالار در سایه های مسکوبی دوران قاجار
 عباسیه در اصطلاح مناطق ترك نشین و تالش نشین مسجد مردانه را گویند .
 علم بفتح عین و لام ، چوب بلندی به ارتفاع پنج شش متر که سر آن پنجه های
 برنجین می گذارند و پارچه های رنگین قیمتی به چوب می بندند

علم بندی عمل بستن پارچه های رنگین و با ارش نه بدنه چوبی علم که در رور
 معین و با آدابی مخصوص انجام می شود

علم واچمی عمل بار کردن پارچه های رنگین و قیمتی از چوبه علم که آن تیر
 آدابی دارد و در رور معین انجام می شود

غلامگردش : ایوانی به عرض يك متر یا کمی بیشتر که در چهار طرف بنا ساخته اند.
فیلیا : ستونهای مدور که قطر آنها در حدود هفتاد هشتاد سانتیمتر است و در
 وسط بناهای عریض در یک ردیف می سازند و حتمال را بر آنها می گذارند
قرنيس سنگ یا کاشی که به عرض ده بیست سانتیمتر است و پائین دیوارها در
 امتداد کف به دیوار می چسباندند .

قرینه سازی . نظیر و همانند ساختن شکل یا نقش باطرحی در بنا
کچی : کسی که عضلات صورت او بر اثر رطوبت یا سرما خوردگی یا علل دیگر
 جمع شده و دهانش کج شده است .

کرسی بلند . بناهایی که از سطح زمین در حدود يك متر بالاتر می سازند و گاهی زیر
 آنها را خالی می گذارند تا رطوبت به بالا نفوذ نکند

کفش کن . قسمتی از بنای مساحت شهر یا امامزاده ها که پیش از در ورودی است
کلاه درویشی : گندهای شش ضلعی یا هشت ضلعی **دوک تیر** .

کلهه : بصم کاف ، نوعی برشی سرستون است که بسیار طریف و ریاست

کموس : از درختان جنگلی است که به نام علمی *Mespilus Germanica L.*
 شناخته شده است و به فارسی از کیل گوئیم

کیش . شمشاد جنگلی است که به نام علمی *Buxus Sempervirens L.* معروف
 است و بسیار مورد تعظیم و تکریم است . در باره ای نقاط وقتی به زیارت
 امامزاده ها می روند ، شاحه کوچکی از این درخت را با خود می برند و
 به نرده و ستون ایوان امامزاده ها می روند

گالی بوسی : بناهایی که نام آنها را ناگالی یا لیک که نوعی پدیر است پوشانده اند.
گاو پهلوی درجهای توپر که متصل به دیوار قلعه می سارند تا مانع فرو ریختن
 دیوار شود .

گل سری یکسرفاف و لام ، بناهایی که کف آنها با سطح زمین هم تراز است

گنج گاو : بکسر حیم ، گاو کوهی یا گوزن است که شاخ آن در امامزاده‌ها یا بر بدنه درختان جنگلی صحن امامزاده‌ها دیده می‌شود .

گنک : بضم کاف ، تمشوشه‌های باریک و بلند که بیشتر برای لوله کشی آب به کار می‌برده‌اند .

گیلوئی : بر آمدگی یا فرورفتگی یا انزار کاری حاشیه بالای دیوار که متصل به سقف است .

لاچ لنگری : ستون چوبین گرد یا چهارنمش که بر بدنه آن کنده کاری داشته‌باشد .

لاچ لنگری حصیری : نوعی کنده کاری در سطح ستونهای چوبین که چون بافت حصیر یکی از روی یکی از زیر است .

لاچ لنگری شکسته : نوعی کنده کاری در ستونهای چوبین که به شکل هفت و هشت است .

لاچ لنگری مارپیچ : نوعی کنده کاری در ستونهای چوبین گرد که به شکل مارپیچ است .

لت پوش : بکسر تا ، نئائی که نام آن ارتخته دارهائی به طول سی چهل سانتیمتر و عرض ده بانزده سانتیمتر پوشانده شده است

لمبه کوبی . کوبیدن تخته‌های به پهای بیست سانتیمتر و طول دو متر یا بیشتر به تیرهای سقف بنا که و اشان می‌خوانند .

لمبه کوبی بر نه بر . نوعی کوبیدن تخته به تیرهای سقف اطاق به طوری که لمبه‌های آنها بسیار جزم و چسبیده باشد .

مال بند : دالان مانندی که پشت صفحه‌های کاروانسراست و چهارپایان مارکش را در آن جای می‌دهند

مخ لمه : بکسر میم و فتح لام و میم دوم ، در اصطلاح محلی کرگان رود به نامی گویند که با تخته‌های به طول سه چهارمتر مواری یکدیگر به طرح شیروانی

کو دیده باشند.

نگار : = شمشه : کل اصلی نقشها و تزئینات و مشبك کاری و منبت کاری
و نظائر آنها .

واشان : تیرهای سقف که معمولاً در صفحات گیلان چهار نبش می تراشند و در فواصل
کمتر از يك متر قرار می دهند

واشان کشی . عمل قرار دادن تیرهای سقف موازی یکدیگر با فواصل معین . در
تهران این عمل را «تیر بندی» گویند .

فهرست نامهای کسان ، جایها ، خاندانها تیره ها و کتابها

	آ - الف
۳۷-۳۸-۳۹-۴۳-۷۰-۸۵ . راه	آب انبارپشته (درستم آماد رود مار)
۳۵ . رودخانه ۹-۱۱ . کان رود	۴۶۳ .
۲۲ لوندویل ۲۳ لمیر . جله ۱۱	آب انبار حاجی میرزا آقاخان (در شهر
۲۰ . مملکت ۱۵ .	رودبار) ۴۷۸ .
آستارائی (از تیره های ساکن ماسوله)	آب شاندرمن = رود حائنه شاندرمن
۱۳۲ .	۱۹۳ .
آستاراخان = هشترخان ۲۳۱ .	آب کنار (از دهکده های تالش دولاب)
آسن بل (پلی بر روی ماسوله رودخان)	۸۹-۸۴
۱۳۲ .	آتشگاه مواری ۲۹۷ .
آسیا ۲۶۶	آحی ویشه موازی ۳۰۲
آشورکنده (= عاشورکنده) از رودهای	آحر مسجد = مسجد استاد محمد رضا
تالش دولاب) ۸۴	(در انزلی) ۲۳۸
آصف (سراینده اشعار کتیبه مسجد جامع	آدم علیه السلام ۴۶۵ .
حورش) ۴۳۲ .	آذربایجان ۱-۲-۵-۲۶-۳۷ سناه ۸ .
آعوزبن (از دهکده های رحمت آباد)	آرامگاه دکتر حشمت ۲۶۷
۴۷۹	آستارا = استاره = دهنه کنار ۸-۹
آقابابا (از دهکده های قزوین) ۴۹۷-	۱۰-۱۳-۱۹-۲۱-۲۲-۲۳-۳۵-
۴۹۸	

آویجه پاسر (سر راه شاندرومن به کلور
خلخال) ۱۰۸ .
آهك كوره (از دهكده‌های گسکر)
۱۸۸ .

آهنگر كوله (محلّی در زلزله بیلاق
تالش دولات است) ۹۱ .
آینه ده (= آینه‌دی) ۵۰۱
الف

آبت (ABBOTT) ۹-۱۰-۱۴-۳۸-۲۳۲-
۲۴۸ .

ابراهیم بن محمد بن عبد الله ۸۶ .
ابراهیم بن محمد بن یعقوب ۸۶
ابراهیم بن موسی بن احمد ۸۶ .

ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه السلام ۸۶ .
ابراهیم خان پسر امیر کوبه خان
[امیر] ۵۰ .

ابراهیم خان مهندس تبریزی [میرزا].
۲۳۷ .

ابراهیم خان (لله محمد باقر میرزا
پسر درگه شاه عباس) ۲۸۳ .
ابراهیم ولد علی لیچائی [کرمانی..]
۴۳۵ .

ابراهیم ولد مرحوم خان عموی متولی
[میرزا] (دای کاشیکاری بقعه
آقا سید قاسم در جولان) ۳۱۸ .

آفاجان (راهزن معروف) ۲۱۷ .
آفاحان شمس کیلانی [مولانا...]
۳۰۳ .

آفاجان ولد مرحوم استاد غلامحسین
بقاش لاهیجانی [مشهدی...] ۴۳۵ .
آقادر برادران = بقعه شاهزاده اسماعیل
وشاهزاده احمد پسران امام موسی
الکاظم (در بر مچه) ۳۰۸ .

آقا سیاه پوش = بقعه آقا سید عبد الله
بن موسی الکاظم علیه السلام (در
طالم سه شنبه) ۳۱۲ .

آقا سید شریف از دهکده‌های ورزلات)
۱۳۵ .

آقا محمد خان قاجار ۱۸۹-۲۴۶-۴۳۱ .
آقا مسجد (مسجدی نزدیک شاولری)
۱۶-۱۷ .

آق اولر (بیلاق کرگابود) ۳۷-۳۸-
۵۰ .

آق چای ۱۹-۲۰ .

آل بویه ۱

آل حستان ۲ .

آلیان قومن ۱۶۵-۱۶۸ .

آن (ANNE) (امپراطوریس روسیه)

۲۲۸

آن سوی رودیان = بیدس ۱-۱۸۸ .

- یوسف ۲۵۸-۲۶۷-۲۶۹-۲۹۱ .
 احمد سرگوراب (از دهکده های شفت)
 ۲۱۸-۲۲۴ .
 احمد شیروانی [خان .] ۱۵۷ .
 احمد کیا بن عیسی [امیر .] ۵۰ .
 احمد ولد حاجی یوسف کاشی ساز رشتی
 ۲۵۳-۲۳۶ .
 اداره نندر (در نندر پهلوی) ۲۳۶ .
 اداره ثبت ۲۶۸ .
 اداره کل ناستان شناسی ۴۷۱ .
 ارامنه = ارمنی ۲۳۱-۲۳۵-۲۴۶ تحار
 ۲۳۱ .
 ارامنه رشت ۷
 اران ۲ .
 اربله سکه (کوهی در جوهر شفت) ۲۲۳
 اردبیل ۱۹-۲۰-۲۱-۲۲-۳۵-۳۷-۳۸ .
 ۱۳۳-۲۸۳
 اردحان (دهکده ای در گیل دولاب)
 ۹۲
 ارده (ارمجله های نالش دولاب) ۸۳-۹۱
 ارده رود کنار گیل دولاب ۹۲ .
 ارزروم ۶ .
 اردشیر نامکان ۲۴۴
 ارس ۱۰
 ارمنی = ارامنه ۲۳۵ .

- ابن حسین الخراسانی ۱۵۷
 ابو جعفر [سید .] (در شهر رشت) ۲۶۳ .
 ابو الحرب کیا بن محمد کیا ۴۷ .
 ابورضی کیا بن الحرب کیا ۴۶ .
 ابورضی کیا بن کوچک کیا ۴۷ .
 ابوظالب تاجر رشتی [آقامیر . . .]
 ۲۹۶
 ابو الفضل العباس علیه السلام ۴۳۵ .
 ابو القاسم (مؤلف تاریخ سلطان سالوک
 معلم) ۲۲۱ .
 ابو القیس خارجی ۲۲۱
 ابوالمظفر (سلطان بیه پس) ۲۲۸ .
 ابو النصر میرزا حسام السطنه (نانی
 بقعه خواهر امام) ۲۹۳
 ات کیلن داش (دهکده ای در سر راه علی
 داسی) ۲۰
 احمد = محمد رسول الله ۲۸۰ .
 احمد [کار کیا سید .] (برادر کار کیا
 سید ناصر کیا) ۲۶۲
 احمد [کمال الدین .] ۱۶۸ .
 احمد [ملا .] (متولی بقعه نفوت) ۱۶۴ .
 احمد بن ابراهیم بن محمد ۸۶ .
 احمد بن ابراهیم گو که ای ۴۳۵ .
 احمد بن استاد آقا بابا ۱۰۸
 احمد پوریوسف = احمد ولد حاجی

- اروپا ۲۴۶ .
 اروس محله (در جنگل هفت دغنان) ۱۹۱ .
 اروسهاقمرستان (در جنگل هفت دغنان)
 . ۱۹۱
 اروم سادات (از محله های بهمسر گسگر)
 . ۱۹۴
 ارببر (از دهکده های فومن) ۱۶۶-۱۶۸ .
 ارون داشلر (زیر دست مرزعه نوروز)
 . ۳۸
 اژدر (از طوایف ساکن در لشتن شاه) ==
 اژدها بند ۴۲۴ .
 اژدها بلوچ (از دهکده های لشتن شاه)
 ۴۳۸
 اسالم ۶-۱۰-۳۵-۳۸-۶۹-۷۰-۷۲-۷۳-
 ۸۳-۹۰
 اسبومار (بیلاق جو کندان) ۳۶-۴۵ .
 اسپچین (از دهکده های تنکابن) ۱۸۸ .
 اسپیه مرگت (در کیش خاله دیناچال)
 . ۷۰
 استاجانلو (ارتیره های عمار لوساکن
 در پیر کوه) ۴۹۴ .
 استاد حعفر = سید ابو جعفر (در شهر
 رشت) ۲۶۲
 استاره = آستارا ۸
 استانداری در شهر رشت ۲۴۹
- استراباد ۲۳۵ .
 استملک (از دهکده های لشتن شاه) ۴۳۶
 اسحق [امیره ...] ۲۴۴-۴۶۸ .
 اسحق پیغمبر ۱۵۵ .
 اسحقی [خاندان . .] ۱۶۹ .
 اسدبیک (از بارماندگان فتحعلی خان)
 . ۱۳۱
 اسد محله (از محلات ماسوله) ۱۳۱ .
 اسفندسر (دهکده ای در حاشیه جنگل
 هفت دغنان) ۱۹۲ .
 اسکابن (دهکده ای از بلوک فاراب
 عمارلو) ۵۰۱
 اسکلك (بصم الف و کاف و فتح لام) ۴۷۹
 اسکندر بیک منشی ۱۵۵ .
 اسکندر دوالقرین ۲۲۳
 اسکندر کل = اسکندر کان ۲۲۳
 اسکندر مقدونی ۴۷۰-۴۷۲
 اسکندر کان ۲۲۳
 اسکندر کان = اسکندر کل (دیواری
 قدیمی در شفت) ۲۲۳ .
 اسکندر کن = اسکندر کان ۲۲۴ .
 اسماعیل [میر . .] (بانی مسجد جورشر
 لشتن شاه) ۴۳۱ .
 اسماعیل آباد ۴۹۸
 اسماعیل بن شیخ صفی الدین اردبیلی

آتشبار شاه عباس) ۸ .
 الخيام (از رودهای تالش دولات) ۸۴
 ال کوی (از محله‌های کرگانرود) ۳۹ .
 الماس کل (در کنار سر کوجسفهان)
 . ۳۱۶
 الموت ۱۵۸ .
 النزه (سر راه شاندرمن به کلور حلخال)
 . ۱۰۸
 الوف (بخشی ارتالش آستارا) ۱۰ .
 الله وردی محله (از دهکده‌های قشلاق
 شفت) ۲۲۱
 امام بر (در شهر فومن) ۱۶۷
 امام زاده آقا نادی الله (در شهر رشت)
 ۲۴۸
 امامزاده اسحق (از دهکده‌های شفت)
 ۲۱۸
 امامزاده انجیلک (در کلشتر رحمت آباد)
 ۴۷۹
 امامزاده یلیم - شاه معلم (در سامان
 شاندرمن و خلخال) ۱۱۱
 امامزاده حسن (در خمام مواری) ۳۰۷
 امامزاده شفیع (از دهکده‌های قشلاق
 بشین شاندرمن) ۱۰۸
 امامزاده محمد = بقعه محمد گالش
 ۴۶۹

۱۱۹
 اسماعیل خان سرابی معروف به قلعه
 بیگی ۲۶۳ .
 اسماعیل صفوی [شاه .] ۱۳۳-۲۸۳-
 . ۴۲۳
 اسماعیل وند [خاندان .] ۲۴۴ .
 اسماعیلی [مذهب .] ۴۹۵
 اسماعیلیان ۴۹۹-۵۰۰ .
 اسماوندان (= عثمانوندان) از
 دهکده‌های شفت ۲۱۸
 اشکلت (از دهکده‌های ماسوله) ۱۳۹-
 . ۱۴۰
 اشکور ۴۹۳-۴۹۹ . چاکان ۶ .
 اشکیک خمام ۳۲۳ .
 اصطخری ۲ .
 اصفهان ۲۴۴
 اصلان خان [میر .] ۲۳۵
 اطاق سرا (بخشی از کرگانرود) ۳۸-۳۹ .
 اعور لوسلطان بیات (وکیل و نایب محمد
 باقر میرزا پسر بزرگ شاه عباس)
 ۲۸۳
 الئاریوس (Olearius) ۱۸۹-۱۹۱-۴۷۲
 ۴۹۶
 السرر ۶ کوهستان ۳۷۱
 البیان میک قاحار (سرهنگک پیادگان

- ۴۲۹ .
 امین ولد مرحوم کر بلائی رستم
 [مشهدی ...] ۲۸۲ .
 انبو (ازدهکده‌های فاراب عمارلو)
 ۴۹۴-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱ . بالامحله
 ۴۹۹ . پائین محله ۴۹۹ پل . ۴۹۹ .
 انجیله پرد (در جعفر آباد افچاه) ۳۲۲ .
 انزان (از بخشهای استرآباد) ۲۳۵ .
 انزلی = بندر پهلوی ۷-۱۰-۲۲-۳۶-
 ۳۹-۱۸۹-۲۳۱-۲۳۲-۲۳۳-۲۳۴-
 ۲۳۵-۲۳۶-۲۳۷ . اراضی ۲۳۳ .
 باراز ۲۳۱ طرح ۲۳۷ . ساکنان
 ۲۳۴ . مرداب ۴
 انگلستان ۲۴۷
 انوزوقد [حاندان ...] ۴۶۲ .
 انوشیروان اورتانیان ۲۹۷ .
 اوجارود (بخشی ارطالاش نش که میان
 روس و ایران قسمت شده است) ۱۰
 اوری (از کوههای ماسال) ۱۱۸ .
 اورون بهبود = بهبود بیک (علام چر کس
 شاه عباس) ۲۸۴ .
 اولجایتو ۲۴۳ .
 اولیای کرامار (در محل مکش بیلاق
 آق اولر) ۵۰
 اومیدمرری (ازدهکده‌های حیران) ۱۶ .
- امامزاده میرزا ۱۶۷ .
 امامزاده هاشم (تزدیک ماسوله در راه
 تارم) ۱۳۹ .
 امرادول (سه راه شاندرمن به کلور
 خلخال) ۱۰۸ .
 امسلمه خانم بنت مرحوم کر بلائی محمد
 ۳۱۲ .
 امشه (ازدهکده‌های سنگر) ۳۱۳-۳۱۴ .
 امشه عمارت (عمارت سردار محتشم در
 دهکده امشه) ۳۱۴ .
 امل کننده (- عمل کننده) ۲۳۴ .
 امیر بکنده (ازدهکده‌های خشک بجار
 حمام) ۳۰۶
 امیر خان سردار ۲۵۰ .
 امیر سامان (محلای ارتالش دولاب) ۹۰ .
 امیر قلعه (در رود نارسرای تالش دولاب)
 ۹۰
 امیر کیابن حیدر کیا ۴۶ .
 امیر کیا ملاطی [سید . .] ۲۶۸ .
 امیر گوبه خان پسر امیر ابراهیم خان
 ۵۰
 امیر گوبه خان پسر حسین خان ۵۰ .
 امین دیوان (لقب میرزا محمد علی
 خان) ۲۴۹
 امین الدوله = محسن خان امین الدوله

بازار زرکشان رشت ۲۶۰
 بازارزرگرهای رشت ۲۵۵-۲۵۸.
 بازارساغری سازان رشت ۲۹۱.
 بازارفلک ده ۳۱۶.
 بازار کوچسپهان ۳۱۷
 بازارماسال = شنبه بازارماسال ۱۱۷.
 ماستیان (درازلای = نندریپهلوی) ۲۳۷.
 باغ سر ۲۱۱.
 باغچه سیمسر (دردهکده امشه اردیهای
 سنگر) ۳۱۴.
 باغ شاه (درحلاواش کله ، نزدیک شهر
 رشت) ۳۲۲.
 باغ شاه (درحریره میان پشته انزلی =
 نندر پهلوی) ۲۳۸.
 باغ عمیدالملک (در موسار مواری)
 ۳۰۲.
 باغ محتشم = باغ سردار محتشم ۲۵۳
 باغ عینی (درشالکوه علیا) ۳۲۲
 باقر (= محمدالمقر علیه السلام) ۴۲۹
 باقر [سید .] (بابی حمام پیر سرای
 رشت) ۲۸۰
 باقر پسر میر محمد خان [میر]
 ۲۳۴
 بالاحورشرلشتنشاہ = بالامحلہ حور -
 شرلشتنشاہ ۴۳۳.

ایران ۹-۱۰-۱۸۹-۲۳۱-۲۳۲-۲۳۴.
 ایرانی = ایرانیان ۲۲۱-۲۳۴.
 ایستویک (Eastwik) ۳۰۹
 ایل سه (ساکن سلیمانیه عراق) ۴۹۴.
 ایل بیگی (ازطوایف ماسوله) ۱۳۱.
 ایمان آماد ۲۲۱.
 این سوی رودیان = بیه پیش ۱.

ب

بابا بلندی (نزدیک لمیر محلله آستارا
 ۲۰.
 باباتنگه دیهی کرگابودی اردییلی
 [سید .] ۴۷-۴۸.
 باباحس (عارف معروف تبریزی) ۸۶.
 بابامرری [بقعه .] ۲۳.
 باباعلی [دهکده .] ۲۳
 باباملحودی گور (نزدیک دهکده کلیشم)
 ۵۰۰
 بابک خرم دین ۱۴.
 باد کوبه ۲۷۳
 بارگاه برم (مفتح ناء وراء ازبیلایهای
 شاندرمن ۱۱۱ .
 بارارچه سبز میدان = محلله صالح آباد
 ۲۶۴
 بارارحرارها دررشت ۲۵۷ .
 باراررشت ۲۳۱-۲۴۷

- بنخارا ۲۴۶.
- بنخشعلی [آقاپیر...] ۱۹۷.
- بداب = بداو (از دهکده‌های شفت) ۲۲۲.
- بداو = بداب
- بدیع الزمان ۴۶۶.
- بذ (دژی که در دست بانک خرم‌دین بود) ۱۴.
- براکور ۴۷۹
- برج انزلی ۲۳۷.
- برج چهارسرا ۲۷۸.
- برج شانکاور (در آب کنار) ۸۹.
- برج غازیان ۲۳۷
- برج نگهبانی قلعه دگاسر ۵۰۱
- برزخندان ۲۲۰
- برزکوه (دهکده کوچکی در تالش دولاب) ۹۰.
- برره ترنه (در صیقل سرای بره‌سر) ۹۲
- برمچه = در مسجد (از دهکده‌های خمام) ۳۰۸.
- برمسجد = برمچه ۳۰۸
- برهان قاطع ۴۹۹
- بزرگو (از دهکده‌های شیر آباد گرگان رود) ۳۹
- بژم حلخال ۳۶
- بالاخان (حاکم گرگان رود) ۱۰-۳۷.
- ۳۸.
- بالامحله انبو ۴۹۹.
- بالامحله پشکه ۳۱۷.
- بالا محله جور شلشتن‌شاه = بالاجور- شلشتن‌شاه ۴۲۴-۴۴۰.
- بالامحله فومن ۱۵۶.
- بالامحله کفشه لشتن‌شاه ۴۳۷.
- بالامحله منجیل ۴۹۵.
- بالامحله هند خاله ۲۲۸.
- بانک بازرگانی شهر رشت ۲۵۹.
- بانک سپه شهر رشت ۲۵۰.
- بایه زاد (از دهکده‌های شیخ نشین شاندرمن) ۱۱۰.
- ببول = زهراء ببول (= فاطمه الزهراء) ۲۶۳
- بحارنه موازی ۳۲۲.
- بحارپس (یکی از ناحیه‌های موازی) ۲۴۵-۲۵۰.
- بحار سری امامزاده = سیدمدینه (در شیخ نشین شاندرمن) ۱۱۱
- بحارکن (دهکده‌ای بر کنار جنگل هفت دغنان) ۱۹۲. راه ۲۶۴.
- بحرخزر = دریای خزر = دریای طرستان = دریای قلزم ۲

بقعه آقا پیرملاجی و سید محمد (در
دهکده نوده) ۳۴۰.

بقعه آقا خوبان (در بجاربنه موازی)
۳۲۲.

بقعه آقا درویش علی آقا (در دهکده
لاکه سار تولم) ۲۲۹.

بقعه آقا دو برادران = بقعه امامزاده
اسماعیل و ابراهیم پسران امام
علی النقی ۳۰۲.

بقعه آقا دو برادران (در لچه گوراب)
۳۰۳.

بقعه آقا ذل پیران (در دهکده ذل پیران
شفت) ۲۲۴.

بقعه آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم
علیه السلام (در گوراب ررمج)
۱۶۸

بقعه آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم
علیه السلام (در یاشکم شاندرمن)
۱۰۹

بقعه آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم
علیه السلام (در محله نادی الله شهر
رشت) ۲۸۲

بقعه آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم
علیه السلام (در ششه گوراب)
۳۲۳

بستان گاه بزرگوار (در دیک سرای
اسالم) ۷۴.

بسته دیم (ار دهکده های خشک بجار
خمام) ۳۰۵.

بش اولری (از دهکده های حیران) ۱۶.
بشم (از دهکده های چهار فریصه)
۲۳۸.

بشمن پیر پسر سید سر فشاء ۲۳۸.
بعداد ۲۸۳.

بقعه آفخرا (در شهر رشت) ۲۵۸.

بقعه آقا باناحسن (در محله سربنار کل)
۳۰۷.

بقعه آقا پیر (در مرز دشت) ۳۲۳.

بقعه آقا پیران = بقعه آقا پیر محمد
علی (در لچه) ۳۲۴

بقعه آقا پیر بخشعلی (در طاهر گوراب
گسکر) ۱۹۷.

بقعه آقا پیر حسن (در میشاوندان موازی)
۳۲۲.

بقعه آقا پیر حسن (در خوناچاه) ۳۰۳.
بقعه آقا پیر سنبل ۲۹۸.

بقعه آقا پیر سید = پیل بقعه ۲۹۸.

بقعه آقا پیر محمد (در فستکه) ۳۲۳.

بقعه آقا پیر محمد علی = بقعه آقا پیران
(در لچه) ۳۲۴

بقعه آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم
 علیه السلام (در نوخاله تولم) ۲۲۹.
 بقعه آقا سید ابراهیم و آقا سید ابو جعفر
 پسران امام موسی الکاظم علیه السلام
 = نازه بقعه (در دهکده نازه بمعه
 مواری) ۳۰۳
 بقعه آقا سید احمد بن موسی الکاظم عایه
 السلام (در سراندان) ۳۲۳.
 بقعه آقا سید احمد و آقا سید محمد
 پسران امام موسی الکاظم عایه السلام
 = دو برادران (در دهکده هندوانه
 پردس) ۳۱۷.
 بقعه آقا سید امیر کیا (در دهکده وام
 لشتن شاه) ۳۳۵
 بقعه آقا سیدان (در اراضی رود برده
 سنگر) ۳۲۳.
 بقعه آقا سید پیر نوه امام موسی الکاظم
 علیه السلام ۳۰۲.
 بقعه آقا سید پیر (در محله میان کان)
 ۳۲۳.
 بقعه آقا سید جعفر آقا (در شهر فومن)
 ۱۶۲
 بقعه آقا سید حسن (در دهکده شغال
 توسه) ۴۷۷
 بقعه آقا سید حسن (در دهکده شاه اعاجی
 موازی) ۳۲۲.
 بقعه آقا سید حسن (در نالامحله جور شر
 لشتن شاه) ۴۴۰.
 بقعه آقا سید حسن (در خشک رود) ۴۳۹.
 بقعه آقا سید حسن (در دهکده لیف شاگرد
 تولم) ۲۲۹.
 بقعه آقا سید رضا (در شاه اعاجی موازی)
 ۳۲۲.
 بقعه آقا سید رضی بن امام موسی الکاظم
 عایه السلام (در هشکوا) ۳۲۰
 بقعه آقا سید کریم و آقا سید عبد الله
 پسران امام موسی الکاظم عایه السلام
 ۳۰۵
 بقعه آقا سید شریفار بوادگان موسی
 الکاظم ۳۱۵
 بقعه آقا سید عباس و آقا سید اسماعیل
 فرزندان امام موسی الکاظم عایه -
 السلام (در شهر رشت) ۲۴۸ - ۲۵۰ -
 ۲۱۹
 بقعه آقا سید عبد الله بن موسی بن جعفر
 عایه السلام (در ملک جهان) ۱۱۰.
 بقعه آقا سید عبد الله بن موسی الکاظم
 علیه السلام (در نالاحور شر لشتن شاه)
 ۴۳۳.
 بقعه آقا سید عبد الله بن موسی الکاظم عایه -

بقعه آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم
 علیه السلام (در نوخاله تولم) ۲۲۹.
 بقعه آقا سید ابراهیم و آقا سید ابو جعفر
 پسران امام موسی الکاظم علیه السلام
 = نازه بقعه (در دهکده نازه بمعه
 مواری) ۳۰۳
 بقعه آقا سید احمد بن موسی الکاظم عایه
 السلام (در سراندان) ۳۲۳.
 بقعه آقا سید احمد و آقا سید محمد
 پسران امام موسی الکاظم عایه السلام
 = دو برادران (در دهکده هندوانه
 پردس) ۳۱۷.
 بقعه آقا سید امیر کیا (در دهکده وام
 لشتن شاه) ۳۳۵
 بقعه آقا سیدان (در اراضی رود برده
 سنگر) ۳۲۳.
 بقعه آقا سید پیر نوه امام موسی الکاظم
 علیه السلام ۳۰۲.
 بقعه آقا سید پیر (در محله میان کان)
 ۳۲۳.
 بقعه آقا سید جعفر آقا (در شهر فومن)
 ۱۶۲
 بقعه آقا سید حسن (در دهکده شغال
 توسه) ۴۷۷
 بقعه آقا سید حسن (در دهکده شاه اعاجی

بقعه آقا سیده محمد شاه بن موسی الکاظم
علیه السلام (در دهکده گراکوی
کوچسفهان) ۳۱۶

بقعه آقا سیده محمد یمنی بن امام موسی
الکاظم عایه السلام ۴۳۴

بقعه آقا سیده محمود (در دهکده شاه
آعاحی مواری) ۳۲۲

بقعه آقا سید محمود مرندی (نردیگ
در واره حررویل) ۴۷۳-۴۷۴

بقعه آقا سید مستوفی (در اراصی رود-
مارکی) ۳۲۴

بقعه آقا سید مهدی بن آقا سید محمد
رضا بن موسی الکاظم علیه السلام

(در استلک) ۴۳۶

بقعه آقا سید ناصر (در دهکده کنک
لاهیجان) ۳۲۴

بقعه آقا سید هاشم بن موسی بن جعفر
علیه السلام (در ورارگاه) ۳۲۴

بقعه آقا سید یحیی (در اشکیک) ۳۲۳

بقعه آقا سید یعقوب (در گوراب پشالم)
۱۶۸

بقعه آقا شیخ جمال ۱۶۸.

بقعه آقا شیخ سایمان (در دهکده لاشا)
۴۴۰

بقعه آقا عریب (در میرسرای چو بر) ۲۲۴

السلام = آقا سیاه پوش ۳۱۲.

بقعه آقا سید علی اکبر بن موسی الکاظم
علیه السلام (در دهکده گرباس ده)
۳۲۰

بقعه آقا سید علی بن موسی الکاظم علیه-
السلام (در ازدها بلوچ) ۴۳۷.

بقعه آقا سید علی کیانی نوّه موسی بن
جعفر عایه السلام ۳۰۴

بقعه آقا سید قاسم بن موسی الکاظم علیه-
السلام (در دهکده چولاب) ۳۱۷

بقعه آقا سید قاسم بن امام موسی الکاظم
علیه السلام (در دهکده رودکل)

کوچسفهان) ۳۲۱

بقعه آقا سید قاسم بن امام موسی الکاظم
علیه السلام (در سینه حمام) ۳۲۳

بقعه آقا سید کاظم (در چولاب) ۳۲۴

بقعه آقا سید محمد (در بالامجاه پیشکده)
۳۱۷

بقعه آقا سید محمد (در دهکده نایه راد
شیخ نشن) ۱۱۰.

بقعه آقا سید محمد رضا بن موسی الکاظم
علیه السلام (در حورش) ۴۲۵-۴۲۶.

۴۲۷

بقعه آقا سید محمد سمر قندی (در دهکده
بالاگهشه) ۴۳۷.

بقعه آقا ملا علی (در دهکده کمسار) ۲۲۴.
 بقعه آقا میر خلیل (در شاه آغاچی موازی)
 ۳۲۲.
 بقعه آقا میر سلطان (در دهکده دافچاه)
 ۳۲۲
 بقعه آقا میر عظیم بن موسی بن جعفر
 علیه السلام ۱۲۹۸
 بقعه آقا میر کریم (نزدیک بقعه آقا
 پیر سنبل در یلکومی موازی) ۳۲۲
 بقعه آقا نعمان (در سمس تولم) ۲۲۹
 بقعه آقا نور سه تن (سر راه چو بر به
 دژاژ) ۲۲۴.
 بقعه آقا شاه (= عکاشه) ۳۱۰
 بقعه آینه ده ۵۰۱.
 بقعه امامزاده سید صالح (در عازیان چهار
 وریضه) ۲۳۹
 بقعه امامزاده ابراهیم بن امام ربیع -
 العابدین علیه السلام ۳۷۷.
 بقعه امامزاده ابراهیم بن موسی الکاظم
 علیه السلام (در دهکده طالقان شفت)
 ۲۱۷-۴۷۷
 بقعه امامزاده ابراهیم بن موسی الکاظم
 علیه السلام (در محل حروه بن -
 ماسوله) ۱۳۹
 بقعه امامزاده ابوالحسن بن امام موسی -

الکاظم علیه السلام (در فیلده) ۴۶۴
 بقعه امامزاده ابوالفضل بن امام موسی -
 الکاظم علیه السلام (در فیلده) ۴۶۴
 بقعه امامزاده اسحق بن امام موسی -
 الکاظم علیه السلام (در دهکده امام -
 زاده اسحق شفت) ۲۱۸.
 بقعه امامزاده اسماعیل و امامزاده
 ابراهیم بصران امام علی النقی علیه -
 السلام - آقا دوبرادران ۳۰۲.
 بقعه امامزاده حسن (در شیمام رستم آماد)
 ۴۷۷.
 بقعه امامزاده حمزه بن امام موسی الکاظم
 (در دهکده لوشان) ۴۹۸
 بقعه امامزاده سلیمان مشهور به امامزاده
 طاهر بن موسی الکاظم (در پائین محله
 منجیل) ۴۹۶.
 بقعه امامزاده طیب و طاهر (در پاکده)
 ۵۰۰
 بقعه امامزاده عبدالله (در کسما) ۱۶۸
 بقعه امامزاده محمد (در تکیه حیرین ده)
 ۵۰۰.
 بقعه امامزاده محمد حمزید بن علی علیه -
 السلام (در دهکده سوررن) ۴۹۸.
 بقعه امامزاده هاشم بن محمد بن عبدالله
 بن حمزه بن محمد حنفیه بن علی

الکاظم علیه السلام (در فیلده) ۴۶۴
 بقعه امامزاده ابوالفضل بن امام موسی -
 الکاظم علیه السلام (در فیلده) ۴۶۴
 بقعه امامزاده اسحق بن امام موسی -
 الکاظم علیه السلام (در دهکده امام -
 زاده اسحق شفت) ۲۱۸.
 بقعه امامزاده اسماعیل و امامزاده
 ابراهیم بصران امام علی النقی علیه -
 السلام - آقا دوبرادران ۳۰۲.
 بقعه امامزاده حسن (در شیمام رستم آماد)
 ۴۷۷.
 بقعه امامزاده حمزه بن امام موسی الکاظم
 (در دهکده لوشان) ۴۹۸
 بقعه امامزاده سلیمان مشهور به امامزاده
 طاهر بن موسی الکاظم (در پائین محله
 منجیل) ۴۹۶.
 بقعه امامزاده طیب و طاهر (در پاکده)
 ۵۰۰
 بقعه امامزاده عبدالله (در کسما) ۱۶۸
 بقعه امامزاده محمد (در تکیه حیرین ده)
 ۵۰۰.
 بقعه امامزاده محمد حمزید بن علی علیه -
 السلام (در دهکده سوررن) ۴۹۸.
 بقعه امامزاده هاشم بن محمد بن عبدالله
 بن حمزه بن محمد حنفیه بن علی

- بقعه پيرزاهد ۱۶۵.
- بقعه پير سيد حلال الدين (در دارستان رودبار) ۴۷۸.
- بقعه پير مختار (در احمد سرگوراب شفت) ۲۲۴.
- بقعه پير موسى (در دهکده پير موسى کوچسفيهان) ۳۱۷.
- بقعه حير سرا (در سلی چر شاندرمن) ۱۱۱.
- بقعه چسلی ماسال ۱۲۰.
- بقعه حاجی شهدا (در کويشا) ۳۲۳.
- بقعه حاجی علی آقا (در دهکده چور) ۲۲۴.
- بقعه حاجی مؤمن (در حرطوم شفت) ۲۲۴.
- بقعه خانم حوربه (در سوسر عازبان) ۲۳۹.
- بقعه خانم برگيساوا ۳۹.
- بقعه خندياه بشت (در خندياه بشت ماسال) ۱۲۱.
- بقعه حواهر امام (در شهر رشت) ۲۵۰-.
- ۲۹۳-۲۹۴-۲۹۵-۲۹۶
- بقعه خيمه سرشفارود ۹۲.
- بقعه دانای عالی (در شهر رشت) ۲۷۹.
- بقعه درويش جعفر (در بشت سرای شفت) ۲۲۴.
- عليه السلام (نزدیک سراوان) ۳۰۹-.
- ۴۶۱.
- بقعه امامزاده هاشم بن محمد حنفيّة بن علی عليه السلام (در دهکده بيور- زن) ۴۹۸.
- بقعه امامزاده يحيی (در گوراب تولم) ۲۲۹.
- بقعه امير سلطان (در دافجاه) ۳۲۳.
- بقعه بابا حسن ۲۳.
- بقعه بابا علی ۲۳.
- بقعه بابا مرزی ۲۳.
- بقعه ناملا اسدالله (در دارستان رودبار) ۴۷۸.
- بقعه بانا ولی ۲۵۸-۲۵۹.
- بقعه بارگاه برم (در بيلاق شاندرمن) ۱۱۱.
- بقعه دشمن پير (در دهکده شمش چهار دريصة) ۲۳۸.
- بقعه نورسرا (از بقاع اطراف حطبه سرا) ۴۲.
- بقعه پير اسد (در محل چران تالش دولاب) ۹۲.
- بقعه پيران بست (در بانگک سرای شاندرمن) ۱۰۹.
- بقعه پير حلودار ۱۶۲.

بقعهٔ درویش شاهمبر ۱۱۰.
 بقعهٔ درویش علی (در خشک بچارخامام)
 ۳۰۶.
 بقعهٔ درویش محبعلی ((در بوئین فومن)
 ۱۶۸.
 بقعهٔ درویش محمد (در خشک بچارخامام)
 ۳۰۴.
 بقعهٔ دو الکوه (برم زالبان و تنیان)
 ۱۶۵.
 بقعهٔ دو برداران (در شهر رشت) ۲۶۸.
 بقعهٔ دو گور (در صومعه سرا) ۱۹۷.
 بقعهٔ دهکدهٔ اعوز بن ۴۷۹.
 بقعهٔ دهکدهٔ رودخانه ۴۷۹.
 بقعهٔ دهکدهٔ سیدان ۳۷۹.
 بقعهٔ دهکدهٔ شادسرس ۵۰۰.
 بقعهٔ دهکدهٔ شاهوای رردبار ۲۲۱.
 بقعهٔ دهکدهٔ کولی دهان ۳۷۹.
 بقعهٔ دهکدهٔ محشر ۳۷۹.
 بقعهٔ رشکوم (بالای سماناور) ۱۱۱.
 بقعهٔ رشیره پشت ۱۲۱.
 بقعهٔ سلطان پیر حسن (در پیرسرای شفت)
 ۲۲۴.
 بقعهٔ سلیمان داراب = مقبرهٔ پیر سلیمان
 - مقبرهٔ سلیمان داراب ۲۹۹-۳۰۰.
 ۳۰۱.
 بقعهٔ سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه.
 السلام (در دهکدهٔ لاکن) ۲۹۹.
 بقعهٔ سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه.
 السلام (در فلاهای فومن) ۱۶۸.
 بقعهٔ سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه.
 السلام (دارکان رود آستارا) ۲۲۱.
 بقعهٔ سید ابراهیم بن موسی الکاظم
 علیه السلام (در گور ابزرمخ) ۱۶۸.
 بقعهٔ سید ابو جعفر (در شهر رشت) ۲۶۲.
 بقعهٔ سید امیر سلطان بن موسی بن جعفر
 علیه السلام = غریب بنده ۸۹.
 بقعهٔ سید ابوالقاسم (در نهم شفت) ۲۲۰.
 بقعهٔ سید ابوالقاسم بن موسی بن جعفر
 علیه السلام (در شهر رشت) ۲۷۶.
 بقعهٔ سید احمد (در نهم شفت) ۲۲۰.
 بقعهٔ سید احمد بن موسی الکاظم علیه السلام
 (در کیاوا) ۳۱۸.
 بقعهٔ سید اسماعیل (در لان) ۳۲۳.
 بقعهٔ سیدان = امامزاده محمد = بقعه
 محمد کاشن (در دهکدهٔ رحمت
 آباد) ۴۶۹.
 بقعهٔ سید حابر انصاری (در دهکدهٔ پیری
 رستم آباد) ۴۷۷.
 بقعهٔ سید حمزه (در ناچا = توچای
 اشمنشاه) ۴۳۹.

بقعهٔ درویش شاهمبر ۱۱۰.
 بقعهٔ درویش علی (در خشک بچارخامام)
 ۳۰۶.
 بقعهٔ درویش محبعلی ((در بوئین فومن)
 ۱۶۸.
 بقعهٔ درویش محمد (در خشک بچارخامام)
 ۳۰۴.
 بقعهٔ دو الکوه (برم زالبان و تنیان)
 ۱۶۵.
 بقعهٔ دو برداران (در شهر رشت) ۲۶۸.
 بقعهٔ دو گور (در صومعه سرا) ۱۹۷.
 بقعهٔ دهکدهٔ اعوز بن ۴۷۹.
 بقعهٔ دهکدهٔ رودخانه ۴۷۹.
 بقعهٔ دهکدهٔ سیدان ۳۷۹.
 بقعهٔ دهکدهٔ شادسرس ۵۰۰.
 بقعهٔ دهکدهٔ شاهوای رردبار ۲۲۱.
 بقعهٔ دهکدهٔ کولی دهان ۳۷۹.
 بقعهٔ دهکدهٔ محشر ۳۷۹.
 بقعهٔ رشکوم (بالای سماناور) ۱۱۱.
 بقعهٔ رشیره پشت ۱۲۱.
 بقعهٔ سلطان پیر حسن (در پیرسرای شفت)
 ۲۲۴.
 بقعهٔ سلیمان داراب = مقبرهٔ پیر سلیمان
 - مقبرهٔ سلیمان داراب ۲۹۹-۳۰۰.
 ۳۰۱.

بقعه سید دانیال بن موسی الکاظم علیه السلام (در گوراب آقا سید یعقوب) ۲۹۷.

بقعه سیده نابو (در دیک مرار پیر شرفشاه) ۸۸

بقعه سیده حورشید (در حواجان) ۳۲۳

بقعه شاهزاده احمد (در جما چای شفت) ۲۲۰

بقعه شاهزاده اسماعیل و شاهزاده احمد پسران امام موسی الکاظم علیه السلام = آقا دو برادران (در برمچه = در مسجد) ۳۰۸

بقعه شاه شهیدان (در دهکده شهیدان یائین کوه دلمک) ۴۷۹-۵۰۰

بقعه شاه معلم (در سامان بیلاق ماسال و ماحلان) ۱۲۱

بقعه شاه نجف (در شیخ نشین شاد درمن) ۱۱۰

بقعه شیخ مراد (در بخش کرگان رود) ۳۸

بقعه شیخ معید (در دارستان رودبار) ۴۷۸

بقعه شیخ المعالی (در بخش تالش دولاب) ۹۱

بقعه فیله = امامزاده ابوالحسن و امامزاده ابوالفضل پسران امام موسی

بقعه سید دانیال بن موسی الکاظم علیه السلام (در خشت مسجد) ۳۲۱

بقعه سید کریم (در میان محله شیجان) ۳۰۷

بقعه سید سلیمان (در دهکده لاشه) ۳۲۴

بقعه سید صالح (در دهکده نوده فومن) ۱۶۸

بقعه سید صالح بن امام موسی الکاظم علیه السلام (در خشک رود) ۴۳۹

بقعه سید صفی الدین اسماعیل بن شیخ صفی الدین اردبیلی ۱۱۹

بقعه سید فقرا (در حاکمین) ۳۲۳

بقعه سید محمد (در دارستان رودبار) ۴۷۸

بقعه سید معصوم بن موسی بن جعفر علیه السلام (در یائین محله یشکه) ۳۱۶

بقعه سید معصوم بن موسی بن جعفر علیه السلام (در کته سرخام) ۳۲۳

بقعه سید نجم الدین (در حناب سرای تالش دولاب) ۹۱

بقعه سید هارون بن موسی الکاظم علیه السلام (در دهکده آتشگاه) ۲۹۷

بقعه سید یعقوب بن امام موسی الکاظم

کلاچای ۳۲۳ .
 بقعه میردن قمر خانه (در ملك بگور
 شیخ نشین شاندرمن) ۱۱۰
 بقعه میرشاه محمود بن امام موسی الکاظم
 (در شیخان گهشه) ۴۳۳ .
 بقعه میرشمس الدین (در شهر لاهیجان)
 ۳۱۸ .
 بقعه میر مؤذبان (در صوفیان ده هند
 حاله) ۲۲۸ .
 بقعه بوسالا (درال کوی کرگان رود)
 ۳۹ .
 بقعه بوشر (در حمام) ۳۲۳ .
 مل (BELL) ۲۴۵
 نلس کله چوکام = محلله میان کل چوکام
 ۳۰۴-۳۲۳
 بلقیس ۴۷۴
 بنای قدیمی حاکم نشین (در بیتم
 شاندرمن) ۱۱۰
 بنای قدیمی در مرتع سیمه حانی ۴۷۸
 بنای قدیمی لشکر گاه (بردیگ دهکده
 دوگاهه) ۴۶۳ .
 نندر ارلی = بندر پهلوی ۱۳-۲۳۱ .
 بندر پهلوی = نندر ارلی ۴-۷-۱۰-۲۲
 ۳۹-۴۳-۷۰-۲۳۱-۲۳۵-۲۳۶-
 ۲۳۷-۲۳۸

الکاظم علیه السلام ۴۶۷-۴۶۹ .
 بقعه قاصی بن قاضی (در تولاب بره رشت
 رودبار) ۴۷۷
 بقعه کشاور (از نقاع اطراف حطه سرا)
 ۴۲ .
 بقعه کمال الدین محمد و کمال الدین
 احمد ۱۶۸
 بقعه کیا باد رودبار ۴۷۸
 بقعه کرده کوه (برسیده به بیلاق تمیان)
 ۱۲۱
 بقعه کواله پشته ۱۲۱
 بقعه لاله گهشه ۳۴۰
 بقعه ماشک کوچمه پان ۳۲۴
 بقعه محمد ترکش بند (در تولا رود
 هشتم) ۵۰
 بقعه محمد کالش = امامزاده محمد =
 بقعه سیدان ۴۶۹
 بقعه معام (بردیگ بقعه سالوک معام)
 ۲۲۲
 بقعه ملا محمد (در وزمتر شاندرمن) ۱۱۰
 بقعه میان حاکم اسر و چره رحمت آباد
 ۴۷۹
 بقعه میان ده صومعه سرا ۱۹۷
 بقعه میان راه شاندرمن بد کهوت ۱۱۱
 بقعه مسر حورشید و سید رگریا (در

منگه صفا = صفة صفا ۱۳۲ .

بنی ضیّه ۲

بوداق (از تیره های ساکن در تالش

دولاب) ۸۴

بوسارموازی ۳۰۲ .

بوسعید میر ۱۶۹

بوئین فومن ۱۶۸

بهبود بیک = اوزون بهبود ۲۸۴ .

بهرام آباد (از دهکده های رودسار

محمد زمان خانی) ۴۹۴

بهزاد بیک (وزیر گیلان) ۸-۳۷-۴۲۴

بهمنر (دهکده ای برکنار جنگل هفت

دعنان) ۱۹۲

بیالوا (از دهکده های شفت) ۲۲۰

بیتم (از دهکده های شاددرمن) ۱۰۸-

۱۱۰ .

بیجار پوران (نزدیک بیرعالمس) ۴۷۰

بیره ۴۹۹

بیشة النقر ۱۲۹ .

بیلمان شهر = بیامان شهر ۱۸۸

بیورزن (از دهکده های و'اراب عمارلو)

۴۹۸ .

بیه پس ۱۸۸ الکا ۳۰۱ حاک ۲۴۴

گیلان ۱-۳ لشکریان ۲۴۴ .

مماکت ۳۰۱-۳۰۸ ناحید ۱۵۵ .

وزیر ۲۲۲ .

بیه پیش ۱۵ . خاک ۲۴۴ . سلطان ۳

صاحب احتیاری ۴۲۴ . گیلان ۱-

۱۶۹ لشکریان ۲۴۴

پ

پاچنار ۴۹۸ .

پادشاهان مغول ۳

پارسی ۵

پارکام (از دهکده های تالش دولاب)

۹۲

پارکی پشت (از دهکده های تولم) ۲۲۸

پاسکه (از دهکده های کسما) ۱۹۶

پاشارحصان اوف [کربلائی] ۲۷۳

پاشکم شاددرمن ۱۰۹ .

پاشیجا [حکومت] ۴۲۳ . گوراب

۴۲۳ .

پاک ده (از دهکده های فاراب عمارلو)

۵۰۱ .

پالاسی (از محله های کرگان رود) ۳۸

پائین لحوور (سرراه شاددرمن به کلور

حاجخال) ۱۰۸

پائین محله انسو ۴۹۹

پائین محله پشکه ۳۱۶ .

پائین محله فومن ۱۵۶-۱۶۲

پل حاحی محمد باقر ۲۵۳.
 پل حاحی محمد حسن (برماسوله رود -
 خان) ۱۳۲
 پل حاحی ملا رفیع ۲۵۳.
 پل خرابه رو (برماسوله رود خان) ۱۳۲.
 پل سلیمان داراب (در راه سایمان داراب
 به رشت) ۲۵۴.
 پل شاهرود = پل اوشان ۴۹۷
 پل عراق ۲۵۳.
 پل قدیمی فومن ۱۶۷
 پل کاسان ۱۶۷
 پل کر بلائی میر حسین ۲۵۳
 پل گوراب لیشا و بدان ۲۵۴
 پل لوشان = پل شاهرود ۴۹۷
 پل مدیرید (سر راه رشت به شفت) ۲۵۴
 پل معینی ۲۵۳.
 پل منجیل ۴۹۶.
 پل مهدی ور (برماسوله رود خان) ۱۳۲
 باغهای شهر رشت ۲۵۳
 پاکومی (از دهکده های مواری) ۲۹۹.
 ۳۲۲
 پامک رود (از رودخانه های گسگر)
 ۱۹۶.
 پامک سرای شاندرمن ۱۰۹
 پامک کل (حرء بالا جمله فومن) ۱۵۶.

پائین جمله منجیل ۴۹۶.
 پائین جمله هند حاله ۲۲۶.
 پردسر = خشت پل بزرگ ۸۵ - ۱۹۵.
 پردسر - خشت پل کوچک ۸۵ - ۱۹۶.
 بره سر (از نواحی تالش دولا ب) ۸۴ -
 ۹۲
 پریسند [کوههای] ۱۱۸ | ۰
 پری سلطان (دختر سلطان محمد حاتمی)
 ۴۶۸ - ۴۶۹.
 پساگیلان = بیدپس ۱
 پسیخان (از نواحی مواری) ۱۵۶ - ۲۴۵ -
 ۳۲۴ رودخانه ۱۵۴ - ۱۶۷.
 پشت سرا (از دهکده های شفت) ۲۲۴.
 پشتکوه حمسه رحمان ۱۲۹
 پشتکوه طارم ۱۵۴
 دشتهان ۴۷۹
 پشتیر (از دهکده های لولمان فومن)
 ۱۶۵
 پل آحری سر راه ادهه وسنگر ۳۲۲
 پل امنو ۴۹۹.
 پل باغی (بر روی ماسوله رودخان)
 ۱۳۲.
 پل بیر نارار ۳۲۴.
 پل چمارسرا (در راه فومن) ۲۵۳.
 پل حاحی احتشام ۲۵۳

بیلده = ویاده ۴۶۲.
 بیلده رودبار = زیتون رودبار = رودبار
 ۴۶۱
 بیامان شهر = بیامان شهر ۱۸۸.

ت

تانی ۴۶۲.
 تاح الدین ابراهیم ملقب بشیخ زاهد
 کیلانی ۲۳-۱۳۰-۱۶۵-۲۸۵.
 تاجا (اردهکده‌های لشتن‌شاه) ۴۳۹
 تارم (بخشی از خاک زنجان) ۲۱۶-
 ۲۲۱-۲۲۳-۴۶۱-۴۹۳.
 تاریخ خانی تألیف علی بن شمس الدین
 بن حاحی حسن لاهیجانی ۴۷۸
 تاریخ سالوک معام ۱۲۹-۲۲۱.
 تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی ۱۶۹-
 ۳۰۱.
 تاریخ گیلان ودیلمستان تألیف سید-
 طهیر الدین مرعشی ۳۲۳-۴۲۷-
 ۴۶۲
 تاریخ رود ۴۷۹.
 تاره آباد (شهر جدید ابرلی) ۲۳۳
 تاره بقعه درخشکاروندان ۳۲۴.
 تاره بقعه مواری ۳۰۳
 تاره مسجد (درابرلی) ۳۳۸.
 تالش - طاش - تالشان - تالشان

تل (ازدهکده‌های تالش دولاب) ۸۳
 پهلوان ناصر و بد (امیره) ۲۳۶
 مسلمان (لقب خانان شفت) ۲۱۶
 پیاله سنگ ۴۷۰.
 پیچانلو (ار تیره‌های عمارلو ساکن
 حیر بن ده) ۴۹۴
 پیر اعرابی (دردهکده‌سرا گاه هشت پر)
 ۵۰
 پیر بازار سیاه رودخان ۲۴۸-۳۲۴.
 پیر باغرو (از بقاع اطراف خطبه‌سرا
 وهره دشت) ۴۲.
 پیر راهد ۱۶۵.
 پیر سرا = مومن سرا (ار دهکده‌های
 شفت) ۲۲۴.
 پیر عالمین ۴۶۹ دهکده ۴۶۹-۴۷۰.
 پیر کوه [حانان] ۴۹۳-۴۹۴.
 پیری (ازدهکده‌های رستم آباد) ۴۷۷.
 پیر یاولی ۱۶۶
 پیش رودبار (ار رودخانه‌های تولم)
 ۲۲۷
 پیشه‌ور مواری ۲۹۸.
 بیعمس = محمد رسول الله ۲۶۲-۴۳۵.
 بیلاقلا (قاعه‌ای بردیک تمه مارلیک)
 ۴۷۱.
 بیل بقعه = بقعه آقاسید پیر ۲۹۸

- تبه مارلیک = چراغعلی تبه (تزدیک
سفی) ۴۸۱.
- تجاسمی [سلسله ...] ۲۴۵.
- تذکره حشری تمریری ۸۶.
- ترت یحیی (= تربه یحیی درشونده
چاله آستارا) ۲۰.
- تربه آحری ایسار ۴۴
- تربه امام سلطان محمود شاه دینوری
۳۹-۴۲.
- تربه بانا کمال (درخنگل کرا) ۴۵-
۴۶
- تربه پیاجم (درحاحی یدالله محله) ۳۹.
- تربه پیرهران ۷۳
- تربه دهکده شیرآباد ۳۹.
- تربه سلطان سید محمود (درقنبری محله
حوکندان کرگان رود) ۴۵.
- تربه سوست (دردهکده سوست سرراه
خطدسرا به ایسار) ۴۶
- تربه سید صلاح الدین وسید فضل الله (در
ترك محله حو کندان ۴۵.
- تربه سیده جمودوسید رین العابدین ۴۶
- تربه سید نیکی بن سید جمال الدین روحی
(دردهکده سید نیکی هشت پر) ۴۸.
- تربه تین کشی (در پرده سر) ۴۶
- تربه نساولیا (دردهکده کله سرا) ۷۳.
- ۱۰-۱۴-۳۶-۶۹-۱۱۷-۱۳۲-
۱۵۶-۱۸۹-۲۱۷
- تالش (یکی از پسران امیر چوبان سر-
کرده سر بازان چنگیر خان) ۶-
۳۶
- تالش (ناحیه تالش نشین) ۱۱۷
- تالش آستارا ۱۰
- تالش اسالم ۱۰
- تالش دولاب ۱۰-۶-۱۰-۶۹-۸۳-۸۴-۸۵-
۸۹-۹۰-۹۱-۱۸۸-۲۳۳
- تالش دولاب قشلاقی ۸۴
- تالش دولاب ییلاقی ۸۴
- تالش کرگان رود ۱۰-۳۷
- تالش کهدم ۴۶۶
- تالش گسکر ۱۰.
- تالشستان فومن ۱۵۶.
- تالش گسکر ۱۹۰
- تالشی (زمان مردم تالش) ۳۷-۸۴-۱۳۳-
۲۱۷-۲۲۱-۴۶۲
- تاله کوه (دهکده ای ار باوک خر گام
عمار لو) ۵۰۰
- تامرس دک نومی [استاد] (۱۳۵۰)
تمریر ۳۳۶
- تبه حاسه کور ۲۸۰
- تبه شال کوه ۳۰۳.

تکیهٔ حیر بن ده ۵۰۰ .
 تکیهٔ چهارسرای رشت ۲۴۷
 تکیهٔ چهار برادران در شهر رشت ۲۷۵
 تکیهٔ حاجی محمدحان ۲۵۹
 تکیهٔ خان درازلی ۲۳۸
 تکیهٔ خمیران (در محلهٔ خمیران شریفیه
 در شهر رشت) ۲۷۷ .
 تکیهٔ خمیران کیاب در شهر رشت ۲۴۷ .
 تکیهٔ درویش مخاص در شهر رشت ۲۸۱ .
 تکیهٔ دولت در شهر رشت ۲۶۳ .
 تکیهٔ زاهدان در شهر رشت ۲۴۷ .
 تکیهٔ سر میدان نزرگ ۲۵۹ .
 تکیهٔ سیدابو جعفر در شهر رشت ۲۶۲
 تکیهٔ صیقلان رشت ۲۴۷-۲۶۸
 تکیهٔ کیاب رشت ۲۴۸ ،
 تکیهٔ مجاور نغمه آقا سیده حمدرضا
 در حور شلشتشاه ۴۲۷
 تکیهٔ محلهٔ استادسرای رشت ۲۶۶
 تکیهٔ مستوفی در شهر رشت ۲۶۳
 تکیهٔ ملا عالی محمد ۲۷۹
 تکیهٔ میر کوچده ۲۷۹
 تکیهٔ نیلوان سرای رشت ۲۴۷
 تالاب ۴۷۹
 تلمک (از رودهای تالش دولا) ۸۴ .
 تنگ دی = تنگده (ار دهکده‌های

ترزل [کلنل]. [۶-۱۸۹ .
 ترك = ترکان ۵-۶-۴۹۴ .
 ترك خادم بنت برج علی تمیری ۱۳۸
 ترك محلهٔ حوکنندان ۴۵ .
 ترکی ۳۷-۴۹۴
 ترکیه ۲۴۶ .
 تری دری سر (دهکده‌ای سر راه ابرلی
 ده خلخال) ۳۶
 تفنگچی استرنا دی ۲۳۲
 تفنگچی انرانی ۲۳۵ .
 تفنگچی تالش ۲۳۲ .
 تفنگچی تنکانی ۲۳۲ .
 تفنگچی شفتی ۲۳۲ .
 تقی (امام محمد تقی علیه السلام) ۴۲۹
 تقی (معمار حمام پیرسرای رشت) ۲۸۱ .
 تقی [امامزاده .] [در راه گشت] ۱۶۷
 تکریم (بکسرتاء وراء اردهکده‌های
 شفت) ۲۱۶-۲۱۹-۲۲۰
 تکیهٔ آقا کوچک ۲۶۹
 تکیهٔ استادسرای رشت ۲۴۷ .
 تکیهٔ ناردرشت ۲۴۷
 تکیهٔ نالامحلهٔ خمیران کیاب در شهر
 رشت ۲۷۷
 تکیهٔ پاس کیا در شهر رشت ۲۴۷
 تکیهٔ بهاووان حسن ۲۶۹ .
 تکیهٔ پسر نارار ۳۲۴

تیره مهاجر (از تیره های مقیم ابرلی)
۲۳۴
تیمور (پسر حاجی صمد) ۲۷۳

ج

حاده کنار (دهکده ای بزرگ مناره
مارار) ۱۹۴-۱۹۶
حان (کسی که در قلعه مارودشت حکومت
داشت) ۴۷۰
حانبارین شرف الدوله [خواجه .]
۴۳۵ - ۴۳۶

حرجان ۲ کوههای ۲
حریره میان پشته ابرلی ۲۳۸
حسکر = گسکر ۱۸۸
حشیجان (بزرگ کوهستان تالش کهدم)
۲۴۳-۲۶۲-۳۷۸
جعفر آباد دافچاه ۳۲۲ .

حمر الصادق غایبه السلام [امام .] ۴۶
حمر قای بی حاجی دولتعلی ۸۹
حمر قای حان (ارواده های حمره
ساطان ایران) ۲۳۵
حلال الدین اشرف [سید] ۱۲۹ -
۴۹۳

حمام [حاجی] ۱۵۵-۲۵۴
۱۱۰۰ الد. احمد ۳۲۳

تول گیلان) ۴۶-۴۸ .
تنگه رودخانه دکا ۴۷۰ .
تیمان ۱۲۱-۱۶۵ . رود ۱۹۶ .
تویچی ۲۳۲ .

تویخانه (در ابرلی = نندریه اوی) ۲۳۷
توتکاس (اردهکده های رحمت آباد)
۴۷۰

تورحاله (از دهکده های تولم) ۲۲۸
تول (دهکده ای سر راه ابرلی به حاجال
ار دهکده های اسالم) ۳۶-۶۹
تولار و دهشت بر ۵۰

تولاب بره رشت رود نار ۴۴۷ .
تول گیلان (ارواحی هشت بر) ۴۶
تولم ۳-۱۵۴-۱۵۶-۱۸۸-۱۸۹-۲۲۶-
۲۲۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۳۳-۳۰۸

توش ۲۲۷ سس س ۲۲۹ ساطان
۲۲۶ شیلات ۲۲۶ صیقلان ۲۲۷
لاکه سار ۲۲۹ لیف شاگرد ۲۲۹
بو حاله ۲۲۹

تهران [راه] ۲۵۰ .
تی تی دختر ساطان محمد حان حانمی
حاکم کهدم [اییره] ۴۷۴ -
۴۷۵

تی تی طاوس (دختر امیره شرف الدوله)

جهان پسر امیر و شرف الدوله [امیر...]
۴۳۶.

جهود بحار (جزء داتس محله فومن)
۱۵۶.

جهود بحار (جزء بالامحله فومن) ۱۵۶.
جیرده (از دهکده‌های شفت) ۲۲۰.

جیر کوچه = حسن آباد ۲۵۹

جیر بنده (از دهکده‌های عمارلو)
۴۹۴-۵۰۰-۵۰۱. تکیه ۵۰۰

جیل = گیل ۲

جیلان = گیلان ۲

چ

چاپارخانه حرران ۴۹۸.

چاپ سرا (از دهکده‌های تالش دولاب)
۰۸۳

چاگان اشکور ۶

چال سرا (از دهکده‌های شاندرمن) ۱۱۰.
چالک رحابیش ۳۲۴.

چاه صاحب الرمان - چاه صهی (در
مسجد صهی رشت) ۲۸۵

چاه صهی = چاه صاحب الرمان

چمک [طایفه] = چمک، بند ۴۲۴

چراغعلی تپه - تپه مارلیک (در صهی)
رحمت آباد ۴۷۹-۴۸۰.

چران (محلای در تالش دولاب) ۹۲

حمشید سلطان = شاه جمشید خان
(حاکم بیه‌س) ۱۳۹ - ۱۵۵ - ۱۶۹ -
۳۰۸ - ۳۰۹.

حمعه بارار ۲۵۴.

حمعه نارار تولم ۲۲۷

حمکوه (ناحیه‌ای از کسگان رود)
۰۴۷

جنب سرا ۹۱.

جن دره (محلای درییلاق تالش دولاب)
۹۲

جنگل کراالا (در راه بییلاق اسومار)
۴۵

جنگل لیلجان ۴۷۹

جنگل نورالعرش ۴۷۹

جنگل هفت دعنان ۸۵-۸۷-۱۹۰-۱۹۳-
۱۹۴-۱۹۶.

جوادحان (از حانان ماسال) ۱۱۷.

حور بحار (از دهکده‌های فومن) ۱۶۷.

حور بحار کل (بر سر راه کوچسپهان
ده حورشر) ۴۲۵

حورشر (مرکز لشتن‌شاه) ۴۲۴-۴۲۵-
۴۳۰

حوکندان (از دهکده‌های کسگان رود)
۰۴۵

جوکی (از دهکده‌های تولم) ۲۸۸

- چرونده (محل بیلاقی تالش دولا ب) ۹۲-
گدوك ۹۱.
- چژه (ازدهكده‌های رحمت آباد) ۴۷۹
چسای (ازدهكده‌های ماسال) ۱۲۰
چشمه جان ۴۷۰
چشمه چمارسرا ۲۷۸
چشمه‌حاله (تزدیک مصب خلفا رود)
۳۸.
- چگنتی (از طوایف ساکن قروین و
طارم) ۲۱۶-۳۹۴.
- جل کسان (دردهكده کله سرا) ۷۳.
چلگاسر (ازدهكده‌های رحمت آباد)
۴۷۹
چلگوش چمنی ۱۹۴
چاه حانه (میان یکونوم و دهكده ویه)
۵۰۱
حانه حانه (ازدهكده‌های شاندرمن)
۱۰۸
چاه حانه (درجنگلی بردیک بیتم) ۱۱۱.
چله حانه (دری درعون بن علی که از
کاخ قلندر شاه آورده اند) ۱۳۴
چله حانه سید وجرالدین در شهر رشت
۲۴۸.
چاه حانه میر نظام الدین در شهر رشت
۲۴۸-۲۶۶-۲۶۷
- چماچا (ازدهكده‌های شفت) ۲۲۰.
چمکشی (دهكده‌های بر سر راه علی‌داشی)
۲۰.
چمل (ازدهكده‌های حر کام) ۵۰۱.
چنارك ۴۹۹
چنگیر خاں ۶
چوبر (ازدهكده‌های شفت) ۲۲۳.
چوبر (بخشی از حاك شفت) ۲۲۳-۲۲۴.
میرسرای ۲۲۴
چوبر (بخشی از حاك کرگان رود) ۳۸
چوبان [امیر .] ۶-۳۵-۳۶.
چوپیل (بره‌اسوله رودحان) ۱۳۲
چوکام خمام ۳۰۷-۳۲۴
چولاب رحابیش ۳۲۴
چولاب کوچسفهان ۳۱۷
چوماچا = چماچا .
چوماسرا = چمارسرا (از محلات رشت)
۲۲۸ .
چوواولیا ۷۲
چهارراه رضوان ده ۱۹۶-۱۸۹ .
چهارفریصه (شامل ابرلی و غاریان و
کلیور و شمش) ۲۳۱-۲۳۳-۲۳۵ .
چهل تنان (بردیک مسجد مالا محله
هند حانه) ۲۲۸
چیگس (ازدهكده‌های منجیل) ۲۲۴.

چیلووند [رودخانه. .] ۹-۲۳ .

ح

حاتم طی ۴۷۴ .

حاجی آماد (اردهکده‌های شفت) ۲۲۰ .

حاجی امیر [گردنه . .] = گردنه

حیران ۱۴ .

حاجی بانا واد کر دلائی عالی النقی

نادکوی [کر دلائی .] ۲۷۲

حاجی بدالله مجاهد چو بر (اردهکده‌های

کر گارود) ۳۹ .

حجة القائم (= امام دوازدهم) ۴۲۹

حدود العالم من المشرق الى المغرب -

۱۸۸ .

حرزویل = حرزویل (اردهکده‌های

رحمت آاد) ۴۷۲-۴۷۷-۴۷۹

رودخانه ۴۷۳ . سردابه‌های

قاعه ۴۷۲-۴۷۳

حسام الدین (بابی بقعه سید ابو جعفر

در شهر رشت) ۲۶۲-۲۶۳ .

حسام الدین بن امیره دباح بن امیره

علاء الدین اسحقی [امیره]

۱۵۷-۴۲۳-۳۲۴

حس (ار اطرافان سید حلال الدین

اشرف) ۳۹۳

حس پسر استاد اسماعیل ده-ارشفتی

[استاد . .] ۳۱۲ .

حس [حاجی .] (بابی حمام پیر سرای

رشت) ۲۸۰ .

حسن [حاجی .] (نزرک تیره عالیوند

ماسوله) ۱۳۲ .

حس [سید .] ۲۷۲ .

حس [شیخ . .] ۲۷۲

حس پسر میر محمد خان [میر .] ۱۳۵ .

حس بن کر دلائی میرزا محمد [میرا .]

۱۳۵ .

حس آاد = حیر کوچه ۲۵۹

حس آاد (اردهکده‌های رودبار محمد

رمان حاجی) ۳۹۴ .

حس بن رید ۲

حس بن محمد [مال] ۳۲۰ .

حسن بیک روملو ۶۹-۲۸۳ .

حس تنگی دیهی [سید . .] ۴۷-۴۸

حس خان اعتماد السلطنه [میرا]

۲۵۴

حس خان بیک پسر حاجی امیر کوبه

خان ۵۰

حس خان طالش پسر میر مصطفی خان

[میر] ۲۳۴

حس خان کهدمی ۱۵۷

حس شمس گیلانی ۲۱۲

- حسین صاحب ۲۱۶-۲۲۴-۴۹۹.
- حسن عسکری [امام . .] ۴۲۹.
- حسنعلی [میرزا .] (ارمغاریف اصفهان)
۲۸۵
- حسن کیا بن هادی کیا ۴۶
- حسین بن عبداللہ بن ابراہیم ۸۶.
- حسین بن علی علیہ السلام [امام . .] [۰۰ . .]
۱۳۰-۴۳۵ برادر صاعی ۲۶۲.
- حسین بن علی بن حسین ۴۷.
- حسین خان (برادر زاده امیرہ سالار)
۱۵۷.
- حسین خان شاملو (ارمغصان در گاہ شاه
عماس) ۱۵
- حسین خان صدر اعظم [میرزا . .] [. .]
۲۳۷
- حسین خان کسمائی [میرزا . .] [۰۰۲۰۳۰].
- حسینعلی خان پسر محمد علی خان
پسر محمد زمان خان (رئیس طایفہ
رشوند) ۴۹۴.
- حسینقلی خان ۲۲۳.
- حشمت [دکتر .] [۲۶۷-۲۶۸].
حشمت رود ۲۶۸.
- حکام بادری ۱۰۹
- حکیم بن طمیل ۴۳۵
- حلیمہ خان ۲۷۹
- حمام بازار = حمام شنبہ در انزلی ۲۳۳.
- حمام پشتہ در رستم آباد ۴۶۳.
- حمام پنجشنبه در انزلی ۲۳۳.
- حمام پیر سرا در شهر رشت ۲۸۰.
- حمام تازه آباد = حمام دوشنبہ در انزلی
۲۳۳.
- حمام جمعہ = حمام حاجی میرزا زکی
در انزلی ۲۳۳.
- حمام حاجی رضا علی اف در انزلی ۲۳۳.
- حمام حاجی محمد جعفر حج فروش
۲۹۱.
- حمام حاجی میرزا زکی = حمام جمعہ
در انزلی ۲۳۳.
- حمام خزران ۴۹۸.
- حمام داروغہ = حمام یکشنبه در انزلی
۲۳۳.
- حمام دوشنبہ = حمام تازه آباد در انزلی
۲۳۳.
- حمام چهارشنبه = حمام شاه کوچہ در
انزلی ۲۳۳.
- حمام سه شنبہ = حمام شاه در انزلی
۲۳۳.
- حمام شاه = حمام سه شنبہ در انزلی
۲۳۳
- حمام شاهزادہ در شهر رشت ۲۴۹

خ

- خاجکین خمام ۳۲۳ .
 خاسه کول (از دهکده های رحمت آباد)
 . ۴۸۰
 خالدات [حرایر .] ۳۵-۳۶ .
 خالکیا [رودخانه .] ۱۹۰ .
 خان احمدخان ۳-۱۶۹-۲۴۴-۳۰۱-
 . ۴۲۳
 خانان پیر کوه ۴۹۳-۴۹۴ .
 خانان جیرین دده ۴۹۳ .
 خانحان [مشهدی .] ۳۲۰
 خاندان اسحقی ۱۶۹
 خاندان ابوزوند ۴۶۲ .
 خانواده دریا بیگی (از خانواده های
 مقیم انزلی) ۲۳۴
 خانه آقای بیگلربیگی در شهر رشت
 ۲۵۰
 خانه آقای بریت در شهر رشت ۲۵۰ .
 خانه امین تدر کره در شهر رشت ۲۵۰
 خانه بر (ارمجالات ماسوله) ۱۳۱-۱۳۸ .
 خانه حاجی میرزا احمد ابریشمی در
 شهر رشت ۲۵۰-۲۵۳
 خانه سردار معتمد رشتی در شهر رشت
 ۲۵۰-۲۵۲-۲۸۱
 خانه رسید اسماعیل حسینی صیابری در

- حمام شاه کوچه = حمام چهارشنبه در
 انزلی ۲۳۳ .
 حمام شنبه = حمام بازار در انزلی ۲۳۳ .
 حمام عمیدهما یون در انزلی ۲۳۳
 حمام مشهدی کاظم علی اوف در انزلی
 . ۲۳۳
 حمام یکشنبه = حمام داروغه در انزلی
 . ۲۳۳
 حمدالله مستوفی ۳۵-۳۶-۲۴۴ .
 حمزه بن موسی الکاظم علیه السلام ۱۶۴ .
 حمزه [امیره .] ۲۲۶ .
 حمزه [سید .] ۴۷۰
 حمزه خان نالش [امیر .] [حاکم
 آستارا] ۱۴-۱۵
 حمیدشیروانی [مشهدی] ۲۷۲ .
 حومه رودبار ۴۶۲ .
 حویق (بخشی از گرگانرود) ۳۸
 حویق [دهکده .] ۳۹
 حیدر (لقب عالی بن ابی طالب علیه السلام)
 ۲۸۰
 حیدر کیا بن قاسم کیا ۴۶
 حیران [دهکده . .] ۱۵-۱۶-۱۷
 حیران [گردنه] ۱۰-۱۳

خرابه‌های ابنیه قدیمی شاه بشین (نزدیک
انبو) ۵۰۰.

خرابه‌های بلوچ واژدها و چیک ۴۳۷.
خرابه‌های چو در ۲۲۳

خرابه‌های شاه بشین ۲۲۳.

خرابه‌های یهودی محله خمام ۳۲۳.

خراسان ۱۵۸-۲۸۳.

خرزان ۴۹۷-۴۹۸ چاپارخانه ۴۹۸.

حمام ۴۹۸. کاروانسرا ۴۹۸.

خرزویل = خرزویل ۸.

خرسی نسا (محلای درییلاق چروده) ۹۲.

خرشک ۴۷۹.

خرطوم (از دهکده‌های شفت) ۲۲۰ -
۲۲۴.

خرگام ۴۹۳-۴۹۴-۴۹۵-۵۰۰-۵۰۱.
فاحیه ۴۹۴.

خروسک = خروسه ۸۶-۸۷.

خروسه [سید] = خروسک ۱۹۰ -
۱۹۱-۱۹۲.

خروه بن ماسوله ۱۳۹

خری دول (از بیلاقهای ماسال) ۱۲۱

خرر [بحر] = دریای خرر ۲.

خزر (دریای) [۰] ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۳۵-۳۷.

۳۸-۴۳-۶۹-۸۳-۸۴-۲۳۱.

خسرو آباد (اردهکده‌های فومن) ۱۶۸.

شهر رشت ۲۵۰-۲۵۱.

خانه سید علی آقا مقیمی در شهر رشت
۲۵۱-۲۵۰

خانه عمید الملک در بوسار موازی
۳۰۲

خانه ملک آدرمند در شهر رشت ۲۵۰.

خانه نصرالله خان سردار امجد (در اطاق
سرای هشت پیر) ۴۹.

خانه یوسف خان سمیعی در شهر رشت
۲۵۰.

خانه یوسف خان کسمائی در شهر رشت
۲۵۰.

حچکو (Chodzeko) ۱۵۷-۳۶-۱۵۸-
۱۶۱-۱۶۹-۱۹۵-۴۶۴.

حدر کشی (بکسر حاء و دال از دهکده
های حیران) ۱۶

حدیجه (روحه دیممر) ۴۷۴

خرابه‌های ابنیه قدیمی (در اراضی مزرعه
چارشا) ۵۰۰

خرابه‌های ابنیه قدیمی (در چراکوه)
۵۰۱

خرانده‌های ابنیه قدیمی (نزدیک ویه)
۵۰۰.

خرابه‌های ابنیه قدیمی شاهمیر کلا
(نزدیک انبو) ۵۰۰.

حشك رود لشتنشاہ ۴۳۹
 خشك رود بار = رود بار محمد زمان حابی
 == رود بار قروین ۴۶۱
 خشكه دهنه [فرصه] ۰۱۵
 خشمناوان (دهكدهای سر راه انرلی
 به حاجال) ۳۶
 خطبه سرا (اردهكدههای کرگان رود)
 ۳۹-۴۲
 حل بند (نمهای بردیك دهكده كلسرا)
 ۰۷۳
 خاخال [ولایت] ۱۵-۳۵-۳۶
 ۶۹-۸۳-۱۰۷-۱۱۱-۱۱۷-۱۲۱
 ۱۲۹-۱۳۹- نژم ۳۶
 حاجالی ۶
 حاهارود (حد فاصل کرگان رود و اسالم)
 ۳۸
 حایح استرآناد ۴
 خلیح انرلی ۲۳۲
 حایح وارس ۲۳۶
 حلیلان (اردهكدههای شمت) ۲۲۰
 حلیل دشت (ارییلاقهای ماسولد) ۱۳۳
 حایل بن حسرنیک [ماک] ۱۳۸
 حمام (ارنواحی مواری) ۲۳۵-۳۰۷-
 ۳۲۲
 خمسه رنجان ۱۲۹

حسروخان گرجی (درسال ۱۲۳۰ قمری
 حاکم گیلان بود) ۲۳۶-۲۳۷-۲۳۸-
 ۲۵۴-۴۲۴-۴۹۷
 خشابر = حوشابر (ارنواحی تالش
 دولاب) ۸۴-۹۲
 خشابر (از تیره های ساکن در تالش
 دولاب) ۸۴
 حشت پل (برروی نهر شیرك) ۱۶۵
 حشت پل بزرگ = پردسر ۱۹۵
 حشت پل كوچك = پردسر ۱۹۶
 حشت مسعد (دراشكیك) ۳۲۳
 حشت مسعد (دردهكده حشت مسعد
 پسرخان) ۳۲۴
 حشت مسعد (دردهكده حشت مسعد
 كوچسپهان) ۳۲۱
 حشت مسعد (اردهكدههای كوچسپهان)
 ۳۱۶-۳۲۱
 خشكاروندان (اردهكدههای رحاپیش)
 ۳۲۴
 حشك بچار (ارنواحی مواری) ۲۳۳-
 ۲۴۵-۳۰۶-۳۲۳
 حشك بچار (نردیك امل كنده - عمل
 كنده) ۲۳۴
 حشك بچار حمام ۳۰۴
 حشك د. نا (ارنلاقهای شاددرهن) ۱۱۱۰

خیابان ملاعلی محمد در شهر رشت ۲۸۰.
 خیابو ۴۷۹
 خیر سنک (بفتح حاء از کوههای شفت)
 ۲۲۲
 حیرالنسا = فاطمه صغری بنت موسی
 الکاظم علیه السلام ۲۱۸.
 خیر المسابیکم (دختر شاه اسماعیل و
 همسر امیر دباح فومنی) ۱۳۳.
 خیمه سر سفارود ۹۲.

۵

دابو پسر گیل گاواناره ۱۵۵.
 دارالحکومه = عمارت دیوانجانه =
 عمارت حکومتی ۲۴۶.
 دارسی [ماژور] (Major d' Arcy)
 ۴۹۶ (Todd)
 دارو عرووار (در جنگل هفت دغان)
 ۱۹۲.
 دافجاه حمام ۲۴۵-۳۲۲-۳۲۳
 داکدره ۴۷۹
 داماش (اردهکدههای عمارلو) ۵۰۱
 داودی = عالی الهی (مذهب اهل حق)
 ۱۰۷
 دباح بن امیره علاء الدین اسحق
 [امیره] ۱۶۹-۱۳۳-۱۵۷-۱۶۹

خمیران (دهکدهای بر کنار جنگل
 هفت دغان) ۱۹۲.
 حندق بچار (حرف پائین محله فومن)
 ۱۵۶.
 حمدیله پشت (از ییلاقهای ماسال)
 ۱۲۱.
 خواجه کری (بخشی سر راه ابرلی به
 خیابان) ۳۶
 خورتان خانی ۱۲۹
 حوره کیان امیره محمد ۴۶
 حوره کیان امیر عبدالجلیل ۳۶
 خوشابر = حشابر (اردهکدههای تالش
 دولا) ۹۰
 حوملی (بخشی ارتالش آستارا) ۱۰
 حوتاچاه مواری ۳۰۳
 خیابان نادی الله (= ندیع الله) در شهر
 رشت ۲۸۳-۲۸۶.
 خیابان بیستون در شهر رشت ۲۵۰-۲۸۰
 خیابان پهاوی در شهر رشت ۲۵۰-۲۵۱-
 ۲۶۴
 خیابان دکتور سام در شهر رشت ۲۸۱
 خیابان رضا شاه کمیر در شهر رشت ۲۵۵-
 ۲۵۹
 خیابان سعدی در شهر رشت ۲۹۷
 خیابان مسجد صفی در شهر رشت ۲۸۶

دکان جواهر فروشی میر نجم ۲۸۳.
 دگا [دره. ۰] ۴۷۰. رودخانه ۴۷۰
 دگاسر (از دهکده‌های عمارلو) ۵۰۱.
 دگرمان کشی (دهکده‌ای سر راه آستارا
 به اردبیل در حوالی حیران ۱۹.
 دلمک [کوه. ۰] ۴۶۲-۴۷۹-۵۰۰
 دلیک [رودخانه. ۰] ۱۹۲.
 دمشقی (متوفی ۷۲۷) ۱۸۸
 دندی (؟) ۴۷۴.
 دوبخشر (نزدیک ارب) ۱۶۸.
 دو بردان = بقعه آقاسید احمد و آقا
 سید محمد در هندوانه پردسر ۳۱۷
 دو بردان (در دهکده لالم) ۱۹۷
 دوراهی انبو ۴۹۹.
 دوستاق حانه = دیو اولری ۱۹-۶۰.
 دو گاهه رودبار ۴۶۳.
 دولاب ۱۸۸-۱۸۹.
 دولت بن ملک الماس سفید مـ رگی
 [ملک] ۲۲۱
 ده دوشاب (از دهکده‌های رودبار محمد
 زمان حابی) ۴۹۴.
 دهنه حیرناع در شهر رشت ۲۶۴
 دهنه کنار = آستارا ۹۱
 دیارحان (از دهکده‌های عمارلو) ۴۹۴.
 دیان سر (محلّی دریلاق چروده) ۹۲

دیرستان دخترانه شاهدخت رشت
 ۲۸۹.
 درویش نعمت الهی ۲۶۷.
 درخانه ۱۱۷.
 درم خانی (میان یکونوم و ویه) ۵۰۱.
 دروازه ساقی مزار ۴۲۷.
 دره ملاعلی ۴۹۸.
 دریا (بر سر راه شاندرمن به حلخال)
 ۱۰۸.
 دریایگی [خانواده. ۰] ۲۳۴.
 دریای خزر = بحر خزر = دریای
 طبرستان = دریای قلزم ۱-۲-۳-۴-
 ۷-۳۵-۳۷-۳۸-۴۳-۴۹-۸۳-۸۴-
 ۲۳۱-۲۳۲-۲۴۳-۴۲۳.
 دریای طبرستان = دریای خزر ۲
 دریای قلزم = دریای حرر ۳.
 دریای مدیترانه ۲۴۶.
 دریح (بخشی از تالش آستارا) ۱۰.
 دزدک (حرعپائین محله وومن) ۱۵۶.
 دژاژ (از دهکده‌های شفت) ۲۲۴.
 دشت دامان (از محلّهای تالش دولاب)
 ۸۳.
 دشت گیلان ۲۴۳
 دفرار (از دهکده‌های رحمت آباد)
 ۴۸۰.

۱۶۸-۱۶۷-۱۶۶-۱۶۴-۱۶۳-۱۵۸
 ۲۱۷-۲۱۶-۱۹۵-۱۹۱-۱۹۰-۱۶۹
 -۲۳۳ - ۲۲۸ - ۲۲۷ - ۲۲۶-۲۲۴
 -۲۴۸ - ۲۴۷ - ۲۴۴ - ۲۳۶-۲۳۵
 - ۲۷۷ - ۲۵۹-۲۵۸ - ۲۵۰ - ۲۴۹
 - ۴۲۵ - ۳۲۱-۳۱۷-۳۰۹ - ۳۰۳
 -۴۶۲-۴۶۱ - ۴۳۹ - ۴۲۷ - ۴۲۶
 .۴۹۷-۴۹۴-۴۷۷-۴۷۲-۴۷۱-۴۶۷
 راسته مسگرها(درشهر رشت) ۲۸۶.
 رانکوه ۴.
 راه آستارا به انرلی ۳۹.
 راه آستارا و سپهد و گسگر ۳۵.
 راه ارده ودشت دامان به حلحال ۸۳.
 راه انرلی به تهران ۲۳۳.
 راه بچارکن ۲۶۴
 راه بیره و اسونه دیلمان ۴۹۹
 راه پیر نارار به رشت ۳۰۲-۲۴۸.
 راه تهران به رشت ۲۵۰.
 راه حرزان به منجیل ۴۹۷-۴۹۷.
 راه خررویل و منجیل ۸
 راه خممام ۳۰۲
 راه رحمت آباد ۴۷۰
 راه رشت به اردبیل ۱۸۹
 راه رشت به شفت ۲۵۴.
 راه رشت به قزوین ۳۰۹-۴۶۱-۴۹۶.

دیز(ارده کده های خلخال) ۱۱۸
 دیرکوه (نزدیک آب هزارمرز) ۴۷۸
 دیگک سرا (آبادی مهم اسالم) ۶۹ -
 . ۷۴
 دیلم [سررمین. ۲]. طایفه ۲ مرعزار
 .۴۶۱
 دیلمان ۲ - ۶ - ۴۶۲ - ۴۹۳ - ۴۹۹.
 کوههای ۴۹۳ . مصافات ۴۹۹ .
 دیلمی ۲۲۱.
 دیله حان(=دلیحان از دهکده های
 شاددرمن) ۱۱۰.
 دیناچال ۳۶-۷۰ رودخانه ۶۹-۷۰.
 دیوان شیخ ۲۵۷ .
 دیواو لری = دوستاق خانه ۱۹
 دیوسلطان (ارفر ستادگان شاه عماس به
 کیلان) ۲۶۲
 دیه گا(مرسامان شاددرمن و تالش دولاب
 .۹۱

ذ

دل پیران (از دهکده های شفت) ۲۲۴
 دو الفقارخان قراما باو ۱۵-۱۴-۸

ر

رابینو ۶ - ۷ - ۳۷ - ۴۳ - ۶۹ - ۷۰ - ۸۴ -
 ۱۵۵-۱۳۳-۳۲-۱۱۷-۱۰۸-۸۹

رحمت آباد ۶-۲۳۳-۴۶۱-۴۶۲-۴۶۹-

۴۷۷-۴۹۳. دهکده ۴۶۹

رحمت بی بی بنت حاجی هادی ملکی

(شاید بی بی رحمت) ۳۲۱.

رحیم خان پسر میرزا اکبیر خان [میرزا]

۴۶۶.

رزش (بفتح راء و کسر زاء، هجلی نزدیک

خیر سنگ) ۲۲۲.

ررکا ۴۷۹

رستم [امیره .] ۳۲۳

رستم آباد رودبار ۴۶۳ بیبری ۴۷۷.

شیمام ۴۷۷.

رستم رصاقلی زاده بادکوبی ۲۷۴

رشت ۱-۳-۶-۱۵۵-۱۵۶-۱۵۸-۱۶۸-

۱۸۸-۱۸۹-۱۹۶-۲۱۶-۲۱۷-

۲۲۶-۲۲۷-۲۳۴-۲۴۳-۲۴۹-

۲۵۰-۲۷۲-۲۷۳-۲۷۸-۳۰۲-

۴۲۳-۴۶۲-۴۹۶ اهالی ۲۱۸ بارار

۲۳۱-۲۴۷ بارار رگهای ۲۵۸

ناده ۲۵۵-۲۹۵ دارالمرور ۲۹۵

شهر ۲۳۲-۲۴۵-۲۴۷-۲۴۸-۲۴۹-

۲۵۰-۲۵۱-۲۵۲-۲۵۳-۲۵۴-

۲۵۹-۲۶۶-۲۹۷ شهر دار ۲۶۳-

۲۶۶. محله استادسرای ۲۶۲ مردم

۱۹۰ مسجد جامع ۲۵۵ یهودیان ۶

راه رشت به کسما ۱۵۶-۲۲۷.

راه رشت به لاهیجان ۳۰۳.

راه زنجان و اردبیل ۳۸.

راه سلیمان داراب ۲۵۴.

راه سینده به خلخال ۸۳

راه شاندرمن به شال خلخال ۱۰۸.

راه شاندرمن به کلور خلخال ۱۰۸.

راه شاه عباسی ۳۷-۸۵-۱۹۰-۱۹۶.

راه طالش و آستارا ۸.

راه فومن ۲۵۴.

راه فومن به ماسوله ۱۳۹-۱۶۸.

راه قدیم رشت به فومن ۱۶۸.

راه قدیم قروین به اشکور و دیلمان ۴۹۹

راه قدیم گیلان ۴۹۷.

راه قزوین ۲۵۳.

راه کوجسفهان به حورشر ۴۲۵

راه گسکر ۱۵.

راه گشت به کردمجاهد ۱۶۷

راه گیلان به زنجان ۱۳۲.

راه لاهیجان ۲۵۳.

راه ماسوله به حاجال ۱۳۹.

راه ماسوله به طارم ۱۳۹.

راه دارخانه مقابل صیقلان رودبار ۲۴۸

رحابیش (ازواجی مواری) ۲۴۵-

روپس = بیه‌پس ۰۱
 روح عنبر (بیلاقی درجنوب امامزاده
 اسحق شفت) ۲۲۳.
 رودخانه سر (سراہ شاندرمن به کلور
 خلیج) ۱۰۸.
 رودبار (حومه رشت) = زیتون رودبار
 = پیله رودبار ۶-۲۱۶-۲۴۳-۴۶۱-۴۶۲.
 ۴۹۳-۴۷۷، دوگاہه ۴۶۳. رستم آباد
 ۴۶۳. شهر ۴۷۸. شهرستان ۴۶۲.
 ۴۶۳. فیله ۴۶۴.
 رودبار بانامصوری ۴۹۴.
 رودبار سرا (ازدهکده‌های تالش دولاہ)
 ۹۰.
 رودبار صیقلان (= صیقلان رودبار) ۲۵۳
 رودبار قروین = رودبار محمد زمان
 خانی = خشک رودبار ۱۵۸-۴۹۳
 رودبار کهدم ۲۴۳-۴۶۲.
 رودبار کی (اردهکده‌های رحابیش)
 ۳۲۴
 رودبار محمد زمان خانی = رودبار
 قروین ۴۶۱-۴۹۳-۴۹۴
 رودبرده پائین محله ۳۱۱
 رودبرده سنگر ۳۱۰-۳۱۲-۳۲۳
 رودپشت (اردهکده‌های تالش دولاہ)
 ۹۲

رشت رودبار ۴۷۷.
 رشی (ارمحلہای کرگانرود) ۳۹.
 رشیدالدین فضل‌الله [حواحه ..] ۳۵-
 ۴۹۹.
 رشیرہ پشت (ازبیلاقیهای ماسال) ۱۲۱.
 رضا پسر حاجی میرابوطالب [سید..]
 ۲۳۴.
 رضا شاه پهلوی ۲۳۶-۳۰۹
 رضاعلیہ السلام [امام ..] ۲۴۱-۲۴۸.
 رضاعلی بن امام موسی الکاظم علیہ السلام
 ۱۱۸.
 رضاقلی [میرزا ..] ۳۲۰
 رسواں ده [چهارراه ..] ۱۹۶
 رصی رودباری امام مسجد ساعری ساران
 [سید ...] ۲۹۲
 رضی مقیمی [حاجی سید ..] ۲۵۱
 رفیع [حاجی ملا ..] ۲۹۵
 رفیع خان پسر طہماسب خان [میرزا ..]
 ۲۳۴.
 رفیع شریعتمدار [حاجی ملا ..] ۴۹۷.
 رمضانعلی عرانبه چی ۲۷۲
 رمضانعی ولد مرحوم بقی [ملا ..]
 (کاتب کتیمہ اکاشاہ) ۳۱۲.
 رمضان کیاوائی [استاد ..] ۱۲۰
 روئہ سرو (اردهکده‌های گسگر) ۱۸۹.

رودسرس ۴۲۳.
 رودکل کوچسفهان ۳۲۱.
 روس = روسیان = روسها ۹-۱۰-۱۸۹-
 ۲۳۱-۲۳۴-۲۴۵-۳۰۹-۳۹۸. تجار
 ۲۳۱ قنسولگری ۳۵۰.
 روسیه ۱۰-۲۳۲.
 روشنده (از دهکده‌های بیلاقی تالش
 دولاب) ۹۲.
 روهان گیلان (سرزمین میان بیلاق
 وقشلاق) ۳۵.
 رودسرس گسکر (دهکده‌ای سرراه انزلی
 به خلیخال) ۳۶.
 رویان = روینج.
 ری ۲.
 ریک (مرکز گن‌گان رود) ۳۶.

ز

راهد گیلانی [شیخ ..] (لقب تاح -
 الدین ابراهیم) ۲۳-۱۳۰-۱۶۵-۲۸۵-
 زریننی [آقای ..] ۴۶۹
 زردحونی (اریبلاقهای فومن) ۱۵۹.
 زرگردکان (بردیک پاکده) ۵۰۱
 زرین تاح ۴۹۵
 زرین کول (درخوشار تالش دولاب)
 ۹۰.
 زرکی بن امام موسی الکاظم عایده السلام

رودتتیان (از رودخانه‌های گسکر)
 ۱۹۶.
 رودخانه آستارا ۹-۱۱.
 رودخانه ارس ۱۰.
 رودخانه پسیخان ۱۵۴-۱۶۷-۲۱۹.
 رودخانه چیلوند ۹-۲۳.
 رودخانه خالکیا ۱۹۰.
 رودخانه خوبک ۲۵۴.
 رودخانه دکا ۴۷۰.
 رودخانه دلیک ۱۹۲.
 رودخانه دیناچال (سامان اسالم و تالش
 دولاب) ۶۹.
 رودخانه شاندرمن = آب شاندرمن.
 رودخانه شاهرود = شاهرود ۴۹۳-۴۹۷-
 ۴۹۹.
 رودخانه قزل‌اورن ۴۶۱
 رودخانه کنگوله ماروجیه ۱۹۱
 رودخانه گازرود نار ۱۵۵
 رودخانه کیشه دمرده ۳۱۶
 رودخانه لیفک و حمدان ۲۱۷.
 رودخانه ماسوله = ماسوله رودخان
 ۱۳۹-۱۹۲.
 رودخانه منجیل ۴۹۵
 رودخانه واویلا ۸۷-۱۹۲
 رودخانه ویرنه ۲۳

جان قزوینی ۴۲۶.
 زین الدین من علی علیه السلام = زین
 علی ۱۴۰.
 زینرلی = انرلی ۲۳۱.
 زین العابدین علیه السلام [امام... ۳۹].
 زین العابدین بن امام جعفر الصادق علیه-
 السلام ۱۲۹.
 زین علی (از شاگردان سالوک معلم) =
 زین الدین من علی علیه السلام ۱۲۹
 زینل ترنه ۹۲

س

سنوسر عاریان ۲۳۹.
 سادات کیائی ۴۲۳.
 سادات محله (جرء میان محله هند خاله)
 ۲۲۷.
 ساسان گسگری [امیره ۸۶-۸۷].
 ۱۹۰.
 ساعد نظام = محمد عالی خان پسر حسینعلی
 حان ۴۹۴.
 ساقی مرار ۴۲۷.
 سالک معلم = سالوک معلم
 سالوک اسماعیل و بند (حد امیره مسعود و
 پدر نوباشا) ۲۴۳ دختر ۴۳۶
 سالوک معلم پسر وهب بن مبیله (۱۱)
 ۱۲۹-۲۲۱-۲۲۲.

[آقاسید ...] ۱۹۴-۱۹۵.
 زلرز (درگدوک چرود و تالش دولاب) ۹۱.
 زنجان ۱-۱۰۷-۱۳۲. پشتکوه خمسه
 ۱۲۹ راه ۳۸.
 زند (از طوایف ساکن ماسوله) ۱۳۱
 زوویف (Zenovieff) ۱۰۷.
 زودل (از دهکده های فومن) ۱۶۸.
 زووند (بخشی از تالش آستارا) ۱۰.
 زهراء بتول (= فاطمه الزهرا) = بتول
 ۴۲۹.
 زیارت چای (در هشتصد متری رود بار)
 ۴۷۷.
 زیارت دستخط امیر المؤمنین ۱۶۶
 زیارت دستخط علی بن ابی طالب (در دهکده
 کیجا) ۳۰۸
 زیارتگاه استاد نادله (در تملات) ۳۲۴.
 زیارتگاه بوشان (در دهکده فشتم)
 ۳۲۴
 زیتون رود بار = رود بار = پیله رود بار
 ۴۶۱.
 زید بن امام زین العابدین ۳۹
 زیده (از دهکده های فومن) ۱۶۶
 ریکسار (از دهکده های گسگر) ۱۹۰-
 ۱۹۷.
 زینب سلطان ننت مرحوم ش پدی آقا

سردار معتمد رشتی ۲۲۶.
 سردار همایون (لقب دوم عبدالحسین خان
 مدیر الملک) ۱۵۵-۱۶۷.
 سرمل (بضم سین و لام دهکده‌ای از بلوک
 خرگام عمارلو) ۵۰۱
 سسمس (از دهکده‌های تولم) ۲۲۹.
 سفر نامهٔ هارندران و استر اباد راینو
 ۴۶۷.
 سفیدآب (سرچشمهٔ رودماسال) ۱۱۸.
 سفیدرود ۱-۶-۲۳۳-۴۶۱-۴۶۲-۴۷۱.
 ۴۷۲-۴۷۹-۴۹۴-۴۹۶. مص
 ۴۲۳.
 سفیدکته (اردهکده‌های رودبار) ۴۶۱
 سفید لیه‌زار (اردهکده‌های تولم)
 ۲۲۸
 سفیدمسجد (در تملات) ۳۲۴
 سلاطین اسحققی قومن ۱۵۵.
 سلاطین صفویه = صفویه ۱۶۵-۱۶۸
 سلسلهٔ تجاسی ۲۴۵
 سلسلهٔ قاجار ۴۶۲.
 سلطان برزکوه (برسامان اسالم و تالش
 دولاپ) ۹۰
 سلطان بری ۴۷۹
 سلطان شاه گیل ۱۵۵
 سلطان محمد [امیره] ۳۰۱

سالیان (ارآمادیهای شیروان) ۱۰.
 سبزدشت (مکسرزاء از دهکده‌های شفت)
 ۲۱۸
 سبرمیدان شهر رشت ۲۴۹
 سروار (از شهرهای حراسان) ۲۱۶.
 سپهند (سرزمین میان آستارا و گسگر)
 ۳۵
 سهدار اعظم (لقب اول او ناصر السلطنه
 است) ۱۵۶-۲۴۹
 سجیه (اراضی نزدیک نابالندی) ۲۰.
 سد سفیدرود ۴۷۸.
 سد سنگر ۳۲۲.
 سرانندان سنگر ۳۲۳
 سرافراز سلطان ۳۰۰
 سراگاه (از دهکده‌های هشت پر) ۵۰.
 سراوان کهدم ۳۰۹-۳۱۰.
 سرای قزوینیان در شهر رشت ۲۹۷.
 سرخان محله (از محله‌های کمسار
 شفت) ۲۱۷
 سرخ سنگان (بر سر راه شاندرمن نه
 حاجال) ۱۰۸
 سردابهٔ امیره‌تی‌تی دختر امیره سلطان
 محمد ۴۷۴-۴۷۵.
 سردار امجد ۲۲۸.
 سردار محتمم ۲۵۳.

سوته (از دهکده‌های شفت) ۲۱۸.
 سوست (از دهکده‌های خطبه‌سرا) ۴۲.
 سوقه (از نواحی موازی) ۲۴۵.
 سویله‌سر (از کوه‌های شاندرمن) ۱۱۱.
 سیابناور (از دهکده‌های شاندرمن)
 ۱۱۱
 سیابیل (از دهکده‌های شفت) ۲۱۸.
 سیابیل (سر راه شاندرمن به کلور خاخال)
 ۱۰۸
 سیاخاله‌سر (دهکده‌ای در کنار جنگل
 هفت دغان) ۱۹۲.
 سیادله (از دهکده‌های شاندرمن) ۱۱۰.
 سیاوش [امیره ..] (برادر امیره مظفر
 گسگری) ۸
 سیاوه‌رود (از رودخانه‌های گسگر)
 ۱۹۶.
 سیاوه‌رود (از دهکده‌های آلیان فومن)
 ۱۶۵.
 سیاه درویشان (از دهکده‌های تولم)
 ۲۲۷.
 سیاه رود (رودی نزدیک رشت) ۲۴۷.
 سیاه‌رود (از دهکده‌های گسگر)
 ۱۸۹.
 سیاه رودبار رشت = رودبار صیقلان
 ۲۵۳-۳۰۱.

سلیمان ۴۲۹.
 سلنگه‌وا = سلیم آباد (از دهکده‌های
 ماسال) ۱۱۸
 سله‌چان ۴۷۹.
 سلی‌چر (از دهکده‌های شاندرمن)
 ۱۱۱.
 سلیمان بن حمزه دارابی رشتی [پیر ..]
 ۳۰۱-۳۰۰
 سلیمان بن موسی الکاظم علیه السلام
 ۱۶۴.
 سلیمان خان قاجار (حاکم گیلان) ۴۹۶.
 سلیمان داراب موازی ۲۹۹
 سلیمان کریم‌اوف [مشهدی ..] ۲۹۰.
 سلیمانیه (ار شهرهای عراق) ۴۹۴.
 سایم‌وا = سلنگه‌وا ۱۱۸
 سمیع حان رشتی [حاجی ..] ۲۸۹.
 خاندان ۴۶۲.
 سمدس ۴۷۹.
 سندیان حاله (از رودهای تالش دولا)
 ۸۴.
 سنگر (دهکده‌ای در غرب ابرلی) ۲۳۲.
 سنگر کهدم ۳۲۴
 سنگه‌رود (از دهکده‌های باوگ‌فارات
 عمارلو) ۵۰۱.
 سوبتی (از بیابان‌های هشتمین) ۴۹.

- سیاه رود کن (از نواحی موازی) ۲۴۵.
- سیاهکل ۶-۴۶۲.
- سیاهکلی (از تیره‌های وابسته به رشوند)
- ۴۹۴.
- سیاهوزان ۸۳.
- سید اجاقی (در دهکده حویق) ۳۹.
- سیدان (مزاری سر راه تربت سلطان محمود شاه دینوری) ۴۲.
- سیدخروسه ۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲.
- سید رضامسجد (در دیله‌جان شاندرمن)
- ۱۱۰.
- سید سر شاه (دهکده‌ای بر کنار جنگل هفت دغنان) ۱۹۲.
- سید مدینه = بیجار سری امامزاده (در شیخ نشین شاندرمن) ۱۱۱.
- سید نیکی (از دهکده‌های هشت پر)
- ۴۸
- سیلاحور ۴۲۴.
- سینده (از دهکده‌های تالش دولاب)
- ۸۳.
- سینه‌خانی (از مراتع کوشک رودبار)
- ۴۷۸.
- ش
- شال (از دهکده‌های خلخال) ۱۰۸.
- شال (از دهکده‌های گسگر) ۱۸۹.
- شالده (از دهکده‌های شفت) ۲۲۰.
- شال کوه موازی ۳۰۲.
- شاندرمن ۶-۱۰-۱۳-۱۴-۹۱-۱۰۷-۱۰۸-۱۰۹-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۷.
- ۱۸۸-۱۹۲.
- شاویزان (در دره قلعه رودخان) ۱۶۸.
- شاه آعاجی (از دهکده‌های موازی)
- ۳۲۲.
- شاه خال (نام امروری شاه بقال) ۲۳۳.
- شاه درویشان [مزار...] ۲۱۹.
- شاه دین [آقامیر...] ۱۹۷.
- شاه نشین (از دهکده‌های شفت) ۲۲۳.
- شاهرود (= رودبار محمد زمان خانی و نامنصوری) ۶
- شاهرود خلخال ۱۲۱
- شاه معام = امامزاده دبلیم بر سر سامان میان شاندرمن و خلخال ۱۱۱.
- کوههای ۱۱۸.
- شالما (از دهکده‌های ماسال) ۱۱۸.
- شاهان کول ۴۷۹.
- شاهرخ [امیره...] (پسر امیره سالار)
- ۱۵۷.
- شاهرود = روخانه شاهرود ۴۹۴.
- شاه غاری رستم ۱۵۵.
- شاه ماک آقا (پدر شاه منصور) ۲۶۵.

[امامزاده ...] ۱۰۸ .
 شله‌خوار (محللی در گدوگ چروده) ۹۱ .
 شماخی [صحرای ..] ۱۵ .
 شمیرا (از ییلاقهای ماسال) ۱۲۱ .
 شمنخابلو (از تیره‌های عمارلو) ۴۹۴ .
 شمس‌الدین متولی بقعه سید ابو جعفر
 [هلا...] ۲۶۲-۲۶۳ .
 شمس‌العماره (از بناهای انزلی) ۲۳۵ .
 شم شیرزن کیا بن مهدی ۴۷
 شمیران [قلعه ..] ۱۲۹ .
 شنبه بازار قومن ۱۶۹ .
 شنبه بازار ماسال = بازار ماسال ۱۱۸ .
 شنعان = شیندان = قلعه شیندان ۱۴ .
 شوقی ابن حسن شاعر ۲۷۲ .
 شونده چاله (محللی که تربت بحیی در آن
 است) ۲۰ .
 شهران ۴۷۹ .
 شهر بچار (جزء بالامحلله قومن) ۱۵۶ .
 شهر بچار ۴۷۹ .
 شهر رودبار ۴۶۱ .
 شهر زور ۶
 شهرستان (اردهکده‌های رودبار محمد
 زمان حانی ۴۶۲-۴۶۳-۴۹۴ .
 شهر قومن ۱۵۵ - ۱۵۶ - ۱۶۱ - ۱۶۲ -
 ۱۶۳ .

شاه‌میلارزن (از دهکده‌های خطبه‌سرا)
 ۳۹-۴۲ .
 شاهوا ۴۷۹
 شرف‌الدوله ناصروند [امیره ...]
 ۴۳۶ .
 شرف‌شاه [پیر ...] = شرف‌الدین بن-
 عبدالله ۸۵-۸۶-۸۷-۸۸-۱۹۰ .
 شغال توسه = شیخعلی توسه (از دهکده-
 های رحمت آباد) ۴۷۷ .
 شفارود (از دهکده‌ها و نواحی تالش
 دولاب) ۸۳-۹۲ .
 شفارود (از رودخانه‌های تالش دولاب)
 ۸۴-۸۵
 شمت ۱۳۲-۱۵۴-۱۵۶-۲۱۶-۲۱۷-
 ۲۲۰-۲۲۴-۲۴۳-۴۶۱ احمدسر
 گوراب ۲۲۴ امیران ۲۱۶ . پشت
 سرای ۲۲۴ . تکرم ۲۱۹ چماچای
 ۲۲۰ چوبز ۲۲۳ . خانان ۲۱۶ ذل
 پیران ۲۲۴ . قشلاق ۲۲۱ . کمسار
 ۲۲۳ کوهستان ۲۲۶ . کوهپای
 جنوبی ۲۱۸ گوراب ۲۱۶ بهرم
 ۲۲۰ .
 شفیع آقا مجتهد [حاجی سید . . .]
 ۲۳۸ .
 شفیع بن موسی الکاظم علیه‌السلام

شیرزاد بیک پسر میرزا علی اکبر پسر
اسدییک ۱۳۱ .
شیرراد سلطان ۱۶۹ .
شیرزیل (ازدهکده‌های قومن) ۱۶۸ .
شیرک [نهر...] ۱۶۵ .
شیرکوه ۴۷۹ .
شیرکوه (ازدهکده‌های تمل موازی)
۳۰۴ .

شیروان ۱۰-۱۵ -
شیشه گوراب خشک بچار ۳۲۳ .
شیمام رستم آباد ۴۷۷ .
شیندان [قلعه...] = شنغان ۱۴-۱۵ .

ص

صاحب برهان قاطع ۴۹۹ .
صاحب طرائق الحقایق ۴۹۷ .
صادق (= امام جعفر الصادق) ۴۲۹
صادق عطار ولد مر حوم کر بلائی حسین
[مشهدی ..] ۲۷۸ .
صالح بن شرفشاه [سید ..] ۸۶ .
صبای کاشانی ۲۶۰ .
صحرای ساقی مزار لشتن‌شاه ۴۲۷
صحرای کر بلا ۱۹۳۳ .
صفار [سرهنگ ..] ۲۵۰ .
صفرعلی [آقامشهدی ..] از بانیان بقعه
آکاشاه ۳۱۲ .

شهر قدیم گسکر = گوراب گسکر
۱۹۰-۱۹۱ .

شهرگاه (در شمال غربی ماسوله‌خانی)
۱۲۱ .

شه‌ن‌شاه پسر سلطان محمد [امیره ...]
۳۰۱ .

شهیدان (زیر کوه دلفک) ۵۰۰ .
شهیدیه (محل قتل محمد باقر میرزادر
شهر رشت) ۲۸۵ .

شیجان خمام ۳۰۷ .
شیخان گفشه لشتن‌شاه ۴۳۳۳ .

شیخان محله (از محله‌های کمسار)
۲۱۷

شیخ‌علی توسه = شغال توسه (ازدهکده
های رحمت آباد) ۴۷۷ .

شیخ قبر سر (زردیک پل آحری شفارود)
۸۵ .

شیخ محله (جزء میان محله هندخاله)
۲۲۷ .

شیخ محله (ازدهکده‌های آستارا) ۲۱ .
شیخ‌شین (از دهکده‌های شادمرمن)
۱۱۰-۱۱۱ .

شیرآباد (از بخش‌های کرگانرود) ۳۹
شیرازی (ار تیره‌های ساکن در تالش
دولاب) ۸۴

ط

- طارم رنجان ۲-۱۳۹-۱۵۸
 طاعون سال ۱۲۴۶ قمری ۲۲۷
 طالار دو تخت حوایی ۲۵۲
 طالش = تالش ۱۰
 طالش (حاك تالش نشن) ۸
 طالقان (از دهکده های شمت) ۲۱۷
 طالم سه شنبه (از دهکده های سسگر) ۳۱۲
 طاهر گوران (مرکز کسگر) ۱۹۰ -
 ۱۹۶-۱۹۷
 طایفه اژدر = اژدهانند ۴۲۴
 طایفه استاد محمد رصی (از طوایف ساکن
 ابرلی) ۳۳۴
 طایفه نزاری (ارازان استر آباد به ابرلی
 آمده اند) ۲۳۵
 طایفه ایل بیکی (در ماسوله) ۱۳۱
 طایفه برامکه (در شهرستان رودبار) ۴۶۱
 طایفه حکینی ۲۱۶
 طایفه حانمی (در رودبار ریتون) ۴۶۱
 طایفه رشوند = کردان رشوند ۴۹۴
 طایفه رند (ارطوایف ساکن در ماسوله
 ۱۳۱
 طایفه سرحی (سرخدای، ارطوایف
 ابرلی) ۲۳۴

صفویه = سلاطین صفویه ۵-۴۹۶ .

صفه صفا = بنک صفا ۱۳۲

صفی [شاه ...] ۵-۱۹۲ .

صفی الدین اسحق اردبیلی [شیخ] ۱۱۹-
 ۲۸۵-۱۶۵

صفی میرزا = محمد باقر میرزا پسر

نزرک شاه عباس ۲۸۳-۲۸۴-۲۸۵-

صلصال ۴۳ .

صمدخان [حاجی ...] = ع-د الصمد

۲۷۰-۲۷۲-۲۷۳

صندوق عدالت (در شهر رشت) ۲۷۶ .

صوفیان ده (از محلات هندخاله) ۲۲۷-

۲۲۸

صومعه سرا ۱۳۳-۱۹۶-۱۹۸- میان ده

۱۹۷ . عربان ۱۹۷

صیقان (از دهکده های تولم) ۲۷۷ .

صیقان رودبار ۲۴۸

صیقده (از دهکده های باوک حرگام

عمارلو) ۵۰۰

صیقلسرای پره سر ۹۲

ض

ضیاء (از دهکده های گسگر) ۸۶ -

۱۹۲-۱۹۳-۱۹۶

ضیاءری [آیه الله] ۱۹۳

عباس خان عمیدهمايون پسر میرزا علی
 خان معین دیوان پسر میرزا رفیع-
 خان پسر طهماسب خان ۲۳۴.
 عباس [شاه ...] ۳-۴-۶-۷-۸-۱۴-
 ۱۵-۳۷-۱۹۲-۱۹۶-۲۶۲-۲۸۳-
 ۲۸۴-۴۲۴-۴۶۲-۴۹۴.
 عباس دوم [شاه .] ۲۲۸-۲۴۶-۲۵۹-
 ۴۲۶
 عباس طالش [میر .] ۲۳۴.
 عباسقای (بانی دروازه ساقی مزار)
 ۴۲۷.
 عباسقای حاکمی [میر .] ۲۵۰.
 عباس مرار (ردیک نعه آقا میر کریم
 دردهکده پلکومی) ۳۲۲
 عباس ماک شیرویه لاسکی [ملک .]
 ۲۲۱
 عباس میرزا نایب السلطنه ۲۴۷-
 ۴۹۸-
 عبدالله [حاجی] (بانی حمام پیر
 سرای رشت) ۲۸۱
 عبدالله بن ابراهیم بن موسی ۸۶
 عبدالله بن حسین بن عبدالله ۸۶
 عبدالله بن موسی بن ابراهیم ۸۶
 عبدالله بن موسی بن حمزه علیه السلام
 [سید] ۱۶۳

طایفه عمارلو ۴۹۴.
 طایفه عمارباسر (در شهرستان رودبار)
 ۴۶۱.
 طایفه عماك ۲۲۱
 طبرستان ۲
 طرائق الحقایق ۴۹۷.
 طغرل شاعر ۲۶۱
 طوالش [شهرستان .] ۴۳.
 طهماسب خان (جداعلای میرزا عباس
 خان عمیدهمايون) ۲۳۴
 طهماسب خان پسر قدم علی خان پسر کریم
 عالی چومثقالی ۲۳۴.
 طهماسب [شاه .] ۳-۲۴۴-۳۰۱
 طهماسب دیم [شاه] ۲۲۸.

ظ

ظهير الدين [سید .] مؤلف تاریخ
 گیلان) ۶-۸-۳۶-۱۲۹-۲۴۴-۲۶۲
 ۴۲۷-۴۳۶-۴۶۲-۴۹۹.

ع

عابد بن صیقلانی [حاجی] ۳۲۰.
 عالموند (ارتیره‌های ساکن ماسوله)
 ۱۳۷.
 عماد قاجار مسعودی (۴) ۲۹۳
 عباس بالاحاه ۳۷۷.

علاءالدین اسحقی [امیرہ...] ۱۵۷-۱۶۹ .
 علی [استاد...] (نویسنده کتیبہ صندوق
 میر شاہ محمود) ۴۳۳
 عالی ناد پیلده رود نار ۴۷۸ .
 علی ناد فومن ۱۵-۱۵۶-۱۵۸ .
 علی اصغر بن امام حسین علیہ السلام
 ۴۳۵ .
 علی اکبر بن امام حسین علیہ السلام
 ۴۳۵ .
 علی اکبر بن محمد علی اصفہانی ۱۶۲ .
 علی اکبر پسر اسد بیک [میرزا...]
 ۱۳۱ .
 علی الہی = داودی (مذہب اہل حق)
 ۱۰۷
 عالی بن آفاکاشاہ [آفا شیخ] ۳۱۲
 علی بن ابی طالب علیہ السلام ۱۸-۳۹-
 ۴۷-۸۹-۴۲۹ .
 عالی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیہ
 السلام (= سجاد) ۴۷-۴۲۹ .
 عالی بن حسین بن علی بن حسین بن علی
 عاید السلام ۴۷ .
 عالی بن رستم خان ۱۰۸
 عالی بن موسیٰ الکاظم علیہ السلام ۴۲۹
 عالی بیک سلطان (وریر بیہ بس گیلان)
 ۲۲۲-۲۲۶ .

عبداللہ خان بیجانلو (خان حیرین دہ)
 ۴۹۳ .
 عبداللہ مجتہد [ملا] ۲۳۴ .
 عبدالماقی قزوینی [ملا] ۱۶۴
 عبدالجلیل بن مہدی کیا ۴۶ .
 عبدالعسب خان مدیر الملک ۱۶۷
 عبدالرحیم بن آقا میر محمد تقی ۴۳۹ .
 عبدالصمد = حاجی صمد خان ۲۷۱ .
 عبدالفتاح فومنی ۸-۱۴-۳۷-۸۶-۱۵۷-
 ۱۶۹-۲۲۲-۲۲۶-۲۶۲-۳۰۱-
 ۳۰۸-۳۱۷-۴۲۷-۴۶۹
 عبدالقادر گیلانی [شیخ...] ۲۱۶
 عبدالوہاب خان معتمد الدولہ [میرزا...]
 ۲۳۶
 عثمان بن جمال شیرازی [شرف -
 الدین] ۱۳
 عثمان وندان - اسما وندان
 عدی بن حاتم ۴۶۱ .
 عراق عجم ۵
 عرب ۵
 عربان (از دہکدہ های صومعه سرا)
 ۱۹۷
 عزت اللہ نگہبان [دکتر] ۴۷۱
 عطا پور [سر لشکر] ۲۶۶
 علاء الدولہ پسر شاہ عاری رستم ۱۵۵

= دارالحکومه (در شهر رشت)
 ۲۴۹-۲۶۲ .
 عمارت حکومتی لشتن شاه ۴۳۰ .
 عمارت خاصه امیره رستم (در کوه دم)
 ۳۲۳ .
 عمارت خلعت پوشان (نزدیک شهر
 رشت بر سر راه قزوین به رشت)
 ۲۵۰ .
 عمارت دیوانخانه = عمارت حکومتی
 = دارالحکومه ۲۴۹
 عمارت سردار همایون ۱۶۷
 عمارت صدری (در بندر پهلوی) ۲۳۷ .
 عمارت معتمدی = معتمدیه (در بندر
 پهلوی) ۲۳۶
 عمارت میرزا علی خان امین الدوله
 (در لشتن شاه) ۴۳۰
 عمارت میرزا محمد علی خان امین
 دیوان (در شهر رشت) ۲۴۹
 عمارت ناصری (در شهر رشت) ۲۴۹ .
 عمار لوله ۶-۴۶۲-۴۹۳-۴۹۴-طایفه ۴۹۴
 ناحیه ۴۹۳-۴۹۴ .
 عمری [فصل الله] (متوفی ۷۴۲) ۱۱۹ .
 عمید همایون (لقب عباس خان پسر
 میرزا علی خان معین دیوان) ۲۳۴-
 ۲۳۸ .

علی پیکانی حراسانی ۲۷۰ .
 علی تاجر شیروانی [حاجی .] (بانی
 گادسته مسجد ساء-ری سازان)
 ۲۹۱-۲۹۲ .
 علی حسن بن آقامحمد کاظم (کر بلائی ..)
 ۴۲۶
 علی خان (حاکم بیه پس) ۸
 علی خان امین الدوله (میرزا ..) ۴۲۷-
 ۴۲۹ .
 علی حان معین دیوان پسر میرزا رفیع
 خان پسر طهماسب خان (میرزا .)
 ۲۳۴
 علی داری ۱۹-۲۰ .
 علی رضا میرزا (ار برادران عباس
 میرزا) ۲۴۷ .
 علیراده سباس حواء ۸۷
 عالی قلی خان (حاکم تالش دولا) ۱۰
 عالی کریمی ۲۶۹
 عالی کیا (سید .) ۲۴۴-۲۲۳ .
 عالی کیاندن سید امیر کیا ملاطی (سید .)
 ۴۶۸-۴۶۹ .
 عمارت امیر حان سردار ۲۵۰
 عمارت حسین خان در نیاده رودبار
 ۴۶۹
 عمارت حکومتی = عمارت دیوانخانه

فاطمه صغری = حیر النساء بنت موسی -

الکاظم علیه السلام ۲۱۸

فاضل [ملا..] [یکی از قاتلان حسین

خان شاملو] ۱۵.

فتح الله خان ارفع السلطنه پسر نصر الله -

خان سردار امجد ۵۰

فتحعلی خان ۱۳۱.

فتحعلی شاه قاجار ۱۳۱-۱۵۵-۱۸۹-

۲۳۴-۲۶۰-۴۲۵.

فتلك (فتح فا و تاء و لام) ۴۷۹

فخرالدین [سید] ۲۴۸

فخرالدین بن سید ابوالقاسم بن امام

ربیع العابدین [سید .] ۲۵۸.

فرح الله خان سر تیب پسر حسن خان

بیگ ۵۰

فرهادخان چرکس قوشچی ۲۸۴.

فرهادخان روملو (سردار سواران شاه

عماس) ۸-۱۵

فرهادخان قراملو ۳

فرهاد میرزا معتمدالدوله پسر عماس

میرزا نایب السلطنه ۴۹۸

فرهنگ جعفر افیائی ایران ۳۲۱-۳۳-

۴۷۸-۴۹۹

فریرر (Frazer) ۵-۳۷-۱۱۸-۲۳۷.

فریم [دکتر] ۱۱۸.

عون بن محمد بن علی بن ابی طالب علیه

السلام ۱۲۹ - ۱۳۰-۱۳۳-۱۳۴-

۱۳۵-۱۳۶-۱۳۸-۱۴۰.

عیسی بن علی ۴۷

عین الدین بن علی علیه السلام = عین علی

۱۴۰.

عین علی = عین الدین بن علی علیه -

السلام (از شاگردان سالوک معلم)

۱۲۹.

غ

غازیان ۲۳۲-۲۳۹ طرح ۲۳۷. سئوس

۲۳۹.

عرب بنده [سلطان .] = امیر سلطان

بن موسی بن جعفر علیه السلام (در

چهارراه رسوان ده) ۸۳-۸۹.

عرب - خانم ۴۷۰

عرب شاه ۴۲۴.

علامه حسین [حاجی .] [نمای بقعه حواهر

امام] ۲۹۳

عیانوبند ۴۹۴

ف

فاراب عمارلو [ناحیه .] [۴۹۴-۴۹۵-

۴۹۸-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱.

فارسی [زبان .] ۴۹۴

فیشم ۴۷۹ .
 فیکو (در شرق علی آباد فومن) ۱۵۶ .
 فیله رودبار ۴۶۴-۴۷۸ .

ق

قاجار [سلسله ..] ۴۶۲ .
 قادر اشرف تالش [سید ..] ۴۶-۴۷ .
 قارن [کوههای ..] ۲ .
 قاسم [حضرت] ۴۳۵ .
 قاسم [مشهدی میرزا ...] ۳۲۰ .
 قاسم بن موسی الکاظم علیه السلام ۲۲ .
 قاسم خان [حاجی ..] ۱۶۷ .
 قاسم خان والی رشت ۲۴۹ .
 قاسم جان شیروانی (ارمنی حدیدالا-
 سلام) ۴۲۴ .
 قاسم کیا بن یحیی کیا ۲۶ .
 قباد سر میر عباس تالش [میر ..] ۲۳۴ .
 قبر بدیع الله در مسجد بدیع الله (= مادی
 الله در شهر رشت) ۲۸۸ .
 قبر میره (در شهر رشت) ۲۸۱ .
 قله بولاعی (دهکده ای در سر راه عالی
 داشی) ۲۰ .
 قله کرابلو (ار تیره های عمار لوسا کن
 در دیار خان) ۴۹۴ .
 قدم عالی پسر کرم علی چومتقال ۲۳۴ .
 قراخان [میر ..] ۲۳۴ .

فشتکه (از دهکده های حمام) ۳۲۳ .
 فشم (از دهکده های رجاییش) ۳۲۴ .
 وصل الله [رشید الدین ...] ۱۵۵ .
 فلا با = ولاح آباد (از دهکده های فومن)
 ۱۶۸ .
 ولاح آباد = ولانا .
 فلکده (از دهکده های ورزل) ۳۱۶ .
 فلکده صیقلان (در شهر رشت) ۲۶۸ .
 فندق جنگلی ۱۹ .
 فومن ۳-۱۱۷-۱۲۹-۱۳۱-۱۳۲-۱۳۳ .
 ۱۳۹-۱۵۴-۱۵۵-۱۵۶-۱۵۷-۱۵۸ .
 ۱۶۱-۱۶۲-۱۶۳-۱۶۴-۱۶۵ -
 ۱۶۶-۱۶۷-۱۶۸-۱۶۹-۱۸۸-۲۱۶ .
 ۲۱۹-۲۲۶-۲۲۷-۲۴۳-۲۸۴ .
 آلبان ۱۶۵ . اردر ۱۶۶ . بوئیس ۱۶۸ .
 تاشستان ۱۵۶ . حاکم دشت ۱۵۷ .
 دهکده ۱۵۸ . ریده ۱۶۶ . سلاطین
 ۱۵۴-۲۴۴ سلاطین اسحقی ۱۵۵ .
 سلاطین و حکمرانان ۱۵۵ . سلطان
 ۱۵۴-۲۲۶ . شنه نازار ۱۶۹ شهر
 ۱۵۵ شیرریل ۱۶۸ فلانای ۱۶۸
 کرم ۱۵۳ . کوهستان ۲۲۶ گشت
 ۱۶۶ گیلکی ۲۲۷ . لولمان ۱۶۴-
 ۱۶۵ . لیشاوندان ۱۶۷ بوده ۱۶۸
 فیالم = لیشاوندان ۱۵۶

قلعه جیرین ده (نزديك دهكده جیرین-
ده) ۵۰۱.

قلعه چمارود (بالای دهكده ابو) ۵۰۱.
قلعه حررویل [درواره ..] ۴۷۲ -
۴۷۳.

قلعه حسامی = قلعه رودخان ۱۵۷.
قلعه دگاسر (سمت راست رودخانه
شاهرود) ۵۰۱.
قلعه دیه کا ۱۱۱۱.

قلعه رودخان = قلعه حسامی ۱۵۷ -
۱۶۶. دره ۱۶۸ دهكده ۱۵۸. كوه
۱۵۷

قلعه ریرین كل (درگشت رودخان) ۱۶۷
قلعه سیانناور ۱۱۱.

قلعه شاه بقال (درقریه بدآر) ۲۲۲.
قلعه شمیران ۱۲۹-۲۲۱
قلعه شیدان ۱۴-۱۵
قلعه صاصال ۴۳.

قلعه صماری ۴۳-۴۴
قلعه طاهر میررا = قلعه کورمیررا =
قرقلعه ۴۷۱

قلعه فلكی سر (نزديك دهكده كليشم)
۴۹۹

قلعه قائد حان (درگانه رود) ۱۶۹.
قلعه قهقهه ۲۴۴

قزاق روسی ۹.

قرقلعه (نزديك سنكروود) ۵۰۱.

قرقلعه = قلعه طاهر میرزا = قلعه
کورمیرزا ۴۷۲
قزل اوزن ۴۹۳

قرویس ۱-۲-۲۹۷-۴۶۱-۴۹۶-۴۹۹.
راه ۲۵۳- کوههای ۴۹۳
قصه (رشت که مرکر موازی بوده
است) ۲۴۵

قصر حاجی جمال ۱۵۵.

قطب الدین [بیر ..] ۲۱.

قلعه (نزديك شهر آستارا) ۲۲.

قلعه اسکانس (نزديك دهكده اسکانس)
۵۰۱

قلعه اصطخر فارس ۱۵۸-۲۴۴.

قلعه اللهداد كوه ۱۶۷

قلعه بین (ازدهكده های كركان رود)
۴۳.

قلعه تارم (در عای آمادپیاده رودبار)
۴۷۸.

قلعه تاش كوه (در وعده گاه ماسال)
۱۶۱

قلعه تیمور لنگ ۱۶۸

قلعه حان = قلعه لارجاك (در حوالی
دره دگا) ۲۷۰

قلعه‌های دهکده ویه ۵۰۰ .
قلعه یکو نوم (نزدیکی دهکده یکو نوم)
۵۰۱

قلندر شاه ۱۳۴ .
قله پشت (نزدیک نارگاه برم) ۱۱۱
قنبری محله (در جو کمدان) ۴۵
قنسول روسیه ۲۳۷
قوام [اقامیر ..] ۱۹۷ .
قوشه حد = تر به سید صلاح الدین و سید
فضل الله ۴۵

قوشه حد = تر به سید محمود و سید رین -
العابدین فرزندان امام جعفر الصادق
علیه السلام ۴۶
قومس ۲ .

قهوه خانه سیاه آب ۴۹۹

ک

کاخ قلندر شاه (در گلو نده رود) = گلنده -
رود) ۱۳۴

کاخ ناصر الماک نایب الساطمه (در
چوکام) ۳۲۳

کارمند (از دهکده‌های اسالم) ۷۲
کارخانه ریسنده گی امین الصرب ۳۰۲
کاروانسرای پشته (در رستم آباد) ۴۶۳
کاروانسرای نیر نارار ۳۲۴
کاروانسرای حرران ۴۹۸

قلعه کل (در دهکده زیده فومن) ۱۶۶ .
قلعه کل (در دهکده قلعه کل فومن)
۱۶۳

قلعه کل (در دهکده ای بردیک شهر
فومن) ۱۶۳
قلعه کل (نزدیک چوبر شفت) ۲۲۳ .
قلعه کلاسی (نزدیک ناوه) ۵۰۱
قلعه کلایه (نزدیک دهکده کلایه رحمت
آباد) ۴۷۸

قلعه کله پیرسر ۱۱۱ .
قلعه کول (در شیر کوه رحمت آباد)
۴۷۰

قلعه کول (نزدیک به کیش حاجی ماسال)
۱۲۰

قلعه کوه (کوهی در عرب کاروانسرای
لات) ۳۱۰

قلعه گنجاک (بالای دهکده اسو) ۵۰۱ .
قلعه گور میرزا = قلعه طاهر میرزا =
قر قلعه ۴۷۱

قلعه لارچاک = قلعه جان ۴۷۰
قلعه لمیر مجاه آستارا ۲۰ .

قلعه لیسار (در دهکده بومندان) ۴۳
قلعه مارودشت (در تنکه رودخانه دگا)
۴۷۰

قلعه نادری (میان حمل و سرمل) ۵۰۱ .

- کتک لاهیجان (از دهکده‌های رجایی‌پش)
۳۲۴.
- کتیک دارنه (از دهکده‌ای سر راه
انزلی به خلخال) ۳۶.
- کنه‌سر (از دهکده‌های خم‌ام) ۳۲۳
کدوبن ۲۴۴.
- کر [رودخانه ...] ۱۰.
- کر ملا ۳۳۵. صحرای ۱۹۳.
- کر بولاغ (از محله‌های کرگان رود)
۳۸.
- کرد = کردان ۴۶۲-۴۹۳-۴۹۴
کردان رشوند = طایفه رشوند ۶-۴۹۴.
کردمحل ۱۶۷.
- کردی (زبان) ۴۶۲-۴۹۴.
- کرزن (Curzon) ۴.
- کر کره پشته = لشکر گاه ۲۲۱.
- کرکوک ۱۳۰.
- کرگان رود ۶-۱۰-۳۵-۳۷-۴۳-۴۷-
۴۸-۶۹-۱۳۰.
- کریم‌علی چومنتقال ۲۳۴
کریم‌خان رند ۱۳۱-۱۵۸-۲۴۵-
۲۴۶.
- کسکر = گسکر ۱۸۸.
- کسما ۱۵۶-۱۶۸-۱۹۰-۱۹۱-
۱۹۶.
- کاروانسرای سراوان = کاروانسرای
لات ۴۶۳.
- کاروانسرای لات = کاروانسرای
سراوان ۳۱۰
کاسان [پل ...] ۱۶۷
کاس خانم ۱۹۴.
- کاظم [حاجی شیخ ...] ۲۸۰.
- کافر قلعه (در پاك‌ده از بلوك فاراب
عمارلو) ۵۰۱.
- کافر قلعه (برديک جیرین‌ده) ۵۰۰.
- کافر کوه (نردیک دهکده تاله کوه)
۵۰۰.
- کافه قبادی شرق ۲۵۹.
- کاکوستان (از دهکده‌های عمارلو)
۴۹۴.
- کامران میرزا کهدمی ۳۰۸
کامیاب (پسر امیره سالار) [امیره ...]
۱۵۷
- کان رود آستارا ۲۲.
کامته ۴۷۹
- کامودسر (از دهکده‌های فومن)
۲۱۸.
- کامیرخان [میرزا.] ۴۶۷
کتاب شیخ زاهد گیلانی ۴۳
کتاب ماگنونوف ۴۶۲.

کل محمد رضا = محمد رضا قزوینی
۳۱۶

کلور (از دهکده‌های حلخال) ۱۰۸.
کله‌زیه (محلی در چروده) ۹۱.

کله‌سرا (از دهکده‌های اسالم) ۷۳.
کلیسای (دهکده ییلاق‌ی ناو) ۷۴.

کلیسای قدیمی اراننه در شهر رشت
۲۹۷.

کلیشم (از دهکده‌های عمارلو) ۴۹۴-
۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱.

کلیور (از دهکده‌های چهارفریضه)
۲۳۴-۲۳۵-۲۳۹.

کمال‌الدین بن محمد کیلانی ۱۵۷.
کما مردخ (از دهکده‌های لولمان فومن)
۱۶۶.

کمپایی روسی ۴۹۷.
کمسار (از دهکده‌های شفت) ۲۱۶ -
۲۱۷-۲۲۳-۲۲۴.

کمسار محله (از محله‌های کمسار شفت)
۲۱۷.

کناسر (از دهکده‌های کوچسفهان) ۳۱۶-
۴۲۵.

کنگوله مازو حیه [رودخانه] ۱۹۱.
کوچاه (= کوی چاه) (از دهکده‌های
لات) ۳۲۴.

کش سر بالا (از محلات ماسوله)
۱۳۱

کش سربائین (از محلات ماسوله) ۱۳۱.
کشکش (از دهکده‌های خرگام عمارلو)
۵۰۰

کفته رود (از دهکده‌های تولم) ۲۸۸.
کفسه (از ییلاق‌های تالش دولاب)
۹۱.

کفوت (از دهکده‌های شادمرن) ۱۱۱.
کلاچای (از دهکده‌های خمام) ۳۲۳.

کلاس ۴۷۹.
کلاه‌فرنگی باغ سردار محتشم (در شهر
رشت) ۲۵۳.

کلایه (از دهکده‌های رحمت آباد)
۴۷۸.

کلثوم خادم بنت مرحوم میر قاسم ۴۶۷.
کلرم (بفتح کاف و لام از دهکده‌های فومن)
۱۶۳.

کلسن فروش ۴۷۹.
کلشتر = کلاشدر (بکسر کاف و لام و فتح
تاع و دال، مر کر رحمت آباد) ۴۶۲-
۴۷۸-۴۷۹.

کلشتر = کلشتر.
کاشی تپه (میان دهکده‌های دفرا زورشی)
۴۸۰.

- کوههای پریسند ۱۱۸.
 کوههای دیلمان ۴۹۳.
 کوههای شفت ۱۵۴.
 کوههای قزوین ۴۹۳.
 کوههای ماسوله ۱۵۴.
 کوی آفخرا = محله آفخرای رشت
 ۲۵۸.
 کویشا (از دهکده های خمام) ۳۲۳.
 کهدم (ار بخشهای مواری) ۸-۲۲۱-
 ۲۴۳- ۲۴۵- ۳۰۸- ۳۲۳- ۴۶۱-
 ۴۶۲ نالش ۴۶۲ حاکم ۴۷۴-
 ۴۷۵. رودبار ۴۶۲.
 کهن رود ۱۸۸.
 کهنه آباد (شهر قدیم انزلی) ۲۳۳
 کهنه دغان (در لایم میر محله) ۱۹۷.
 کهنه کوچسفهان ۲۴۴.
 کهنه ماسوله (محلی در چهار کیلومتری
 فعلی ماسوله) ۱۴۰
 کیاناد (از دهکده های رودبار) ۴۷۸.
 کیا کلایه (از دهکده های رودبار محمد
 زمان خانی) ۴۹۴
 کیجای کهدم ۳۰۹-۳۰۸
 کیتس حاله دیناچال ۷۰
 کیش خانی (از دهکده های ماسال) ۱۲۰
 کیگوس [استندار] ۱۵۵.
- کوچسفهان ۲۴۳- ۲۴۴- ۲۴۸. خاک
 ۴۲۳. راه ۴۲۵. کمنه ۲۴۴.
 کوچک خان جنگلی [میرزا ...]
 ۲۶۱- ۲۶۷- ۳۰۱.
 کوچک کیا بن مهدی کیا ۴۷.
 کوچک کمسار (از محله های کمسار
 شفت) ۲۱۷
 کوچه امام جمعه (در شهر رشت) ۲۵۰-
 ۲۵۱
 کوچه سردار (در شهر رشت) ۲۵۲-
 ۲۸۲.
 کوچه شاعری (در شهر رشت) ۲۵۰.
 کوچه لنکرانی (در شهر رشت) ۲۵۰.
 کوسار (مرس راه شاد در من به خلیخال)
 ۱۰۸.
 کوشک (از دهکده های رودبار) ۴۷۸.
 کوك (Gouk) ۱۸۹.
 کول سرا (از دهکده های گسگر)
 ۱۹۶.
 کولی ۶
 کوه دلمک ۴۶۲- ۴۷۹- ۵۰۰
 کوه ریک (از دهکده های سر راه انزلی
 به خلیخال) ۳۶
 کوهستان نالش کهدم ۴۶۲
 کوههای بادوسان ۲

کسکر ۳-۱-۳۵-۳۶-۸۳-۱۵-۸۶ -
 ۱۰۷ - ۱۱۷-۱۱۸-۱۵۴-۱۵۶ -
 ۱۸۸-۱۸۹-۱۹۰. بهمیر ۱۹۴. راه
 ۱۵. کیلیکی ۱۹۰. مناره بازار ۱۹۴.
 میرمحلہ ۱۹۷.
 گشت (بفتح کاف از دهکده‌های فومن)
 ۱۶۶-۱۶۸.
 گشت رودخان ۱۶۷
 گشه درما (دهکده‌ای بر سر راه علی‌داشی)
 ۲۰.
 گفشه (دهکده‌ای بر سر راه کوچسپهان
 به جورشر) ۴۲۵
 گلدیان ۴۷۹.
 گلن کش ۴۷۸.
 کلونده رود = کلنده رود ۱۳۴
 کلندرود = کلونده رود (از دهکده‌های
 فومن) ۱۶۸-۱۶۹
 کله ورز ۴۷۹
 کلی لرز (در خوشاب نالش دولاب)
 ۹۰.
 گماین (Gmelin) ۲۳۱-۲۴۶-۲۴۷.
 گنندزرد (در دهکده کلشتر) ۴۷۸
 گنحار (بفتح کاف، از دهکده‌های شفت)
 ۲۱۸.
 گنج کشی (از دهکده‌های حیران) ۱۶

گی

کازرودنار [پل...]. ۱۹۶. رودخانه
 ۱۵۵.
 کالش ۵-۶-۱۵۶-۲۱۷.
 کالیتسین (Chalitzine) ۱۸۹.
 کاوچاره (حرء بالامحلہ فومن) ۱۵۶.
 کدوک (میان راه شاندرمن به کلور
 حلخال) ۱۰۸.
 کدوک چروده ۹۱.
 گراکوی (از دهکده‌های کوچسپهان)
 ۳۱۶.
 گرباس ده (از دهکده‌های کوچسپهان)
 ۳۲۰.
 گر حستان ۲۸۴.
 گردنه حاجی امیر = گردنه حیران
 ۱۴.
 گردنه حیران = گردنه حاجی امیر ۱۰-
 ۱۳
 گردنه کما سار ۴۹۹
 کرده پشته (حزء شهر بجار) ۴۷۹.
 کرده کول (نزديک دهکده چره رحمت
 آناد) ۴۸۰
 گرینو بیج (= گریبیج) ۳۶
 گزارش مقدماتی حفريات مارلیک
 چراغعی تبه ۴۷۱.

- گورستان اسالم اولیا ۷۴.
- گورستان اسپهریسه ۱۲۱ .
- گورستان اطراف بقعه گواله پشته ۱۲۱.
- گورستان نادر به در اردجان ۹۲.
- گورستان بستان گاه بزرگوار ۷۴.
- گورستان بقعه رشیره پشت ۱۲۲.
- گورستان پیر خواجه ۷۴.
- گورستان خرسی ۹۲.
- گورستان خون ۱۲۱.
- گورستان دوراهی دورودباران ۱۲۲.
- گورستان دهکده بیلاقی روشنده ۹۲.
- گورستان دیان سر درچروده ۹۲ .
- گورستان رزوان ۷۴.
- گورستان دوبروی قریه پارگام ۹۲.
- گورستان ریشاب ۱۲۱
- گورستان سلنگه و ا(= سلیم آباد) ۱۲۲.
- گورستان شهر گاه ۱۲۲.
- گورستان قدیمی بالا محله منجیل
۴۹۵
- گورستان قدیمی پیر عمید (= پیر عابد)
۲۳۹
- گورستان قدیمی درسیاج ۲۲۴
- گورستان قدیمی درمحل گاه تریه ۹۱.
- گورستان قدیمی مقابل پیاله سنگ
۴۷۰
- گندم آرد (از دهکده های شفت)
۲۱۸ .
- گنگ آب سویله سر به خشک دریا ۱۱۱.
- گوراب (از دهکده های گسکر)
۱۸۹ .
- گوراب آقاسید یعقوب ۲۹۷.
- گوراب پاشیجا ۴۲۳
- گوراب پس ۱۶۸ .
- گوراب پشالم (در لیشاوندان فومن)
۱۶۸
- گوراب تولم ۲۲۹ .
- گوراب حور (یکی از نواحی مواری)
۲۴۵ .
- گوراب زرمج ۱۶۸-۱۹۲ .
- گوراب شفت ۲۱۶ .
- گوراب کهدم ۲۴۳ .
- گوراب گسکر = شهر قدیم گسکر ۱۹۰-
۱۹۱ .
- گوراب مواری ۲۹۸ .
- گورا کیش (= گوراب کیش) (محل قدیم
گوراب شفت) ۲۱۶
- گورا کاجال (از بیلاقیهای ماسال)
۱۲۱ .
- گورتیم ۴۷۹
- گورستان ارده رود کنار ۹۲.

دولاب (۱۰۸۰).
 کیلان = حیلان ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۳۵-
 ۱۱۷ - ۱۳۲ - ۱۵۴ - ۱۵۷ - ۱۵۸ -
 ۱۶۵ - ۱۸۹ - ۲۲۱ - ۲۲۲ - ۲۳۷ -
 ۲۴۶ - ۳۴۷ - ۲۸۳ - ۴۲۳ امام جمعه
 ۴۹۷. حاکم ۲۳۷ - ۲۳۸ - ۲۴۷ -
 ۲۴۹ - ۲۵۴ - ۴۹۶ حکومت ۱۸۹.
 خرج ۲۹۶. رشت ۲۴۳. سرمازان
 ۲۲۶. شاهرادگان ۱۵۴. فومن
 ۲۸۴. ناحیه ۱۸۸.
 کیلان بیه پس ۱-۳. حکام ۱۵۷.
 کیلان بیه پیش = کیلان روپیش ۱ -
 ۱۶۹
 کیلان روپیش = کیلان بیه پیش ۱
 کیلان رابینو (کتابی برنان فراسه در
 باره کیلان) ۱۸۹-۱۰۸-۱۶۷-۳۲۴ -
 ۴۷۷-۴۷۸
 کیلان ریک (دهکده ای سر راه ارلی
 به خلخال) ۳۶
 گیلانیان ۲۱۷.
 گیل چالان (از دهکده های گسکر)
 ۱۸۸
 گیل دولاب (از نواحی تالس دولاب) ۸۳-
 ۸۴-۱۵-۹۲
 گیل فومن (قسمت گیل نشین فومن)
 ۱۵۶.

گورستان کفسه بالای ارده ۹۱.
 گورستان گبری نزدیک دهکده ویه
 ۵۰۰
 گورستان گوراگاجال ۱۲۲.
 گورستان لاس پشت ۲۲۴.
 گورستان میله سرا ۱۲۲.
 گورستان نارنج دول ۷۴.
 گورستان ویزه دلرووار ۱۲۱.
 گورستان هجرم ۷۴.
 گورقبری (در بزرگوی شیرآباد) ۳۹.
 گورقبری (در بالاسی) ۳۸
 گورقبری (در رشی) ۳۸.
 گو کنه ۲۴۳.
 گو که ۲۴۳.
 گول (بفتح گاف و کسروا، ارده کده-
 های حیران) ۱۶-۱۷.
 گوهررود (رودخانه ای نزدیک شهر رشت
 ۲۴۷-۲۵۴
 گوهررود (رودخانه ای نزدیک سفی
 رحمت آباد) ۴۷۱ دره ۴۷۱.
 گیل [طایفه .] = حیل ۲
 گیل گاواناره ۱۵۵.
 گیلارده (دهکده ای بر سر راه علی داهی)
 ۲۰
 گیلارود (سامان ممان شاندرمن و تالش

۴۲۴. حکمران ۱۵۴. راه ۲۵۳.
 سادات ۲۴۴. سلطان ۴۲۳. سلاطین
 ۱۵۴-۲۴۴. شهر ۳۱۸.
 لایه (از دهکده‌های عمارلو) ۴۹۴.
 لچور (در سر راه شاندرمن به خلخال)
 ۱۰۸.
 لچه گوراب مواری ۳۰۳
 لشتن‌شاه ۲۴۳-۲۴۳-۴۲۴-۴۲۵-۴۲۷
 جمعیت ۴۲۵ حورشر ۴۲۵. خاک
 ۴۲۴.
 لشکرگاه (نزدیک دوگاهه) ۴۶۳
 لشکرگاه = کر کره پشته ۲۲۱.
 لقمان حکیم ۴۲۹
 لقمان [دکتر] ۲۸۰.
 لمسر ۴۹۹.
 لمیر (در سر چشمه رودخانه دیناچال)
 ۶۹
 لمیر محله آستارا ۱۱-۲۰.
 لنگران = لنگر کمان ۹-۳۶-۲۳۴.
 لنگر کمان = لنگران ۹-۱۴-۱۵.
 لنگرود ۴.
 لوحه سرا (از محل‌های ماسال) ۱۱۷.
 لوشان ۴۹۴-۴۹۷
 لولمان (از دهکده‌های فومن) ۱۵۶-
 ۱۶۳-۱۶۵-۱۶۶

گیل کران ۹.
 گیل گسکر ۱۹۰.
 گیلک = گیل = گیلکها ۸۴-۱۵۶-
 ۲۱۷.
 گیایکی [رمان] ۲۱۷-۴۹۴
 گیلان دی (= گیلان ده) ۷۳
 گیوان (اردهکده‌های خلخال) ۱۱۸.
 گیلوای کوچسفهان ۳۱۸-۳۱۹.
 گیله پرده‌سر (از دهکده‌های سنگر)
 ۳۲۴.

ل

لات (ارواحی مواری) ۲۴۵-۳۲۳.
 لاشا (از دهکده‌های لشتن‌شاه) ۴۴۰.
 لاشه (از دهکده‌های کوچسفهان)
 ۳۲۴.
 لاکان (اردهکده‌های مواری) ۲۹۹.
 لاکه‌سار (اردهکده‌های توالم) ۲۲۹.
 لالم (در میر محله گسکر) ۱۹۷.
 لاله‌دشت (اردهکده‌های کوچسفهان)
 ۳۲۱.
 لاله‌گفشه (از دهکده‌های لشتن‌شاه)
 ۴۴۰.
 لاهیجان ۱-۷-۲۲۷-۲۴۸-۴۲۳-۴۲۵-
 ۴۳۶-۴۶۲ امیران ۴۳۶-حاکم

مازندران ۱-۳-۴-۵-۸-۳۷-۲۲۷ .
 پادشاه ۱۵۵ .
 مازندران محله (از محلات هندخاله)
 . ۲۲۷
 ماسال ۶-۱۰-۱۱۷-۱۱۸-۱۱۹-۱۲۰-
 ۱۲۱-۱۲۹-۱۵۴-۱۵۶-۱۸۸ . رود
 . ۱۱۸
 ماسالار ۱۲۹ .
 ماسوله ۱۲۹-۱۳۰-۱۳۳-۱۳۸-۱۳۹-
 ۱۴۰-۱۵۶-۲۱۶ . تیره‌های ۱۳۱ .
 رودخانه ۱۳۹-۱۹۲ . ساکنان ۱۳۲ .
 کوه‌های ۱۳۲-۱۳۳-۱۵۴ . مردم
 ۱۳۳ . بیلاق ۱۳۳ .
 ماسوله خانی (سرچشمه رود ماسال)
 . ۱۲۱-۱۱۸
 ماسوله رودخان = رودخانه ماسوله
 . ۱۶۵-۱۳۲
 ماشك كوچسفيهان ۳۲۴
 ماوراء قفقاز ۵ .
 محتهد راده [آقای .] ۲۵۰ .
 محب علی [درویش .] ۱۶۸ .
 محتشم کاشانی ۱۳۶-۳۰۵-۳۱۳ .
 محسن حان امین الدوله ۴۲۸-۴۲۹
 محلات ثمانیه رشت ۲۵۵ .
 محل قرق کارگزار ۲۶۸

لوئدویل آستارا ۲۳ .
 لوئیم (نزديك حن دره) ۹۲ .
 لویه (از دهکده‌های رودبار) ۴۷۱ .
 لیچا (از دهکده‌های لشتن‌شاه) ۴۳۴ .
 لیدل (Liddel) ۱۳۳ .
 لیسار (بخشی و دهکده‌ای از کرگان-
 رود) ۳۷-۳۸-۴۲-۴۳-۸۵ .
 لیشاوندان = فیالم (در جنوب قومن)
 . ۱۶۸-۱۶۷-۱۵۶
 لیف شاگرد (ار دهکده‌های تولم)
 . ۲۲۹
 لیفکو خندان [رودخانه ...] ۲۱۷ .
 لیموچا (بر سر راه کوچسفيهان به جورشر)
 . ۴۲۵
 لیلی ۴۳۵ .
 لیه (از بیلاق‌های ماسال) ۱۲۱ .
 لیه خاله (ار دهکده‌های تولم) ۲۲۸ .

م

مؤسسه ناستان شناسی دانشگاه تهران
 . ۴۷۱
 مؤمن سرا = پیر سرا (ار دهکده‌های
 شمت) ۲۲۴ .
 ماحلان (از دهکده‌های شاهر و دخالخال)
 . ۱۲۱

محلۀ جبر باغ = محلۀ نقاره خانه (از
محللات رشت) ۲۶۳ .

محلۀ چله خانه (در شهر رشت) ۲۶۶ -
۲۶۷

محلۀ چمارسرای کیاب (در شهر رشت)
۲۴۷ - ۲۴۸ - ۲۷۸ - ۲۷۹

محلۀ چهاربرادران زاهدان (در شهر
رشت) ۲۸۵ .

محلۀ حاجی آناد (از محللات رشت)
۲۸۱ .

محلۀ حشابر ۱۹۲ .

محلۀ خمیران شریفیه (در شهر رشت)
۲۷۷ .

محلۀ حمیران کیاب (از محللات رشت)
۲۴۷ - ۲۴۸ - ۲۶۸ - ۲۷۴ - ۲۷۶

محلۀ حمیران زاهدان (از محللات
رشت) ۲۳۸ - ۲۷۵

محلۀ خواهر امام (در شهر رشت) ۲۹۳ -
۲۹۶

محلۀ دوبرادران (در شهر رشت) ۲۴۸ .
محلۀ زاهدان (از محللات رشت) ۲۴۷ -

۲۴۸

محلۀ ررحوب (از محللات رشت) ۲۷۴

محلۀ ساعری سازان (در شهر رشت)
۲۸۸ - ۲۸۹ - ۲۹۱ .

محلۀ آفخرای رشت = کوی آفخرای
۲۵۷ - ۲۶۷ .

محلۀ سرینار کل چوکام ۳۰۷ .

محلۀ آقا سید کلان (در شهر رشت)
۲۴۸ .

محلۀ اروم سادات (در بهمس) ۱۹۴ -
۲۲۹ .

محلۀ استاسرا = محلۀ استاسرا (از
محللات رشت) ۲۴۷ - ۲۴۸ .

محلۀ استاسرا = محلۀ استاسرا ۲۶۲ -
۲۶۴ .

محلۀ نادى الله (= بدیع الله) در شهر رشت
۲۵۰ - ۲۸۲ - ۲۸۷

محلۀ نارار (از محللات رشت) ۲۳۷ - ۲۳۸ -
۲۵۴ - ۲۵۹ - ۲۹۷ حیر کوچک ۲۵۹ .

حسن آناد ۲۵۹ میدان کوچک
۲۵۶ - ۲۵۸ .

محلۀ باغ شاه (در شهر رشت) ۲۴۸

محلۀ باقر آناد (در شهر رشت) ۲۷۰

محلۀ بیستون کیاب (در شهر رشت)
۲۴۸ - ۲۸۰

محلۀ پاس کیا (از محللات رشت) ۲۴۷ -
۲۴۸ .

محلۀ پیرسرا (از محللات رشت) ۲۸۰ -
۲۸۱

- محلّه سبز میدان کیا (در شهر رشت) ۲۷۷.
- محلّه سر بازار حورش ۴۲۴
- محلّه سرخ بنده (در شهر رشت) ۲۴۸- ۲۶۹.
- محلّه سوخته تکیه (از محلات رشت) ۲۹۲.
- محلّه سید ابوالقاسم (در شهر رشت) ۲۷۶.
- محلّه صالح آباد = بازارچه سبز میدان (در شهر رشت) ۲۶۴.
- محلّه صیقلان (از محلات رشت) ۲۴۷- ۲۴۸-۲۶۸-۲۷۰
- محلّه عاشور کوحه (از محلات رشت) ۲۴۸.
- محلّه قلعه نارار (از محلات انزلی) ۲۳۲
- محلّه کرف آباد کیا (از محلات رشت) ۲۴۸-۲۷۹-۲۸۱.
- محلّه کهنه نازار (از محلات انزلی) ۲۳۲.
- محلّه کیا (از محلات رشت) ۲۴۷- ۲۴۸-۲۷۷-۲۷۹-۲۸۰.
- محلّه مروان کلایه حورش ۴۲۴
- محلّه مسجد صفی (در شهر رشت) ۲۸۳
- محلّه میان کل (= بلس کله) ۳۲۳.
- محلّه نصیر آباد (از محلات شهر رشت) ۲۴۸.
- محلّه نقاره خانه = محلّه جیر کوجه ۲۶۳.
- محمد (از سلاطین محلی حرزویل) ۴۷۲-۴۷۳.
- محمد (پدر میرزا علی خان امین الدوله) ۴۲۹.
- محمد [سید] ۱۰۸
- محمد پسر استاد اسماعیل نجار شفتی [کر بلائی ..] (نجار رقعّه آکاشاه ۳۱۲).
- محمد [کمال الدین ...] ۱۶۸.
- محمد اسماعیل ۱۳۷
- محمد باقر فیله دهی پسر محمد قاسم ۴۶۸
- محمد باقر (یکی از قاتلان حسین خان شاملو) ۱۵
- محمد باقر خماسی فتح الله زاده ۲۸۲.
- محمد باقر علی اف [کر بلائی] ۲۷۳.
- محمد باقر میرزا (پسر نزرگ شاه عباس معروف به صفی میرزا) ۲۸۳- ۲۸۴.
- محمد بدیع بن محمد اسماعیل ۱۳۷

- محلّه سبز میدان کیا (در شهر رشت) ۲۷۷.
- محلّه سر بازار حورش ۴۲۴
- محلّه سرخ بنده (در شهر رشت) ۲۴۸- ۲۶۹.
- محلّه سوخته تکیه (از محلات رشت) ۲۹۲.
- محلّه سید ابوالقاسم (در شهر رشت) ۲۷۶.
- محلّه صالح آباد = بازارچه سبز میدان (در شهر رشت) ۲۶۴.
- محلّه صیقلان (از محلات رشت) ۲۴۷- ۲۴۸-۲۶۸-۲۷۰
- محلّه عاشور کوحه (از محلات رشت) ۲۴۸.
- محلّه قلعه نارار (از محلات انزلی) ۲۳۲
- محلّه کرف آباد کیا (از محلات رشت) ۲۴۸-۲۷۹-۲۸۱.
- محلّه کهنه نازار (از محلات انزلی) ۲۳۲.
- محلّه کیا (از محلات رشت) ۲۴۷- ۲۴۸-۲۷۷-۲۷۹-۲۸۰.
- محلّه مروان کلایه حورش ۴۲۴
- محلّه مسجد صفی (در شهر رشت) ۲۸۳

محمد بن امیره پهلوان [امیره ..]
 ۴۳۶
 محمد بن عبد الله بن موسی ۸۶
 محمد بن قبادحان ۲۲.
 محمد بن عنایت [شمس الدین ..]
 ۱۳۶.
 محمد بن یعقوب بن شرف الدین [سید.
 ..] ۸۶.
 محمد بیه پیش [سلطان ...] ۲۴۳.
 محمد تقی کاشی پزقروینی [استاد ..]
 ۲۶۵
 محمد جان بن سید ابراهیم بن سید محمد
 بن سید یعقوب [سید .] ۸۶ -
 ۱۹۳.
 محمد حاتمی حاکم کهدم [سلطان .]
 ۴۶۸-۴۶۹-۴۷۴-۴۷۵
 محمد حسن ۲۷۲
 محمد حسن خان بن حاجی معصوم کسمائی
 . ۱۳۷
 محمد حسن خان قاجار ۲۴۵
 محمد حسن خان آیرم [سرتیب .]
 ۲۶۳
 محمد حسین پسر آقا محمد تقی کهدمی
 . ۳۱۱
 محمد حسین خان سالار اسعد پسر نصر -
 الله خان سردار امجد ۵۰.
 محمد خان (حاکم بخش ماسال) ۱۰.
 محمد خان [حاجی .] ۱۵۵.
 محمد خان [حاجی ...] ۲۶۰.
 محمد خان اروملو [درویش ..] (حاکم
 لاهیجان) ۴۲۴.
 محمد پسر میر قباد پسر میر عباس تالش
 [میر ..] ۲۳۴.
 محمد خان سرتیب ملقب به مدیر -
 السرا ۱۶۷.
 محمد حداد بنده [سلطان .] ۳۶
 محمد رسول خدا ۱۸۱ .
 محمد رشتی [امیره ..] ۸۶
 محمد رضا [میرزا ..] ۲۴۷
 محمد رضا خان ۱۳۱ .
 محمد رضا میرزا (از برادران عباس میرزا)
 ۲۴۷-۲۵۵
 محمد رضا قروینی = کل محمد رضا
 ۳۱۶
 محمد رکی بن ملامحمد قاسم ۱۳۸
 محمد زمان خان (اررؤسای طایفه رشوند
 ۴۹۴.
 محمد سلیم خان پسر محمد کاظم - خان
 (خان پیرکوه) ۴۹۳
 محمد شاه قاجار ۲۳۷-۲۳۸ .

محمد بن امیره پهلوان [امیره ..]
 ۴۳۶
 محمد بن عبد الله بن موسی ۸۶
 محمد بن قبادحان ۲۲.
 محمد بن عنایت [شمس الدین ..]
 ۱۳۶.
 محمد بن یعقوب بن شرف الدین [سید.
 ..] ۸۶.
 محمد بیه پیش [سلطان ...] ۲۴۳.
 محمد تقی کاشی پزقروینی [استاد ..]
 ۲۶۵
 محمد جان بن سید ابراهیم بن سید محمد
 بن سید یعقوب [سید .] ۸۶ -
 ۱۹۳.
 محمد حاتمی حاکم کهدم [سلطان .]
 ۴۶۸-۴۶۹-۴۷۴-۴۷۵
 محمد حسن ۲۷۲
 محمد حسن خان بن حاجی معصوم کسمائی
 . ۱۳۷
 محمد حسن خان قاجار ۲۴۵
 محمد حسن خان آیرم [سرتیب .]
 ۲۶۳
 محمد حسین پسر آقا محمد تقی کهدمی
 . ۳۱۱
 محمد حسین خان سالار اسعد پسر نصر -

محمد شریف (از خادمان آستانه عون
بن محمد بن علی) ۱۳۶
محمد شفقی [امیر ۵۰۰] ۸۶
محمد شفیع تبریزی ۳۱۳
محمد صوفی (خطاط کتیبہ صندوق سید
ابو جعفر) ۲۶۲
محمد طاہر مستوفی [میر ۱۰۰] ۲۶۴-
۲۶۵
محمد طاہر ولد کسر بلائی محمد بیگ
کیلوائی ۳۱۹
محمد علی (از خادمان آستانه عون
بن محمد بن علی) ۱۳۶
محمد علی اشائی ۲۵۷
محمد علی خان امین دیوان [میر ۱۰۰]
۲۴۹
محمد علی حان بسر محمد زمان (رئیس
طایفه رشوند) ۴۹۴
محمد علی بسر محمد امیر راویہ
۴۷۶
محمد علی گیلک ۴۳-۱۳۰-۲۱۷
محمد فقیہی قروینی [شیخ .]
۲۵۶
محمد قلبی [استاد ..] (کج کار بقعه
آقا سید قاسم در چولاب) ۳۱۸
محمد کاظم خان (خان پیر کوه) ۴۹۳

محمد کاظم ولد مرحوم میر سید علی -
الحسینی [میر ۱۰۰] ۴۲۶
محمد کیا بن سید خوره کیا [امیر ۱۰۰]
۴۶
محمد کیا بن شمشیر زن کیا ۴۷
محمد کیلانی ۱۵۷
محمد مؤذنان [پیر ۱۰۰] ۲۲۸
محمد مشهور بہ برارہ [میرزا ۱۰۰]
۴۲۶
محمد میرزا [کاتب کتیبہ نقعہ خواہر
امام] ۲۹۳
محمد ولد مرحوم حاجی یوسف کاشی
سار [مشہدی] ۲۸۱-۲۹۰-۲۹۱-
۴۳۸
محمد ہاشم پسر داود [استاد] (کج
کار نقعہ آقا سید قاسم در چولاب)
۳۱۸
محمد ہاشم حان انرانی ۲۳۸
محمود [خواجہ ۱۰۰] ۱۹۲
محمود بن امام جعفر الصادق علیہ السلام
۴۶
محمود خیوی [تاح الدین ۱۰۰] ۱۱-
۱۲
محمود زرگر ۴۳۵
محمد صیابری [آیة اللہ حاج .]

محمد شریف (از خادمان آستانه عون
بن محمد بن علی) ۱۳۶
محمد شفقی [امیر ۵۰۰] ۸۶
محمد شفیع تبریزی ۳۱۳
محمد صوفی (خطاط کتیبہ صندوق سید
ابو جعفر) ۲۶۲
محمد طاہر مستوفی [میر ۱۰۰] ۲۶۴-
۲۶۵
محمد طاہر ولد کسر بلائی محمد بیگ
کیلوائی ۳۱۹
محمد علی (از خادمان آستانه عون
بن محمد بن علی) ۱۳۶
محمد علی اشائی ۲۵۷
محمد علی خان امین دیوان [میر ۱۰۰]
۲۴۹
محمد علی حان بسر محمد زمان (رئیس
طایفه رشوند) ۴۹۴
محمد علی بسر محمد امیر راویہ
۴۷۶
محمد علی گیلک ۴۳-۱۳۰-۲۱۷
محمد فقیہی قروینی [شیخ .]
۲۵۶
محمد قلبی [استاد ..] (کج کار بقعه
آقا سید قاسم در چولاب) ۳۱۸
محمد کاظم خان (خان پیر کوه) ۴۹۳

مر ترضی قلی خان (ار نواده های حمزه
سلطان انزان) ۲۳۵.
مرداب انزلی ۳-۸۳-۸۴-۱۱۸-۱۵۴-
۱۵۶-۱۸۸-۱۹۰-۱۹۶-۲۲۶-۲۳۱-
۲۴۳.
مرز دشت خممام ۳۲۳.
مرغانه پرد (مر نهر نورود) ۳۲۱
مرفش داشلری (در کر بولاغ) ۳۸.
مرقد آقامیر نظام الدین (در شهر رشت)
۲۶۶.
مریم ننت میر خلیل متولی ۱۳۷.
مریم همسر آودیس اورتابیان ۲۹۷.
مرار آقای بی بی رینب (در شهر رشت)
۲۸۰.
مرار آقا سید گلان (در شهر رشت)
۲۶۸.
مزار پیر موسی = بقعه پیر موسی.
مزار نارنجان (در کوچاه) ۳۲۴.
مزرعه ۴۹۷-۴۹۸.
مسالك الابصار ۳-۱۵۴-۲۱۶-۲۲۶.
مسجد آقا پیله قرآن ۲۲۷
مسجد آقا سید ابراهیم = مسجد
اردبیلیها (در شهر رشت) ۲۸۲.
مسجد آقا سید حبیب الله تولمی = مسجد
کاسه فروشان (در شهر رشت) ۲۵۷.

۲۵۵.
مختار بن یوسف ثقفی ۱۳۰.
مدرسه حاجی اسماعیل خان (در شهر
رشت) ۲۴۸.
مدرسه حاجی حسن (در شهر رشت)
۲۴۸.
مدرسه حاجی کاظم (در شهر رشت)
۲۴۸.
مدرسه حاجی محمد خان (در شهر رشت)
۲۵۹.
مدرسه حاجی محمد کریم خان (در شهر
رشت) ۲۴۸-۲۷۷
مدرسه خرا نه حاج علی اکبر (در شهر
رشت) ۲۴۸-۲۵۷.
مدرسه صدر = مدرسه نایب الصدر
(در شهر رشت) ۲۶۱.
مدرسه مستوفی (در شهر رشت) ۲۴۸ -
۲۶۴-۲۶۵-۲۸۶-۲۸۷
مدرسه مهدویه (در شهر رشت) ۲۵۷.
مدرسه نایب الصدر = مدرسه صدر
۲۶۰
مدیر السفرا (لقب محمد خان سرتیب)
۱۶۷
مرادی (ناظم ماده تاریخ بنای بقعه سید
محمود مرندی) ۴۷۵

مسجد آقا شیخ جواد = مسجد ولی
عصر (در شهر رشت) ۲۶۲.

مسجد آقا میر عیسی ۲۷۵.

مسجد اردبیلیها = مسجد آقاسید -
ابراهیم .

مسجد ارده رود کنار ۹۲

مسجد استاد محمد رضا = آخر مسجد
(در انزلی) ۲۳۸.

مسجد اسده حله در ماسوله ۱۳۲-۱۴۰

مسجد امام الدوله (در شهر رشت) ۲۶۳

مسجد بادی الله (= ندیع الله) (در شهر
رشت) ۲۸۷.

مسجد بالامحله خمیران کیاب (در
شهر رشت) ۲۷۷.

مسجد بالامحله هند خاله ۲۲۸.

مسجد در (ار محلات ماسوله) ۱۳۱

مسجد بشم (در دهکده بشم چهارویضه)
۲۳۸.

مسجد بقعه آقاسیدان (در اراضی رود -
برده) ۳۲۳

مسجد بقعه سید ابوالقاسم (در شهر رشت
۲۷۶

مسجد ناس کیا (در شهر رشت) ۲۴۷

مسجد بیز دارار ۳۲۴.

مسجد بیز سرای رشت ۲۸۱

مسجد جامع = مسجد خان (در بندر
پهلوی) ۲۳۸.

مسجد جامع امشه ۳۱۳.

مسجد جامع جور شرلشتن شاه ۴۳۰.

مسجد جامع رشت (در محله بازار)
۲۴۷-۲۵۴-۲۵۵-۲۵۶.

مسجد جامع فومن ۱۶۱.

مسجد جامع ماسوله ۱۳۱-۱۳۳-۱۴۰

مسجد حیر کوچه (در شهر رشت) ۲۶۶.

مسجد حیر کیاب رشت ۲۴۷.

مسجد چله خانه (در شهر رشت) ۲۶۶.

مسجد چمار سرای رشت ۲۴۷-۲۷۸

مسجد چهار در ادران شهر رشت ۲۷۵.

مسجد چهل تن خمیران (در شهر رشت)
۲۷۴.

مسجد حاجی آناد (در شهر رشت) ۲۸۱

مسجد حاجی حس (در شهر رشت) ۲۶۴

مسجد حاجی سمیع (در دافچاه) ۳۲۳

مسجد حاجی سمیع (در شهر رشت) ۲۸۸.

مسجد حاجی سید علی هوسمی (در شهر
رشت) ۲۴۸

مسجد حاجی صمد خان (در شهر رشت)
۲۷۰.

مسجد حاجی علی اکبر (در شهر رشت)
۲۷۰

مسجد آقا شیخ جواد = مسجد ولی
عصر (در شهر رشت) ۲۶۲.

مسجد آقا میر عیسی ۲۷۵.

مسجد اردبیلیها = مسجد آقاسید -
ابراهیم .

مسجد ارده رود کنار ۹۲

مسجد استاد محمد رضا = آخر مسجد
(در انزلی) ۲۳۸.

مسجد اسده حله در ماسوله ۱۳۲-۱۴۰

مسجد امام الدوله (در شهر رشت) ۲۶۳

مسجد بادی الله (= ندیع الله) (در شهر
رشت) ۲۸۷.

مسجد بالامحله خمیران کیاب (در
شهر رشت) ۲۷۷.

مسجد بالامحله هند خاله ۲۲۸.

مسجد در (ار محلات ماسوله) ۱۳۱

مسجد بشم (در دهکده بشم چهارویضه)
۲۳۸.

مسجد بقعه آقاسیدان (در اراضی رود -
برده) ۳۲۳

مسجد بقعه سید ابوالقاسم (در شهر رشت
۲۷۶

مسجد ناس کیا (در شهر رشت) ۲۴۷

مسجد بیز دارار ۳۲۴.

مسجد بیز سرای رشت ۲۸۱

۲۳۸
 مسجد سفید = مسجد صفی = مسجد
 شهیدیه (در شهر رشت) ۲۴۷-۲۴۸
 مسجد سمیع بزار (در شهر رشت) ۲۸۰
 مسجد سوخته تکیه (در شهر رشت) ۲۹۲
 مسجد سیامکان = مسجد سید قادر آقا ۹۲۲
 مسجد شیخ زاهد ۲۷۵
 مسجد شیخ نشن شاندرمن ۱۱۰
 مسجد صاحب الزمان (در ماسوله) ۱۳۱-
 ۱۳۸
 مسجد صفی = مسجد سفید = مسجد
 شهیدیه ۲۸۳
 مسجد صقیلان (در شهر رشت) ۲۴۷-
 ۲۶۸
 مسجد غربا (در جعفر آباد فاجاه) ۳۲۲
 مسجد قدیمی آجری (در بیتم شاندرمن)
 ۱۱۰
 مسجد قدیمی توران سرا ۳۲۲
 مسجد قدیمی چال سرای شاندرمن ۱۱۰
 مسجد قدیمی داماش عمارلو ۵۰۱
 مسجد قدیمی زودل ۱۶۸
 مسجد قدیمی کمسار ۲۲۴
 مسجد کاسه فروشان - مسجد آقا سید
 حمید الله توله (در شهر رشت)
 ۲۵۷

مسجد حاجی قاسم خان = مسجد کرف
 آباد (در شهر رشت) ۲۷۹
 مسجد حاجی محمّد (در شهر رشت)
 ۲۷۰
 مسجد حاجی محمد خان (در شهر رشت)
 ۲۵۹
 مسجد حاجی محمد کریم (در شهر رشت)
 ۲۷۷
 مسجد خان = مسجد جامع (در بندر
 پهلوی) ۲۳۸
 مسجد خانه بر (در ماسوله) ۱۳۲-۱۳۸
 مسجد خمیران (در شهر رشت) ۲۷۷
 مسجد حواهر امام = مسجد لاله سوی
 (در شهر رشت) ۲۹۶
 مسجد خیمه سرسوارور ۹۲
 مسجد درویش محلص (در شهر رشت)
 ۲۸۱
 مسجد رودپشت تائش دولاب ۹۲
 مسجد ریحان بر (در ماسوله) ۱۳۲-
 ۱۴۰
 مسجد زرجوب (در شهر رشت) ۲۷۴
 مسجد زرگرها (در شهر رشت) ۲۵۸
 مسجد ساعری سارای (در شهر رشت)
 ۲۹۱
 مسجد سرحی (= سرخه ای) در ابرلی

۳۲۴
 مسعود بن نوپاشاين سالوك [اميره...]
 ۲۴۴-۴۲۳.
 مشهد ۲۸۳.
 مشهدسر (= بابلسر) ۴
 مشير السلطنه ۱۳۱.
 مصطفى خان (حاكم بخش اسالم) ۱۰.
 مصطفى خان پدر مير حسن خان تالش
 [مير. .] ۲۳۴.
 مصطفي موسوي [سيد..] ۹۱.
 مطهر ۸۹.
 مظفر [اميره. .] (برادر امير سپاوش
 گسكري) ۸
 مظفر [امير. .] (ساكن تولوناو) ۶۹
 مظفر الدين شاه ۱۲۰.
 مطهر سلطان (حاكم بيدهيس) ۳۰۱.
 معاف (بخشي از شاندرمن) ۱۰۷
 معتمد الدوله ۲۵۵.
 معتمديه = عمارت معتمدي (در نندر
 پهلوي) ۲۳۶.
 معصوم بيك (وكيل شاه طهماسب) ۳.
 معصوم زاده كيائي ۲۶۷.
 معصومه حواهر امام رضا [حضرت. .]
 (در شهر رشت) ۲۴۸-
 مغان (بخشي ارقالس كه ميان روس و

مسجد كرف آباد = مسجد حاجي قاسم
 خان ۲۷۹.
 مسجد كوش سرسفلي (در ماسوله) ۱۳۲
 ۱۴۰.
 مسجد كوش سرعليا (در ماسوله) ۱۳۱ -
 ۱۴۰.
 مسجد كوچك (در شهر رشت) ۲۴۷.
 مسجد كولك ۱۶۸.
 مسجد گلشن (در انزلي) ۲۳۸
 مسجد گلشن (در شهر رشت) ۲۵۶.
 مسجد گوهر رود نار رشت ۲۴۷.
 مسجد لاكاني (در شهر رشت) ۲۷۷
 مسجد لاله شوي = مسجد خواهر امام
 ۲۹۶
 مسجد محمد آبار ۲۹۶
 مسجد محمد شفيع (در شفارود) ۹۲.
 مسجد مستوني (در شهر رشت) ۲۴۸ -
 ۲۶۴-۲۶۵-۲۸۶.
 مسجد ملا رح علي (در شهر رشت) ۲۴۷.
 مسجد ملاعلي محمد (در شهر رشت)
 ۲۷۹.
 مسجد ميان تكيه (در شهر رشت) ۲۷۶.
 مسجد ميردن قمرخانه (در ملك بگور)
 ۱۱۰.
 مسجد و مزار احاق (در گيله پردسر)

مناره بازار ۸۵-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۴ -
 ۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷.
 منجم باشی ۲۵۵.
 منجیل ۸-۲۴۳-۴۶۱-۴۷۷-۴۹۴ -
 ۴۹۶-۴۹۷-۴۹۸ نالا محله ۴۹۵ .
 پل ۴۷۲-۴۹۶. چیکن ۲۲۴. رودخانه
 ۴۹۵.
 منداب (دهکده‌ای میان خزران و
 منجیل) ۴۹۸.
 منصور [سیدمیر...] ۱۲۰.
 منصور پسر شاه ملک آقا [شاه .] ۴۶۵.
 منوچهر خان معتمد الدوله ۳۰۹-۳۱۰ -
 ۴۶۳.
 مواری (حومه و اطراف شهر رشت)
 ۲۲۶ - ۲۴۳ - ۲۴۴ - ۲۴۵ - ۲۹۷ .
 بخش ۲۴۵ - ۳۰۶ - ۳۲۲ - ۳۲۳ -
 ۴۲۳- گیلکی ۲۲۷ .
 موله = ماسوله ۱۲۹
 موسی علیه السلام ۲۷۱
 موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر
 علیه السلام ۸۶ .
 موسی الکاتم علیه السلام [امام] ۲۲ -
 ۸۶-۸۹-۴۲۹ .
 موصل ۱۳۰ .
 مولاخان بن سید محمد -ان بن سید

ایران قسمت شده است) ۱۰ .
 مغان ایران ۱۰ .
 مغول = مغولان ۵-۳۵-۳۶-۱۵۵ -
 ۲۲۶ . سر بازان ۲۴۳ . سلطان ۱۵۴ .
 مغول [زبان ...] ۳۷ .
 مقبره آباء بوسعید میر (در شبه بازار
 لولمان) ۱۶۹ .
 مقبره زرین تاج ۴۹۵ .
 مقدسی ۱-۱۸۸ .
 مکش (بیلاق آق اولر) ۵۰ .
 مکزری (Mackenzie) ۲۳۲ - ۲۴۸ -
 ۴۶۲ .
 مگردیح پسر حواجه آودیس اورتان بیان
 ۲۹۷
 ملا ترنه (در ملامحله پره سر) ۹۲ .
 ملامحله در سر ۹۲
 ملک جهان (از دهکده‌های شاندرمن)
 ۱۱۰
 ملک محمد بن مشهدی حسن ۲۹۹ .
 ملک محمد قرویمی ۲۹۶
 ملگوف (Melgounov) ۸۴ - ۱۰۷ -
 ۱۳۹-۲۴۸
 مبار ارب ۱۶۶ .
 مبار قابوس دریائی (در انزلی) ۲۳۶
 منار آحری مباره بارار ۱۹۴

- ۲۵۹ .
 میدان داروۀ شهر رشت ۲۴۹ .
 میدان شهرداری (در شهر رشت) ۲۴۹
 میدان صیقلان (در شهر رشت) ۲۵۰ -
 ۲۵۳ .
 میدان کوچک (در محله نازار شهر رشت)
 ۲۴۹-۲۵۶-۲۶۰ .
 میرخواند ۸ .
 میر راعلی آقا مسجد (در سیادله شاه ندرمن)
 ۱۱۰
 میر سرا (از دهکده های شفت) ۲۲۴ .
 میرم بیگ تبریزی ۱۳۷
 میر محله کسکر ۱۹۷
 میر محمد شاه فرزند امام زین العابدین
 علیه السلام ۲۵۸ .
 میشاوندان مواری ۲۹۹-۳۲۲

ن

- نادر شاه اوشار ۱۶۹-۲۴۵-۴۹۳-۴۹۴
 ۴۹۶ .
 ناش (از دهکده های باوک خرگام عمار او)
 ۵۰۰ .
 ناصر الدین شاه قاجار ۱۵۵-۲۳۵ -
 ۲۳۷-۲۹۵-۴۹۷ .
 ناصر السلطنه (امف سیه دار اعظم) ۲۴۹ .

- ابراهیم [سید...] ۸۶-۱۹۳ .
 مونتايت (Monteith) ۴۳-۴۷۷
 مهاجر [تیره ...] ۲۳۴ .
 مهدی [آقا .] (از بانیان بقعه آکاشاه)
 ۳۱۲ .
 مهدی [حاجی میرزا ...] (بانی مسجد
 امشه) ۳۱۴ .
 مهدیقلی ۱۲۰
 مهدی رودباری [سید .] ۲۵۷ .
 مهدی کیا بن ابی رصی ۴۷ .
 مهدی کیا بن امیر احمد کیا ۴۷ .
 مهدی لاکابی [حاجی شیخ ..] ۲۶۴ -
 ۲۸۶-۲۸۷-۲۹۶ .
 مهر علی بن امام موسی الکاظم علیه السلام
 ۱۱۸ .
 میان بشته [حزیره .] ۲۳۸
 میان ده (از دهکده های صومعه سرا
 ۱۹۷ .
 میان روهان (سرزمین میان بیلاق و
 قشلاق) ۳۵ .
 میان شهر (از دهکده های کسکر)
 ۱۸۹ .
 میان محله (از محلات هند حاله) ۲۲۷
 میان محله شیخان ۳۰۷ .
 میدان نزرکک (در شهر رشت) ۲۴۸ -

نصر السلطنه ۲۵۰.
 نصیر محله (از دهکده‌های شفت) ۲۱۶-
 ۲۱۸-۲۱۹
 نظام‌الدین [میر...] ۲۴۸.
 نعمان [امامزاده ..] = شاهزاده احمد
 بقعه‌ای در چماچای شفت ۲۲۰.
 نفوت (از دهکده‌های لولمان فومن)
 ۱۶۴.
 نقاره کوه (نزدیک دهکده کشکش)
 ۵۰۰.
 نقله مر ۲۴۳.
 نقی (= امام علی النقی علیه السلام)
 ۴۲۹.
 نمک‌هان (از دهکده‌های تولم) ۲۲۸.
 نمین (بخش کوچکی از آدرنایجان)
 ۱۵-۱-۳۵
 نیک (بفتح دونون از نواحی مواری)
 ۲۴۵.
 نواحی تالش نشین ۲۲۷
 نواشر (از ییلاق‌های ماسار) ۱۲۱.
 نوپاشاس امیره محمد بن امیره پهلوان
 (ارسلاطین خاندان اسماعیل وند)
 ۲۴۴-۴۳۴.
 نوخاند (از دهکده‌های تولم) ۲۲۹.
 نوده (از دهکده‌های فومن) ۱۶۸

ناصر کیای لاهیجانی [کارگیا سید...]
 ۲۶۲.
 ناله تر به (درهشت پر) ۴۸.
 ناو (از دهکده‌های اسالم) ۶۹-۷۴.
 ناو رود ۶۹.
 ناوه (از دهکده‌های فاراب عمارلو)
 ۴۹۴-۵۰۱.
 ناوه (سراه بقعه شاه شهیدان) ۴۷۸.
 نایب‌الصدر ۲۶۱.
 نجفعلی [استاد] [گنج کار بقعه آقا
 سید قاسم در چولاب] ۳۱۸.
 نجفقلی بیگ شاندرمن ۱۰۸.
 نجم‌رشتی [میر یا شیخ...]. [پناه دهنده
 شاه اسماعیل در شهر رشت که بعد آ
 امیر الامرا شد] ۲۸۳-۴۲۳
 نساخان بنت مالاحمد ۱۶۴
 نسفی (از دهکده‌های رحمت آباد) ۴۷۱-
 ۴۷۹
 نسیمیه (از دهکده‌های خمم) ۳۲۳.
 نصر الله خان (حاکم شاندرمن) ۱۰.
 نصر الله خان سردار احمد پسر فرح الله خان
 سر تیب ۴۹-۵۰.
 نصر الله خان سر هنگ پسر عبدالله خان
 پیچابلو (خان حیرین ده) ۴۹۳
 ۴۹۳.

ورزلات موازی ۳۱۵.
 وزمترشاندرمن ۱۱۰.
 وعده گاه ماسال ۱۲۱.
 ولکچ (= پلکچ) ۱۰.
 ولم لشتنشاہ ۴۳۵.
 وله پشت (از محلہای گلندرود) ۱۶۷.
 وله حار ۴۷۹.
 ولی آفاراناب (ار بابیان بقعه آکشاہ)
 ۳۱۲.
 ولی بررگوار (ارامامزاده های رشت)
 ۲۴۸
 ولی بن آفاسید شریف [سید ..] ۳۱۵
 ولی خان [پیر] ۱۹۷.
 ولی قروینی [کر بلائی ..] ۲۶۱
 ونه بین (ار دهکده های حیران) ۱۵.
 وهب بن منبه ۲۲۱
 ویایه ۴۷۹.
 ویرنه [رودخانه] ۲۳.
 ویشکا (اردهکده های فاراب عمارلو)
 ۵۰۱-۵۰۰

۵

هادی بن حاحی عسکر ماسول دای ۱۳۷
 هادی کیابن امیر کیا ۴۶
 هاشم بیک بن میرم بیک ۱۳۷

نوده لشتنشاہ ۴۴۰
 نور (بضم نون و کسرو او از دهکده های
 چهار فریصه) ۲۳۹.
 نورالله [قاضی] ۱۶۵.
 نوروز [مزرعه] ۳۸.
 نوروز علی [کر بلائی ...] ۱۳۵.
 نوگوراب (جزء بالا محلہ فومن)
 ۱۵۶.
 نومندان لیسار ۴۳.
 نهر شیرک ۱۶۵.
 نهر نورود ۳۲۱.
 نی زار (از دهکده های تولم) ۲۲۸

و

واقعه جیگل ۲۷۸
 واقعه دشب (از دهکده های فومن)
 ۱۳۳.
 واویلا [رودخانه] ۸۷
 وتول گوند (از محلہای تالش دولاب)
 ۹۲.
 ورارگاه سنگر ۳۲۴
 وردون (ارمحلہای ماسال) ۱۱۷.
 ورزل (بفتح واو وراء اردهکده های
 پسیخان) ۱۵۶-۲۱۶-۲۴۳-۲۴۵-
 ۳۱۶

هنده کران (نزدیک مصب خلفا رود)
۳۸.

هنزشه (Haenzche ۸۴-۱۰۷)

هنوی (Hanway) ۲۴۶-۴۰۶.

ی

یحیی خان افخم الدوله پسر نصر الله خان
سردار امجد ۵۰.

یحیی کیا بن ابورصی کیا ۴۶.

یعقوب [سید...] ۱۶۸.

یعقوب بن شرف الدین [سید...] ۸۶.

یعقوب علی ولد علی ۱۰۹.

یکونوم (دهکده ای از بلوک فاراب
عمارلو) ۵۰۱.

یوسف تریزی [حاحی...] ۱۳۱.

یوسف خان [میر...] ۲۳۵.

یوسف [ملا...] ۱۳۶.

یوسف کاشی ساز [مهدی...] ۲۹۱.

یوسفعلی [پیر...] ۱۶۷.

یهودی تمه (در شهر رشت) ۲۹۶.

یهودی محله خمام ۳۲۳.

بیلاق هزار مرز ۴۷۹.

هانری رنه دالمانی ۲۳۵.

هدایت خان (از سران شاندرمن) ۱۰۷-.

۱۳۱.

هدایت الله خان رشتی پسر حاج جمال

۲۵۴. مادر ۲۵۴.

هدایت الله بن محمد بن دویه ۱۳۵.

هدایت خان (کسی که علیه کریم خان

قیام کرد) ۱۵۷.

هدایه خیوی [شیخ...] (پدر شیخ محمود

خیوی) ۱۲.

هره دشت (بخشی از کرگان رود) ۳۷-.

۳۸-۴۲-۴۳-۸۵.

هشت پر (بخشی از کرگان رود و دهکده

مرکزی آن) ۴۳-۴۶-۴۸-۴۹-.

۵۰-۸۵-۱۹۲-۱۹۶.

هشتر خان = آستاراخان ۲۳۱.

هشکوای کوچسفهان ۳۲۰.

همدان ۲۸۳.

هند ۲۴۶.

هندخاله (مرکز تولم) ۲۲۶-۲۲۷-.

۲۲۸.

هندوانه پردسر کوچسفهان ۳۱۷-.

۴۲۵.

شماره	فهرست انتشارات انجمن آثار ملی	تاریخ انتشار
۱	فهرست مختصری از آثار وانیة تاریخی ایران *	شهریورماه ۱۳۰۴
۲	آثار ملی ایران (کمفراس پرفسور هرتسفلد) *	مهرماه ۱۳۰۴
۳	شاهنامه و تاریخ (کمفراس پرفسور هرتسفلد) *	شهریورماه ۱۳۰۵
۴	کشف دولوح تاریخی در همدان (تحقیق پرفسور هرتسفلد - ترجمه آقای محتسب میبوی)	اسفندماه ۱۳۰۵
۵	سه خطابه در باره آثار ملی و تاریخی ایران (از محمدعلی فروغی و هرتسفلد وهانی مال)	مهرماه ۱۳۰۶
۶	کشف الواح تاریخی تخت حمشید (پرفسور هرتسفلد)	بهمن ماه ۱۳۱۲
۷	کمفراس محمدعلی فروغی راجع به ردوسی	بهمن ماه ۱۳۱۳
۸	تحقیق مختصر در احوال و زندگی فردوسی (نقلم فاطمه سیاح)	۱۳۱۳
۹	تحلیل ابوعلی سینا در پنجمین دوره اجلاسیه یوسکو در فلورانس	اسفندماه ۱۳۲۹
۱۰	رساله حودیة ابن سینا (تصحیح آقای دکتر محمود نجم آبادی)	۱۳۳۰
۱۱	رساله نص ابن سینا (تصحیح آقای سید محمد مشکوة استاد دانشگاه)	۱۳۳۰
۱۲	مناطق د اشنامه علائی ابن سینا (تصحیح آقایان سید محمد مشکوة و دکتر محمد معین استادان دانشگاه)	۱۳۳۱
۱۳	طبیعیات دانشنامه علائی ابن سینا (تصحیح آقای سید محمد مشکوة استاد دانشگاه)	«
۱۴	ریاضیات دانشنامه علائی ابن سینا (تصحیح آقای محتسب میبوی استاد دانشگاه)	«
۱۵	الهیات دانشنامه علائی ابن سینا (تصحیح آقای دکتر محمد معین استاد دانشگاه)	«
۱۶	رساله نص ابن سینا (تصحیح آقای دکتر موسی عمید استاد دانشگاه)	«
۱۷	رساله در حقیقت و کیفیت سلسله موجودات (به تصحیح آقای دکتر موسی عمید استاد دانشگاه)	«
۱۸	ترجمه رساله سرگذشت ابن سینا (از آقای دکتر علام حسین صدیقی استاد دانشگاه)	—
۱۹	معراج نامه ابن سینا (تصحیح آقای دکتر علام حسین صدیقی استاد دانشگاه)	—

	رسالة تشریح اعضاء ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر علامحسین صدیقی استاد دانشگاه) -----	۲۰
	رسالة قراضة طبیعیات مسووب ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر علامحسین صدیقی استاد دانشگاه) -----	۲۱
	ظفرنامه مسووب ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر علامحسین صدیقی استاد دانشگاه) -----	۲۲
۱۳۳۱	رسالة کمورالمعزمین ابن سینا (بتصحیح آقای حلال الدین همایی استاد دانشگاه) -----	۲۳
,	رسالة معیار العقول - حرثقیل - ابن سینا (بتصحیح آقای حلال الدین همایی استاد دانشگاه) -----	۲۴
,	رسالة حی بن یقطان ابن سینا مآثر حمة و شرح فارسی آن از یکی از معاصران ابن سینا (بتصحیح آقای هابری کرمن) -----	۲۵
,	حش نامه ابن سینا (مجلد اول - سرگذشت و تألیفات و اشعار و آراء ابن سینا) تألیف آقای دکتر دیبج الله صفا استاد دانشگاه -----	۲۶
,	ترجمه مجلد اول حش نامه بهر اسبه (بوسیله آقای سعید بهیسی استاد دانشگاه) -----	۲۷
۱۳۳۲	ترجمه اشارات و تمیهاات (بتصحیح آقای دکتر احسان یارشاطر استاد دانشگاه) -----	۲۸
«	پنج رساله فارسی و عربی از ابن سینا (بتصحیح آقای دکتر احسان یارشاطر استاد دانشگاه) -----	۲۹
۱۳۳۳	آثار تاریخی کلات و سرحس (تألیف آقای مهدی نامداد) -----	۳۰
	حش نامه ابن سینا مجلد دوم (حاوی نطقهای فارسی اعضاء کنگره ابن سینا) -----	۳۱
۱۳۳۴	حش نامه ابن سینا مجلد سوم (کتاب المهرخان لابن سینا) حاوی نطقهای عربی اعضاء کنگره ابن سینا -----	۳۲
۱۳۳۵	حش نامه ابن سینا مجلد چهارم (شامل خطابه های اعضاء کنگره ابن سینا نژادینهای آلمانی و انگلیسی و فرانسوی) -----	۳۳
۱۳۳۴	سردهای بزرگ نادرشاه (بقلم سر لشکر علامحسین مقتدر) -----	۳۴
۱۳۳۹		

شماره	فهرست انتشارات انجمن آثار ملی	تاریخ انتشار
۳۵	حسن و مقاله حیام (تصحیح و تحشیۀ آقای دکتر جلال مصطفوی)	۱۳۳۹
۳۶	شاهنامه نادری تألیف مولانا محمد علی فردوسی نابی (تصحیح و تحشیۀ آقای احمد سهیلی خواساری)	۱۳۳۹
۳۷	اشترنامه شیخ فریدالدین عطار (تصحیح و تحشیۀ آقای دکتر مهدی محقق)	۱۳۳۹
۳۸	حکیم عمر حیام بعنوان عالم حسن تألیف آقای دکتر علام حسین مصاحب	۱۳۳۹
۳۹	نادر شاه تألیف آقای دکتر رساراده شفق استاد دانشگاه	۱۳۳۹
۴۰	درۀ نادره تألیف میرزا مهدی حان (ما تصحیح و تحشیۀ آقای دکتر سیدحسین شهیدی)	۱۳۴۰
۴۱	شرح احوال و نقل و تحلیل آثار سیح فریدالدین عطار تألیف آقای فرورامر استاد دانشگاه	۱۳۴۰
۴۲	حسرو نامه تألیف شیخ فریدالدین عطار (تصحیح و اهتمام احمد سهیلی خواساری)	۱۳۴۰
۴۳	نامه های طیب نادر شاه ترجمۀ آقای دکتر علی اصغر حریری (با اهتمام حبیب یعمانی)	۱۳۴۰
۴۴	دیوان عریلیات و قصائد عطار (با اهتمام و تصحیح آقای دکتر تقی تفصیلی)	۱۳۴۱
۴۵	چهارنگشای نادری تألیف میرزا مهدی حان (ما تصحیح و تعلیقۀ آقای سید عبدالله انوار)	۱۳۴۱
۴۶	طربخانه (رباعیات حکیم عمر حیام بیضاوری) تألیف یار احمد بن حسین رشیدی تبریزی (ما مقدمه و تصحیح و تحشیۀ آقای جلال الدین همایی استاد دانشگاه)	۱۳۴۲
۴۷	نادرۀ ایام ، حکیم عمر حیام و رباعیات او بقلم اسمعیل یکانی	۱۳۴۲
۴۸	اقلیم پارس (آثار داستانی و اسبیه تاریخی پارس) - تألیف سید محمد تقی مصطفوی	۱۳۴۳
۴۹	سفرش نامه انجمن آثار ملی	اردیبهشت ۱۳۴۴
۵۰	یادنامه شادروان حسین علاء	۱۳۴۴
۵۱	دحیر حواری مشاهی ، تألیف ربین الدین انوار ابراهیم اسمعیل حر جانی سنه ۵۰۴ هجری (با اهتمام و تصحیح و تفسیر دکتر محمد حسین اعتمادی - دکتر محمد شهراد - دکتر جلال مصطفوی) (جلد اول)	۲۵ شهریور ۱۳۴۴

شماره	فهرست انتشارات انجمن آثار ملی	تاریخ انتشار
۵۲	دیوان صائب ، باحواشی وتصحیح بحط خوداستاد- مقدمه وشرح حال بحطحاجه استاد امیری فیروز کوهی	۱۳۴۵
۵۳	عرائس الجواهر وعیایس الاطایب تألیف ابوالقاسم عبداللہ کاشانی سال ۷۰۰هجری با مقدمه وکوشش آقای ایرح افشار	۱۳۴۵
۵۴	ری ناستان مجلد اول مباحث جمعرافیائی شهرری بمعدآمدی تألیف دکتر حسین کریمان	۱۳۴۵
۵۵	حیامی نامه جلد اول تألیف استاد جلال الدین همائی	آبان ۱۴۴۶
۵۶	فردوسی وشعراو تألیف آقای محتمی میسوی استاد دانشگاه	آبان ۱۳۴۶
۵۷	حردنامه تألیف ونگارش ابوالفضل یوسف بن علی مستوفی نکوشش آقای عبدالعلی ادیب برومند	فروردین ۱۳۴۷
۵۸	فرهنگ وازه های فارسی در زبان عربی تألیف آقای سید محمدعلی امام شوشتری	تیرماه ۱۳۴۷
۵۹	کتاب شناسی فردوسی فهرست آثار و تحقیقات در باره فردوسی و شاهنامه تدوین آقای ایرح افشار	مردادماه ۱۳۴۷
۶۰	رور دیان نامه نکوشش آقای محمد تقی دانش پتروه	اسفندماه ۱۳۴۷
۶۱	کشف الایات فردوسی جلد اول نکوشش دکتر محمددبیر سیاقی	اردیبهشت ۱۳۴۸
۶۲	رندگی و مرگ پهلوانان در شاهنامه نگارش دکتر محمدعلی اسلامی بدوش	حردادماه ۱۳۴۸
۶۳	آثار ناستانی کاشان ونظر تألیف آقای حسن راقی	مهر ماه ۱۳۴۸
۶۴	دررکان شیراز تألیف آقای رحمت الله مهرار	آبان ماه ۱۳۴۸
۶۵	آثار شهرهای ناستانی سواحل و حرایر حلیج فارس ودریای عمان تألیف احمد اقتداری	آذر ماه ۱۳۴۸
۶۶	تاریخ ساکتی نکوشش دکتر جمع شعار	دیماه ۱۳۵۸
۶۷	عهد اردشیر برگردانده به فارسی سید محمد علی امام شوشتری	دیماه ۱۳۴۸
۶۸	یادگاری برد جلد اول نکوشش آقای ایرح افشار	دهمن ماه ۱۳۴۸
۶۹	ری ناستان مجلد دوم تألیف آقای دکتر حسین کریمان	حردادماه ۱۳۴۹

